

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA · RIBE · AMT

1915

UDGIVET · AF · HISTORISK
SAMFUND · FOR · RIBE · AMT

4. BINDS

1. HÆFTE

BOGLADEPRIS
KR. 2.50 ØRE ♣

„Historisk Samfund for Ribe Amt“

har i Tiden fra 1. November 1913 til 31. Oktober 1914 haft følgende Tilgang og Afgang af Medlemmer og Subskribenter:

Tilgang.

Medlemmør.

Bruun, Else, Lærerinde, Holsted St.
Buch, J. L., Politifuldm., Gammeltoftsg. 21, Kbhvn. K.
Jessen Østergaard, A., Gmd., Hjarup, Kolding.
Jørgensen, Balslev, Mejeribestyrer, Esbjerg.
Jørgensen, Skomager, Tjæreborg.
Kromann, N. M., Fabrikant, Esbjerg.
Lindbæk, Johs., Dr. phil., Classensgade 15, Kbhvn. Ø.
Lyster, C., Sagfører, Varde.
Nielsen, Vilh., Redaktør, Esbjerg.
Okholm, K., Amtsraadsmedl., Ribe.
Pedersen, Mary, Fru, Kviehede Skole, Varde.
Permin, Overretssagf., Esbjerg.

Ravn, Marius, Gmd., Bække, Lunderskov.
Thiel, A. E. I., Trykkeribestyrer, Vejen.

Subskribenter.

Bendix, Fr. S., Sognepræst, Astrup, Malling.
Bygbjerg, M., Lærer, Middelfart.
Det statistiske Departement, Kristiansgade 2, Kbhvn. K.
Hansen, Mac. Gregor, Kommune-lærer, Kbhvn.
Madsen, R. P., Lærer, cand. theol., Thisted.
Schmidt, P., Grosserer, Kolding.
Snorrason, Egil, cand. jur., Odense-gade 20, Kbhvn. Ø.

Afgang.

Medlemmer.

Amstrup, P., Sognefoged, Lindbjerg Mark, Ølgod.
Andersen, R., Lærer, Omme, Bramminge.
Bendix, Fr. S., Sognepræst, Astrup, Malling.
Boye, O. Chr., Lærer, Vejen. †
Bremer, J. L. M., Sognepræst, Aasted, Kvissel.
Brøllund, P., Bankassistent, Esbjerg.
Bygbjerg, M., Lærer, Middelfart.
Christensen, B. M., Lærerinde, Esbjerg.
Damm, Kr., Gmd., Tirslund, Holsted.
Duus, Niels, Husejer, Ansager, Varde.
Horsbøl, Marie, Frk., Middelfart.
Jacobsen, Jac., Gaardmand, Revsing, Vejen.
Kiholm, J., Lærer, Frøstrup, Lunde.

Lauenstein, H. C. F., Toldassistent, Varde.
Lérvad, A., Husflidsskoleforstander, Askov, Vejen.
Madsen, Marie, Frk., Gentofte.
Melbye, E. F. P., Sognepræst, Faaborg.
Neergaard, C. J., Sognepræst, Skodstrup, Løgten.
Nielsen, P., Gmd., Havlund, Ølgod.
Petersen, Enkefru, Varde.
Pilgaard, P., Lærer, Ø. Vedsted, Ribe.
Ravn, J., Gmd., Asbo, Vejen.
Sabroe, J. H., Toldkontrollør, V. Vedsted.
Simonsen, Nis, Gmd., Holsted.
Søgaard, Chr.; Lærer, Holsted.
Søgaard, P., Vognmand, Lunderskov.
Sørensen, Kn. Kr., Gmd., Hallum.
Trandberg, M., Smed, Gørding.
Uhre, Th. Lærer, Billum, Varde.

FRA RIBE AMT

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

FJERDE BIND

KØBENHAVN

LEHMANN & STAGE

K. ROSENDAHL & CO. - BOGTRYKKERI - ESBJERG
1915—1918

Redaktionsudvalg:

Sognepræst M. H. NIELSEN, Kvong

Sognepræst J. RICHTER, Vejen, (Udvalgets Formand)

Stiftamtmand, Kammerherre G. STEMANN, Ribe

INDHOLD.

	Side
<i>Bjerge, Poul:</i> Hodde og Tistrup i gamle Dage	87—107
<i>Byriel, J. H.:</i> Fra Vamdrup Sogn	639—649
<i>Hansen, Karl:</i> Fra Bryndum Sogn	454—486
<i>Jensen, P. Feddersen:</i> Fra Veerst Sogn	432—453
<i>Klitgaard, C.:</i> En Bryllupsvisse fra 1699	133—136
<i>Kristensen, K.:</i> Mit første Indtryk af Askov	564—568
<i>Mikkelsen, M.:</i> Et Par Træk af Mandø Præstehistorie .	213—218
<i>Nielsen, N. S.:</i> Træk af Livet i Ho-Oxby i ældre Dage	305—335
<i>Noorup, H. P. H.:</i> Høleer fra Kvie	123—132
— Præster og Herremænd	336—373
— Alslev og Hostrup Kirker	487—523, 679—711
<i>Pedersen, Mary:</i> Hedens Pionerer	374—379
<i>Poulsen, Holger:</i> Præsterne i Nordby paa Fanø efter Reformationen	192—212
— Nordby paa Fanø i gamle Dage	380—384
<i>Richter, J.:</i> Bygmesteren Peder Holdensen	108—122
— Boganmeldelse	385f
<i>Sponneck, F. W. Grev:</i> Stiftamtmand i Ribe Marius Sabinus Wilh. Grev Sponneck under første slesv. Krig	221—304
<i>Stemann, J. D.:</i> Ribe i April 1848	1—39
<i>Sundbo, Arne:</i> Til Jerne Sogns Historie	40—86
— Af Varde og Hjertings Historie	524—563, 573—606
<i>Sørensen, H. H.:</i> Udejerengen	712—719
<i>Termansen, C. N.:</i> Indskrifter fra gamle Bygninger i Ribe	650—677
<i>Vig, P. S.:</i> Peder Vig i Fitting	137—191
— Mormoner fra Ribe Amt	607—638
—	
Regnskab for „Historisk Samfund for Ribe Amt“ 1913—17	219, 387, 569, 720
Foredrag afholdte af „Hist. Samf.“ 1914—17	220, 388, 570, 721
—	
Fortegnelse over Medlemmeme af „Historisk Samfund“ 1. November 1917	723—732
—	
Navneliste (ved <i>J. Richter</i>)	733—763
Rettelser og Tilføjelser	388, 764

Ribe i April 1848.

Toget til Tønder.

Af Premierløjtnant J. D. Stemann i København.

I.

Ribes Forsvar 1848.

Sjælden har Begivenhederne i vort Lands Historie fulgt hinanden saaledes Slag i Slag, som det skete i Marts 1848, og selv om Ribe Amt laa fjærnt fra Hovedstaden, laa det til Gengæld saa meget nærmere ved Begivenhedernes andet Knudepunkt, Rendsborg, og Rygtet om, hvad her tildrog sig, var ikke længe under Vejs, ja, Planen om Rendsborgs Overrumpling var i Virkeligheden kendt over det meste af Jylland, allerede inden den var iværksat.

I Slutningen af Marts begyndte Rygterne for Alvor at svirre, og i Grænseegnene mellem Nørrejylland og Slesvig tog de en Fart som intet andet Sted. Daglig passeredes Sognene af Smaakommandoer af tildels tysktalende militære; det var de faa Rester af de i Hertugdømmerne garnisonerende Afdelinger, der var forblevet tro; men af Landbefolkningens ophidsede Fantasi blev de opfattede som Insurgentafdelinger, der allerede var naaet saa langt nordpaa.

Hvad Under, at vi allerede den 26. Marts, to Dage

efter Rendsborgs Overrumpling, finder Ribe i fuld Gang med at organisere Byens Forsvar mod Angreb fra Insurgentene; Byen hørte ganske vist til Kongeriget, men den laa omgivet af slesvigsk Grund til alle Sider, og man maatte være belavet paa alt, saa meget mere som militære Operationer fra dansk Side efter al Sandsynlighed vilde blive henlagt til Østkysten. Selv om fjendtligt regulært Militær næppe vilde vove sig saa langt mod Nord, maatte man dog belave sig paa, at slesvig-holstenske Friskarer over Tønder vilde gaa frem mod Ribe, der var kendt for sit danske Sindelag.

Den ledende i Forsvarsbevægelsen i Ribe var Byens „Højstkommanderende“, Landinspektør, Løjtnant Siensen; men som den, der paa Borgernes Vegne havde Afgørelsen af alle Spørgsmaal Forsvaret vedkommende, finder vi „Forsvarskomiteén i Ribe“, der havde konstitueret sig som saadan bestaaende af Borgerkaptajnen, Magistraten, Borgerrepræsentanterne og enkelte tilkaldte Medborgere.

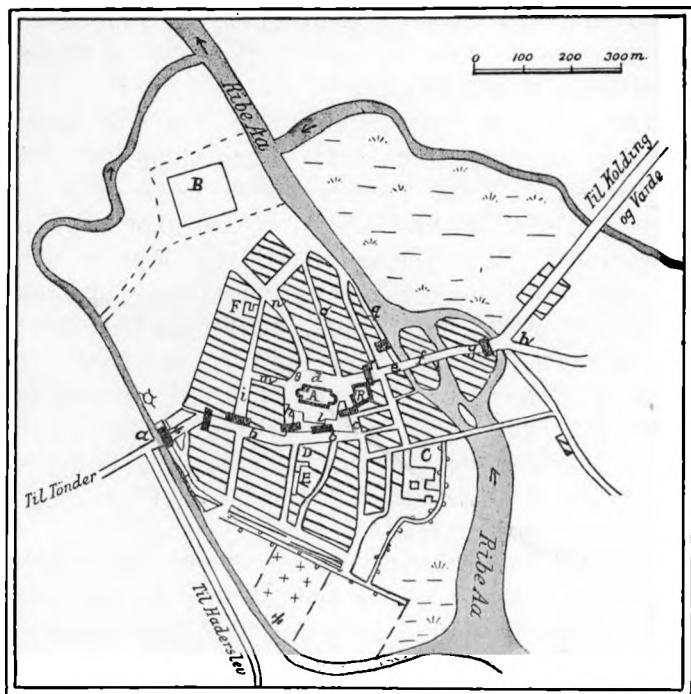
De Foranstaltninger, denne Komité straks satte i Værk, vare af højst forskellig Art. Alle Tyskere i Byen toges i Ed paa ikke at ville modvirke den danske Sag eller Byens Forsvar. Byens Indretning til Forsvar paabegyndtes straks ved Anlæg af Barrikader; alle Baade og Tømmerflaader blev halet paa Land paa Byens Side, og Broerne bleve afbrudte (Stampe-møllebroen) eller indrettede til hurtig Ødelæggelse. Borgervæbningen blev forøget ved Tilgang af Frivillige, og Nabosognene opfordredes til at danne lignende Korps, ligesom Præster og Skolelærere opfordredes til at holde Byen underrettet om Fjendens Anmarch. Krudt og Geværer skaffedes fra andre Byer eller ved

Rekvisition hos Generalkommandoen, og Borgmesteren udstedte en Advarsel mod Udbredelse af Rygter betræffende Krigsforholdene.

Den vigtigste Foranstaltning var dog Udvidelsen af Borgervæbningen og dens Organisation til „Frikorpset Ribe“. Som Ramme herom havde man fra gammel Tid 2 militære Korps, et Jægerkorps og et Borgerkorps. Jægerkorpsen, der i sine Rækker talte de yngre Folk, bar en Uniform bestaaende af grøn, kortskødet Frakke med Snore, mørkegraa Benklæder, Chacot med Pompon. Borgerkorpsen, der bestod af de ældre Borgere, var organiseret i 1801 og bar en Uniform bestaaende af carmoisinrød Kjole, sort Krave, sorte Opslag, røde Rabatter, gule Kanter, Knapper, Underføer og Underklæder, Chacot. Chef for begge Korps var Farver Kaptajn Utzon.

Disse Korps gjaldt det nu at udvikle. Som Befalingsmænd raadede man over adskillige tidligere Officerer og Underofficerer: alene blandt Embedsmændene træffe vi Krigsraaderne Byskriver Juel, Postmester Eyben, Branddirektør Ørum samt Krigsassessor, Toldforvalter Aarøe. Og paa menigt Mandskab manglede det ikke; i Løbet af faa Dage var Styrken bragt op til 200 Mand, og i Løbet af 14 Dage steg den, ved Tilgang fra Landet, til 300 Mand. Fra Generalkommandoen modtog man ca. 350 Geværer, som dels anvendtes til Byens Behov, dels fordeltes til Sognene; endvidere bad man Generalkommandoen om Befalingsmænd til at lede Exercitsen. Denne sættes imidlertid uden Opsættelse i Gang paa en Mark umiddelbart Øst for Byen, medens Skydeøvelserne, saavel med Geværer som med Byens 2 Salutkanoner, foretoges ved Slotsbanken.

Ribe 1848.

A. Domkirken	a. Sænderport	h. Nærreport
B. Slotsbanken	b. Sænderportsgade	i. Graabrødregade
C. Klosteret	c. Stenbogade	k. Skolegade
D. Bispegaarden	d. Torvet	l. Rykind
E. Stillsamtsgaarden	e. Storegade	m. Grydregade
F. Korsbrødregade	f. Mellemdammen	n. Præstegade
	g. Nederdammen	o. Grønnegade
		q. Skibbroen

— Barrikade + Kanon R Reduit

Aaen tækkes opstemmet ved en Dæmning Nord for Slotsbanken

Selve Planen for Byens Forsvar var forfattet af Løjtnant Siemsen og indsendtes af Forsvarskomiteen

til Generalkommandoens Godkendelse. Den er ikke bevaret, men af Forsvarskomiteens Forhandlingsprotokol og mundtlig Overlevering i Ribe lader dens Indhold sig nogenledes slutte. Da Chausseerne til Tønder og Haderslev ikke dengang eksisterede, var der kun 3 Tilgange til Byen: Fra Nord ad Chausseen, fra Øst over Tange og — den eneste, ad hvilken man ventede fjendtlig Fremrykning — fra Syd ad Vejen, der bugtede sig gennem Engene frem imod Sønderport. Da Byen overalt var omflydt af Vand, gjaldt det først og fremmest at forsvare Overgangene over Aaen; Spørgsmaalet om Aaens yderligere Opdæmning stilledes foreløbig i Bero, da Udgiften ansloges til 500 Rd. Ialt opførtes af Tømmer og Jord c: 10 Barrikader. Den første, under Kommando af Krigsraad Ørum og med en Besætning af 36 Mand med 1 Kanon, laa umiddelbart indenfor Sønderport; i det yderste Hus her havde Løjtnant Siemsen som Højstkommanderende sit Kvarter. Iøvrigt var Hovedgaden spærret ved Barrikade bag Barrikade, og alle Tilgange fra Sidegaderne vare paa lignende Maade lukkede. Tværs over Gaden fandtes saaledes Barrikader et Stykke oppe i Sønderportsgade (Nygade eksisterede dengang ikke) og midt i Stenbogade, medens Graabrødregade, Skolegade, Sviegade og Rykind vare barrikaderede mod Sønderportsgade; i Barrikaden i Stenbogade førte Løjtnant i Jægerkorpset, Guldsmed Dyrebye, Kommandoen. Den anden Kanon opstilledes paa Kirkegaarden, saa at Skytset tilsammen beherskede hele Egnen mod Syd. De tidligere Kanonerer, Skomagerne Lamp og Smergel, betjente Kanonerne, medens Møller P. Nielsen, Midtmøllen, førte Kommandoen over Artilleriet.

I Tilfælde af Angreb fra Nord kunde Kanonerne hurtig

bringes gennem Byen til Skud i denne Retning. Her fandtes, under Assessor Aarøes Kommando, den første Barrikade paa Byens Side af Ydermøllebroen; næste Barrikade fandtes tværs over Gaden udfor Apotheket, medens af Sidegaderne i hvert Fald Skibbroen var barrikaderet.

Husene ved Barrikaderne vare gennembrudte, for at Forsvarerne kunde komme forbi Barrikaderne, og Sten slæbtes op paa Kviste og Loftet for derfra at kastes ned paa Angriberne. Den 27. Marts udsteder Forsvarskomiteen et Opraab til Byens Indvaanere, hvori de anmodes om at blive i deres Huse under Forsvaret; Gadedørene maa holdes aabne, saa at Forsvarerne kunde komme ind og fyre fra Vinduerne; derimod maa de straks lukkes, dersom Fjenden viser sig udenfor dem. Dersom Angrebet sker i Mørke, maa enhver sætte 2 tændte Lys i hvert Fag Vinduer til Gaden, efter at alle Gardiner ere borttagne. Kvinder og Børn skal opholde sig i Værelserne til Gaarden. Ilden i Kakkellovne og paa Skorstenen bør slukkes. De af Borgerne, der ikke er forsynede med Skydevaaben, bør gribe til Høtyve, Jærnstænger, Leer osv. Naar Fjenden angriber, vil der blive alarmeret med Kirkeklokkerne.

Som sidste Reduit for Forsvaret, der var tænkt fortsat til det yderste, tjente to sammenhængende Bygninger paa Torvet: Porsborg og Grejsens Ejendom.

Denne Forsvarsplan billigede Generalkommandoen, og som Pladskommandant i Ribe sender den Premierløjtnant Jahn; naar Løjtnant Siemsen var i Byen, skulde denne dog fremdeles føre Overkommandoen. Det var indtil videre Mening, at Byen skulde forsvares mod Friskarer og tillige mod regulære Tropper, dersom disse ikke overskred 1 Bataillon uden Kanoner.

Tillige kunde „Frikorpset Ribe“ af Generalkommandoen anvendes til udgaaende Ekspeditioner. Saadanne foretog Assessor Aarøe allerede straks i mindre Stil. Da Generalkommandoen paa Aarøes Forespørgsel havde svaret, at enhver brav, dansk Mand var berettiget til at arrestere Folk, der som Herredsfoged Ahlmann i Toftlund har vist, at han svigter Ed og Pligt, rykkede Aarøe med Frivillige til Toftlund, hvorfra han indbragte Herredsfogden som Fange til Ribe Arrest.

Den 30. Marts finder vi saaledes Ribe Bys Forsvar fuldt organiseret ad Frivillighedens Vej.

II.

Toget til Tønder.

Den 1. April indløb til Magistraten i Ribe en samme Dag fra Magistraten og Deputeretkollegiet i Tønder afsendt Skrivelse, hvori meddeles, at man i denne By har oprettet en Borgervæbning, som skal vaage over Byens Sikkerhed og opretholde Orden og Ro, navnlig under Ildebrand o. l. For at forebygge Mistydning og vrage Fortolkninger vil man underrette Ribe Magistrat herom og ytrer Ønske om, at den private Samfærdsel maa vedblive mellem Byerne, hvordan end Tiderne maa fremtræde med Hensyn til de nationale Forhold. Det loves, at Folk fra Kongeriget, der i tilladelige Hensigter opholde sig i Tønder, med Hensyn til deres Nationalitet ikke skal blive fortrædige i nogensomhelst Henseende. Herpaa udbad man sig et Svar.¹

¹ Om Forviklingen mellem Ribe og Tønder beretter udførligt en af „Ribe daværende Kommunalbestyrelse“ (c: Kommunalbest. i Foraa-ret 1848) forfattet Redegørelse af 26. Novbr. 1849 i Ribe Bys Arkiv.

Endvidere: Generalstaben: Den dansk-tyske Krig i Aarene 1848—50. I. 1. S. 140.

Denne Skrivelse blev samme Aften forevist Forsvarskomiteen¹, og i Kommunalbestyrelsen enedes man om at svare, at man ikke vidste af at have givet nogen Anledning til, at Tønderanerne kunde antage, at de under en lovlig Tilstedeværelse i Ribe vilde blive mere molesterede, end Folk fra Kongeriget kunde vente at blive det i Tønder. Imidlertid var der den Aften ikke Tid til at tage endelig Beslutning om Svaret, hvorfor man blot sendte Budet tilbage med Kvittering og den Besked, at Svaret vilde komme med næste Post.

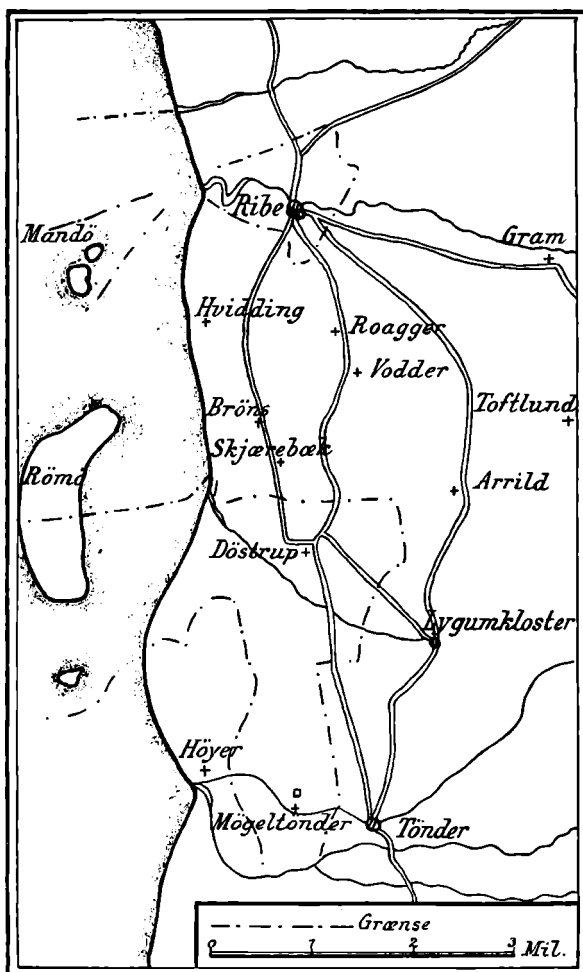
Inden denne afgik, skete imidlertid noget, som gjorde, at Svaret aldrig blev afsendt.

Tidlig om Morgenen, Søndag den 2. April, rykkede et større Kommando af „Frikorpset Ribe“ sydpaa under Løjtnant Siemens Kommando. 25 Vogne vare stillede frivilligt til Raadighed, og paa dem kørte man mod Syd over Døstrup, hvor der gjordes et kort Ophold; derpaa fortsattes mod Løgumkloster.

Det hed sig, at Ekspeditionen gjaldt denne By, hvor man skulde arrestere nogle Oprørere, men i Virkeligheden drejede det sig om et længere udgaaende Foretagende. Samtidig med, at de danske Hovedkræfter rykkede frem langs Slesvigs Østkyst, skulde der nemlig foretages en Rekognoscering mod Vest dels for at sikre mod fjendtlige Bevægelser herfra, dels for at komme til Klarhed over Stemningen blandt Befolkningen paa Vestkysten, hvor navnlig Friserne og Tønders Beboere havde vist Tilbøjelighed til at støtte Oprøret.

Til Udførelsen af dette Hverv bestemtes et Kompagni af 12. Bataillon under Kaptejn Mecklenburg og en Deling Dragoner af 3. Dragonregiment; endvidere

¹ Ikke nævnet i dennes Forhandlingsprotokol.

Oversigtskort
 over
 Egnen Ribe-Tønder 1848.

opfordredes Frikorpset Ribe og den Folkevæbning, der søgtes organiseret i de nordslesvigske Landdistrikter, til Deltagelse. Som Samlingsplads fastsattes Løgumkloster, hvorfra Fremrykningen skulde ske den 3. April.

Medens Kaptajn Mecklenburg den 2. April marcherede fra sit Kantonnement i Gjenner til Agerskov og Bovlund, naede Løjtnant Siemsen med sit Korps ud paa Eftermiddagen Løgumkloster. Udenfor Byen stod man af Vognene og rykkede paa militær Vis ind i Byen. Med Bemyndigelse af Stiftamtmand Sponneck arresteredes Amtsforvalter Harbou og Dr. Roll, der under Ledsagelse af et Kommando under Løjtnant, Toldkasserer Middelboe sendtes til Ribe. De øvrige Beboeres Stemning var fortræffelig og man gik derfor, under fornøden Sikring, i Kvarter. Da det viste sig, at Kongens Proklamation ikke var kendt der paa Eggen, lod man straks trykke 300 Eksemplarer, som dels fordeltes i Omegnen, dels medtoges for at udsprede blandt Friserne.

Den følgende Dag indtraf Kaptajn Mecklenburg med sit 100 Mænd stærke Kompagni, medens Kaptajn Kjærulf og Løjtnant Jenssen-Tusch mødte med 40 Mand fra Landsognene; da af Styrken fra Ribe 60 Mand deltog i den videre Ekspedition, talte det hele Kommando 200 Mand foruden Rytterne, der ogsaa stødte til i Løgumkloster.

Endelig den 4. April om Formiddagen begyndte Fremrykningen mod Tønder. Man gik ikke den lige Vej, men rykkede mod Byen fra Nordvest gennem det danske Enklave Møgeltønder. I Tønder foraarsagede Efterretningen om den danske Styrkes March stor Bestyrtelse, navnlig blandt de oprørske Embeds-

mænd, som straks flygtede. Efter at være rykket ind i Byen opmarcherede Kaptajnen paa Torvet, hvor der udbragtes et Leve for Kong Frederik den Syvende, som istemtes af den forsamlede Mængde. Da der imidlertid var Rygter i Omløb om, at Insurgenttropper marcherede mod Byen, lod Kaptajnen dennes Hovedindgange barrikadere, og lod Magistraten udlevere 170 Geværer, som den provisoriske Regering havde sendt til Borgernes Bevæbning. Magistraten erklærede nu, at den vel vilde modtage de regulære Tropper i Kvarter, men ikke de frivillige fra Ribe, — man antog naturligvis, at det var disse, som efter Modtagelsen af Brevet fra Tønder havde sat Foretagendet i Scene, — og Stemningen i Byen blev efterhaanden saadan, at Kaptajnen ikke vovede at lade Mandskabet gaa i Kvarter, men ansaa det for nødvendigt at holde den hele Styrke under Vaaben om Natten; der blev udstillet talrige Poster og patrouilleret uden Ophør.

Dels for at skaffe sit Mandskab Hvile, dels fordi de frivillige Korps ytrede Lyst til at vende tilbage, rykkede Kommandoet den 5. April fra Tønder til den heltiggennem danske By Møgeltønder, hvorfra Resultatet af Ekspeditionen meldtes til General Hedemann. Generalen sendte straks Ordre til over Burkal at marchere til Tinglev, hvor Kompagniet ogsaa ankom den 6. om Aftenen; den 7. naaede det sin Bataillon ved Søgaard. Rytteriet fulgte Kompagniet, medens de frivillige Korps paa Vogne trak sig tilbage mod Nord, medførende de 170 Geværer som Bytte til Ribe. Samtidig strømmede de dansksindede Bønder fra Tønders Omegn ind til denne By i væbnede Skarer for at befri de danske, som man troede fangne.

Ribe Magistrat var imidlertid ved dette Tog bleven bragt i en vanskelig Situation; man havde ikke svaret Tønderanerne paa deres Brev, og det paatænkte Svar — at de ikke havde Grund til at frygte for at blive mere molesterede, end Folk fra Kongeriget vilde blive det i Tønder — kunde nu kun opfattes som en grov Spøg, saa meget mere som Tønderanerne i Ekspeditionen havde set det lovede Brev „med næste Post“. Selv om Magistraten i Ribe kun ønskede at staa paa en god, nabovenlig Fod med Tønder, vilde man dog heller ikke give Byen en Forklaring, naar den nu engang var bleven besat af dansk Militær som en halvvejs fjendtlig By. Man traf derfor den vise Beslutning foreløbig at se Tiden an. Af de 170 Geværer blev de 50 sendt til Kaptajn Ellbrecht paa Fanø efter Amtets Anmodning; Resten fordeltes blandt Borgerne og Omegnens Bønder. —

Efter Slaget ved Slesvig den 23. April blev Situationen imidlertid en anden; man havde hidtil kun ventet at se Friskarer og havde indrettet Ribes Forsvar herefter. Naar de danske Tropper nu gik Nordpaa, maatte man belave sig paa, at større regulære Styrker vilde lægge Vejen over Ribe. Straks er der dog ikke Tale om at opgive Forsvaret. Den 24. rykker Løjtnant Siemsen med frivillige af Korpset til Hellevad for i Forbindelse med bevæbnede Landboere fra Skjærbæk og andre Byer at støtte vor 1. Brigades Tilbagegang. Den 26. vender han imidlertid tilbage, da hans Hjælp ikke behøves.

Det, som imidlertid gav Anledning til, at Forsvaret opgives, er Spørgsmaalet om Aaens Opdæmning, som man hidtil havde stillet i Bero. Den 25. April Kl. 5 Eftm. sammenkalder Magistrat og Borgerrepræsentanter

et Borgermøde paa Raadhuset, hvor det skal afgøres, om Kommunekassen skal yde Pladskommandanten et Forskud paa nogle Hundrede Rdl. til Aaens Opdæmning. Pladskommandanten venter at faa Pengene refunderede af den kgl. Kasse, men kan intet bestemt love i saa Henseende. Efter at Stiftamtmanden her havde udtalt sig imod Planen under Hensyn til Udfaldet af Slaget ved Slesvig, blev Forslaget forkastet. Efter Løjtnant Siemenss Hjemkomst fra Hellevad forelægger han samme Spørgsmaal for Forsvarskomiteen. Forslaget forkastes ogsaa her med 12 mod 4 Stemmer, navnlig under Hensyn til, at det er en farlig Sag at indlade sig paa Forsvar af en aaben By mod regulære Tropper; bliver Byen taget, venter man sig det værste.

Imidlertid nærmede de danske Tropper sig Ribe. General Wedell indtog den 27. April et Kantonnement om Toftlund og besluttede den 28., paa Meldingen om større fjendtlige Troppemasser i Tønder, at gaa tilbage med 1. Brigade over Gram mod Foldingbro, 2. Brigade over Jels mod Skodborghus. Da den Bro over Gram Aa, som denne Brigade skulde passere, var afbrudt, maatte den ligeledes gaa over Gram, hvor Korpset samlede Kl. 11 Aften; Infanteriet indkvarteredes paa Gramgaard og i Byen, de beredne Vaaben bivuerede. Generalen stode sikkert paa, at Ribe vilde danne et fast Punkt i hans Flanke, hvorover Fjenden ikke uden Anvendelse af større Kræfter kunde komme frem; men Natten mellem den 28. og 29. April modtog han ved 2-Tiden et Brev fra Løjtnant Siensen om, at Stemningen blandt Byens Borgere vilde gøre ham det umuligt at forsøge et Forsvar af Byen uden Understøttelse af regulære Tropper.

Da det var sandsynligt, at en fjendtlig Demonstration vilde ske over Ribe, besluttede Generalen at afsende 1. Brigade for at understøtte Byens Forsvar, og Brigadens Opbrudstid sattes til Kl. 4 Morgen. Kort før Afmarchen indløb imidlertid en Melding fra Løjtnant Jahn om, at Byens Forsvar var opgivet definitivt af Borgerne, Borgervæbningen afvæbnet og Vaaben og Ammunition bortsendt. Generalen opgav saa Tanken om Byens Forsvar og gik tilbage med 1. Brigade over Foldingbro, 2. over Skodborghus.

Løjtnant Siemsen har antagelig forelagt Spørgsmaalet om Forsvarets Opgivelse for Generalkommandoen. Denne meddeler ham den 29. April, at der nu ikke mere kan tænkes paa et Forsvar af Ribe, men at den højstkommanderende Officer og Pladskommandant tværtimod bør træffe „de Foranstaltninger, der tiene til Forsvars Formindskelse for Byen, samt Sikringen af dens Indvaaneres Ejendom“. Den paalægger ham endvidere offentlig at bringe Generalkommandoen Tak til alle.

Saasnart Beslutningen om at opgive Forsvaret var taget, forlod Løjtnant Siemsen og Løjtnant Jahn Byen, endnu inden Generalkommandoens Skrivelse var modtaget. Siemsen medførte Geværerne og Ammunitionen, medens Kanonerne bleve nedgravede i en Slippe lige nord for Sprøjtehuset. Frikorpset blev opløst, og Barrikaderne hurtigst nedrevne.

Aldrig saa snart var Ribes Forsvar opgivet, før Forholdet til Tønder igen traadte i Forgrunden. Samtidig med at Geværerne blev sendt bort, og Barrikaderne blev sløjfede, bredte Modløsheden sig, og de vildeste Rygter fandt Tiltro. Det hed sig, at Friskarer af den mest forvorne Art opholdt sig i Egnen om

Løgumkloster og Tønder for — til Hævn for den Behandling, der var bleven disse Byer til Del — at hærge, brænde og plyndre Ribe; endvidere hed det sig, at Friserne havde rejst sig og vilde gæste Ribe. Da Borgerne imidlertid begyndte at forlade Byen og drage mod Nord, nogle endog medførende deres Bohave, besluttede Kommunalbestyrelsen at foretage noget ekstraordinært og afsendte den 30. April 3 Parlamentærer til Fjenden, som man vidste stod Nord for Tønder, antagelig ved Bredebro. Det var Apotheker v. Støcken, Borgerrepræsentant Greisen og Distriktslæge Øgmundsen, hvem dette Hverv betroedes, og de skulde — næst at skaffe paalidelige Efterretninger om Fjendens Tal — henvende sig direkte til den fjendtlige Fører for at erfare, hvad han havde i Sinde med Ribe samt, hvis han svævede i den Vildfarelse, at det var Ribe By, der havde foranlediget Toget til Tønder, da berigtige denne.

Ved Parlamentærernes Ankomst til Bredebro fandt de ingen Fjender, og Befolkningen meddelte, at de stod i Løgumkloster. I Stedet for nu at søge den fjendtlige Fører der, fortsatte Parlamentærene til Tønder, idet de havde den Opfattelse, at det var deres Hovedopgave at hæve enhver Misforstaaelse med Hensyn til Tøndertoget, ogsaa ved Henvendelse til Øvrigheden i denne By. Efter Ankomsten hertil henvendte de sig til Borgmesteren, i hvis Hus de traf nogle andre Øvrigheds personer og nogle Borgere, blandt hvilke der snart viste sig en saadan Forbitrelse mod Ribe, at de paa Opfordring saa sig nødsagede til at underskrive en Erklæring, gaaende ud paa, at de paa egne og Ribe Bys Vegne forpligtede sig til inden 6 Uger enten at tilbagelevere de 170 Geværer

eller andre af samme Kvalitet, eller — saafremt dette ikke kunde ske inden denne Tidsfrist — da i Tønder at deponere 1000 Rbd.

Ripenserne vilde nu drage bort, og Kommandanten havde netop tilbudt at medgive dem en Eskorte paa 4 Mand, da de pludselig bleve arresterede efter Anstiftelse af en ophidset Hob under Anførsel af Købmand Iwersen, der var Officer i Borgervæbningen. Iwersen rejste straks til Rendsborg for at indhente nærmere Ordre, og Ripenserne fik kun Tilladelse til kort at berette til deres Familier, hvorledes de havde det. Disse Breve, tilligemed et Afskrift af Erklæringen, sendtes uden videre Kommentar til Ribe.

Da Kommunalbestyrelsen i Ribe med Posten den 1. Maj modtog Meddelelsen om, at Parlamentærerne vare arresterede, og iøvrigt kun den omtalte Afskrift af deres Erklæring, antog den, at de vare tilbageholdte som Gidsler, og at deres Frigivelse ahang af Opfyldelsen af deres Løfte. Kommunalbestyrelsen overvejede nu nøje, hvad der var at gøre. Ganske vist havde de 3 Mænd ikke handlet efter deres Instruks ved at gaa til Tønder og ikke til den fjendtlige Fører, men paa den anden Side havde de sikkert handlet i god Tro. Da man ikke havde Geværerne ved Haanden — selv om man havde haft dem, vilde man iøvrigt under disse Forhold ikke kunne have sendt dem — besluttede man at deponere de 1000 Rbd. i Tønder, indtil man, naar Freden var sluttet, kunde foranledige, at Geværerne sendtes tilbage.

Tønder Magistrat er sikkert bleven glad overrasket over saaledes at faa sendt 1000 Rdl. Den tilskrev straks den 2. Maj Ribe-Magistrat, at den intetsomhelst havde med Arrestationen at skaffe og lovede, at den

skulde gøre alt, for at Udsendingene sættes paa fri Fod. Foreløbig var Købmand Iwersen imidlertid ikke kommen tilbage fra Rendsborg.

Endelig den 3. Maj kommer Iwersen tilbage med det Resultat af sin Rejse, at Ripenserne straks sættes paa fri Fod og sendes tilbage til Ribe, hvor Apotheker v. Støcken senere indfrier den til Tønder udstedte Veksel; han bliver saaledes den, der stiller Depositum for Geværernes Tilbagelevering. De 1000 Rdl. deponeeres af Tønder i Kontrolkassen i Rendsborg.

I denne Omgang kom Fjenden overhovedet ikke til Ribe. Major Zastrow, som den 1. Maj havde meddelt, at han den følgende Dag vilde gaa til Ribe med 3000 Mand, meddeler den 2. Maj, at da Ribe er fri for Fjender, vil han fra Spandet vælge en østligere Vej og ikke passere Ribe.

Det skulde endnu vare en rum Tid, inden Mellemværendet med Tønder blev afviklet. I April 1850 faar man Geværerne tilbage fra Sønderho, hvor de har ligget oplagt paa Kirkeloftet, og i Oktober samme Aar faar v. Støcken sine 1000 Rdl. med $2\frac{1}{3}$ Aars Rente refunderet af Ribe Kommunekasse. Men Tønder vil ikke ud med Pengene og først i Oktober 1852 faar Tønder af Regeringen Ordre til at tilbagebetale Beløbet. I December kommer Pengene til Ribe, men i Lærredspose, der indeholder lutter Courantskillinger i Papirstutter. Denne Betalingsmaade erkendes ikke for god, Poserne forsegles og henlægges i Raadstuekassen, medens man forlanger Rigsbankmynt. Først den 17. Januar 1853 er Sagen bragt helt i Orden, og Tønder By faar Kvittering for Beløbet.

III.

Forsvarskomiteen i Ribe.

I det foregaaende er det forsøgt i store Træk at give en Skildring af Tildragelserne i Ribe i April 1848. Enkeltheder fra disse Dages Tildragelser finder vi i rigt Maal i Forsvarskomiteens Forhandlingsprotokol¹ og da den, foruden at give et betegnende Billede af Forholdene i en vestjydsk Købstad i hine Dage, er af et begrænset Omfang, skal dens Indhold her meddeles ubeskaaret.

Forinden vil det dog være paa sin Plads at nævne Forsvarskomiteens Medlemmer², som vare:

Borgmester Stricker.

Krigsraad, Byskriver Juel, Raadmand.

Manufakturhandler C. R. Andresen, Mellemdammen,
Borgerrepræsentant.

Oeconom ved Daareanstalten i Hospitalet O. Gotlieb-
sen, Borgerrepræsentant.

Skomager Chr. Greisen, Præstegade, Borgerrepræsent.

Værtshusholder Niels Jensen, Steenbogade, Borger-
repræsentant.

Garver M. Kleisdorff, Sønderportsgade³, Borgerrepræ-
sentant.

Købmand Hans J. Müller, Mellemdammen, Stænder-
deputeret, Borgerrepræsentant.

Boghandler C. N. Termansen, Badstuegade, Borger-
repræsentant.

Landinspektør, Løjtnant Siemsen, Korsbrødregård.

¹ Tidligere benyttet af Stiftsfysikus Kjær ved en Artikel i Ribe Stiftstidende 1892.

² Saavel for Oplysninger om disse som for anden kyndig Hjælp skylder Forf. Ribe Bys Arkivar, Hr. C. N. Termansen, Tak.

³ Nu v. Stæckens Plads, idet Huset er nedrevet.

Farver N. P. Utzon, Borgerkaptajn, Nederdammen.
 Toldkontrollør Aarøe, Krigsassessor.
 Adjunkt P. Adler.
 Kjøbmand Ballin, Storegade.
 Gjørtler Fr. Bernbom, Skolegade.
 Snedker N. Bernbom, Hundegade.
 Postmester Eyben, Krigsraad.
 Kjøbmand Giørtz, Hj. af Storegade og Torvet¹.
 Snedker Hornum, Hundegade.
 Bogtrykker Hyphoff, Grønnegade, Udgiver af Ribe
 Stiftstidende.
 Apotheker v. Støcken, Storegade.
 Adjunkt Thorup.
 Prokurator Tvede, senere Byskriver og Hospitalsfor-
 stander.
 Branddirektør Ørum, Krigsraad, Sønderportsgade.
 Tømrermester, Møllebygger Hjort, Sønderportsgade,
 (som sagkyndig tilkaldt).

Selve „Forsvarsprotokollen“ opbevares i Ribe Byes
 Arkiv og bestaar af 48 alm. Folioblade, indbundne i
 bruntmønstret Papbind med Læderryg, -Hjørner og
 -Baand til at knytte. Paa en hvid Plakat staar med
 Blæk: „Forhandlingsprotocol for den i Ribe etable-
 rede Forsvars Committee i Anledning af Oprøret i
 Hertugd. i Aaret 1848.“ De 16 $\frac{1}{2}$ første Sider ere
 beskrevne, alle med Procurator Tvedes Haand, kun
 Møderne den 1. og 3. April ere refererede med By-
 skriver Juels Haand.

Bogens Tekst er følgende:

¹ Nedbrudt.

Den 26. Marts 1848 forsamlede den til at anordne Ribe Byes Forsvarsforanstaltninger sammentraadte Committee sig paa Raadstuen, hvor følgende Poster bleve behandlede:

1. Hvorledes bør der forholdes med Hensyn til ikke-danske Personer, som opholde sig her i Byen? Man besluttede, at saadanne Personer skulde opfordres til at aflægge Eed paa at ville være Kongen af Danmark og hans danske Øvrighed tro og især ikke at ville modvirke den danske Sag og denne Byes Forsvar paa nogensomhelst Maade, men i nægtende Fald paalægges straks at bortfjerne sig. — Som Personer, paa hvem denne Foranstaltning for Øjeblikket antages at være anvendelig, nævnedes: Dr. Dircks, fhv. Kjøbmand Thayssen, Viinkytter Stuhr, Høffner hos Mdm. Følsch, Handelsb. Nissen, Boas hos Tachau, Nissen hos Giørtz, foruden en heel Deel Haandværkssvende.*
2. Bør Byens Barricadering straks paabegyndes? Svar: Ja.
3. Man bemyndigede Borgerrepræsentanterne Kleisdorf og Termansen til i Forening med Tømrermester Hiort at udvælge det fornødne Tømmer for Communens Regning.

* Indlagt i Forsvarsprotokollen Navnene paa 26 Haandværkssvende, som toges i Ed, en dansk Erklæring undertegnet af Dirchs, Thayssen, L. I. Nissen, I. Nissen og Høffner samt følgende Erklæring:

Wir schwören und geloben hiermit, Sr. Majestät dem König von Dänemark und der dänischen Ortsobrigkeit treu und gehorsam sein und namentlich weder der dänischen Sache, noch der Verteidigung dieser Stadt auf irgend einer Weise entgegenwirken zu wollen, so wahr helfe uns Gott und sein heiliges Wort.

Ripen, den 27. Marts 1848.

Bernhard Ernst Boas aus Hamborg.

I. C. Stuhr aus Kiel.

4. Paa samme Maade tilveiebringes de fornødne Arbeidere. —
5. Man anmodede Kiøbmand Müller om fra Communalbestyrelsen at indgive til Generalcommandoen Begiæring om straks at erholde udlaant 150 Geværer (forkortede Infanteri-) foruden de forhen requirerede, med fuld Tilbehør, navnlig Geværremme; derhos en Henstilling om en Garnison eller om nogle Officerer Landbobefolknings Bevæbningen.
6. Det vedtoges, at Signal til Forsvarernes Møde i Tilfælde af et Angreb gives med Trommer, Hornblæsere og Klokkeringen. —
7. Overauditeur Stricker tilbød at beordre Birkets Sognefogder til med ridende Bud at underrette ham om, naar fjendtlige Corpser iagttages.
8. Det vedtoges at anmode Præster og Skolelærere i Omegnen at virke paa Landbefolkningen, saaledes at den holdt Vagt og øieblikkelig underretter Ribe By, naar en fiendtlig Troup nærmer sig. — I Forbindelse hermed fandtes det hensigtsmæssigt at formaa nogle af Byens Folk til at beride de nærmeste Sogne for at opmuntre Befolkningen i denne Henseende og instruere den. Dette paatog Niels Jensen sig.
9. Det blev vedtaget efter Omstændighed at yde Bønderne al den Assistance, som det er muligt.
10. Det vedtoges, at samtlige Baade skulde enten optrækkes paa Land eller henlægges ved Badstuevandsted og Kiærs Have. — Herom henvender man sig ogsaa til Beboerne af Lustrup.
11. Bierrums Tømmerflaade maa optages og føres til Byens Side.
12. De frivillige sammentrommes til i Morgen Kl. 10

- at møde ved Domkirken for at indrangeres i de vedkommende Corps.
13. Det vedtoges at overdrage v. Støcken at requirere cirka. 200 Pd. Krud fra Colding og ved Jacob Post fra Varde.
  14. Vagtholdet tager sin Begyndelse i Nat og fortsætter med 20 Mand, hver Nat, — besørgeres af Aarø.
  15. Assessor Aarø paatog sig at henvende sig til Grænsetoldvæsenet om Assistance til ridende Nattevedetter*.
  16. Landinspecteur, Lieutenant Siemsen, forelagde sin Forsvarsplan, som blev bifaldet.
  17. Man vil til Varde og Ringkjøbing med Begiæring om Udlaan af deres Geværer. — Frafaldes.
  18. De Skolelærere, som indtræde i Borgervæbningen, dispensereres fra deres Forretninger saavidt Øvelserne kræve det, og de øvrige Lærere anmodes om at holde Børnene i Skolen saavidt muligt.

Det næste Møde berammes til i Morgen Eftm. Kl. 6.

Aarø. Adler. A. Dyrebye.

Niels Jensen. Andresen. Gotlibsen. M. Kleisdorff.

Juel. C. J. Ørum. Siemsen. Termansen.

Greisen. N. P. Utzon. Tvede. Stricker.

* Kammerraad, Grænsetoldinspecteur Petersen svarer den 27. Marts fra Foldingbro, at da Grænsens Told- og Kontrolsteder tilbyder Overgangspunkter for en fjendtlig Skare, er det nødvendigt, at Grænsetoldvæsenet organiserer sig som Korps for i paakommende Tilfælde at ile til det truede Punkt og yde Befolkningen Hjælp til at modsætte sig Fjenden. Dels derfor, og dels paa Grund af, at den lange Linie, Grænsens beredne Personer danner, vilde udmatte Hestene, forinden den egentlige Tjeneste begyndte, maa han afslaa Anmodningen. „Derimod tør jeg paa Grænsens Vegne tilbyde, at saafremt Ribe bliver det først truede eller angrebne Punkt, og jeg derom betimeligen kan blive underrettet, da at ile med hele Grænsetoldcorpset til Hjælp og kjæmpende som samlet Corps vove Liv og Blod for Fædrelandet.“

1848 den 27. Marts Kl. 6 Aften samledes Committeeen atter. — Fra Pastor Gottlieb i Hvidding var indløbet en Skrivelse, hvori det meldes, at den slesvigske Øvrighed havde benyttet en fingeret Auction i Districtet til at udsprede en Proclamation om, at Beboerne skulde underkaste sig og anerkende den provisoriske Regiering i Kiel. Man besluttede, at Assessor Aarøe, som dertil var villig, skulde med fire Mand af den herværende Væbning begive sig ud til Pastor Gottlieb for at staa Bønderne til Tieneste, dersom de fandt at burde — som man troede — arrestere Embedsmænd, som havde bevist deres egen Utroskab mod Hans Majestæt Kongen. Det blev besluttet, at Lieutenant Siemsen og Procurator Tvede til i Morgen Kl. 7 skulde forelægge en Indberetning til Generalcommandoen* om og hvorledes Byen agtes forsvaret med Begiæring om straks at ville tilkiendegive om dette Forsvar anses udførligt mod en Styrke af 1 Bataillon Infanteri uden Kanoner eller bør opgives for enhver ordnet militair Commando, — da man indtil slig Meddelelse indløber vil vedblive den Beslutning at forsvare Byen ogsaa imod en Infanteribataillon af almindelig Styrke. —

Stricker. Hans J. Müller. Adler. Andresen.

Niels Jensen. N. P. Utzon. M. Kleisdorff.

A. Dyrebye. Greisen. C. J. Ørum. Juel.

Termansen. Hyphoff. Siemsen.

1849 [!] den 29. Marts samledes Committeeen atter. Svar fra Generalkommandoen paa det efter sidste Beslutning afsendte Brev er indløben og med Brevet offentliggjort, — saavidt passende.**

* Følgeskrivelsen findes i Afskrift, derimod ikke Forsvarsplanen selv. Se I.

** Findes ikke; kun et meget kort Udtog. Se I.

En Kopibog for afgaaende Ekspeditioner anskaffes.*

Broen ved Stampemøllen aftages, hvilket Utzon besørger. (Næste Møde berammes til imorgen Aften Kl. 7 og saaledes fremdeles.) 56 Rifler med Kradsere og 100 Baionetgeværer med Skeder ere modtagne fra Gen. Com. og udleverede efter Liste ved Protocollen.

Captain Utzon og O. Gottliebsen bleve bemyndigede til at opstemme Nibsaae, saaledes at det omkring Byen kan faae en Høide som en Flod, der overstiger Hovedaaen. —

in fidem

Tvede

1848 den 30. Marts samledes Committeeen efter sidste Bestemmelse. Stiftamtmanden havde lovet at tiltræde Committeeen som Formand, men var iaften forhindret. Overauditeur Stricker blev anmodet om at udstede og publicere en Advarsel mod Udbredelse af Rygter betræffende Krigsforholdene. Efter at have lovet dette forlod han Committeeen paa Grund af andre paatrængende Embedsforretninger.

Kjøbmand Ballin foreslog, at man skulde tilskrive Pastor Helweg og andre paalidelige og patriotiske Mænd ang. mundtlig Conference om Reising af en Landstorm og videre giensidig Assistance. — Stænderdeputeret Müller, Kjøbmand Ballin og Adjunct Adeler paatog sig at virke i denne Retning og meddele Committeeen Underretning.

Efter at der var meddelt Oplysning om, at Planen, at opdæmme Nibsaae til den bestemte Højde, vilde

* Findes ikke.

koſte 500 Rbd. og medføre endnu større Skade, beſluttede man at opsætte denne Plan til videre.

Tilstede vare: Adler, Gotliebsen, Ørum, Termansen, Greisen, Utzon, Hyhpoff, Siemsen, Ballin, Müller, Andresen, Kleisdorph, Tvede. in fidem

Tvede

Aar 1848 den 1. April Form. Kl. 9 blev en Committeeſamling afholdt paa Raadſtuen. Af Medlemmerne vare tilſtede: Adler, Gotliebsen, Termansen, Greisen, Ballin, Kleisdorff, N. Jensen, Krigsraad Eyben, Krigsraad Juel.

Følgende Sager blev forhandlede, efter at Krigsraad Ørum og Borgerrepræſentant Müller ſamt Borgerkaptain Utzon, Toldinspecteur, Assessor Aarøe [vare komne tilſtede]:

1. En Anonym havde tilſtillet Committeeen den Summa 30 Rdl. Courant eller 48 Rbr. til Opmuntring for de af Borgermilitæret, ſom ved af forſømme deres borgerlige Sysler kunne behøve Hjælper.

Capitain Utzon anmeldte, at han allerede havde tildelt Skomagermester Friis 40 β eller 1 Rbdr. 32 β Man beſluttede at forøge denne Fond ved at indſamle frivillige Gaver blandt denne Byes Indvaanere, og paatager Medlemmerne Krigsraad Ørum, Adjunct Adler, Kjøbmand Kleisdorff, Ballin, Gotlieb, Müller og Niels Jensen ſamt Dr. Dircks, ſom man vil anmode om at tiltræde, — til i 4 Afdelinger, een i hvert af Byens Quarterer at indſamle diſſe Bidrag, og valgtes Apotheker von Støcken til Committeeens Kasserer ved dette Anliggende, ſaaledes at han af de Delegerede modtager de indſamlede Bidrag og udbetaler til de Vedkommende efter behørig Anviſning det dem Tillagte.

2. For at forebygge utidig Allarm besluttede man at anmode den Høistcommanderende om, at der maatte føres Foranstaltning til, at Skydning ikke finder Sted paa andre Punkter end de dertil anviste og i Særdeleshed ikke om Nattetid for ei at bringe Bevæbningen i Landdistricterne under Vaaben til urette Tid. Ligeledes blev vedtaget, at man skulde gjøre den høistcommanderende opmærksom paa, at Ammunitionen unyttig anvendes ved at Skildvagten, der har Post for Arresterne paa Raadstuen saavelsom og ved Portene staar med skarpladte Geværer. Dette paatog Capitain Utzon sig personlig og mundtlig at udføre.

3. Capitain Utzon fremlagde en Liste over det bevæbnede Mandskab og vedtog man at udvælge en Committe for Udbetalingen af de indkomne Bidrag. Som Medlemmer af denne Committe udvalgte Borgercapitain Utzon samt Borgerrepræsentanterne Gotliebsen og Greisen, ligesom Kjøbmand Ballin paatog sig Secretairens Forretninger herved.

Da intet videre var at foretage, blev Forsamlingen for i Dag sluttet.

in fidem

Juel

Aar 1848 den 3die April, Eftm. Kl. 7, blev Committeeforsamling afholdt paa Raadstuen. Af Medlemmer vare tilstede: Overauditeur Stricker, Krigsraad Juel, Ballin, Greisen og Niels Jensen. Og blev da foretaget følgende Sager:

1. Indkommen et Andragende fra 8 Haandværker-svende om Gratification for Tab i deres Næringsdrift formedelst Barricaltjeneste. Man vedtog at indhente

Borgercapitainens Erklæring om, hvorvidt disse Svende maatte være iblandt dem, der erholdt Betaling for Arrestantvagten og i saa Fald, hvormeget enhver af dem herfor tilkommer.

2. Til 3de Personer af Borgervæbningen blev anvist Gratificationer 3 Rdr. Courant, nemlig 1 Rd. til hver.

Da intet videre var at foretage, blev Forsamlingen for i Dag sluttet.

iñ fidem

Juel

1848 den 6. April var Committeeen forsamlet.

Man besluttede at ansøge Generalcommandoen om, at de fra Tønder modtagne Geværer maatte stilles til Forsvarscommitteeens Disposition som et Laan til Brug i Fædrelandets Sag.

Overauditeur Stricker lovede at ville gjøre et Forbud mod Salg af Krud, men efter at dette var skeet, besluttede Committeeen strax at opkiøbe alt det Krud, som er i Byen.

Fra Districtslæge Øgmundsen var indløbet et Brev, hvorpaa det blev overdraget Tvede at svare.*

* „Som Indvaaner af Ribe By, hvem det i paakommende Tilfælde maa være magtpaaliggende, at den kan forsvare den Stilling, den har indtaget, kan jeg ikke noksom paaskjønne, hvad der er skeet; men for at udføre det, der er paatænkt, tror jeg, at det vigtigste er glemt. — Der er opført Barrikader, men hvem skulle forsvare dem? dog aldrig Borgervæbningen? Med Undtagelse af dem, der ex professo ere Jagtliebhabere, er der ikke een Mand, hverken Officerer eller Menige, der have Begreb om at omgaas et Gevær.

„Forstaar ikke Officererne det, kunne de heller ikke lære det fra sig, og det er derfor, efter min Mening, nødvendigt at requirere slige Folk, og jeg anslaaer det derfor rigtigt at udbede sig fra

Committeén besluttede at begiære hos Generalcommandoen 4 à 6 Underofficerer til at øve Mandskabet.

Tvede gjorde det Forslag, at Committeén skulde opløse sig og overlade alt det Oeconomiske, saavidt Byens Forsvar angaar, til Magistrat og Borgerrepræsentanter, men det Militaire til de tilstedeværende Militairautoriteter.

in fidem

Tvede

Generalcommandoen nogle Underofficerer, der kunde indøve baade Officerer og Mandskab.

„Den Tid er forbi, at man med Trompeter og Ord kan omblæse Mure og Folk, og nu ere allerede 14 kostbare Dage hennrundne, uden at vi, efter min Mening, ere Maalet et Skridt nærmere.

„Øv en Mand i at bruge sit Vaaben, og lær ham dets Værd at kjende, saa har han noget at stole paa, det giver ham Mod; opmuntre ham saa ved Ord i Farens Stund, og da ville Ordene være paa rette Sted.

„Dette tillader jeg mig hermed at tilstille den ærede Comitté, som den, der i Farens Stund aldrig skal svigte Ribe.

„Ribe, den 6. April 1848.

Ærbødigst

Øgmundsen*.

„Til

den ærede Forsvarscomité i Ribe*.

Tvede svarer herpaa: „I Svar paa Deres ærede Skrivelse af Dags Dato meldes herved, at det af Dem foreslaaede Skridt at gjøre Generalcommandoen opmærksom paa den Trang, der havdes og tildels endnu haves til Officerer og Underofficerer og at bede Trangen afhiulpen, ingenlunde er bleven glemt. Det bliver idag gientaget. Med al Tak for Deres Deltagelse, beklager man, at De har troet at burde anbringe for Comitteen Trivialiteter som den, at man ikke med Trompeter og Ord kan omblæse Mure og Folk, for vistnok uden Føie at kunne forekaste Committeén, at den har spildt 14 kostbare Dage*.

1848 8. April var Committeeen samlet. Det blev med den Høistcommanderendes Samtykke bestemt, at de fra Tønder indbragte 166 Geværer ikke skulde henligge ubenyttede, men udlaanes paa Condition at de paa Anfordring skulde tilbageleveres ufortøvet. Stiftamtmanden havde erholdt til en militair Expedition 50 Geværer af ovennævnte Antal, Ribe By blev overladt 70, Skierbek Sogn 20, Nørrefardrup 15, Lustrup 6 og Østervedsted 5. Det blev overdraget Captain Utzon at uddele Geværerne som anført og modtage Quittingerne. Det blev vedtaget at overdrage Kiøbmand H. J. Müller at tilveiebringe indtil 1000 Pd. Krudt fra Kiøbenhavn eller hvor det kan faaes, hvilket han lovede at foranstalte.*

Det blev efter Maior Juels Forslag vedtaget, at der ved den Veiledning, som de militaire Herrer paa Mandag ville meddele Omegnens Præster og Andre, kun skulde møde et Par af Committeeens Medlemmer, og at Forhandlingen iøvrigt bliver Committeeen bekiendt giennem Protocollen. — Captain Utzon og Krigsraad Ørum anmodedes om at møde ved anførte Lejlighed.

in fidem

Tvede

1848, 10. April blev det ved sidste Forsamling bestemte Møde med Omegnens Præster og andre patriotiske Mænd afholdt. Aftale og Bestemmelse blev

* Gennem Grosserer Brandt, Strandgade 45, Kjøbenhavn, købes 11. April 10 Centner bedste Musketkrudt fra det kgl. Laboratorium til en Pris af 35 Rbd. pr. Centner, Emballage medregnet. Da der imidlertid først er Skibslejlighed til Kolding den 25. April, er Byens Forsvar opgivet inden Krudtet naar videre end hertil. Det returneres til Kjøbenhavn, og Direktionen for Armeens Materiel køber det for 27 Rdl. pr. Centner og godtgør 1 Rd. 80 Sk. pr. Foustage.

truffen om 6 Staffetliniers Ordning og de fornødne Instruxer herom vilde man lade trykke for at tildeles alle Vedkommende. Et Exemplar bliver at tillægge Protocollen. Trykte Exemplarer af en Forskrift for Sognebevæbningens Opstilling og Bevægelser blev uddelte til de mødte Herrer fra Landet og et Exemplar toges til Protocollen.

in fidem

Tvede

1848, 12. April var Committeeen forsamlet. Underretning om det ved Mødet i Mandags Passerede.

Regning blev fremlagt fra Postmesteren paa 3 Staffetter under 26., 28. og 29. Marts, hvilken med Paategning blev anbefalet Vedk. til Anviisning.

Svar fra Generalcommandoen, hvorefter de fra Tønder indbragte Geværer maa anvendes som begiært og paa de foreslaaede Betingelser var indløbet og blev fremlagt. Det overdroges Tvede at udstæde den forlangte Quitting paa Committeeens Vegne.

Det blev vedtaget, at Disciplene og de Privatstuderende skulde fritages for Vagthold, og iøvrigt vilde Captain Utzon sørge for, at Latinskolens Lærere kun 1 ad Gangen kom paa Vagt.

Det blev besluttet, at Captain Utzon maa udlaane Krüger i Beftofte 20 Geværer imod sædvanlig Quitting.

Lieutenant Siemsen meldte efter Captain Utzon at nogle Personer i Egnen, navnlig Krogh paa Billeslund, Krogh i Harrebye og Nissen paa Gram, skulde være mistænkelige; de 2de førstnævnte skulde saaledes jævnligen færdes om Natten og antoges at sætte sig i Forbindelse med Slesvig-Holsteensksindede; den sidst-

nævnte skal forholde Mandskaberne deres Marchpenge. v. Støcken yttrede, at han havde hørt om Koch til Marienhof det samme, som er sagt om begge Krogh'er. Hr. Utzon og v. Støcken anmodedes om at ville søge Oplysning om Kiendsgierningerne i denne Retning, som kunde anmeldes for Regjeringscom. i Haderslev.

Angaaende Staffetter fra Ribe blev bestemt, at 3 af de indkiøbte Heste dertil maatte benyttes, og Captain Utzon og Krigsraad Ørum tilbød deres Karle. Man vilde anmode Niels Jensen om ligeledes at stille sin Karl til Disposition. Denne Foranstaltning staaer indtil Hestene skulle afleveres af Kiøbstaden. Høistcommanderende er alene bemyndiget til at afsende Staffet.

in fidem
Tvede

1848, 16. April var Committeeen forsamlet.

Det blev besluttet, at Spørgsmaalet om Aaens Opdæmning paany skulde optages og det overdroges v. Støcken og O. Gotliebsen til i Forening med Veiofficiant Ingerslev og hvem de ellers vilde tiltage, at overveie og oplyse, hvad denne Foranstaltning vil koste.

Det blev besluttet at anskaffe for Byens Regning 2 gode, men simple Skilderkapper.

Et Brev fra Comptorist Raunsø blev fremlagt, som bliver at tilstille Utzon til Erklæring.

in fidem
Tvede

1848, 19. April var Committeeen forsamlet. Der blev fremlagt en Skrivelse, hvorved det meldes, at 200 Geværer fra Arsenalet i Fredericia staaer til Byens Dis-

position. Det blev vedtaget, at Geværerne skulde afhentes mod Communalbestyrelsens Quittering og at der, naar de ere ankomne, vil blive forføiet over deres Anvendelse. Man blev enig om at overdrage Kjøbmand Kleisdorff om at foranstalte det fornødne til at den forventede Quantitet Krudt bliver afsendt fra Colding med Foermand Poul Vondsyld.

Ole Gottliebsen paatog sig at besørge Geværerne hentede i Fredericia selv eller ved en anden for omtr. 14 Sk. pr. 100 Pd.

in fidem
Tvede

1848, 27. April var Committeeen forsamlet.

Lieutenant Siemsen tilkiendegav, at han vilde spørge Committeeen om den vilde give ham Midler ihænde til at træffe de Foranstaltninger til Byens belovede Forsvar, som han ansaa tienlige, og han gjorde Committeeen bekiendt med Generalcommandoens Skrivelse af 24. April. Lieutenanten tilkiendegav, at de Midler, han har for Øie, ere de, som behøves til at opdæmme Nibsaae.

Borgmesteren yttrede, at Spørgsmaalet om Nibsaaens Opdæmning var behandlet og efter Lieutenant Jahns Samtykke udsat ved et Raadstuemøde af Indvaanerne iforgaars, ved hvilken hans Bemærkning han dog ikke meente, at Spørgsmaalet ei nu kunde tages under Behandling. Han tilføiede, at det ikke alene beroede paa at træffe Foranstaltninger, men at disse ogsaa ere af den Natur, at Byen ikke udsættes for en derved muligviis bevirkende Ødelæggelse. Det er nemlig en Mening, som ikke faa af Byens ældre Borgere og Indvaanere, hvoriblandt ogsaa de Militairkyn-

dige nærer, at Byen ikke bør forsvare sig mod regulair Militair efterdi den ikke dertil skal være istand.

Lieutenant Siemsen bad de Militaire nævnte som ansee Byens Forsvar upracticable, og Overauditeuren paaberaabte sig Krigsraaderne Eyben, som ikke var tilstede, Krigsraad Juel og Krigsraad Ørum, og tilføiedes det at Krigsraad Juel for sin Mening har anført den almindelig bekiendte Sætning, at en aaben By, der sætter sig til Modværgen imod en militair fiendtlig Occupation, efter Folkeret og Krigslove er prisgiven til Plyndring og Ødelæggelse, naar den tages med stormende Haand, og vel kan det være muligt og endogsaa rimeligt, at Byen vilde kunne afvise Angrebet af en mindre Styrke, men Quæstionen bliver isaa Fald dog om det kan antages for politisk rigtigt at indlade sig derpaa, naar det ikke vides, at en saadan mindre Styrke ikke har Soutien eller Hielp ivente. Krigsraad Ørum tilkiendegav som sin Mening, at Nibsaaens Opdæmning ikke vilde kunne hindre en fiendtlig Styrke, navnlig med Kanoner, fra at occupere Byen og derfor, men ikke for Udgifternes Skyld, fraraadte han Forehavendet. Hans Mening vilde falde anderledes, naar der var en regulair militair Besætning i Byen. — Krigsraad Juel havde Intet mod Overauditeur Strickers Tilførsel, men refererede sig iøvrigt til Krigsraad Ørums Mening. —

Apotheker von Stöcken tilkiendegav, at Opdæmningen efter hans Overbevisning var ganske uhensigtsmæssigt, da der gives flere uafdæmmelige Puncter, hvorigennem Fienden kunde komme, ligesom han ingenlunde kan antage eller indsee, at Ribe kan være at forsvare som et Thermopylæ og mener han, at Offer og Nytte alletider bør staa i et rimeligt Forhold —

det er endogsaa almindelig bekiendt, at selve Krigsbestyrelsen har tilraadet Krigsmagten at vige for en overlegen Styrke. Apothekeren udtrykte sit Bifald med, at der gaas frem paa den Maade, som Oberstlieutenant Baggesen har befaleet i den Skrivelse, som begynder med Ordene: „Staffetten Jens Ibsen“, og iøvrigt at indskrænke selve Byens Forsvar til den fra først af paatænkte Modstand mod Strejfskarer af et ikke stort Antal, samt at de i Byens indre Dele opstillede Forsvarsanstalter helst maatte være at bortrydde. — Kiøbmand Ballin yttrede, af han intet kien-der til Hensigtsmæssigheden eller Uhensigtsmæssigheden af Opdæmningen, men iøvrigt tiltraadte han aldeles Apotheker von Stöckens Yttringer med Hensyn til Byens Forsvar. — Hostrup dicterede: I Anledning af Lieutenant Siemens Tilførsel om og hvorvidt Forsvarscommitteen vilde give ham Midler ihænde til Byens Forsvar, maatte han bede sig meddelt, af hvem den saakaldte Forsvarscommittee er udnævnt og hvorvidt dens Magtfuldkommenhed strækker sig, uden at den behøver at adspørge Byens Indvaanere i saa Henseende. Angaaende en Opdæmning, kunde han ikke indsee Nyttens, da en Fiende paa flere Stede kan trænge frem uden at han behøver at forhindres af Opdæmningen.

Borgmesteren meddelte den Oplysning, at Forsvarscommitteen var sammentraadt i Farens Øieblik og havde dannet sig af Borgercapteinen, Magistraten, Borgerrepræsentanter og nogle andre Mænd som førstnævnte tilkaldte, hvortil selvfølgelig Lieutenant Jahn ogsaa senere føiede sig. Iøvrigt bemærkede han, at Spørgsmaalet om Udgifterne til Afdæmningen har været under Ventilation i den samlede Communalbesty-

relse, og at denne da eenstemmig havde forment ikke at kunne paabyrde Communen som saadan de dermed forbundne Udgifter, der ikke alene strække sig til hele Anlægget men ogsaa til Erstatning af den Skade, som vedkommende vilde lide ved Aaens Opstemning, — saafremt iøvrigt en Opdæmning af Aaen maatte være nødvendig til Byens Forsvar, formente han, at det først og fremmest maa afgjøres, om og hvorvidt Byen skal forsvare sig imod en anrykkende militair Magt eller ikke, hvorunder selvfølgelig ikke er forstaaet en enkelt Skare af Marodeurer eller Vagabonder.

Kiøbmand Müller begjærede Ordet. Idet han tiltraadte den af Hr. Overauditeuren tilførte Bemærkning med Hensyn til Udgifternes Bestridelse til den projecterede Opdæmning, da maatte han erklære, at han inhærederede hans tidligere i Forsvarscommitteen fremsatte Tvivl om Dæmningens Hensigtsmæssighed og Betyggelse mod en fremrykkende Fiende. Forøvrigt maatte han i hans Stilling som Borgerrepræsentant henholde sig til det Resultat, som fulgte af det i forgaars af Borgere paa Raadstuen afholdte Møde, nemlig at en stor Pluralitet af Borgere syntes afgjort at være imod Projectet, og at der som Følge heraf ikke kan anvises af Commissionens Kasse de eventuelle Omkostninger ved Aaens Opdæmning. Lieutenant Jahn bemærkede, at da det ikke kom til nogen Afstemning ved det nysnævnte Møde, saa kan han ikke vide, ihvorvidt man kan lægge nogen Vægt paa det, at Hr. Müller syntes det afgjort, at en overveiende Pluralitet af Borgere vare imod Projectet, — thi der viste sig i det Hele taget en betydelig Indignation over den Ende, Mødet fik. — Müller bemærkede, hvilket

han ogsaa vedstaaer af Samtale med flere af Indvaanerne erfarede at være den almindelige Mening, at den af Hr. Lieutenant Jahn, efter af den tilkaldte Stiftamtmand Grev Sp.¹ givne Meddelelse, yttrede Erklæring, at de forandrede Forhold nu gjorde, at han ikke videre ansaa hiin Opdæmning for nyttig, blev paa samme Maade som af mig opfattet af de forsamlede Indvaanere, uden at Müller sporede nogensomhelst Indignation.

Tvede gjorde opmærksom paa, at naar det er anført, at Communalbestyrelsen allerede og eenstemmigen har besluttet, at den fornødne Pengesum ikke af den kan bevilges, saa maa al videre Discussion ophøre, hvis den ikke som tilstedeværende i Committeeen tilbagekalder Beslutningen, efterdi Communalbestyrelsens Anviisning er uomgiængelig fornøden, dersom Office-rerne ikke i den givne Ordre til at træffe Foranstaltninger tro, at de ere berettigede til at requirere de Penge, som de efter Omstændighederne ansee fornødne til at virke efter deres Evne og Indsigt for Konge og Fædreland.

v. Støcken bemærkede, at han var forundret over, at Proc. havde henstillet Spørgsmaalet til en saadan Afgiørelse. Tvede tilførte, at Hr. Apothekerens Forundring var ham ligegyldig. Apothekeren tilkiendegav, at hans Forundring havde sin Grund i, at han ikke troer, at Byen i saa Maade staaer under Militaircommando, — og at Forslaget synes ligefrem at lede til en lidet ønskelig Uenighed. Borgerrepr. Greisen sluttede sig til Apothekerens Yttringer betræffende Afdæmningen, og i det Hele til Borgmesterens og Borgerrepræsentanternes Formands Mening. — Termansen ligl.

¹ Sponneck.

dog med Bemærkn., at efter Hr. Lieutenant Siemsens Mening i foregaaende Møde saa var en slig Dæmning meget let tilintetgjort af en Fiende.

Vognmand Andreas Mikkelsen bemærkede, at naar Vandet opdæmmes efter den ham bekiendte Plan, saa vil der kun blive et Sted, hvor Aaen kan overvades uden Livsfare, — fremdeles bemærkede M., at naar Vandet kun bliver staaende 3 à 4 Dage, saa vil det ingen betydelig Skade gjøre. Der er ingen, som har mere Jordsmon, som er udsat for at tage Skade, end han og han forlanger ingen Godtgjørelse. — Bernbom yttrede en modsat Anskuelse betræffende Opdæmnings Skadelighed. — Andr. M. tilføjede, at intet Havre-land vilde blive oversvømmet. Med Hensyn til de Foranstaltninger, som for Øjeblikket ere anbragte for at kunne modtage en Friskare, yttrede Krigsassessor Aarøe, at da ville de ikke være til nogen Nytte, saafremt Aaen ikke afdæmmes; thi ved Afdæmningen tvinges en fremrykkende Fjende til at angribe Byen paa enkelte Puncter, hvor Stridskræfterne saaledes kan henkastes, hvorimod Byen for Øjeblikket kan angribes paa utallige Puncter og Forsvarskræfterne være til ingen Nytte. At Byen af politiske Grunde ikke skulde kunne sætte sig til Modvæрге af Frygt for, at en ubetydelig Friskare muligen kunde have Soutien i Baghaanden er en saa latterlig Yttring, at jeg (Krigss.) ikke finder mig beføiet til herom videre at yttre mig.

Ole Gottliebsen, Borgerrepræsentant, bad bemærket, at han vilde udtræde af Forsvarscommitteen fra idag af, men forbeholdt sig som Borgerrepræsentant at føre Stemme i Byens oeconomiske Anliggender. — Borgerrepræsentant Kleisdorf bad tilført, at efter hvad der er anført af Krigsraad Juel: at en aaben By som for-

svarer sig imod regulairt fiendtligt Militair er hjemfalden til Plyndring og Ødelæggelse, maatte han ikke alene fraraade, men ogsaa som Borgerrepræsentant protestere imod alt Forsvar, selv om Staten vilde afholde Omkostningerne. — Snedker Hornum tiltraadte Kleisdorffs Tilførsel og androg paa, at Baricaderne strax maatte borttages. — Hr. Rahr tilkiendegav, at han ikke har nogen Mening om Nyttens af Aaens Opdæmning, men han anser den nu for at skee for sig, da Fienden staar mellem Ribe og Tønder. Hvad Baricadernes Nytte eller Skade angaar, da har han heller ikke derom nogen Mening, men skulde der nærme sig Friskarer uden Understøttelse af regulairt Militair, saa tror han, at Byen bør forsvares til det Yderste, iøvrigt var det ønskeligt, dersom der kunde træffes Middel til, at man kunde blive nøiere bekendt med Fiendens Styrke og Stilling, end som hidtil har været Tilfældet. Hans Mening ikke at turde modsætte sig regulairt Militair, støtter sig paa den af Krigsraad Juel afgivne Erklæring.

Lieutenant Siemsen stillede nu sit Spørgsmaal saaledes: Vil de tilstedeværende Herrer understøtte mig med 200 rd Cour. til at foretage en væsentlig Forsvars Foranstaltning for Byen, nemlig ved Aaens Opdæmning, hvilket Spørgsmaal han bad besvaret med ja eller nei af hver enkelt Tilstedeværende.

Gotliebsen svarede Nei.	Aarøe	ja.
Müller ligl.	Hyphoff	ja.
Giørtz ligl.	Adj. Thorup	ja.
v. Støcken ligl.	Hiort	ja.

Krigsraad Juel nægtede at svare, fordi han ingen Penge har.

Bernbom	Nei.
Greisen	Nei.

Hornum	Nei.
Bernbom	Nei.
Termansen	Nei.
Kleisdorff	Nei.
Overauditeur Stricker	Nei.
Ballin	Nei.

I Anledning af, at Kiøbmand Giørtz bemærkede, at Hiorts Stemme ei burde komme i Betragtning fordi han havde Interesse i at bygge Dæmningen, tilkiendegav Lieutenant Siensen, at han ansaae sig berettiget til som Høistbefalende for Væbningen at tilkalde enhver, som han troer kunde give tienlige Oplysninger.

Hiort tilkiendegav, at han ved Barricadernes Opførelse ikke har havt en Skillings Indtægt, og at det vil ikke kunde siges, hvad Fortieneste han kunde faae ved Opdæmningen.

Apotheker v. Støcken yttrede, at det væsentlige Spørgsmaal, nemlig om Byen var underkastet de tilstedeværende Militaires absolute Vilkaarlighed i Henseende til Byens Forsvar, forinden der var indhentet efter foregaaende alsiidig Fremstilling af Forholdene og de her tilveiebragte Vota Resolution fra høiere militaire Autoriteter, endnu stod uafgiort. —

in fidem
Tvede

Til Jerne Sogns Historie.

Ved cand. jur. Arne Sundbo i København.

(Fortsat fra 3. Bind.)

Vort Sogn i de ældste Tider.

DER har boet Folk i Jerne Sogn fra de ældste Tider i vort Lands Bebyggelseshistorie. Flere af de mange Gravhøje i Sognet var fra Stenalderen, saaledes bl. a. den Høj der laa, hvor Esbjerg Vandtaarn nu staar. Da man i September 1869 udgravede Pladsen til den første Havnebane, stødte man paa 8—10 gamle Ildsteder, der laa ca. en Alen nede i Jorden og var 4—5000 Aar gamle („fra 1000 Aar før Syndfloden“). Iøvrigt viste Jordlagene, at der havde fundet to Jordforskydninger Sted.

Bebyggelsen har imidlertid kun været sparsom i tidligere Tider, hvad der noksom fremgaar af Gravhøjenes Mængde. Menneskene har haft Jord nok at dyrke uden at sprede Højene ud. Ogsaa Byernes Størrelse og deres Navne fortæller om en ringe Bebyggelse.

Jerne er den eneste By, der synes at være grundlagt inden Valdemarstiden (Aar 1000 til 1200). Navnet (paa Jernet* = paa Strandbredden) viser, at den er ældgammel, og den er ogsaa den største i Sognet. Med sine 4 Gaarde (10 Fæstere), 2 Bol og 13 Huse har den allerede 1683, da Matriklen skabtes, en Bymark

* af oldnord. jadarr, Strandbred.

paa 307 Tdr. Land*. Sognets største By var dengang *Nourup*, der efter Navnet klart nok stammer fra Valdemarstiden (Navnet er et Personnavn sammensat med —torp, en Gaard); dens Bymark var 284 Tdr. Land. *Vældbæk* var Nr. 3 i Størrelse; den havde 242 Tdr. Land Tilliggende, og efter Navnet (Væld = Kilde) kan den godt høre til den oprindelige Bebyggelse, men det er vel ikke rimeligt at antage; *Vældbæk* var 1683 en Helgaard og to Halvgaarde samt en mindre Gaard, der tilhørte Hospitalet i Ribe, foruden et Hus. *Nourup* var 3 Gaarde, delt mellem 11 Mænd, og to Huse.

Den næste i Rækken er *Boldesager*, der i Størrelse kommer helt ned paa 172 Tdr. Land Bymark, som var delt mellem tre smaa Gaarde, et Bol og tre Huse. Navnet Balders-ager viser, at her i Hedenskabets Tid laa en hellig Mark, indviet til Balder. Marken er derfor blevet bebygget *efter* Kristendommens Indførelse (ca. 1000). Thi det vilde i Hedenskabets have været Helligbrøde at opføre menneskelige Boliger paa den hellige Mark.

Strandby og *Gammelby* har vel oprindelig kun været en enkelt Gaard. *Strandby* bestod 1683 af to smaa Gaarde, et Bol og 4 Bolhuse, og Bymarken var 162 Tdr. Land; men de to Gaarde var saa nøjagtig lige store som kunde de være en enkelt, der var delt ligeover. *Gammelby* var ved Matriklens Optagelse kun et Bol og en Gaard — den kaldes *Nørgaard* — som var delt i en Halvgaard og to Fjerde-

*. Selve Jerne var 1537 en enkelt Gaard (foruden Præstegaarden?) der 1562 er delt i tre. I Matriklen 1690 tales om *Nørgaard*, *Midtgaard* og *Søndergaards Agre*. Ogsaa de tre Gaarde i *Vældbæk*, der tilhørte Kongen, var 1537 en enkelt. Indførelsen af Fæste har altsaa straks udstykket Gaardene til flere Brugere.

delsgaarde. Bymarken var kun 79 Tdr. Land. Det synes saaledes, at Endelsen —by her i Vestjylland kan betyde det samme som —bo, en enkelt Gaard. I det øvrige Land hører Byer, hvis Navne har denne Endelse, ellers til de ældste og største. Ordet Gammelby er da ogsaa dannet af Personnavnet *Gamle*. Personnavne forekommer ellers ikke i Forbindelse med Endelsen —by.

Maade (Made = Eng), der 1537 er en enkelt Gaard, er 1583 tre Gaarde og et Bol. Men Byens Mark er kun 116 Tdr. Land og Gaardene har for at faa Jord nok, maattet søge til andre Bymarker i Sognet, saaledes at deres Tilliggende er 143 Tdr. Land. Det er et Forhold, der var meget almindeligt her i Sognet. Kun Boldesager og Kvaglund Jorder dyrkedes alene af Byens Mænd*.

Kvaglund og *Vognsbøl* var endnu 1683 kun en enkelt Gaard. I *Vognsbøl*, der havde en Bymark paa 119 Tdr. Land, var der desuden et Bolshus og 4 Gadehuse. *Kvaglund* havde et Areal paa 138 Tdr. Land, foruden Gaarden 4 Smaabol og 5 Huse. Det var vel Landarbejderne paa Visselbjerg, der fyldte op der. *Kvaglund* betyder *Kvidrelund* (af kvaka = kvidre); *Vognsbøl* er *Manden Vogns Bol*.

Mindre end disse to Bebyggelser var de fem Enestegaarde, der laa i Sognet, *Esbjerggaard*, *Spangsbjerg*, *Rørkjærgaard*, *Uglvig* og *Lykkegaard*. Af dem var

* Til Sammenligning er det interessant at se, hvor meget Jord der dyrkedes under de enkelte Byer. Det var 1683: Jerne 261 Tdr., Nourup 271, Vældbæk 267, Boldesager 183, Strandby 182, Rørkjær 104, Gammelby 127, Maade 143, Kvaglund 138, Vognsbøl 76, Spangsbjerg 124, Esbjerg 96, Lykkegaard 27 Tdr. og Uglvig 93 Tdr. Land.

Spangsbjerg (Højen ved Spangen) og Esbjerg de største, 124 og 113 Tdr. Land. Uglviggaard — Navnet kommer vist af ugild = grum, daarlig og --vig, en almindelig Endelse, der betegner Jordsmonnet (en Eng?) — var paa 101 Tdr. Land, og Lykkegaards Mark kun paa 40.

Tourup var allerede 1562 øde og blev $\frac{22}{3}$ 1637 delt mellem Nourup, Vældbæk og Uglvig.

Rørkjærgaard, der 1562 beboedes af en Fæster, var allerede 1566 delt i to. Dens Mark var 104 Tdr. Land stor.*

Et Kongebrev vedrørende Rørkjær kunde maaske gengives her. Det lyder saaledes (Reg.):

Vi Frederik etc. gør alle vitterligt, at vi af vor synderlige Gunst og Naade haver undt, bevilget og tilladt og nu med dette vort aabne Brev under, bevilger og tillader, at den Brevviser *Jep Ebbesen* maa nu straks besidde Halvparten af en vor og Kronens Gaard, kaldet Rørkier, og den foruden Indfæstning have nyde, bruge og beholde, dog at han deraf skal gjøre og give sligt Land, gilde og anden Tyng og Besværinger som dermed være bør af at gange; skal han og bygge og forbedre Gaarden og være vor Lensmand paa Riberhus som nu er eller herefter kommandes vorder, hørig og lydig, udi hvis Haand hannem paa vore Vegne tilstede vorder. *Cum inhibitione soluta***.

Actum Koldinghus, den 9. April 1580.

Hvem *Jep Ebbesen* var og hvilke Fortjenester, han havde, ved jeg ikke. Den 9. August 1599 fæstede Hans Lauridsen „en Halvgaard i Rørkier, som Jep Ibsen fradøde“, og gav 23 Rgd. i Indfæstning.

* Byemes Størrelse i Matriklen 1820 var: Jerne 708 Tdr. Ld., Maade 628, Nourup 566, Vældbæk 512, Kvaglund 408, Strandby 395, Gammelby 357, Bollesager 293, Tourup 244, Spangsbjerg 241, Esbjerg 240, Uglvig 227, Rørkjær 220 og Vognsbøl 193.

I hele Sognet var der 1820 opdyrket 5233 Tdr. Land mod 2180 i 1683. I de mellemliggende halvandet Hundrede Aar er det dyrkede Areal altsaa steget til det dobbelte.

** ∴: med sædvanligt Forbehold.

Forsvundne Skove.

Som det øvrige Land har ogsaa Jerne Sogn i ældre Tid været dækket af Skov,* og Skovene forsvandt først i Midten af det 17. Aarhundrede. Landgilden af Gaardene, der som paavist blev fastsat i Begyndelsen af 1540erne, omfatter for hele Sognet ikke mindre end 28 Læs Ved og 18 Tdr. Kul, vel sagtens Trækul, og 25 Svin, som rimeligvis har været Skovsvin; og foruden denne aarlige Afgift, der betaltes helt til omkring Aar 1700, har Bønderne naturligvis selv brugt mindst lige saa meget. Man ser saaledes, at Skovene dengang ikke har været ubetydelige her i Sognet. Da Matriklen 1683 blev udarbejdet, var der imidlertid intet tilbage; Gaardene i Jerne Sogn havde da ikke saa meget Skov, at de kunde skære Gærdestaver deri.

Det er de store Krige 1627—29, 44—45 og 58—60, der har ødelagt de sidste Rester, efter at Beboerne selv ved Rovhugst havde udtyndet Skovene. Men saa sent som 1631 finder vi en Optegnelse i Lensregnskabet som denne: „Hans Hansen i Uglvig fæstede de Skovparter af en Helgaard, som hans Fader iboede“. Herefter synes hver Gaard at have haft sin Part i Skovene. Som Landgilden viser, har det dog kun været de østlige Gaarde i Sognet, som har kunnet levere Træ i Afgift. Men af det foran omtalte Jordskred paa Esbjerg ses det, at der ogsaa dér i en ret

* Skadst Herreds Vaaben er et grønt Lindetræ paa Guldbund. Det er meget gammelt, ikke yngre end 1400'erne. Købstaden Esbjerg har ved Bekendtgørelse af 1/1 1902 faaet autoriseret et Vaaben med en (hvid) Søvlind i blaat Felt og to Sølv- (hvide) Ankre stillet skraat op mod Træets Rod.

Delefogderne i Gørding og Malt Herreder havde i Begyndelsen af det 17de Aarh. ogsaa Titlen Skovfogder.

sen Periode — paa Egeskovenes Tid — har været store Træer. Dette Jordskred er vel foregaaet under en af de store Oversvømmelser, som i Tidernes Løb har hjemsøgt Sydvestjylland. I Folkemunde lever der endnu Sagn om de store Ødelæggelser, som Vandfloderne har anrettet. Man vil endogsaa vide²³⁾, at der engang har ligget en Gaard udenfor Esbjerg, hvor der nu er Hav. Det fortælles i Jerne²³⁾, at der „i gamle Dage“ ikke var mere Vand mellem Fastlandet og Fanø, end at en Fjæl kunde lægges over som Bro, og det er bekendt, at Sagnene kender Tider, hvor Fanø og Rømø var landfast forbundne og kun skiltes af den store Skov *Skogum*, hvorigennem Kongeaaen løb ud i Havet, mellem Fanø og Mandø, medens Nipsaaens Udløb laa mellem Mandø og Rømø i Kanten af Apenholdt Skov. Men alle disse Sagn er Overdrivelse²⁴⁾. Der har vel engang været landfast Forbindelse mellem Fastlandet og Fanø; da Fiskerihavnen blev gravet 1899, fandt man²⁵⁾ en Mose, der ligger ind under hele Fanø Bugt. Men Mosen er af Fyr og stammer fra den sidste Istid, da Kysten fik sin nuværende Form. Det var længe, før der kom Folk i Landet.

Gamle Skøder.

Jerne Sogn nævnes første Gang den 18. Novbr. 1306²⁶⁾, da Kirken blev henlagt til Varde Syssel, mod at Domprovsten holdt en Kapellan i Sognet. Erkebisp *Esgær* stadfæstede denne Ordning ²⁷⁾ 1312, og 1455 blev Provsten over Varde Syssel Medlem af Domkapitlet (Dekan) og rangerede efter Ærkedegnen. Den 13. Sept. 1514 henlagdes ogsaa Guldager Kirke til Dekanetet. Det synes saaledes, at de to Kirker, der hører til de ældste, er bygget af Domkapitlet i Ribe.

Kirken ejede kun lidt Gods i Jerne Sogn. Den 26. Febr. 1350 gav den rige Biskop *Peder Thuresen (Hartbo)*, hvis Fader boede i Ribe, en stor Del Gods til Kannikerne, deriblandt ogsaa „alt vort Gods i Jernæ“. Hvor meget det var, siges ikke. Den 31. Oktbr. 1347 havde han pantsat det til Kannikerne for 230 Mark, som Bispen brugte til en Rejse til det hellige Land. Godset var købt af Henrik Litles Enke Gertrud.

Den 3. April 1388 gav den mægtige Adelsmand *Hennike Limbek*, der en Tid havde Varde Syssel i Pant, Kapitlet Brev paa en stor Del Gaarde til en Sjælemesse og et Alter, som allerede hans Farbroder *Hans Limbek* paa Trøjborg († $\frac{9}{1}$ 1350) havde givet Kannikerne. Det var 5 Gaarde i *Snethum*, 2 i *Nykirki*, 1 i *Nersbyterigh*, 5 i *Tyerburgh*, item i Jeerne Sogen en Gaard, hvorpaa en Mand ved Navn Laurentius boede, en øde Jord i *Brunnum*, 1 Gaar i *Øosæ*, 4 i *Gørdingh*, Torpsgaard i *Bramming* og 1 i *Jernvedlund*. Kongen dømte imidlertid paa Rettertinget den 26. Juli 1406, at Limbek ikke havde haft Ejendomsret til dette Gods. Det skulde tilfalde Kongen som forbrudt Ejendom. Hennike Limbek var $\frac{4}{8}$ 1404 falden i Kampen med Ditmarskerne.

Endelig pantsatte Væbneren *Jakob Esbernsen* den 18. Oktbr. 1385 en Del Gods til *Ærkedegnen Tuvo* i Ribe for 80 Mark, som Væbneren havde laant. Af dette Gods var ogsaa „en Gaard i *Jæærn*, hvorpaa Laurentius Nicolai bor“. Denne samme Væbner havde $\frac{26}{8}$ 1384 pantsat omtrent det samme Gods, bl. a. „en Gaard i Jærn, hvorpaa Laurentius Lygylsen bor“, til Hr. *Tuvo* for et Laan paa 36 Mark.

Maaske Kapitlet alligevel har beholdt baade Limbeks Gods og dette, der kun var pantsat, siden disse

Adkomstbreve et blevet liggende i Domkirkens Arkiv. Men i Kapitlets ældste Jordebog fra ca. 1450 i „Oudemor“ nævnes kun en Ejendom i Jerne Sogn: „Mathias i Jern, giver en Solidus (Ørtug) Korn“. Dette Bol havde Kapitlet vist faaet den $\frac{30}{100}$ 1433 af Fru *Else Rosenkrantz* til Nørholm, der da gav alt sit Gods i Jern, Synder-Nybil*, Nesbiergh og Guldager Sogne til et Alter i Ribe Domkirke, som hendes Mand *Jon Jakobsen* (Lange) — † $\frac{18}{100}$ 1404 — havde stiftet. Fru Else havde købt Godset af *Hartvig Tun* og *Tomas Karlsen*; en gammel Registrant (fra 1553) over Ribe Kapitels Breve nævner dette Skøde, der ogsaa omfattede et „et Boel i Jærnæ Sogn“. Brødrene Klaus, Gerlev og Henrik Tun havde den $\frac{12}{100}$ 1382 pantsat en Del Gods til *Gotskalk Porsfeld*, deriblandt: „Jern: Gunner Kyndiis“.

Som meddelt** havde Kapitlet ingen af disse Ejendomme i Jordebogen af 1618, der kun nævner et Bol i Rørkjær og en Gaard i Nourup. Bolet havde Puggaard haft 1523. Hvorfra Gaarden i Nourup stammede, vides ikke.***

Esbjerg som Kaptajnsgaard.

Efter Kalmarkrigen 1611—13 oprettede *Christian den Fjerde* den $\frac{17}{12}$ 1614 en Hær af danske Bønder. Der skulde udskrives 4000 Mand fra lige saa mange Gaarde, Halvdelen deraf i Jylland²⁷). I Fredstid skulde

* ɔ: nuvær. V. Nebel modsat Nørre Nebel i V. Home Herred.

** se Fra Ribe Amt III, 672.

*** Den $\frac{1}{8}$ 1440 stiftede Kantor *Jep Iversen* (Lange) i Ribe, Søn af Iver Thomsen til Krogsgaard, et Kapel og gav bl. a. dertil „item een bygdh gaardh i Jærnæ soghen, hedher *Stydkjær*, skyldher hwert Aar V ørtæ kom, thettæ gozt køptæ iegh till ath haldæ then mæssæ for Jess Jonsens siæl.“ Navnet er nu ukendt, og der er ingen Gaarde, som Landgilden passer til. Jep Iversen var vist født paa Krogsgaard.

de øves i Vaabenbrug i Korporalskaber paa 50 Mand. Kun Kaptajnen og Løjtnanten skulde være krigsøvede Folk; de andre Befalingsmænd blev udtaget blandt Bønderne, og kun Selvejerne og Kronens Fæstere skulde stille Soldater. Til Gengæld blev deres Gaarde fri for alle Afgifter: Skatter, Husbondhold, Indfæstning, Ægt og Arbejde. Soldaterne skulde øves 3 Dage ad Gangen, men kun 3 Gange om Aaret. Bønderne skulde selv være Soldater, men for 18 Mark aarlig kunde de leje en Stedfortræder, som naturligvis oftest fik Betalingen i Varer. Soldaterne var de første Aar udkommanderede hele Sommeren; først øvedes de i København, og 1616, 17 og 19 anvendtes de i Sommermaanederne til at bygge de store Diger ved Bredsted i Sønderjylland.

Den ²⁰/₈ 1615 udnævntes Kaptajnerne og Løjtnanterne for de 8 Kompagnier i Jylland. Lensmanden paa Ørum *Mogens Kaas* blev det jyske Regiments Oberst. Officerernes Bestallinger gjaldt fra 1. Maj 1615, Finansaarets Begyndelse. Kaptajnerne skulde have 100 Rgd. om Aaret „og en god Gaard af vor og Kronens kvit og frit, hvorpaa de skal bo og residere og den samme ogsaa selv bygge og ved Magt holde og forbedre“. De, der ingen Gaard fik, skulde have 30 Rgd. om Aaret som Boliggodtgørelse.

Den 17. December 1615 kom der Befaling til at udskrive Folkene, og Udskrivningslisterne er dateret December 1615. Riberhus, Lundenæs og Bøvling Len — hele Vestjylland — sloges sammen til et Kompagni paa 212 Mand, 55 fra Lundenæs, 55 fra Bøvling og 102 fra Ribe Len. Lensmanden paa Silkeborg *Kristen Holck* og Hovedsmanden paa Riberhus *Albret Skeel* foretog Udskrivningen af Kompagniet. I Riberhus Len

mødte 56 Mand fra Gørding Herred, *alle Selvejere*; Malt Herred stillede 1 Selvejer og Vester Herred 7 og 32 Fæstere. Fra Skadst Herred udskreves 6, tre fra Fogedgaarden i Tjæreborg og tre fra en Gaard i Rodigbæk; begge Gaarde var Selvejere.²⁸⁾

Gaardene til Kaptajnerne og Løjtnanterne skulde Lensmændene udse — efter Befaling af ^{29/6} 1615 — og Løjtnanten, *Frands Laursen*, kom til at bo paa Store Bjerrumgaard i Skodborg Herred, som endnu i 1660 var Løjtnantsgaard.

Lensmanden paa Riberhus valgte *Esbjerggaard* til Bolig for Kaptajnen, men Fæsteren *Søren Jensen*, der havde faaet Gaarden 1604, ejede selv Bygningerne, noget, der ellers ikke var usædvanligt. Men i dette Tilfælde synes det imidlertid at have været en Streg i Regningen. Thi Lensmanden maatte have et Kongebrev for åt komme ud over Vanskeligheden. Det staar i Tegnelserne og lyder saaledes:

Vor Gunst tilform! Vid, at eftersom vi naadigst forfarer, at Du udi Riberhus Len skal have ladet udse efter vores forrige naadige Befaling en Bondegaard udi Skatz Herred udi Jern Sogn, kaldes *Eysberggaardt*, som Søfren Jensen ibor, til den Kaptajn, som er tilforordnet at skulle kommandere over de Bønderknægte, som udi forne Len er udskrevet, og at Husene paa forne Gaard skal høre forne Bonde selv til, som for dennem en billig Betaling skal være begærendes, og paa det, at det ikke skal komme os og Kronen til altfor stor Omkostning, og vi dog naadigst vil lade kontentere forne Bonde sine Huse, da beder vi Dig og naadigst vil, at Du henholder menige vore og Kronens Bønder udi forne Riberhus Len, at de samtligen til forne Huses Betaling kontribuerer 300 Rigsdaler, og dette vort Missive offentlig for dennem lader forkynde, saa de dennem derefter kan vide at rette, og at Du siden med forne Bondegaard efter vores forrige Befaling forholder dermed.

Actum Haffnie den 13. Decembris 1615.

Saaledes kunde Gaarden først blive færdig til Modtagelse af Kaptajnen til Finansaarets Begyndelse 1616 ($\frac{1}{6}$). Den første Kaptajn, der udnævntes for det vestjyske Kompagni, en Skaaning *Jon Gønge*, der under Kalmarkrigen havde ført et Frikompagni, kom saaledes ikke til at bo paa Esbjerg. Han afløstes nemlig allerede den 29. Marts 1616 af *Hans Andersen* og blev Løjtnant i Malmøhus Kompagni.

Fæsteren paa Esbjerg, *Søren Jensen*, fik imidlertid sine 300 Rgd., der paa en saa usædvanlig Maade var blevet bragt til Veje, og flyttede bort. Det er maaske ham, der i Skødet paa Spangsberg 1625 nævnes som Fæster paa Halvdelen af denne Gaard. Det var vist hans Søn, *Peder Sørensen*, der omkring 1660 fik Esbjerg, i hvert Fald ejede Peder Sørensen et Bol (Aftægtshus) ved Spangsberg Mølle. Det solgtes ved Skøde af $\frac{16}{18}$ 1710 til Pastor *Castensen*, Jeine.

Søren Jensen havde maaske bygget Husene paa Esbjerggaard, siden han ejede dem. Det var paa den Tid, man gik fra Træbygninger til Stenhuse, og Esbjerggaardens Bygninger har været gode, eftersom de vurderedes til 300 Rgd. Da den lille Herregaard *Sønderris* genopbyggedes efter Branden i Svenskerkrigen 1657—60, vurderedes dens Huse kun til 227 Sletdalere.

Ny Militis.

Det viste sig straks, at de Bønder, der skulde holde Soldater, var kommet ud for noget slemt. Det Vanry, som Militisen siden havde blandt Almuen, begyndte Soldaterne straks at grundlægge. Allerede et Aar efter Hærordningens Ikrafttræden skriver Kongen til Obert *Mogens Kaas* (Tegn. $\frac{18}{10}$ 1616):

Vid, at vi naadigst er kommen udi Erfaring, hvorledes de udskrevne Bønder her udi Landet allevegne noget ubilligen skal molesteres og plages af deres Soldater, som ganger for dennem udi Vores og Rigets Krigstjeneste, saa at forne Soldater understaar sig tit og ofte at fordre og tage mere af Bønderne, som dennem holder, end vores udgangne Forordning udviser, en Part tre Gange saa meget, en Part to Gange, hvorudover storligen er at befrygte, at det udi Længden skal komme fornævnte udskrevne Bønder til allerstørste Skade og Afbræk, dersom der ikke udi Tide blev vedgjort o. s. v.

En Kongebefaling af 20. Maj 1618 paabyder, at de udskrevne Bønder skal have „nødtørfdig Ildebrand“ (Brændsel) og Tømmer til Vogne og Bygninger af Staten. Det skulde være et lille Plaster. Til Gengæld forordnedes det $\frac{7}{1}$ 1620, at ingen maatte gaa ud af Tjenesten, før han havde staaet i Militzen i 4 Aar. Men en Rømningsliste fra $\frac{30}{6}$ 1620 viser, at hver syvende eller ottende Soldat løb sin Vej.

Den ny Hær var altfor kostbar for de udskrevne Bønder, og allerede ved en Forordning af 12. April 1621 omdannedes Grundlaget for Militzen ganske. Alle Bønder, undtagen de paa Adelens Arvegods, deltes i Lægder paa 9 Gaarde hver. Inddelingen blev foretaget af Lensmændene *Albret Skeel* (Ribe), *Ulrik Sandberg* (Lundenæs) og *Otte Brahe* (Koldinghus), og den 16. Maj 1621 blev Riberhus Len udskrevet.²⁸⁾

Jerne Sogn deltes i to Lægd, det sjette og syvende. Hvert Lægd skulde underholde en ugift Karl, som tjente hos en af Bønderne og skulde være Soldat i mindst 3 Aar. Underofficererne fik hver en Gaard og i hvert Kompagni ansattes 10 øvede Soldater (Adelburser), som ogsaa fik en Gaard. Derfor udlagdes i Riberhus Len yderligere 4 Gaarde til Adelburserne, 1 i Jernvedlund, 1 i Bøel i Gørding Herred og Foged-

gaarden i Tjæreborg samt Dybvadgaard i Vester Herred. Vesterhavssøerne skulde underholde 3 Adelburser. Fanø betalte 14 Rgd. dertil og Mandø 1 Rgd.

De to Lægd i Jerne Sogn blev sammensat saaledes: *6te Lægd*: 1 Gaard i Gammelby, 1 i Vældbæk, der hver betalte 16 Sk., 1 i Maade og 1 i Nourup (14 Sk.), Rørkjærgaard (12 Sk.), 2 Gd. i Jerne (3 og 7 Sk.); et Bol i Vognsbøl, et i Strandby, et i Lykke regnedes sammen med et Bol i Fogelsig (Faaborg Sogn) for en Gaard og betalte 7 Sk. *7de Lægd*: Uglviggaard (15 Sk.), 3 Gaarde i Nourup (16, 9 og 13 Sk.), 1 i Maade (14 Sk.), 1 i Vældbæk (13 Sk.), Lykkegaard (11 Sk.), 1 i Bollesager (7 Sk.), et Bol i Bollesager, et i Gammelby og to i Faaborg betalte tilsammen 8 Sk. Der var 18 Lægd i Skadst Herred. I Riberhus og Møgeltønder Len udskreves ialt 98 Soldater.

Hans Andersen, der blev den første Kaptajn paa Esbjerg, — hans Udnævnelse er dateret ^{17/12} 1617 (Reg.), men regnes fra ^{20/3} 1616 — var født i Ribe 1577 og havde deltaget i Kalmarkrigen. ^{16/1} 1613 blev han Hopmand (Anfører for Borgervæbningen) i sin Fødeby. Han synes en Tid at have boet paa Esbjerg, i det mindste staar hans Navn paa Fæsternavnets Plads i Jordebøgerne fra disse Aar.*

Hans Andersen var Søn af Raadmand i Ribe *An-*

* Hans Andersen er begravet paa St. Kathrine Kirkegaard i Ribe. Hans Gravskrift lyder (Terpæger: Inscript. Rip.): Her huiler udi Herren Erlig Act- og Velfornehem Mand *Hans Andersen*, Borger udi Ribe og Bestalter Captein over Landfolck til Fods udi Ribberhus, Lundenis og Bøffling Lehen som S. hensof den 18. Juli 1625, ætat 48 Oc *Thomes Jens. Gambst*, Borger og Handelsmand i Ribe, som døde 1. November 1644. Med deris kiere Hustrue Erlig og Gudfryctig Qvinde *Bodil Madsdatter Warde*, som S. i Herren hensof den A. udi hendes Alders Aar.

ders Lydiksen Guldsmed og Broder til Raadmand Lydik Andersen.

Krigen og senere.

Da den næste Krig kom 1625, var Kaptajnen paa Esbjerg imidlertid død. Han blev den 31. Juli 1625 dræbt af sin Broder *Jens* i en Beværtningshave udenfor Ribe Nørreport, som tilhørte en fjerde Broder Raadmand Søren Andersen. Sagen vakte stor Opsigt og sluttedes først ^{24/} 1627 med, at Drabsmanden erklæredes fredløs.²⁹⁾

Hans Andersen var 1622 bleven gift med *Buold Madsdatter*, som efter hans Død giftede sig med *Thomas Jensen Gamst*.

Den 27. August 1626 fik Lensmændene Ordre til at holde Kompagnierne rede. Men Militzen kom ikke i Krig. Den 27. Januar 1626 var 1200 Mand blevet taget ud og samlet under Navn af „det danske Regiment“, som var sendt til Tyskland. Den 4. Juni 1627 fik Kaptajn *Vogn Vognsen* Tilladelse til yderligere at udtage de bedste Folk. De faldt alle ved Lutter am Barenberg, hvor „det danske Regiment“ blev fuldstændig oprevet. Da Tyskerne derefter væltede op i Jylland, blev de nye Militssoldater, der var blevet stillet i Stedet for dem, der var udtaget til „det danske Regiment“, slet ikke samlet. Fjenden kom til Ribe den 28. Sept. 1627, men han mødte ikke anden Modstand end den, Bønderne paa egen Haand stillede i Marken. Herremanden paa Oxvang *Frederik Munk*, en Svigersøn af Lensmanden paa Riberhus *Albert Friis*, var den ledende her i Sydvestjylland. Han samlede Bønderne i en stor Lejr paa Aastrup Hede. Men denne Ætling af en gammel mægtig Slægt blev forarmet under Krigen, og hans Gaard Oxvang blev brændt og ikke mere genopbygget.³⁰⁾

Efter Krigen tænkte ingen mere paa Militzen. Kap-
tajnsgaarden Esbjerg betalte atter Landgilde til Riber-
hus. I Lensregnskabet 1629—30 er Gaarden bortfæ-
stet til en Kvinde *Anna Hanskone*, som 1630 fæstede
et nyt Stykke Eng, rimeligvis fordi en Stormflod ny-
lig havde ødelagt den, der hørte til Gaarden.*

Da Esbjerggaard nu atter laa til Riberhus, fik den
Del i de store Afkortninger i Landgilden, som paa
denne Tid indrømmedes Kronens Fæstere. I Lens-
regnskabet for 1630—31 findes ikke mindre end to
Registre over Afkortninger. Det ene er opsat i Hol-
stebro $\frac{4}{10}$ 1629 af *Albret Skeel* og *Gunde Lange* paa
Koldinghus og giver Afslag „paa Grund af Krigen
og Ildebrand“. Esbjerggaard er ikke med deri. Kri-
gen har aabenbart kun anrettet større Skade i de
3 Gaarde i Jerne, en i Nourup, en i Bollesager og
Lykkegaard, der er nævnt i Registret, og af dem fik
Lykkegaard den største Afkortning — en Fjerdedel af
sin Landgilde. Værre medtagne var Fanø og Sønderho,
om hvem det siges: „Disse er deres Fiske Effner, Baade
og Fiskeredskaber frataget og fordærvet, saa de ingen
synderlig Fiskeri har gjort“. Det slipper derfor med
at betale en Fjerdedel af deres Aarsafgifter.**

* I Regnskabet 1631—32 opføres: „Hans Christensen fæstede
den Gaard Esberg, gav Penge 100 Rgd.“ Det var en stor
Sum. Da Lykkegaard bortfæstedes 1617, kostede den saaledes
kun 35 Rgd. i Indfæstning. H. C. var maaske den Bolsmand paa
Strandby Mark, der flyttede samtidig. 1634 er Anna Hanskone atter
Fæster. Hun var maaske gift med Hans Christensen, som da er død.

** I Lensregnskabet 1631—32 findes følgende Regning:

„Anno 1631 den 25. Oktober blev en Kvinde *Apelun Matz-*
datter rettet ved Skadst Herreds Thing for Kætteri, hun havde be-
drevet, og gav jeg Rettermanden derfor 5 Rgd. og for Kvinden at
begrave sammested ved Thinget $\frac{1}{3}$ Rgd. *Lauritz Pedersen.*
Ogsaa Skadst Herred har altsaa haft en Heks. mppr.“

Værre end Krigen havde *Stormfloden* den 6. Juni 1630 været imod Esbjerggaard, som det andet Register i Lensregnskabet viser. Alle Gaardene i Jerne Sogn fik Halvdelen af Rugafgiften efterladt, Gammelby, der ligger helt ude ved Vandet, fik hele Rugskylden eftergivet, medens Esbjerg blev fri for baade Rug- og Gæsteriafgifterne.

Kongens Tilladelse til denne Afkortning i Landgilden er den første i sin Art. Den lyder i Tegnelserne (stilet til Albret Skeel):

C. 4 etc. Vider, at eftersom vi efter eders underdanigste Andragende naadigst erfarer. at en Del vore og Kronens Bønder Tjenere ved Søsiden paa Vesterkanten der udi Riberhus og Møgeltønder Lene at have lidt stor Skade sidst forleden Sommer paa deres Korn og Hø, da haver vi naadigst bevilget, at samme Bønder som saaledes skal have bekommet, maa paa deres Landgilde udi dette Aar forskaanes efter den Jordebog I med egen Haand haver optegnet, som os elskelig Frantz Rantzau til Rantzausholm, vor Mand, Raad, Statholder i vor Købstad København, Befalingsmand paa vort Land Møen, er tilstillet, hvilket I eder til Regnskab føre.

Dat. Frederichsborg den 22. December 1630.

Velb. Anders Mogensen.

Aar 1632 oprettedes Militsen igen. Lensmændene fik en skønne Dag et Kongebrev som følger:

Christian den Fjerde med Guds Naade Danmarks og Norges, Venders og Gothers Konge. Vor synderlige Gunst tilfom. Vider, at efterat vi os naadigst er til Sinde at oprette det jyske Regiment Landfolk igen, da beder vi eder og naadigst vil, at I Bønderknægte igen i samme Regiment at bringe paa Fode efter forrige Ordonantze der udi eders Lens underliggende Hørevide udskriver, I lige Maade at de Gaarde, som tilfom til Officerer, Adelsburser og Trommeslager er forordnet, dennem igen lader indrømme som til samme Bestillinger er antagne, tagendes herudi ingen Forsømmelse, at dette jo

strax foretages og stilles udi Værk. Dermed sker vor Vilje. Befalendes eder Gud.

Skrevet paa vort Slot Københaffn den 11. Maj 1632.

Under vort Segl

Christian.

Gaardene blev stillet til Raadighed og fritoges for Landgilde. Gaardene i Jernvedlund og Bøel blev atter Adelburgskaarde, medens Gaarden i Tjæreborg blev ombyttet med en i Darum, vel sagtens fordi Herredsfogden nu endelig gjorde Fordring paa at blive fri for Adelbursholdet. Dybvadgaard erstattedes af Store Businggaard (?) i Nørre Horne Herred. Løjtnantsgaarden og Kaptajnsgaarden var stadig de samme.

De nye Officerer blev dog først udnævnt i Aarets Løb. Det var Obersten *Jesper Friis* til Ørbæklunde paa Fyn, der skulde ansætte Kaptajnerne, og de skulde atter antage Løjtnanter. Obersten udnævntes den 28. Juni 1632 (Bestalling af $14/4$ 1633 i Reg.).

Kaptajnen i det vestjydske Kompagni blev velbyrdig Mand *Anders Mogensen*.* Han var af gammel

* Anders Mogensens Bestalling, der i hans egen Afskrift findes som Bilag til Lundenæs Lensregnskab 1651—52, lyder saaledes:

Eftersom jeg underskrevne Herres og Konnings Bestilning over det jyske Regiment Fodfolk bekommet haver og hans Majestæts naadige Missive til Lensmændene her udi Jylland skal være ankommen, Officererne udi Lenene aarlig efter min derpaa udgivne Bestallings Lydelse at skulle betales, da bekender jeg hermed og gør vitterligt, at den Brevviser *Anders Mogensen* for en Kaptajn over et Kompani Bønderknægte, som for Soldater er udskevne udi Riberhus Len, er antaget og bestillet. Da er hannem og hans Løjtnant for samme deres Tjeneste og efter den Hr. Rigets Marsk skriftlige Ordre undt og bevilget aarligen og al den Stund ingen Fejde er den Traktement og Besoldning, som de haft haver udi midlertid Hr. Mogens Kaas her udi Landet Øverste været haver at maa annamme og oppeberge hos Lensmændene som hans Maj.

dansk Adel af Slægten *Vognsønnerne* med tre Negerhoveder i Vaabenet. Han boede paa Esbjerg — i hvert Fald den meste Tid af de 17 Aar, hvori han var Kaptajn over det vestjydske Kompagni Bønderknægte.

Anders Mogensen var født paa Herregaarden Stensbæk i Vendsyssel. Faderen var *Mogens Andersen*, der døde 1613. Moderen, *Karen Hvas*, var af en stor og kendt Slægt. Hun døde omtr. 1629. Slægten Vognsen var paa dette Tidspunkt fattig, og 1711 døde den sidste Mand *Jens Vognsen*.

Anders Mogensen var allerede noget til Aars, da han rykkede ind paa Esbjerg. Allerede 1611 træffer vi ham som Ægtemand. Han boede da paa *Møgelgaard* i Vandfuld Herred, som hans Hustru, *Kirsten Krabbe*, havde arvet efter sin første Mand *Laurits Kruse* († 1608). Det var kun en lille Ejendom, som Fru Kirstens Datter af første Ægteskab, *Dorthe Kruse*, fik overladt, endnu mens Moderen levede. Fru Kirsten døde ud paa Efteraaret 1646. Den 2. December fragik Dorthe og hendes Mand *Jørgen Navl* Arv og Gæld efter hende. Anders Mogensen fik da *Møgelgaard*. Hans to Døtre *Inger* og *Karen* arvede den ved hans Død 1662. Inger blev 4 Aar efter gift med den norske Admiral *Jesper Friis*, og Karen havde derefter *Møgelgaard* alene, til hun solgte den 1672.

naadigste Brev om Officerernes Besoldning haver bekommet; og skal samme deres Pension og Besoldning begyndes og angaa 1632, Regimentet igen er oprettet, og siden aarligen forfølges al den Stund og saa længe de bliver udi samme Tjeneste.

Datum Wiborig den 28. Januari Anno 1634.

Kong. Maj. til Danmark og Norge
etc. bestalter Øverst udi Jylland.

Jesper Friis
egen Haandt.

Anders Mogensen deltog i Kalmarkrigen 1611—13 som Rytter. Han blev indkaldt ^{26/8} 1611 og red i den aalborghusiske Fane under Lensmanden *Ulrik Sandberg*. Før og efter Krigen bestyrede han sine Søstres Gods og boede paa den lille Gaard Heiselt i Vendsyssel, som hans Fader havde ejet. 1617 stillede han sammen med sine to Svogre Oluf og Jacob Krabbe en Rytter til Adelens Rytteri. Der stilledes en Mand af hver 214 Tdr. Hartkorn, saa meget rige var de ikke. Først 1655 skiftede Anders Mogensen med sine Søstre. Han gik af som Kaptajn den 1. Oktober 1649.

Mens Anders Mogensen boede paa Esbjerggaard, blev hans Enge halvt ødelagt, sagtens under den store Stormflod Natten mellem den 11. og 12. Oktober 1634, den største Historien kender i den nyere Tid. Fæstegodset under Riberhus fik Afkortning i Landgilden, men Kaptajnen maatte bære hele Tabet selv. Anders Mogensen har beklaget sig og bedt om en anden Gaard, idet han med Tingsvidne har godtgjort Skaden. Den var nok ikke saa stor, som han vilde give det Udseende af. Paa de halvt ødelagte Enge til Esbjerg avledes dog endnu efter Stormfloden 8 Læs Hø, men et halvt Hundrede Aar senere, i 1661 (Matriklen) opgives det, at Gaarden avler 12 Læs Hø. Det har vel været den normale Avl ogsaa før Stormfloden 1634.

Kongen skrev 1640 til Lensmanden paa Riberhus, *Gregers Krabbe* (Tegn.):

Vi Christian den Fjerde etc. Vider at os elskelig Anders Mogensen vor Mand, Tjener og bestalte Kaptajn over et Kompani Fodfolk udi Riberhus, Lundenæs og Bøvling Lene underdanigst for os haver ladet andrage, hvorledes den Gaard der udi Riberhus Len

i Skatz Herred kaldet *Esberg*, som han til Residentz er udlagt, af Uvejr og Havflod meget Skade at være fordærvet paa dets Enge, saa han nu aarligen ikke kan avle over 8 Læs Hø og det med Tingsvidne for os gjort bevisligt, underdanigst begærendes, han naadigst maatte anvises en anden Gaard at residere paa eller [i] andre Maader betænkes for den Skade han i saa Maader lidt haver. Thi beder vi eder og naadigst vil, at I lader des Lejlighed forfare, og dersom han sig ikke kan behjælpe med den Gaard han nu haver, da betænker Midler, hvorledes han hjælpes kan.

De Dato Glüchstadt 25 November 1640.

Sagen gaar kun langsomt frem. Efter 1½ Aars Forløb er den dog saa vidt, at Anders Mogensen faar Lov til selv at gøre et Forslag til sin Ophjælpning. Et Brev fra ham til Kongen — saaledes det ældste Brev, der er skrevet i Esbjerg — lyder saaledes³¹⁾:

Stormægtigste højbaarne Fyrste og Herre, allemaadigste Herre og Konning!

Eftersom jeg underdanigst kort Tid forinden haver med min Suplikats ladet andrage for Eders kgl. Majestæt, hvorledes den Bondegaard i Riberhus Len udi Skadst Herred Eysbirrig, som Eders kgl. Majestæt mig naadigst haver bevilget at residere paa for min Tjeneste og Bestalling, ikke aleneste Engbunden dertil at være formedelst Vandflod og Sand ganske fordærvet, saa aldeles ingen Ildebrand eller Fædrift at være til samme Gaard, hvorudover eders kgl. Maj. haver naadigst ladet mig meddele Eders Majestæts Missive til Eders Majestæts Raad og Befalingsmand paa Riberhus Gregers Krabbe at han den Lejlighed skulde erfare og betænke, ved hvad Middel jeg i saa Maader kunde hjælpes, saa efter, da det vilde falde besværligt, nogen Bonde som paa en god Gaard var bosiddendes med Hustru og Børn at udstødes, som jeg ikke gerne vilde begære at nogen for min Skyld i saa Maader skulde sin Forkort dertil medfindes, ikke heller Engburde [Engbund] er ledig og belejligt saa nær ved bemældte Gaard Esberig, at jeg dermed kunde beforders, men dersom jeg underdanigst turde mig tilfordriste paa eders kgl. Majestæts af Kronens Anpart Kontiende, af Bryndum Sogn til Riberhus aarlig udgiver udi rent Korn, mig det foruden nogen Afgift naadigst for min lange Tjeneste siden

den svenske Fejdes Begyndelse maatte leveres, forhaaber jeg mig med Guds Hjælp det stakket Tid, Gud sparer mig Livstid i saa Maader at ville behjælpe og eders Majestæt ikke videre at molestere. Jeg skal saalænge Gud sparer Liv og Helbred tjene eders Majestæt og mit fædrene Land med Liv og Blod, saalænge jeg lever, som jeg pligtig er, saa Eders Majestæt med mig naadigst skal være tilfreds. Gud Almægtigste skal Eders kgl. Maj. sliq Eders Rundhed og Mildhed igen belønne som ikke lader en gammel Soldat lide Nød. Er underdanigst forventende Eders Majestæts milde og naadige Svar. Gud Almægtige spare og bevare og opholde Eders kgl. Majestæt med Sundhed og Karskhed, med langvarendes Liv og Regimente.

Datum Esbierig, den 16. April 1642.

Eders kgl. Majestæts
pligtige og villige Tjener
Altid med Liv og Blod.

Anders Mogensen.
egen Haand.

Brevet er gaaet igennem Lensmandens Hænder paa Vejen til Kongen og har faaet følgende Paategning:

Med Suplikantens Beretning er det vist, at den Gaard Anders Mogensen, han for sin Bestillings Skyld besidder, er endog ganske ringe Eng til. Thi den af Saltvand og Sand er fordærvet, haver og [ej]heller nødtørfdig Ildebrand. Og dersom hans kgl. Majestæt, min allemaadigste Herre og Konge hannem for sin lange Tjeneste videre vilde aflægge med Afgiften af Brøndum Sognetiende han underdanigst er begærendes, saa beløber den sig, som aarligt paa Riberhus erlægges: Rug 18 Ørter og Byg 8 Ørter. Datum Københaffn 17. November 1642.

Gregers Krabbe.

Paa Bagsiden har Kongens Oversekretær skrevet:

Herpaa haver kgl. Maj. naadigst svaret, at Hans Majestæt vil intet miste af Afgiften af Tienden, medens Lensmanden skal udse en anden Gaard i Riberhus [Len], som er bekvemmelig til Kaptajnsgaard og sig derom mod kgl. Majestæt erklære. Den 25. Novbr. 1642.

Ifver Vind.

Paa 3die Side skriver Gregers Krabbe derefter:

Efter kgl. Maj., min allemaadigste Herre og Konges naadigste Befaling haver jeg forfaret, at en Gaard til Kaptajn Anders Mogensen for hans Bestilling at maatte udlægges og befindendes at Bolkierd bekvemmeligst af dennem han begært haver, kunde mistes.

Datie Riberhus 24. Maj 1643.

Kongen resolverer da (Tegn.):

Vider, at os elskelig Anders Mogensen paa Esberig vor Mand og Tjener og bestalte Kaptajn os underdanigst haver andraget at fornævnte Gaard, hannem naadigst af os er tillagt, er saa ganske ringe, at han sig der ikke vel kan opholde for adskillige Aarsagers Skyld underdanigst begærendes hannem en anden Gaard der udi Lenet naadigst maatte bevilges. Da vi af eders underdanigste Erklæring erfarer at en Gaard, kaldet Bolkier, der udi Lenet bekvemmeligst kunde hannem i Stedet for den anden udlægges, beder vi eder og naadigst vil, at fornævnte Anders Mogensen bekommer fornævnte Bolkier til Residents, og at den Gaard han paabor igen bliver i Jordebogen annammet og os til Regnskab ført. de Dato Harsleffhus, den 16. Juli 1643.

Bolkjær var en Gaard i Vester Herred paa Esbjergs Størrelse. I den første Matrikel sattes den til 8 Tdr. 2 Skpr. 2 Fjdk. 2 Alb. Hartkorn, 1690 til 10 Tdr. 5 Skpr. 1 Fjdk.

Anders Mogensen fik imidlertid ingen ny Gaard, hvorfor vides ikke. En af Bolkjærs Fæstere, Hans Gjødesen, blev Delefoged i Kjærgaard Birk 1646 og var det endnu 1662. Han havde derfor Gaarden frit uden at betale Landgilde.

Nye Krige. — Nye Kaptajner.

Krigskommissærerne havde ellers ²⁰/₁₀ 1636 (Tegn.) faaet Ordre til at betale Officererne Boliggodtgørelse og selv indkassere Landgilden af Officersgaardene; slog Landgildeindtægterne ikke til, skulde

de tage det, der manglede, af Byernes Toldindtægter. Officererne boede dog stadig paa Gaardene, skønt Soldaterne næsten uafbrudt blev sat til at bygge Skanser, først i den nye Fæstning *Christianspris* ved Kieler Fjord i Begyndelsen af Fyrrerne og fra 1651 ved Bersodde, hvor Fredericia blev anlagt.

Heller ikke i Torstensonsfejden 1643—45 kom det jyske Regiment i Ilden. Den 18. December 1643 blev der givet Ordre til at samle det, og den 10. Januar kom Svenskerne til Ribe, hvor de ødelagde Ribberhus, saa denne gamle Borg aldrig mere blev genopbygget. Men den 14. Januar 1644 blev det jyske Regiment sendt over til Fyn.

Fra Nytaar 1647 fik Kaptajnerne Lønforhøjelse til 400 Rgd. om Aaret og 115 „til Service“, men den 1. Oktober 1649 gik *Anders Mogensen* af og efterfulgtes af *Lauritz Pogwisch* til Skrumsager, en lille Herregaard i Sdr. Bork Sogn, som Pogwisch 1638 havde faaet ved sit Giftermaal med *Kirsten Lange* (begr. i Varde ^{29/11} 1656).

Lauritz Pogwisch var en Tysker og indvandret her i Landet allerede 1626, da Christian den Fjerde anbefalede ham til Henrik Holck. Da „Adelens Soldater“ senere oprettedes, blev Pogwisch Kaptajn i dette Korps; 1644 forfremmedes han til Chef for to Kompagnier i Fyn, og Aaret efter blev han Oberstvagtmester og Guvernør paa Christianspris. Denne Stilling beklædte han, da han blev Kaptajn i det vestjyske Kompagni. Men allerede ved Hærreduktionen 1. Jan. 1651 gik han ud af aktiv Tjeneste. Den ^{27/4} 1657 indtræder han igen i Hæren som Oberst over et Regiment Fodfolk i Viborg Stift (Bestall. ^{28/8} 1657) og bliver fanget af Svenskerne ^{24/10} 57 ved Frederiksodde. Efter den første

Krig 1657—58 er han Kommissær og Indkvarteringsmester i Ribe Stift. Han deltager i Københavns Forsvar 1659 og faar Ordre til at besætte Frederiksodde, naar Fjenden trækker sig tilbage. Den ¹⁸/₇ 1661 fik Lauritz Pogwisch Bestalling som Oberst for det jydsk Regiment og var det til sin Død, der er indtruffet i Begyndelsen af Maj 1667. Thi den ¹⁸/₆ 67 fik hans Arvinger Lov til at lade Liget forblive ujordet, saalænge de ønskede det.⁸²) Efter Forordn. 1632 skulde adelige Afdøde ellers jordes senest 3 Uger efter Dødsfaldet.

Den 1. Januar 1651 blev *Anders Lauritzen*, der ¹/₆ 1643 havde afløst *Frands Laursen* som Løjtnant i det vestjydske Kompagni, Kaptajn efter Lauritz Pogwisch. Men allerede ¹⁷/₆ 54 forfremmedes den ny Kaptajn til Major (Bestalling af ²⁸/₆ i Reg.) og skulde da have sin Formand *Claus Dyres* Gaard, som var Dybvadgaard ved Aakjær mellem Aarhus og Horsens. Endnu Efteraaret 1656 var han dog Kaptajn i det vestjydske Kompagni og havde i denne sin Egenskab Esbjerggaard. Han har imidlertid vistnok aldrig boet der. Juni 54 er han Borger i Viborg, og som Major ledede han Arbejdet paa Fredericia Fæstning. 1659 forsvarede han Hals Skandse ved Limfjorden og foretog den 16. August d. A. et saa velledet Udfald, at der digtedes en Folkevisse om ham, som endnu er bevaret (trykt i Jysk Saml. VIII, S. 364 flg.). Efter Krigen var han endnu Major 15. Marts 1661, men den 27. Juli ansøger han om „at faa noget at leve af“ og ved et Kongebrev af 23. August s. A. fritages han for „al Paalæg, Tyngde og anden Bys Besværing, saalænge han bor i vor Købstad Viborg“, eller saalænge han ikke driver borgerlig Næring (Reg.)

Anders Lauritzens Efterfølger som Kaptajn for det vestjydske Kompagni var en *Daniel Zimmerman*, der første Gang træffes 1653 som Løjtnant i et andet Kompagni under det jydske Regiment.

Det vestjydske Kompagnis Løjtnant efter Anders Lauritzen blev *Peter Paulsen*, der sidst nævnes $\frac{1}{10}$ 56. Zimmerman var Løjtnant endnu $\frac{24}{10}$ 1657, da han blev taget til Fange ved Fredericias Erobring*, men 1659 deltog han som Kaptajn med det vestjydske Kompagni i Toget til Fyn og blev $\frac{9}{12}$ kommanderet til Fredericia igen, hvor han endnu var 12. Jan. 1660. Zimmerman er bleven aftakket samtidig med Anders Lauritzen, idet de begge nævnes i Regimentsrullen af $\frac{15}{3}$ 1661.

Derefter opløstes den gamle Militz, og to Aar efter dannedes en ny — Marts 1663 var der Udskrivning i Varde, men Rigsfeltherren *Hans Schacks* Ridefoged; *Hans Bennik*, var efter sin Herres Befaling taget paa Ulvejagt med alle Bønderne den Dag, Udskrivningen skulde foretages i Varde. Den samme Rigsfeltherre, der havde Riberhus og Møgeltønder i Len uden Afgift, saalænge han levede, ønskede ikke at afstaa mere Gods til Hæren end nødvendigt. Medens hans første Lensbrev af 25. Maj 1658 udtrykkelig undtager Officersgaardene fra Lenet, har det endelige Lensbrev af 5. Septbr. 1661 vistnok givet Schack Raadighed ogsaa over dem. Den $\frac{21}{2}$ 62 udsendte han et Brev til Lensmændene om at faa en Fortegnelse paa Officersgaardene.

* Det jydske Regiment var straks ved Krigens Udbrud blevet ført til Rendsborg, men blev kommanderet til Fredericia, hvor det ankom $\frac{18}{10}$ 1657 paa tre smaa Skibe. Undervejs havde en Kanonkugle fra en dansk Udligger paa Elben revet Hovedet af Obersten, *Valdemar Lykke*, der efterfulgtes af *Claus Dyre*. ($\frac{26}{4}$ 1658.)

I den Protokol, der udarbejdedes paa Grundlag af disse Fortegnelser, vedføjtes der Officers- og Adelsbursgaardene i Riberhus Amt: „er forlenet og beholder Feltherren“.

Da der ¹⁹/₈ 1664 kom Befaling til at udlægge nye Gaarde til Officererne, fik Kaptajnen i Sydvestjylland, *Joachim Schildz*, to Gaarde i Jerlev Herred, i Bølling og i Vesterby, Løjtnanten, *Johan Dalbo*, fik en i Kongstedtorp, og Fændriken, *Johan Kørner*, en i Pjedsted i Holmans Herred.

Stormfloderne og Krigene.

Da den første Matrikel 1661 blev udarbejdet umiddelbart efter Krigen og den indre Omvæltning, laa Landet halvt øde. I Sydvestjylland havde ikke alene Fjenderne hærget, men tre store Stormfloder 1630—1634—1642 havde anrettet store Ødelæggelser. Her i Jerne Sogn var Lykkegaard ganske øde. Fjenderne havde afbrændt den 1657. 2 Gaarde og 1 Hus i Bollesager betegnedes som forarmet, 1 Gaard og 1 Bol i Vældbæk ligeledes, 1 Gaard i Nourup var øde og forarmet, den ene af Gaardene i Maade forarmet. I Jerne By var de to Gaarde „Halvparten forarmet“, 4 Huse „ganske øde“, 4 andre „ganske forarmet“, et Bol i Strandby var ganske øde. Stormfloderne og Krigene havde været ledsaget af strenge Vintre og Misvækstaar. 1659 kom oven i Købet Pesten og dræbte Tusinder af Mennesker. I Grimstrup Sogn døde saaledes ikke færre end 168 og i Aarre Sogn 94. ⁸³⁾

Den vældige Stormflod 11. og 12. Oktober 1634, den største i de sidste 600 Aar, der rasede saa slemt paa Ribeeegnen og paa Fanø, synes ikke at have anrettet videre Skade i Jerne Sogn, naar undtages selve

Esbjerggaard, der efter Kaptajn *Anders Mogensens* Skrivelse blev noget medtaget. Delefogden Laur. Pedersen i Allerup mistede ved Floden en Del Bøger og Breve samt 900 Rgd., som han skulde indbetale til Lensmanden. ³⁰/₈ 1635 fik han derfor Henstand med dem i 2 Aar fra Paaske.

Sognene omkring Ribe og ned langs Sønderjyllands Vestkyst fik store Afslag; et Kongebrev af ⁶/₁ 1635 siger saaledes, at Bønderne i Riberhus og Møgeltonder Len „skal være fri for Landgilde, *Skat*, Ægt og Arbejde, somme udi 1 Aar, somme udi 2 og somme udi 3 Aar, saavidt advenant som Skaden er til“, og den ¹²/₈ 1636 kom der Brev om nye Eftergivelser.

Enkelte Gaarde i Tjæreborg og det meste af Allerup var med i det Register, der er vedlagt Regnskabet og som Lensmanden *Albret Skeel* helt havde skrevet selv. Allerede Titlen giver den alvorlige Skade: „Anno 1635 i Februario og Martio er denne Afslag efter ko. ma. nadi. befalning och paa hans Ma. nadigste Behag gjort som følger *paa saa mange, som endnu igjen leve saavelsom paa de Goede (Gaarde), som paa den Tid igjen var boesat.*“

Medens Jerne Sogn da helt synes at være gaaet fri, blev det meget mere medtaget ved den store Flod kort efter, den 27. Juni 1642. Baade Jerne og Nabo-sognene Tjæreborg og Guldager indsendte da — den 31. August — Masseansøgninger om Skadegodtgørelser, og den 21. December 1642 gav 5 Kongebreve Bønderne Afslag i de 5 Herreder: Vester, Skadst, Gørding, Kalslund og Hvidding. Gammelby og Maade fik Rug- og Havreafgiften eftergivet, Nourup Rugen og Gæsteriet, de øvrige Gaarde i Jerne Sogn kun Halvdelen eller en Tredjedel af Rugafgiften, Esbjerg,

der ikke betalte Landgilde til Riberhus, men til Kap-
tajnen, findes ikke i Registret.

Efter Torstensonkrigen 1643—45 maatte Kongen yderligere eftergive sine Fæstere en Del af deres Skyld. Ved Kongebrev af 7. Febr. 1646 blev der nedsat en Kom-
mission bestaaende af *Jørgen Seefeld* og *Iver Krabbe*, som den 25. Marts s. A. havde udarbejdet et Afslags-
register, der i to Eksemplarer er vedlagt Lensregn-
skabet sammen med Tingsvidner af Herredstingene, hvori det opgøres, hvad hver enkelt Bonde havde mistet i Krigen. Jerne Sogn hørte til de mindst medtagne.

Men disse Lempelser i Afgifterne for et Aar eller to kunde ikke bringe den forarmede Landbefolkning paa Fode, og da Krigene 1657—60 kom med deres Ødelæggelser, lagde de store Dele af Landsbyerne øde, saaledes at Skaden endnu næppe var helt forsvunden ved Aarhundredets Slutning. Det syttende Aarhundrede gav de danske Bønder deres sidste Knæk.*

Ryttergodset i Jerne Sogn.

I Aaret 1670 oprettedes en „national“ Rytterhær efter de samme Principper, som Militsen af 1615 havde hvilet paa. Bønderne skulde selv være Ryttere eller stille en i deres Sted af hver Gaard paa 8 Tdr. Hartkorn, som tilhørte Kronen. Hvor Kongen ikke ejede Gods nok, blev det beordret Sognene at slaa sig

* Det er bekendt, at der i tidligere Tider eksisterede et omvandrende Proletariat paa Landet i Danmark. De haarde Tider i det 17. Aarhundrede har naturligvis forøget disse Skarer. Præsteindberetningen 1651 fra Nordby paa Fanø vidner derom. „Her findes vel en Hob flere Fæstefolk i Sognet, som i disse besværede Tider er saa forarmede, at de maa om Vinteren bede om Brød og om Sommeren bruge Fiskeri, hvilke intet haver at give“ [i Afgift].

sammen to og to og udruste en Rytter. Men her i Sydvestjylland, hvor der var Krongods nok, var der ingen Sognryttere.

Feltherren *Hans Schack* vilde dog intet afstaa af sine Lensgaarde, og da *Henrik Rantzau* derfor i Maj 1670 skulde udskrive Ryttere i Riberhus Amt, blev det Kirkens Gods*, der blev udtaget til Ryttergods. I Jerne Sogn, hvor Lenet ejede næsten alle Gaarde, fik vi derfor kun en Rytter; Jens Bangsens og Hans Olufsens Gaard i Strandby, som Kapitlet havde købt 1647, blev slaaet sammen med en Gaard i Astrup, Bryndum Sogn. De to i Forening underholdt en Rytter. Han stod i det første jyske Regiments tredje Kompagni.

Allerede 1680 maatte Regeringen imidlertid optage Princippet fra Militzen af 1621. Bønderne skulde ikke selv være Ryttere, men blot underholde Kavaleriet. Hver Gaard paa 8 Tdr. Hartkorn skulde give en Rytter Kost og Bopæl eller 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, 1½ Skp. Byggryn, 1½ Skp. Havregryn og 8 Rgd. om Aaret foruden at græsse hans Hest frit i 7 Maaneder og give den Hø, Hakkelse og 4 Tdr. Havre Resten af Aaret. Ryttere selv kunde endvidere fordre 6 Fag Hus, Sengested og 6 Par Lys. Landet blev inddelt i Rytterdistrikter, et for hvert Regiment.

Feltherren *Hans Schack* var nu død, og dermed blev det muligt at henlægge en stor Del af Gaardene i Riberhus Amt til Ryttergods. Feltherrens Søn *Otto Didrik Schack*, der 1674 havde faaet Lenet efter Faderen, havde det vel paa de samme Vilkaar: af-

* Ved Skøde af 21/11 1670 fik Medikus *Pouch* i Ribe bl. a. 1 Bol i Jerne og Guldager Mølle til Erstatning for det Gods af hans Kanonikat, der var udlagt til Ryttergods.

giftsfrit, men synes ikke at have holdt saa strengt paa Godset.

Hele Jerne Sogn inddeltes nu til Ryttergaarde. Ved en Protokol, der er udarbejdet i Aarhus den 7. Sept. 1680, lagdes der 9 Ryttere, 1 Korporal og 1 Løjtnant i Sognet. Ved nye Protokoller af 1681 (to), 1686 (to) 1687, 1692 og 1696 omlagdes Godset atter.

Det er bekendt, hvor stor en Byrde disse Rytterindkvarteringer var for Bønderne, og da Rytterdistrikterne 1716 blev omlagt, efter at Jerne Sogn rigtig havde været med i Rytterholdet i 36 Aar, var det med et Befrielsens Suk, Befolkningen saa' Soldaterne drage bort. „1716 den 16. Juli rejste Rytterne bort; længe nok var de hos os,“ skrives der i en gammel Almanak her fra Sognet. Det første jydsk Rytterregiment flyttedes til Kronborg Distrikt. I Jylland blev kun tre Rytterdistrikter tilbage, det koldingske, det dronningborgske og det skanderborgske.

Auktionerne 1703 og 1719.

Allerede 1703 bortsolgte en Del af Kongens Gods i Jerne Sogn, og 1719 realiseredes den store Del, der havde været Ryttergods.⁸⁴⁾

Ved den kgl. Resolution af 2/6 1702 skulde alt det beholdne Gods ved Amterne bortsælges, og den 13., 14. og 17. November s. A. stilledes Godset i Ribberhus Amt til Salg. Den tredje og afgørende Auktion var den 5. Marts 1703. Ved kgl. Skrivelse af 10/10 1702 var det overdraget Kancelli- og Justitsraad *Jens Lassen*, en Herredsfogedsøn fra Nørre Bork, at lede Auktionen.

I Jerne Sogn solgte Bannedsgaard i Nourup til Amtsforvalter *Jens Christensen* i Ribe. Han købte

samtidig Løftgaard i Outrup Sogn, V. Herred (Skøde paa begge af $14/4$ 1703). Disse to Gaarde havde siden Slutn. af 1650'erne ligget til Ridefogdens Underhold, og Christensen, der blev Ridefoged $13/8$ 1687, havde altsaa haft dem før. Den $10/7$ 1685 var Christensen blevet Amtsforvalter.* Han ejede Stensgaard paa Fyn og erhver sig $8/8$ 1692 „adelig Ret og Privilegier af alt sit Gods“,

* Jens Christensen har vist været den sidste Ridefoged ved Amtet. Da Godset lagdes ind under Rytteriet eller solgtes 1703, var Ridefogden til Dels overflødig. Jens Christensens Forgænger var Borgmester *Lauritz Thorsen* i Varde (Tolder $17/1$ 1663, Borgmester $29/8$ 67, Eneborgmester $13/13$ 82, † 1707), der $20/10$ 1680 fik Ridefogedbestalling. Han fulgte efter *Hans Bennick* i Varde (Raadmand $8/8$ 1669, Borgmester $9/8$ 71), som atter havde afløst *Peder Byrgesen*, Hillerslev Storgaard († $20/1$ 1661), der beklædte Stillingen 1639 til sin Død. 1636—39 var en Borger i Varde, *Jakob Jensen*, Ridefoged, før ham *Peder Staal*, Hillerslev, der 1606—31 var Skriver i V. Herred og Kjærgaard Birk. 1617—31 var *Jens Sørensen*, Ribe, Ridefoged, og indtil 1617 (nævnes første Gang 1610) *Ivar Marquardsen*, en Borger i Varde.

Amtsforvalterne efter *Jens Christensen* († $11/13$ 1708) var: $8/8$ 1707 *Knud Jørgensen Hauch* (begr. $10/8$ 1709), $5/8$ 1710 *Jens Duche*, $17/8$ 1716 *Rasmus Bundesen* († $28/1$ 1761), $12/8$ 1721 *Jørgen Bruun* († $10/13$ 1759), $8/1$ 1751 *Lauritz Christensen* († $14/8$ 1792), $20/1$ 1792 *Andreas Hjort*, $10/11$ 1794 *Troels Ibsen Windfeldt* († $20/13$ 1813), $10/8$ 1807 *Rasmus Nielsen* († $27/4$ 1839), $10/13$ 1840 *Jens Hansen Bertelsen*.

Bestillingen som *Slotsskriver*, der var forenet med *Slotsfogedembedet*, har været beklædt af følgende: 1581—87 *Kjeld Jørgensen* (Borgmester 1595), (1598)—1601 *Søren Christensen*, 1604 *Lambert Hansen*, 1611 *Severin Friis*, 1613 *Villum Hansen*, 1620 *Anders Madsen*, 1622 *Peder Sørensen* (Borgm. 1638), 1632 *Christen Pedersen*, 1635 *Peder Byrgesen* (Ridefoged 1639), 1639 *Jørgen Pedersen* († 1650), 1650 *Casten Tønnesen* (Borgm. 1657), 1651 *Poul Jensen*, 1654 *Jens Mortensen* (Raadmand 1659), som var Skriver endnu 1657, men 1659 var afløst af *Niels Mortensen*. Fra 1660 kaldtes Skriverne Amtsforvaltere. *Vilh. Brochmand* var vist den første.

boede paa den lille Gaard Ondaften ved Ribe, som han ved et Brev af s. Dato fik Lov til at kalde „Lundgaard.“ Christensens Sønner *Christian* og *Frederik Hein* fik $\frac{24}{12}$ 1703 Bevilling paa de to Kroer i Nordby. Amtsforvalteren havde $\frac{17}{12}$ 1680 faaet dem i Pant af en *Peter Galleen* († 1693), hvis Ejendomme havde „lidt Skade i den finske Krig“ og som $\frac{2}{4}$ 1682 havde faaet Bevilling paa Kroholdningen efter *Jørgen Frandsen* (Forpagtningsbevilling af $\frac{27}{10}$ 1664). Galleen fik $\frac{3}{8}$ 1683 Bevilling ogsaa paa sin Hustru *Margrete Elisabeths* Livstid, men Amtsforvalter Jens Christensen gjorde Udlæg i Kroerne 1703 og lod sig dem til-dømme ved Fanø Birketing.³⁶⁾

Bennedsgaard solgtes $\frac{10}{6}$ 1711 til Pastor *Castensen* i Jerne, som ved Auktionen 1703 havde købt $\frac{1}{2}$ Gaard i Nourup (Skøde $\frac{2}{6}$ 03), $\frac{1}{2}$ Gaard og 1 (øde) Helgaard i Bollesager og 5 Huse i Jerne.

Castensen havde ogsaa paa Auktionen erhvervet Ryttergaarden i Strandby, men solgte den 24. April 1703 til Fæsteren *Hans Christensen Spangsberg*, der fik Kongeskøde $\frac{2}{6}$ 1703. Hans Spangsberg, Castensens gode Ven, blev saaledes Jerne Sogns første Selvejergaardmand. De følgende Aar købte han flere Gaarde, saaledes at han 1718 opføres som Ejer af 23 Tdr. Hartkorn.

Endnu solgtes 1703 et Bol i Strandby til *Niels Nielsen* paa Endrupholm, $\frac{1}{2}$ Gaard og et Bol i Bollesager til *Terman Knudsen* i Kjærbøl (Skøder af $\frac{17}{4}$ og $\frac{28}{4}$ 1703). *Anders Nielsen*, Søvig, fik $\frac{12}{6}$ 1703 Skøde paa et Hus i Bollesager og et i Vognsbøl, som hans Søn *Christofer Huas* til Frøstrup havde købt paa Auktionen og $\frac{6}{3}$ 03 overdraget sin Fader.

Men Hovedauktionen over Jerne Sogn var den i 1719.⁸⁶) Den 14. Marts dette Aar fik en Kommission Befaling til at bortsælge Ryttergodset ved det tidligere første jydsk Regiment. Befalingen læstes paa Viborg Landsting 22. Marts, og den 18.—19. April holdtes Auktion i Varde over Øster, Vester og Skadst Herreders Gods; den 21.—25. April fortsattes Auktionen i Ribe over det øvrige af Riberhus Amts Gods. Betalingen skulde erlægges i to Terminer, 1. Maj og 1. December 1719. Ialt solgtes der 2180 Tdr. Hartkorn her i Amtet. I Jerne Sogn opnaedes en Pris af 35—70 Rgd. pr. Td. Hartkorn, medens Priserne 1703 varierede fra 25—67 Rgd. pr. Td.

Jerne Sogn deltes ved Auktionen mellem Admiral *Ulrik Kaas* til Øllufgaard og hans Morbroder, Major *Frederik Sehested* paa Krogsgaard. Ulrik Kaas var en ung, energisk Mand, der Aaret efter overtog Øllufgaard, og ved sit Godskøb atter fik Gaarden ophøjet til Hovedgaard (ved kgl. Res. af $\frac{2}{4}$ 1720). Den var blevet forarmet i Krigen 1657—60, da den rige Fru *Sofie Staverskov* ejede den. Hendes Fader havde arvet Øllufgaard efter *Niels Glambek* († 1593), som $\frac{4}{6}$ 1583 havde købt Ølluf By (3 Gaarde) af Kongen og bygget Gaarden af Byen. 1664 havde Ulrik Kaas's Bedstemoder, *Margrete Reedtz*, gjort Udlæg i Gaarden hos Fru *Sofie Staverskov*.

Ved Auktionen 1719 købte Pastor *Galthen* i Allerup hele Gammelby, $15\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, Frk. *Elisabeth Castensdatter* i Jerne, en Søster til Pastor *Maturin*, fik to Huse i Rørkjær, *Steffen Nielsen* paa Endrupholm overtog den gamle Kannikegaard i Strandby,

og Lykkegaard solgtes til Beboeren, Kaptejn *Friederich Gebhardts* Enke.*

Resten af Sognet deltes mellem Kaas og Sehested.

Sehested til Krogsgaard fik de to Gaarde (à 10 Tdr. Hartkorn) og 1 Hus i *Vældbæk*, 2 Halvgaarde og 1 Hus i *Nourup*, 1 Hus i *Rørkjær* og 2 Huse i Jerne, ialt 28 Tdr. 5 Skp. 1 Fjdk. Hartkorn. *Kaas* købte *Jerne By*: 6 smaa Gaarde og 2 Huse, *Maade By* 2 Gaarde, af *Vognsbøl* 1 Gaard paa $1\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn og *Esbjerggaard*, ialt 46 Tdr. 5 Skp. Hartkorn.

Ogsaa *Fanø* og *Mandø* med *Mandø Hølade* blev bortauktioneret ved Auktionen i Ribe. *Fanø*, der var paa 84 Tdr. 4 Skp. 1 Alb., solgtes til Beboerne for 5500 Rgd. eller 62 Rgd. $85\frac{1}{2}$ Mk. pr. Td. Hartkorn, og Beboerne havde faaet en Borger i Ribe, *Mads Pedersen Fridsch* (Raadmand $\frac{29}{4}$ 1719, † $\frac{2}{6}$ 1720, $47\frac{1}{2}$ Aar gl.), til at kautionere for sig. *Mandøboerne* købte sig selv for 500 Rgd. Men da Protokollen kom til København til Approbationen, blev Salget af de to Øer ikke ($\frac{16}{6}$ 19) godkendt sammen med de øvrige Salg. „Maa ej afhændes“, blev der antegnet ved Budet, og Afhændelsen blev yderligere forbudt ved kgl. Resolution af 25. Sept. 1719. *Fanøboerne* maatte saaledes vente med at opnaa deres Frihed til den 10.

* Lykkegaard var $\frac{29}{7}$ 1617 bleven fæstet bort til Christiern Jensens Søn *Hans Christensen* for 35 Rgd. 1632 byttede han Gaarde med sin Broder *Christen* i Bollesager, men Byttet gik Aaret efter tilbage, og der ordnedes et nyt om Lykkegaard og en Gaard i *Vældbæk*. 1636—50 var H. C. dog atter paa Gaarden og afløstes af en *Gregers Nielsen*. 1657 afbrændtes Gaardens Bygninger, og Jorden fæstedes ud til Præsten i Jerne. Borgmester Castensen, der 1687 købte Kirken, troede, at Fæstet fulgte med, men $\frac{1}{6}$ 1693 blev det overdraget til en Bonde i Jerne paa 5 Aar, og først derefter genopførtes Gaarden, der 1688 var bleven udlagt til Rytterhold.

Juli 1741, da Ribe Ladegaards Gods blev bortsolgt³⁷⁾ ved Auktion paa Ribe Raadstue. Nordby solgtes da til Beboerne for 6523 Rgd. 24 Sk. og Sønderho til Sønderhoningerne for 1698 Rgd. 49 Sk., ialt 8221 Rgd. 73 Sk. eller 97 Rgd. pr. Td. Hartkorn. Mandøboerne maatte give 864 Rgd. for deres Ø, og Mandø Hølade solgtes til Commerceraad *Eenholm* af Ribe, medens selve Ladegaarden* købtes af Justitsraad *Fr. Hein* († 1/7 1751), Søn af afd. Amtsforvalter Jens Christensen.

En Mand fra Nordby, *Niels Sørensen*, og en Mand fra Sønderho, *Sonnich Jepsen*, fik Hammerslag paa Beboernes Vegne. Salget af Øen omfattede Strandretten fra Nytaar 1742 og Jagtretten fra Approbationens Dato. Beboerne paa Øen skulde skaffe Toldvisitøren Fribefordring i Embedsforretninger og lønne Birkefogden og Skriveren med ialt 59 Rgd. om Aaret. Kongen forbeholdt sig Birkerettigheden og Østersfangsten. Sønderhoningerne skulde desuden give Præsten 6 Rgd. aarlig for 4 Ørtug Rug, og hele Befolkningen paa Fanø forpligtedes til at holde Kirker og Skoler i Stand „som tilforn“. Sønderho havde dengang 143 Indbyggere, Nordby 210.

Paa Mandøboernes Vegne — der var 46 i Tal — fik *Hans Simonsen*, Mandø, Øen tilslaaet, og det paa lagdes Beboerne at betale 30 Rgd. 54 Sk. om Aaret til Præsten. Ved samme Auktion købte ogsaa Hillerup

* Riberhus Ladegaard havde fra 1684—³⁸⁾ 1690 været bortforpagtet til Borgmester *Castensen* i Ribe. Senere havde Hospitalsforstander *Evendorp* haft den nogle Aar til sin Død 1720, og ³⁹⁾ 1720 bortforpagtedes den til alle Ladegaardsbønderne, 140 Gaardmænd og 12 Husmænd. Gaarden brændte 2/7 1750 og blev ikke genopbygget.

og Jested Bymænd sig selv fri. De havde 1619 delt Skæbne med Fanø og Mandø.

For Fanø kom denne Frikøbelse til at betyde et stort Opsving. Fiskeriet, der engang havde været rigt, blev delvis opgivet, og Skibsfarten, der bragte saa megen Velstand til Øen, begyndte. I Aarene mellem 1748—95 foretoges der endog 25 Ture fra Fanø til Nordhavet for at fange Robber (Hvaler).

Strandby Kro. — Færgefarten.

I Amtsregnskabet 1684—85 nævnes, at *Jens Jakobsen*, Bolsmand i Strandby, fik 1 Rgd. aarlig „for Amtsbetjente og Breve at overføre til Fanø“, medens en Husmand i Jerne, *Knud Nielsen*, var Budfoged. Aaret efter er Jens Jakobsen afløst af *Hans Andersen* i Strandby, der 1705 ogsaa var Budfoged.* Det er Begyndelsen til Færgefarten. Først 1793 kom det til regelmæssig Fart, idet Kromanden i Nordby, *Niels Jakobsen* (Krobevill. $\frac{5}{10}$ 1782) fik Privilegium³⁰), dateret $\frac{16}{10}$ 1793, paa at overføre Mennesker, Kreaturer og Gods. Indtil da havde enhver færget, forklarer Stiftamtmand *Levetzau* i sin Anmodning om Bevillingen. Men i Fisketiden var det derfor vanskeligt at komme over. Stiftamtmanden havde derfor indledet Underhandlinger med Kromanden paa Fanø om at besørge Færgeriet. Allerede 1743 havde Stiftsbefalingsmand *Gabel* foreslaaet Rentekammeret at give et saadant Færgeprivilegium. Men der var dengang kun kommet et Reglement (dateret $\frac{21}{12}$ 1743) ud af Forslaget. Derefter skulde de, „som af Birkefogden eller Landets

* Efter Krigen brugte Brandenburgerne 1629 Strandby til Udskebningssted for deres Tropper, medens Svenskerne 1645 lod Skibe anløbe Roborghus.

Fuldmægtiger dertil tilsiges, under højeste Straf være pligtige at forrette Færgefarten.“ Strandby blev valgt til Overfartssted, fordi Sejladsen derfra til Nordby var kortest; der kunde imidlertid ingen Baad ligge ved Strandby, da Grunden var for stenet, hvorfor der anordnedes et Signalsystem: et Flag betød, at den lille Færge skulde komme over, et Bræt var Signal efter den store, og Flaget paa halv Stang viste Fanø Kro, at kun Jollen skulde komme.

Allerede 1689 var den første Bevilling til en Kro i Strandby bleven givet. Det var Amtmandens Fuldmægtig i Ribe *Ole Christian Engelstoft*, Stamfader til Familien Engelstoft, der fik den. I Registrerne har Privilegiet følgende Ordlyd:

Oluf Christian Engelstoft Brev paa et Værtshus i Jerne Sogn i Strandby eller Bollersager paa Vejen til Hjerting at maa lade indrette.

Chr. den Femte g. a. v. (∴ gør alle vitterligt), at vi efter Oluf Christian Engelstoft, Indvaaner i vor Købstad Ribe, hans herom underdanigste gjorte Ansøgning og Begæring allemaadigst haver bevilget og tilladt, saa og herved bevilger og tillader, at han foruden de tvende Kroer han i Sønderhoe paa Fahnø og ved Gredsted Broe her i Riberhus Amt i Fæste haver, maa lade indrette og holde et Herberge og Værtshus i Jerne Sogn, Strandby eller Bollersager, paa Vejen til Hjerting med gode Logementer samt Mad, Vin og Øl for Rejsende og andre som det kan behøve og begære, dog at dermed efter Loven og vores i slige Tilfælde allemaadigst udgangne Forordninger i alle Maader tilbørligen vorder forholdet. Forbydende alle og enhver, særdeles dennem som paa to Mile deromkring er boende, og ej vores allemaadigste Privilegium paa Kro at holde, [han] allerunderdanigst haver erhholdet hannem eller hans Hustru efter hannem, om hun hans Død overlever, herimod som foreskrevet staar at hindre eller i nogen Maade Forfang at gøre. Under vor Hyldest og Naade.

Givet etc., Ribe, den 7. Oktober 1689.

Selv om Bevillingen altsaa mere er givet af Hensyn til de Rejsende til Lands, har Engelstoft vel lagt Kroen i Strandby, fordi der derfra var Overfart til Fanø. Vejen til Hjerting gik desuden fra Jerne over Bollesager og Strandby lige Vest gennem Fourfeld og Guldager.

Ole Christian Engelstoft, der var en Bondesøn fra Engelstoft under Herregaarden Næsbyholm paa Sjælland, havde taget Navn efter sin Fødeby. Han var født 1636 og er vel som ganske ung kommen til Ribe. Han er vistnok blevet Amtsskriver efter *Vilhelm Brochmand*, der var Skriver 1662 og 1667 blev Raadmand og ^{28/6} 1676 Borgmester († ^{20/10} 1687). 1685 blev Engelstoft Fuldmægtig hos Stiftamtmanden; *Jens Christensen* blev hans Efterfølger som Amtsforvalter. Engelstoft blev Raadmand i Ribe den ^{18/8} 1702 og døde ^{20/11} 1712, 76^{1/6} Aar gammel. Hans første Hustru, *Margrete*, døde ^{18/6} 1688, men Aaret efter, den 3. Marts, giftede han sig paany med *Anna Pedersdatter Grønholdt* fra Ribe. En Søn af første Ægteskab blev Præst i Sønderho og var Fader til Birkedommer *Engelstoft* paa Fanø, som tillige var Skriver i Skadst, Gørding og Malt Herreder. En anden Søn af Præsten i Sønderho var Bedstefader til Professor *Laur. Engelstoft*, en i sin Tid meget hædret Universitetsmand.⁸⁹⁾

Den ^{11/8} 1690 fik Engelstoft tillige Bevilling (Reg.) til at oprette en Kro i Hjerting „ved Søkanten, to Mil fra vor Købstad Varde, og drive den udi sin og et hans Børns Levetid“. Det blev hans Datter *Anna* (f. ^{14/1} 1697) som fik denne Kro, medens Datteren *Otte Sofia* fik de andre tre. Anna synes dog en Tid at have drevet Kroen i Strandby. Thi hun, der var gift med en Prokurator *Jon Seerup*, boede her 1726—29.

Hendes Mand († 1734) blev da Birkedommer i Hunderup Birk. Ved Kongebrev af $16/4$ 1726 henlagdes Indtægterne af Kroen i Hjerting — efter Annas Død — paa Ansøgning af Bymændene i Hjerting til en Skole, de havde opført.

I Strandby har Kroen været bestyret af en *Søren Nielsen*, og da Engelstofts Hustru døde, fik Datteren Otte Sofia $9/2$ 1722 Bevilling (stadfæstet $28/4$ 1731) paa de tre Kroer i Gredstedbro, Sønderho og Strandby. Allerede 1722 søgte *Hans Christensen Spangsberg* († 1737) i Strandby om Privilegiet paa Kroen der. Engelstoft havde kun betalt Afgift af Strandby Kro — 2 Rgd. — Hans Datter maa nu betale 20 Rgd. i Indfæstning og 15 Rgd. aarlig af alle tre Kroer.

Otte Sofia Engelstoft døde først 1742, men allerede 1740 — den 11. August — fik *Morten Hansen Spangsberg* i Strandby Privilegium paa Kroen der mod en aarlig Afgift af 6 Rgd. Maaske har den tidl. Bevillingshaver forsømt at drive Kroen.

Det var Stiftsbefalingsmand *Gabel*, som $1/4$ 1740 gjorde Indstilling om at give Spangsberg Privilegiet. Gabel anbefalede Oprettelse af en Kro i hvert Sogn. Indbyggerne i Ho, Oxby og Hjerting — hvoraf 58—62 Mand var Fiskere — burde efter hans Mening have Lov til at brygge og brænde; han skrev bl. a.: „Afvigte haarde Vinter har vist, hvor umuligt det er for Bonden at undvære Brændevin til Nødtørft, da deres Nød haver været meget stor, ja nogle er paa Veje og Marker fundet døde, mulig fordi de ej haver haft noget til Vederkvægelse“. I Strandby er der desuden Færgested til Fanø, siges det, og en Kro her er ikke tidligere foreslaaet (!) Rentekamret tog kun køligt paa Gabels Indstilling; foruden Privilegiet i Strandby gav

det kun et til *Knud Jensen* i Tude, Skadst Sogn (bevilget samme Dag), den nuværende Kors kro.

Ved Otte Sofia Engelstofts Død gik Sønderho Kro over til *Peder Hansen Brink*, som i 22 Aar havde drevet den for hende og havde købt Krohuset. (Bevill. af $\frac{20}{8}$ 1742). Han skulde give 20 Rgd. i Indfæstning og 18 Rgd. aarligt, samt „som tilforn til Moderen“ 10 Rgd. til de to efterladte Døtre, hvoraf den ældste var 20 Aar og „noget vanvittig“. De fik desuden en Understøttelse af Statskassen. $\frac{17}{7}$ 1744 gik Bevillingen over til Brinks Søn *Søren Pedersen B.*

Strandby Kro var siden paa Familien Spangsbergs Hænder.

Hans Christensen S., der synes at have lagt Grunden til Familjens Rigdom, var vel en Søn af den *Christen Gregersen*, der omkring 1660 blev Fæster paa den ene Halvdel af Spangsberggaard. 1661 var han Sandemand, og endnu 1683 sad han paa Gaarden. Hans Spangsberg er kommen til Strandby i Slutningen af 1690erne (efter 1696). Han var gift med *Edel Christensdatter*, der endnu levede 1743, „over 70 Aar“, og selv i den Alder skrev ualmindelig smukt.⁴⁰⁾ Hans Spangsberg skal have haft 14 Børn, hvoraf Morten Hansen Spangsberg fik Gaarden og altsaa blev Kromand. Han var første Gang (1748) gift med *Kierstine Poulsdatter* († 1755) og anden Gang med *Ide Sofie Rodriguez*, der overlevede ham. Morten Spangsberg, der ligesom sin Fader er kendt fra Pastor *Castensens* Historie, druknede 3.—4. Februar 1772 paa Isen ud for Strandby, og hans Enke giftede sig 1774 med *Hans Madsen* fra Gjesing, der derved kom til at danne en ny Slægt, som efter deres Stammoder og Kroen antog Navnet Spangsberg.

Krobevillingen maa være falden bort af en eller anden Grund.* Fra 1760 er der ingen Kro mere i Strandby. Men *Hans Madsen Spangsberg* fik 5. Oktbr. 1782 et nyt Privilegium, som saa fortsattes uden Afbrydelse.

Morten Spangsbergs Privilegium havde lydt paa, at han maatte „indtil videre“ „holde et Kro eller Værsthus samt de Rejsende saa vel som andre med behøvende Logementer, Spise, Drikkevare til Nødtørftighed og for en billig Betaling betjene, saa og der paa Stedet :/ efterdi det ligger udenfor Købstædernes Distrikt /: brygge Øl og brænde Brændevin til samme Kroholds Fornødenhed“. Iøvrigt skulde han holde Kroen vedlige og rette sig efter Loven, „saa at Kroet ikke til noget Fylder og Tidsspilde for Bonden eller andre vorder misbrugt“. Saa vidtgaaende blev Hans Spangsbergs Privilegium ikke. I sin Ansøgning anfører han, at de Rejsende ofte maa vente paa at komme over, i Storm endog 3—4 Dage, og de kan da ingen andre Steder faa Logement end hos ham (de gamle Krostuer har staaet der endnu). Men han tilbyder at købe sit Forbrug af Brændevin i Købstæderne. I Bevillingen forbydes det ham derfor 1. at brygge Øl eller brænde Brændevin; han skal købe det i Varde, 2. at holde Kro for Bønderne; han maa kun beværte Rejsende, og 3, hvis Vejen fra en Købstad til en anden flyttes (!), maa Værtshuset nedlægges uden Erstatning.

* Spangsberg har nok ladet Bevillingen falde bort, fordi han ikke vilde betale den højere Afgift, som indførtes med Forordn. ²⁰/₁₁ 1757. Saaledes gik det *Tjæreborg* Kro, hvorpaa en *Niels Madsen* ⁹/₁₀ 1747 fik Privilegium. ⁹/₁ 1761 fik den ny Fæster af denne Krogaard, *Jens Ingvarlsen*, derfor et andet, som *Søren Gjerløfsen* ²⁰/₁₀ 1793 fik overført paa sig. Ogsaa *Tude* Kros Privilegium faldt bort 1757.

Den $^{26}/_{10}$ 1818 gaar Privilegiet over til Sønnen *Morten Hansen Spangsberg*, der $^{20}/_{4}$ 1833 solgte Krogaarden til sin Søn, *Christen Mortensen Spangsberg*, som $^{20}/_{1}$ 1875 flyttede den til det nybyggede „Hotel Spangsberg“.

Esbjerggaard 1719—1869.

Disse Optegnelser, som kun bygger paa Dokumenter i Rigsarkivet, skulde egentlig standse ved 1719. Thi Oplysninger om Tiden efter Godsets Salg findes hovedsagelig i Provinsarkivet i Viborg. Gaardens senere Skæbne kan dog ganske kort skitseres.

Admiral *Ulrik Kaas*, der havde købt saa meget Gods paa Auktionen, havde aabenbart forkøbt sig. Den $^{18}/_{2}$ 1721 indsendte han til Rentekammeret et Andragende om Afslag i Bøndernes Skat eller om, at Auktionshandelen maatte gaa tilbage. Thi Stormfloden den $^{31}/_{12}$ 1720 havde anrettet store Ødelæggelser her i Fanø Bugt. Ansøgningen blev bl. a. bilagt med en Syns- og Skønsforretning fra Esbjerggaard. Den giver et godt Billede af, *hvorledes* Stormflodens Ødelæggelser var, og skal derfor gengives i Uddrag. Der siges :

Denne Eng er saaledes af Havet overskyttet, saa med alt Vand, Sand og Sten fordærvet, at Sand og smaa Sten ligger fast overalt (en liden Plan undtaget, hvorpaa synes at kan avles et lidet Englæs Hø) fra et halvt Kvarter og til en halv Alen høj eller tykt over samme Eng, hvilken Mængde af Sand og Sten foraarsager, at Havvandet ikke igen af Engen kan udløbe, men af Engbunden til Forraadnelse indtrækkes. Aarsagen, at Vandet paa dette Sted med Sand og Sten har haft saa stor Magt, er at den høje Banke, som kaldes Overe, som Naturen af Jorden havde sat imellem det faste Land og Havet, Vandet at afværge, er nu ved disse mange og store Vandfloder, som Tid efter andet fra Aar 1717 til sidst afvigte

31. December, som var den største, haver tildraget, hvorover denne Mands Eng ganske og aldeles er ruineret, og saa vidt vi kan se og skønne ikke paa nogen Maader igen enten til Hø til Bjerring eller Græsning bliver tjenlig.

Desuden fortælles det, at en Del Jord er bleven underskyllet og bortrevet af Vandet. Det hedder, at Engen er 140 Skaar (à 3 Alen?) paa Sydsiden og 80 paa Nørsiden. Skaden er 6 à 7 temmelige Læs Markhø aarlig. Ogsaa Maade var slemt medtaget.

Kaas fik imidlertid intet ud af sin Ansøgning. Det gik daarligt for ham, og 1772 gjorde Kreditorerne Udlæg i Øllufgaard og tilhørende Gods.

Det var *Tordenskjolds* Arvinger, som foretog Udlæget.⁴¹⁾ Kaas havde laant 6000 Rgd. af Tordenskjold og den 9. August 1720 givet Gældsbrief for dem. Den 12. Maj 1733 tog Arvingerne Højesteretsdom for, at Gælden skulde betales, og 1741 var den vokset til 10.537 Rgd. og 11 Sk. I Slutningen af Aaret blev saa Udlæget gjort. Gaarden blev sat til Auktion, men der blev kun budt 9.555 Rgd. for Gaard og Mølle (31 Tdr. 6 Skp. Hartkorn) og de 253 Tdr. Bøndergods. Der blev derfor afholdt en ny Auktion i April 1742, og Præsten i Jerne *Maturin Castensen* købte da Øllufgaard med alt Godset. (Om denne interessante Præst henvises til *Fra Ribe Amt IV.*)

Ved Auktionen den 18. April 1748 efter Castensens Død købtes Esbjerggaard af en Ejendomshandler i Ribe *Hans Hansen Kragh*, der en Tid havde boet paa Lykkegaard, som han havde købt af Kapt. *Gebhardt's* Enke (Skøde af ²⁸/₄ 1733). ²⁵/₈ 1735 blev Kraghs Søn *Simon Frederik* døbt i Jerne Kirke.

Kragh solgte atter Lykkegaard ¹⁶/₄ 1738 til *Christen Hansen Spangsberg* af Uglvig, der senere blev

Ejer af Sønderris. Spangsberg afhændede Gaarden til dens Fæster *Thomas Madsen*.

Hans Hansen Kragh var 1738 bleven Hospitalsforstander i Ribe. Han bestyrede Embedet for den afdøde Forstander *Christoffer Terkel Hansens* Enke, der ^{11/10} 1737 fik Lov⁴²) til at fortsætte sin Mands Arbejde og ^{21/11} 1738 antog Kragh til sin Bestyrer. Den 23. Jan. 1750 blev Hans Kragh Raadmand; han var „forrige Hospitalsforstander“ allerede 1748, da han købte Esbjerg. Han døde ^{26/8} 1750, 55 Aar gammel, og ved Auktionen i hans Bo, den 20. Juni 1750, købte Præsten i Nordby, *Niels Hansen Friis*, Esbjerggaard. Han var en Sognefogedsøn fra Arild i Sønderjylland og blev Kapellan i Nordby ^{18/12} 1736, den ^{13/12} tre Aar efter, Sognepræst, og efterfulgtes ^{14/9} 1779 af sin Søn *Hans Ditlev Friis*. Denne havde faaet Esbjerggaarden ved Skiftebrev af 9. August 1779, men solgte allerede 27. Maj næste Aar Halvdelen til en Gaardmand i Strandby, *Christen Jørgensen*.

Esbjerggaardens var allerede dengang delt i to Halvdele paa 5 Tdr. 2 Skp. 1 Fjdk. ^{21/2} Alb. hver.

Efter 1629 nævnes *Anna Hanskone* som Gaardens Fæster lige til 1650. Hun er bleven fulgt af *Niels Hansen*, der omkring 1660 afløstes af *Peder Sørensen*. Han er død ved 1690 og havde allerede 10 Aar før optaget sin Søn *Christen Pedersen Esbjerg* som Medfæster. Denne sad endnu ene paa Gaarden 1721, men er snart efter bleven afløst af sine to Sønner *Niels* og *Peder Christensen*. Sønnen *Niels* blev 1749 afløst af en *Niels Jensen*, 1763 hed Fæsterne *Niels Jensen* og *Hans Sørensen*. 1780 boede en *Jens Nielsen* og en *Søren Madsen* paa Esbjerg.

Medens Gaardens Drift saaledes allerede en Tid

havde været delt, blev Markerne det nu ogsaa. 1779 havde Gaarden faaet sine Marker udskiftet fra Jerne og Aaret efter sin Hede og sit Overdrev fra de andre Byer.⁴³⁾

Det var den Halvdel af Gaarden, hvorpaa *Jens Nielsen* boede, som 1780 blev solgt⁴⁴⁾ til *Christen Jørgensen* i Strandby. Gaardens Bygninger var endnu ikke delt; helt efter Optagelsen af Matriklen af 1820 boede de to Fæstere paa den gamle Gaard. Men da den endelig deltes, blev det Fæsteren paa den anden Halvdel, der flyttede ud, og den ny Hovedparcel fik Matrikelnummer 2.

Jens Nielsen († ²⁷/₁₂ 1822, 74 Aar) købte ¹/₁₂ 1798 sin Halvdel af Gaarden og overdrog den ⁸/₈ 1807 til sin Søn *Niels Jensen* († ⁸/₉ 1829, 56 Aar). Hans Enke *Edel Jensdatter*, der ²⁴/₄ 1830 giftede sig med *Søren Hansen* fra Sædding, som ⁹/₈ 1834 solgte Gaarden til *Christen Pedersen (Esbjerg)* fra Uglvig († ²¹/₆ 1859, 48 Aar). Han var den ⁸/₁₁ 1834 bleven gift med *Abelone Madsdatter* af Vældbæk († 1880, 67 Aar), som ²⁶/₆ 1866 gav Sønnen *Peder Christensen* Gaarden. Han solgte Gammelgaarden ²²/₇ 1875 til et Konsortium, bestaaende af *Møller H. C. Hansen*, Spangsberg, Speiditør *I. C. Sieburg*, Esbjerg, Kaptajn *S. Brink Hansen*, Nordby, og Proprietær *Johs. Juhl*, Hjerndrupgaard ved Christiansfeldt. 1876 solgte de atter Gaarden til Landinspektør *J. P. Madsen* fra Obbekjær ved Ribe; Konsortiet havde bygget den ny Gaard ved Nygaardsvej.

Esbjerggaardens anden Halvdel, der 1780 beboedes af *Søren Madsen*, blev ¹²/₇ 1780 af Pastor *Friis* solgt til *Thomas Madsen*, Lykkegaard, som atter ²⁹/₁₂ 1793 sælger Fæster *Søren Madsen*, der var hans Broder,

Halvparten af sin Del, 2 Tdr. 5 Skpr. $2\frac{1}{4}$ Alb. Hartkorn. 1798 bliver dog ogsaa hele den anden Halvdel af Gaarden samlet paa Fæsterens Haand, idet Søren Madsen $\frac{8}{10}$ 1798 købte den Fjerdepart, han manglede — 2 Tdr. 5 Skpr. $2\frac{3}{4}$ Alb. Den var fra Thomas Madsen gaaet over til hans Søn *Niels Thomsen* i Gammelby, hvis Enke *Ane Jensdatter* nu solgte den til Søren Madsen. Den $\frac{8}{8}$ 1810 gaar denne Halvdel af Esbjerggaard over til Sønnen *Mads Sørensen* († $\frac{18}{6}$ 1838, 56 Aar), hvis Enke *Maren Nielsdatter* ved Skifteforretning $\frac{28}{10}$ 1838 faar Ejendomsretten til Gaarden og sælger den $\frac{28}{7}$ 1846 til *Niels Christensen* af Maade; hans Enke *Kirsten Christensen* gav den $\frac{12}{6}$ 1896 til sin Svigersøn *Mads Jensen Pedersen*, der endnu ejer den.

Kilder og Henvisninger.

²²⁾ Fra Ribe Amt IV S. 63. ²³⁾ O. Nielsen: Skadst Herred S. 41. ²⁴⁾ Om de store Stormfloder paa Sønderjyllands Vestkyst se „Zeitschrift für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte“ 1894, S. 1 (Histor. Tidsskrift 6 R. 5 Bd.) Aar 1200—1500 har der ialt været 83 Stormfloder, som har ødelagt 50—60 Sogne. ²⁵⁾ „Vestjyllands Socialdemokrat“ $\frac{3}{8}$ 1899, N. Hartz: Bidrag til Kundskab om den senglaciale Fauna og Flora, endvidere Esbjergbladene $\frac{3}{8}$ og $\frac{2-3-10}{8}$ 99. Den $\frac{17}{8}$ 1901 fandt man en Stenøkse i den opgravede Jord. Men den er sikkert fra en senere Tid. ²⁶⁾ For Tiden før 1536 er Kildeme Ribe Kapitels Breve (se Kinch: Ribe I). ²⁷⁾ Kilder: Tegn. og Reg. se ogsaa *Rockstroh*: Vor nationale Hær. ²⁸⁾ Udskrivningslisterne i Rigsark. ²⁹⁾ udførligt i Kinch: Ribe II, S. 296 fgd. ³⁰⁾ O.

Nielsen: Skadst Herred S. 19 fgd. ¹⁾ Jyske Indlæg. ²⁾ Tegn. Om Officererne se iøvrigt Hirsch's store biografiske Arbejde i Haandskrift paa det kgl. Bibliotek. ³⁾ Ribe Skoleprogram 1838. ⁴⁾ Skødebøgerne. ⁵⁾ Amtsregnskabet 1704—05. ⁶⁾ Udskrift af Forretningen i Rigsark. ⁷⁾ do. ⁸⁾ om disse Sager se Rentekammerets Resolutions- og Deliberationsprotokoller. ⁹⁾ Kirkebøgerne i Ribe; Skoleprogram 1826. ¹⁰⁾ Ekstraskatteregnskabet. ¹¹⁾ Tidsskrift for den norske Personalhistorie I, S. 151. ¹²⁾ Tegn. ¹³⁾ Indberetn. om Udskiftninger (Rigsark.) ¹⁴⁾ Skødeprotokollen og Kirkebogen danner Grundlaget for det efterfølgende.

Hodde og Tistrup i gamle Dage.

Af Højskolelærer Poul Bjerger i Askov.

Det er om Hodde og Tistrup i gamle Dage, jeg vil fortælle. Jeg gaar dog ikke saa langt tilbage som til Verdens Skabelse eller til den Gang, Dyrene kunde tale, eller til den Tid, da Folk talte og skrev Latin, for det kan jeg ikke fortælle noget om. Jeg holder mig til det sidste Par Hundrede Aar, mest til Tiden dér midt i.

Da jeg var Dreng, husker jeg, gamle Folk talte om, hvor alt dog forandrede sig. Da de var unge, var det saadan og saadan, og nu var det helt anderledes. Og saa endte de gerne med et: Hvor vil det dog endel! Særlig husker jeg, naar min gamle Bedstefader kom op til Bjerger i Ølgod, hvor mit Hjem var. Saa satte han sig ved Vinduet og saa ud. Man kunde derfra se ud over det halve af Sognet. Og saa talte han: „Nej se! nu er der bygget et Hus til, siden sidst jeg var her, og der ét, ja, og der ét mere, det er da forskrækkeligt! For hver Gang jeg kommer herop, bliver der fler og fler Huse. Hvad skal alle de Folk dog faa at leve af!“

Naar jeg hørte al den Tale om Forskellen paa den Gang og gamle Dage, saa tænkte jeg, at det var da morsomt at opleve saadan noget, men det vilde jeg jo aldrig komme til, for nu var Forandringerne foregaaet.

Nu er der gaet en rum Tid siden. Og vil jeg nu

tænke paa Forandringerne fra min Barndom i Treds-erne og til nu — hvor er de da ikke forbavsende store! Blot et Par Træk vil vise det.

For en Tid siden tog jeg mig for at cykle fra Askov og her skraat ind over Landet gennem Hederne, en otte—ni Mil ialt, og deraf er de seks—syv Mil gennem Hedeegne. Men hvilken Forandring! Grantræer langs Vejene og Plantninger overalt. Til Eksp. fra Ansager til Mølbygaard. Det var i sin Tid en tung, træls og sandet Vej. Og kom vi udenfor Ansager By, var der sort Hede paa hver Side af Vejen. Der laa kun et eneste gammelt forfaldent Hus paa den nordre Side, hvor den sidste Hølesmed boede; nu er Vejen gruslagt og haard og jævn som en Landevej. Paa hver Side staar der Graner saa høje, at man ikke kan se ud over dem, og saa tætte, at man vanskelig kan se imellem dem. Kigger man saa ud, ser man, Heden er borte. Der er dyrkede Marker overalt, en ny straalende Gaard til den ene Side, flere velbyggede Bolssteder, og alt tyder paa, at her bor driftige og velstaaende Folk. Og kommer vi saa til Skovlund, saa var det sort Hede i sin Tid, der strakte sig vidt og bredt. Nu er der en hel By, og udenfor den Gaard ved Gaard. Man bygger Kirke, man bygger en ny Skole, der kommer til at ligne et Palads. 800 Mennesker faar nu deres Næring, og det ser ud til at være rigelig Næring, af den Jord, der før var Hede. Og det er ikke alene Heden, der dyrkes op. En Gaard blev delt i Halvfjerdserne i to Gaarde. Nu deles de paany, saa der bliver fire. Og hver af de fire er ligesaa meget værd som den samlede Gaard i sin Tid, og hver af dem, der bor paa de fire Gaarde, har fuldt saa meget at leve af, som Manden paa den store Gaard.

Og saadan er det overalt. —

Men det var Forholdene i Hodde og Tistrup.

Vi ser først paa *Naturen*.

Vi har et Grundrids af Sognene fra 1638. Saa har vi Matrikulingen 1688. Videnskabernes Selskab udgav i 1803 et Kort over Lundenæs Amt og Stykker af Naboamterne. Og siden opmaalte Generalstaben Egnen her og udgav sine Maalebordsblade for Sognene i 1876. Gør vi der en Sammenligning, ser vi den store Forskel.

Vi tager først, hvad Grundridset af 1638 fortæller, jeg anfører det alt:

Hodde Sogn: Hvolvig en Bye, østen derfor Hvolvig høie, ialt 5, Hodde kierke, norden derfor Svørthøi, Hodde præstegaard, Hoddeskov en Bye, Heisel en Enstedgaard, vesten derfor Gounshøie, ialt 3, Hodde en Bye, Hoddeaae.

Tistrup Sogn: Giødsvong en Bye, Geil it Hus, Krasborig 2 huse, Gaarde en Enstedgaard, Heiselhov en Bye, Hietoft en Enstedgaard, Tistrup kierke ligger i Tistrup Bye, Aggerkrog en Hergaard, Snorup en Bye, Nørholm en Hergaard, Nørholms Mølle, vest derfor Nørholms høie, ialt 2 — der siges, at der skal være 2 riddere begrafven i samme høie, skulle hedde Hr. Lind og Hr. Lang, — Stuer Tønding en Enstedgaard, sønden derfor Tønding høi, Assenbekhofd en Dael, sønden derfor Spilmandshøi, Assenbek Møl, Lethbek Møl, norden derfor en liden Egeskov, kaldes Kraruplund, Krarup en Bye, vesten derfor Krarup Høie, ialt 4, Lille Tønding en Enstedgaard, Feld en Hus, Løfbierig en Hus, Bredhofd en Enstedgaard, Galthoved en Enstedgaard, Hafve en Enstedgaard.

Vi ser, at Præsten — det er nemlig ham, der har

lavet Grundridset — har regnet Nørholm til Tistrup. Det er en Fejltagelse. Nørholm hører til Thorstrup, og det gjorde det ogsaa den Gang. Den Thorstrup Præst har det rigtig under Thorstrup Sogn.

Det er det hele. Det vil sige: I Hodde er der tre Byer, i Tistrup fem; det øvrige er Enstedgaarde, det er enlig liggende Gaarde, der har deres Jord for sig selv, mens en By har sit i Fællesskab.

Ser vi saa paa Matrikullen af 1688, bliver Indtrykket ikke rigere.

Vi tager *Hodde* først. I *Hulvig* er der fire Gaarde, hvoraf den ene har to Ejere, og saa er der et lille Stykke Fællesjord. Den mindste Gaard er paa godt 2 Tdr. Hartkorn, den største — det er den, der ejes af to — er paa $4\frac{1}{2}$ Td. I *Hoddeskov* er der tre Gaarde og et Husmandssted. Gaardene har omkring ved 4 Td. Hartkorn, Husmandsstedet lidt over 1 Td. I *Hodde* By er der fire Gaarde foruden Præstegaarden, og saa er der et lille Stykke Jord, som ingen Ejerman har. Der er en Gaard paa 3 Td. Hartkorn, en paa 4, to paa 10 Td., og Præstegaarden har næsten 7 Tdr. *Hesselgaard* er den største af dem alle, den har hen imod 16 Td. Det er ialt tolv Gaarde foruden Præstegaarden og saa et Husmandssted. Selv om der bor to Familier paa to Gaarde, saa bliver der kun 16 Familier ialt.

Grundridset af 1638 har fem Byer i *Tistrup*: Gjødsvang, Hesselho, Tistrup, Snorup og Krarup. Matrikullen sætter Hesselho mellem Enstedgaardene, saa der bliver kun fire Byer i Tistrup Sogn. I *Krarup* har vi ti Gaardmænd, men kun tre Gaarde: En paa 11 Td. Hartkorn, der ejes af fire, en paa 8 Td. 6 Skp., der ogsaa ejes af fire, og en paa 10 Td. 4

Skp., der ejes af to. Hodde og Tistrup Kirker har hver en Eng i Byen. I *Snorup* er der fire Gaarde, hver paa omtrent 4 Td. Hartkorn. Den ene af Gaardene har to Ejere. Og desuden har Smeden et Sted til 1 Td. Hartkorn. *Tistrup* By er den folkerigeste, men ogsaa det Sted, hvor Ejendommene er mindst. Præstens Annexgaard har lidt over 3 Td. Hartkorn. Tre Gaarde har mellem $1\frac{1}{2}$ og 2 Td. Hartkorn, fem mellem 1 Td. og $1\frac{1}{2}$ Td., fem har mellem $\frac{1}{2}$ og 1 Td., syv mellem 1 Skp. og $\frac{1}{2}$ Td. og 2 har mindre end 1 Skp. Det er ialt 23 Steder, men deraf er jo — maalt med den Tids Alen, — kun én ordentlig Gaard, tre Smaagaarde, fem — de mellem 1 og $1\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn — som de kaldte Husmandssteder og 14 Smaahusmandssteder, deraf var to øde. De allermindste er beboet af Kvinder, saa det kunde se ud til at være Enkesæder. I *Gjødsvang* er der fire Gaarde paa godt 1, 2, 3 og 4 Td. Hartkorn. Den paa 2 Td. er øde.

Gaar vi saa til Enstedgaardene, har vi først *Havegaard* med 3 Td. 6 Skp. Hartkorn. *Store Tønding*, hvorpaa bor to Familier, har nærvæd 6 Td., og *Ureggaard*, hvorpaa Herredsfoged Niels Mogensen og Jens Nielsen bor, har 4 Td. 5 Skp. *Gejl* har godt 1 Td. Hartkorn, *Lille Tønding* 2 Td. 6 Skp. og ejes af to. *Krasborg* er to Huse, hver paa lidt over 6 Skp. Hartkorn, *Galtho* en Gaard paa over 9 Td. og beboes af tre Familier. *Hesselho* har næsten 12 Td. og ejes af to. *Letbæk* Mølle er paa 3 Td., *Assingbæk* paa 4 Td., *Feld* er et Hus paa godt 1 Td. og *Bredho* en Gaard paa 4 Td. og ejes af to. *Agerkrog* er paa 11 Td., Fru Helle Mormand har de to Tredjedele og Knud Tostenes den ene Tredjedel. *Hedtoft* er en

Gaard paa 3 Td. Hartkorn og *Løvborg* et Hus paa 1 Td. Saa er vi det igennem.

Det bliver ialt i Tistrup Sogn 25 Gaarde, der har mere end $1\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 17 Huse, der har mellem $\frac{1}{2}$ og $1\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, og 9 Huse, der har mindre. Af Gaardene var der en øde, paa de andre 24 boede der 39 Familier. Der var to øde Huse, i fire boede der Kvinder, i de andre tyve har der boet en Familie i hver. Det bliver altsaa 59 Familier ialt i Tistrup.

Men hvordan dyrkede de saa deres Jord?

Matrikuleringspapirerne giver os Oplysning baade om, hvad de dyrker, og hvordan Jorden er. Det er lidt forskelligt i de to Sogne. I Hodde avler man f. Eks. mere Boghvede end i Tistrup. Jorderne betegnes med Ordene: middel, skarp, ond. Man forstaar dem uden videre Forklaring.

Vi tager *Hodde* først. *Hulvig*: Dennes Jord saas med en Kærv Byg eller Boghvede, tre Kærve Rug, hviler i to Aar, bestaar af Sand og lidet Muld, eragtes Halvdelen middel, Halvdelen skarp. *Hoddeskov*: Dens Jord saas med en Kærv Byg eller Boghvede, to Kærve Rug, én Kærv Boghvede, hviler i tre Aar, eragtes Halvdelen skarp, Halvdelen ond. *Hesselgaard*: Den saas med en Kærv Byg, tre Kærve Rug, en Kærv Boghvede, hviler i to—tre Aar, Halvdelen middel, den ene Fjerdedel skarp, den anden ond. *Hodde*: Dens Jord saas med en Kærv Byg, to—tre Kærve Rug, hviler i tre Aar, eragtes en Fjerdedel middel, to Fjerdedel skarp og en ond, undtagen Marken Nr. 6, som eragtes for helt ond. Man ser, der er lidt Forskel paa de forskellige Byers Dyrkningsmaade, men inden for en By maa man dyrke det ens; man husker, at selv om hver

havde sine Agre, saa laa de dog i Fællesskab omkring hinanden, saa de maatte arbejde ens.

Naar vi nu kommer til *Tistrup*, deler vi Byerne og Gaardene i Grupper. Om *Tistrup* By hedder det: Dens Jord saas med en Kærv Byg, to Kærve Rug, hviler i et à to Aar, bestaar af Sand og lidet Muld paa en rød Sandgrund, eragtes for skarp. Om *Krarup*, *Snorup* og *Gjødsvang* hedder det omtrent ens: Jorden bruges med en Kærv Byg, to og tre Kærve Rug, hviler i tre Aar, bestaar af Sand og Muld paa en rød Sandgrund, eragtes for skarp. Saadan hedder det om *Krarup*. I *Snorup* har man kun lidet Muld, og Jorden eragtes en Fjerdedel middel og tre Fjerdedele skarp. Og om *Gjødsvang* hedder det, at Jorden hviler i to Aar, Undergrunden er dels gult, dels rødt Sand, og Jorden er halv middel og halv skarp.

Enstedgaardene *Have*, *Gaarde*, *Krasborg*, *Bredho* og *Hedtoft* har det omtrent ens. Om den første og sidste hedder det helt ens: Dens Jord bruges med en Kærv Byg, to Kærve Rug, hviler i tre Aar, bestaar af Sand og Muld paa en rød Sandgrund, eragtes en Fjerdedel middel, tre Fjerdedel skarp. I *Gaarde* eragtes dog Jorden for to Tredjedele middel og en skarp. *Krasborg* og *Bredho* Jord hviler kun i to Aar, eragtes en Halvdel skarp og den anden ond. Om *Store-* og *Lille Tønding* hedder det ens: Dens Jord saas med en Kærv Byg, to Kærve Rug; en Kærv Havre, hviler i fire Aar, bestaar mest af Sand og liden Muld paa en rød Sandgrund, eragtes for skarp. *Uregaard* har det ligesaadan, dog hviler Jorden kun i to Aar, bestaar af Sand og Muld, eragtes to Tredjedele for middel og Resten for skarp. Om *Galtho* og *Hessel* hedder det: Jorden saas med en Kærv Byg, to Kærve

Rug og en Kærv Havre eller Boghvede, hviler i to Aar, bestaar af Sand og Muld paa en gul Sandgrund, eragtes Halvdelen skarp og Halvdelen middel.

Sejl, Feld og Løvborg er tre Bol. Om den første hedder det kort: Eragtes for ond. De to andre eragtes for en Halvdel middel og en Halvdel skarp.

Letbæk Mølle: Dens Hjul drives af ovenfalds Vand, som har sit Udspring af en liden Væld i Damsiden. Stenens Bredde er 6 Kvartér, Hjulets Højde fra Akslen 5 Kvartér, eragtes for 1½ Td. Hartkorn. Jorden dertil eragtes for skarp. *Assingbæk Mølle*: Øde og afbrændt. Har sit Tilløb af en Væld en Fjerdingvej derfra af et Bjærg, kaldes Assenbæk Høj, eragtes god for 3 Tdr. Hartkorn. Jorden dertil eragtes for skarp.

Før da vi gik Ejendommene igennem, regnedes Letbæk Mølle til 3 Td. Hartkorn og Assingbæk til 4 Td. Her sættes de til 1½ og 3 Td. Forklaringen er, at første Sted værdsættes baade Møllen og Jorden, her er det Møllenæringen alene.

Om Tistrup Sogn i det hele hedder det saa: „Dette Sogn kand gjøre sig en temmelig Fordel med sorte Potter, som der bliver brendt, hvilke Bønderne i Sognet til Janderup henfører og der forhandler, hvorfra de siden til Hamborg oc andre Steder bliver henskibede. I denne Consideration er Ejendommene ansét og taxeret i højere Sort end dend ellers kunde taale.“

Der er i det foregaaende talt om, at enkelte Gaarde havde to eller flere Ejere. Det er egentlig unøjagtigt, alle var Fæstere. I sin Tid havde Kronen meget Bøndergods her, men efterhaanden sælger eller overdrager den det til andre. Den 5. Maj 1537 faar Niels Krag til Agerkrog Skøde paa en Gaard i Have, en i

Bredho og en Ødemark, der kaldtes Bispholdt, en Toft i Tistrup og et Byggested, det vil sige et Bolssted eller mindre Sted, i Assingbæk. 11. August 1578 faar Ribe Domkirke en Gaard i Hoddeskov, og den 5. September faar Ribe Domkapitel to Gaarde i Hodde. 22. November samme Aar faar Laurits Skram til Hustrup Gaarden Galtho, tre Gaarde i Krarup, en Eng ved Lundbæk og et øde Byggested, der bruges til en af Gaardene, en Gaard og et øde Byggested i Hesselho. Samtidig faar han Ret til at tilhandle sig Ejendomsretten til de jordegne Bønder. Den 27. Marts 1579 faar Domkapitlet i Ribe en Gaard i Tistrup By, en i Tønning, hvortil hører to Byggesteder, og en i Snorup. Den 21. Juni 1580 faar Ove Juel til Kjeldgaard Pantebrev paa Gaarden Hessel. 15. April næste Aar faar Domkapitlet i Ribe en Gaard i Hoddeskov. Den 21. Maj 1584 køber Erik Lange til Engelsholm Gaarden Gaarde. Gaarden Hessel, der blev pantsat 1580, maa være bleven indløst; thi den 18. November 1609 faar Niels Krag til Agerkrog den tilligemed et Bol i Tistrup.

Herremændene vil, som rimeligt er, gerne samle deres Bøndergods omkring deres Herregaard. Dette ser vi nu særlig komme frem. Iver Vind til Nørholm tilbytter sig fra Domkapitlet i Ribe den 28. August 1636 to Gaarde i Hodde og atter den 24. Oktober 1642 tre Gaarde i Hoddeskov. Og den 24. Maj 1647 faar han fri Birkeret over alt hans Gods her i Øster-Horne Herred; det vil sige, han blev Herredsfoged for dem, de fik deres Ting paa Nørholm.

Lægger vi alt dette sammen, ser vi, at Kronen fra 1536 til 1688 har i de to Sogne afhændet 16 Gaarde, 7 Byggesteder, et Bol, en Toft og en Ødemark, det vil sige alt, hvad Kronen ejede. Den 11. August 1670

mageskiftede den med Henrik Juel paa Lindbjerggaard en Gaard i Mejlvang i Ølgod og en i Paabøl i Hoven, saa den fik en Gaard i Gjødsvang og Have i Stedet, saa Kronen var dog Ejer af to Gaarde i 1688; men de fleste var gaaet ind under Nørholm. Det var først hele Hodde Sogn med Undtagelse af Hesselgaard og Præstegaarden. Det var hele Tistrup By med Undtagelse af Præstens Annexgaard og en Gaard, som Kirken ejede. Desuden en Gaard i Snorup, Store Tønding, Gejl, Lille Tønding, Krasborg, Assingbæk, Feld, som ogsaa kaldes Vejfeld, Agerkrog, Hedtoft og Løvborg, ialt 43 Gaarde eller Steder med 48 Bønder. Den der ejede mest næstefter, var Peder Nielsen paa Lunderup, der ejede Hesselgaard, to Gaarde i Krarup og Letbæk Mølle, eller ialt fire Gaarde med ti Bønder.

Vil vi nu i den Tid tænke os staaende paa en af Højene og se ud over Egnen, saa vil vi lægge Mærke til, at Hederne er det raadende overalt. Byerne er kun grønne Pletter, Aerne en frodig Stribe, Enstedgaardene svandt ind til Prikker, Lyngen strakte sig i lange Baner, lidt Krat hist og her og i Krarup en lille Egelund, saadan saa det ud. Det var den brede vestjydske Hedenatur, der strakte sig endeløs i Syd og Nord, Øst og Vest; mørk, alvorlig og kraftig, naar Solen var sløret og Himlen graa; mild og frisk og legende, naar Solen en Junidag lyste ud over Egnen; skønnest maaske, naar Solen i August var ved at gaa i Bjerge, og Kærkonen begyndte at hælde sin Bryg ud over Lavningerne. Da var det, som om Naturen var den herskende overalt; Menneskets Arbejde var kun Puslerier; kun enkelte smaa Stumper havde han lagt under sig.

Saa gaar vi frem til 1803; det er tre Menneske-

aldere. Da maa der da være sket store Fremskridt. Vi gør Sammenligninger, og vi ser, der er Fremskridt, men de er forholdsvis smaa. Hessel er bleven en By, Galtho ligeledes, i Hesselho er der ogsaa flere Gaarde, men de fleste Enstedgaarde staar som Enegaarde endnu. Heden er fremdeles den herskende; det er, som om Menneskets Kraft er for lille til at overvinde denne mægtige Hedenatur.

Gaar vi saa et Par Menneskealdere frem igen, til 1876, saa ser vi, der er kommen Gang i Sagerne. Hvor der før var Enstedgaarde, der er nu Byer. Lyn-gen trækker sig fægtende tilbage overalt. Agrene breder sig. Gaarde og Huse skyder i Vejret. Mennesket sætter sit Præg paa Naturen, selv om Heden endnu breder sig paa sine Steder.

Og nu i Dag, en Menneskealder efter igen, ser vi os da omkring og gør Sammenligning paany, saa ser vi de største Fremskridt. Nu er vi nærved at faa Medlidenhed med Lyngen. Vor kære Hede forsvinder. Kornmarkerne veksler med Kløveren. Rodfrugterne trækker sig i lange Rader derind imellem. Menneskeboliger gemmer sig i Plantninger. Træerne kravler ud langs Vejene, hen med Markskellene, breder sig hist i Lunde og her i Plantager. Naturen er helt forandret. Og nu er det Mennesket, der er bleven Herskeren. Nu er det ham, der har sat sit Præg paa alt.

Nu gaar vi over til at se paa *Folkene* og deres Liv.

Det er lidt vanskeligere. Der kan jeg ikke saadan tage Stikprøver fra forskellige Tider og gøre Sammenligninger. Jeg har maattet samle det sammen i Stumper og Stykker. Nu skal vi se, om jeg kan faa et samlet Billede ud af det.

Vi kan først prøve at tælle Folkene. 1688 var der 16 Familier i Hodde; det vil omtrent svare til 80 Mennesker. 1801 var der 182. 1860: 233. 1901: 431. Tager vi Tistrup, saa var der 1688: 59 Familier eller omtrent 295 Mennesker. 1801: 414. 1860: 736. 1901: 1427. Sidste store Tal forklares af Jærnbanestationen. Men ellers svarer Tallene jo ganske godt til, hvad vi har hørt om Gaardene, særlig naar vi husker paa, at i Tallene fra 1688 findes kun de, der er skreven for Gaardene, Aftægtsfolk og Indsiddere er ikke regnet med.

Der var, som vi har hørt, ikke mange *Menneskebo-liger* i gamle Dage, og de, der var, de var smaa og lave og tarvelige efter vore Forhold. Man maatte bukke sig, naar man skulde ind ad Døren, saa lav var den. Man maatte ogsaa løfte Benene, Dørtrinnet var højt, indenfor var der Lergulv og Bjælkeloft. Var man nogenlunde velvoksen, saa kunde det nok hændes, man maatte bukke Hovedet, naar man gik under Bjælkerne. Vinduerne var smaa, Glasset ofte grønt, og det var indfattet i Bly. Dørene i Stuerne var af Bræder eller Fjæl; de lukkedes med en Klinke, men kom vi ud i Udhuset, kunde de ofte være lavet af Halm og kløvede Vidjer, det vil sige: lavet, ligesom man lavede Bikuber eller Kurve. Og saadanne Døre blev hængt i Læder eller Vessen; det er Madpiben af Dyrene, som man tog, naar man slagtede, og gjorde i Stand til det samme.

Indbo var der ikke meget af. Konen bragte en stor Kuvelkiste til Huse, og Manden gerne én. Deri havde man sine Klæder og Sager. I den ene Ende af dem var der en Læddike, et Rum til Smaasager. Saa havde man Bord og Bænke; de var gerne faste. Bordet kom dog tidlig løs, Bænkene har været faste endnu til vore Dage. Saa var der et Par Halmstole

og Alkovesenge. Det var en Del af Stuen, der blev skilt af med Bræder. Det blev fyldt forneden med Lyng, ovenpaa med Halm og der ovenpaa igen Dynerne. Der var et Par Skodder til at skyde for hver Seng. Det var saa nemt om Morgenen, naar man stod op og havde travlt, saa skød man Skodderne for, og Stuen var i Orden. Inde i Alkoven hang der ofte et lille Skab. Her gemtes Papirerne, Skødet paa Gaarden, maaske et Par Sølvskeer og, hvis man havde Penge, havde de ogsaa Plads der. Man havde intet Ur. I Vinduet havde man en Skure, saa man, naar Solen skinnede, kunde se, naar det var Middag. Somme havde ogsaa et Timeglas. Naar der skulde bages, maatte man hen at laane dette, for man skulde vide, hvortlænge Brødene skulde staa i Ovn.

I Stuen var der aaben Skorsten. Om Vinteraftnerne blev der saa brændt Lyseklyne. En maatte sidde og pirke i dem for at faa dem til at lyse. Rundt om sad Folkene og arbejdede, Konen spandt, Pigen maaske ogsaa, Karlene kartede, snoede Simer og lignende. Naar de saa var færdige og skulde have Nadver, satte de sig om Bordet. Pigen tog en Lysepind, det var en Spaan eller Splind udkløvet af Mosetræ, tændte den ved Ilden paa Skorstenen og sad med den i Haanden. Naar Nadveren var spist, og den sidste havde lagt sin Ske, saa — Puuh! saa blæstes Splinden ud. Kom der fremmede, kunde man være lidt flottere, saa tændte man Lampen. Den var af Jærn med dobbelt Skaal, den ene under den anden. I den øverste var der Tran og en Væge af Sivmarv. Den underste Skaal var til at optage den Draabe, der kunde dryppe fra Vægen, der maatte ligge ud over Kanten i den øverste. Og naar man fik den Lampe tændt, saa var det helt festligt.

Siden fik man Skorstenen lukket mod Stuen, og en stor Bilæggerovn kom i Stedet. Og saa maatte man have Lampen hver Aften. Og kom der fremmede, drev man det maaske saa vidt, at man tændte et Tællelys. Den aabne Skorsten fik sin Plads i Køkkenet. Indboet blev ogsaa lidt rigere. Konen kom til Huse med en Dragkiste, Manden maaske med et Chatol. Man fik Stueur, først en Viser, siden et Slagværk. Og henne i Alkoven mellem Sengene kom der et lille Skab med Glasdøre for, saa man kunde se Sølvskeerne, nogle Par Kopper, et Hovedvandsæg og saadan noget lignende.

Der var en Ting, som en Kone altid maatte bringe med, naar hun flyttede ind i en Gaard. Det var en Spiderok. Man gik i hjemmegjorte *Klæder*.

Wandmel og Læjer,
det er aal mi Klæjer.
Kle og Klamank
komme mæ aaller i Tank,

sagde man. Det var Vadmelklæder, man gik i. Mændene havde to Stykke Læder eller Skind ned foran, et paa hvert Bukseben, og et Stykke bag paa. Saadan et Par Bukser kunde holde i flere Aar, og Skindlapperne kunde endda holde flere Par Bukser ud.

Føden var tarvelig, men sund og god. Man fik Grød om Aftenen og Mælk at dyppe dem i, som det hed. Grøden var varm og nykogt, Mælken kold. Om Morgenen fik man kogt Mælk, og deri kom den Grød, man havde levnet om Aftenen, og slog Grøden ikke til, brokkede man Brød i Stykker og kom i. Det smagte udmærket. Om Middagen fik man Grød eller Vælling eller anden Skémad, og lidt Sul fik man ogsaa.

Om Aftenen var det Byggrød, det vil sige hele Byg-gryn kogt i Kernemælk, og den kaldtes Surgrød. Om Middagen Boghvedegryn kogt i Sødme, og den kaldtes Sødgrød. Om Eftermiddagen fik man Melmad. Man fik kun en Rundenom, men man kunde faa den ligesaa tyk, man vilde. Man slagtede i Efteraaret: et Svin, nogle Faar maaske et Kreatur, og saa levede man af Saltmad hele Aaret, at sige hvis det slog til Aaret om. Der var et Sted, hvor de havde Sulet spist, da Foraaret kom. „Hvad vil I dog leve af i Sommer?“ spurgte én. Men Konen svarede nok saa frejdigt: „Det har ingen Nød. Vi løwer aa æ Høns djæ Røw og aa æ Kyer djæ Patter.“ Det vil sige af Æg og Mælk. Og Mælken var god; selv om den blev skummet, var den ikke skummet saa haardt. Børnene kunde faa lige saa meget nymalket Mælk, de vilde drikke. Jævnlig fik de voksne ogsaa noget. Og Æggene blev der ikke sparet paa. Begge Dele var sund og nærende Kost. De, der fik nok af det, var heller ikke at ynke. Brændevin blev ikke brugt til daglig, kun naar der var Gilde, ogsaa som Medicin. Var man forkølet, skulde man have varmt Øl med en Dram i. Gamle Folk kan fortælle endnu, at da de var Børn og kom hjem og var vaade og forfrosne, saa gav deres Moder dem hver en Skaal varmt Øl med en Snaps Brændevin i. Det var noget, man troede, var saa udmærket, og det var det vist ogsaa. Nu er det jo anderledes. Hvad der kurerer Folk den Gang, det slaar dem ihjel i vore Dage.

Anretningen var enkelt. Man spiste med Hornskeer, spiste af et Fad, maaske af en Sætte. Der var den Forskel, at et Fad var rødt, det var almindeligt Pottemagerarbejde, en Sætte var sort, den var lavet,

som Jydepotterne lavedes. Som Tallerken brugte man Træbrikker eller ogsaa nogen, der var lavet af Halm og Vidjer, bundne som naar man binder Halmkurve.

Det var dagligt Liv. Men gjorde Folk ikke *Gilder*?

Jo vel gjorde de det. Der var Bryllupsgilder og Barselgilder og Begravelser. Til disse Gilder blev der givet Send, saa det var paa en Maade en Slags Sammenskudsgilder. Dem skal jeg ikke komme ind paa, de er mere kendte. En Slags Gilde skal jeg dog omtale, det er *Legestue*. „Min Oldemoer — fortæller en Mand, der var født i Trediverne — har fortalt, at i hendes unge Dage kunde man gaa til Legestue med tre Skilling. Den ene Skilling fik Spillemanden, de to blev spist og drukket op. Man fik Smørrebrød, og saa gik der et Fad om med Brændevin i. I det stod en Ske, og saa tog enhver sig en Skefuld til Maden.“ Det maa have været lidt før 1800.

I gamle Dage havde man ikke assureret hverken mod Ildsvaade eller Kvægdød. Men skete Ulykken, var Folk altid *hjælpsomme* overfor hinanden. Og i saa Tilfælde var det heller ingen Skam at gaa omkring og samle Hjælp, som det hed. Det var noget, som saa at sige officielt var slaaet fast. Da Thorstrup Præstegaard 1591 brændte lige „til Grunden med Fæ, Kvæg, Bo og Boskab,“ bevilgede Kongen, at „de Kirker i Herredet, der kun har ringe eller slet ingen Gæld,“ hjalp ham: Ølgod Kirke med 4 Ørtug Korn, Tistrup med 2, Ansager med 3, Hodde med 2, Thorstrup med 2 og Horne Kirke med 3 Ørtug Korn. At man i Hodde og Tistrup havde en aaben Haand, naar det gjaldt saadan Hjælp, viser følgende Vers:

Udi Ansager og i Hodde
og i Tistrup var de gode,
men den Stodderkong i Ølge,
gid Ulykken maa ham følge,
hvor han end i Verden gaar.
Han i Navnet er en Konge,
men en Satans Horeunge,
han de fattige vil flaa.

Det var en Mand fra Grene, der gik rundt i Sognene og samlede Hjælp og saa nedlagde sin Erfaring i nævnte Vers. Sagen var, at det kunde ogsaa misbruges, saa Folk fra fjerne Sogne gjorde det til Levevej. For at hindre dette havde man i Ølgod en Stodderkonge, der skulde holde udensogns Tiggere borte. Man havde jo ikke den Gang nogen „Vestjyllands Socialdemokrat“ til at paatale en saadan Sag; men man hjalp sig endda. Et saadant Vers blev kendt i vide Kredse.

En anden Historie medtager jeg, fordi den er saa oplysende med Hensyn til vestjydsk Talesæt. Den er fra en saa sèn Tid, saa jeg har kendt begge de omhandlede Personer. Manden har mistet en Ko og kommer ind i en Gaard: „A hår misten en Ku“, siger han. „Det hår vi ow“, svarer Konen rapt. „Det var nu en skammele gue Ku“, fortsætter han. „Det var wos ow“, svarer Konen lige rapt. „A gaar omkring, om a et ku sammel lidt til én“, kommer han saa med det. „A vel et mej“, svarer Konen, der havde Ord for aldrig at mangle Svar. Manden vil ikke ligefrem bede om Hjælp. Konen vil ikke hjælpe ham, fordi hun véd, han trænger ikke til Hjælp, men hun vil heller ikke nægte ham Hjælpen. Han fortæller det ligefrem. Hun afviser ham uden at bruge afvisende Ord. Han gaar lidt nærmere ind paa Sagen. Hun

afviser ham igen paa samme Maade. Saa gaar han saa nær ind paa Sagen, som han kan, uden ligefrem at tigge. Hun leder ikke om Svar, hun afviser lige rapt uden at sige nej. Med andre Ord: Han har ikke ligefrem tigget, og hun har ikke nægtet at hjælpe ham, og dog har de begge talt tydeligt og klart, hun endogsaa snærtende.

Der kunde ogsaa være noget at sige om *Overtro*. Men skulde jeg ind paa, hvad man skulde gøre, og hvad man ikke maatte, saa fik det ingen Ende. Her gik Spøgelser, og her skete Varsler. Hekse og kloge Koner har her ogsaa været. Der var endogsaa en af dem i vore Dage, men hun havde det lige som Profeterne i gamle Dage, hun var ikke regnet for noget her i Hodde, men fra andre Sogne kom de i tykke Skarer for at søge Raad hos hende. Spøgelserne manede man ned. En Præst gik og spøjte i Krarup Lund. Han blev manet ned under et Træ af Præsten i Ansager. Endnu saa sent som omkring ved 1830 var der en Mand, der tog over til Thorstrup for at faa Pastor J. B. Daugaard til at mane et Spøgelse ned. Men Daugaard kunde ikke. Han havde nemlig i sine unge Dage taget en Vaffel uden Forlov og spist den. Men de behøvede ellers ikke at løbe i Nabosognene for at faa Præster, der kunde mane. Pastor F. Treu, der var Præst i Hodde i Slutningen af det attende Aarhundrede, var særlig dygtig til det. Han havde Cyprianus. En Søndag, mens han stod oppe i Hodde Kirke og prædikede, havde Stuepigen faaet fat i Bogen og læste i den, saa Stuen blev fuld af Krager. Præsten mærkede det, maatte skynde sig hjem, rev Bogen fra Pigen og læste saa Kragerne væk.

En Historie mér medtages her.

Oppe i Hodde Udmark boede en Mand, der blev kaldt Sorte Simon. Han kunde mer end sit Fadervor, som det hed. Og han var en Skidtkarl. Hodde og Hessel og Oved Byhyrder holdt til hos ham. Et og andet Kreatur forsvandt. Det blev slagtet hos ham, og saa holdt han og Hyrderne Gilde paa det. Mændene i de forskellige Byer kom efter, hvordan det gik til, og de blev meget forbitret paa ham. De prøvede først at skyde ham, men det hjalp ikke, han stod for Skud. Saa prøvede de paa at brænde ham inde, men heller ikke dette lykkedes. Saa fangede de ham, gravede et stort Hul ind i en stejl Banke, satte ham der ned, hvælvde et Kar over ham og kastede saa det hele til. Det er siden bleven kaldt Simons Sande. Og endnu i vore Dage har det været saadan, at havde Folk Ærinde der nede, skulde de nok faa det besørget ved Dag. Efter Solnedgang var det ikke godt at komme der. Sorte Simon gik igen og gjorde Ulykker. Der var en Sammenhold og Hjælpsomhed blandt Folk i gamle Dage, der var langt større end nu om Tide. Men var der saa nogen, der stillede sig udenfor Lovet, saa Gud naade ham, for blandt Mennesker var der ingen Barmhjertighed. Men saadan er det hos alle Naturbørn.

Spørger man ud om *Stavnsbaand* og *Hoveri*, saa faar man ikke Indtryk af, at det har hvilet saa tungt paa Folk. Stavnsbaandet mærkedes kun af de enkelte, mest unge, der fik Lyst til at rejse ud. Hoveriet omtales gerne paa den Maade: „Det var i den Tid, vi gjorde Hov, og da de kunde gøre med os, ligesom de vilde.“ Men gaar man nærmere ind paa dem, saa viser det sig, at selv om Hovarbejdet optog megen Tid, saa var det dog ikke saa galt, som det staar for

os. Ogsaa dette havde sine fornøjelige Sider. Der kom mange Folk sammen, man overanstrengte sig ikke. „Du arbejder, som du var til Hov,“ siges der endnu om en, der kun bestiller lidt. Særlig kunde de unge være helt glade ved Hovarbejdet. Naar man i Høbjærgningen mødte en Flok unge Piger, kom de rask hen ad Vejen; Riven bar de højt paa Nakken, og spurgte man, hvor de skulde hen, svarede de nok saa rask og fornøjet: „Vi skal til Hov i Dag!“ Noget bag efter kom Konerne. De slæbte paa Benene, Riven hang ned ad Ryggen, og spurgte man dem, hvor de skulde hen, svarede de drævende: „Vi skal til den forbandede Hov i Dag.“

Hvad hed Folk i gamle Dage? Det var omtrent de samme Navne, som findes her endnu. Jeg giver en Liste over Navnene paa dem, der i 1688 staa skrevet for Ejendommene. Det maa jo nok give en rigtig Forestilling om Navnene den Gang. Tallene bagefter Navnet fortæller, hvormange der var, der bar Navnet:

Adam, 1. Anders, 2. Andersen, 2. Bertelsen, 1. Christen, 12. Christensen, 10. Christian, 1. Einvol- sen, 1. Ericsen, 1. Eske, 1. Eskildsen, 1. Grafer- sen, 1. Hans, 8. Hansen, 5. Hansdaatter, 2. Hen- drich, 1. Ifversen, 1. Ifversdaatter, 1. Jens, 8. Jensen, 4. Jeppe, 1. Jepsen, 1. Jørgen, 1. Jørgensen, 4. Knud, 4. Knudsen, 4. Larsen, 3. Laurids, 1. Lauridsen, 1. Laurs, 1. Laursen, 1. Mads, 4. Madsen, 6. Mogen- sen, 1. Morten, 1. Niels, 7. Nielsen, 7. Nielsdaat- ter, 1. Olsen, 1. Ollufsen, 1. Otte, 1. Pallesen, 1. Peder, 6. Pedersen, 9. Poul, 1. Pouls, 1. Kvinde- efternavn. Rasmussen, 1. Regert, 1. Fornavn. Simen,

1. Søfren, 6. Søfrensen, 2. Terkild, 1. Thygesen,
1. Tommes, 1. Tostesen, 1.

Som man ser, er det Christen. Hans, Jens, Mads, Niels og Peder, der er de almindeligste, om end Jørgen, Knud og Søfren ogsaa kommer godt med. De andre Navne er mere spredte, Adam Hansen bor i et lille Hus i Tistrup. Af Kvinder er der kun fem Enker, to af dem hedder Maren, de øvrige Bodil, Catrine og Karen. Fru Helle Mormand, der havde de to Tredjedele af Agerkrog, og som er Enke efter Chr. Norby til Lunderup, og Præsten Jacob Christensen er ikke medtaget blandt Navnene.

Naar vi nu ser tilbage paa de Forhold, her er skildret, saa kan Folk maaske synes, at det var tarveligt og trist, at det var haarde Kaar at leve under. Men spørg saa en af de rigtig gamle, og han eller hun vil svare: „Nej paa ingen Maade! Der var virkelig den Gang mere Nøjsomhed og mere Tilfredshed, end der er nu. Naar Folk kom sammen, havde de det saa muntert og saa fornøjeligt, som man vel kan tænke sig. Jeg synes virkelig, der var mere Munterhed mellem de unge i gamle Dage, end der er nu.“ Og de gamle, som siger saadan, har vist Ret. Lykkefølelsen var lige saa stor den Gang, som den er i vore Dage. En anden Sag er, at vi nu vanskelig kunde finde os i disse Forhold.

Bygmesteren Peder Holdensen.

Af Sognepræst J. Richter i Vejen.

O ver alle de Fremskridt, der er skete i vort Folk — navnlig i Løbet af det sidste halve Aarhundred — har man ikke altid erindret, at der er noget, der hedder „*Fædrenes gode Spor*“; man har frigjort sig for mange Hensyn til „de gamle“ og vandret fremad med de praktiske Interesser og Formaal for Øje, og maaske alligevel i flere Henseender tabt mere, end man vandt. Færdes man udover Landet, vil det vist være umuligt at undgaa at lægge Mærke til, hvor forandret *det danske Landskab* efterhaanden er blevet. Ikke blot dette, at hvor der før laa Hede, staar der nu Skov, og at Agre og Enge møder vort Øje i langt frodigere Skikkelse end i gamle Dage, — det maa jo kaldes Goder, som Fædrene *ikke* kendte. Nej, men det, der prægede det danske Landskab i Fortiden og gjorde det saa skønt, var ikke blot *Naturen*, men ogsaa det, som *Menneskehaand* har dannet: den hvide Kirke midt imellem de gamle Bøndergaarde med deres Straatag og hvidkalkede Vægge. Her er det, at mange af Fædrenes gode Spor er gaet tabt og ad Glemme. Vi har faaet Grimhed i Stedet for Skønhed: mange af vore Stationsbyer med de røde, ofte tagpaptækkede Huse og de kedsommelige moderne Kirkebygninger (som en skarp Tunge ikke ueffent har kaldt „Mejerikirker“), — alt saa sørgelig „forlorent“ og

sjælløst; der er vistnok taget alle mulige praktiske Hensyn, men Skønhedslinien, baade i Bygningskunsten og i dansk Landskab, har man ikke haft Øje for.

Heldigvis er der i de allersidste Aar begyndt en Bevægelse for at faa den gamle Stil i vore Landbygninger ikke blot kaldt til Live igen, men ogsaa *kultiveret*, takket være nogle af vore energiske yngre Arkitekter, for hvem det har været en Pine at se det rædselsfulde uægte Væsen brede sig, og som med fuld Ret har hævdet: „Landet er skønt, og Menneskene har ingen Ret til at gøre det grimt“.* Og en Del af vore Landbygmestre synes at have faaet Øjet op for Skønheden i de gamle Huse og gør sig redelig Flid for at vende tilbage til og uddybe de gode Spor fra fordums Dage.

Under disse Forhold kunde det vel ikke være ubetimeligt at fremdrage Mindet om en evnerig jydsk Bygmester fra den gode gamle Tid; hans Navn er for godt til at glemmes. Endnu huskes han af den ældre Slægt, men mange Aar vil det næppe vare, inden Glemselens Slør har bredt sig over hans Navn og Gerning.

Manden hed Peder Holden Hansen, men til daglig kendes han bedst under Navnet *Peder Holdensen***

Han var født i Mejlby i Lintrup Sogn, tæt Syd for Kongeaaen, 3. November 1812. Faderen hed Hans Christensen og var født Sønderjyde; Moderen, Maren Jensdatter, var fra Rodebæk i Faaborg Sogn. I 1817

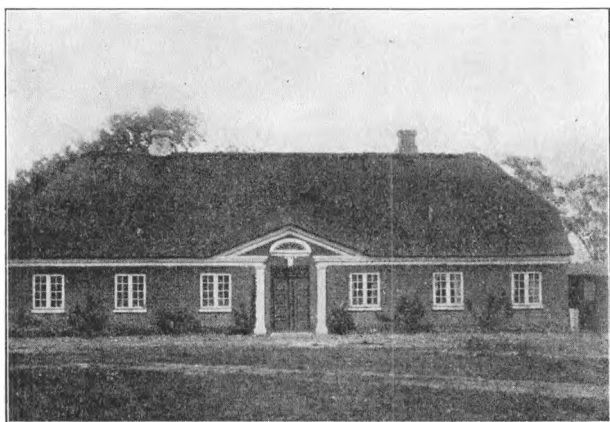
* *P. V. Jensen-Klint*: Bygmesterskolen (Kbhvn. 1911) S. 27.

** I Ugebladet „Architekten“ for 30. Novbr. 1912 har Arkitekt I. Bentsen i Holbæk overmaade sympatetisk skildret P. H.s Betydning som Landbygmester. Nogle mindre Unøjagtigheder i Tids- og Stedsangivelser vil findes rettede i nærværende Afhandling.

flyttede Forældrene til Lindknud Sogn i Malt Herred, hvor de fik en lille Ejendom tæt ved Kirken. Der voksede den lille Dreng op og blev ogsaa efter Konfirmationen i Hjemmet; han var, saa vidt vides, eneste Barn, saa Faderen har nok kunnet have hans Hjælp behov. Om Barndommen og de første Ungdomsaar vides ellers intet; Familien synes at have været gode Venner med Degnen Nissen i Lindknud, der mødte som Forlover, da Peder skulde giftes. Det blev han alt i 24-aars Alderen. I Foraaret 1836 købte han den lille Ejendom Østerholm i Læborg Sogn, lige ved Vejle-Ribe Landevej; Forældrene flyttede med, men under Flytningen døde Moderen. Samme Efteraar — 1ste Oktober — viedes Peder Holdensen i Læborg Kirke til sin 5 Aar ældre Brud Birthe Marie Hansdatter fra Sædding i Guldager Sogn; med hende fik han 3 Børn: 1 Søn og 2 Døtre. Godt 4 Aar efter døde Faderen. Kaarene var smaa, Peder og hans Kone begyndte med 2 Køer — og 2 Par tomme Hænder, men fik dog Ejendommen dreven op, saa der kunde holdes 2 Heste og 6—8 Køer. Egentlig dygtig Landmand blev Peder dog aldrig, nej han havde langt mere Interesse for at tømre, snedkre og mure, ligesom han ogsaa fra sine tidlige Aar af var „kræng“ til at lave Bliktøj, o. lign. Det har været nærværende Afhandlings Forfatter umuligt at faa opsporet, hvem der egentlig har været hans Læremester i Byggefaget;* hans yngste, endnu levende Datter mener, at han i alt væsenligt var en selvhjulpne Mand. Men han kom snart i Ry for ualmindelig Dygtighed som Bygmester;

* Om det maaske har været *Nis Adersen* (1774—1852) paa Gretenlund i Vejen Sogn, en velansæt Bygmester her paa Egnen i første Halvdel af det 19. Aarhundrede, skal jeg lade være usagt.

her fik hans energiske og ægte kunstneriske Personlighed Lejlighed til at udfolde de rige Evner, han besad. Omkring Begyndelsen af 1840'erne synes hans Virksomhed at have sat sine første Spor. Nu maa det ikke forstaas saaledes, som om han var Opfinder af en helt ny Bygningstype, nej, han vandrer afgjort i de gamle Spor, men han træder dem ikke ud til Fladhed og Tomhed, han *kultiverer* dem. Ja, han

C. P. Jacobsens Gaard i Vejen.

ligefrem dyrker de skønne, rene Linier i de Bygninger, som kom under hans Haand. Ser man Rækken af hans Bygninger nøje efter — de fleste er beliggende i Malt og Anst Herreder —, vil man opdage, at der er en ret kendelig Udvikling fra en Stil, hvor de flade Pilastre paa Bygningens Façade slet ikke bærer Gesimsen — eller i alt Fald kun den frie Ende af den, hvor den er gennembrudt — men kun skal gøre dekorativ Virkning, til en anden, hvor Pilastrene fortæller os, at nu har de noget at bestille, de bærer Ge-

simsen, er indgaaet som konstruktive Led i Bygningens Ydre. De lærde vil sige: altsaa en Udvikling fra Rokoko til Empire. Til den første Slags hører f. Eks. Damgaard (forhen Kro) i Anst og den Jacobsenske Gaard i Vejen, til den sidste den saakaldte „Helms's Gaard“ (forlængst afdøde Kroejer P. Thomsens Aftægtsbolig) i Vejen. — Saa har Peder Holdensen tillige ofte forsynet Vinduerne over Dørene og i

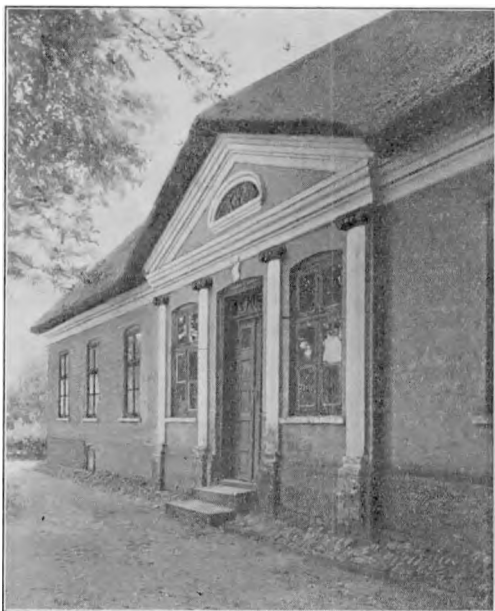

Damgaard i Anst

Gavlfrontonen med fine Ornamentsprosser, som han selv med stor Omhu udskar i sin Fritid. Ogsaa hans Døre og Dørindfatninger er hyppigt rigt og smukt profilerede.

Nu kan det jo nok være, at han i sin Iver for at faa en smuk Façade frem undertiden glemte det rent praktiske Behov i Bygningens Indre. I alt Fald forlyder det, at han engang — det var, efter at han havde forladt Vejen-Eggen — havde lavet en Tegning til et Stuehus, men saaledes, at et af Rummene i Byg-

ningen kom til at mangle Lys. Mureren spurgte Byg-herren, om det dog ikke var bedst at sætte et Vindue i. „Nej — svarede han —, naar Peder Holdensen har lavet det saadan, saa skal det være saadan.“ I den Grad var Peder Holdensen bleven en Avtoritet.

Gaard i Anst.

Et andet Hensyn, som ogsaa spillede en mindre Rolle for Peder Holdensen, men som kunde blive svi-ende nok for Byggherren, var: hvad Byggearbejdet ko-stede. Det laa ham paa Sinde, at Arbejdet blev smukt og solidt, og saa kunde det jo nok jævnlig hænde, at Udgifterne blev betydeligt større, end hvad Over-slaget lød paa, — om fast Accord var der ikke Tale. Ikke fordi Peder Holdensen beregnede nogen stor

Arbejdsløn for sig og sine Folk; selv tog han kun 3 Mark (1 Krone) i Dagløn for sig og sin Mestersvend, de andre Svende fik 2 Mark (66 Øre) og Haandlangerne 24 Skill. (50 Øre); og Arbejdstiden var lang, man begyndte, saa snart det gryede ad Dag, og holdt ud, saalænge man kunde se til sit Arbejde. Skulde et større Arbejde udføres, tog Peder Holdensen i Reglen selv ind til Byen og udtog Tømmer; det skulde være af første Sort altsammen. Saa gik han ude paa Tøm-

Hus, bygget for Kromand P. Thomsen i Vejen.

merpladsen sammen med Bygherren eller hans Karl; hele Stabler skulde ses igennem. Fandt han en Bjælke eller en Planke, som saa godt ud i den ene Ende, raabte han til sin Ledsager: „Ser Nr. 3 fra neden (eller hvad det nu var) ligesaa godt ud ovre i den anden Ende?“ Svarede der saa Ja, huggede han sit Hammermærke i Bjælken paa en 2—3 Steder. Tit maatte saa hele Stablen væltes, for at man kunde faa *hans* Tømmer taget ud. Og det tog jo Tid, saa man kan forstaa Købmand Bastrup i Kolding, som engang sagde

til en Karl, der kom sammen med Peder Holdensen for at købe Tømmer: „Jeg er snart ligeglad, enten I køber eller ej, for det spilder os 'en hel Dag at faa Orden i Sagerne igen, naar I er færdige.“

I sine rigtige Velmagtsdage holdt Peder Holdensen mange Svende; undertiden kunde han have en 12—14 Stykker i Arbejde. Sjuskeri og Driveri taalte han ikke. Da Laden paa Carlsminde i Anst byggedes, blev det en Nat, lige efter at Spærfagene var rejst, en voldsom Storm, saa Tømmerværket knækkede i Tappene. Og Peder Holdensen havde endda paalagt Mestersvenden, som stod for det, at passe godt paa. Næste Morgen tidlig kommer han og ser, hvad der er sket. Nu, hvad har han at gøre? Han faar fat i et Stykke Reb og gaar ind og gennemtærsker den sovende Svend. — Saa han en af sine Arbejdere staa og drive under Arbejdet, hed det: „Nej, det kan vi Pin'dø ikke ha“ — saa kostede han Svenden til Side og tog selv fat.

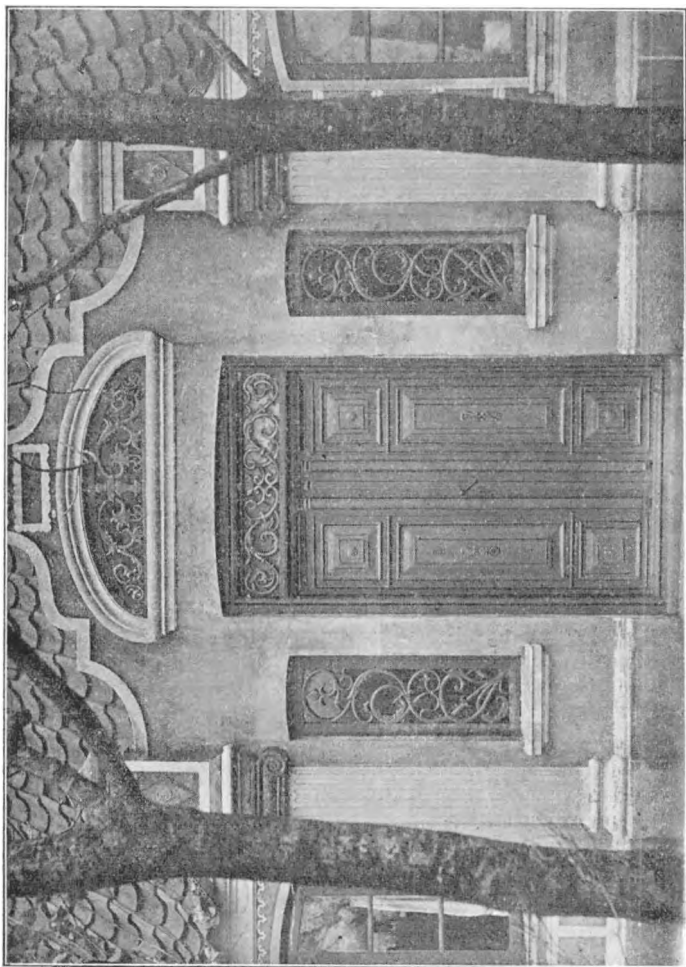
Raadvild var han ikke, naar det kneb. Han havde engang under et Besøg i Kolding lagt Mærke til, at Bygningstegnerne trak deres Tegninger op med en Ridsefjer. En saadan havde han aldrig haft; men da han næste Gang selv skulde have en Tegning gjort færdig, lavede han sig i en Fart en Ridsefjer af en — Træskokrampe.

At han blev paaskønnet som Bygmester, er ikke saa underligt. Da han havde bygget Malt Præstegaard, viste Præsten Dorscheus ham sin Paaskønnelse ved at forære ham et smukt Skakspil af Ben med tilhørende Bræt af Mahogni, samt en Kikkert og et Maleri. Skakspillet findes endnu i en Datters Eje. Brandforsikringsselskabet brugte ham som Vurderingsmand paa Egnen, og fra Begyndelsen af 1860'erne var han

Kirkesynsmand i Malt, Anst og Slavs Herreders Provsti. Som saadan kom han engang i sine sidste Aar til Vejen, hvor han i yngre Dage havde bygget saa meget. Han aflagde da et lille Besøg hos et Par Folk, hvis Gaard han i sin Tid havde bygget. Da han sagde Farvel, vilde Konen i Gaarden give ham en Pakke Smørrebrød med paa Rejsen; det vilde han ikke have, men hun stoppede alligevel Pakken i Lommen paa ham. Da han ved sin Hjemkomst aabnede Pakken, laa der en Pengesum paa 20—30 Kroner i den; det var som en Tak og Paaskønnelse fra hine Folk, fordi han havde bygget deres Gaard saa solidt og smukt.

Adskillige af Peder Holdensens Gaarde har man allerede lavet om paa siden hans Tid. Som nogle af de mest karakteristiske findes endnu i *Anst* Sogn: Damgaard samt et Stuehus, der nu er Arbejderbolig under Carlsminde, i *Vamdrup* Sogn: Dyregaard, i *Gesten* Sogn: Toftegaard, i *Vorbasse* Sogn: Skødebjerggaard, i *Vejen* Sogn: Præstegaarden (med sin mærkelige Vindeltrappe, lavet efter Præsten Fugledes Tegning af en af Peder Holdensens dygtigste Svende, Niels Smedegaard), den før nævnte Helms's Gaard, Jacobsens Gaard, Lille Skovgaard, Dortheasminde, Skodborghus Kros Udlænger; i *Malt* Sogn: Præstegaarden; i *Brørup* Sogn: Gerndrupholm, Færgegaard, Surhavegaard, Søtofts Gaard, Ludvig Andersens Gaard. Tildels eller helt ombyggede er: Petersborggaard og Carlsminde i Anst Sogn; Brørup Apotek; Holsted Bykro. — Et godt Billedskærerarbejde af Peder Holdensen er Frontonen over Thorvaldsens Kristus i *Bække* Kirke.

Alt dette — og sikkert meget mere til — er hans flittige og omhyggelige Arbejde i en Menneskealder — fra ca. 1840 til ca. 1874.

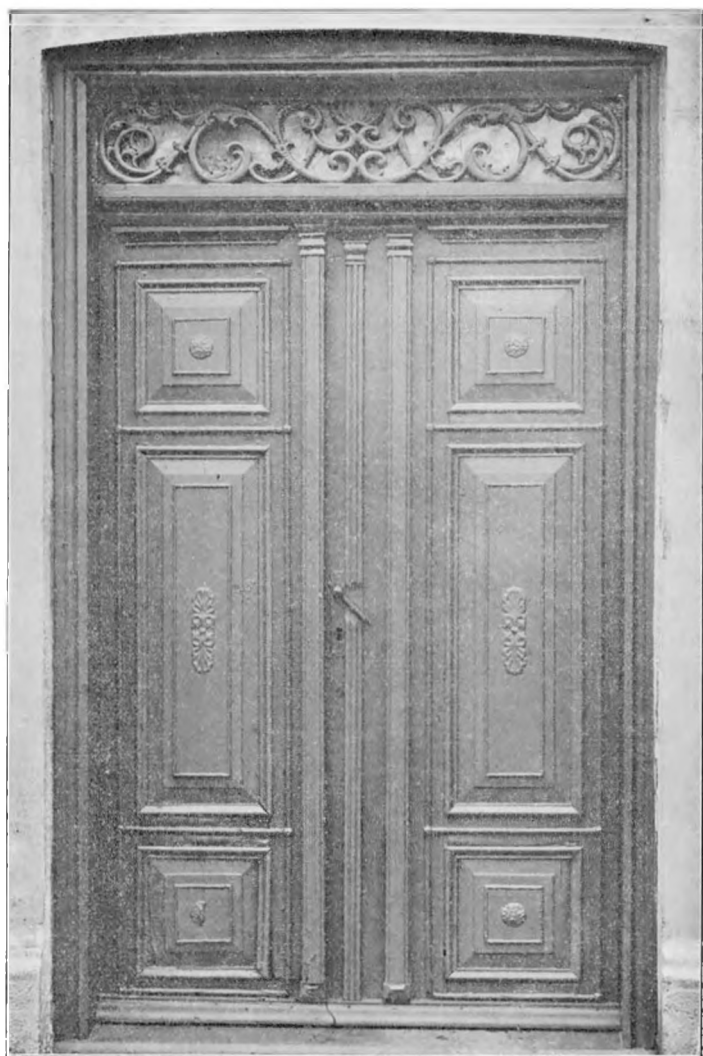

Del af Façaden paa Huset i Gjødsvang.

Peder Holdensen var en pæn og vakker Mand at se til. Billeder haves der ikke af ham; han holdt ikke af at blive fotograferet. Hans Sind var livligt, og

til Spøg og Munterhed var han — i alt Fald i yngre Dage — i Regelen meget oplagt. Gamle Gusta Smedegaard, der endnu lever i høj Alder i Lindeballe Sogn og som tilbragte sine Barndoms- og første Ungdoms-Aar i Vejen Præstegaard, har fortalt, at det godt kunde falde ham ind at komme løbende paa Hosesokker ned til Præstegaarden en Løverdags- eller Søndags-Aften for at se, om han kunde opdage Kærestefolk i Haven. — Mens han var i Færd med at bygge den nye Vejen Præstegaard (1850), kom han en Løverdags Aften efter endt Arbejdstid pludselig i Tanker om, at det kunde være rart faa en Svingom i den store Havestue, uagtet den endnu ikke var helt færdig. Saa fik Svendene og Præstegaardens Piger Benene paa Gang, og Peder Holdensen dansede selv lystig for. Gusta, som sled sine Strømper itu den Aften, fortæller, at hun maatte sørge for Drikkevarer. — Et andet Træk fra den Tid, da Vejen Præstegaard var under Opførelse, vidner ogsaa om hans Oplagthed til Spøg. I Vejen Mølle havde de en Huslærer ved Navn Ammentorp*), der fra sit Københavnsliv ikke var vant til at hilse paa mødende Folk, han ikke kendte. Det syntes Vejen Folk ikke om, de fandt, det var Storagtighed; og Peder Holdensen følte sig da ogsaa fornærmet. Han sagde da til Gusta, at naar hun næste Gang saa Hr. Ammentorp komme forbi Præstegaarden, skulde hun lade ham (P. H.) det vide. Saa en Dag, mens de stod og murede paa Præstegaarden, hed det: „Nu er Ammentorp dér.“ Peder Holdensen fik saa sine Svende stillet op med en lille Afstand fra hverandre paa Muren. A. gaar forbi, som sædvanlig uden at hilse. Den

* Vistnok H. L. Ammentorp, død 1857 som Sognepræst i Randerup i Sønderjylland.

Dør paa Huset i Gjødsvang.

første Svend raaber da højt: Tak! — den næste og den næste o. s. v. ligeledes; og tilsidst stod Peder Holdensen der selv og bukkede og skrabe og sagde Tak! Nu lærte Hr. A. da for Fremtiden at sige Goddag, naar han gik forbi. — Da Gusta siden holdt Bryllup med Peder Holdensens før nævnte Svend Niels Smedegaard — det var efter Præsten Fugledes Død i 1856, saa Præsten Heinsen fra Brørup viede dem og var i det hele Vært ved Bryllupsgildet i Præstegaarden —, var Peder Holdensen utrættelig i at fortælle muntre Historier: „Og tænk, nu gaar Lise (Naboens Datter hinsides Aaen) paa Broen og vrider sine Hænder og jamrer: Nu er Gusta gift, og a har ingen Kjærest.“

I 1874 solgte Peder Holdensen Ejendommen i Læborg og flyttede til Gjødsvang i Tistrup Sogn, hvor han fik et lille Hus med lidt Jord til. Huset ombyggede han og prydede det med en smuk Dør og med fint udskaarne Ornamentalsprosser i Gangvinduerne. Det er det eneste Bygningsværk, han har udført efter Flytningen. Iøvrigt tilbragte han Tiden med at lave Gravminder af Cement (men de er ikke heldige) og Ligkister. Uagtet han nu var flyttet til en helt anden Egn, blev han dog ved med at være Kirkesynsmand i sit gamle Provsti. Og han holdt ud til sit aller sidste Leveaar. Haanden rystede stærkt i de sidste Aar, saa han tilsidst maatte sætte sit Navnestempel som Underskrift i Synsprotokollerne. Nogle Aar før sin Død flyttede han hen til den ene af sine Døtre, som var bleven gift med en Gaardmand i Gjødsvang. Men de gamle Venner og Kendinge paa Vejen-Eggen savnede han.

Peder Holdensen døde i Gjødsvang 24. Oktober

Ornamentsprosser fra Huset i Gjødsvang.

1886, og blev begravet paa Tistrup Kirkegaard; han var da knap 74 Aar gammel. Enken overlevede ham og døde 88 Aar gammel i 1896. — Efter hans Død kom der et „ualmindelig dejligt“ Brev til Familien fra Provst Johnsen i Vamdrup, der havde lært at sætte megen Pris paa sin gamle Synsmand; Brevet blev laant ud til en Lærer i Sognet til Afskrivning, men han gik hen og brændte det.

En Mængde Tegninger efterlod Peder Holdensen sig, men der er næppe nogen af dem i Behold mere; de blev foræret bort til forskellige, bl. a. især til en af hans fordums Svende, Hans Jessen, som siden rejste til Amerika, hvor han skal være død. — Ogsaa nogle Modeller til Ligkisteornamenter var der efter ham; men de blev som gammelt Skrammel kastede ud i en Lergrav og er næppe mere at finde.

Peder Holdensen staar som en af de sidste solide og trofaste Bærere af den gode Tradition i dansk Landbygningskunst. Han havde utvivlsomt baade klare Linier og høje Maal for Øje, naar han arbejdede. Som gammel Mand skal han have sagt: „Ja a vild' saa gjarn ha va'n Arkitekt, men nu er'et val for sien.“ Han troede aabenbart om sig selv, at det kun var selvløgelige og beskedne Resultater, han naaede; og saa udrettede han alligevel mere i den virkelige Kunsts Tjeneste end mangan akademisk uddannet Arkitekt.

Høleer fra Kvie.

Ved Lærer H. P. H. Novrup, Alslev.

I Marskegnene hører Høslætten til de fornøjeligere Arbejder. Selv om Arbejdet er strengt, glæder baade yngre og ældre sig til det friske Arbejde med det duftende Hø og Græs. Man faar god Levemaade og kommer sammen med mange Folk, selv fra andre Byer og Sogne. Høslætten har noget festligt over sig, der ikke ganske er gaaet tabt ved Maskinernes Fremgang.

I de Tider, da Græsset maatte slaas med Høleer ved Haandkraft, var det af stor Betydning at eje en god Le, og det var derfor ogsaa et stadigt Samtale-emne mellem de slaaende Karle, hvilke Høleer der var de bedste.

Som Dreng stod jeg engang og hørte paa en saadan Samtale, og det eneste, jeg mindes nu, var, at en Karl ytrede: „Min Høle er en Kvie“. Jeg sagde ingenting, men tænkte ikke saa lidt over, hvad det egentlig vilde sige, at Høleen var „en Kvie“. Siden fik jeg Klarhed over, at mange af Høleerne kaldtes Kvie, og at mange holdt paa, at de var bedre end en ganske ny Høleform, der var ved at trænge sig frem, nemlig Støbestaalsleer.

I Sommeren 1878 var jeg Elev paa Højskolen i Hoven, og da kom jeg en Morgen tidlig hen til Smedjen neden for Mourits Jensens Købmandsgaard. Her snurrede det store Vandhjul lystigt rundt. Jeg blev

da opmærksom paa, at der ved Smedjen stod en Vogn helt fuldt af Høleer, og at en ældre og en yngre Mand var i Færd med at slibe. Paa mit Spørgsmaal om, hvor alle de Høleer var fra, blev der svaret: Fra Kvie i Ansager Sogn.

Da fik jeg pludselig Svar paa, hvor en „Kvie“ var fra, og hvorfor den Høle netop kaldtes saaledes.

Disse Høleer vandt min Interesse, og efter at jeg nu 35 Aar efter paa selve Egnen har foretaget en Undersøgelse, drager jeg dette gamle Bierhverv frem i Aar bog for „Historisk Samfund for Ribe Amt“ i Lighed med, hvad der forhen er skrevet om Jydepotterne og Saltkogningen i Varde-Egnen.

Endnu lever i Kvie flere Mænd, som i deres unge Dage har været med ved Smedningen, der først ganske ophørte faa Aar før 1900.

De to Mænd, der særlig har givet gode Oplysninger, og som selv har været med lige fra Barnsben og indtil for næppe 20 Aar siden, er de to Fættre: Gaardejerne Peder Knudsen og Peder Østergaard. Deres Fædre var Brødre og de sidste Hølesmede i Kvie.

Aarsagerne til, at Hølesmedningen ophørte, var for det første den Mængde Fabrikshøleer, der kastedes ind paa Markedet; de var baade billigere og lettere og vel nok saa snilde helt igennem. Og for det andet var Smedene ikke professionelle Smede, men Landbrugere, hvis Landbrug efterhaanden krævede Manden helt og fuldt saavel om Vinteren som om Sommeren. Da Sønnerne overtog Gaardene, og da de gamle ikke længere kunde forestaa Smedningen, faldt denne bort af sig selv. Smedjerne blev nedrevne, og nu er kun Minderne tilbage.

I „Historisk-statistisk Maanedstidende for Ribe Amt“

for April 1838 har daværende Sognepræst Ramsing i Ansager skrevet en Afhandling om „Hølesmedningen i Øster Horne Herred“. Da dette Skrift nu om Dage ikke er kendt af ret mange og ret vanskeligt at faa fat paa, benytter jeg adskilligt fra denne Afhandling.

Pastor Ramsing mener, at de store Moser i Hedeegnene har givet Anledning til, at Folk i disse Egne har udnyttet, de gode Tørv eller Klyne, som de kaldes her i Vesteregnet, ogsaa til Smedning. Det er en kendt Sag, at der er brændt Kul af de faste sorte Klyne adskillige Steder, og at Smedene ikke har betjent sig af Stenkul i fordums Dage, men saa godt som udelukkende brugte Klynekul.

Ifølge Ramsing findes der Hølesmede i Starup, Øse, Sneum, men især i Hodde, Tistrup og Ansager, og særlig mange er der i Ansager. Foruden Høleer smedes der ogsaa mange Hakkelseknive samt en Del Spader, særlig Klyne- og Tørvespader. Den første Hølesmed i Ansager var Jens Bertelsen af Mølbygaard, som begyndte omkring ved 1780. Han skal have lært Smedningen i Vamdrup. Jens Bertelsen var fra Agerkrog, og der begyndte samtidig hans Broder, der havde Fædrengaarden. Han blev den første Hølesmed i Tistrup. Fra disse udbredte Hølesmedningen sig saa videre, og i 1838 fandtes der 8 Hølesmede i Ansager og 4 i Hodde-Tistrup. De var alle Gaard- eller Husmænd.

Til hver Høle brugtes omtrent $4\frac{1}{2}$ Pd. Jærn og $\frac{3}{4}$ Pd. Staal, men under Smedningen tabtes godt $1\frac{1}{2}$ Pd. Jærnet kostede 5 Mark 4 Skilling pr. Lispund, Staalet 13 Skilling pr. Pd. (holstensk Cour.), hvilket bliver i Nutidens Penge $17\frac{1}{2}$ Øre pr. Pd. Jærn og $43\frac{1}{8}$ Øre pr. Pd. Staal. Til hver Høle medgik om-

trent $\frac{1}{8}$ Td. Kul. Af Ansager Sogns 8 Hølesmede forfærdigedes aarlig omtrent 820 Høleer, 150 Hakkelseknive og nogle Spader. Høleerne kostede fra 4 Mark 8 Skilling til 7 Mark 8 Skilling og en Hakkelsekniv fra 3 Mark 8 Skilling til 5 Mark; overført i Kronemønt bliver det for Høleerne fra 2 Kr. 40 Øre til 4 Kr., for Hakkelseknivene fra 1 Kr. 86 Øre til 2 Kr. 66 Øre.

Værdien af den hele Produktion blev saaledes for Ansager Sogns Vedkommende omkring ved 900 Rigsdaler (holst. Cour.) = ca. 2800 Kr.

Gaardmand Bertel Jensen, Søn af Ansagers første Hølesmed, leverede det største Antal, nemlig ca. 250 Leer og 50 Hakkelseknive. Om Bertel Jensen bemærker Pastor Ramsing: „Hans Arbejde er almindelig bekendt og søgt“.

Forhen har Afsætningen været større og Prisen højere, idet en Høle kunde naa en Pris fra 1 Rdl. 4 Mark til 2 Rdl. = fra 5 Kr. 33 Øre til 6 Kr. 40 Øre. Imidlertid begyndte Købmændene at indføre fremmede Høleer i saa betydelige Mængder, at Tolden alene ved Ribe Toldkammer (1838) beløb sig til 400 Rdl. Disse indførte Høleer solgtes for 4 à 5 Mark. Derved blev Prisen paa de hjemmesmedede trykket.

Pastor Ramsing er af den Mening, at de hjemmesmedede Høleer ogsaa maa kunne sælges billigere, hvis Smedene slog sig sammen og købte større Partier af Jærn i Fællesskab.

Saa vidt efter Pastor Ramsings Afhandling.

I de sidste hundrede Aar er Hølesmedningen særlig knyttet til Byen Kvie i Ansager Sogn, hvor der i en lang Aarrække var 4 Smedjer. I Aaret 1818 købte nemlig Peder Østergaard fra Aalling en Gaard i Kvie.

Han drev Forretningen i stor Stil og lærte sine tre Sønner Kristen, Knud og Kristian at smede Leer. Disse tre Brødre smedede nu i en lang Aarrække — ikke sammen, men hver for sig —. Hver af dem havde sin Smedje ved sin Gaard i Kvie, og de kom til at sætte et vist Præg paa den lille Hedeby.

Smedene lejede i Regelen en Karl til Hjælp i Smedjen; helst vilde de have en, der havde været ved Smedningen tidligere. En saadan Smedekarl fik i Vinterløn 20 à 30 Kr. Havde Smeden ikke en Karl til Stadighed, lejede han gerne en Daglejer, der var noget kendt med Arbejdet, særlig i den Tid, da Staalet sattes i Leen. Daglejeren fik fra 1 Mark til 20 Skilling (33 til 41 Øre); men i Staatsætningstiden steg Daglønnen til 2 Mark = 66 Øre.

Raastoffet var af bedste Slags. I de senere Aar brugtes 4-dobbelt raffineret Staal, det saakaldte „Eihorn“ til ca. 80 Øre pr. Pd. Jærnet kostede 10 à 11 Øre pr. Pd. Hen i Novbr. tog Smedene fat med „at slaa Skinner“ paa 3 Fingres Bredde. Der blev slaaet lige saa mange Skinner paa en Dag, som det var Hensigten, at Antallet af Leer skulde være for det Aar. Derefter blev der slaaet lige saa mange Staal-skinner. Saa kom Vinterens strengeste Tid med Staal-sætningen, det vil sige: Staalskinnerne svejsedes til Jærnskinnerne. Til at lægge Staal i Jærnskinnerne krævedes tre Mand i Smedjen, idet to maatte bruge Forhammeren, for at Svejsningen skulde lykkes, og herpaa beroede for en stor Del Leens Værdi og Brug-barhed.

I Staatsætningstiden begyndte de Kl. 4 om Morgen, ellers tog de først fat Kl. 5.

Alt gik som efter en Snor: Kl. 4 tændtes Essen,

og naar Staalet var lagt i de første to, blev der kaldt paa Konen, der saa tændte Ild paa Skorstenen og lavede Frokost, der i denne Tid bestod af en særlig Ret: Flæsk i Panden. Straks efter Frokosten toges der fat igen, og naar Arbejdet standsedes lidt ud paa Aftenen, var der i Almindelighed lagt Staal i 20 til 25 Jærnskiner.

Dette Arbejde var strengt, og det kunde bevirke saa stærke Stød og Trækninger i Armene, at Smedene ikke kunde sove om Natten.

Da flere af Smedene forfærdigede 300 à 400 Leer hver Vinter, og da de kun kunde staalsætte en Snes Stykker om Dagen, kunde denne strenge Tid strække sig over 3 à 4 Uger. Det var derfor ikke enhver Karl, der kunde svare til sligt Arbejde, og dog var Daglønnen kun 66 Øre foruden Kost og Logi.

Efter „Staalsætningen“ skulde Leerne „rækkes“, de korteste til 37 à 38 Tommer, de længste til 39 Tommer. Nogle af Køberne vilde nemlig helst have korte, der var lidt lettere, andre helst længere og sværere. Derefter skulde de „pennes“ med Hammeren tvende Gange. Den sidste Gang var nærmest en Pyntning. For at Leen skulde blive rigtig god, maatte den „hærdes“. Til Hærdningen brugtes krumme Truge med ca. 50 Pd. Talg. Heri blev Leerne i glødende Stand lagt ned og blev der i 5 Minutter, hvorefter de afgnedes med Kulsmuld og en ulden Klud, og til sidst blev de „mildnet“ over Lyseklyne. Dette Arbejde var for mange endnu værre end Staalsætningen; thi ved Hærdningen var der saa ulidelig en Stank, at adskillige blev syge deraf.

Henad Foraaret var Leerne kommen saa vidt, at de skulde slibes og derefter „afrettes“. Ved Slibning

forstaas ikke Skarpslibning, kun de færreste blev skarp-slebne. Oprindeligt var der Slibemølle i Kvie. Senere blev Slibningen foretaget i Ansager, Hoven og aller-sidst i Skovlund. I Hoven slebes i over 20 Aar; men da der var flere Mil dertil, lagde Smedene sammen om Kørselen til og fra Slibemøllen. Denne Slibning tog lang Tid; thi der kunde ikke slibes over 25 om Dagen, selv om Vandhjulet begyndte at snurre Kl. 5 om Morgenen og blev ved lige til Aften. Denne Slibning kostede omtrent 25 Øre pr. Le. Peder Knudsen i Kvie har i ca. 20 Aar slebet flere Hundrede hvert Aar. Somme Tider var han 8 Dage i Træk i Hoven; men Gaardens Arbejde skulde jo ogsaa passes, og saa maatte han hjem nogle Dage for saa atter at vandre ad Hoven til og tage fat paa ny.

De skarpslebne Leer trængte i Regelen til en sidste „Afretning“, og naar de saa blev omvundne med Halmbaad, var de færdige til Salg.

I Almindelighed kunde der sælges flere, end der smededes, og dog var Afsætningen ikke uden stor Umage og adskillige Vanskeligheder.

Som forhen bemærket var Leerne særlig beregnet paa Marskegnene, og derfor foregik Afsætningen navnlig til de fire vestjydske Købstæder: Ribe, Varde, Ringkøbing og Holstebro; men ogsaa til Herning solgtes i en Række af Aar omkring ved 100 Leer aarlig. I disse Byer afholdtes ved Midsommertide hver Sommer nogle store Krammarkeder, der nu er ganske ophørte. Til disse Markeder kørte Smedene fra Kvie for at sælge deres Produkter. Til Holstebro tog Turen omtrent en Uges Tid, til Ringkøbing endtes den gerne paa 4 Dage. De holdt ikke af at vende tilbage, før hele Læsset var solgt. Gik Handelen ikke tilfreds-

stillende paa selve Markedet, hvor Egnens Folk blev forsynet direkte fra Smedens Vogn, maatte der prøves paa at slaa en Handel af med Byens Købmænd. Denne sidste Handel blev ofte en Tuskhandel, og ret ofte fik Smeden tørret Fisk for en Del af Pengene. Var Lerne ikke endnu udsolgte, dreves der Handel rundt i Landsbyerne, som der kørtes igennem. Her var det særlig Landsbysmedene, der afsattes Leer til; de fik dem i Dusinvis og selvfølgelig noget billigere, saa de kunde have en lille Fortjeneste, selv om de solgte dem til samme Pris som Smedene fra Kvie.

Efterhaanden blev Smedene jo kendt paa deres sædvanlige Rute, thi hver Smed havde sin særlige Rute, for at de ikke skulde gaa i Vejen for hverandre. Selv om der var Kroer nok langs Vejene, standsedes der dog lige saa ofte ved Gaardmænd, som de var bleven kendt med, og hos hvem de saa staldede ind.

Der garanteredes for Lerne, og viste det sig, at en Le ikke var god, toges den tilbage og erstattedes med en ny næste Aar, naar Smedene kom igen. Disse „Gengangere“, som de kaldte dem, blev omsmedede, hvis de var ganske ubrugelige, men andre med mindre Fejl tuskedes bort mod Trævarer, Fisk eller andre Varer paa Krammarkedet. Det hændte derfor nok, at Smedene kom hjem med saa mange tiltuskede Varer, at de havde et næsten lige saa stort Læs, naar de kom hjem, som de var draget ud med. Med de hjembragte Varer kunde der altid handles, og en ny Skilling kunde tjenes.

Adskillige Læs gik selvfølgelig ad Ribe til, hvor der som bekendt er endnu større Enge end ved Varde og Ringkøbing. I Krigsaarene fra 1848—50 og 64 var der en daarlig Tid, og da var det desuden noget risi-

kabelt at have ret mange med ad Gangen. Derfor tog Smedene et Bundt Leer paa ca. 20 Stk. paa Ryggen og gik med dem til Ribe. Da hver Le vejede omkring ved 4 Pd., var det et ret anseeligt Dragt at gaa med de ca. 6 Mil til Ribe. (Pastor Ramsing opgiver, at der brugtes ca. $4\frac{1}{2}$ Pd. Jærn til hver Le, men siden brugtes kun $3\frac{1}{2}$ Pd., saa Leerne blev lettere hen i Tiden).

Var Turen streng, gav den dog en god Skilling i Lommen, thi hver Le kostede da omkring ved 5 Kr., og de skarpslebne var endda 33 Øre dyrere. En Tur til Ribe kunde nok give sine 100 Kr. hjem, og 100 Kr. var dengang mange Penge.

Priserne varierede selvfølgelig noget, og Smedene holdt ikke en og samme Pris; den rettede sig for en stor Del efter, hvorledes der kunde handles, de var jo gode, ægte Vestjyder.

Efter Pastor Ramsings Tid (1838) gik Prisen noget op, og den sædvanlige Pris i den senere Tid var fra 3 Kr. 50 Øre til 5 Kr. med et Tillæg af 33 Øre (en Mark) for skarpslebne Leer. Da en Del Købere ønskede skarpslebne, havde de altid nogle af disse med.

Af de tre Brødre blev Knud Pedersen længst ved med Smedningen af Høleer, og han kan betegnes som den sidste Hølesmed i Kvie. Hans Søn, den endnu levende førnævnte Gaardejer Peder Knudsen, smedede dog lidt nogle faa Aar efter Faderen, men i det hele og store gik Hølesmedningen i Kvie i Graven med Knud Pedersen.

Kristian Pedersen Østergaard havde sin Rute gennem Stavning, Velling og Lem til Ringkøbing. Om disse Ture fortæller hans Søn Peder Østergaard, som flere Gange var med:

„Den Dag, de drog hjemme fra, var alt klart til Afrejse meget tidligt om Morgen, da det var Hensigten at naa Stavning Sogn til Aften. Anden Dag skulde de naa til J. Rytter i Østerby til Middag. Her spistes til Middag, og efter en lille Middagslur drak de Kaffe, og saa kørtes der fra Gaard til Gaard. Smeden tog nogle Leer under Armen og begyndte Handelen, medens Sønnen kørte Hestene. Enkelte „Gengangere“ blev kastet i Vognen, og ved Aftenstid var de naaet ud til Mads Sørensen i Vesterby i Stavning. Her overnattedes. Den Dag, Handelen gik i Stavning, var nærmest som en Festdag med god Mad. Her fik de nemlig en Ret, som de særlig satte Pris paa, nemlig Flynder. Stavningboerne havde altid gode Raad paa Flynder, og derfor var de ikke nøjeseende paa den Vare. Kneb det med at faa en Handel i Stand, kunde et Bundt Flynder eller to nok faa Handelen over det døde Punkt. Meget tidlig tredie Dag kørtes der saa ad Ringkøbing til, det var Markedsdagen, men der skulde helst være lidt Tid til at slaa en lille Handel af i Byerne, inden de naaede Ringkøbing. Her skulde saa, om alt gik vel, Resten sælges og helst saa betids, at de kunde komme af Sted inden Aften, for at de ikke behøvede at overnatte i Købstaden, thi det var forbundet med større Udgifter. Fjerde Dag foregik saa Hjemturen, der undertiden blev noget sej, da Vejene ikke alle Steder var gode, og Hestene var noget trætte af den lange Tur.

Denne Rejse imødesaas altid med stor Forventning og en vis Spænding.“

En Bryllupsvisе fra 1699.

Meddelt af

Postekspedient C. Klitgaard i Aalborg.

13. Marts 1692 døde Hr. *Jakob Nielsen Bonum*, Sognepræst til Sneum og Tjæreborg og efterlod sig i Præstegaarden i Allerup (Sneum Sogn) en Enke, med hvem han kun i et Aarstid havde været i Ægteskab. Hun hed *Mette* og var Datter af *Lauge Pedersen Sønderho*, Præst i Nordby paa Fanø, og *Else Andersdatter*. I Følge Wibergs Præstehistorie III 148 ægtede hun 1693 Eftermanden Hr. *Casten Christoffersen Aal*, der 13. Oktober 1704 druknede paa en Overfart til Sønderho, medens *Mette Laugesdatter* først døde 1753. I Ægteskab med *Jakob Bonum* havde hnn 1 Datter og i det sidste Ægteskab 4 Børn. I Ny kgl. Saml. 4°. 863 [kgl. Bibl.], der indeholder en Del blandede Skrifter og bl. a. nogle Optegnelser af Præsten paa Manø *Nicolaus Jacobi Harreby* (1658)* findes

* Wiberg (II. 374) anfører som den 3. Præst paa Manø *Niels Jacobsen Warde* eller *Harreby* og bemærker samtidig, at det maa ske er 2 Mænd. Men *Niels Jacobsen Harreby* har antagelig været gift med *Niels Wardes Datter* og været Medhjælper hos ham. Dette synes at fremgaa af, hvad *Wiberg* anfører: at han blev ordineret 1665, men vist allerede 1663 var ved Embedet, samt af følgende egenhændige Optegnelser: „Anno 1629, d. 8. October nata est uxor *Anna* in *Insula Mandø*“, og „Anno 1628, d. 12. Martij nata soror *Maria*“. *Niels Jacobsen* var formodentlig født o. 1626, thi han blev 1648 Student fra *Ribe*; hans Dødsaar kendes ikke.

nedenstaaende Bryllupsviser, der er forfattet af Jacob Harreby, Søn af den nævnte Niels Harreby, og som 1695 var Kapellan og Degn i Skærbæk og vist Skibspræst Aar 1700. Det vil bemærkes, at Visen henlægges Brylluppet til 1699, og Mette Laugesdatter skulde saaledes have siddet Enke i 7 Aar.

Originalens Retskrivning er bevaret, hvorimod Tegnsætningen er ændret noget.

Ære-duft

til

Det himmel-bundne par,

Brudgommen

Den meget Hæderlige og Vel-lærde Mand

Hr. *Casten Christophersøn Castanæus*,

Velforordnede Sogne-Præst til Allerup og

Tierreborg Menigheder, da hand holt sin

Bryllupshøytid

Med

Den meget hæderlige Dydsirede og Gudelskende

Matrone

Mette Lavs Datter Fanøe,

Den meget Hæderlige og fornemme vel-lærde

Mand, Hr. *Lauge Pedersøns Sønderhoe*,

Sogne-Præst til Fanøe, hans kierelskelige Datter,

Paa hans Bryllups Høytidsdag, berammet at Celebreris/udi Allerup Præstegaard Anno 1699 den 20. Julij/af deres plichtskyldigste/Tienere/

Jacob Harrebye.

Fornufften Vanskelig sig lader ofver-taale

At Mand skuld sørge-huus med glædens farve Maale,

Thi der adskillis tu tilsamen boede vel,

Her tager livvet sin afskeed fra ædle Siæl;

Tvert om at glæde-huus skall bære sørge-kaabe,
 Naar hierter tu udi guds fryct lenchis til-haabe,
 Skuld Kierlighed ey da udsluche sorgens Ild?
 Naar tvende blifver et, som fører var adskild.
 Jo vist er saa gaat til i Allerup Præste-Sæde,
 Hvor gud paa nogen tid med sorg har blandet glæde,*
 Med glæde Sorg igien, som tvingte hiert og Siæl,
 Saa er Gud dog den Gud, der lempet alting vel.
 Det skall vor Brud idag bekiende og stadfæste,
 Hvis bolig døden grum forleden aar mon gieste:
 De rycte hende fra sin hosbond *Bonum* goed,
 Hvor af kom hiertesuch og sorgis taare-floed.
 Men see! hvor har dog Gud, det sorrig-saaret hierte
 Med glædsens olie lægt og lindret alt dets smerte,
 En Herrens Salfvede fra hend' er tagen hen,
 En Herrens Salfvede er gifven hend' igien.
 Nu er da smerten stilt, og sorgen hafver ende,
 Saa ved Gud Moedgangs vand til glædsens vin at vende;
 Nu fauner hun sin Mand og Kiæreste med lyst,
 Med Kys og Kierlighed ham trycher til sit Bryst.

Vel an! Hr. Brudgom da, seer til igien at yde
 Til Bruden Eders plicht, at hun igien maa nyde
 Hos Eder lyst og trøst, hos Eder Natte-roe, ...**
 Til lyche ynsker Jeg! Gud Jer med naade Krone

* 1688 blev Jakob Bonum gift med Formandens Datter Anne Kirstine Dal; hun døde 1690, 1691 døde hendes Fader, og Jakob Bonum tiltraadte Embedet, hvor han siden 1684 havde været Medhjælper; saa døde han 1692, efter Aaret forud at være bleven gift med Mette Laugesdatter, saa man maa med Forfatteren sige, at Sorg og Glæde havde vekslet hurtigt i Allerup Præstegaard.

** 9 Linier udgaar, da de ikke opfylder Nutidens⁹ Krav i Hen-seende til Velanstændighed.

Lad lychen regne ned fra høye himmelthrone
Til Eders Echteskab, lef lychrig mange Aar,
Som Solen strimer har, lychhimmel-knyttet paar.
Gud lad Velsignelser i haabetal nedtrilde
Til dem fra himmel-skye; din gyldne naadis Kilde
Med Lyche-aares veld lad stedse springe op,
Som Regnen Øsis ned fra vedsk-rig himmel top,
At Hand den hellig stæd med ære maa beklede,
Gud Ene til stoer pris, enhver til megen glæde;
Hun for sin Moders og sin kiære hosbonds død
Hos hannem nyde trøst i velstands blide [Skjød].

Jomfru Choret helsis.

En var der til, som var u-fød
Bekom dog lifvet uden møed,
Hun hafde ey lefvet dag til End'
Før hun en Mand blef gifven i hænd',
Hun føde barn, hun var ey Aar,
Som blef en Søn i hendis gaar.
I Piger-Kiøn, som gifftis vill,
Siger nu Eders Mening til,
Hvo det kand giætt i denne skaar,
Hun skall vist gifftis inden Aar.

Peder Vig i Fitting.

Nogle Optegnelser om min fædrene Slægt og Vorbasse
Sogn i gamle Dage.

Af Professor P. S. Vig i Blair, Nebr., U. S. A.

Efterfølgende Optegnelser, som jeg havde ventet en gang at faa frem i Bogform som en Arv til mine Børn og Efterslægt her i Amerika, hører maaske rettest hjemme i et Tidsskrift som „Fra Ribe Amt“, hvorfor jeg har stillet dem til det ærede Redaktionsudvalgs Disposition i det Haab, at de maatte indeholde Oplysninger, der kunde være af Interesse ogsaa udenfor den Slægt, som de nærmest angaar.

Paa underlig Vis er det gaet saaledes, at jeg, som nu er den ældste af Slægten i lige Afstamning og i mange Aar har levet udenfor Vorbasse Sogn og siden 1879, min Bedstefaders Dødsaar, her i de forenede Stater, er kommen i Besiddelse af Dokumenter, som fører Slægtens Historie tilbage til ca. Aar 1700. Ligeledes har jeg i mit Eje en Afskrift af den Overenskomst, som de fire Fitting-Mænd i 1787 kom til angaaende Udskiftningen af Byens Marker. Førstnævnte fik jeg som ungt Menneske af en Smed i Lindknud Sogn, som havde faaet det paa Auktionen efter den gamle Søren Vig i Stilde Krat, min Bedstefaders Broder.* Ellers maa jeg som min væsentligste Hjemmelsmand nævne min gamle Fader, Søren Pedersen Vig, født i

* Den laa gemt i en gammel Bog, som Smeden have købt.

Fitting 4. September 1822, død i Elk-Horn, Jowa, 1. December 1901, der de sidste 15 Aar af sit Liv havde sit Hjem hos mig her i Amerika. Da jeg lever saa langt borte og ikke har Adgang til Kilder, som staar til dens Tjeneste, der lever i Danmark, er Optegnelserne naturligvis mangelfulde, men det har altid været en Skælm, der giver mere, end han har.

I. To Kuld Børn fra Østervig i Vorbasse Sogn.

Angaaende Østervig, som nok oprindeligt hed Vestervig, maa søges Oplysninger hos Dr. O. Nielsen, hvis lille Skrift om Slaugs Herred jeg desværre ikke har haft Adgang til*. Øster- eller Vestervig, der alt længe har været delt i to Gaarde, ejedes i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede af Peder Hansen, kaldet Peder Vig; „den fordem agtede Dannemand Peder Hansen paa Gaarden Østervig“, nævnes han i Testimoniet over hans Søn Søren. Han var gift med „den gudelskende Kvinde, Engel Mortensdatter.“ I Følge Vorbasse Sogns Kirkebog, som først begynder med 1755, sammenholdt med min Faders Erindringer, havde dette Ægtepar følgende Børn:

1. *Hans Pedersen*, vistnok den ældste Søn og nævnt efter sin Farfader, blev gift og boede i Høgelund, Ringive Sogn. Han havde to Døtre, *Engel*, der som gammel Pige blev gift med Hans Egebjerg i Hejnsvig Sogn, og *Dorthea*, som vistnok døde ugift.

2. *Morten Pedersen*, eller Morten Vig, var gift og

* Se „Danske Samlinger“ 3. Bind Side 289—351. Da jeg for mange Aar siden gennem en Ven fik købt „D. S.“ i Danmark, manglede Side 321—351 i paagældende Hæfte — det meste, der handlede om Vorbasse!

boede i Kragelund, Bække Sogn. En Datter af ham, Dorte, blev gift med Jakob Friis og boede i Kragelund, hendes Broder, Hans Mortensen, boede i Asbo, Bække Sogn.

3. *Mette Pedersdatter* blev gift med en Enkemand, Morten Korneliussen (Kornelius) og boede først i Vandel, Randbøl Sogn, og siden i Rankenbjerg, Vorbasse Sogn. Hendes Stedsøn, Kristen Mortensen (Kristen Kornelius), var i lang Tid den eneste Smed i Vorbasse Sogn.

Mette, der stadig gik under Navnet „Mæt' Sprøngs“, var nok noget skrap af sig. Hun levede som gammel Enke i ikke faa Aar i sin Brodersøn Peder Vigs Hus i Fitting, hvor hun døde ca. 1840. Efter Sigende forstod hun sig en Del paa sorte Kunster og kunde baade „mol' aa sejn“ (maale og signe). Hun var svært rap paa Munden, sagde min Fader.

Vorbasse Kirkebog omtaler følgende andre Børn af Peder Hansen af Østervig:

4. Mads Pedersen, døbt 22. Juni 1755.
5. Søren Pedersen, døbt 25. September 1757.
6. Anne Marie, døbt 30. November 1760.
7. Maren, døbt 8. December 1765.

Om Mads og Anne Marie véd jeg ellers intet. Søren var min Oldefader og skal omtales nedenfor.

Maren Pedersdatter blev den 2. Februar 1789 gift med Thomas Jørgensen fra Dybvadgaard i Gadbjerg Sogn, og havde blandt flere Børn Sønnen Peder Thomsen, der fik Gaarden efter sine Forældre og havde sin gamle Moder paa Aftægt. Hun blev meget gammel, gik i Barndom og døde henved 1840. Saa vidt jeg har kunnet udfinde, er Dybvadgaard endnu i hen-

des Slægts Eje; i hvert Fald ejedes den af hendes Sønesøn Jens Pedersen, kaldet Jens Dybvad.

Søren Pedersen Vig.

I Følge Testimoniet, som blev oplæst ved hans Begravelse, er Søren P. født paa Østervig den 21. September 1757. „Da disse kjære Forældre“ — hedder det videre — „vare af Gud velsignede med denne deres elskelige Søn, lode de ham straks efter ved den hellige Daab optage i den (!) kristelige Samfund.“ Som ovenfor anført blev han døbt den 25. September 1757, altsaa vistnok i Hjemmet, af Pastor Joachim Ewald, som den Gang var Præst i Vorbasse (se Wi-bergs Præstehistorie).

„Da han omtrent var 15 Aar gammel, blev han konfirmeret i sin Daabspagt og aflagde fortrinlige Prøver paa sin Kristendoms Kundskaber, hvilke (!) han og hele sit Liv agtede, ærede og hyldede. Efter sin Konfirmation kom han ud at tjene for sit Brød, og conditionerede 4 Aar i Staden Frederitz, derefter paa Gaarden Røjgaard og flere Steder. Som han al Tid var retsindig, kunde han ej være en slet Tjener, men stedse fortjente sig Berømmelse for Troskab og Flid.“

Altsaa er Søren Pedersen konfirmeret af Pastor Niels Cortsen Bisted, som den Gang var Præst i Vorbasse (1764—77) og var en Præstesøn fra Vejrum ved Holstebro.

„Efter at han saaledes i nogle Aar som en retskaffen Tjener havde gavnet sine Medmennesker, drog han hjem til sine Forældre, og som Alderdommen nedbøjede dem begge, overlode de ham Gaarden, mod at han skulde udstyre sine Søkende og underholde sine kjære Forældre til deres Død. Fra den Tid, han

blev Ejer af sin Fædrenegaard, begyndte Lykken alt at smile ham venlig i Møde og siden aldrig vendte ham Ryggen. Han forbedrede Gaarden betydelig, indkjøbte sin Naboes Gaard til sin egen og gjorde Ud-kast til store Forbedringer til (!) dem begge. Som han nu ved den Almægtiges Bistand saa sig i Stand til at ernære en Familie, indlod han sig efter Forsynets Styrelse i Ægteskab med den dydige, Gud elskende Pige, Ane Svenningsdatter af Galsthoë, Starup Sogn. I dette kjærlige og ømme Ægteskab, som varede i 43 Aar, blev han af Gud velsignet med 12 Børn: 8 Sønner og 4 Døtre, hvoraf 2 Sønner og 1 Datter allerede forud for Faderen ere overgængne i Evigheden; men de 6 Sønner og 3 Døtre tilligemed hans dybtsørgende og af Alderdom nedbøjede Enke fælde i Dag bitre Taarer ved den skumle Grav, der aabnede sig for at skjule den Hedengangnes afsjælede Støv.“

Efter et Sygeleje paa henved 6 Uger døde Søren Pedersen paa Østervig Natten mellem den 21. og 22. Juli 1832, altsaa henved 76 Aar gammel.

„Menigheden tabte i ham et Medlem, der gjorde den Ære, og en Mand, der ved sin al Tid virkende Flid bestræbte sig ikke alene for sin og sines, men ogsaa saa vidt muligt for andres Vel. Han var en Mand, der elskede Guds frygt og derfor ikke lod sig afholde fra Guds Hus uden vigtig Forfald. Hans Guds frygt var ikke en hykkelsk Maske, men en i Gjærning og Vandel blomstrende Sæd“ — siger Testimoniet i sit „blomstrende“ Sprog.

Min Oldefader holdt altsaa Bryllup samme Aar som hans Søster Maren (se ovenfor). Men medens hendes Bryllup stod paa Østervig, blev han vistnok viet i Starup Kirke af Pastor Jørgen Sæborg.

„Han fører godt Læs i Gaarden, der god Hustru faar“, siger det gamle Ord, og det havde Søren Pedersen nok god Grund til at sige. Det ser ud til, at han var sine Forældres yngste Søn, og han var 32 Aar, da han blev gift. Hans Hustru, „Ann' Vigs“, som hun gerne kaldtes, var meget yngre end han og nok ikke naaet de 20, da hun blev gift. — Hun var hans Øjsten, og han kaldte hende altid „mi' Laam“ (mit Lam); hun kunde nok dæmpe hans heftige Sind og maatte ikke saa sjælden gøre det. Der fortælles, at mens hun gik med sit første Barn, var han engang kørende med hende til Kirke i Vorbasse. Da de nu er paa Vognen og skal hjemad, kører han rask til. Da han har kørt et Stykke, vender han sig om for at tale med sin Kone, der sad paa det bageste Sæde. Hvor bliver han ikke forfærdet, da han finder Sædet væltet bagover og sit „Lam“ staaende paa Hovedet i Vognen og meget forkommen. Han fik hende da samlet op, men at det var en slem Medfart for en højt frugtsommelig Kvinde, siger sig selv. —

Naar jeg spurgte min Fader ud om hans Bedstefader, sagde han, at den gamle havde været en ualmindeelig driftig Mand. Han var ingen Handelsmand, men blev hjemme og passede sine Sager. Oprindelig var Østervig to Gaarde, der laa tæt op til hinanden, men Søren Vig forenede dem og drev dem op. Han holdt altid gode Heste og passede dem godt. Heste og Vogn kaldte han „mi' Faartøj“. Navnlig havde han paa sine ældre Dage to graa Heste med Blis i Panden; disse, der var hans Stolthed, gik i Arv til Sønnen Søren, der fik Gaarden efter ham. Denne solgte dem imidlertid, og, sagde min Fader, den ene af dem led ondt, hvor den kom hen, men den var da ogsaa ble-

ven solgt til „en Fønbo“. Peder Vig, som dengang var Gaardmand i Fitting, købte saa den graa af Fynboen og havde den i flere Aar. Men da den saa blev „anger“, solgte han den til en Hestehandler, der atter solgte den til en Mand i Flensborg, hvor den blev fed og havde det godt. Og saaledes kom en Del af den gamle Søren Vigs Fartøj i Havn!

„Engang i Fremtiden“ — var Søren Pedersens staidige Mundheld. Hans mange Drengene kaldte han altid „Knægterne“. Dem blev der jo efterhaanden mange af i Gaarden. Saa tidlig de nogenlunde kunde, blev de sat til Arbejde, og det skulde passes. Hænde kunde det, at det varede for længe, inden „Knægterne“ kom ud, naar Fader havde kaldt. Da stod den gamle ved Døren for at tage imod dem, just ikke paa den blideste Maade. I saadanne Tilfælde hjalp nok Moderen dem ud af et Vindue paa den modsatte Side, at de ikke skulde møde Faderen, før Vreden havde lagt sig. Jeg har hørt min Bedstefader fortælle, at han som Dreng, — han var nok den ældste, — maatte hjælpe sin Fader at save Planker ud af Træ, der var købt paa Skovauktion. Men Søndagene havde „Knægterne“ som deres egne. De slog sig da sammen og arbejdede i Fællig, saaledes f. Eks. med at grave Tørv, hvilke de saa brændte til Kul, og solgte. Hvad de fik for dem, var deres eget. Paa den Maade tjente Peder Vig de Penge, han købte den første Ungstud for. Den tjente han nok saa meget paa, at den gamle kunde skønne, det gik an at lade Drengen handle. Men Arbejdet skulde passes, hvordan det saa end gik med Handelen, og derfor kunde Peder ikke faa Lov at gaa ud at handle undtagen i Middagsstunden, mens de andre hvilte sig. „Men dengang“, føjede min Fa-

der til, „kunde man sagtens handle, for der var ingen, der kendte til, hvad en Ting var værd, saadan som nu om Dage“. Søren Pedersen var, sagde min Fader, en oplyst Mand efter den Tids Lejlighed. Han kunde køre til Vorbasse Kirke uden at besøge Kroen, og han kunde besøge Kroen uden at komme derfra som et Svin, noget, som nok langt fra var Tilfældet med alle hans Sognemænd. Saa vidt jeg husker, gik han altid klædt i hvidt Vadmelstøj. Min Fader var med sin Fader ude at besøge ham, kort før han døde. Da den lille Søren, som dengang var i sit tiende Aar, rakte ham Haanden til Afsked, knugede den gamle Mand Drengens Haand, saa det gjorde helt ondt, og vilde ligesom ikke slippe den igen.

Hans Hustru, hvis Dødsaar jeg ikke kender, overlevede ham i henved 10 Aar og holdt Hus for sin, vistnok yngste Søn, Søren. Gamle Ann' Vigs var en oplyst og gudfrygtig Kone, venlig og mild af Sind. At hun var vel hjemne i sin Bibel, er der et smukt Vidnedsbyrd bevaret om. Da min Fader engang var ude at besøge hende, havde han været til Kirke om Formiddagen, — det var en Søndag, og efter Gudstjenesten havde der været Begravelse. Det var en Aftægtsmand, som blev jordet; han døde meget pludselig, mens han gik i sin Have. Manden var fra Lille Almstok. Præsten talte bevæget ved hans Grav. Drengen fortalte sin Bedstemoder om det, Præstens Tale havde gjort stærkt Indtryk paa ham. „Nu lille Søren“, siger saa den gamle, „kan Du saa huske, hvad Præsten sagde ved Graven?“ „Ja“, siger Drengen, „noget kan jeg da huske, for han sagde saa tit: „Beskik dit Hus, thi du skal dø og ikke leve“. — „Det var min Sandelighed ret, min Dreng“, sagde

Bedstemoderen. „Ser Du, det var Præstens Tekst, og det var de Ord, Profeten sagde til Kong Ezekias, da denne laa syg. Men siden lagde Herren saa femten Aar til hans Levedage. Lad mig se, føjede hun til, at Du altid saadan hører godt efter, hvad der bliver sagt“. —

Søren Pedersens og Anna Svenningsdatters Børn.

Vi har allerede fulgt et Kuld Søskende fra Østervig ud i Verden. Jeg skal nu fremkomme med de sparsomme Oplysninger, jeg har om min Bedstefaders mange Søskende. I Testimomiet over deres Fader hedder det: „Hans talrige Børneflokk, som her idag ere forsamlede, maa vel beklage Tabet af deres omhyggelige Fader, der stedse sig selv lig sørgede troelig for deres Opdragelse til Gudsfrygt, Dyd og Arbejdsomhed, og i deres modne Alder gik dem tilhaande med Raad og Daad.“. — Dette Vidnesbyrd er vistnok helt ud sandt, og de fleste af Børnene gjorde det ikke til Skamme, saa vidt jeg har kunnet udfinde.

1. *Svenning Sørensen* var nok blandt de yngste af Drengene, og det kan nok være, at han var noget troskyldig af sig, „og det var han endda ikke“, føjede min Fader til, „men noget sær var han, for han havde jo ikke været ret mange Steder udenfor Østervig“. Han blev sat i Skrædderlære paa Store Lihme Mark i Nørup Sogn. Da han havde udlært, opholdt han sig paa sin Fødegaard og arbejdede som Skrædder i Vorbasse Sogn, og han var en dygtig Skrædder i sin Tid. Som gammel Karl blev han gift med en ligeledes gammel Pige og bosatte sig i Lindknud Sogn. Han var Fader til en eneste Søn, Kristen Svenningsen, der i 1864 lod sig stille for en anden, hvorved han tjente en Del Penge. Han kom

vel hjem fra Krigen og blev gift; mere véd jeg ikke om ham.

Svenning, hans Fader, blev Enkemand paa sine gamle Dage og døde i en høj Alderdom; han ligger begravet paa Lindknud Kirkegaard. — Saa længe han kunde, var han sin Families Skrædder.

2. *Jens Sørensen Vig* var nok en af de mellemste af Drengene. I sin Ungdom tjente han en Tid hos Pastor Koefoed, — eller maaske var det Pastor Frøm — i Vorbasse. Siden kom han i Tjeneste hos Postmester P. K. Limschou i Kolding. (Han havde Navn efter sin Fødeby Limskov i Nørup Sogn). Her drev Jens det til at blive Litsenbroder (Postbetjent), en Stilling han havde i flere Aar. Men den gode Jens var nok, mente min Fader, en Gavtyv, der havde Lyst til at se sig om i Byen, og undertiden glemte han at komme hjem i rette Tid. Om det var Grunden til, at han kom fra Postvæsenet, eller om han selv blev ked af Tjenesten, kan jeg ikke sige. Mellem hans Tjeneste i Vorbasse og den i Kolding laa nogle Aars Soldatertjeneste i København. Efter at han var kommen fra Postvæsenet „frieede han sig ind“ i en Gaard paa Skodborg-
hus Mark, Vejen Sogn. Hans Hustru hed Gunder Kristensdatter. Her fik han Kongeaaen til Nabo, og da han var en ivrig Jæger, kom det ham ret tilpas. Saavidt jeg véd, var det paa en Nattevagt efter Ænder, at han paadrog sig en Forkølelse, der endte med hans Død (20. Febr. 1853). En af hans Døtre, gift med Møller Jørgensen i Holsted, har fortalt mig, at hendes Fader forlangte hende til, da han laa syg, at læse Morgen- og Aftenbønnen for ham samt nogle gamle Salmer, som han viste hende. —

Hans Enke døde den 27. Januar 1876. Ved hendes

Seng stod førnævnte Datter og græd. Da siger den gamle Moder til hende: „Hvad græder du for? Du véd jo, hvor jeg gaar hen“. Ved hendes Kiste talte Pastor H. Sveistrup og vidnede: „Hun gik hjem til sine Fædre i Fred og blev begravet i en god Alderdom“. En af Jens Vigs Sønner, Lukas, tjente som Dragon i Krigen 1864 og blev paa Slagmarken. En Mindetavle over ham hænger i Vejen Kirke. En anden af hans Sønner, Søren Jensen Vig, fik Gaarden paa Skodborg-hus Mark; han lever endnu. —

3. *Kristen Vig* var stillfærdig og rolig af sig. I sin Ungdom var han Søvn-gænger, hvilket friede ham fra Kongens Tjeneste. Engang gik han i Søvn gennem et Vindue og skar sig slemt. Man prøvede at stille en Ballie koldt Vand ved hans Seng, saa han skulde vaagne, naar han fik Fødderne i det kolde Vand, og man prøvede mange andre Ting, men intet hjalp. Han tjente en Tid hos sin Broder Peder i Fitting, og da skulde min Fader, der var en lille Knægt, sove hos ham og om mulig kalde paa ham, naar han stod ud af Sengen. Men Drengen blev bange for ham, naar han rejste sig op af Sengen og famlede omkring sig. Kristen kunde aldrig være ledig. Naar han kom hjem af Marken og havde faaet noget at spise, snoede han Simer eller havde andre Ting for Haande. Som ældre Karl blev han gift med en Enke i Gerndrup, Brørup Sogn, og blev paa den Maade Ejer af en stor Gaard. Den gjorde han dog nok ikke meget ved, men havde derimod Lyst til at sysle med Haandarbejde og var navnlig en Mester til at lægge Stenbro. Han havde ingen Børn af sine egne, men flere Stifbørn, af hvilke den ene fik Gaarden efter ham.

4. *Hans Sørensen Vig*, kaldet Hans Østergaard, var

af de ældste af Drengene paa Østervig. Han var nem paa Fingrene og havde lært sig selv baade at tømre og mure. Han blev gift med en Pige i Gørding og fik sin Kones Fødegaard, Østergaard, hvorefter han siden nævntes. Skønt Ejer af en stor Gaard, drev han alligevel sit Haandværk som Murer og Tømrer. Da saaledes hans Broder Peder i Fitting lod sin Gaard ombygge sidst i Trediverne, var Hans Vig Bygmester for ham. Rigtignok havde Hans Vig 3—4 danske Mil fra sit Hjem til sin Arbejdsplads i Fitting. Men det var ham en smal Sag at gaa hjem til Gørding Lørdag Aften og møde til Arbejde i Fitting Mandag Morgen tidlig. Det skulde man byde en Bygmester nu om Dage. Ved min Bedstefaders Begravelse den 7. April 1879 saa og talte jeg med den gamle Hans Østergaard baade første og sidste Gang. Han var en noget undersætsig, stærktbygget gammel Mand, livlig i sine Bevægelser og munter af Væsen. Hans Legeme bar Spor af, at han havde arbejdet haardt alle sine Dage. Og det blev han ved med, til han døde, henvend 80 Aar gammel. Han havde, saa vidt jeg véd, ingen Sønner, men flere Døtre, af hvilke den ene fik Fødegaarden i Gørding, en anden skal være kommen til Amerika.

Hans Vig døde, saa vidt jeg véd, ca. 1880. —

5. *Engel Sørensdatter* døde i Sønder-Lourup, Gørding Sogn, den 22. Februar 1868, 74 Aar gammel; altsaa var hun født i 1794 og vistnok den ældste af Døtrene paa Østervig og nævnt efter sin Farmoder. Hun blev i 1825 eller 26 gift med *Peder Bennedsen* i S. Lourup, en Søn af Bennet Pedersen og *Maren Sørensdatter*. Antagelig er Engel bleven kendt med sin tilkommende Mand gennem sin Broder, Peder Vig i

Fitting. Peder Vigs Svigerfader, Peder Sørensen, og Peder Bennedsens Moder, *Maren Sørensdatter*, var nemlig Søskende. Denne sidste var født i Vorbasse i 1765.

Peder Bennedsen, der var født i Sønder Lourup i 1786, laa i Krigstjeneste i 16 Aar og var med i Frankrig. Da han efter den lange Fraværelse kom hjem, vilde hans Moder ikke tro, han var hendes Søn, før han trak af sine Klæder og viste hende et Modermærke, han havde, en stor graa Plet paa Lænden. Da hun saa den, vidste hun, hvem hun havde for sig.

I sit Ægteskab med Peder Bennedsen blev Engel Moder til 6 Børn, 5 Døtre og 1 Søn, *Bennet Peder- sen*, født 19. Oktober 1827, død 23. Maj 1901. Denne sidste har fortalt mig, at hans Moder var en mild og elskelig Kvinde, saare afholdt af sine Børn. „Vi tog det ikke saa nøje, om Fader skændte paa os, naar vi gjorde for megen Støj. Men naar Moder tog Ildklemmen, hævede sin Haand og sagde: „Nu skal I mi' Sand' være rolige, Børn“, — saa kunde det aldrig falde os ind at støje længere, for hun skændte næsten aldrig paa os, Fader derimod næsten altid.“ Bennet P. fik sine Forældres Gaard, og hans Søn, *Hans Bennedsen* (f. 1853), fik den efter ham. Dennes yngste Søster, Engel Marie Bennedsen (f. 1861), gift med Asmus Jørgensen i Bramminge, bærer sin Bedstemoders Navn.

6. *Karen Marie Sørensdatter* blev gift med Niels Madsen i Sønder Lourup og blev sin Søsters nærmeste Nabokone. Men hun var ikke lykkelig i sit Ægteskab, da hendes Mand var meget forfalden til Drik. Hun døde tidligt efter at være bleven Moder til to Sønner, Søren og Niels.

Søren blev opdraget hos sin Morbroder, Peder Vig i Fitting, hvor han havde det meget strengt, for Peder Vig var haard ved Drengen som hans Fader før ham. Da Søren var konfirmeret, kom han i Skrædderlære og drev saa sit Haandværk i en Del Aar i Vorbasse Sogn. Han var med i Krigen i 1864, var siden Elev paa Kolds Skole, hvis begejstrede Discipel han blev. Han blev gift og boede i en Del Aar i Skrave Sogn i Sønderjylland, men lever nu Nord for Kongeaaen i Vejen Sogn.

Karen Marie har vistnok i Fortvivelse taget sig selv af Dage. Min Fader var som lille Dreng med til hendes Begravelse sammen med sin Fader, sin Farbroder Søren og den gamle Bedstemoder fra Østervig. Da de kører hjemad, siger den gamle Moder, der dengang var noget døv, til sine Sønner: „Ja, ja, hun døde da en god Straadød.“ Søren Vig, som sad hos sin Broder paa det forreste Sæde, siger da til denne: „Ja, det var nok en slem Straadød.“ Peder Vig maatte siden gøre sin Søn Rede for, hvad Søren Vig mente med disse Ord, og fortalte da, at der var umiskendelige Spor af, at hans stakkels Søster havde taget Gift af Sorg over Forholdene i hendes Hjem.

7. *Ane Sørensdatter* blev gift med Peder Knudsen, som ejede en Gaard i Vejen. Ogsaa hun døde tidlig og var Moder til en eneste Datter, Marie Pedersdatter, der ogsaa blev opdraget hos sin Morbroder, Peder Vig i Fitting. Hun blev gift med Søren Stilling og levede en Tid i Starup eller Nebel ved Kolding; hun var Moder til to Sønner, af hvilke den ene hed Peder.

8. *Søren Sørensen Vig* er født den 30. Marts 1802

og døbt den 1. April s. A., altsaa vistnok hjemmedøbt af Pastor Wolf Christopher Müller, hvis Sønnesøns Svoger han i sin Tid skulde blive, idet Søren Vig og Møller Johnsen var gift med to Søstre. Denne Søren, som var den yngste af Drengene paa Østervig, er almindelig kendt under Navnet „Gammel Søren Vig“ eller „Stuer' Søren Vig“ — til Forskel fra sin Brodersøn, min Fader, som gik under Navnet „Lille Søren Vig.“ — Søren Vig var stor, sine fulde tre Alen, vistnok den længste af hele Flokken. Og han var rolig, i saa Henseende en Modsætning til sin Broder Peder, der var heftig og opfarende af sig. Naar man saa den lange Skikkelse med det usammensatte Legeme, skulde man tro, han var baade kantet og kejtet, saa han ikke kunde „tælle en Pind til at slaa i en Knip' Halm“, som man sagde. Men det helt modsatte var Tilfældet. Søren var vistnok den mest fingernemme af alle Brødrene, ligesom han i mange Maader bar paa det klogeste Hoved. I sin Ungdom lærte han sig selv at tømre og snedkre, saa han f. Eks. var Ligkistefabrikant for Nabolaget og Omegnen.

Brødrene paa Østervig drev det engang saa vidt, at de fik fat paa et Sæt Smedeværktøj. Om de købte det for deres egne Spareskillinger, kan jeg ikke sige. Derimod véd jeg, at Søren Vig lærte at smede, saa han f. Eks. i en snæver Vending kunde sætte en Bøsse i Stand, hvilket for hans Vedkommende, som ivrig Jæger, var af ikke liden Betydning. Han kunde ogsaa beslaa en Hest og skærpe en Plov. — Da jeg spurgte min Fader, om Søren Vig da slet ingen Læremester har haft, svarede han: „Jo vist har han det. Det Smedetøj, de ejede paa Østervig, havde tilhørt en gammel Smed, der havde et Hus paa Gaardens Mark.

Ham har Søren Vig naturligvis lært Kunsten af, idet han af og til stjal sig over i Smedjen. Maaske bragte det ham en Lussing fra den gamle Søren, men hvad, saa havde han jo ogsaa den! Desuden kom der undertiden en Landstryger, som kunde smede, og han maatte saa holde for i nogle Dage. Saaledes var der en, de kaldte „æ Norsker Smøj“, der meget opholdt sig i Donslund Mølle. Han var en god Smed, og han var ogsaa paa Østervig engang imellem, saa ham har min Farbroder ogsaa lært en Del af.“

Sørens Reparation af gamle Bøsser kunde nær have kommet ham dyrt at staa. Da han engang stod ved Essen og havde en Bøssepipe i Ilden, gav det med en Gang et Knald, saa Huset rystede, og han fik et Skud Krudt i Underlivet, af hvilket han bar Kende alle sine Dage. „Men han var en haard Hund“, sagde min Fader, „og han talte ikke om noget, saa hvis den gamle Smed, i hvis Hus det forefaldt, ikke siden havde fortalt om Knaldet, samt at han umiddelbart efter havde set Søren i flyvende Fart styre sin Kurs efter Østervig, var det skete maaske blevet en Hemmelighed.“ Vi maa vel tilføje: saa nær som for hans gamle Moder. Min Fader, der ofte har sovet sammen med Søren Vig paa deres mange Handelsrejser, sagde, at han var blaa af Krudt over hele Underlivet.

Søren Vig var en ivrig Jæger. Naar jeg spurgte min Fader, hvorledes hans Farbroder kunde faa Lov til at gaa paa Jagt, da hans Broder Peder jo ikke kunde faa Lov til at handle uden i sin Fritid, fik jeg til Svar: „Jo, for min Farbroder var noget svage- lig i sin Opvækst, saa han ikke kunde taale at arbejde. Desuden var der jo nok hjemme, ham foruden. Den

gamle Søren Pedersen kunde ogsaa nok selv skyde, skønt han ikke brugte det meget. Der fortælles saaledes, at en Vinterdag, da han og Familien var færdig til at køre i Kirke, fik han at se, at der var en Flok Agerhøns i Haven. Han løb da ind og tog Bøssen, skød — og „ni af Hønsene maatte lade deres Liv for hans Skud“. — Og saa er det vel den gamle Historie om den ældste og yngste Søn. Den ældste blev ikke sjælden forpryglet og den yngste forkælet. Nok er det, Søren Vig blev Jæger og jagede viden om Vorbasse Sogn med de mange og store Heder og Moser var dengang et udmærket Jagtdistrikt. Men Søren Vig indskrænkede ikke sin Jagt til sit eget Sogn, men gik i. Eks. langt ned i Egtved og Randbøl Sogne, langs med Aær og Bække, hvor Vildænderne havde deres Tilhold. Han havde saaledes sin stadige Gang langs med Spjarup Aa i Egtved Sogn, hvor han har skudt mange Ænder og tilbragt mangan kold Vinternat, „saa det er mere end sært, at han ikke frøs ihjel ved det“, sagde min Fader.

Da han blev Mand paa Østervtg, blev han ikke, som Faderen før ham, hjemme og passede Gaarden, det lod han Karlene og sin gamle Moder gøre. I mange Aar holdt hun Hus for ham; han passede sin Jagt og sin Handel. Hjemme i sin Have havde han indrettet et Skydehus, hvor han stod og lurede efter Mikkell Ræv, der kom og besøgte de Aadsler, som var lagt ud for at lokke ham ind paa usikre Enemærker. Naar det varede for længe, inden Mikkell kom, gik han i Seng og satte en af sine Drengte til at holde Vagt og melde, naar Mikkell var arriveret. Det varede da ikke gerne længe, før han maatte bøde med Livet. — Om Vinterdage gik han tit ud med Bøsse og Hunde

længe før Dag. Karlene havde da Ordre til at møde ham, den ene paa et Sted paa Heden, den anden paa et andet, for at bære det Vildt hjem, han havde nedlagt. Han var anset som den sikreste Skytte i mange Miles Omkreds. Da min Fader blev stor nok til at bære en Bøsse, var han ofte paa Jagt sammen med Farbroderen, meget imod min Bedstefaders Vilje, hvis Mening om Jagten han udtrykte saaledes: „Skytteri og Fiskeri — det er Narreri“. Mer end én Morgen mødte unge Søren den gamle i Nærheden af Ny-Mølle i Egtved Sogn. Den gamle havde da gerne skudt saa mange Ænder, som han kunde bære, og drillede den unge med, at han var en Syvsover. Min Fader har fortalt mig om mange af hans Jagtture, som det her vilde være for vidtløftigt at komme ind paa. En af dem, som gjorde et stærkt Indtryk paa min Fader, maa jeg dog berette. Det var ude ved Sandsø paa Slaug Hede. Den gamle Søren stod oppe paa Bakken, som ligger i Søen og den lille Søren paa Isen nedenfor, da Hunden kommer jagende med en Hare over Isen, nedenfor hvor den lille Søren stod. „Skyd, gu' Dreng!“ raabtes der oppe fra Bakken. Men da det varede ham for længe, lagde han selv Bøssen til Kinden og skød ud over Drengen, saa Haren rullede død hen over Isen. —

Af og til kom Søren Vig nok ind paa Omraader, hvor Skovrideren fra Gjøddinggaard havde Jagtret. Men en Foræring af Vildt engang imellem bidrog nok til, at Skovriderens Øjne saa mindre skarpt til den Side, hvor Søren Vig var. —

Handelen med Stude og Svin drev Søren Vig sammen med sin Broder i Fitting, i sin Tid efter en temmelig stor Maalestok. Noget lumsk kunde

han være at handle med. Engang var saaledes Brødrene til Marked med en Flok Stude i Kolding; det var om Efteraaret. En Herremand fra Fyn vilde købe et Parti Stude af dem, men han bød for lav en Pris pr. Styk. Søren Vig fik da nogle af de bedste Stude listet ud og nogle ringere ind i Midten, og Herremanden, som ikke vidste noget derom, fik saa Studene til sin Pris. — Naar de var sønder ude med Stude, købte de ikke saa sjælden en Del Kramvarer og tog med sig hjem, hvor de kunde sælges med stor Fordel, at sige, hvis de kunde komme over Kongeaaen uden Told. Min Fader har fortalt mig, at han, engang de var paa Vejen hjemad med saadanne Varer, blev sendt med en Pakke uldne røde Huer forbi Toldstedet i Foldingbro, mens den gamle sørgede for at komme over Kongeaaen vesterude med de toldpligtige Sager. Huerne var der ingen Told paa, men medens Betjentene eftersaa Pakken med dem i, kunde de ikke bestille andet. Beregningen slog til, den gamle Søren kom vel over Aaen med sine Sager. — — —

Den gamle Moder blev efterhaanden aflægs, saa Husholdningen var hende over Haanden. Søren maatte se sig om efter en Afløser til hende. Der var nok flere Piger, der var Tale om som den næste Husmoder paa Østervig, der var en god Gaard, selv om den nu var ikke saa lidt forsømt. — Blandt andre, som var paa „Beseelse“ paa Østervig, var hun, som siden blev min Bedstefaders tredje Hustru. Men Forholdene paa Østervig stod ikke hendes Formyndere an. Blandt disse var den senere saa bekendte Pastor H. Sveistrup i Vejen, dengang — 3: omkring ved 1840 — Sognepræst i Nørup, og Degnen sammesteds, Johnsen. —

Den heldige — eller uheldige — blev en yngre

Kvinde fra Trøllund i Hejnsvig Sogn, en Gaardmands Datter, „Kirstens Daugaards“, som hun sædvanlig kaldtes.

Der var vist ikke fra nogen af Siderne Tale om Kærlighed eller gensidig Tilbøjelighed ved Indgaaelsen af dette Ægteskab, men gifte blev de da, og ikke saa faa Børn fik de. Hvor længe de levede sammen, kan jeg ikke sige, men Ægteskabet opløstes tilsidst paa den Maade, at hun med Børnene forlod ham. Der var nok andre Mænd, hun syntes bedre om. En Del Aar efter tog hun til Amerika, efter Sigende for der at møde en af sine Elskere, der var draget derover i Forvejen. Men han mødte hende nok ikke, som han havde lovet, og hun skal saa være død for sin egen Haand. Saadan fortalte min Fader mig. En af hendes og Søren Vigs Børn, en Søn, rejste siden til Amerika, efter Sigende til Utah. Her forandrede han sit Navn til White. Han var paa Besøg i Danmark for 12—13 Aar siden. —

Efter sit Giftermaal med Kirsten Daugaards og sin gamle Moders Død solgte Søren Vig Østervig, der nu atter blev delt i to Gaarde, og købte den gamle Herregaard Adsersbøl i Lindknud Sogn. —

Saa vidt jeg véd, købte han Adsersbøl af den bekendte Mogens Pelle, sædvanlig kaldet „Mogens Lollænder“*, der i min Drengetid endte sit Liv ved Selvmord i et Fængsel i Slesvig. Søren Vig samlede Adsersbøl, saa der i hans Tid hørte henved 1000 Tønder Land til Gaarden, og han byggede den op paany, som den var, da jeg var Dreng.

* Jeg er tilbøjelig til at antage, at han var fra Langeland. Navnet Pelle var i hvert Fald temmelig almindeligt der. Jeg har mødt Pelle'r derfra her i Nebraska.

Men Mogens Lollænder, der var ham langt overlegen i Kundskaber, — Søren Vig havde kun haft lidt Skolegang, — og Keltringstreger, blev ham en haard Herre. Det kostede Penge at købe den store Gaard og bygge den om; men Mogens havde altid Penge. „Men jeg skal have høje Renter af mine Penge“, sagde han, og det fik han. Kunde Søren Vig saa ikke betale, naar Tiden kom, kunde Mogens bruge f. Eks. et Stykke Eng, som han da fik til sin egen Pris osv. osv. Min Fader, som her er min Hjemmelsmand, fortalte, at Mogens engang fik Søren Vig til at prøve, hvem af dem der bedst kunde skrive sit Navn med et Bind for Øjnene. Da saa Søren Vigs Tur kom, sørgede Mogens for, at han kom til at underskrive en Panteobligation! —

Og hvad Mogens Lollænders Bedragerier ikke kunde, det opnaedes ved ulykkelige Forhold i Hjemmet. Søren Vig kunde tage næsten alt med Ro, men for meget kunde det blive ogsaa for ham. Jeg har truffet en gammel Kone fra Lindknud Sogn her i Amerika, som var Barnepige paa Adersbøl i Søren Vigs Tid. Hun gav ham det Skudsmaal: „Han var en god Mand, var han, men hun var af en anden Slags“. — Nok er det, det hele forfaldt, gik ned ad Bakke. — —

Det hed sig, at Søren Vig havde 16 Heste paa Gaarden, — men de 14 laa rigtignok som Aadsler, som han brugte til at skyde Ræve i!

Omsider blev han færdig baade med at være Ægtemand og med at være Herremand; han maatte lade Gaarden gaa og nøjes med et Stykke af Udmarken. Paa dette Stykke af sin gamle Gaard boede han til sin Død i 1873. Her, i Stilde Krat, havde han en hel Koloni tit af underligste Beskaf-

fenhed. Det hed sig, at den, der ikke kunde faa Hus andre Steder, kunde blive hjulpen hos Søren Vig. Han havde nemlig flere Huse paa sit Land. Huslejen, om han fik nogen, blev tit betalt med det særeste Skrammel, hvoraf han skal have haft den mest brogede Samling. I hans eget Hus, hvor han levede til sin Død, saa det nok mer end underligt ud. Min Fader, som besøgte ham en enkelt Gang, fortalte, at den Gamle havde 7 Geder, der havde deres frie Fart overalt. Udenfor Huset stod en gammel Blæsebælg; her havde en Bisværm slaaet sig ned og dannet Bellig osv. osv.

Han drev lidt Ejendomshandel, dels med sit eget, dels som Kommissionær for andre. Jeg har som Dreng set ham i Vorbasse Sogn flere Gange i Følge med Folk, som han skulde vise Ejendomme, han havde i Kommission. Paa sin sære Maade levede han egentlig som Herremand alle sine Dage. Han roses for at have været godsindet, hjælpsom og velgørende.

Han blev alle sine Dage ved den Klædedragt, som var paa Mode i hans Ungdom: høj Silkehat, Træskostøvler, Hjorteskindsbukser, det vil sige: Knæbukser, sølvknappet Vest, og som Overfrakke et Slag uden Ærmer og med Sølvhægter. Han var en meget høj, noget foroverbøjet, nok saa pæn gammel Mand, da jeg saa ham. Han var uden Skæg, talte langsomt, eftertænksomt og med megen Værdighed. Paa sine gamle Dage kom han ikke saa sjælden ned og besøgte sin Broder Jenses Datter, Møllerkonen i Holsted. Ellers er det mig ikke bekendt, at han kom sammen med sin Familie. Af hans Børn var det kun den ældste Søn, Søren Sørensen Vig, — død for nogle Aar

siden som Gaardejer i Gilbjerg, Hejnsvig Sogn, — som kom til ham. Da den gamle mærkede, at det led mod Enden med ham, lod han sende Bud efter Søren. Da denne kom, vilde den gamle overdrage ham sin Ejendom, men den unge Søren var nok bange for at tage imod den. Da den gamle mærkede det, skal han have sagt: „Jeg kunde faa i Sinde at give det til Møllerens (o: i Holsted) altsammen, fordi Du er bange, gu' Dreng.“ — Der var nok endda ikke saa faa Penge efter ham. — Som hans Liv havde været underligt, blev hans Begravelse det. Som rimeligt er, var Beboerne af hans Koloni med ved den Lejlighed. Og de havde en Følelse af, at der skulde Sang til, og synge kunde de ogsaa, men Salmebog og den Slags Ting kendte de nok ikke meget til. Saa stemte de op med, hvad de kunde, og sang: „Dengang jeg drog af Sted“ —! Om det var, da de bar Liget ud af Huset eller ind paa Brørup Kirkegaard, maa andre oplyse. Men saadan gik det nok til ved en Begravelse i Januar Maaned i det Herrens Aar 1873 i Danmark!

Da Søren Vig for Nutidens Mennesker er bleven noget af en Sagnfigur, har jeg ment at burde give de Oplysninger om ham, som er bevaret i hans Slægt. Er de maaske farvede, saa har jeg ingen Skyld deri. Dog maa jeg tilføje, at da han var min Faders yngste Farbroder og min Fader hans ældste Brodersøn, var der noget af et Kammeratskab mellem dem, tiltrods for de 20 Aars Forskel paa deres Alder. Min Fader tænkte meget højt om sin Farbroder og var tilbøjelig til at skyde Skylden for hans tragiske Skæbne paa andre, maaske mere end Ret var. Paa den anden Side kendte han den gamle Søren Vig bedre end de fleste.

Om begge Dele turde de foregaaende Oplysninger om ham bære Vidne, selv med mig som Mellemand.

II. Peder Vig i Fitting.

Det er nu paa Tide, at vi stifter nærmere Bekendtskab med den Mand, i hvis Hjem i Fitting vi alt har set saa mange af hans Slægt optagne.

Min Bedstefader og Navne blev født paa Østervig den 9. Februar 1792. Selv kendte han ikke sin Fødselsdag, og min Fader ikke heller; men den 9. Februar staar paa hans Ligsten paa Vorbasse Kirkegaard, hvor jeg læste det under mit sidste Besøg i Danmark i Sommeren 1901.

Jeg har altid hørt, at han var det ældste af Børnene paa Østervig, hvorpaa ogsaa det kunde tyde, at han er nævnt efter sin Farfader, Peder Hansen Vig. Jeg antager, at Talen er om de 9, som levede, til de blev voksne. Ligeledes har jeg altid hørt, at den store Søren Vig var den yngste. Men da han var født i 1802, altsaa kun 10 Aar efter Peder Vig, og der var 12 Søskende ialt, antager jeg, at Meningens maa være, at Søren var den yngste af Sønnerne. Jeg har nemlig aldrig forstaaet, at nogle af de mange Søskende var Tvillinger. Som den ældste maatte Peder, mens han var mindre, hjælpe til at passe sine mange smaa Søskende, hvilket jeg har hørt ham omtale, da han var en meget gammel Mand.

Da Østervig ligger længst mod Øst i Vorbasse Sogn, havde man over en dansk Mil til Kirken — og i Peder Vigs Drengetid til Skole, da der ikke fandtes nogen Skole uden i Vorbasse By, hvor Degnen boede. Det blev derfor vel saa som saa med Skolegangen for Østervigs Børns Vedkommende. Deres meste Under-

visning fik de vel i Hjemmet, og meget tidlig maatte de hjælpe til med Arbejdet, som de kunde. Peder Vig kunde skrive, men min Fader sagde, at hans Bogstaver var ikke saa pæne, som de kunde være. Min Fader maatte derfor meget tidlig gøre Tjeneste som hans Skriver. „Derimod“ — føjede min Fader til, da vi talte herom — „vidste han nok, hvorledes det skulde sættes sammen, saa det kunde lyde rigtigt.“ Da der saaledes engang skulde skrives et Svar til Øvrigheden paa dennes Skrivelse angaaende Sandflugt paa de Fitting Udmarker, og da min Fader som sædvanlig skulde føre Pennen, siger den gamle til ham: „Du kan da vel nok forstaa, at det gaar aldrig an for os at skrive til dem, hvad de skal gøre. Derimod er der god Mening i at anføre, hvad der tidligere har været Skik i lignende Tilfælde, og saa bede om, at denne ogsaa nu maa blive fulgt.“

Peder Vig maa være døbt af Pastor Peter Frederik Mohr, som var Præst i Vorbasse-Grene fra 1789 til 1794, og konfirmeret af Hans Wandall (1803—10).

Hvem der har været hans Lærer, kan jeg ikke sige; men saavidt jeg véd, fortjener han heller ikke at mindes. Han spillede Kort og drak med Bønderne, sov i Kirken, saa Præsten maatte ruske i ham, da Salmen efter Prædikenen skulde synges. Den søvndrukne Degn istemte da en Drikkevisel! En anden Gang, da han ligeledes sov i Kirken, vaagnede han pludselig op, mens Præsten prædikede, og udbød: „Er Klør Trumf, saa er jeg med!“

Om Peder Vig, som Fader før ham, har tjent udenfor Hjemmet, véd jeg ikke. Derimod har han gjort Tjeneste som Soldat ved Livjægerkorpset i København, hvilket jeg ofte har hørt ham omtale. I sin Fritid

arbejdede han for en Købmand Randbøl, der tillige drev Bageri. — Jeg har hørt min Bedstefader fortælle, hvorledes han her Dag efter Dag var med til at bære tunge Kornsække op paa Loftet osv. Købmand Randbøl var beslægtet med Folkene paa Østervig, men hvorledes har jeg ikke kunnet udfinde. Rimeligvis stammede han fra Randbøl, Nabosognet til Vorbasse. En anden af Brødrene fra Østervig, Jens, opholdt sig ligeledes i Købmand Randbøls Hus under sin Soldatertjeneste i København.

Jeg antager, at Købmand Randbøl er den samme som Niels Christensen Randbøll, Købmand, Fader til Præsten Jørgen Christensen R. i Beftoft og Tirslund (se Wiberg).

*   *   *

„Per Vig i Fitting“ var i sin Tid en Mand, som mange kendte. Vi skal nu se, hvorledes det gik til, at han kom fra Østervig — hvortil han var vendt tilbage efter sin Soldatertjeneste i København — til Fitting, hvor han siden levede et langt og bevæget Liv i henved 60 Aar.

Fitting har i sin Tid været en Kirkeby. Mindet herom er endnu bevaret i Navnet „Kirkeagrene“, som i sin Tid tilhørte Peder Vigs Gaard. Paa denne Mark blev der i min Faders Ungdom af og til pløjet Menneskeben op, og der blev ogsaa fundet en stor Nøgle, der i sin Tid havde været Kirkenøgle.

Og Sagnet siger, at Tømmeret i Vorbasse Kirke blev hugget i den Skov, som fandtes, hvor Fitting Krat var, der vel nu er helt forsvundet. — Fitting, der hører til det bedste af Vorbasse Sogn, ligger meget højt, og kan derfor ses i lang Afstand, særlig de 3 Gaarde,

der ligger paa Rad fra Nord til Syd, medens den 4de, den vestlige, ligger en Del lavere, nede under Kirkebanken.

I sidste Fjerdedel af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede beboedes og ejedes den nordligste af de Fitting-Gaarde af Peder Sørensen („Per Sørren'sen“) og hans Hustru Maren Frandsdatter. De stammede, mente min Fader, begge „Nord fra“, fra Give eller Givskud Sogn. De havde Slægtninge, som boede i Nærheden af Klode Mølle, altsaa i Viborg Amt. Maren Frandsdatter, min Faders Mormoder, havde to gamle, ugifte Brødre, som ofte opholdt sig hos deres Søsterdatter, min Farmoder, i Fitting. Af dem mente min Fader at have hørt, at deres Slægt oprindelig stammede fra Urup, Peder Skrams Gaard, i Vor Herred ved Horsens. — Jeg tillod mig at mene, at Herregaarden Urup var forvekslet med Landsbyen Urup i Grindsted Sogn; men min Fader sagde nej, han havde i sin Drengetid tit hørt de gamle Frandsen-Brødre tale om den Ting.

Per Sørensen skal have været en dygtig Mand i sin Tid og nydt ikke saa lidt Anseelse. Det var ham, der arbejdede for at faa Fitting Marker udskiftet og Fællesskabet ophævet, og de, der har Forstand paa de Dele, har fortalt mig, at hans Gaard fik de bedste Marker til sin Part. Han var i mange Aar Lægdsmand i Vorbasse Sogn, vistnok indtil 1820, da han fik sin Svigersøn, min Bedstefader, til sin Efterfølger. Peder Vig fik ligeledes sin Svigersøn til Efterfølger i samme Embede.

I Per Sørensens Tid var der endnu Ulve paa Fitting Marker. Der fortælles, at en Dag, da hans lille Hyrdedreng sad i sit hvide Vadmelstøj paa en Knold

ude i Heden og spiste sin Mellemmad, kom der en Ulv og tog ham, som den antog for et Lam, slæbte afsted med ham, nok endda saa langt, at den lille Fyr først blev funden ovre i Ringive Sogn! — Om han var levende eller død, kan jeg ikke sige.

Det var i de Dage, at Folk selv brændte deres Brændevin, saaledes ogsaa i Per Sørensens Gaard i Fitting. Hans Datter, Ane Marie, som siden blev min Farmoder, var, siges der, dygtig til at brygge Ildvand og smagte nok undertiden ogsaa paa det.

Om Søndagen kunde man i Vorbasse se Mænd fra Nebel, Fitting og andre Byer komme med deres Brændvinsdunke paa Ryggen. De var paa Vejen til Kirke; men inden de kom der, gik de ind i et eller andet Hus i Byen og solgte deres Brændevin. Naar de saa havde været i Kirke, skulde de ind at hente deres Dunke, inden de gik hjem. — Og saa skulde de naturligvis have en Hjertestyrkning til Hjemvejen. Ikke sjælden blev saa Enden den, at inden de kom afsted, var baade Penge og Brændevin borte, med Undtagelse naturligvis af det, de havde tyttet i sig. Per Sørensen har nok baaret mere end én Dunk Brændevin til Vorbasse paa den Maade. Hans Købmand var Manden, som dengang boede paa Gaarden, der ligger Vest for Vorbasse Mølle. Han hed Knud og var Svigerfader til Christen Vig i Gerndrup, idet denne blev gift med Knuds Datter, som var Enke. Knud og Per Sørensen var særdeles gode Venner, og naar de havde tømt nogle Glas sammen, vilde Per Sørensen kysse Knud.

Af Per Sørensens og Maren Frandsdatters Børn kendes følgende:

1. *Frands Pedersen* boede paa en Gaard i Ran-

kenbjerg, Vorbasse Sogn. Han havde 5 Børn, der aldrig blev til noget.

2. *Søren Pedersen* blev gift med en Enke paa Gaarden Duebjerg i Egtved Sogn. Han døde uden at efterlade sig Børn.

3. *Christian Pedersen* havde været Kyradsér og gjort Tjeneste som saadan i Frankrig. Efter sin Hjemkomst herfra blev han gift og boede i Mastrup ved Haderslev, hvor han ejede en Gaard. Der fortælles, at mens han laa i Soldatertjeneste, fik han engang Lov til at ride fra Kolding til Fitting for at besøge sine Forældre. Det var nok henimod Juletiden. Han naaede til Fitting ved Aftenstid, red ind i sin Faders Gaard og kaldte, saa Folk kom ud. Hans Forældre kendte ham ikke, og hvad han vilde, kunde ingen blive klog paa, for han talte Tysk. Man vidste aldrig, hvad man skulde gøre ved denne her fremmede Rytter. Men saa kom hans Søster, Ann' Mari', ud, og hun kendte straks sin Broder, som hun tiltalte saaledes: „Staa Du kun af din Hest, gu' Karl, og bind den ind i Stalden! Og tal Du kun Dansk, for det forstaar baade Du og vi bedst.“ — Resten kan man bedre tænke sig, end jeg kan beskrive det.

4. *Ane Marie Pedersdatter* var, efter min Faders Regning, født i Fitting i 1778 og var sine Forældres eneste Datter.

Hun synes, efter mange ældres Udsagn, at have været en efter sin Stand ualmindelig begavet Kvinde. Min Fader omtalte hende altid med den største Ærbødighed, og som gammel Mand, da han gik i sit 80de Aar, dvælede han tit ved hendes Minde og kunde huske hendes Navn, da han havde glemt det meste andet i Verden.

Skønt eneste Datter havde hun i sin Ungdom ikke Lyst til at blive hjemme; hun vilde ud at se sig om i Verden og lære, „hvorledes andre Folk bager Brød“, som man siger. Hun havde en Tid tjent i Kongens København, sagde min Fader, hvor længe, vidste han ikke.

En Tid tjente hun som Kokkepige paa Herregaarden Sønderskov i Folding Sogn. Der fortælles, at da hun kom til Gaarden, sprang hun straks af Vognen, gik stiltiende ind i Køkkenet og hen til Komfuret og kiggede ind i Ilden. Det var hende anbefalet som et godt Middel mod at længes.

Hendes sidste Tjeneste var i Fredericia hos en jødisk Familie, der siden stadig besøgte hende, naar de kom til Vorbasse Marked, mens hun var Gaardmandskone i Fitting.

I Fredericia blev Ann' Mari' forlovet med en Militær, som hed Johannes, og deres Bryllup var bestemt. Men kort forinden døde han meget pludselig. Og efter hans Død blev Ann' Mari' Moder til en Pige, som han var Fader til. Denne Pige, Maren Kristine Johannesdatter, blev meget ung gift med Peder Pedersen Houborg og Moder til en talrig Efterslægt. — Fra den Tid opholdt Ann' Mari' sig i Fitting hos sine Forældre, der allerede var gamle og maatte holde fremmed Hjælp til at drive Gaarden.

Det var Meningen, at hun skulde have Gaarden, men denne var ikke saa lidt forsømt, en Del Gæld var der paa den, som vi siden skal høre; de gamle skulde have Aftægt; Ann' Mari' var ingen ung Pige mere — og saa var der jo tilmed allerede et Barn paa Gaarden. Der var nok ikke mange Friere, der meldte sig.

Den ældste Søn fra Østervig blev imidlertid i 1819 gift med Ane Marie Pedersdatter i Fitting og afløste Per Sørensen som Ejer af den „nørrest“ Gaard i Fitting.

Naar jeg spurgte min Fader, hvorledes det gik til, at Peder Vig saaledes blev gift med en Kvinde, der var 12—14 Aar ældre end han, svarede han, at den gode Gaard i Fitting spillede en stor Rolle i den Af-fære. Den gamle Søren Vig vidste noget om, hvad en forsømt Gaard kunde blive til, naar den blev dreven op, og hans ældste Søn var fra Dreng af vant til Arbejde. Men selv om Giftermaalet i 1819 saaledes var et Fornuftparti, saa var det Ægteskab, som paafulgte, lykkeligt i alle Maader. Hvor mange Penge den ny Mand kunde bringe med til Gaarden, véd jeg ikke; men de forslog i hvert Fald ikke til at betale den Gæld, der hæftede paa Gaarden. Han bragte imidlertid det med sig, som er bedre end Penge: et nøjsomt Sind, Lyst og Evne til at arbejde og Mod til at vinde frem. Og det var der altsammen Brug for i Fitting. En stor Del af Gaarden laa i Hede. Men Stude er gode til at pløje Hede op med. Og der var et Par gode Stude paa Gaarden. Dog kom det inden længe til at se ud, som om Peder Vig vilde blive nødt til at sælge sine Stude og standse Hedebrækningen.

Per Sørensen havde nemlig i sin Tid laant 799 Daler af den kongelige Enkekasse, og de aarlige Renter af denne Sum skulde betales til Postmester Limschou i Kolding; men det var nok ikke altid, at Renterne blev betalt til rette Tid. Der kom nu Brev fra Postmesteren, — det var i de første Aar, Peder Vig var i Fitting, — at Renterne var forfaldne og skulde

betales. Men Peder Vig havde ikke saa mange Penge og kunde ikke laane dem; derfor kunde han ikke se anden Udvej til at faa Renterne betalt end at sælge sine Stude.

Han har selv fortalt, at han mer end én Gang, mens han pløjede Hede, satte sig ned paa Ploven og græd ved Tanken om, at han skulde miste sine Stude og ingen Udsigt havde til at faa nogen igen.

Omsider besluttede han sig til at sælge Studene til „Lauge i Bække“* og rejste saa til Kolding med Rentepengene.

Postmester Limschou, der var godt kendt med Familien paa Østervig, blev ikke lidet forundret over, at Renterne fra Fitting denne Gang kom saa punktlig til Tiden, og Peder Vig maatte forklare ham, hvorledes han havde faaet Pengene. Postmesteren var en praktisk Mand, der nok forstod, hvad det betød at komme af med sin Drivkraft i Pløjetiden. Han siger saa til Peder Vig, at han vilde give Henstand med Renterne i nogen Tid. Peder Vig skulde saa prøve, om han kunde faa Lauge i Bække til at lade Handelen gaa tilbage, saa han kunde faa sine Stude og fortsætte med at pløje Hede. Peder Vig fik Pengene, men Lauge vilde ikke af med Studene. Hvad skulde man nu gøre?

Det, der blev gjort, kan jeg efter min Faders Beretning bedst gengive under Navnet:

En Handelsrejse til Fyn.

Peder Vig havde, hvad man kalder, „en god Studeforstand“, og han forstod sig ogsaa noget paa Heste. Han havde hørt sige, at man paa Fyn kunde købe

* Den daværende Ejer af Teglgård i Bække Sogn.

Heste billigt, og om faa Dage skulde der være Marked i Odense.

Han besluttede sig saa til at rejse derover og se, om han ikke for de Penge, han havde faaet for Studene, kunde købe en Hest eller to og sælge dem, naar han kom til Jylland; og paa den Maade muligvis blive i Stand til baade at købe et Par ny Trækstude og endda betale Renterne i Kolding. Afsted drog han — den lange Vej fra Fitting til Odense, tilfods til Snoghøj, derfra med Færgen til Mel'far; og saa med Apostlenes Heste til Odense. Til Odense kom han, og paa Markedsdagen saa han sig for, om der var Heste, som var hans „Gan'ning“, som man siger. Han talte sit Vorbasse-Jydsk, naturligvis, og rømmede sig engang imellem, som han altid plejede: „a-how!“ — Det lød nok noget aparte i Fynboernes Øren, og de var maaske ikke fri for at drage den Slutning, at Manden med det sære Sprog og de underlige Klæder var ogsaa underlig i Hovedet. Nok er det: en Mand, som Peder Vig spurgte, hvad saadan „en Biest“ som hans skulde koste, forlangte en saa urimelig lav Pris, at Peder Vig maatte slutte, at enten var Manden ikke rigtig i Hovedet eller ogsaa ansaa han den, der spurgte, for en Tosse. Peder Vig forhastede sig ikke, men snakkede omkring, til han fandt ud, baade at Hesten var fejlfri, og at Manden vilde holde ham for Nar. Imidlertid var der kommen en Del flere til, og alle morede de sig kostelig over den tossede Jy'e. Da Morskaben efter deres Mening var paa det højeste, og Manden gentagende havde nævnt sin Pris i alles Paahør, slog Peder Vig til. Men nu fik Piben en anden Lyd: Manden vilde paa ingen Maade af med sin Hest til den Pris. Peder Vig lod

ham vide, at i det Land, han kom fra, var en Mand en Mand og et Ord et Ord, og de mange gode Mænd var Vidner til Handelen. Det var jo ikke hans Skyld, sagde han, at Manden ikke havde forlangt mere for sin Heste; den Pris, de var bleven enige om, skulde Manden faa kontant, men „Hesten er min“.

Og saadan blev det: Peder Vig fik Hesten.

Om han gjorde flere saadanne Handeler paa Odense Marked, kan jeg ikke sige; men det hed sig, at da han kom hjem til Jylland igen, havde han „en hel Snore Heste“, saa han maa have handlet flere Gange.

Et Par af de fynske Heste solgte Peder Vig til Præsten i Vêrst til Køreheste og fik dem godt betalt.

Men Enden paa denne Sag blev da, at Peder Vig kunde betale sine Renter, købe Stude at pløje med og havde nok endda en køn Skilling tilovers.

Denne Fynsrejse kunde han aldrig glemme. Og den gav vistnok Stødet til, at han for Fremtiden blev ikke blot en driftig Landmand, men ogsaa en dygtig Handelsmand.

* * *

Angaaende min Bedstefaders Handel maa jeg henholde mig til min Faders Beretninger derom. Det var særlig i Tiden mellem 1825 og Treaarskrigen (1848—50), at han drev Handelen. Han handlede baade med Stude, Køer, Heste og Svin, men da særlig med Ung-Stude, som han købte i Vorbasse og omliggende Sogne og førte „synder op“, til Sønderjylland og Holsten og solgte paa de store Markeder. Folk paa

Hjemegnen, som havde Kreaturer at sælge, satte han Stævne et eller andet Sted, paa Heden eller i Byer, hvor de mødte med deres Kreaturer, som han saa kom og købte af dem. Naar han saa havde en Flok, blev den passet hjemme, til de store Markeder nærmede sig; her maatte Drengene gøre Tjeneste, og det var ingen let Sag at tjene som Dreng hos ham. Det var „tidlig op og sildig i Seng“ — og Mad og Drikke, som det kunde falde sig. Her kan jeg tale med en Smule af min egen Erfaring. Jeg har nemlig tjent som Dreng hos ham paa hans gamle Dage, da han ellers ikke havde meget at sige. Men Kreaturerne og Drengene passede han altid paa. Og jeg har talt med mange, som i sin Tid var Drengene paa hans Gaard, da han var i sin Velmagt, — en enkelt af dem talte jeg med her i Nebraska sidste Sommer, — og alle var de enige i, hvad jeg ovenfor sagde.

Naar saa de store Markeder nærmede sig, maatte Karlene være rede til at fungere som Studedriverne. Især senere hen var der gerne en af Karlene, der havde tjent ham i flere Aar, som var Leder, idet han baade var kendt med Vejen og de Steder, hvor man kunde bede med Studene, — og det lige fra Fitting til Rendsborg. Jeg husker en af den Slags fra min Barndom; han hed Peder Stenderup og var en meget betroet Karl. Og dem var der flere af. Peder Vig fulgte gerne efter, saa han kunde naa Driften paa et bestemt Sted før Markedet, næsten altid til Hest. Da min Fader blev saa stor, at han kunde, maatte han være med til at drive. Og det var ikke just nogen let Sag at drive en Flok Stude en lang Vej, for de skulde naturligvis til Markedet i god Tid, men ogsaa i saa god Stand som muligt. Ikke mindst gjaldt det

at passe paa om Natten, at Studene ikke blev borte, især naar man var nær Markedet. — Angaaende Markeder da har jeg, fra jeg var ganske lille, hørt min Fader nævne dem saa tit, at jeg vist kan dem udenad, lige fra Foldingbro, Kloster, Tønder, Læk, Husum, Koppel, Itzeho („Hissehow“), Rendsborg, Frederiksstad, Sønder-Brarup osv. osv.

Paa hvert Sted havde man sit bestemte Logi, hvor man tog ind fra Aar til Aar. Og paa de store Markeder handlede man gerne fra Aar til Aar med de samme store Købmænd. Jeg har nu glemte Navnene paa dem, som min Bedstefader saaledes handlede med, skønt min Fader tit omtalte dem. De var naturligvis Tyskere; men man forstod hinanden, for saa meget Tysk kunde enhver Handelsmand, at han kunde klare sig, hvad Køb og Salg angik. Der handledes gerne ikke med det enkelte Kreatur, men med hele Flokken, saa meget pr. Styk. Naturligvis kunde Priserne variere meget, og som Følge deraf Sælgerens Fortjeneste ligeledes; men i den Slags Handel var der ikke Tale om ret megen Prutten. Saa meget efter Markedets Pris, eller ingen Handel! — det var Regelen, og det vidste man. Og man vilde helst handle med sin gamle Købmand.

Hvert Marked havde sit Præg eller sin Særegen-
hed, som jeg nu ikke kan gøre Rede for; men den var der, saa man f. Eks. kunde købe denne eller hin Vare bedst paa det eller det Marked. Priserne regnedes efter „Mark lybsk“ Sønder oppe, og efter „Daler Courant“ i Danmark. Betalingen var altid kontant paa de store Markeder. Pengene førte man med sig, gerne i en „Pengekat“, som bares spændt om Midjen og kunde være en besværlig Byrde, hvis den var fuld.

Undertiden gemtes Pengene i en *Mantelsæk*, som saa var fastgjort mellem Sadlen og Rumperemmen paa Hesten. Var Handelsmanden kørende, havde han tit sine Penge i et Magasin under Sædet paa Vognen. Naar man kom til sit Logi, spændte man Mantelsækken af og tog den med sig. Maaske gav man den i Værtens Varetægt, hvis man var velkendt med ham. Eller man tog den med sig og gemte den eller Pengekatten i Sengen under Hovedgærdet. Sedler bar man i en Tegnebog paa Brystet, men sjælden havde man alle Pengene paa ét Sted.

Som Dreng har jeg tit leget med min Bedstefaders Pengekat, der da hang ubrugt paa Loftet, saa vel som Mantelsækken.

Der var kun faa Banker dengang. Og Bonden havde kun liden Tillid til baade dem og Embedsmændene, som han mente, skulde leve af hans Sved.

Min Fader har fortalt mig, at da Krigen udbrød i 1848, laa min Bedstefader inde med en hel Del konstante Penge, som han ikke holdt af at have i Huset, i Tilfælde af, at Fjenden skulde komme. Slaverne var jo, som bekendt, brudt ud af Fæstningen i Rendsborg og marcherede Nord paa i store Skarer. Saaledes lød Rygtet, der snart forplantede sig over hele Jylland, men viste sig at være uden al Grund.

Min Bedstefader tog da sine Penge, og ved Aften-tid bar han dem ned i Mosen, hvor han grov dem ned. Det var hans Bank, og han var nok langtfra ene om at bruge den Slags.

Det var altsaa i den gamle Tid, Peder Vig var Handelsmand. Da den nye Tid kom med sine mange nye Maader at tage Tingene paa, kunde han ikke følge med. Hans Handel efter 1850 var mest Hjemme-

handel; kun en enkelt Gang var han Sønder oppe som i gamle Dage.

* * *

Over Handelen glemte Peder Vig ikke at drive sin Gaard op. Da han blev Mand, bestod den, som sagt, for en stor Del af Hede. Det ene Stykke af Heden efter det andet drev han op baade hjemme og i Krattet. Rundt om paa Markerne fandtes der i min Drengetid en Mængde Mergelgrave, der vidnede om, at han havde brugt en Masse Mergel. Da han altid havde en stor Besætning af Kreaturer, var han i Stand til at gøde Jorden rigeligt. Og den betalte ham rigeligt for hans Flid; den gav af sig som aldrig før. De gamle Huse blev snart for smaa, og før hans første Kone døde, i 1837, var den gamle Gaard paa Stuehuset nær ombygget; nye grundmurede og større Huse var opført i de gamles Sted. — De af min Bedstefader opførte Bygninger — Stuehuset blev bygget i hans anden Hustrus Tid — stod endnu i 1901, da jeg sidste Gang kom igennem Fitting. Den søndre Længe er dog nedbrudt, siden Gaarden blev delt, hvormom siden.

* * *

Da Peder Vig kom til Fitting i 1819, var han ikke blot den yngste Mand i Byen, men han var en fremmed. Vel grænser Østervigs Marker til Fitting do., men en Landsby dengang var noget andet end nu. Der var nok de Fitting Mænd, som baade havde giftefærdige Sønner, og som lige saa godt som den gamle Søren Vig kunde se, at Per Sørensens Gaard var værd at have. Nok er det, Peder Vig fik at føle, baade at han var ung og fremmed blandt de gamle Fitting

Mænd, paa den Maade, som Danskerne tit har vist sig at have deres Styrke i: de drillede ham. Ved Udskiftningen af de Fitting Marker blev det bestemt, at flere af de andre Gaardmænd skulde have et Tørveskifte i Mosen, som ligger i den nordligste Gaards Mark, ligesom i hvert Fald et Par af de andre Gaarde skulde have Vej til deres Udmarker over den nordligste Gaards Mark. — Men, for at sige det kort, denne Vejrettighed benyttede de saaledes, at de kørte, hvor de vilde. Det gik i den gamle Per Sørensens Tid, men den unge Per Sørensen havde en anden Mening om den Ting. Han lod dem vide, at Vejen skulde være saa bred, som Papirerne sagde, og at den skulde gaa paa det bestemte Sted — og ikke andre Steder. De gamle Fitting Mænd ansaa saadant noget som Bevis paa Ungdoms-Uforstand, der nok vilde tabe sig med Tiden, — og der blev kørt ud og ind værre end nogensinde. Men Peder Vig lod sig ikke saadan spøge med. De Fitting Mænd fik Øvrighedens Tilhold om at holde sig paa deres Rettighed eller tage Følgerne. Det hjalp: ikke blot fulgte de Vejen for Fremtiden, men den unge Mand paa Per Sørensens Gaard vandt deres Agtelse med det samme.

Min Fader fortalte mig, at hans Fader tit sagde om de andre Fitting Mænd, at i Grunden kunde man vel ikke vente sig saa meget af dem, for de havde jo aldrig været andre Steder end i Fitting „og saa til Mølle og til Kirke“ — føjede han til.

I sine Velmagtsdage var Peder Vig en haard Husbonde. Det var ikke blot Drengene, der maatte tidlig op og kom silde i Seng, Pigerne og Karlene nød samme Ret. Og naar der blev kaldt om Morgenen, skulde vedkommende møde inden alt for længe. Det

var han selv vant til fra Østervig. — Selv fik han ikke megen Søvn. Han færdedes meget om Natten, naar han var ude paa Handelen. Der er lange Afstande derude i Hedesognene, og længere var de dengang. Derfor gik det ikke an at bruge den hele Dag til at ride omkring og handle; Eftermiddagen kunde gøre det, og den kan som bekendt strækkes, saa den omtrent naar til den næste Morgen, og det gjorde den ikke saa sjælden for hans Vedkommende.

Dengang var det ikke saa helt ufarligt at færdes paa Vejene ved Nattetid. Man risikerede bl. a. at møde „den gal' Landmæ'ler“, der havde haft en Del med Udskiftningen af Jorden i Bække Sogn at gøre, og nok mer end tilbørligt maalt til sin egen Fordel. Derfor maatte han ogsaa efter sin Død maale om igen. Der var nok dem, som havde mødt ham og var bleven tvungen til at løbe med Landmaalerkæden for ham. — Saa vidt jeg véd, kom det aldrig saa vidt med Peder Vig. Men en Nat, da han som sædvanlig red hjemad, saa' han én kørende foran sig paa Vejen, og lige med ét skiltes Vognen ad, og Hjulene, som var gloende, løb hver til sin Side. Det var han aldeles overbevist om at have set. Men bange blev han ikke, for naar man gør Ret og Skel, behøver man ikke at være bange uden for Skarnsfolk, ifølge gammel Tro, og den var ogsaa hans.

* * *

Da Peder Vig var Handelsmand, er det rimeligt, at han ofte fik Besøg af andre Handelsmænd paa sin Gaard i Fitting. Særlig til Vorbasse Marked var der mange, der havde deres Tilhold i Fitting, baade før

og efter Markedet, baade selv og med deres Trækkere og Kreaturer. Da jeg tjente som Dreng paa min Bedstefaders Gaard i 1865, kan jeg huske, at der var Handelsmænd baade fra Salling og Fyn, som havde deres Kvartér paa Gaarden baade før og efter Markedet, som de var vant til det gennem mange Aar og som deres Fædre før dem. — Der maatte saa gøres Plads paa Marken for deres Kvæg, i Stalden for deres Heste og i Huset for dem selv. Navnlig husker jeg Niels fra Salling, som altid købte Stude paa Vorbasse Marked, og hvis Sallingmaal vi morede os over at høre. Man fortalte om ham, at han altid græd, naar Terminstiden nærmede sig, for han havde megen Gæld paa sin Gaard. Ligeledes var der en fynsk Handelsmand, Lørup, som altid havde sit Kvartér paa Gaarden, naar han kom til Vorbasse Marked. Han handlede med røde fynske Køer. — Det var en selvfølgelig Sag, at man altid havde Plads baade ude og inde til sine Stamgæster.

Peder Vig havde ligeledes sine bestemte Steder, han tog ind, naar han var til Marked; saaledes f. Eks. naar han var i Kolding, gæstede han altid ind hos Hans Harthe, og hos hans Fader før ham. Var han til Marked i Vejle, havde han altid sit Kvartér i Lille-Knabberup, hvor nogle af hans Slægtninge boede.

Peder Vig som Embedsmand i Vorbasse Sogn. Sogneforstander.

Min Moder tjente for Pige hos Peder Vig i Sommeren 1843. I hendes Skudsmaalsbog har daværende Sognepræst i Vorbasse-Hejnsvig, H. F. Langballe (1836—44), skrevet:

„Hun har i Sommer tjent i Fitting hos Gaardejer, Sogneforstander P. Sørensen og opført sig vel her i Menigheden, hvor hun dog ikke har communiceret. Det er mig bekjendt, at hun en Tidlang af sit Ophold her har været syg og sengeliggende. Anmeldes afgaaet til Nørup Sogn.

Vorbasse, den 21. Novbr. 1843.

Langballe.“

Ved Forordning af 13de August 1841 blev der tilstaaet Sognekommunerne i Kongeriget Danmark Ret til at vælge en egen kommunal Repræsentation, der fik Navn af Sogneforstanderskab, hvilket saa længe efter forandredes til Sogneraad. Peder Vig blev valgt til Medlem af denne Repræsentation, og blev dens Formand. — Navnene paa de andre Sogneforstandere kender jeg ikke. Jeg har altid hørt, at det var i 1842, at Vorbasse Sogn fik sit første Sogneforstanderskab. Det er en bekendt Sag, at nye Embedsmænd er ivrige, og de nye Forstandere i Vorbasse var i den Henseende ingen Undtagelse. Engang gik det særlig stormende til ved deres Møde, der dengang holdtes i Vorbasse Kro, altsaa hos Niels Bennetsen. Det var navnlig Formanden og Per Skødebjerg, der stødte sammen, og i Stridens Hede kaldte P. Skødebjerg den anden „en Spejlsliber og en Køterknægt.“ Da tog Peder Vig Vidner paa hans Mund og sagde: „Det skal Du komme til at svare til, min gode Mand, for jeg er F. støde mig* Formand i æ Kommissjon.“ Og Peder Skødebjerg maatte tage sine Ord tilbage, først nok endda efter, at Peder Vig havde la-

* Hans sædvanlige Ed. Hver Bonde i Vorbasse havde sin Ed, ligesom hver Konge sit Valgsprog. Saaledes var det i min Drengetid. Jeg tror, at jeg kunde nævne indtil ti Eksempler herpaa, desværre.

det ham stævne for Ærekrænkelse. Jeg antager, at det var i Peder Vigs Formandstid, at Fitting By fik sit faste Skolelokale. Da min Fader begyndte at gaa i Skole, i 1828—29, havde man kun Omgangsskole i Bøndernes Storstuer. Degnen 3: Skolelæreren fra Vorbasse kom derop visse Dage om Ugen og læste med Børnene. Skolen var i den sydligste Gaard den Dag, min Fader begyndte sin Skolegang, og han var saa optaget af den nye Verden, han nu skulde ind i, at han tabte de Lybskskillinger, han havde med til Degnen; han maatte da hjem til sin Moder, som saa hjalp ham at finde Pengene, saa han paa ret Vis kunde blive indlemmet i det nye Samfund. Degnen dengang hed Anders Christensen, og min Fader, som nøje kendte hans Haandskrift, sagde, at det var ham, der havde skrevet Testimoniet over min Oldefader, Søren Pedersen af Østervig (1832). — I min Drengetid havde Fitting Skole sit faste Lokale i et Hus paa Fitting Gade, Vest for den sydligste af de Fitting Gaarde. Til den ene Side af Forstuen var Skolen, og til den anden Side boede en Familie, dengang en Hjulmand.

Om Vinteren havde man saa en Bilærer, der de tre Dage om Ugen var i Fitting og de tre øvrige i Skjoldbjerg eller Moltkenberg. Om Sommeren maatte Degnen fra Vorbasse holde Skole baade i Fitting, Vorbasse og Nebel, medens Degnen fra Hejnsvig gjorde Tjeneste i Skjoldbjerg Skole.

I mange Aar var Hans Mortensen, vistnok fra Faaborg Sogn, Skolelærer i Fitting og Skjoldbjerg*. Hans

* En Søn af Hans Mortensen, Jørgen Hansen, har i mange Aar været Farmer i Nærheden af Elk-Horn, Iowa. Vi har ofte talt sammen om hans Fader og Skolen i Fitting.

Afløser blev, saa vidt jeg véd, Peter Grube fra Vorbasse.

Skolelokalet i Fitting var ikke videre lyst, men ellers nok saa rummeligt og med Lergulv.

Peder Vig var Medlem af Sogneforstanderskabet i mange Aar, men hvor mange kan jeg ikke sige.

Lægdsmand.

I Arent Steenstrups Bog „Den danske Bondes Pligter og Rettigheder efter Lovene“ (København 1802), 12te Kapitel „Om Lægds mænd“ hedder det: „Forordningen af 20de Juni 1788 bestemmer de nuværende Lægds mænds Pligter og Rettigheder saaledes: De foreslaas til Lægdsmands-Embedet, paa de samlede Godser af Proprietærene, paa Strø-Godset af højeste Lodsejer i hver By, og paa Selvejrgodset af Amtsforvalteren (formodentlig nu Herredsfogden, som i Amtsforvalterens Sted fører Rullerne), men de beskikkes af Sessionen, og de vedblive at tjene i 3 Aar . . . .“ osv.

Da Peder Vig kom til Fitting, var hans Svigerfader, Peder Sørensen, Lægdsmand for Vorbasse Sogn. Om det dengang som senere var 85de Lægd i 4de Udskrivningskreds, kan jeg ikke sige bestemt, men antager det ikke, da der er sket Omordninger, siden jeg blev optaget i Lægdsrullen, og det var vel endda i Gjesten Sogn, saa ovenanførte Tal passer slet ikke. Jeg er tilbøjelig til at mene, at min Oldefader og Bedstefader var Lægds mænd i 69de Lægd. Det være nu, som det vil.

I 1820 arvede Peder Vig Lægdsmands embedet efter sin Svigerfader og havde det i over 50 Aar, til

1870, da det gik i Arv til hans Svigersøn, Christen Johnsen, som havde det til 1891, da han forlod Vorbasse Sogn.

Mens mine Forældre boede i Vorbasse (fra 1861 til 1872), var min Fader altid hans Skriver, da hans Haand rystede, saa han ikke godt kunde holde Pen-nen.

De mest bevægede Dage i hans lange Embedstid var naturligvis de to slesvigske Krige. Hans ældste Søn, min Fader, var i den Alder, at han kunde kommet med i 1848, men paa Grund af et Benbrud var hans ene Ben krumt, og han blev taget til Militær-Arbejder, men fik et saa højt Nummer, at han aldrig blev indkaldt. Hvor mange der var med fra min Bedstefaders Lægd i 1848—49 og 50, kan jeg ikke nu gøre Rede for, men det var ikke faa. Derimod kan jeg huske, at i Efteraaret 1863 og 64 var det med spændt Forventning, man om Søndagene saa' efter, om den gamle Peder Vig kom ridende til Kirke paa sin graa Hest, for saa var man temmelig vis paa, at der var Bud efter nogle af Sognets vaabendygtige Mænd. At de unge og ugifte maatte afsted, var jo i sin Orden. Blandt disse var en af Sønnerne fra den midterste Gaard i Fitting, Niels Hansen, siden i mange Aar Gaardejer i Vorbasse, og vistnok ogsaa hans Broder, *Christen Hansen*, ligeledes siden Gaardejer i Vorbasse, Anders Jensen fra Østervig Mark osv. Værre blev det, da der ogsaa kom Bud efter de yngste Aar-gange af Forstærkningen, for da kom Turen til gifte og bosiddende Mænd. Der gik den stærkeste Bevægelse gennem Befolkningen, da saa mange Familie-fædre pludselig blev tilsagte med kort Varsel at give Møde ved Hæren. Af gifte Mænd fra Vorbasse Sogn,

som saaledes maatte bryde op fra deres Hjem, husker jeg følgende:

Gaardejer Christen Pedersen Donslund fra Vorbasse.
 „ Jes Pedersen fra Skjoldbjerg.
 Husmand Hans Hagelund fra Høllund.
 „ Johan Iversen fra Fitting.
 „ Niels Nielsen fra Fitting.
 „ Jens Madsen (?) fra Nebel.
 „ Peder Houborg den yngre fra Vorbasse Mark.
 Indsiddet Niels Jensen fra Vorbasse Mark.

Denne sidste lod sig leje til at være Stillingsmand for Chr. Donslund. De nævnte kom alle hjem igen med Undtagelse af Hans Hagelund, der blev paa Valpladsen.

Jeg tør ikke indestaa for, at denne Liste er fuldstændig, for nu har jeg ikke min Fader at tale med mere.

Som Lægdsmand har min Bedstefader haft med den mandlige Ungdom i Vorbasse Sogn at gøre næsten gennem to Menneskealdre, og særlig i ældre Dage var der mer end én Gang, han hjalp en Karl fri for Kongens Tjeneste, og mange pudsig Scener har han været Vidne til paa Sessionerne i Holsted. Dem morede han sig undertiden over, kan jeg huske. Der fandtes i Vorbasse Sogn ikke faa Hedegaaarde, som laa langt fra Naboer, og hvis Beboere ikke kom meget sammen med andre Mennesker. Naar de unge Karle fra saadanne Steder kom paa Session, var det jo, som kom de ind i en helt ny Verden, og ikke sjælden gav de de høje Sessionsherrer Anledning til at more sig paa deres Bekostning. Men nok herom, da jeg ikke længer kan huske Enkelthederne. Man

har sagt mig, at min Bedstefader kun var Lægdsmand til 1870. Jeg er imidlertid temmelig vis paa, at han var tilstede ved Sessionen i Holsted i Efteraaret 1876, da jeg mødte. Jeg mødte dog fra Malt Sogn, saa jeg hørte ikke til hans Lægd. Men jeg er vis paa, at jeg saa' ham sidde mellem Sessionsherrerne paa Raadstuen.

Som Lægdsmand havde han ofte Ærinde paa Herredskontoret i Kolding, og jeg husker, at han ofte talte om Herredsfoged Morten C. Oxenbøll i Kolding, en Mand, han havde megen Agtelse for.

Hvorfor blev min Bedstefader ikke Dannebrogsmænd efter saa lang en Tjeneste? Da jeg spurgte Slægtinge i Danmark om det i 1901, kunde de ikke give mig anden Besked, end at det var en Skam.

Peder Vigs Familielev.

Paa den over Peder Vig rejste Ligsten paa Vorbasse Kirkegaard hedder det noget drastisk: „Gift tre Gange, 1819, 1839 og 1843.“ Hvis dermed skal siges, at Ægteskabet har stor Indflydelse paa en Mands Liv og Færd, er det til visse med Rette, at de 3 Giftermaal særlig udhæves paa min Bedstefaders Ligsten.

Om hans første Hustru har der allerede været talt. Saa længe hun levede, var Hjemmet i Fitting lykkeligt, og han omtalte hende altid med Højagtelse. Hun var en forstandig og dygtig Kvinde. Min Bedstefader sagde om hende: „Hun kunde baade vadske, brygge og bage paa én Dag, og det endda, saa det duede noget.“ — I sit Ægteskab med Peder Vig blev hun Moder til et eneste Barn, min Fader, Søren Pedersen Vig, som blev født den 4de September 1822. Ann' Mari' Vigs havde en ualmindelig smuk Sangstemme

og kunde synge baade Salmer og Viser i Mængde. Jeg tror, at jeg endnu kan synge nogle af de Viser, som jeg lærte af min Fader og han af sin Moder. Min Fader sagde, at hun døde, da han gik i sit 16de Aar, altsaa i 1838, vistnok om Foraaret.

Hendes Ligkiste, sagde min Fader, var den smukkeste, der endnu var sét i Vorbasse Sogn. Men den gemte ogsaa Støvet af en god og trofast Kvinde. Med hendes Død endte den lykkeligste Tid af Peder Vigs lange Liv. Jeg har set hendes Billede i hendes Datter Mari' Kirstin', Peder Houborg den ældres Hustru, som skal have lignet hende meget baade i Sind og Skind. Og denne min Faders Halvsøster var altid god at gæste, især for os Børn, til hvem hun altid havde et venligt Ord og en rund Haand.

*   *   *

Inden Peder Vig indtraadte i nyt Ægteskab, maatte han holde Skifte med sin eneste Søn. Denne mente sig at være forurettet ved den Lejlighed, noget, som jeg ikke kan dømme om. Min Fader blev tillagt 400 gamle Dalere som Arv efter sin Moder. Hvor meget denne Sum vilde være i vor Tid, har jeg ingen Mening om; men min Fader mente altid, at den var alt for lille i Forhold til, hvad Gaarden dengang var værd. Men hans Formynder, hans Morbroder, lod sig narre, paastod han.

Peder Vigs anden Hustru blev Helene Marie Christensdatter, en Gaardmandsdatter fra Risbøl i Vorbasse Sogn, Søster til Jørgen Risbøl. Det var i 1839, han ægtede hende, der vistnok bragte en betydelig Medgift til Gaarden. Hun døde efter henved 3 Aars Æg-

teskab, saavidt jeg véd, i Barselseng. I hendes Dage blev det nye Stuehus bygget, og saa vidt jeg véd, findes hendes og min Bedstefaders Navne endnu paa sammes vestre Gavl.

Denne min Faders første Stedmoder siges at have været en stille, blid Kvinde. — Hendes Død vakte stor og almindelig Sorg, hun døde nok uden at blive forløst. Jeg har hørt gamle Folk fortælle, at der maatte sendes Bud til Kolding efter Læge, og flere Spænd Heste blev sendt ham i Møde, at han snarest muligt kunde komme til Fitting. Men den stakkels Kvinde stod ikke til at hjælpe. Distriktskirurgen i Kolding dengang var P. A. C. Rosendahl (død 1847), den samme, som den 28de August 1829 vaccinerede min Fader.

* * *

Da Peder Vig var 51 Aar gammel, indtraadte han i Ægteskab med *Christiane Vilhelmine Pedersen* af Store-Lihme, Nørup Sogn, der var henimod 20 Aar yngre end han.

Hun var nævnt efter Generalkrigskommissær („General“) Christian Vilh. Petersen (1783—1841) til Engelsholm, i hvis Hus hendes Moder havde tjent som Stue- eller Barnepige, og der var tillagt hende en Arv efter ham, og Præsten — dengang H. Sveistrup — og Degnen i Nørup var indsat som hendes Værger. Jeg har allerede fortalt om deres Besøg paa Østervig, da der var Tale om, at hun skulde blive den store Søren Vigs Hustru. Ved denne Lejlighed var Peder Vig med, og, kort at fortælle, det endte med, at hun blev gift med ham, efter at nævnte hendes Værger flere Gange havde været i Fitting. Da jeg er hendes Sted-

søns Søn, og da hun var min Gudmoder, som altid har været mig god, er det mig ikke let at skrive ret meget om hendes og min Bedstefaders 36-aarige Ægteskab. Hun var en stærk, kraftig og dygtig Kvinde, og han blev efterhaanden gammel og aflægs, saa hun og Børnene, hvoraf der var 6, stod for Styret. At det under saadanne Forhold gik, som det kunde, og ikke altid som det skulde, har jeg andres Ord for, som kendte til de Dele paa nært Hold. At alle vedkommende har lidt derunder, er lige saa vist, min gamle Bedstefader maaske ikke mindst,

Der blev solgt enkelte Stykker fra Gaarden, men den var alligevel stor nok til at deles i to, hvilket skete i 1870, da den ældste Datter af tredje Ægteskab, *Ane Helene* (født 20de Januar 1844), blev gift med Christen Johnsen af Bindeballe i Randbøl Sogn. De fik Hjemmegaarden, og den ældste Søn, *Peder Madsen Pedersen Vig* (født 1847), fik Udlodden i Fitting Krat, imod at han skulde have sine gamle Forældre paa Aftægt. Det var i hans Hjem, min Bedstefader døde i 1879, den 29de Marts, over 87 Aar gammel. Hans tredje Hustru overlevede ham i 13—14 Aar. Christen Johnsen solgte Gaarden i Fitting i 1891 og boede siden i Egtved, hvor han døde for 2—3 Aar siden. Peder Vig solgte ligeledes sin Gaard i Krattet og lever nu paa Fitting Mark, mellem Fitting og Østervig.

Hele den gamle Gaard i Fitting er saaledes nu ude af Slægtens Eje.

Af Peder Vigs Børn lever endnu følgende i Danmark, alle af tredje Ægteskab:

1. *Ane Helene Johnsen*, hans ældste Datter, som Enke i Egtved. Ingen Børn.

2. *Ane* (født 1845), gift med Lauge Jensen i Anst. 4 Børn.

3. *Peder Vig* (se omstaaende). 6 Børn.

4. *Jakobine* (født 1851), gift med Vurderingsmand Niels Hansen i Bramminge. 6 Børn, hvoraf 1 Søn i Amerika.

5. *Jens Pedersen Vig* (født 1854), lever som Gaard-ejer og Handelsmand paa Bække Mark. 2 Børn.

6. *Søren Vig* (født 1849), døde som ung Karl i Fitting.

Af hans *Børnebørn* lever jeg og mine 5 Brødre her i Amerika. Kun to af os er gifte, jeg anden Gang. Af hans *Børnebørns* Børn findes her 13, alle Sønner, hvoraf de 10 er mine.

* * *

Min Bedstefader var af Middelhøjde, slankt bygget, lyshaaret og blaaøjet, smuk af Aasyn, og maa i sin Ungdom have været en køn Karl. Han bar aldrig Skæg, det jeg kan huske. Hans Hænder var smaa, men noget krumme af Arbejde. Af Temperament var han nærmest Koleriker, men ellers godsindet. Han var nøjsom og maadeholden baade i Mad og Drikke. Han blev aldrig korpulent. Han har aldrig været syg, saa vidt jeg véd. Hans Legeme var hærdet fra hans Ungdom. Han drak kun sjælden stærke Drikke og brugte aldrig Tobak i nogen Form. Han gik altid i sort eller blaat Vadmelstøj, Frakke og høj Hat, hvori han gemte sit Lommetørklæde. Han talte lavt og noget monotont, men højt og heftigt, naar han blev vred, og det blev han let, især paa sine ældre Dage, og saa brugte han den Ed, jeg før har nævnt. Ellers

bandede han ikke. Han kunde være munter og oprømt og brugte da en Mængde Ordsprog og Talemaader, noget, min Fader tog i Arv efter ham. Han var en skarp lagttager, og ikke faa Øgenavne, som siden blev gængse i Sognet, har vistnok deres Udspring fra ham. Blandt disse var Røde Jørgen, Skraa-Niels, Kønne-Niels, Strit-Johan, Søren Kathals o. fl.*. Naar han talte til mig eller andre Drengene, satte han tit „Musse“ foran Navnet, om han dermed mente „Mosjø“ eller han tænkte paa Katten, véd jeg ikke. Min Bedstefader talte meget med sig selv, naar han gik alene, noget, der synes at være gaaet i Arv til Familien i det hele. Efterhaanden blev det jo nemlig saaledes, at den Slægt, hvori han hørte hjemme, døde ud, og han blev ensom i en Tid, der var ham fremmed. — Saa længe jeg kan huske, vilde han altid have Skorpen (Ringen) af Brødet med, naar han spiste. Tygge den kunde han ikke, men saa tog han sin Lommekniv og skar den i smaa Stykker, som han saa opløste i Munden. Ifølge jydsk Overlevering er det nemlig Ringen, der gør stærk, Krummen alene er Kærlingskost. — „Hør min Snak til Ende, saa véd Du min Mening“, sagde han, naar nogen afbrød ham i hans Tale. „Forsnak er bedre end Eftersnak“, husker jeg, han sagde.

Han var ikke overtroisk efter sin egen Mening — hvem er vel for Resten det? — men han havde sin egen Mening om mange Ting. Navnlige havde han Mistillid til Læger, „Dokterer“, som vi kaldte dem.

* Selv her i Amerika har jeg haft Ulejlighed af disse Øgenavne, idet jeg har mødt Børn af dem, som bar dem. De nævnte deres Forældres rette Navne, jeg kendte kun Øgenavnet. Mon noget Sprog er rigere paa Øgenavne end det danske?

Maaske kunde de hjælpe, naar et Menneske ikke virkelig fejlede noget, men i alvorlige Tilfælde gjorde man bedre i at henvende sig til en klog Mand. — Det var med ham, som førnævnte A. Steenstrup siger i sin Bog om Bondens Pligter og Rettigheder (19de Kap.): „De allerfleste (3: Bønder) have endnu en Fordom imod de i Districterne ordentlig beskikkede Læger, og betjene sig hellere af Hestedoctere og de saakaldede kloge Mænd end af disse.“ Da saaledes min Fader, saavidt jeg véd i 1846 (?), havde brækket sit venstre Ben, idet han kørte med en Hest, han var ved at sælge, — blev der ikke sendt Bud efter den autoriserede Læge i Kolding, men derimod efter „den gamle Teglbærder“ i Smidstrup ved Vejle! Denne satte ogsaa Benet sammen, og det heledes hurtigt. Men saa kom Foldingbro Marked, og da kunde min Fader, som var naaet til at kunne gaa ved Hjælp af en Krykke, ikke dy sig, han tog med til Marked. Det gik altsammen godt, til han kom hjem i Gaarden i Fitting og vilde staa af Vognen, da kom han til at sætte den syge Fod for haardt mod Jorden, saa Benet bøjedes. Der blev saa sendt Bud efter den gamle Teglbærder igen, og han kom. Han maatte saa brække Benet og sætte det sammen igen. Før han gik til det, siger han, som var meget døv, til min Fader: „Ja, lille Fa'r, dette her vil gøre ondt, og skal Du raabe saa højt, at jeg kan høre det, saa bliver det slemt. Men bliver det dig for haardt, saa skal Du slaa paa min Ryg, saa véd jeg, hvad Du mener. Men dit Ben bliver krumt alle dine Dage.“ Og det slog altsammen til.

Da den store Søren Vig, som tidligere fortalt, fik et Skud Krudt i Underlivet, tyede han ikke til Lægen

om Raad. „Nej“, sagde min Fader, „men der var en Smed Nord nede, som vidste ham Raad!“ — Og som det var med Mennesker, var det med Kvæg: man tyede ikke til Dyrlægen med de syge Dyr.

Naar det ikke var altfor galt, vidste Peder Vig selv Raad baade for Heste og Køer. Gik det over hans Forstand, tyede han til Donslund Mølle. Manden dér ejede nemlig Henrik Smids Lægebog, sagde min Fader, og havde studeret den, saa han kunde hjælpe. Den gik nok siden i Arv til en af hans Sønner, der i min Tid boede i Fitting Krat, og var Sognets Dyrlæge og i det hele en klog Mand.

* * *

Angaaende min Bedstefaders religiøse Standpunkt kan jeg kun sige, at han havde nedarvet Ærbødighed for det hellige, og det vilde have været ham en utænkelig Tanke at afvige fra den Tro og Lærdom, han var opvokset i fra sin Barndom. Naar han tog hjemme fra, ridende, kørende eller gaende, sagde han altid: „Saa i Guds Navn da!“ eller: „Saa i Guds gode Navn da!“ Og naar han kom tilbage efter fuldendt Rejse, sagde han: „Saa, Gud ha' Lov!“

Og her afsluttes saa de sparsomme og ufuldkomne Efterretninger, jeg er i Stand til at give om min Bedstefader og hans For- og Samtid i Vorbasse Sogn. Det var et hæderligt Navn, han tog i Arv fra Fædre før ham, og han har efterladt et hæderligt og uplettet Navn til sin Efterslægt, og det er et godt Arvegods.

* * *

Angaaende *Hans Sørensen Vig*, eller Hans Østergaard (se foran) kan jeg efter hans Families Meddelelse give følgende Oplysninger: Han døde i Sønder

Gørding den 24. Juli 1883, 84 Aar gl. Hans Hustru, Maren Jensdatter, Datter af Gaardmand Jens Pedersen og Hustru Ise Marie Pedersdatter, var født i Sønder Gørding 16de Februar 1807 og døde samme Steds 20de August 1892. Deres Børn var følgende:

1. *Ane Marie Hansen*, født 15de Januar 1832, — gift med Anders Vind i Esbjerg.

2. *Stephine Hansen*, født 17de Maj 1834, — død som Barn.

3. *Karen Marie Hansen*, født 24de September 1837, — gift med Gaardejer Truels Hansen, — 2 Børn.

4. *Ise Hansen*, født 26de Juli 1840, — gift med Joh. E. Schmidt i Aarre, — 9 Børn.

5. *Inger Hansen*, født 26de Januar 1844, — død ung.

6. *Jensine Hansen*, født 4de Juni 1846, — gift med Niels Sørensen, — lever i Amerika.

7. *Sørine Hansen*, født 14de Februar 1849, — gift med Simon Nielsen Lund paa Østergaard i Gørding, — 3 Børn.

8. *Jenge Marie Hansen*, født 21de August 1851, — gift med Købmand Marius Mattesen i Esbjerg, — 3 Sønner.

Præsterne i Nordby paa Fanø efter Reformationen.

Ved pens. Overlærer **Holger Poulsen**, Nordby.

Liber daticus Fanoensis* (Præsternes Embedsbog „L i Nordby) indeholder Beretninger om dette Sogns Præster og om en hel Del kirkelige og kulturelle Forhold paa Øen Fanø. Efter Navnet at dømme skulde man tro, at Bogen omhandlede hele Øen; men dens Indhold angaar dog kun *Nordby*. Sønderho har sin egen Præstebog.

I længst forsvundne Tider skal Fanøs Befolkning have været bosat „midt paa Øen, hvor Kirken laa; men da Beboerne formerede sig og lagde sig efter Søfart og Fiskeri“, flyttede de „nærmere til Havnene, og paa den Maade menes (∴: antager man), at den eene Sogn, som hele Øen bestod af, er bleven deelt i tvende Sogner, ved det, at nogle har flyttet sønder paa og gjort Begyndelsen til Sønderho, nogle Nor paa og oprettet Nordby Sogn.“*

Om de katholske Præster i Nordby findes ingen Oplysninger her paa Øen. Først 34 Aar efter Reformationens Indførelse her i Landet (1536), begynder „L. D. F.“ med nogle kortfattede Beretninger, der —

* Alle Citater er, naar ikke anden Kilde angives, anførte ord- og bogstavret efter „liber daticus Fanoensis“.

efter Haandskriften at dømme — først længe efter er indførte i Bogen af Præsten *Niels Hansen Friis*, der senere vil blive nærmere omtalt.

Beretningen om Præsterne i Nordby begynder saaledes:

„Præsterne

Her udi Norbye Sogn paa Ejlandet Fanøe, hvorom haves nogen Efterretning.“

Den første, der fortælles noget om, er velærværdige Hr. *Søren Trugelsen*, som blev Præst her i Aaret 1570, hvilket fremgaar af, at han har underskrevet en Obligation, som endnu fandtes her i Sognet, da man senere begyndte at bogføre Oplysninger om Præsterne. Om de kirkelige Forhold i Menigheden, medens Hr. Søren var Præst her under Frederik den Anden, er der intet oplyst. Derimod berettes der, at han efter Ansøgning af Kongen blev „benaadet med Frihed for at give Sandtold af halvandet Skib, som han selv om Aaret udreedte til Søes, efterdi hans Gaard og Eien- dom var ved Sandflugten lagt øde; hvilket ogsaa var sket med en Deel af Beboernes Agger og Eng, hvorved han tillige led Afgang i sin Tiende.“ Benaadningsbrevet er dateret Dronninggaard,* den 29. Maj 1573.

Sandtold var en Mandspart Fisk af hver Baad og blev af Kongen skænket til Ribe Hospital. Ti Fiskerlejer her i Amtet har betalt denne Afgift, deriblandt List, Sønderland paa Romø, Manø, Fanø, Langlig og Nymindegab.

I Aaret 1587 blev Kronens Andel i Korntienden af *Billum* Sogn paa Grund af Fiskeriets Aftagende skæn-

* Tidligere Hovedgaard ved Furesøen i Nordsjælland.

ket til Hr. Søren Trugelsen (3: Nordby Præsteembede). Kongebrevet, der var dateret Skanderborg Slot den 3. Febr. 1587, laa gemt i „Stifts-Kisten“* i Ribe. — Efter Ansøgning fra Søren Trugelsen blev den ommeldte Korntiende ogsaa tilstaaet „hans Successor“, Hr. *Claus Pedersen*, som var hans Kapellan og forud bestemt til hans Efterfølger i Embedet, hvilket fremgaar af Christian den Fjerdes Brev, dateret København den 5. Maj 1607, hvilket Brev ogsaa dengang fandtes i „Stifts-Kisten“.

Hvornaar Søren Trugelsen er død, vides ikke med Vished. Det antages, at han er afgaaet ved Døden i Aaret 1611. Forudsat Rigtigheden heraf, har han været Præst i Nordby i det mindste i 41 Aar.

Om den næste Præst, den forannævnte *Claus Pedersen*, berettes der kun grumme lidt. — Som Skik var dengang, fik Kapellanen Embedet efter den Præst, han havde været ansat hos. For at faa Embedet maatte den nye Præst undertiden forpligte sig til at gifte sig med Formandens Enke, hvilket dog en Præst undslog sig for, da han var bleven valgt og kaldet til et Embede. Motiveringen af, at han ikke vilde holde sit Ord og følge Datidens hævdvundne Skik, var i dette Tilfælde ikke til at afvise; thi Enken var bedaget og havde mange Børn.

Claus Pedersens Sønesøn (ell. maaske Søn), Claus Clausen, var Degn her i Nordby, og dennes Søn, Anders Clausen, var ogsaa Degn her og døde først i Aaret 1740.

Claus Pedersens Efterkommere boede i flere Slægtled i Nordby. Han døde 1627 og var altsaa kun

* Stiftsarkivet.

i 16 Aar Præst her; men han har formodentlig været en ældre Mand, da han overtog Embedet.

Claus Pedersens Efterfølger var Hr. *Niels Sørensen*, som blev Præst i Nordby 1628. Hvor længe han har været Præst her, véd man ikke; men det har næppe været i ret mange Aar. Hans Hustru var fra Varde. Oplysningerne om denne Præst er meget sparsomme. Der fortælles kun, at han „skal have forfærdiget et Poema (Digt) over sin Broders Fata (sælsomme Hændelser) i Ostindien.

Den fjerde Præst, der berettes om, hed *Hans Hansen Riiber*, der formenes at være bleven Præst efter Niels Sørensen; men man véd intet om Riiber før Aaret 1652, i hvilket Aar han „erholdt Kongens Brev at nyde Kongens Anpart (af) Korn-Tiende af Billum ligesom hans Formand.“

Han er formodentlig død i Aaret 1659. Mens han var Præst i Nordby, blev den ældre Kirke, der laa i Rindby, bygget, vistnok i Aaret 1651.

Ditlev Hansen er den femte i Rækken; han blev Præst her 1659 og var en Byfogedsøn fra Ribe. Hvad der berettes om ham, er ret dramatisk, men taler ikke til hans Fordel; thi, som der staar i L. D. F., „han beskyldtes for en hæslig Gerning“, hvorom der fortælles følgende:

Ditlev Hansen var gift, men alligevel bleven forelsket i anden Kvinde, nemlig Sophie fra Ribe. For at faa hende til Ægte formaaede han sin Broder, der var Student, til at myrde Ditlev Hansens Hustru, hvorefter han ogsaa naaede sit Øjemed og blev gift med Sophia. Hans første Hustrus Slægtninge, som fandt, at hendes pludselige Død var mistænkelig, paaførte ham Proces; men Præsten forsvarede sig saa vel, at

man ikke kunde overbevise ham om hans formentlige Brøde. — Broderen, der for Betaling skulde have udført Mordet, gjorde sig „u-seunlig“, og andre, som kunde vide noget om Sagen og meddele Oplysninger til dens Opklaring, truede Præsten til at fordølge Sandheden, saa der intet blev oplyst om, hvorvidt der var begaaet nogen Forbrydelse, eller Præsten var uskyldig. Han undgik dog ikke sin Skæbne, og Straffen ramte ham alligevel, skønt han ej blev eller kunde blive dømt af den verdslige Domstol. Han faldt nemlig i Fortvivlelse, og „hans egen Mund vidnede det mod ham, som han tilforn tvang andre til at tie med. Omsider tog han Ende med Forskrækkelse, da han havde været Præst paa tiende Aar.“ — Hvori Forskrækkelsen bestod, om han blev sindssyg, begik Selvmord eller blev straffet, melder „L. D. F.“ intet om, men henviser til, at „om denne Handel findes vidre Oplysning i Fanøe Birke-Tings gamle Protokol, som er i Birkefogdens, Morten Bøllings Forvaring.“

Allerede i Aaret 1660, det Aar, da Enevoldsmagten blev indført i Danmark, blev *Lauge Pedersen Sognepræst* i Nordby. Hans Fader, Peder Laugesen Lifstrup, var Sognepræst i Sønderho. Lauge Pedersens Familieforhold gøres der omstændelig Rede for i „L. D. F.“ Han var to Gange gift. Hans første Hustru hed Inge Pedersdatter, med hvem han var gift i 12 $\frac{1}{2}$ Aar. I dette Ægteskab fødtes ni Børn: en Søn og otte Døtre. De to sidste Døtre var Tvillinger, og deres Fødsel kostede Moderen Livet; hun blev kun 36 Aar gammel. Anden Gang var han gift med Else Andersdatter, hvis Fader var Hr. Anders Hansen Roest, formentlig fra samme By, som nu kaldes Roust. — I sit andet Ægteskab blev han velsignet med fem Børn,

tre Sønner og to Døtre. Om disse fjorten Børn findes der kun Meddelelser om otte, nemlig:

1. Peder Laugesen, der blev Sognepræst i Hodde og Tistrup.

2. Margrethe, gift med Hans Bagger, Sognepræst i Kvong og Lyhne.

3. Ingeborg, gift med Jens Hatting, Guldsmed i Varde.

4. Gregers, der først var Kapellan i Skive, derefter i Ikast.

5. Mette, først gift med Jac. Bonum og siden med Cast. C. Christophersen af Allerup*.

6. Anders, der drog til Søs og døde i Ostindien.

7. Lauge, der var Forvalter paa Stamhuset Thorrupgaard, men boede selv paa Gaarden Ørregaard; han døde Aar 1766.

8. Maren, gift med Jacob Ibsen Blohm, om hvem der vil blive fortalt, naar vi kommer til at berette om Magister Jens Brasens Levned.

Iøvrigt var Lauge Pedersen en „habil og munter Mand“, som især var meget nidkær til at forfølge „Troid-Folk“. Han jagede saa længe efter dem, at han selv faldt i Graven, idet han blev beskyldt for Trolddom. Herom, meddeler „L. D. F.“, „fortælles mange forslidte Historier, som ei er værd at anføre.“

Endelig blev han syg og sengeliggende, hvorfor han to Aar før sin Død maatte overgive Embedet til sin Successor (Efterfølger), Magister Brasen. Lauge Pedersen døde Aar 1700. Han maa have faaet en prægtig Ligbegængelse; thi i Følge „Skiftebrevet“ kostede hans Jordefærd 120 Rigsdaler, der for to Hundrede Aar siden var en meget stor Sum.

Medens der om de foran omtalte Præster slet intet

* Se foran Side 133 ff.

er skrevet angaaende deres Præstegerning eller om de kirkelige Forhold og Tilstande her i Menigheden, faar man i Beretningen om den næste Præst, *Magister Jens Olufsen Brasen*, en kort, men meget oplysende Skildring af begge Dele.

Brasen var født i Daubjerg ved Viborg, hvor hans Fader var Præst, og dimitteredes fra Roskilde Skole 1676. I 10 Aar (1688—98) var han Konrektor i Ribe, hvorefter han to Aar før sin Formands Død blev kaldet til Præst i Nordby. — Ved Magister Brasens Tiltrædelse af sit Embede var Menigheden i en slet Tilstand, hvorom det hedder, at „aabenbare Synder og Laster øvedes uden Skam eller Undseelse.“ — Den største Del af Befolkningen levede i Vankundighed, faa kunde læse i en Bog, og færre lagde Vind paa sand Gudfrygtighed. Den nidkære Præst varetog sit Embede med Alvor og straffede med Nidkærhed de Synder og Laster, der gik i Svang i Menigheden. Især var han utrættelig i Ungdommens Undervisning i Læsning, Bøn og Sang, hvorfor det med Rette hedder om ham, at „han med Tiden *fik Menigheden omstøbt i en bedre Form.*“ Denne tro Hyrde var til stor Velsignelse for Menigheden i Nordby.

I Aaret 1724 antog han Hr. *Jørgen Bjørn Taulou* til Kapellan og Efterfølger, men Valget var meget uheldigt; thi Taulou var ikke oplagt til Præstegerningen, hvorfor det var heldigt, at Gud forundte den gamle Præst Kræfter til selv at forestaa sit Embede, til han døde. Kapellanen forrettede kun lidt af Embedsgerningen, medens Brasen levede. Denne havde baaret paa en Sygdom fra Ungdommen af, og han havde — som anført — virket i Skolens Tjeneste i 10 Aar og derefter i 37 Aar som Præst i Nordby. I

en Alder af over 78 Aar bortkaldtes han den 2. Januar 1735. Magister Brasen var Forfatter af adskillige Skrifter, deriblandt en gudelig Tale, han holdt den 4. Februar 1728 til et Par gamle Ægtefolk i Nordby: Hans Hansen og Karen Andersdatter, der da havde levet sammen i 53 Aar. Endvidere affattede han et Stridsskrift mod „den vildfarende og Guds Ord modstridende Lærdom, at Hedningerne kan blive salige uden Christi Kundskab og Omvendelse til ham.“ Af hans Skrifter kan endnu nævnes: En Ligtale over Kong Frederik den Fjerde og en Formaningstale i Anledning af Københavns Brand den 20. Oktober 1728. — Magister Brasen havde i sin Embedstid ikke faa Fortrædeligheder, særlig foranledigede af den foran nævnte Jacob Blohm, der synes at have været forstyrret i Hovedet. Tvistighederne mellem Jacob Blohm og Præsten skyldtes en Prædiken, denne holdt paa Helligtrekongers Dag om Stjernen, der vejledede de vise fra Østerland til Bethlehem. Under Prædikenen traadte Blohm ud af sin Stol i Kirken og raabte med høj Røst, at dersom Menigheden vilde gaa med ham hjem, vilde han give den bedre Undervisning om den nævnte Stjerne. Magister Brasen blev, som rimeligt var, meget „altereret“ og paa Embedets Vegne fornærmet. Endvidere var der Strid mellem Parterne i Anledning af, at Blohm ingen Skriftebøn vilde læse eller i Skriftestolen aflægge nogen Bekendelse for Præsten, hvilket denne mente, Blohm var forpligtet til.

Til sidst klagede Brasen til Kongen, der gav Stiftamtmanden og Biskoppen i Ribe Ordre til at undersøge Sagen. Parterne blev indkaldte for Landemodsretten; men Blohm „exciperede“ (gjorde Indsigelse) mod Retten, fordi — „han var Kejser og Apostel“,

hvorfor Sagen henvistes til højere Ret;* men der meldes ikke noget om, at den blev ført videre, hvad der vel heller næppe var Grund til, da Blohm, hans Storchsvanvid undtaget, var en rolig og stille Mand. Han døde først 1754, 82 Aar gammel.

Til Kirken hører en smuk *Kalk* og *Disk* af Sølv. De er forarbejdede i Magister Jens Brasens Embedstid. I Aaret 1717 blev Kirkens hellige Kar stjaalne af en Person ved Navn Peder Janson, der tilligemed sine Tyvekoster blev paagreben i „Biergene“ (Ϸ: Klitterne) og efter udført Dom „halshugget paa den nordligste Pynt af Øen.“ Om denne Begivenhed findes der paa Kalkens Fod en latinsk Indskrift, der i Oversættelse lyder saaledes: „Disse hellige Kar, mishandlede af en

* Ao 1717 den 28. Juni vare, efter Hans Kongl. Maj.s Aller-naadigste Befaling til mig underskrevne Hr. Ernst von Calnein, Kgl. Maj.s Stiftsbefalingsmand over Riber Stift, Etatsraad og Amtmand over Riber Amt, og mig Lauritz Thura, Biskop udi Riber Stift, Hr. Mag: Jens Brasen, Sognepræst for Nordby Menighed paa Fanø, samt en af hans Sognemænd navnlig Jacob Blom for os udi Riber Kapitel eller Kapel indkaldte, hvor da, efterat vi havde i begges Nærværelse efterlæst og overvejet, hvis bemeldte Mag. Jens Brasen paa bemeldte Jacob Blom havde at prætere (hvorom han forhen sin Allerunderdanigste Supplikation til Hans Kongl. Maj. Allerunderdanigst haver indgivet), foreholdt og formanede vi bemeldte Blom til, at han vilde betænkt være paa, at dette Væsen kunde i Mindelighed komme til Ende og at give sin Sognepræst den Satisfaktion, som af bemeldte Blom efter hans formastelige Forhold billigen kunde æskes. Men Jacob Blom paastod herimod, at hannem og af Mag. Brasen burde paa sin Side at gives Satisfaktion, fordi han er en Keiser og Gesandt af Gud, og at sligt i Amsterdam overalt er kundbart paa ellefte Aar, og at han sammesteds paa et halvt Aarstid for alle tilstede sig befindende for aabne Overdøre haver prædiket, for hvilken Aarsags Skyld han formener sig, som en Guds Gesandt, ei at være forpligtet til for nogen Rettergang udi den Sag at møde eller tilsvare. — Efter hvilken Be-

Kirkerøver, er reparerede Aar 1718, da Magister Brasen var Præst.**

Efter den Tids Sædvane blev den af Brasen antagne „Adjunctus og Successor“, Hr. *Jørgen Bjørn Taulou*, der var Søn af en Borgmester og Tolder i Varde, af Kongen kaldet til Præsteembedet i Nordby; men han duede ikke til at være Præst, da hans Helbred var slet og hans Hukommelse svag, hvorfor han allerede 1736 maatte antage en Kapellan, den foran omtalte *Niels Hansen Friis*. Kun to Aar efter *afstod* Taulou Embedet til Kapellanen, men betingede sig af Kaldet en aarlig Pension. Han levede endnu i over 21 Aar og døde 28. September 1760, 64 Aar gammel.

Friis var en født Sønderjyde og tre Gange gift med „Jomfruer“, som de unge Damer kaldtes dengang, selv om Faderen var en Rangsperson. Under denne Præstemand blev den daværende Kirke, der laa i Landdistriktet ved den Kirkegaard, som senere kaldtes „den gamle“, nu den sydlige, betydeligt forbedret,

skaffenhed har vi denne Sag til verdslig Ret henvist og derpaa vores Forretning med egne Hænder underskrevet og i saa Maade Hans Kgl. Maj.s Allerhaadigste Befaling til os allerhørsommeligst og underdanigst efterkommet. Ribe Ao et die ut supra.

H. E. v. Calnein.

L. Thura.

At dette saaledes som overskrevet er udi Hr. Mag. Brasens og bemeldte hans Sognemands Jacob Bloms Nærværelse passeret og tilgaaet er, vidner og vedstaar de begge hermed med egne Hænder.

Ribe, den 28. Juni 1717.

Brasen.

K. Jacob Blom.

Kopien at være ligelydende med Originalen vedstaar med egen Haand

L. Thura.

* Om Nordby Kirke se „Tiden“ Nr. 20, Fredag den 12. August 1910.

ligesom der i Kirkens østre Del blev opført et „Skriftkammer“. I Friis' Embedstid lod Kongen, Christian den Sjette, der tidligere havde ejet Øen, denne bort-sælge ved offentlig Auktion, som afholdtes paa Ribe Raadstue 1742. Nordby Sogn med Jagt og Strand blev tilslaaet Niels Sørensen paa egne og de øvrige Beboeres Vegne for 98 Rdlr. pr. Td. Hartkorn. Det afgiftspligtige Hartkorn var dengang: 63 Tdr. 2 Skp. 1 Album (nu lidt mere).

Medens Niels Hansen Friis var Præst her, skænkede Kongen 1800 Rdlr. til Indkøb af Kampesten til Værn og Vold for Beboernes Huse i Odden (Nordby) mod Ødelæggelse af Stormfloderne. Fra hans Tid fortælles der ogsaa om forskellige Ulykker. Under en Storm den 19. Maj 1767 forliste en Fiskerbaad paa Havet, og hele dens Besætning, 10 Mand, druknede. Fem Aar senere, den 7. Maj 1772, forliste atter en Fiskerbaad, og syv Mand druknede, medens een Mand reddedes af et forbisejlende Skib.

Fra Friis's Præstetid meddeles, at en stor Slette paa den nordvestlige Pynt af Øen blev bevokset med Græs. Beboerne i Odden (Nordby) vilde tilegne sig hele Græssletten, men maatte — i Følge Landvæsenskommissions-Kendelse — dele med Mændene i „Byen“ og Nørby. Dette Græsland kaldes endnu „Grønnin-gen“ og deles i to Afdelinger: Oddens Grønning og Byens Grønning. Den første anvendes endnu til Fællesgræsning for Kreaturerne fra Odden.

Niels Hansen Friis havde i sin Embedstid ikke „Ud-stand“ med nogen, da han elskede Fred; men en Enke og hendes Datter voldte ham dog en Del Kval. Da han var 71 Aar gammel, og hans tredje Hustru død, blev Embedets Byrder ham for tunge, hvorfor han ansøgte om,

at hans Søn, Hans Friis, maatte blive udnævnt til personel Kapellan, hvilket bevilgedes af Kongen, der to Aar senere, den 14. Juli 1779, efter Ansøgning af Niels Hansen Friis tillod denne at afstaa Embedet til Sønnen. Hvornaar den ældre Friis døde, findes der ingen Oplysning om.

Hans Friis var født her i Nordby den 11. Oktober 1755, altsaa kun 22 Aar gammel, da han blev Kapellan, og 24 Aar, da han overtog Præsteembedet her. Der var før den Tid kun vanskelig Tale om Forflyttelse. Præsterne forblev i Embedet, saa længe de levede. Kunde de ikke udføre Præstegerningen længere, antog de en „Successor“ ∴ Efterfølger. Tog Præsten endelig sin Afsked, betingede han sig hos Eftermanden, hvor meget han skulde have i Pension. Saaledes maatte Hans Friis efter Faderens Bestemmelse dele Embedets Indtægter med denne.

Paa den østre Gavl af Nordby nye Kirke findes anbragt Bogstaverne *H. F.* og Aarstallet 1786, i hvilket Aar Nordby nuværende Kirke blev opført, altsaa i Hans Friis's Embedstid. Den gamle Kirke fra 1651 var paa Grund af den tiltagende Folkemængde altfor lille, hvortil kom, at den var brøstfældig og derfor trængte til en Hovedistansættelse. Man besluttede da — i Stedet for at vedblive med kostbare Reparationer — at bygge en ny Kirke. Men det brændende Spørgsmaal blev nu: Hvor skulde Kirken opføres? Flertallet af Menigheden boede (og bor endnu) ved Odden ∴ Nordby, og det var da rimeligt, at Beboerne her ønskede Kirken flyttet længere Nord paa i Nærheden af Nordby, medens Beboerne i Landdistriktet holdt paa, at Kirken — som forhen — skulde blive liggende oppe i deres Bydel. Herover opstod der er en betydelig Strid, som endte med, at Kirken

blev flyttet ned i Nærheden af Hovedbyen. Kirken er solidt bygget, stor og rummelig, hvilket er heldigt, da Fanøboerne er flittige Kirkegængere.

Da Kong Christian den Ottende i Aaret 1842 af lagde et Besøg paa Fanø, gav han Tilsagn om at skænke Kirken et *Orgel*, der blev opsat 1844, og som i hened 50 blev spillet af en blind Organist, N. Gundersen. Kirken blev indviet den 1. Oktober 1786 af Biskop Middelboe fra Ribe. Hans Friis synes ikke at have haft Kapellan. Hans Dødsaar er ikke optegnet; men han er sandsynligvis død i Aaret 1804.

Han efterfulgtes i Embedet af Hr. *Hans Christian Clausen*, der var født i Svendborg 1766, hvor Faderen, Claus Jacob Clausen, var Købmand, men i sine yngre Aar havde pløjet Søen. Hans Christian Clausen skulde ogsaa have været til Søs; men han kunde, trods sit gode Helbred og stærke Legemsbygning, ikke „taale Søen“. I Stedet for at fare til Søs blev han, 14 Aar gammel, Elev i Svendborg private Latinskole. Med ham ophører den gamle Ordning, at Præsten blev i Embedet for Livstid. Efter at have underkastet sig de forskellige theologiske Eksaminer var Clausen i syv Aar personel Kapellan forskellige Steder. Han blev 1799 residerende Kapellan paa Vesterland-Føhr, hvor Gudstjenesten „i alle Dele“ blev holdt i det tyske Sprog. Under 3. Maj 1805 blev han kaldet til Sognepræst i Nordby paa Fanø, paa hvilket „Ejland“ han virkede i 24 Aar, hvorefter han den 5. Juni 1829 forflyttedes til Nørre-Farup her i Stiftet. Her døde han i Fyrrerne. Han udgav en Række Smaaskrifter om theologiske Emner og nogle Prædikener, dels paa Dansk, dels paa Tysk.

Med den næste Præst i Nordby, Hr. *Las Nielsen*,

kommer vi nærmere til Nutiden, hvorfor man ogsaa blandt ældre Folk her paa Øen kan høre Udtalelser om Begivenheder, der nu ligger henved 100 Aar tilbage i Tiden, og om hvilke mundtlige Meddelelser er gaaede i Arv fra Slægt til Slægt.

Las Nielsen var født i Ribe den 11. December 1796 og dimitteredes fra denne Bys Kathedralskole 1817. Theologisk Kandidat blev han 1825, i hvilket Aar han blev kaldet til Sognepræst og Lærer paa Øen Manø, hvor han virkede i fire Aar. 1829 blev han Sognepræst i Nordby. Han var i sine yngre Aar en rask Mand, men senere meget syg i længere Tid. Da han havde overstaaet sin Sygdom, viste det sig, at denne havde svækket ham meget baade paa Legeme og Sjæl; særlig var hans Hukommelse bleven saa daarlig, at han vanskelig kunde varetage sit Embede, hvorfor der i Efteraaret 1835 blev beskikket ham en personel Kapellan, cand. theol. Hjort. Da denne efter fire Aars Forløb forflyttedes til et andet Embede, prøvede Nielsen paa selv at varetage sin Præstegerning, men det varede kun to Aar, inden han atter maatte anmode om at faa beskikket en personel Kapellan. Som saadan ansattes 1841 cand. theol. Carl Peter Biering, der varetog Embedet paa eget An- og Tilsvær i tre Aar. Da Sognepræst Nielsens fysiske og mentale Tilstand ikke bedredes synderligt i disse Aar, blev han i Aaret 1844 entlediget i Naade og med Pension, kun 48 Aar gammel. Nielsen blev efter sin Afsked boende i Nordby, hvor han døde 1856 i en Alder af 60 Aar. Nære endnu levende Slægtninge af Nielsen har fortalt Forfatteren af disse Meddelelser, at han var en ivrig Fisker, der gerne fangede Rejer, og en dygtig Skytte, der — ligesom St. St. Blicher — holdt

meget af at gaa paa Jagt efter Vildænder, som der alle Dage har været mange af her paa Øen, hvor mange af dem nu fanges i de saakaldte „Fuglekøjer“.

Samme Dag, Nielsen fik sin Afsked, blev foran nævnte *Carl Peter Biering* kaldet til Sognepræst i Nordby. Han var født paa Falster i Aaret 1812 og blev opdraget hos en Slægting i Vester Vedsted; han gik i Ribe Latinskole; theologisk Embedseksamen 1837.

Han var Sognepræst i Nordby i 14 Aar — foruden de tre Aar, han var Kapellan. I Aaret 1858 blev han forflyttet til Glenstrup i Aarhus Stift, hvor han var Præst i mange Aar. Han har stiftet et Legat paa 3000 Kr. til Understøttelse af trængende Enker i Nordby.

I hans Embedstid blev der i Nordby Kirke opsat et Pulpitur, paa hvilket Orgelet er anbragt. Biering var en meget virksom Kommunalmand, der fik anskaffet Sprøjter og organiseret Brandvæsenet, ligesom han gennemførte Opførelsen af en ny treklasset Kommuneskole, der endnu benyttes, men i Tidens Løb er bleven forøget med flere Nybygninger, saa Skolen nu har 9 Klasseværelser — foruden Realskolen. Endvidere fik han købt en Landejendom, der indrettedes til Fattiggaard (nu solgt). Han var meget ivrig og nøjagtig i sin Virksomhed som Formand for Skole- og Fattigkommissionen, hvorom hans udførlige Protokolliførsler bærer Vidnesbyrd. Om hans Præstegerning fortæller ældre Folk, at han holdt meget lange Prædikener, og at hans Konfirmationsundervisning ofte først sluttede ved Mørkets Frembrud. Det er derfor vist meget sandt, naar han i „*Liber daticus Fanoensis*“ skriver, at „Udførelsen af hans Embedsvirksomhed og overvætted Arbejde“ øvede en svækkende Virkning

baade paa hans Aand og paa hans Legeme, hvorfor han søgte om og blev befordret til et lettere Embede.

Den næste Præst i Nordby var *Carl Herman Gustav Alexis Kuhlmann*, født i Køge den 14. November 1819, Student fra Roskilde Kathedralskole 1839 og theol. Cand. 1847. Fra 1848 til 55 var han personel Kapellan i Sevel, Ribe Stift, dernæst Hjælpepræst i Grimstrup—Aarre til 1858, da han blev kaldet til Sognepræst i Nordby, hvorfra han den 18. Juni 1867 befordredes til Sognepræst for Borbjerg Menighed ved Holstebro, hvor han var Præst i en lang Række af Aar. 1898 tog han sin Afsked og blev da udnævnt til R. af D. 1904 døde han. Kuhlmann var en dygtig Prædikant; men tilsyneladende var hans Indflydelse paa Menighedslivet ikke ret stor.

Ligesom sin Formand var han stærkt interesseret i Nordby Kommunes Forhold og i mange Aar Formand for det daværende Sogneforstanderskab. I hans Embedstid fik Nordby Kirke en ny Altertavle, der fremstiller Jesu Samtale med den samaritanske Kvinde, og som er malet af *Reinow* 1864. Der blev ogsaa udført forskellige Forbedringer ved Kirkens Indre. — Under 29. August 1866 blev der stadfæstet en ny Skoleplan for Nordby Kommune, i Følge hvilken der i Nordby i Forbindelse med Kommuneskolen oprettedes en Realskole med tre Klasser. Denne Skole er senere bleven betydelig udvidet, bl. a. ved Oprettelse af flere Klasser. Endvidere paabegyndtes Arbejdet ved Nordbys Brolægning, noget man ikke tidligere havde kendt noget til her i Byen, ligesom der oprettedes en *Navigations-skole*, som for nogle Aar siden fejrede sit 50-aarige Jubilæum, og hvorfra der i Aarenes Løb er

udgaaet en talrig Skare af unge Sømænd, der som Skibsofficerer har virket til Ære for Skolen.

Hans Eftermand i Præsteembedet i Nordby var *Ole Carl Ipsen*. Han var født i Rønne den 15. August 1831, theol. Kandidat 1856, var fra 1859—62 Kapellan paa Fyn, hvorefter han ved Menighedens Valg og Kongens Stadfæstelse blev Sognepræst for Hjerpsted Menighed under Tønder Provsti i Sønderjylland. Da han, som de fleste danske Præster i denne Landsdel, nægtede at aflægge Troskabsed til den prøjsiske Konge, blev han afskediget den 20. Maj 1867, men allerede den 31. August s. A. udnævnt til Præst i Nordby, hvor han i noget over syv Aar virkede som en nidkær og dygtig Sjælesørger, hvis alvorlige og indtrængende Forkyndelse satte dybe Spor her i Menigheden. I Aaret 1874 blev han udnævnt til Præst i Hjerm i Ribe Stift, derefter i Øster-Snede, hvor der dengang fandtes — som vel endnu — mange af de saakaldte „stærke Jyder“. Tilsidst blev han Præst i Assens, men døde allerede 1897 paa en Rejse til København.

Han var ogsaa en flittig Forfatter og har udgivet en Del Skrifter, hvoraf vi skal nævne følgende: „Fra Gethsemane til Golgatha“, „De helliges Taalmodighed og Tro“, samt flere Oversættelser fra Tysk.

Han og de efterfølgende Præster har ikke befattet sig med kommunale Anliggender, vel for en Del som Følge af den nye Landkommunallov af 1867.

Ipsens Eftermand var *Harald Georg Saabye*, Søn af en Godsforvalter paa Frijsenborg. Han blev født 1838 og dimitteredes til Universitetet fra Aarhus Kathedralskole 1857, theologisk Kandidat 1865. I nogle Aar var han Lærer, først som konstitueret

Overlærer ved Borgerskolen i Svendborg og senere som fast ansat Lærer ved de offentlige Betalings-skoler i København. Han blev 1869 personel Kapellan i Kundby, Holbæk Amt, og 1875 Sognepræst i Nordby, hvorfra han efter lidt over fire Aars Virksomhed i 1879 forflyttedes til Oure og Vejstrup Menigheder i Fyns Stift. Senere Sognepræst i Thoreby paa Lolland. Han tog sin Afsked i 1912. Saabye er ogsaa kendt i Literaturen som Forfatter af flere velskrevne Værker, tildels af videnskabeligt Indhold. Af hans literære Frembringelser skal vi nævne følgende: „Bibelen og Vinen“, „Om Totalafholdssagen“, om „Sekterne i Danmark“ og „Vantroens Historie“.

Han fulgtes i Embedet af *Poul Ludvig Trojel*, født i Sandby Præstegaard paa Lolland den 5. September 1846, dimitteret fra Nykøbing Latinskole paa Falster 1865, theologisk Kandidat 1872, Huslærer i Skern Præstegaard 1872—75, hvorefter han begyndte sin Præstegerning som Kapellan hos Sognepræst Krarup i Lønborg, Ribe Stift, hvor han virkede omtrent fire Aar, indtil han i 1879 blev udnævnt til Præst i Nordby. Her var han Præst i 11 Aar. I 1890 blev han kaldet til Præst for Skivholme og Skovby Menigheder i Aarhus Stift, hvilket Embede han endnu beklæder.

Hans Eftermand i Nordby blev *Søren Hagerup Holck*, Søn af Sognepræst ved Vor Frelzers Kirke paa Christianshavn, J. C. Holck. Søren Holck er født i København den 15. Marts 1855, dimitteret fra Borgerdydsskolen i København 1872, theologisk Kandidat 1879. Efter i tre Aar at have været Huslærer paa Brahesborg ved Assens, blev han i 1882 Kapellan pro loco for Nakskov og Branderslev Menigheder i Lol-

land-Falsters Stift, hvor han virkede i otte Aar, indtil han 1890 udnævntes til Præst i Nordby.

I hans Embedstid, første Pinsedag den 26. Maj 1901, afbrændte Nordby gamle og brøstfældige Præstegaard, hvorfra der var en større Afstand baade til Kirken og Byen Nordby (Odden). Tillige brændte Præstens betydelige Bogsamling, medens det lykkedes at redde Arkivet og de fleste af Embedsbøgerne; dog brændte den nye Liber daticus samt nogle Embedspapirer af nyere Dato. — Det lykkedes Holck for Assurancesummen at faa købt en ny og god Bygning tæt ved Kirken og ikke langt fra Nordby for en billig Penge (9000 Kr.), og da Præstegaardens Jorder blev solgte for 4000 Kr., fik Embedet tillige en Kapital, som sikkert giver dette en større Indtægt, end de bortsolgte Jorder havde bragt Præsterne, der i vore Dage — i Modsætning til Fortiden — som oftest er lidet kyndige paa Landbrugets Omraade.

Den 1. Januar 1901 blev Holck udnævnt til Provst for Skads Herreds Provsti.

Hans Veltalenhed, Hjertensgodhed og vennesæle Væsen skaffede ham mange Venner i Menigheden, der med Sorg skiltes fra ham, da han i Efteraaret 1904 forflyttedes som Sognepræst for Brønshøj Menighed i København, hvor han nylig døde (21. December 1914). I hans Embedstid anlagdes en ny (tredie) Kirkegaard ude i den Vest for Nordby og mellem Klitterne beliggende Granplantage.

Den landskendte djærve Præst *Hans Winding Koch* blev Holcks Eftermand. Han er Søn af den endnu levende Provst *L. Koch*, en anset Forfatter, særlig hvad angaar den nyere danske Kirkehistorie, i mange Aar Sognepræst i Glostrup. Hans Koch er født i

Vejstrup Sogn v. Kolding Aar 1867, blev Student fra Nørrebros Latinskole 1884 og tog theol. Eksamen den 16. Januar 1890. Efter at have aftjent sin Værnepligt var han fra 1890 til 97 Adjunkt ved Herlufsholm lærde Skole og Opdragelsesanstalt, dernæst fra 1898 til 1905 Præst i Hellerup, først personlig Medhjælper hos Sognepræsten i Gentofte, de to sidste Aar Sognepræst i Hellerup. Da dette Embede, efterhaanden som Folketallet i denne Københavns Forstad tiltog Aar efter Aar efter en større Maalestok, blev meget besværligt at varetage, og da Kochs Helbred dengang var noget vaklende, søgte han herover til Nordby, hvor der er roligt, og hvor Embedet er mindre omfattende end i Hellerup. Den nidkære Præstemand blev dog kun paa Fanø i fire Aar, 1905—09, da han vendte tilbage til Hellerup som ordineret Medhjælper hos sin Eftermand i Embedet, Provst Nordentoft (nu Redaktør af Dagbladet „Hovedstaden“).

Efter Provst Ostenfelds Udnævnelse til Biskop over Sjællands Stift blev Pastor Koch hans Eftermand som Sognepræst ved Solbjerg Kirke paa Frederiksberg.

Den nuværende Sognepræst i Nordby, der tillige er Provst i Skads Herreds Provsti, hedder *Anton Alexander Benjamin Nielsen*, født i København den 26. November 1868, Student fra Schneekloths Skole 1886 og theologisk Kandidat 1894. I Aaret 1896 udsendtes han som Sømandspræst til Newcastle on Tyne i England, hvorfra han 1901 forflyttedes til Alslev-Hostrup Sognekald i Ribe Stift. I Maj 1909 udnævntes han til Sognepræst i Nordby og blev i April 1910 beskikket til tillige at være Provst for Skads Herreds Provsti.

Efterskrift. Foranstaaende Beretning er, særlig for de ældste Præsters Vedkommende, bygget paa den i „L. D. F.“ optegnede Præstehistorie, fra andre Afsnit af denne gamle, mærkelige Bog er der hentet en Del Oplysninger, f. Eks. om Nordby Kirke, og om kulturelle Forhold her paa Øen. Enkelte Data er anførte efter Sofus Elvius' „Danmarks Præstehistorie“. For det sidste Hundreedaars Vedkommende hidrører nogle af de meddelte Oplysninger fra mundtlig Overlevering, andre skyldes Forfatteren, der i 50 Aar har været bosat paa Fanø.

Et Par Træk af Mandø Præstehistorie.

Af Sognepræst Michael Mikkelsen
i Redsted paa Mors.

Den, der i Christian den Fjerdes Dage gik ind til Embedet som Præst paa Mandø, maatte være en modig Mand. Han maatte have Mod til at leve i meget smaa Kaar og til at have det graadige, buldrende Vesterhav til Nabo. Han kom til at bo paa et afsides Sted. Selv om det nu forekommer mange at være en Slags frivillig Landflygtighed at tage Ophold paa en af de afsides liggende Smaaøer, stillede Sagen sig ganske anderledes dengang. Det gjaldt ikke mindst Præsten paa Mandø. Kun liden Forbindelse fik han med Omverdenen. Dertil kom, at han aldrig kunde vide sig sikker i timelig Henseende. Kunde han ikke finde sig i at dele Bønders og Fiskeres ringe Kaar, vilde Stillingen ofte synes ham helt uudholdelig. Og han kunde ikke leve med et lyst Haab om efter Aars Forløb at blive forflyttet til bedre Egne. Dels skulde der gode Forbindelser eller fremragende Evner til for at opnaa Forflyttelse. Dels blev det anset for det rette, at en Præst blev siddende hele sin Tid i det Embede, som han engang var ordineret til.

Vesterhavet har altid været en farlig Nabo. Gang paa Gang har det hjemsøgt Mandø. Stadig har det ædt Land og krævet Menneskeliv. Stormfloder har

skyllet hen over Øen baade ved Sommer og Vinter. Græs og Korn og Hø har de kunnet ødelægge. Mennesker og Dyr er druknede. Baade og Redskaber har Floderne taget med sig tilbage. Bagefter har Armod mange Gange siddet til Højbords i Hjemmene paa den lille Ø.

Hvor fattigt Præsten paa Mandø har haft det, faar vi at vide ved at høre lidt om et Par Præster derovre i Christian den Fjerdes Dage.

Den anden Præst efter Reformationen var Rasmus Hansen. Han omtales af Biskoppen i Ribe, Iver Hemmet, i et Brev til Universitetet i København den 18. Oktober 1619. Ved en kongelig Anordning var en tidligere Bestemmelse bleven opfrisket. Den gik ud paa, at af hver afdød Præsts Bo skulde der betales en Rigsdaler til Universitetet. For at hjælpe Universitetet til Penge paa én Gang bestemte Christian den Fjerde, at alle Præster skulde indbetale denne Rigsdaler med det samme. Saa skulde Universitetet siden intet Krav have paa deres Dødsbo. I Anledning heraf skriver Iver Hemmet til Universitetet og omtaler da Præsten paa Mandø paa følgende Maade:

„Forøvrigt er der een Hr. Erasmus Johannis (Rasmus Hansen) paa Øen Mandø, som aldrig er sat i Skat (Afgift); thi af hele sin Ø har han næppe 2¹/₂ Td. Korn. Aarets øvrige Mundforraad samler han aarlig hos Venner.“

Den Mand har for Alvor siddet i trange Kaar. Hans Biskop lægger ikke Skjul paa, at han ligefrem maa tage til Betlerstaven for at kunne skaffe sig det daglige Brød. Man kan derfor ikke undres over, at han skulde være fri for at betale sin Daler til Universitetet.

At Præstens Kaar efter den Tid ikke var synderlig bedre, fremgaar af et kongeligt Brev af 18. Juni 1632 om Forbedring af forskellige Præstekald. Om Mandø hedder det deri, at Sognepræsten og hans Efterfølgere skal have 6 Tdr. Rug og 6 Tdr. Byg aarlig fra Ribarhus. Det var dog en Hjælp til at faa Føden. Og det var ikke saa ydmygende at hente Kornet paa Kongens Slot som at skulle tigge det sammen hos Venner.

Den daværende Præst paa Mandø hed Niels Nielsen Varde; han skal have været Præst derude i ca. 50 Aar. Han skal være bleven ordineret omkring 1615 til Kapellan hos Formanden. Og 1665 er hans Eftermand ordineret. Disse Tidsangivelser er der sikkert Fejl ved. Men eet er sikkert: han sad derude i mange Aar. Og trange har de været. Mere end een Gang saa han sin timelige Velfærd truet, idet Havet hjemsøgte Øen.

Han oplevede saaledes den store Stormflod 11. Oktober 1634. Efter en gammel Beretning skal der i den være omkommen henved 15,000 Mennesker og et endnu større Antal Dyr. Det var den, der satte Vandet saa højt op, at det stod langt over Gulvet baade i Vilslev Kirke og i Ribe Domkirke. Det var nok ogsaa den, der gav Øen sin nuværende Skikkelse. Tiden, der fulgte efter, var selvfølgelig saare trang. Og Ulykkens Følger mærkedes længe efter i Ribe og Tønder Amter.

Niels Nielsen Varde var vel en af de Præster, der led størst Tab ved Stormfloden. Omtrent alt, hvad han ejede, gik tabt. Han har i det Stykke fuldtud delt Kaar med Præsterne i Rejsby, Hvidding, Farup, Sneum, Vilslev og Medolden. Men medens disse gik

til Kongen med Ansøgning om at faa bevilget Hjælp og fik udvirket, at det paalagdes Bisperne i Jylland at indsamle Penge til dem hos Præsterne i deres Stifter, høres der ikke noget til Præsten paa Mandø. Han var ikke blandt Andragerne. Og han fik heller ingen Hjælp. Han fik se til at klare sig selv.

Kun otte Aar derefter, i 1642, er Ulykken over ham igen. Da kan han ikke tie længere. I et Brev, der er trykt i „Saml. t. jysk Hist. og Topogr.“ VII, klager han sin Nød til Kongen. Han priser dennes Fromhed og Godhed mod Ordets fattige Tjenere, af hvilke han selv er en af de fattigste og ringeste, idet han lider Nød og Trang i sit Kald.

Hans Kaar er i Sandhed ringe. Han har ikke noget ordentligt Hus at bo i. Han faar heller ikke tilstrækkelig Indtægt til at faa Føden til sig og sine. Af Udhuse er der ikke saa meget, at han kan lægge et Læs Hø eller en Kærv Korn deri. Af Brændsel har han ikke saa meget, at han kan varme en Haand derved, naar man undtager 5—6 Læs Tørv, som han aarlig kan faa paa Øen. Hans Trang øges yderligere ved, at han bor derude, omgivet af det forfærdelige Vesterhav. Børn har han selvfølgelig, men han er for fattig til at skaffe dem Skolegang eller Uddannelse, som han gerne vilde. Han er bestandig udsat for Skade fra Storm og Hav. I Aarenes Løb havde han lidt Tab ved Stormfloder. Særligt slemt var det 11. Oktober 1634, da han mistede næsten alt, hvad han ejede. 27. Juni 1642 kom Havet igen. Da tog det al hans Kornsæd, saa han intet beholdt tilbage. Engen, der skulde have ydet ham Hø og Græsning til hans Kreaturer, blev helt ødelagt af Sand og Saltvand.

Under disse Forhold er det, at han søger sin Tilflugt hos Kongen og beder om Hjælp. Hans Kald er saa ringe og hans Indkomst saa liden, at han umuligt kan klare sig selv.

Han har sendt Lensmanden, Gregers Krabbe, et Andragende om hans Hjælp til at faa Kaarene forbedrede, saa han kunde slaa sig igennem. Lensmanden bevidner da ogsaa, at hans Stilling er, som han har beskrevet den. Hans Brev maa derfor siges at være et paalideligt Vidne om Fattigdom i Præstegaarden paa den lille Ø. Vi faar derigennem et Indblik i, hvilke Bekymringer og Sorger en saadan Præst har haft at gennemgaa. Og man fristes til at spørge om, med hvilken Frimodighed han vel har kunnet røgte sin Præstegerning blandt Øens Beboere. Han havde Betingelser for at forstaa dem i deres Fattigdom.

Imidlertid bad Præsten ikke om nogen bestemt Hjælp, saa Lensmanden vidste ikke, hvor meget der skulde til, for at han denne Gang kunde være hjulpen. Kongen kunde f. Eks. give ham nogle Tønder Korn fra Slottet. Selv om Lensmandens Erklæring var god nok, forlangte Kancelliet dog Lensmandens og Biskoppens Erklæring om, hvorledes Præsten kunde hjælpes, uden at der afgik Kongen for meget. Imidlertid sad Præsten ovre paa Mandø og ventede og sultede. Det har været et haardt Aar for ham. Stormfloden var jo den 27. Juni, hans Brev er dateret den 24. Oktober 1642. Efteraaret og Vinteren er gaaet, medens han har ventet paa Kongens Hjælp. Om den nogen Sinde er kommen, er uvist. Han havde ikke været saa praktisk som saa mange andre, der bad om Hjælp. De foreslog udtrykkeligt Kongen, hvor

meget han skulde yde dem. Saa dristig havde Niels Varde, desværre for ham, ikke været.

De foran nævnte Breve hører til en Armodstid i Danmark. De er bleven til noget før og noget efter Christian den Fjerdes uheldige Deltagelse i Trediveaarskrigen.

Det kom navnlig til at gaa ud over Niels Varde. Krigsaarene havde tæret paa Landets Kraft. Jylland, der ikke siden Grevefejden havde været Skueplads for nogen Krig, var nu hærget og udpint. Kongen var kommen i en uheldig Stilling til Adelen og Rigsraadet. De havde været mod hans Deltagelse i den tyske Krig. Da nu Kongens Kasse var tom og atter skulde fyldes, viste de afgjort Uvillie mod at bære deres Part af de Udgifter, som Krigen havde voldt. Det var derfor intet Under, at der skulde spares, hvor det kunde lade sig gøre. Deri ligger vel Forklaringen til, at Kancelliet handlede tilsyneladende saa snusfornuftigt og hjerteløst, idet det tog sig Tid til en embedsmæssig Korrespondance frem og tilbage om, hvorlidt man anstændigvis kunde byde Præsten, skønt det dog maatte have forstaaet, at han sad i aabenbar Nød.

Men ogsaa den Nød kom Niels Varde igennem. Aarene kom og gik, men han maatte blive paa sin Post. Hans foran omtalte Brev beretter kun en Episode af hans fattige Liv.

Kilder: Biskop Iver Hemmets Brev (paa Latin) i Ny kirkehist. Saml. VI, 542. Præsten Niels Nielsen Vardes Brev til Kongen i Saml. til jydsk Hist. og Topografi VII, 145 ff. — Andre Kilder: *H. Bruun:* Ejlandet Mandø (1806); *H. F. Rørdam:* Danske Kirkelove III.

Regnskab

for

„Historisk Samfund for Ribe Amt“ fra 1. Marts 1913 til 28. Februar 1914.

<i>Indtægt.</i>		<i>Udgift.</i>	
Kassebeholdning f. f. Aar	Kr. 173,71	Aarsskriftet	Kr. 1178,80
617 Medlemmer a 2 Kr.	• 1234,00	Mødeme.....	• 166,60
62 Subskribenter a 1 Kr.....	• 62,00	„Dansk his. Fællesforening“.....	• 50,00
Solgt i Løbet af Aaret	• 155,50	Kolding Omegns Landboforen. Festskrift	
Statsunderstøttelsen	• 200,00	(2. Bidrag)	• 240,00
Indvundne Renter.....	• 40,28	Forskelligt og Porto.....	• 15,00
		Kassebeholdning den 28. Februar 1914..	• 214,71
	<u>Kr. 1865,49</u>		<u>Kr. 1865,49</u>

Samfundets Grundfond er: Kr. 850,00.

Bakkehus, Vejen, 11. Marts 1914.

POUL BJERGE.

Fremlagt med Revisorernes Bemærkninger og godkendt ved Aarsmødet 19. Marts 1914.

STEMANN.

Paa Samfundets Generalforsamling d. 19. Marts 1914 nedlagde Højskolelærer *Poul Bjerge*, Askov, sit Hverv som Sekretær og Kasserer. I hans Sted valgtes Landbrugslærer *E. Konradi*, Ladelund, til Sekretær, og Konsul *C. Breinholt*, Esbjerg, til Kasserer.

Samfundet har, paa Grund dels af de urolige Krigsforhold i Evropa, der i saa høj Grad har optaget Sindene, dels af andre tilstødende Omstændigheder, kun holdt 1 Foredragsmøde i 1914, nemlig det ordinære Aarsmøde, som denne Gang afholdtes paa *Askov Højskole* d. 19. Marts. Skolens talrige Elevflokk udgjorde vel Hovedparten af Tilhørerne, men ogsaa en Del af Egnens Beboere havde givet Møde. Provst *J. Nissen*, Vemmelev, — der, skønt fraflyttet Ribe Amt, vedbliver at følge vort Arbejde i Samfundets Tjeneste med varm Interesse — holdt et Foredrag om „1864 og Folkehøjskolen“, idet han særlig dvælede ved Askov Højskoles første trange Aar. Højskolelærer *P. Bjerge*, Askov, gav en Skildring af Askov-Egnen for et Par hundrede Aar siden.

Ved „*Dansk historisk Fæltesforening's* Møde i Aalborg 12.—14. Juni var Samfundets Styrelse repræsenteret af Sognepræst *J. Richter*, Vejen. Paa dette Møde fremlagdes 1ste Hefte af Fæltesforeningens nye Tidsskrift „*Fortid og Nutid*“, hvis Formaal er dels at danne et Samlingspunkt for den saa kraftigt fremskridende lokalhistoriske Forskning dels at være et Forbindelsesled mellem den historiske Videnskab (navnlig Kulturhistorien) og det folkelige Arbejde. Dette første, overmaade lovende Hefte indeholder Afhandlinger af Dr. *Marius Kristensen* (Danske Fornavne), Musæumsassistent *Chr. Axel Jensen* (Om Kirkeinventar og dets Istandsættelse), Arkivsekretær *S. Nygård* (Jysk hist.-topogr. Literatur gennem halvhundrede Aar), Nyt fra vore videnskabelige Institutioner, Anmeldelser m. m. Tidsskriftet udkommer med 4 Hefter (à 2 Ark) aarlig og koster 2 Kr. pr. Aargang; men *Medlemmer af de historiske Amtssamfund* kan ved Henvendelse til deres Samfunds Sekretær faa det for 1 Kr. aarlig.

Rettelser til „Fra Ribe Amt“ Tredie Bind.

Side 698, Linie 3 f. o. 7, læs 7,10.

„ 733, „ 6 f. n. 19¹/₂ læs 10,06.

Stiftamtmand i Ribe
Marius Sabinus Wilhelm Grev Sponneck
under første slesvigske Krig.

Ved Geheimekonferensraad Grev F. W. Sponneck.

Nærværende Fremstilling udgjøres i Hovedsagen af Uddrag af Breve fra Stiftamtmanden til sin ældste Søn, Finansminister Grev W. C. E. Sponneck. De ere skrevne vistnok ofte i Hast under travle og bevægede Tider. Den oprindelige Bogstavering og Interpunktion er i Uddragene bibeholdt.

Grev Sponneck følte varmt for dem, hvis Ve og Vel under vanskelige Forhold var lagt i hans Hænder. Samtidigt var han en Modstander af Fraser og Overdrivelser, og det laa nærmest for ham at tage Sagerne fra den praktiske Side. Det staar i Forbindelse hermed, at de Udtalelser, han nedskrev fra selve Begivenhedernes Skueplads, hist og her, som det vil ses, kunne afvige fra, hvad der paa samme Tid sagdes og mentes ovre i Hovedstaden.

Grev Sponneck, født 22. Mai 1787 i Kjøbenhavn, hvor hans Fader da laa som Kaptain (senere Oberstlieutenant), var oprindelig Officer, men havde under

sit Garnisonsliv i Kjøbenhavn samtidigt taget juridisk Examen. Medens han under Krigen med England en Tid laa paa Strandvagt i Odsherred og havde Kvarter paa Herregaarden Anneberg, der eiedes af Frands Wilhelm Trojel, blev han forlovet med Gaardens yngste Datter Susanne Christine Trojel, født 22. Oktober 1791. Strax efter Freden i 1814 holdt han Bryllup og gik fra militair over i civil Tjeneste. I 1828 blev han Stiftamtmand over Ribe Stift og Amtmand over Ribe Amt. Det var her ikke blot Landets videst strakte Amt, der med Datidens mangelfulde Forbindelsesmidler lagde stærkt Beslag paa Kræfterne, men det var tillige en Grændsepost af særlig Vigtighed paa Grund af de mange direkte og indirekte Berøringer med slesvigske Forhold. Ribe Stift omfattede jo endog visse Dele af Hertugdømmet. Det Ry for fremragende Dygtighed og Evne til at omgaas Befolkningen, der fra de foregaaende Poster fulgte Greven til Ribe, havde han her Leilighed til yderligere at befæste. Han vandt megen Anerkjendelse derfor, og saavel Kong Frederik VI som Kong Christian VIII viste ham under deres navnlig for sidstnævntes Vedkommende hyppige Besøg paa Vestkanten stor Bevaagenhed.

Grev Sponneck var Medlem af Viborg Stænderforsamling i 1836. Ellers holdt han sig mest til Opfyldelsen af sine nærmeste Embedspligter, og Tiden gik for saavidt roligt hen indtil Kong Frederiks Død. Men ikke saasart havde hans Efterfølger bestegt Tronen, førend der ogsaa i det afsides Ribe viste sig Tegn, der varslede om, hvad der skulde komme. Af Breve fra den Tid ses det, at Borger-Repræsentanterne, da Kong Christian i 1842 første Gang efter Tronbestigelsen kom til Ribe, demonstrerede i liberal Retning ved

at vedtage ikke at illuminere Byen. — Forholdet mellem Kongen og Prindsen af Noer gav meget at tænke paa. I 1843, da Prindsen skulde møde Kongen paa Føhr, viste han sit daarlige Humeur ved i Stedet for at benytte det kongelige Dampskib, der var stillet til hans Raadighed til Overfarten fra Dagebøl, at tage en Færgebaad, der lige havde ført Grev Sponneck over. I 1846, da Prindsen atter mødte Kongen paa Føhr, fandt Discussioner Sted, der førte til, at han i Stedet for at blive hos Kongen under Opholdet paa Øen, som først bestemt, reiste sin Vei. Han tilbød Stiftamtmanden, der tilfældigvis ogsaa skulde afsted, Plads i sin Vogn; men denne vilde ikke have med ham at gjøre. Grevinde Sponneck skriver ved samme Tid: „Det er Skade, at en saa vakker og ellers saa dygtig Mand skal være en Forræder mod sit Land.“ — I Begyndelsen af 1847 havde Stiftamtmanden en Del at gjøre med Undersøgelser i Anledning af et slesvig-holstensk Skrift med Titel „Om Arvegangens Følge“, paa hvis Udbredelse i Slesvig han havde henledet Regjeringens Opmærksomhed. Det viste sig, at Opgivelsen af Hamborg som Tryk-Sted var falsk, alle Spor gik i Retning af

Stiftamtmand, Grev Sponneck.

Stiftamtmand, Grev Sponneck skriver ved samme Tid: „Det er Skade, at en saa vakker og ellers saa dygtig Mand skal være en Forræder mod sit Land.“ — I Begyndelsen af 1847 havde Stiftamtmanden en Del at gjøre med Undersøgelser i Anledning af et slesvig-holstensk Skrift med Titel „Om Arvegangens Følge“, paa hvis Udbredelse i Slesvig han havde henledet Regjeringens Opmærksomhed. Det viste sig, at Opgivelsen af Hamborg som Tryk-Sted var falsk, alle Spor gik i Retning af

Augustenborg, og forskjellige Embedsmænd bleve kompromitterede.

Saa kom omsider Katastrophen.

1848.

Natten mellem 23. og 24. Marts 1848 overrumplede Prindsen af Nør i Spidsen for oprørske Tropper Rendsborg, og med et Slag bredte Oprøret sig over hele Holsten. I Slesvig var Tilstanden ikke stort bedre. Ogsaa her sluttede en stor Del af Befolkningen sig til Bevægelsen. De fleste af Embedsmændene i Slesvig vare tydsksindede; selv de, der vare af dansk Herkomst, vare tildels vundne af Augustenborgerne, og medens alle disse aabent trodsede Regjeringen i Kjøbenhavn, tabte de, der forbleve tro, Hovedet. En fuldstændig chaotisk Tilstand truede med at indtræde. Under disse Omstændigheder besluttede den kgl. Regjering jævnsides med Forberedelserne til at kue Oprøret med Vaabenmagt at indsætte en extraordinair Bestyrelse for Hertugdømmet Slesvig. At Tanken her strax maatte falde paa Stiftamtmanden i Ribe, fulgte næsten af sig selv.

Under 4. April modtog Grev Sponneck følgende Skrivelse fra Udenrigsminister Grev Knuth: „Med særdeles Allerhøieste Tilfredshed og Paaskjønnelse har H. M. Kongen erfaret den Nidkjærhed og de Bestræbelser, hvormed Hr. Kammerherren har søgt i de nærmeste Dele af Slesvig at opretholde den undersaatlige Troskabs Orden og sætte en Dæmning for den frembrydende Uorden og Fredsforstyrrelse. Den Fremgang, som det forræderiske Parties opløsende Planer desværre har havt, gjør det inidlertid nødvendigt at træffe overordentlige Foranstaltninger for at vedligeholde og

gjenoprette den lovlige Tingenes Orden, og navnlig maa det paa en Tid, da de af Hertugdømmet Slesvigs lovmæssige Regjering nedsatte Autoriteter dels svigte deres Troskabsed, dels fortrænges af forræderiske Voldsmænd, medens en oprørsk selvdannet saakaldet provisorisk Regjering anmasser sig Landets Styrelse, frækt foregivende at handle i Landsherrens, H. M. Kongens Navn, ansees nødvendigt provisorisk at organisere en Regjeringscommission for Hertugdømmet Slesvig med det Hverv at haandhæve den retmæssige Autoritet og modarbejde hiin saakaldte provisoriske Regjerings oprørske Virksomhed. Stolende paa Deres bekjendte og i den nyeste Tid endmere stadfæstede Interesse for den gode Sag, og i Overbeviisningen om, at Deres anerkjendte Indsigt og Dygtighed, samt Bekjendtskab med de slesvigske Forhold vil i Dem lade den gode Sag finde en Understøttelse, hvis Evne svarer til hans Villie, har H. M. i Allerhøieste Reskript af 3. d. M. beskikket Hr. Kammerherren til Medlem af en af Allerhøistsamme anordnet Regjeringscommission for Slesvig tilligemed Conferentsraad Kirstein og et 3die Medlem, som de selv ville tiltage paa Hans Majestæts nærmere Allerhøieste Approbation, og hvorved Regjeringen, uden at ville paa nogen Maade binde Deres Frihed, nærmest har tænkt sig, at Deres Valg vilde falde paa en født Slesviger. — Idet jeg foreløbigen herom meddeler Dem Underretning, troer jeg det overflødigt at udtale den Forhaabning, at De med Glæde indtræder i en Commission, hvis Vigtighed og Betydningsfuldhed er lige saa indlysende, som det maa erkjendes, at dens Opgave er vanskelig. Jeg føler mig overbeviist om, at Commissionen i Hr. Kammerherren vil have en Hovedstøtte, som er dobbelt nød-

vendig ligeoverfor de overordentlige Vanskeligheder, som den vil have at overvinde. — Det maa ved denne Leilighed tillige være mig tilladt paa det allerbedste at anbefale Dem de Herrer Secretairer Klein og Wolfhagen,* som man har anseet det nødvendigt at tilforordne Commissionen. Den Første er mig personlig nøie bekendt som en kundskabsrig, meget dygtig Jurist, kun er han ikke meget stærk i det Tydske. Den Sidste er derimod Tydsk, er udmærket anbefalet og ganske tilforladelig.

Med fortrinlig Høiagtelse

Kjøbenhavn, 4. April 1848.

F. M. Knuth.“

I Henhold til det kgl. Reskript traadte Kommissionen herefter sammen og udsaa til sit tredie Medlem Borgmester Lassen i Haderslev. Det var en dygtig og redelig Mand, der havde indlagt sig Fortjeneste ved at afholde Haderslev fra at følge de øvrige slesvigske Kjøbstæders Exempel og erklære sig for Oprøret. Forøvrigt var Valget under de forhaandenværende Omstændigheder saa at sige indskrænket til ham. Beskyttede ved de danske Troppers Fremtrængen og seirrige Kamp ved Bov den 9. April, tog Kommissionen, der optraadte med fuld kongelig Myndighed under Ledelse af Grev Sponneck som primus inter pares** sit Sæde i Haderslev og begyndte sit Hverv. I et udførligt Brev til Grev W. C. E. Sponneck, dateret Slesvig 15. April 1848, dvæler Stiftamtmanden ved

* De to unge Mænd, C. S. Klein og F. H. Wolfhagen, om hvilke der her er Tale, ere de samme, der siden kom til at spille saa betydelige Roller i Danmarks politiske Historie.

** d. e. den første blandt Ligemænd.

de overordentlige Vanskeligheder, der strax mødte Commissionen. Han skriver:

„Dit Brev af 15. traf mig her paa Stedet, hvor jeg har maattet fra Apenrade strax directe begive mig for nogenlunde at se en Forvaltning af Embederne bragt i Gang. Fra Slesvig By ere nemlig Amtmanden, 4 Herredsfogder og 5 Overretsraader dragne til Rendsborg ved de danske Troppers Ankomst efter Træningen for Flensborg. Men det er en meget vanskelig Opgave at finde Mænd, som ville overtage en interimistisk Constitution, og dertil at udvælge Mænd som ere dansksindede, er umuligt, fordi disse ikke existere.

— — — — —
— — — — —

Naar undtages Conferentsraad Johansen og Borgmester Lassen i Haderslev, der dog begge til en vis Grad ere inficerede af Smitten, gives ingen Embedsmand i Hertugdømmet blandt de juridiske uden at være compromitteret, og den almindelige Brøde hos dem alle er at have indkaldt Mandskab og Heste til Møde i Rendsborg ifølge Befaling fra den provisoriske Regjering. Skjøndt denne af en hel Klasse begaaede Overtrædelse mulig finder en mere skaanende Bedømmelse for de underordnede Embedsmænd, burde den ifølge min Anskuelse ikke komme Kongens Amtmænd tilgode.

— — — — —
— — — — —

Dagen efter at det uheldige Commissorium kom os tilhænde, var jeg allerede paa Reise til Haderslev og [traf] næste Dag sammen med Kirstein, hvorefter jeg tilkaldte Justitsraad Lassen. Regjeringscommissionen blev øieblikkelig ført ind i en saadan Masse

af Forretninger at derpaa syntes ingen Ende; men da samtidig med Expeditionerne maatte foregaa Undersøgelse af Embedsmændenes Forhold og Ordning i Byerne, overtog jeg alle Hverv fra Apenrade og Flensborg, hvorimod Lassen skulde bruges ved Slesvig. Men da jeg i førstnævnte Bye fik Tidende om Anarkiet i Slesvig og Lassen som Borgmester i Haderslev ikke i det Øieblik kunde drage hertil, overtog jeg det herværende Hverv.

I Slesvig og nogle Byer tæt ved samme staa 13,000 Mand og foruden at Terrainet afgiver en meget fast Stilling, er denne sikkert ved opkastede Skandser uden om Byen; Forposterne staa en Miil herfra, men ingen Fiende er i Marken. — General Hedemann, hos hvem jeg i Gaar spiste med 80 Officerer, mente at vilde forsvare denne Stilling selv imod et betydeligt overlegent Troppcorps, hvormed man her frygter for at blive angrebet, da Krigen med Preussen holdes for høist sandsynlig. Men da Armeen ikke længe vil kunne holde sig, naar Styrken paa Fiendens Side tiltager til over 20,000 Mand, bliver Resultatet nok et Tilbagetog. — Endnu igaar afgik herfra flere Vogne til Flensborg, belastede med bortkastede og i Skov og Mark fundne Geværer og Tornystre; den hele fjendtlige Insurgentarme er at anse som opløst.*

I denne Bye er kun 4 dansksindede Mænd og den ene af disse, Kammerherre, Postinspecteur Holsteins Huusgeraad og Mobilier samt Viin blev i Forgaars aldeles ødelagt af en Skare af vores egne Tropper, som stode i den Formening, at alt dette tilhørte Prindsen af Augustenborg, hvem Huset tilhørte, da Holstein allene var Leier af samme. Holstein havde nemlig

* nemlig efter Kampen ved Bov.

flygtet for Insurgenterne uden at nogen havde Opsyn med hans Bohave. Denne mod en dansk Mand udøvede Voldsomhed er den eneste, som de danske Tropper have gjort sig skyldige udi fra [Kolding] hertil.

— — — — —
 — — — — —

Du kan aldrig tænke Dig, hvor ubehagelig den mig tillagte Function maa være og hvad Følgen vil blive for Commissionen som staaende imellem de to lige fiendtlige Partier med Fanatikere paa begge Sider. Lauritz Skou, Flor etc. Consorter raabe paa, at Commissionen intet foretager sig fordi den ikke øieblikkelig suspenderer alle af dem proskriberede Embedsmænd, men hvor tilbøielig jeg og Lassen end ere til Streng-
 hed i denne Henseende, naar virkelige Facta foreligge, thi Embedsmændenes Sympathier vedkomme ikke Sagen, er det ligefrem ugiørligt, fordi hvert Skridt viser os Umuligheden af at finde Nogen, som kan eller vil træde istedet og et fuldkommen embedsløs Anarchie kan man ikke indføre.*

Til Sammenligning med denne Udtalelse fra Grev Sponneck kan anføres de af Konferentsraad Kirstein til sin Hustru skrevne Breve, der ere gjengivne i Sønderjydske Aarbøger 1ste Halvbind 1912. Fra Haderslev skriver Konferentsraaden den 11. April 1848:

„Jeg har i Grev Sponneck fundet en Collega og Formand, som jeg hidtil har fundet i bedste Harmoni med mine Anskuelser og behagelig at arbejde med, og haaber at det maa vedblive saaledes. Vort tredie Medlem, Justitsraad og Borgmester Lassen her synes ogsaa at være god at komme til Rette med og særdeles villig og virksom. Men Massen af de Forretninger, der fra alle Sider samles paa os, har hidtil

været saa stor og uforholdsmæssig til de Arbejdskræfter, vi have at disponere over, at dersom det bliver saaledes ved, vi snart maae opslides, og jeg neppe kan troe, at vi kunne overkomme det os overdragne Hverv. Dog maae vi ikke for tidligt give tabt.“ — — — —

I et nyt Brev, ligeledes fra Haderslev, af 16. April hedder det:

„I dette Øieblik kommer Grev Sponneck, der paa Commissionens Vegne har været 4—5 Dage i Apenrade, Flensborg og Slesvig for at træffe nødtørfdig Foranstaltning til at holde Embedsforvaltningen i Gang, tilbage. Hans Beskrivelse om de mange Poster, der ved Embedsmændenes Bortgang derfra staae vacante, og Umuligheden i at finde eller bevæge de fundne Personer, der kunde være kvalificerede til at træde i Stedet, til at overtage den interimistiske Forvaltning, er meget bedrøvelig, især da Commissionen fra det dansksindede Parties Side stadigt og paatrængende, ja endog forbunden med Trudsler mod Commissionen (f. Ex. fra Professor, nu Etatsraad Flor), opfordres til at afskedige alle tydsksindede Embedsmænd, selv saadanne, der uagtet deres afvigende private Anskuelser aldrig have sveget deres Embedspligt, og saaledes, i Mangel af kvalificerede Subjecter til at besætte de vacante Poster med, at overgive disse Distrikter til et fuldstændigt Anarchie. Det er sandelig et vanskeligt Hverv, man har kastet paa vore Skuldre, og uagtet den bedste Villie og største Anstrængelse, som Commissionen med god Samvittighed kan paastaae at udvise, indseer jeg dog tydeligt nok, at vi faae Skam til Tak for vort Arbejde, om ikke værre.“ —

Fra Middelfart skriver Konferentsraaden under 2. Mai:

— — — — —
„Du yttrede i Dit sidste Brev, at man derovre (o: i Kjøbenhavn) var tilfreds med Regjeringscommissionens Virken, men det maae formodentlig nogen have sagt af Velvillie for at berolige Dig. Thi samme Dag modtog vi her et Par Skrivelser fra Cancelliet af temmelig fulminant Indhold, og hvori vi navnlig opfordredes til at gaa frem med den største Energie o. s. v. Og skjøndt Cancelliet ikke ligefrem selv sagde, at vi havde viist Mangel paa Energie, saa undsaae det sig dog ikke ved at sige os, at det ved flere *Privat-Meddelelser* var bleven opfordret til at paalægge os at gaae frem med større Energie. Jeg kan jo nok vide, fra hvad Kant disse *Privat-Meddelelser* komme, og har ikke ventet andet end Krig fra d'Hrr. Laurids Skau, Flor o. s. v., der ikke kunne finde sig i, at vi ikke strax lod alt, hvad der talte tydsk, fængsle eller springe over Klingen. Men naar det høieste Regjeringscollegium lader sig paavirke af slige enkelte Fanatikere til at mistænke Mænd, som det selv har havt den Tillid at betroe et saa vanskeligt og næsten for alle Hjelpemidler til dets Udførelse blottet Hverv, hvad skal man da vente sig af det større Publicum, der ikke kan see dybere i Sagen og derfor kun altfor let lader sig henrive af Skraalerne. Vi have naturligviis svaret Cancelliet derpaa, som Sagen fortjente, og haaber ogsaa, at den Oversigt over vore 14 Dages Virksomhed i Haderslev, som vi have givet det, idetmindste vil svække Indtrykket af hine bag Coulisserne agerende Personers Angiveri; men paa den offentlige Mening vil det neppe være af nogen stor Virkning, og jeg kan derfor gjerne

vente al Slags Forhaanelse, naar jeg kommer hjem, til Tak for den redelige Villie, jeg har havt til at gjøre mit bedste, og det næsten utrolige Slid og de Gemytsbevægelser, der have været forbundne dermed. Jeg venter nu med det Første, at Cancelliet ophæver denne Commission, der, efterat de fremmede Tropper nu have besat det hele Hertugdømme Slesvig, med Undtagelse af Als og Ærøe, egentlig ikke har noget at regjere over; hvilket ogsaa Orla Lehmann, der i Forgaars kom herigjennem og tog Grev Sponneck med sig over til Jylland, havde ytret til denne.“ — — — — —

Regjeringscommissionen bestod formelt lige til 31. Marts det følgende Aar, da den endelig ophævedes ved kongelig Resolution under Tilkjendegivelse af Kongens Tilfredshed med dens Arbeide. Men selve dette fik en brat Ende ikke 3 Uger efter at det var begyndt. Hele Resten af Tiden var Slesvig unddraget den kongelige Myndighed og Commissionen saaledes forhindret fra at fungere.

Den 22. April var Grev Sponneck endnu i Slesvig By. Han var taget ind hos den under Krigsaarene saa bekjendte Gjæstgiverske Doris Esselbach. Denne var nærmest tydsksindet, men hun kjendte Greven godt fra tidligere Besøg og mente at gjøre ham en Tjeneste ved at give ham det Raad at se at komme bort igjen saa hurtigt, han kunde, da hun vidste, at den danske Hær, der stod i og omkring Byen, og hvis høire Fløi var blottet, var ifærd med at blive angrebet. Til Middag — det var Paaske Aften — spiste Grev Sponneck hos den kommanderende General Hede-mann. Her omtalte han, hvad Gjæstgiversken havde sagt ham, men Generalen slog det hen i en overlegen

Tone. Efter at have endt sine Forretninger i Slesvig, kørte Greven om Natten tilbage til Haderslev. Men Paaske Morgen 23. April 1848 overraskede Fjenden Stillingen og de Danske maatte vige. Den slagne Hær trak sig tilbage til Sundeved og Als, forsprængte Flygtninge, der i ynkelig Tilstand naaede Haderslev, bragte Efterretning om Ulykken. Fjenden kunde herefter ventes naarsomhelst. Grev Sponneck og hans Kolleger vare dog enige om at blive paa deres Post saa længe som muligt. De lode Vogne holde beredte til hurtigt Opbrud og fortsatte Arbejdet. Men den 25. April om Morgenen var Stillingen ikke længere holdbar. Konferentsraad Kirstein reiste direkte afsted til Fyen. Grev Sponneck kørte ad Ribe til for i største Skynding at bringe sine Papirer og Kostbarheder i Sikkerhed. De sidstnævnte sendtes til Middelfart, Papirerne bleve for en væsentlig Del brændte*. Derpaa ilede ogsaa han til Middelfart. Her afsluttede han med Konferentsraad Kirstein Regnskabet for deres korte Regjering. Saa gik det tilbage til Ribe igjen. Derhen kaldte Pligt og Ære, men Greven vidste, at det var tunge Tider, han drog imøde.

Til Oplysning om Tilstanden i Ribe By og Landet deromkring ved Krigens Udbrud kan tjene følgende Brev af 7. April fra Grev Carl Sponneck**, Stiftamt-

* Derimellem hele Korrespondancen fra Grev W. C. E. Sponneck, bl. a. en udførlig Fremstilling af, hvad der foregik paa Christiansborg den Nat, da Martsministeriet blev dannet, og han selv var blandt dem, Kongen da havde tilkaldt.

** Grev Carl Waldemar Sponneck, født 7/10 1821 † 28/8 1900, havde gaaet Landkadetakademiet igjennem og bestaaet Afgangsexamens theoretiske Del, men blev nægtet Officersudnævnelse, fordi han ved Examens praktiske Del havde givet sit kaade Lune for slappe Tøjler. Han blev i 1846 Secondlieutenant i Krigsreserven,

mandens yngste Søn, til hans ældre Broder i Kjøbenhavn. Den unge Mand laa i Ribe og ventede paa Marschordre for at støde til Hæren, hvad strax efter skete.

„Da Fader idag er rejst til Haderslev forat overtage sit nye Hverv, og Moders Humør ikke er godt ved at have mistet Fader i en Tid, som den nærværende, saa har jeg idag taget Pennen forat gjøre Dig bekjendt med Sagernes Gang herovre.

Ribe By er maaske den virksomste af alle danske Byer i denne krigerske Tid; Alt er her under Vaaben, fra den første Embedsmand til den usleste Stodder. — Disse Mennesker har jeg øvet i Vaabenbrug understøttet af Aarø; thi Siemsen, der som Ældre er ansat som Kommanderende her, har ikke fjerneste Begreb om hvad der henhører til den militære Taktik eller Kommando. — Byen selv er barricaderet med 17 Barricader, som forsvares af Byens Indvaanere, der ved Alarm møde fordelte Enhver ved sin Barricade; endvidre er Byen forstærket ved to gamle Kanoner der ere satte i brugbar Stand og paa Lavetter, endvidre ved Horsens borgerlige Jægercorps under Anførsel af Baron Juel til Steensballegaard. — Ved Angreb paa Byen bliver der foruden Stormklokkernes Ringning om Dagen hejset Dannebrog paa Taarnet; men om Natten tændt 4 Blaaly, paa hvilke Signaler omtrent 3000 Mand af Omegnen falde Fjenden i Ryggen. —

gjorde derefter Tjeneste som Volontair ved 12. Bataillon og siden en Tid ved Toldgrænsen ved Kongeaaen, indtil Krigen udbrød. Som Lieutenant ved Fodfolket gjorde han Felttogene 1848 og 1849 med og blev for sit kjække Forhold i Kampen ved Ullerup 6. April 1849 indstillet til Ridderkorset, men udbad sig som særlig Gunst i Stedet at blive forsat til Husarene, hvilket saa fandt Sted 11. August samme Aar. I 1850 var han med ved Isted og førte senere ved Siden af Ritmester Torp Husarenes raske Indhug ved Jagel.

Det er imidlertid næsten umuligt at holde Styr paa Folk her paa Grund af deres altfor svulmende Mod. Mange have saaledes smaa Piber med i Lommen for det mulige Tilfælde af et Møde med Prindsen for da at lade ham i Dødsøjeblikket tage „gamle Minder fra Ribe“ med sig i den anden Verden*.

Lieutenant Jensen Tusch af 13de Bataillon har af Kongen faaet Ordre at samle Friskarer og rykke mod Tønder; han havde dertil bestemt en vis Dag til Mødet af Friskarerne og et lille militairt Kommando paa 85 Mand Infanteri og 20 Dragoner for dermed at indtage først Lygumkloster og derpaa Tønder. — Siemsen, som Kommandant her, blev underrettet derom og opfordret til at møde; men fik som sædvanlig unøjagtig Besked, saaledes at vi toge en Dag for tidligt afsted, nemlig Søndag istedetfor Mandag med 120 Mand. — Bønder fra flere Sogne sluttede sig til under Aarøes og min Kommando og med dette Kommando rykkede vi mod Lygumkloster, der Søndagen i forvejen havde hyldet den provisoriske Regjering og under Hurra Raab baaret Slesvig-Holsteins Faner igjennem Gaderne — Da vi kom Byen nær, kom Borgerne ud med Dannebrogen og modtog os med Jubel.

Vi toge nu i Besiddelse de vigtigste Punkter omkring Byen, efterat jeg paa Torvet havde udbragt et ni Gange gjentaget Hurra for Kongen og Dannebroke. Derpaa arresterede vi Amtsforvalteren, Doctoren og Gjæstgiveren, hvilke alle Tre vare angivne som Forrædere og bleve strax under Bevogtning tilligemed Amtsforvalterens Kasse kjørte til Ribe.

* Hentydning til et tidligere Besøg af Prindsen af Noer i Ribe, under hvilket han blev udsat for fjendtlige Demonstrationer af Byens Borgere.

Imidlertid inquirerede jeg med 6 Mand hos Apothekeren, der var flygtet til Rendsborg og fandt der skjult Slesvig-Holsteinernes Fane, der senere blev given til Priis for Ribe Pøbels Forbitrelse. — Den følgende Dag kom først Tropperne for at overnatte, hvilket gav Anledning til Misfornøjelse blandt Friskarerne, hvis Blod var for hidsigt og som blot havde haabet strax at kunne have faaet fat paa Fjenden. Største Parten af Friskarerne forlode os og vi bleve tilsidst kun en Styrke paa 200 Mand omtrent med Eet og Alt. —

Med denne Styrke rykkede vi Dagen derpaa mod Tønder og denne ægte Slesvig-Holsteiniske By paa 3000 Indbyggere overgav sig, hvorpaa vi besatte alle vigtige Punkter der. —

8 Dage iforvejen havde den provisoriske Regjering i Rensborg forsynet Byen med et Par Hundrede Bøsser, som Borgerne nu maatte udlevere os. — Den simple Borger der er aldeles dansk; men den mere polerede Stand samt hele Embedsstanden er saa gedigne Slesvig-Holsteiner, at dersom man skulde rydde der, da maatte Alt skydes ned; Toldforvalteren samt Kontrolleuren have svoret den provisoriske Regjering Troskab, hvilket Kontrolleuren selv tilstod for Aarøe; men iøvrigt vare de ivrigste Forrædere flygtede, hvoriblandt Hr. Todsens til Rendsburg, hvorfra der hvert Øjeblik ventedes Tropper til Undsætning. — Da vor Styrke var for ubetydelig til at besætte saa stor en By med, og vore Folk desuden vare forfærdelig udmattede af at vaage og holde Vagten, og da et Angreb kunde ventes i Dagbrækningen, saa blev det i et Krigsraad bestemt at trække os tilbage med de afleverede Bøsser og give det Hele Udseende af et Strøjkommando. —

Tropperne trak sig ind paa Troiborg Slot forat

søge Hvile, medens jeg blandt Andre førte Friskarerne hjem. — Havde altsaa Siensen faaet bestemt Underretning, havde Alt været anderledes og Tønder nu besat af os.

Jeg venter bestandig paa Ordre til at støde til Armeen, da jeg alt for længe siden har meldt mig til Generalkommandoen.

Moder og Fader ere raske undtagen Faders Øjne, der ikke vare gode, da han rejste imorges. Mange Hilsner har jeg at bringe fra dem Begge til Dig og Dine. Rasmus er kommen og har hilst os fra Dig.

Og nu lev vel kjære Wilhelm, snart haaber jeg, at Du skal høre, at Din Broder er med at slaas for Konge og Fædreland. — Hils Din Kone og Børn hjærteligt fra Din Broder.“

Som det fremgaar af dette Brev, var man i Ribe til at begynde med krigerisk nok. Men da det bekjendte Rygte naaede Byen om, at Slaverne vare brudte ud fra Rendsborg, og det tabte Slag ved Slesvig lod forstaa, at der for Alvor var Fare paa Færde, slog Stemningen en Del om. Der fortælles mærkelige Scener fra hine Dage. Adskillige af Byens Indvaanere vilde flygte over Hals og Hoved, og baade Byfogden og Byskriveren tænkte paa det samme. De skulle allerede have haft deres Vogne forspændte, da nogle Ribe Borgere kom til og foreholdt dem, hvorledes Grevinde Sponneck havde erklæret, at hun vilde blive, hvor hun var, og dele Skjæbne med Byen. De lode saa spænde fra igjen.

Strax efter sin Tilbagekomst til Ribe skriver Grev Sponneck 2. Mai 1848 følgende Beretning til sin Søn i Kjøbenhavn:

„Efter i Middelfart, hvor Regjeringscommissionen havde opslaaet sit ambulante Paulun, at have stødt sammen med Orla Lehmann og af denne at have erholdt Samtykke til at forlade Regjeringen over et Land, som saa godt som slet ikke længer var i vores Magt, ankom jeg i Gaar Aftes den 1. May til Ribe, modtaget paa hvert Skridt dertil af Flygtninge og forefindende Byen i største Bestyrtelse over, at et fiendtligt Corps, som bestod af regulair Infanterie og Cavallerie under Anførsel af Major Zastrou, stod en Miil fra Byen med en Styrke af 3000 Mand, som havde anmeldt sin Indquartering i Byen. Natten gik rolig hen, men om Morgenen kom en fiendlig Officer til Byen og anmeldte, at Corpset havde faaet Contraordre til at begive sig til Foldingbro, forlangende allene Giennemmarsch for et Fricorps paa 50 Mand, hvilket blev bevilliget og da dette skete uden Forstyrrelse, slap man saare læt for denne Gang. Saa vidt viides staa ingen fiendlig Hærskare syd for Ribe i en saadan Retning, at der for Øieblikket kan ses at være nogen Fare for Byens Indvaanere, og da man allerede har Kundskab om, at ingen Røveri og Plyndren har fundet Sted, hvor de Fiendlige ere fremtrængde, ligesaa lidt som disse have bemægtiget sig Embedsmænd, vil ei heller noget være at frygte uden stærk Indquartering af Gennemmarscherende. — Moder er fuldkommen vel og glad over saa uventet at have faaet mig hjem, hvormed ogsaa Ripenserne ere tilfredse.“

„Omtrent $\frac{1}{3}$ af Husene i Byen staa tomme og i Middelfart var alle Huse og de nærmeste Bønderbyer opfyldte med Flygtninge.“

„Friskaren som besøgte Ribe var i en ydre ynkværdig Tilstand i alle mulige iturevne Klædningstykker

af alle Farver og forskjellig Hovedbedækning, men forsynede med gode Rifler og Sidegevæhr. Da Anføreren i hvem nogle af Kjøbmændene her paa Stedet gjenkiendte en Bekiendt blev giort opmærksom paa, at han i sin Trup havde en fordum fra Tugthuset demitteret Fange, der var dertil inddømt paa Livstid, men senere af Kongen benaadet med Friheden, spurgte han Skarens øvrige Deltagere om de vilde tiene med dette Subject og da dette benægtedes enstemmig, blev han desarmeret og bortjaget.“

I samme Øieblik, Fjenden rykkede ind i Jylland, maatte Grev Sponneck og de andre kongelige Amtmænd i de besatte Dele af Landet se sig stillede overfor en Afgjørelse af største Vigtighed. Fjenden vilde jo af Beboerne forlange, hvad han behøvede til sit Underhold, og det var at forudse, at denne Fordring vilde blive stillet til Amtmændene som højeste Autoritet paa Stedet. Skulde nu dette Forlangende af dem efterkommes? Personlige Hensyn kunde her ikke komme i Betragtning. En Vægning kunde have ubehagelige Følger. For ærekjære Mænd gjaldt det imidlertid kun om at gjøre, hvad der var Pligt, og saa lade Skjæbnen raade. Men Vanskeligheden var netop at afgjøre, hvad der var Pligt. Hvis Amtmændene selv toge Udskrivningerne til Fjenden i deres Haand, kunde Byrden for Beboerne ved en billig og retmæssig Fordeling gjøres ganske anderledes let, end hvis Fjenden blev henvist til med Magt at røve, hvad han behøvede. Paa den anden Side kunde det ikke nægtes, at samtidigt Amtmændenes Bistand var en Hjælp for Fjenden selv. Grev Sponneck havde forud søgt at faa Instruktion fra Kjøbenhavn om, hvad han skulde gjøre, men intet Svar modtaget, da Regjeringen formodentlig selv nødvendig paa

Forhaand vilde paatage sig et Ansvar. Erfaringer fra tidligere Tider havdes ikke. Kun mindedes Stiftamtmanden, at Grev Schulin paa Frederiksdal ved Englændernes Landgang paa Sjælland i 1807 havde opfyldt deres Forlangende om Medvirkning til Udskrivningen, men i den Anledning* bagefter var bleven tiltalt for Høiforræderi. Henvist til sig selv bestemte Grev Sponneck sig for at gjøre, hvad der forekom ham bedst for Amtet og dets Beboere, og hans Kolleger gjorde det samme. I et Brev til sin Søn i Kjøbenhavn, dateret Ribe 6. Mai 1848, skriver han:

„Kjære Wilhelm! Siden mine sidste Linier har Ribe kun været hjemsøgt af en lille Trup fjendtlige Frivillige, som overnattede og herfra drog i nordostlig Retning mod Weile; deres Opførsel var saa god, at man ikke engang mærkede deres Nærværelse. Under Oversendelse af vedlagte Proclamation fra General Wrangel er mig fra den forrige Statholder tilhændekommen en Skrivelse med Spørgsmaal, om jeg er villig til at efterkomme de Requisitioner, som de Befalende for de tyske Tropper maatte gjøre til mit Amt, hvortil mit Svar var: at enhver Requisition om Andet end Indquartering, Kiørsel, samt Underhold til Mennesker og Heste ikke af mig vil blive efterkom-

*Under den almindelige Forvirring, da Englænderne vare gaede i Land og alle Embedsmænd vare borte, paatog Pastor Rønne i Kongens Lyngby sig i Forbindelse med Grev Schulin paa Frederiksdal og Etatsraad de Coninck paa Dronninggaard forat lette Byrden for Befolkningen at forestaa Fordelingen af de fjendtlige Requisitioner. De bleve siden tiltalte herfor, men frikjendtes ved en Kommissionsdom af 19. Oktober 1808; dog paalagdes dem for uærbødig og uforsigtig Skrivemaade i Breve til General Peymann Alle Tre at betale Sagens Omkostninger og Grev Schulin desuden en Bøde paa 100 Rigsdaler.

met, samt at de sidste Fornødenheder ikkun ville blive udskrevne og fordelt paa Indvaanerne *enten* mod contant Betaling, — *eller* mod Anvisning paa Armeens Intendantur, men at jeg saafremt jeg skulde tvinges ved fysisk Magt til Udskrivning uden at kunde faa enten Anvisning eller rede Penge maatte afvente om Indvaanerne vilde adlyde eller ikke. — Det sidste Tilfælde vil ikke indtræde; thi Indvaanerne adlyde mig ubetinget, men jeg vil dog forsøge om Betaling ikke skulde kunde opnaas.

— — — — —
 — — — — —

Skjøndt jeg umulig kan staa mig godt med det fjendtlige Partie lader det dog ikke til, at man vil foretage noget imod mig, men i al Fald vil jeg rolig oppebie min Skjæbne og foretrække at sidde i Rendsborg for at løbe Landet rundt som Flygtning. — Moder er temmelig rolig og fattet paa Alt, hvad der kan indtræffe, hun og jeg have med Fornøielse læst Din smukke Tale ved Stændernes Aabningsmøde*. Paa Fred tænke vi ikke, da Udsigten dertil er saa fjærn, i det samme vel væsenlig beror paa Eventualiteter i den europæiske Politik! Men det værste ved denne Krig er foruden Opoffrelse af Menneskeliv at vore Finantser aldeles tilintetgjøres

— — — — —

Fra Amtmanden i Weile modtager jeg i dette Øieblik Begjæring om Hjælp fra Ribe Amt til Udredelse af de uhyre Udskrivninger som finde Sted i bemeldte

* Grev W. C. E. Sponeck, der i November samme Aar blev Finansminister, var kongelig Commisarius ved de sidste Stænderforsamlinger i Roskilde og Viborg, og det blev saaledes ham, der, som han sagde, holdt Gravtalen over Stænder-Institutionen.

Amt, i hvilken Anledning jeg nu gaar til det preussiske Hovedquarter. Dels for at Du kan see Størrelsen af denne Udskrivning, dels ogsaa for at Du kan meddele Krigsministeren Underretning om Omfanget, hvoraf han nogenlunde kan bedømme Styrken af Armeen sender jeg Dig hoslagte Fortegnelse, som paa privat Vei sikkrere naar Bestemmelsen.“

Det var 8 Dage efter Afsendelsen af dette Brev, og inden Grev Sponneck havde faaet udført sin Hensigt selv at begive sig til Fjendens Hovedkvarter i Kolding, at der Natten til den 14. Mai blev ringet paa Porten til Amtmandsgaarden. En af Gaardens Piger kom til og spurgte, hvem det var, hvorpaa en Stemme paa Dansk svarede: „luk kun op, min lille Pige, det er et Bud til Greven.“ Men idet Porten saa aabnedes, styrtede fjendtlige Husarer ind med dragne Sabler. Grev og Grevinde Sponneck havde Sovekammer ud mod Gaarden og havde ikke hørt nogen Uro paa Gaden saalidt som, at Soldaterne fra samme vare stegne over Muren ind i Haven og havde omringet Huset. Nu vaagnede de ved Pigens forfærdede Skrig. Stiftamtmanden kastede nogle Klæder om sig og mødte den kommanderende Officer, der kort og godt meddelte ham, at han havde Ordre til at føre ham som Fange til Kolding. Der gaves ham en Time til sine Forberedelser. I al Forskrækkelsen var det for de Overfaldne en lille Trøst, at det var Preusserne, de havde med at gjøre. Det var under hele Krigen altid Insurgenterne, man i Ribe var mest bange for, da Preusserne som Regel havde stærkere Disciplin og opførte sig bedre. Dette viste sig ogsaa ved denne Leilighed. Baade Stiftamtmanden og hans Frue bleve behandlet med Agtelse og Høflighed. I saa Henseende gjorde

dog Borgmester Stricker mindre behagelige Erfaringer, thi hos ham marscherede en fjendtlig Officer, der fandt, at han ikke kom hurtigt nok ud af Sengen, lige ind i Sovekammeret, hvor Fruen laa og sov i det blotte Linned. Da dette bebreidedes Officeren, svarede han kort, at Sligt regnede man ikke i Krigstid. Borgmesteren selv blev saa ført hen paa Torvet og sammen med andre Personer, Husarerne havde arresteret, stillet op mod en Mur med Befaling til at vende Ansigtet mod denne og forholde sig rolig. Borgmesterens Frue var af tydsk Slægt og havde en Broder med paa tydsk Side, men nu blev hun saa vred paa Tydskerne, at hun herefter ønskede dem alle mulige Ulykker. — Da den Frist, der var givet Grev Sponneck, var udløbet, kørte han ud af Ribe By ad Kolding til, omringet af de tydske Ryttere og med en af deres Officerer ved Siden af sig i Vognen. De øvrige Anholdte bleve satte i Frihed igjen.

Chefen for dette Overfald var daværende Ritmester Hann von Weyhern, siden en i Tydskland høit anset Rytter General, der døde 82 Aar gammel i 1890. Det tydske Militair Wochenblatt har i sit Nummer 101 for 1890 i Anledning af Generalens Død offentliggjort en af ham selv efterladt Optegnelse om Grev Sponnecks Tilfangetagelse hin Nat. Denne Optegnelse er i Oversættelse gjengivet i nærværende Tidsskrift: „Fra Ribe Amt“ Aarg. 1911 pag. 192—216, hvortil henvises. Naar det erindres, at den første Ophidselse i Ribe efter Krigens Udbrud hurtigt havde lagt sig, at en fjendtlig Afdeling, som i ovenstaaende Brev af 6. Mai anført, kort forud var trukket gennem Byen uden at blive antastet i mindste Maade, samt at Stiftamtmanden havde været betænkt paa af egen Drift at begive sig til Ge-

neral Wrangel, saa tager Hr. Hann von Weyherns Helte-
daad sig mindre eventyrlig ud end han efter sin dra-
matiske Skildring at dømme selv har tænkt sig. Mæn-
dene med Spyd ved Sønderport, der maatte afvæbnes
med Magt, Grevens Jæger og hans Bøsse m. m. —
det er mere eller mindre Fostre af den unge Officers
livlige Fantasie.* Intet Menneske i Grev Sponnecks
eget Hus, saalidt som ude i Byen, kunde under denne
natlige Overrumpling tænke paa Modstand. Det eneste
Skud, der faldt, blev uden at træffe fyret af en Husar
mod en af Beboerne, der havde vovet sig ud paa
Gaden, og der flød overhovedet intet Blod. Forøvrigt
kan det jo ikke nægtes, at Ritmesteren med sin lille
Trop af 64 Husarer langt uden for Hærens egne Linier
og med en By som Maal, der havde Ord for at være
i ophidset Stemning, ikke forud vidste, hvilke Farer
der kunde møde, og derfor nok havde Grund til at
træffe sine Forholdsregler med Omhu.

Ved Ankomsten til Kolding blev Stiftamtmanden
modtaget af General Wrangel, der gav ham to Solda-
ter halvt til Betjening, halvt til Bevogtning. I Kolding
vilde Prindsen af Nør gjøre gammelt Bekjendtskab
gjældende og besøge Grev Sponneck, men denne vendte
stolt Forræderen Ryggen uden at hilse ham eller vær-
dige ham et Ord.

I et Brev fra Kolding af 22. Mai 1848 til sin Søn
giver Stiftamtmanden et Billede af, hvorledes det siden
gik ham; han skriver:

„Efter Arrest af 7 Dage under høflig Behandling,
men plaget af mange og store Fordringer til Amtet

* De nævnte Spyddragere have formodentlig været Consum-
tions Betjente med deres lange Jernstænger til at søge i Hølæs o.
desl. efter afgiftspligtige Varer.

og tildeels ogsaa til mig selv personlig — Oprettelse af en provisorisk Regjering for Jylland, Udredelse af 2 Millioner Specier fra Jylland, Udskrivning af Heste m. v., blev jeg i Forgaars frigivet som en Mand, hvormed Intet var at udrette.“

„Jeg skylder imidlertid Sandheden den Erklæring, at Preussernes Forhold mod saavel mig som Stiftamtmand Graah* har været meget godt, samt at jeg ved daglig at see deres Tropper har desværre gjort den sørgelige Erfaring, at disse ere udmærket godt munderede og væbnede, forsynede med godt Cavallerie og fortrinligt Artillerie, indexercerede samt med en fortræffelig Disciplin; det er derhos alle unge, smukke og for en stor Deel dannede Mennesker i en Alder fra 20 til 23 Aar inclusive. I Quartererne hører man kun Roes af deres høflige og anstændige Forhold, hvilket mindre er Tilfældet med de slesvig-holstenske Tropper. Officererne ere meget dannede og meget høflige. I hvor megen Grund der nu end er til at være tilfreds med Individernes Opførsel, er det dog en tung Byrde, som er paalagt de Dele af Jylland, som Armeens Ophold falder til Last. Som værende i Fiendens Land fordres til hver Mand daglig 1 Pund Kiød og 2 Pund Brød foruden Smør, Brændeviin, Kaffe, Viin, Risengryn og Tobak. Af dette har Weile Amt leveret uhyre Quantiteter, hvorimod Ribe Amt kun har bidraget pro quota for den Deel af Amtet, som er besat af Fienden, men allene til Kiød, Brød og Smør, samt Bankebyggryn, idet jeg har afviset at udskrive til andet end Livsophold.“

„Saa ordholdende i Opfyldelse af givne Trusler,

* Stiftamtmanden fra Aarhus, Kammerherre J. A. Graah, R. af Dbr.

som Preusserne hidtil have viist sig, er der blandt Jyderne Frygt for, at deres Trudsel om at inddrive 2 Millioner Specier efter den 28. Mai vil kunde gaa i Opfyldelse; i hvor urimeligt dette end skal synes, og i hvor umuligt det end vil være at udbringe en saadan Sum af Jyllands rørlige Eiendele. Da ingen danske Tropper ere tilstede fra Kongeaalen til Liimfjorden, er intet til Hinder for, at Fienden kan sænde enkelte Eskadroner hen paa hvilke Punkter, han finder for godt, uden at udsætte disse for nogen Fare fra vort Militairs Side. Desværre kiende Anførerne for Armeen vores Tilstand i Almindelighed alt for godt og man forbauses ved deres [ ] at for dem paavise Ejerne, hvor det, man vil have, findes."

„Det er idag min Fødselsdag og da jeg siden i Forgaars er fri, rejser jeg hjem for at tilbringe Aftenen hos Moder blandt Ripenserne, til hvem jeg kun kan bringe liden Trøst fra Hovedquarteret. — Vel er mit Mod ikke knækket og mit Haab for Landets Fremtid ikke tilintetgjort, men jeg kan ikke fordølge, at Mismod har betaget den sydostlige Del af Provindsen, som lider af alle en militair Occupations bittre Følger, og hvad vi Embedsmænd have at giennemgaa [og endnu kunne] vente, lader sig ikke skildre; thi at være Redskaber i Fiendens Haand til at plage og pine sine Medborgere, dem man har kiære, og til hvem vi i Ulykkesdagene knyttes nærmere ved en fælleds Skiæbne, er næsten ikke til at udholde. Dernæst Frygten for vores Armees Skiæbne, naar den engang skal optræde mod disse øvede Tropper, hvis Styrke voxer i samme Forhold som vi finde Hiælp, saa at Chancen ved den Hiælp ikke forbedres for os."

„Stiftamtmand Graah førtes hertil samme Dag som

jeg — men ligesom han ikke ved nogen Grund til hans Anholdelse, naar det ei skal være som Pant paa Opfyldelsen af en separat Fred mellem Aarhus og den til Plyndring didsendte Colonne, saaledes tør jeg ikke siige at min Fængsling var saa fuldkommen ufor-skyldt, da min Stilling i flere Henseender førte til, at jeg lagde Hindringer i Velen, men forresten var Anholdelsen uden Nytte for Preusserne og uden Skade for mig, da jeg alligevel samme Dag vilde have reist til Kolding og fremdeles agter at gjøre det.“ —

Som det ses af Brevet af 6. Mai havde Stiftamtmanden strax til Fjenden erklæret ikke at ville medvirke ved Udskrivning af egentlige Krigsfornødenheder, og de andre Amtmænd fulgte hans Exempel. Det blev derfor de fjendtlige Forlangender, navnlig om at stille Heste, der saavel i 1848 som under det følgende Feldtog vare en Hovedanstødsten. Fjenden blev henvist til selv med Magt at skaffe sig de Heste, han behøvede. Dette var i og for sig saa besværligt for Bønderne, at de hellere havde set Øvrighederne paatage sig ogsaa at sørge for Heste Leveringerne. Grevinde Sponneck fortæller i et Brev af 2. Juni, at Dagen forud en Mand ude fra Landet havde været hos hende forat sige, at Bønderne gjerne vilde levere Heste, naar de derved kunde skaffe deres Amtmand fri. Saa tungt det end faldt hende selv, havde Grevinden dog kun kunnet svare, at hun vidste, at hendes Mand ikke vilde høre Tale om at blive løskjøbt paa den Maade. At der overhovedet hos Stiftamtmanden var en Villie, der, naar han havde taget sin Beslutning, ikke lod sig rokke, det vidste ogsaa Fienden, thi selv om de truede ham med Rendsborg, fik de ham ikke af Pletten. Grevinde Sponneck bemærker netop i samme Brev,

at Tydskerne i Virkeligheden agtede ham for hans Fasthed og gjennemgaaende behandlede ham med Respekt.

Amtmændene stode altsaa fast paa, hvad de ansaa for deres Pligt, og nægtede Hestene. Grev Sponneck mistede selv en Ridehest, der havde været benyttet af Grev Carl Sponneck og ved dennes Afgang til Hæren var bleven efterladt i Foldingbro. Her blev den taget af Fienden, men Stiftamtmanden var til en vis Grad tilfreds hermed, da det kunde tjene til at overtøye Befolkningen om, at han selv delte Skjæbne med dem, og at det ikke var Mangel paa Omhu for dem, der bestemte ham til at modsætte sig Fiendens Fordringer.

Efter at have tilbragt sin 61aarige Fødselsdag hjemme i Ribe, vendte Grev Sponneck den 24. Mai frivilligt tilbage til Kolding. Men her modtog han af General Wrangels egen Mund det gode Budskab, at de preussiske Tropper skulde trækkes ud af Jylland, og at de slesvig-holstenske Afdelinger skulde gjøre det Samme. Det skete strax efter. I det preussiske Hovedkvarter havde det været paatænkt at stille Grev Sponneck i Spidsen for en jydsk provisorisk Regjering. Greven havde Grund til at tro, at Tanken herom skrev sig fra Prindsen af Nøer; i alt Fald talte den tyske Generalstabs Chef til ham derom, netop efter at Prindsen havde aflagt et Besøg i Hovedkvarteret. Meningen dermed skulde formodentlig have været at lette Udskrivningen af Brandskatten paa de 4 Millioner Rigsdaler. Men at Greven aldrig vilde have indlædt sig paa Sligt, fremgaaer noksom af det Foregaaende. Nu bortfaldt til al Lykke det hele Spørgsmaal om Brandskatten* og dermed de Bekymringer,

* Hensigten med Brandskatten var, at dens Udbytte skulde tjene som Depositum til Sikkerhed for Erstatning for de fra dansk Side opbragte tyske Skibe.

som Stiftamtmanden i mere end en Henseende havde næret angaaende samme. Hjemkommen til Ribe skriver han under 28. Mai 1848 følgende Brev til sin Søn:

— — — — —

— — — — —

„Det var høi Tid, at Jylland blev befriet for disse saakaldte fredelige Gjæster, thi i hvor utroligt det end maatte synes er det lige saa vist, at Plyndringen til Inddrivelse af de 4,000,000 var begyndt efter den 28. Mai, som at mange af Bønderne baade i Ribe og Veile Amter var beredt paa med Penge at løskiøbe sig for Plyndring af deres Eiendomme, og naar jeg ser nu af de første hertil udi næsten 3 Uger ankomne kiøbenhavnske Blade, hvorledes man der skvadronerer over, at Jyderne før de betalte langt hellere i Danmarks Interesse lode sig udplyndre, da strækker hverken min Erfaring eller mine Forhaabninger saa vidt — men godt var det, at Prøven ikke skete og de som vare beskyttede ved Beliggenhed eller endogsaa ved Sø kunne sagtens være tappre og opoffrende med Munden! Men den enkelte som seer sig berøvet alt vil vist foretrække en Affinden med Penge end at sætte et usikkert Haab til den Erstatning, som han mulig aldrig oplever at faa af hans Fædreland.

Minister Lehmann har ligesaalidet hos Beboerne som hos Embedsmændene her i Provindsen høstet Laurbær, han betragtes som en Art af politisk Probenreuter, der reiser om og fægter med Munden til ingen Nytte for nogen, og som ved sine Yttringer fremkalder Mistillid mellem Beboerne og Embedsmændene, naar disse sidste ikke have hans republikanske Ideer, men holde fast ved den gamle gode Regel, at Lydighed er nød-

vendig og at Folket bør adlyde Embedsmændene og disse ikke være hiines Spøtslikkere.“

„Under mit Ophold i Kolding har jeg gjort Bekjendtskab med adskillige af de preussiske Officerer, som jeg dels hos Madsens (?) deels i Wissings Pavillon stødte sammen med, men uagtet de var voris Fiende, maa jeg dog siige, at deres hele Forhold i Jylland har været [ ] og at det var deres Følelse haardt imod at de skulde adlyde deres Konges Bud at plyndre de danske. Ved Afmarschen fra Kolding anmodede den derværende Kommandant Byens Øvrig-
hed om at blive meddelt en Attest angaaende Mand-
skabets Forhold, der blev givet efter Conference med mig i fortiente rosende Ord.“

„Weile Amt har lidt mere end det egentlig var nødvendig, men Stiftamtmand Hoppe følte sig for meget i Fiendens Vold til at han turde nægte at opfylde dennes Requisitioner om Leverance af Viin, Brændeviin, Kaffe, Tobak, Cigarer og Hvedebrød. Vel vilde Boutikkerne i Kiøbstæderne da have været plyndrede for disse Gienstande, men da Amtmanden gav Kiøbmændene Udsigt til Erstatning fra den danske Regiering, vedblev disse at anskaffe nye Forraad. Hoppe er nu hos Gud, hvor han finder en mildere Dømer end i en terroristisk Advocat.“

„Ribe Amt har kun lidt ubetydeligt som Følge af min Stædighed og Preusserne ikke fik Tid til at plyndre Ribe og Warde Kiøbstæder, hvilket var deres tydelig udtalte Hensigt for at finde der alt, som jeg nægtede dem requirerende at skaffe tilstede.

„Allene til det ene af Weile Amts Magasiner, det nemlig i Kolding, er af Amtet leveret 215 St. Stude

fra 4de til 20de May, imedens Ribe Amt til samme Magasin kun har leveret i samme Tidsrum 43 Stude. Weile Amt havde 3 Magasiner og det leverede Antal af Stude maa i det hele udgiøre ca. 800 St.“

„Moder sover ikke roligt af Frygt for at de slesvigske og holstenske Tropper som staa i Nærheden af Ribe skulle afhente mig til Gram, men jeg har nu engang besluttet at blive paa min Post, og ikke giøre Følge med de andre, som løbe bort af Frygt for deres personlige Sikkerhed. Min Stilling har i de sidste 8 Uger ikke været saa behagelig at jeg kan tabe noget ved at sættes i Roe i Rendsborg nogen Tid.“

„At jeg under en saadan Stemning og naar jeg seer hen til, hvorledes mine Medcolleger Stemann, Graah og Lindholm ere behandlede af Lehmann, ønsker min Afsked selv paa maadelige Vilkaar, er en Selvfølge, men min Begiæring derom vil imidlertid ikke fremkomme før vi have Freden i Riget tilbage og da ville sikkert flere af de gamle Amtmænd følge mit Exempel eller jeg deres i at fratræde. Graah vil under ingen Omstændigheder blive.“

„Den slesvigholstenske provisoriske Regjering har nu paalagt hver Plov i Hertugdømmerne en Skat af 160 Rd. til Krigsudrustning, samt befalet Consumtionsafgift af et hvert Slagteqvæg paa 5 Rd. Courant og til Armeens øieblikkelige Recroutering anordnet en Extraudskrivelsession den 4. Juni, hvortil ogsaa 21 Aars Mandskab skal møde og strax afgaa til Rendsborg. Vel har jeg raadet det unge Mandskab fra Nord-slesvig strax at begive dem op i Jylland for saaledes at blive frie for denne tvungne Udskrivning, men Enhver frygter for at kunde hentes tilbage m. v. Modet

er desværre ikke stort hos vores Almue, saasnart det kommer an paa at handle selvstændigt.“

„De mig sendte Stændertidender har jeg ikke havt Tid til at gjenneamlæse. Forresten maa jeg tilstaa, at det er en forunderlig Tid at holde slige Forhandlinger paa, thi naar Fienden er i Landet har man jo andet at tænke paa end at organisere Statsforfatninger.“

Med Fiendens Tilbagegang over den jyske Grændse var for denne Gang det værste overstaaet. Men alle Bekymringer vare ikke dermed forbi. Slesvig Holstenerne bleve staaende tæt Syd for Grændsen, ligesom de fremdeles holdt de jyske Enclaver i Slesvig besatte, og paa Gram Slot kun 3 Mil fra Ribe havde Prindsen af Noer sit Hovedkvarter. I Hertugdømmet vedblev Krigen overhovedet at gaa sin Gang, lige til Vaabenstilstanden blev sluttet i Malmø den 26. August, og i Ribe gik man stadig i Frygt for Oprørerne, der sværmede omkring i Nærheden, undertiden om Natten helt op til Plantagen udenfor Byen. Grev Sponneck var Gjenstand for Slesvig Holstenernes særlige Had. Man havde advaret ham om, at der var Anslag igjære imod ham, gaaende ud paa at gribe ham og føre ham til Rendsborg. Naar fjendtlige Afdelinger nærmede sig, antoges det derfor først og fremmest at gjælde ham, og han maatte tage sine Forholdsregler. Sommetider var det blind Allarm, som da en Dag en Drift Stude blev taget for tyske Ryttere. Den 1. Juni, da man i Amtmandsgaarden sad ved Middagsbordet, meldtes det, at holstenske Dragoner rykkede mod Byen. Nogle Indvaanere gik dem imøde og spurgte, hvad de vilde, hvortil de svarede, at de vilde have Vin. Men

vi har ikke mere Vin, end til vore egne Folk, som vi vente hvert Øieblik, sagde Ripenserne. Sandt var det ikke, men det havde en øieblikkelig Virkning. Rytterne gjorde omkring og fjærnede sig, syngende Oprørsangen, medens Ripenserne peb i Fingrene efter dem. En anden Gang kom en Bonde paa den anden Side Grændsen om Natten løbende af alle Kræfter for at advare Stiftamtmanden om, at en Officer med 40 Mand var paa Veien Syd fra for at fange ham. Grevnen bragte sig i Sikkerhed ved at kjøre afsted til Foldingbro, men heller ikke ved denne Leilighed kom Rytterne ind i Byen.

I de nordlige Dele af Slesvig vedblev Tilstanden at være i høi Grad forvirret. Embedsmændene legede, som Grev Sponneck skriver, Hund efter Hare efter som Troppernes vextende Stillinger førte det med sig, og hverken Oprørsregjeringen eller den danske Regjering kunde finde Mænd, der vilde paatage sig Posterne, fordi alt var provisorisk, og man var udsat for at blive jaget bort, endog før man havde tiltraadt. I Lygumkloster f. Ex. tvang Oprørsregjeringen en Brændevinsbrænder til at være Amtsforvalter.

Tunge Dage havde det været i Amtmandsgaarden i Ribe, siden Krigen brød ud. Grevinde Sponneck, der altid var svagelig af Helbred, skriver til sin Søn og Svigerdatter i Kjøbenhavn:

„Det har været en gruelig Tid, og hvis Nogen havde forudsagt mig, hvad jeg i disse Maaneder har gennemgaaet, vilde jeg troet det umuligt for mine svage Nerver. Men Gud giver Kraft; ikke vil jeg nægte, skjøndt hele Værden saa at sige har beundret mit Mod, at jeg dog undertiden har været nær ved at [   ], men jeg har da altid tyet til min Gud og hos ham

har jeg fundet Trøst og Mod. At jeg blev her i Byen var en Pligt, thi havde jeg reist, vare de fleste Familier reiste, nu skammede sig de, da de saa, at jeg uden Mand turde blive. Her var nær ved at blive Oprør i Byen, da Borgerne vilde forbyde deres Embedsmænd at reise [   ]; men jeg kunde ikke gjøre det, da jeg hørte til hvor megen Trøst det var dem, at jeg blev. Jeg tænkte mig ogsaa at jeg dog muligt kunde blive til nogen Gavn for dem. Flere af dem, der stod i Spidsen for de Friskarer for hvilke man meest skulde frygte, havde ju dog oftere været i mit Hus.“

— — — — —
 — — — — —

Under 10. September udnævnte Kongen, da der var opstaaet Vanskeligheder ved Indretningen af den ved Vaabenstilstands Conventionen bestemte Bestyrelse for Hertugdømmerne, under Forsæde af Grev Carl Moltke og med Amtmand Johansen fra Haderslev og Biskop Hansen fra Als som Medlemmer, den saakaldte Immediatkommission. Den traadte sammen i Sønderborg 18. September. I et Brev af 26. September skriver Grev Sponneck:

„Moltke, Johansen og Hansen have [udstedt] en Kundgjørelse af 18. dennes, hvori de under Tittel af „Immediatcomission til fælleds Regiering af Hertugdømmerne“ give Undersaatterne Efterretning om deres Regieringstiltrædelse. Men denne Declaration er fulgt af en Publication fra den provisoriske Regiering i Rendsborg under 22. September, hvori dennes Undersaatter underrettes om, at Regieringen eftertrykkelig vil træde imod den Landet fiendtlige Adfærd af saadan ubeføiet, mod Vaabenstilstanden i Modsigelse staaende „Kongelig Immediatcomission“ og har derfor givet

Ordre til alle Politieøvrigheder i Landet, at arrestere Personerne Moltke, Johansen og Hansen, hvor de end maatte træffes og fremdeles at forholde med dem efter Loven. Samtidig hermed have de provisoriske Amtmænd advaret mod at adlyde disse [   ]. Det er saaledes ikke under gunstige Auspicier at den nye Regiering begynder, men deels er deres Kundgiørelse temelig daarlig conciperet, deels maa man ogsaa spørge, hvorfor oppebies ikke Valget af de to preussiske Medregenter eller hvorfor har Regieringen fra [   ] ikke sagt Undersaatterne Grunden til at de kun bestaaende af 3 desuagtet kunne gribe Tøilen. -- Det havde ikke nogen lil med denne Regierings Installation før den provisoriske var forbudt, i det mindste kan jeg ikke finde nogen Nødvendighed tilstede, ligesom den ogsaa er intet betydende saalænge Regieringen ikke samtidig kan underrette Undersaatterne om, hvem der under Vaabenstilstanden ere deres lovlige Embedsmænd. Jeg har sendt det tyske Cancellie -- Poulsen — de vedkomende Aktstykker for det Tilfælde at de mulig ikke andetsteds fra vare indkomne.“

I Kongeriget var man om Efteraaret optaget af Valgene til den grundelovgivende Rigsforsamling. I det citerede Brev af 26. September meddeler Stiftamtmanden sin Søn, at man i Ribe tænkte paa denne som en passende Candidat. Selv har han ogsaa fra flere Sider faaet Opfordringer til at lade sig vælge, men givet bestemt Afslag, ligesom han heller ikke agter at modtage Hvervet som kongevalgt Medlem, hvis Regjeringen skulde tiltænke ham noget saadant. Han skriver:

„Hvad mig selv angaar i Forhold til Rigsdagen, da bliver der ikke Tale om at vælge mig, thi jeg vil være uden for den hele Sag, deels forbyde mine Øine mig

ethvert Arbeide ved Lys, deels er jeg ikke heller skikket til en saadan Function, hvortil hører ikke blot Talegaver, men ogsaa en større Indsigt i Statsforholdene end jeg tiltroer mig. Paa min Post føler jeg at kunne gavne mere end jeg hist vilde være istand til, og medens man til Rigssamlingen lettelig finder bedre skikkede Mænd end mig og som gribe denne Stilling beredvillig, vil man vanskelig kunde sætte nogen til Amtmand i Ribe saa godt skikket Mand under de nuværende Forhold som mig, der besidder saavel Danskes som Slesvigeres Agtelse. Det er derfor min bestemte Beslutning ikke at modtage noget Valg, saafremt Administrationen, mod min Formodning, skulde udnævne mig blandt Konge Valgene. — —

— — — Forresten er jeg af samme Mening, som er yttret i offentlige Blade, at det hele Constitutionsmagerie uden Skade kunde udsættes indtil Freden har afgjort om Slesvig skal knyttes til Danmark eller blive som factisk hidtil ved Holsten.“

1849.

Vinteren 1848—1849 var en livlig Tid i Amtmandsgaarden. Her færdedes næsten daglig Officerer, dels tilrejsende, dels hørende til de i selve Ribe indkvarterede danske Tropper.

Det første bevarede Brev fra Grev Sponneck i det nye Aar er dateret den 25. Januar, 3 Dage efter den sørgelige Affaire ved Brøns*. Han indlader sig ikke

* Et Par Hundrede nord-slesvigske Bønder, der havde samlet sig til Modstand mod Inddrivning af den af den under Vaabenstilstanden fungerende Fælledsregjering for Hertugdømmeme udskrevne Krigsskat, bleve 22. Januar 1849 adsplittede af slesvig holstenske Tropper i Egnen mellem Brøns og Reisby. Der saaredes eller dræbtes omtrent 50, og 20 bortførtes som Fanger.

paa Enkelthederne, om hvilke han henviser til et vedlagt Nummer af Ribe Avis, men meddeler, at han til Grev Moltke har gjort Indberetning om det Skete, samt at Knudsen* og nogle andre hæderlige Mænd afreise til Kjøbenhavn for at tale med Ministrene. Grev Sponneck har sagt dem, at han neppe tror, at den danske Regjering vil være i Stand til at gjøre Andet, end maaske bevirke, at Fangerne ikke straffes som Oprørere, men han anser det dog for Folkestemningen gavnligt, at Befolkningen ser, at Folk af deres egen Klasse ere deres Talsmænd.

Et Par følgende Breve omhandle nærmere de forstyrrede Forhold i Slesvig. Under 1. Marts skriver Stiftamtmanden:

„I Slesvigs nordlige Del vil den lovløse Tilstand, der nu i et Aar har existeret, efterlade bittere Frugter, idet Bønderne ere tilvante at raade dem selv, og man for at holde dem troe har smigret dem mere end tilbørligt; det vil ikke blive nogen let Opgave for de vordende slesvigske Embedsmænd at haandhæve deres Autoritet og skal Kongen ved Freden tvinges til at beholde de provisoriske Embedsmænd kan der lettelig mod disse opstaa en Bondeopstand.“ — — — — —

„Det er mærkeligt, at de heromkring sværmende fiendtlige Tropper ikke lægge Hindring iveien for den Masse af Matroser og Soldater som i denne Tid begive dem til Ribe og for 2de Dage siden taalte de endogsaa at Matroser med Danebrog i Spidsen passerede giennem en Landsbye. I Høyrup, hvor der ligger et Comando Jægere for at bevogte den dødelig saarede saakaldte „Hauptmann von Brøns“ Anders

* vistnok Knud Knudsen til Troiborg.

Thomsen, gjorde de til den danske Arme afgaaende Soldater af Sognet og det ligeledes af samme Sogn til den tydske Arme gaaende Mandskab et Afskedsgilde, hvorved Jægerne var tilstæde og drak med de Andre. — Igaar meldte sig hos mig 12 Soldater af 12. Bataillon, permitterede Slesvigere, med Begiæring at jeg skulde indestaa dem for at de ikke kom til at tiene mod deres Slesvigske Brødre. Da jeg ikke herpaa kunde inlade mig lovede jeg dem at skrive til Bataillonens om deres Tænkemaade, hvilket jeg i al Fald fandt nødvendig for at saadanne Personer kunde udsendes fra Flokken og sendes til Tieneste paa Skibene eller i Kjøbenhavn. — For Styrketallet var det en uheldig Ide af det Militaire at hjempermittere 12. og 13. Batailloners Mandskab, da dette for største Deel hører hjemme i Sydslesvig. Vel maatte Mandskabet ved Permissionen opgive Ribe og Warde eller sammes Omegn som Opholdssteder under Permissionen, men de gik selvfølgelig alle til deres Hiem for at faa Livets Ophold og her ere de smittede.“

— — — — —
 — — — — —
 I et Brev af 22. Marts 1849 skrives:

— — — — —
 — — — — —
 „Det indkaldte Mandskab er langt fra at gaa saa villig i Krigen i Aar som i 1848. Mange søge endogsaa under Foregivende om Sygdom o. s. v. at blive frie. Af 12. og 13. Bataillon, hvis Mandskab i Efteraaret permitteredes som det hed her til Ribe Amt, er et temeligt stort Antal ikke mødt og enkelte Mødende have betinget sig ikke at skulle stride mod deres Brødre.“

„En Toldassistent Ebers Hustru kom igaar til mig fra Husum for, som hun sagde, at erfare om hendes Mand kunde vente Understøttelse fra Danmark i Tilfælde han forlod Husum, naar man der forlangte, at Embedsmændene skulde sværge Hertugen af Augustenborg Troskabsed. Forresten fortalte hun, at Rectoren ved Skolen i Husum, Schütte, havde i en Tale den 3. Marts i deres „Bürgerverein“ kaldt F. VII. for en slet Karl, en Eunug, en Kastrat m. v. og i sin Iver spyttet ad ham.“

„Den 23. eller 24. dennes afgaar Komandeurcapitain Ellbrecht med 450 Mand Infanterie til Sylt og Føhr. Denne Operation bliver et Tordenslag for Tønningen Husum og Høyer som daglig kunne befrygte Angreb fra dette Naboskab med danske Tropper. Men selv om disse Tropper ikke foretage et Coup de main mod f. Ex. Tønningen ville de gavne, idet de bringe Fienden til at besætte Vestkysten af Slesvig og det med en meget overlegen Styrke, da Angrebepunktet staar aabent for de Danske.“

„De hertil daglig indløbende Efterretninger fra de slesvigske Kiøbstæder tyde ikke paa, at en Vaabenstilstand vil indtræde og kort efter Freden, men at Slesvig kommer tilbage til Danmark, og de provisoriske Embedsmænd holde deres Befordringer til Afmarsch i Beredskab, naar de Danske rykke ind. Jeg formoder imidlertid, at Angrebet fra vores Side vil gaa ud fra Als og mulig fra Femern, og at der kun nord fra rykker en Brigade eller høist to ned i Slesvig.“

Den 3. April 1849 udbrøde, efterat Vaabenstilstanden af 26. August 1848 var bleven opsagt, Fjendtlighederne

paany. Langfredag 6. April fandt den for os heldige Kamp Sted ved Ullerup, hvor Grev Carl Sponneck med Ære førte sit Kompagni, efter at de øvrige Officerer ved samme vare faldne eller saarede. Men den 20. April besatte Fjenden Kolding, den 23. April mislykkedes Forsøget paa at tage Byen tilbage, og i Begyndelsen af Mai trak General Bülow sig tilbage til Fredericia, hvis Beleiring derefter iværksattes af de slesvig holstenske Tropper, medens General Rye tiltraadte sit Tilbagetog mod Nord. Saaledes var man i Ribe nu paa samme Punkt som ifjor, og dyb Bekymring fylder Stiftamtmandens Breve fra denne Tid baade for Landet som Helhed og for den Del af samme, hvis Ve og Vel var ham betroet. Atter stod han overfor Valget mellem at adlyde den fjendtlige Overgeneral von Prittwitz's Forlangende om at forestaa Udskrivningerne til Hæren eller overlade Landet til Plyndring. Og atter besluttede han sig til, i Mangel af Instruktioner fra Regjeringen, at handle, som han ansaa det bedst for Befolkningen, og som denne selv ønskede det af ham. — i alt Fald indenfor de Grændser, han nu ligesom i 1848 havde foresat sig. Han skriver 21. April 1849 til sin Søn:

— — — — — „Det er vistnok ikke min Hensigt ved at forblive i Ribe, eller hvad de foreslaa, at tage til Kolding, at gøre mig til Martyr, ved at udsætte mig for Anholdelse; men deels indser jeg ikke nogen fornuftig Grund, hvorfor Fjenden skulde sætte nogen Værd paa min Person, fremfor enhver anden dansk Embedsmand, deels finder jeg det urigtig handlet at forlade Amtet paa den Tid at Fare truer dets Beboere, ligesom det ogsaa maatte afgive et skadeligt Exempel for Embedsstanden i Amtet, naar Amtmanden

lod dem i Stikken. Endelig er der en indre Følelse som oprører sig mod Tanken om at krybe i Skiul; og da der er sørget for at Amtsmaskineriet kan gaa sin Gang, naar Ulykken skulde træffe mig, saa mener jeg at ei heller Staten fra sin Standpunkt kan fordømme den Embedsmand der under saadanne Forhold handler som han holder for rigtigt.“

Der blev denne Gang ikke noget Husartog til Ribe saaledes som for et Aar siden. Den 6. Mai ankom til Amtmandsgaarden i Ribe en Express fra det fjendtlige Hovedkvarter, da i Christiansfeldt, hvori forlangtes Alt ordnet i Kolding til Forpleining fra 9. Mai af 40000 Mand fra Veile og Ribe Amter. Det forøvrigt høfligt skrevne Brev truede ganske vist med Magt, hvis Greven ikke føiede sig, men denne Trudsel var overflødig, og han reiste samme Dag. Dagen efter begyndte han i Kolding sin triste Virksomhed. Brevet var ledsaget af en trykt Fortegnelse over, hvad Fjenden forlangte. Paa samme var ikke, som Aaret forud, Tobak eller Vin, men Fordringerne vare dog saa store, at Stiftamtmanden skrev tilbage til General Prittwitz, at han ikke indsaa, hvorledes de to Amter skulde være i Stand til at opfylde dem. — Den 12. Mai skriver Greven fra Kolding til sin Søn:

„Dette kun forat sige Dig, min kjære Wilhelm, at jeg er fuldkommen legemlig vel, men hvad den aandelige Tortur angaar som Amtmændene under saadanne Trængsler gennemgaae, da vil jeg ikke herved opholde mig. — Trængt og budt paa den ene Side af en overmodig Fiende og paa den anden Side giennemtrængt af Medlidenhed med Amtets Beboeres Lidelser, som man skal være Redskab for at fremkalde, vil det være

indlysende, hvad det betyder at være Amtmand under en saadan Stilling.“

„Jyderne ere et meget taalmodigt Folk, men den Prøvelse der nu igien paalægges dem har fremkaldt kun et Ønske — nemlig Fred og Roe paa enhver Betingelse for disse føle Trykket uden al Haab om Erstatning fra deres Side som staa uden for Sagen. Alles Spørgsmaal er hvad Ministeriet tænker med en Krig som føres uden Haab om Seir og hvorved Menneskeliv daglig opoffres i Forventning af politiske Chancer.“

„General Pritwitz har udtalt til mig en meget hædrende Dom over den danske Soldat og om Officererne at de med udmærket Mod og Koldblod føre dem i Kampen, samt at deres Forsvar er fuldkommen strategisk. En Officer af den Bayerske Generalstab yttrede, at naar Politiken ikke hemmede Rigsarmeens Fremrykken vilde den ubetydelige danske Armee forlængst være ude af Jylland. I og ved Kolding ligger omtrent 16,000 Bayerske og Hessiske Tropper som aldeles ikke have været i Kampen og i Haderslev staa 4,000.“

„Moder haaber jeg er rask og vedligeholder Modet, som man jo skylder Befolkningen at viise saa godt man kan.“

„Advokat Bargum samt en Herredsfoged Pauli følge med Hovedquarteret som en Art Repræsentanter for Statholderskabet i Hertugdømmerne. Førstnævnte har sagt mig at Hensigten er at organisere en Regiering for Jylland i administrativ Retning og navnlig til Skatte og Afgiftsvæsenets Krav efter en stedfindende Udskrivning i det Store. I hvilken Anledning jeg bemærkede, at alle danske Embedsmænd i Tilfælde af en saadan Foranstaltning vilde bringes til at nedlægge deres

Embeder, [hertil] mente han at de nok fik bedre Tanker naar Tiden kom.“

Det næste Brev fra Stiftamtmanden til sin Søn er dateret 17. Mai 1849. Det lyder saaledes:

„Ved min Ankomst til Ribe herfra Kolding rykkede den 14de 2de Batailloner ind i Byen og besatte denne, hvorved jeg naturligvis fik min Del af Indquarteringsbyrden. Igaar den 16de retournerede jeg til Kolding og idag Morges indløb Melding fra [ ] om, at Fienden havde foreskrevet Udbetaling af 12,000 Rd. eller Plyndring inden 24 Timer. Supplicando opnaede Byen Henstand indtil nærmere Ordre indløb fra Pritwitz imod strax at betale 8,000 Rd., hvilket er sket. Vel har jeg herfra forestillet hiin General Byens Tilstand men jeg har for megen Erfaring til disse Mennesker for ikke at vide at dette Skridt vil være frugtesløs.“

„Inter arma silent leges — dette er i fuldeste Udstrækning Tilfælde i Ribe og Weile Amter, og i første er allerede Udplyndring hos Enkelte i fuld Gang uagtet man er enig om at udrede. Alt saalænge det er muligt for at undgaa Vold. For at undgaa saalænge muligt Borttagelse af Landmændenes Køer til Slagtning for Armeen har jeg købt 80 Stude og sendt en Del andre under Requisition paa enkelte Gaarde imod Tilsagn om forventende Erstatning for det eventualiter borttagende Qvæg fra den danske Regiering. Foruden at der i Ribe og den sydlige Deel af Weile Amt udskrives en daglig Provision til 20,000 Mand og 4,000 Heste, skeer ligeledes Udskrivning fra Tønder og Haderslev til det derværende Militair. Skal altsaa denne Tilstand vedblive i længere Tid, vil det komme dertil, at Beboerne emigrere fra Stederne. Foraarssæden er i alle Sogne omkring Kolding ikke lagt.“

„Moder er fuldkommen vel og holder som jeg Modet opreist, uagtet man seer en heel Generations Velstand tilintetgiort og Statens Finantser ødelagte, Alt for Slesvig, hvoraf den halve Deel ikke vil have Forbindelse med os. — At skildre de Ydmygelser og den krænkende Behandling Fienden viser os samt den Sialequal det er at være Vidne til sit Folks Udpresning og Forhaanelse er overflødigt. — Hertugen af Augustenborg har i længere Tid lagt syg her i Kolding hos en Kjøbmand Hoff og hans Søn Prinds Frederik besøger ham daglig fra Cantonnementet for Fredericia.“

I et nyt Brev ligeledes fra Kolding dateret 27. Mai 1849 hedder det:

„I Uvished om disse Linier naa hen til den kjære Kreds jeg saa gjerne vilde siige hvorledes jeg her paa Stedet, saa godt som i Fiendens Vold, har det og forudsættende Mulighed for at Brevet kan falde i Fiendens Haand, maa jeg indskrænke mig til at siige, at jeg er frisk og holder Modet opreist. Hvorledes vor Skiæbne end bliver, har vores Fiende dog i dette Felttog lært at agte den danske Nation og vi have viist Europa, at vi for at bevare Selvstændighed ikke har skyet det tungeste Offer. Desværre er det faldet i min Embedsstilling at have med den slesvigholstenske Arme at gjøre, forsaavidt denne forsynes fra Magasinet i Kolding. Hertugen af Augustenborg, som i nogle Dage har været Patient i Kolding, har nu forladt Byen uden at lade sig see offentlig, derimod kommer hans Søn som tiener iblandt Insurgenterne daglig hertil.“

„Ogsaa i Aar kunde den 22de* ikke være nogen Glædesdag thi jeg var her.“

„Da Flertallet af Beboerne i Ribe og Weile Amter

* Grevens Fødselsdag.

var af den Anskuelse hellere end at udsætte sig for Fiendens Selvtægt og for den derfra uadskillelige militaire Raahed og Skadelyst, at ville underkaste sig Repartition ved egen Øvrighed af det til den fiendtlige Armes Underhold Nødvendige, samt da jeg ikke skønner rigtigere end at det maa være et Regieringsformaal at faa Krigsbyrden fordelt saa ligelig paa Undersaatterne som muligt selv om Regieringen kunde — i den Mening at Fiendens Operationer bleve hindrede — ønske at Fienden ved Fouragering søgte sit Ophold, saa har jeg, ligesom jeg forholdt mig i 1848, saaledes ogsaa nu ved Rigstroppernes Indrykning i Jylland tilveiebragt en ordnet Magasinbestyrelse paa Staldgaarden i Kolding, hvortil de af mig udskrevne Leverancer af Landmændenes Producter afgives og hvorfra igien Udlevering skeer til Tropperne. Men ved Siden af den Udskrivning fra Sognene har jeg til Lettelse for disse, og i øieblikkelig Forlegenhed, naar Tilførselen ikke regelmæssigt indkom, borttaget requirerende noget over 100 svære Oxer mod Tilsagn til Eierne om forventende Betaling fra vores Regiering. Flere Sogne i Ribe og i Weile Amter som vare fiærne fra Krigsskuepladsen have unddraget sig fra at efterkomme Requisitionerne og har i disse været afsendt Kavallerie Detaschementer for ved Magt at inddrive Restancerne, en fiendtlig Foranstaltning som imidlertid var nødvendig, naar de nærmeste Sogne ikke skulde totalt ødelægges. Magasinforpleiningen var i nogle Dage beregnet paa 40,000 Mand og 8,000 Heste, men senere er den nedsat til det halve. Hidtil har det været muligt for Bønderne at tilveiebringe det Nødvendige og for blot at beholde Fred og Roe i deres Huse ville de lade sig udpine til det Yderste der

maatte være at faa fra dem. Ikke mindre end hiine Naturalleverancer føles Trykket af Befordringernes Udrede, der fordres i et Omfang og paa en saa barbarisk Maade at mange Heste ere styrtede og at man af Magasinet maa føde Kudskene. Det daglige Vognantal er altsaa 500 men foruden dette opsnappe udsendte Kommandoer Heste overalt hvor de ere at finde; det værste er enda at mange Jorder henligge usaaede af Mangel paa Arbeidskraft. Den danske Arme har i den Mening at gjøre Fienden Afbræk, men til største Ulykke for Bønderne bortført til Fyen et Par hundrede Vogne som derovre ligge til ingen Nytte. — Den Misstemning som i de første 8 Dage af Occupationen viste sig hos Bonde og Borger over Trykket uden at de kunde indse Muligheden af at al den Opoffrelse kunde blive det samlede Land til Nytte, er nu jo længere Tiden skrider frem og man kan oversee Stillingen, gaaet over til taalmodig Resignation. Man bærer dette Aag og taaler denne Forhaanelse uden at ønske at Regieringen af denne Grund skulde udvise en mindre Fasthed og en mindre Udholdenhed paa den betraadte Bane for at opnaa en taalelig Fred. — At vi Embedsmænd forblive i Virksomhed er for Befolkningen selv hensigtsmæssigt, skøndt samtidig dermed ogsaa til Lettelse for Fienden, men i min Alder og Stilling er det en haard Taalmodskole at gaa igiennem, at høre vae victis og [ ] se sig befalet og behandlet uhøfligt af Fienden imedens Følelsen oprøres ved Menneskers og Dyrs Lidelser som jeg daglig har for Øiet og hvorfor jeg kun kan give [liden] Trøst. Danmark vil faa betydelige Erstatninger at udrede og Folk kan ikke naar Freden er opnaaet hermed henvises til en kommende Tid men særskildt

Skat maa hertil udskrives. — Man har udspreedt, at Preussen har betalt Skaden for 1848.“

„Kjøbmændenes Varelagre i Kjøbstæderne borttages af Fienden, føres til Haderslev og ombyttes med saadanne Artikkel, hvis Udskrivning jeg nægter saasom Kaffe, Riis m. v. I Særdeles gaar det ud over en Kiøbmand Born i Kolding som er flygtet fra Byen under Bombardementet. — Tydskerne have en Carriaturtegning over Lehmann, hvori han viises som en hængt Abekat. —“

„Alle Forretninger hvile selvfølgelig og den af Fienden tilstaaede Toldfrihed kan ikke benyttes i noget stort Omfang, fordi ingen Sikkerhed haves for, at det Indførte ei borttages til Bytning mod Armeformødenheder.

Chefen for General Bonins Stab er for Fredericia dødelig saaret, han skal for Bonin have været hvad Læssøe var for Hedemann. — Ved en Feltpost som Fienden har oprettet mellem Ribe og Kolding, uden at det koster dem en Skilling idet Bønderne tvinges til at kiøre fra Kolding til Skodborghuus, hvorfra Thomsen daglig uden Betaling maa befordre videre — er jeg hver Dag i Forbindelse med Ribe og kan altsaa forsikkre, at Moder er vel og finder sig i sin Skiæbne at skulle være Værtinde for 3 hanoveranske Officerer med Tienere. Saavel disse som den Høistkommanderende have villet aflægge Visit, men afvistes med Undskyldning for Sygdom. — Fredsrygter circulere hver Time paa Dagen, fordi dette er Alles Ønske, Tydske og Danske, men vi slippe ikke saa let af Klemmen. — Pintsemorgen hvorpaa jeg over Weile sender Dig, min kiære Wilhelm, denne Epistel, oprinder ikke for festlig, da Enhver har for mange Sorger og Be-

kymringer at bære til at kunde finde Sindsro, og dog er det maaske bedre at være i Nærheden af Begivenhederne end at høre dem i det Fjerne hvor de altid forstørres, især i ulykkelige Tilfælde hvoraf vi desværre have haft flere. Mange, mange Hilsener til Antoinette* og Børnene, hvem jeg endnu ikke opgiver Haabet om at se i Ribe denne Sommer.*

Stiftamtmandens næste Brev er dateret Kolding den 8. Juni 1849:

— — — „Om jeg end ikke blev tvunget af Fienden til at være i Kolding vilde det dog være en Pligt mod Amtets Beboere, forsaavidt jeg derfra kan formindske det Onde for dem og stundom blive dem til Beskyttelse, i al Fald paaskiønnes min Nærværelse her ikke blot af Amtets Beboere men ogsaa af Kolding Indvaanere og af de Sogne i Weile Amt som have Leverance hertil. Forresten maa Du, min kiære Wilhelm, troe at det er en ligesaa fornedrende som piinlig Stilling daglig at overvældes med Befalinger i en høist uhøflig og anmassende samt truende Tone af fiendlige underordnede Personer samt at skulde være Vidne til den nederdrægtige Maade hvorpaa Bønderne behandles.“

„Fiendens Ophold i Jylland koster Landet store Summer i alt hvad de fortærer og ødelægger; flere Sogne maa gjøre Laan for at tilveiebringe Udskrivnings [ ] til Forebyggelse af en almindelig Plyndring som de velhavende frygte men de Fattige ere ligegyldige for. Skal disse [ ] Underhandlinger ikke føre til en hurtig Ende ophøre af sig selv Leve-

* Finansministerens Frue Grevinde Antoinette Sponneck født von Lowzow. Haabet gik virkelig i Opfyldelse, thi Besøget fandt Sted efter, at Slaget ved Frederits havde afgjort dette Aars Felttog.

rancerne fra Bøndernes Side og naar der i de fattigere Sogne intet Exigibelt er at finde af de militaire Commandoer, som allerede nu giennemstreife Landet for at inddrive [   ], indtræder det befrygtede andet Stadium af Sagen, nemlig at Fienden uden Hensyn til Civil Øvrighedens Repartition tager [   ] til paafølgende Salg.“

„Beleiringsarmeen for Fredericia forpleies af Magasinet i Kolding, hvortil den daglige Udskrivning er beregnet til 25,000 Mand, uagtet jeg er fuldkommen vis paa at den effective Styrke ikke i dette Øieblik er over 16,000 til 18,000 indbefattet Garnisonen i Kolding og omliggende Landsbyer.“

„Ved at plyndre Kolding Kjøbmænds Vareoplag af Korn m. v., der føres til Haderslev og sælges for Spotpriis af Intendanturen, har Leverance af Kaffe, Riis, Salt og Brændeviin hidtil kunde præsteres uden at falde Landmændene til Last, men efterat Kjøbmændenes Lager af Vare, undtagen Manufakturvare, der endnu er urørt, ere consumerede ved Hiælp af denne Tuskhandel, falder Byrden paa Bønderne, skiøndt under en anden Form og til større Nationaltab.“

„Det vil ikke gaa an i Aar for Finantserne at henwise de Skadelidte til en udenlandsk Magt som de intet har med at gjøre, og efter hvis Betaling de Skadelidte ikke kunne være tiende med at bie. En hurtig Erstatning er nødvendig og jeg seer ikke hvad Betænelighed der skulde være ved hertil allerede nu at udskrive en Skat.“

„Jeg var ikke i Ribe, men i Kolding, da Ripenserne betalte de udskrevne 12,000 Rd.* hvilken Sum er bestemt til Anskaffelse af saadanne Forpleinings-

* jvfr. ovenfor Brevet af 17. Mai.

gjenstande for Armeen som jeg nægtede at reparere paa Landet, som Kaffe, Riis og Brændeviin samt Salt og Keks eller Skibbrød af Hvede, men uagtet jeg er forvissat om, at det allene havde blevet til Kiøbmændenes Varelagere man havde henholdt sig ved den militaire Execution, fordi disse let ere afsættelige i Hertugdømmernes Kiøbstæder, og jeg vilde have tilraadet at lade Experimentet forsøge, vilde Resultatet alligevel have været at betale Pengene hvorved Nationaltabet er mindre end, naar Varerne solgtes for Spotpriis. Forskjellen mellem Fremgangsmaaden i Ribe og den i Kolding og Weile stedfindende er kun den, at man der forlangte rede Penge, hvorimod man her tager Varer af Korn etc. for et langt større Beløb. Resultatet er for Staten det samme, begge Dele maa erstattes fordi det er Landets folkeretlige Pligt at underholde den fiendlige Arme eller i det mindste at erkiende denne Byrde som uafviselig naar man er i Fiendens fuldstændige Vold.“

„Igaar Eftermiddag den 7. dennes blev Chefen for første Brigade af de slesvig holstenske Tropper Oberst St. Paul skudt ved en Kugle sendt fra Batteriet paa Strib; han faldt omgivet af hans Adjutanter med hvilke han besaa Batterierne, hans Liig er kommen giennem Kolding idag.“

„Værdien af de i Kolding borttagne Vare er imellem 80 og 100,000 Rd. men langt mindre i Weile og Horsens; Weile slipper i det hele godt, Bøndernes Naturalpræstation til det ubetydelige derværende Magasin er neppe $\frac{1}{3}$ Deel mod Ribe Amt.“ —

Den i dette sidste Brev saavel som i det foregaa-

ende af 17. Mai omtalte Rekvision af 12,000 Rd., der under Stiftamtmandens Fraværelse i Kolding var bleven paalagt Ribe By, havde her vakt stor Opstandelse. Det lader til, at man i Kjøbenhavn siden misbilligede, at Summen var bleven betalt. Men Grevinde Sponneck forsvarer Borgerne i et Brev til sin Søn af 1. Juni og mener, at det var lettere at være tapper paa Afstand, end naar man selv stod under det umiddelbare Tryk. Den fjendtlige Oberst lod Kl. 9 om Morgenen Magistraten vide, at de 12,000 Rd. skulde være betalte inden Kl. 2 samme Dags Eftermiddag, ellers vilde han lade 1 eller 2 Kompagnier gjennemsoge hele Byen, og hvert eneste Hus, hvor noget fandtes skjult, vilde blive prisgivet Soldaterne, for hvilke han saa ikke kunde svare. En Deputation af Borgerne gjorde ham Forestillinger, men fik kun til Svar, at han maatte handle efter Befaling. Det var saaledes ramme Alvor. Man var tilmed saa meget mere bange for Voldsomheder, som de Tropper, der nu laa i Ribe, ikke vare Preussere og ikke vare saa vel disciplinerede som disse, ligesom de vare komne lige fra Tønder, hvor Indvaanerne ved deres Afmarch havde opfordret dem til at tage haardt fat, naar de kom til Ribe, og endog opgivet dem Navnene paa flere Familier, der vare Slesvigholstenerne særlig forhadte og derfor anbefalede til forøget Strenghed. Grevinde Sponneck var betaget af Ængstelse som alle Andre, men hvorledes man tænkte i Amtmandsgaarden, viste hun ogsaa ved denne Leilighed. Hun ansaa det ikke for umuligt, at hendes Hus kunde blive skaanet paa Grund af Grevens Stilling i General Prittwitz's Nærhed. Men da Borgerne gik omkring med deres Liste for at samle Bidrag til Brandskatten, gav ogsaa

hun dertil de Penge, hun i Øieblikket var i Besiddelse af. Det skulde ikke siges, at Stiftamtmanden havde benyttet Omstændighederne til at skaffe sig selv en mere begunstiget Stilling, end de andre Indvaanere, og dette saa meget mindre, som det Øiemed, Fjenden vedkjendte sig med Brandskatten, jo netop var at tilveiebringe Midler, der skulde anvendes til Indkjøb af visse Fornødenheder, hvilke Greven havde nægtet at udskrive som liggende udenfor den egentlige Forpleining. Grevinden havde hele Tiden ladet de hos hende indkvarterede Officerer behandle vel, men havde hidtil under Paaskud af Sygdom nægtet personlig at modtage den Opvartning, de tiltænkte hende, da hun ikke kunde bekvemme sig til at tale med Fjenderne og, som hun skriver, dette saa meget mindre, som Tilfældet vilde, at disse netop vare blandt dem, der den 6. April havde staaet overfor hendes egen Søn ved Ullerup. Nu i det heromhandlede skjæbnesvangre Øieblik lod hun den ældste af de nævnte Officerer, en ældre Kaptain, anmode om en Samtale. Han indfandt sig, og Grevinden forklarede ham da, at det ingenlunde var hendes Hensigt at bede sit Hus behandlet anderledes end de andre i Byen, med hvilke det naturligvis maatte dele Skjæbne; kun havde hun den Bøn til ham, at han vilde være hjemme i sit Kvarter, hvis Executionen fandt Sted, forat hun, der var ene i Amtmandsgaarden med sin kvindelige Betjening, kunde undgaa personlig Overlast. Kaptainen var særdeles artig og forsikrede Grevinden, at hun ikke behøvede at ængste sig. — Skrækken i Staden blev imidlertid overstaaet, da i Dagens Løb saa meget af Brandskatten tilveiebragtes, at Execution kunde undgaaes.

Fra Magasinet i Kolding blev Beleiringshæren for

Fredericia altsaa forpleiet. Til Smerten for Fødelandet og Medlidenheden med den ham underlagte Befolkning kom, som det ses af Brevene, Ærgrelser for Stiftamtmanden personlig. Han havde gjort en lille Tur hjem til Ribe for at tilbringe sin Fødselsdag den 22de Mai sammen med sin Hustru; men Aftenen forud sendtes ham gennem den i Ribe kommanderende fjendtlige Oberst en uforskammet Skrivelse fra Kolding, hvori det under Trudsel af Magt befalede ham at være tilbage i Kolding inden Kl. 12 Middag den 22de. Uden at tage det hele altfor bogstaveligt kom han dog tilbage til Kolding om Eftermiddagen. Her oplystes det imidlertid, at der forelaa en Misforstaaelse, men Grevinde Sponneck skriver, at hun tilbragte et Par søvnløse Nætter, inden hun modtog denne Forklaring. Den 3. Juni paalagdes der endog Greven Husarrest med to Skildvagter for Døren, fordi han havde udleveret Foder til de i Kolding stationerede Bønders Vognheste, en Straf, der dog Dagen efter hævedes efter en Klage til General von Prittwitz og paa dennes Ordre, da det blev oplyst, at Overkommandoen selv havde autoriseret en saadan Fremgangsmaade. I 6 Uger holdt Grev Sponneck Pinen ud i Kolding, uden at det kom til noget Brud, og Forpleiningen af de fjendtlige Tropper gik sin regelmæssige Gang. Da indtraf, hvad han hele Tiden havde frygtet: General von Prittwitz forlangte 81 Heste fra Ribe Amt og 92 fra Veile Amt udskrevne til Brug for Hæren. De skulde møde den 15. Juni. I Forhold til, hvad de af Fienden besatte Egne allerede havde ydet i andre Retninger, var selve denne Rekvisition ikke af større Betydning, men det gjaldt her Principet ikke at hjælpe Tydskerne til andet, end de uundgaelige Forpleiningsager, og Stiftamt-

manden besvarede Generalens Forlangende med i en Skrivelse til Hovedkvarteret, der da var i Horsens, at give et bestemt Afslag.

To Dage efter at denne Skrivelse var afgaaet, saa Grev Sponneck sine to Kolleger Amtmand Stockfleth fra Veile og Amtmand Lindholm fra Skanderborg blive førte som Fanger gennem Kolding paa Veien til Rendsborg. Deres Forbrydelse var den samme, som han havde begaaet, nemlig Nægtelsen af at udskrive Heste. Hvad der ventede ham selv, kunde derefter neppe være tvivlsomt. Han gik da ned paa Torvet, hvor efter Fjendens Befaling et Antal Bondevogne bestandig holdt forspændte, satte sig op paa en af disse og kjørte ud af Kolding til en af Landsbyerne i Nærheden, hvor han standsede for at se, hvad den næste Dag fra Horsens ventede Feltpost vilde bringe. Tvivlen i saa Henseende varede ikke længe. Han fik Bud ud fra Kolding om, at ikke saa snart var Posten indtruffet fra Hovedkvarteret, førend Pladskommandanten i Kolding havde indfundet sig i det Hus, hvor Stiftamtmanden boede, forat arrestere ham.

Medens man i Kolding almindeligt troede, at han i en lille Baad var flygtet over til Fyen, havde han nu at bestemme, hvad videre var at gjøre. Hans første Plan var at søge ned til Vestkysten og derfra over til Fanø, hvor han paa en Gang var i Sikkerhed og dog i Nærheden. Men saa kom han til at tænke paa Muligheden af, at Fjenden maaske kunde lade sin Vrede over hans Flugt gaa ud over hans Hustru og hans Hus i Ribe, og spurgte sig selv, om det dog alligevel ikke var det bedste, at han vendte tilbage til Kolding forat overgive sig, skjøndt han saa maatte vente at blive ført til Rendsborg og der maaske, naar

han først var i Slesvig Holstenernes Hænder, komme til at lide ilde Medfart. Han vilde dog høre sin Hustrus Mening, inden han bestemte sig. Hos Grevinden i Ribe blev saa meldt, at en Bondekarl stod udenfor og absolut vilde tale med hende selv. Da han kom ind i Stuen, trak han sin Trøje af og fremtog et Brev fra Stiftamtmanden, der var indsyet i Foeret paa samme, og paa denne Maade var smuglet igjennem Fjendens allevegne sværmende Patrouiller. Der var ingen Tid at spille, Svaret maatte skrives, som Grevinden udtrykker sig „i flyvende Hast“; men det blev den høihjertede Kvinde værdigt: „Hendes Mand skulde handle, som om hun ikke var til, hun vilde bære Alt, da hun hos den Gud vilde hente sin Styrke, som altid havde været dem god, og paa Ham vilde hun stole. Derfor skulde hendes Mand kun se at komme bort, enten det saa var op i Jylland eller til Fanø. Hun var ikke bange for Fjenderne, hvis de kom i hendes Hus, hun vilde søge at tage dem fra Ærens Side og var vis paa, at de ikke vilde gjøre hende Noget. Hun fandt, at det dog var for galt selv at give sig i deres Hænder.“ — — —

Da Greven rørt og beroliget modtog dette Svar, var hans Beslutning fattet, og det saa meget mere, som Befolkningen, medens han ventede derude paa Landet, var stimlet sammen om ham og besvor ham at søge over til Fanø, hvor de dog altid kunde komme i Forbindelse med ham og indhente hans Raad, fremfor at give sig i Fjendens Vold. Saa kjørte han da videre vester paa og naaede uden Uheld Vorbasse. Men her var det nær gaaet galt. Idet han dreiede ind i en Gaard i Byen, saa han sig pludselig omgivet af tyske Ryttere. Det var en Deling under Kommando

af den siden i dansk Tjeneste optagne Lieutenant von Buchwaldt*, der var ude paa Fouragering. Grev Sponneck bevarede dog sin Koldblodighed. Han lod den fjendtlige Officer forblive i den Tro, at han var kommet ud fra Kolding for selv at se, hvordan det gik med Rekvisitionerne, og efter i al Fredelighed at have spist Frokost med Hr. von Buchwaldt, kunde han uhindret kjøre videre. Han tog Veien ind over Heden mellem Ribe og Varde. En Mand, der var ham hængiven og tidligere havde været i hans Tjeneste, red et Stykke forud for i Tide at advare, hvis der viste sig Fare for at støde paa Fjenden, og paa denne Maade naaede han ned til Kysten. I en Baad satte han over til Fanø og var nu i Sikkerhed.

Et Brev til hans Hustru skrevet i det Øjeblik, da han gik i Baaden, bragte Grevinden Melding om, hvor han nu var, og hans Tak for hendes værdige Holdning. Det lettede hendes betrængte Hjerte efter Spændingen i de sidste Dage. For videre Ulemper efter Stiftamtmandens Flugt slap Grevinde Sponneck, da en Husundersøgelse efter hendes Mand i Amtmandsgaarden blev undgaaet ved, at de hanoveranske Officerer, der havde Kvarter i Huset, gik i Borgen for, at Stiftamtmanden virkelig ikke befandt sig her.

Fra Fanø skrev Grev Sponneck til General von Prittwitz, at han var rede til at vende tilbage til Kolding og fortsætte sin der afbrudte Virksomhed, hvis han kunde være sikker mod at blive arresteret. Generalens Svar herpaa lyder saaledes:

* Frederik Otto Christian v. B. siden Ritmester, Kammerherre og Hofchef hos Enkehertuginde af Glücksborg, gift 1863 med Henriette Paulsen.

„Hauptquartier Horsens 19. Juni
[1849]

„In Erinnerung Euer Hochgebohren Schreiben von 18ten d. M. bemerke ich ergebenst, dasz die Amtsleute von Skanderborg und Weile nach der Festung Rendsburg gebracht worden sind, weil sich dieselben, wie Euer Hochgebohren, geweigert haben meine Befehle, in Betreff die Gestellung von Pferden, nachzukommen. — Nachdem die requirirten Pferde in dem Amte Weile nunmehr vollzählig gestellt worden sind, wird auch die Freilassung des Amtmanns Stochfleth erfolgen, und es demselben freistehen die Geschäft der ihm von der Königlichen dänischen Regierung anvertrauten Posten wieder zu übernehmen. — Ebenso wird es Euer Hochgebohren anheimgestellt bleiben, wieder als fungirender Amtmann des Stiftes Ripen aufzutreten, sobald dieses Bezirk dergleichen Verflichtung nachzukommen seyn werde.“

Der Oberbefehlshaber der
deutschen Reichstruppen
in Schleswig Holstein
Prittwitz

Generallieutenant.

An
dem königl. dänis. Kammerh.
und Amtmann
Herrn Grafen v. Sponneck
Hochgebohren.

Generalen stod herefter altsaa ikke paa en udtrykkelig Medvirkning af Amtmændene selv til Udskrivning af Hestene, naar blot disse kom tilstede. Hvad Beboerne jo fremfor alt frygtede, var Fjendens egenmægtige Indgriben, og da Amtmanden ikke vilde

laane Haand til denne Udskrivning, satte de sig paa egen Haand i Bevægelse. Den 19. Juni, samme Dag som General Prittwitz skrev til Grev Sponneck, og forinden Indholdet af dette Brev, der først naaede Fanø to Dage efter, var bekjendt, udstedte tre af Ribe Amts større Jordbrugere en Opfordring til frivillig Levering af de 81 Heste. Den 24. Juni fandt herefter et Møde af Landmænd Sted om Sagen, og skjøndt Stiftamtmanden fra Fanø lod Forsamlingen tilkomme en Forestilling, hvori han fraraadede denne Redebonhed overfor Fjenderne og gjorde opmærksom paa, at det for disse var ulige vanskeligere at faa fat paa Hestene, end paa de andre Sager, de borttog, blev det dog vedtaget at stille Hestene. I de næste Par Dage blev ogsaa leveret 25 Stykker, men da viste sig uventet en dansk Rytter Afdeling i den nordlige Del af Amtet. Bønderne haabede et Øieblik, at det var Begyndelsen til en Fremmarsch fra vor Side, og stoppede Leveringen. Desværre fik man snart at vide, at der kun havde været Tale om en simpel, endog temmelig langt fremskudt Recognoscering, og Fjenden gav sig nu ifærd med at røve de manglende Heste, hvor de kunde finde dem. Efter at dette endelig var sket, skrev Grev Sponneck et nyt Brev til General Prittwitz om frit Leide til efter Amtsbeboernes indstændige Ønske at gjenoptage Ordningen af Leverancerne i Kolding. Forøvrigt havde den under hans Fraværelse fra Ribe constituerede Kammerraad Bertelsen haft samme Skjæbne som han selv; ogsaa han sad paa Fanø for at undgaa Hesteudskrivningen.

Under sit tvungne Ophold paa Fanø skrev Stiftamtmanden den 1. Juli til Grev W. C. E. Sponneck et udførligt Brev, i hvilket han omtaler disse Begiven-

heder og samtidig giver en Fremstilling angaaende de fjendtlige Udskrivninger, der maaske som adskillige af Brevene fra denne Tid har Karakteren ikke blot af en privat Skrivelse fra Fader til Søn, men samtidigt ogsaa af en Beretning til Finantsministeren som Medlem af den kongelige Regjering. Denne Del af Skrivelserne lyder saaledes:

„Ved den fiendtlige Armes Indrykning i Jylland maatte Ribe Amt og noget af Veile Amt strax tilveiebringe Underhold for 40,000 Mand samt tilveiebringe en Befordringspark paa 500 Vogne daglig. Senere og indtil dette Øieblik forpleies 25,000 Mand fra Magasinet i Kolding, hvortil som Leverancedistrict er henlagt Ribe Amt samt 5 Herreder af Veile Amt.“

„Dette udpinte Leverancedistricts nærmeste, skjøndt egennyttige, Forhaabning er, at den fiendtlige Arme maa rykke længere mod Nord for at Byrden af Underholdningen af Fienden kan blive fordeelt paa et større District. At Muligheden af et saa upatriotisk Ønske kan gives er ikke saa forunderlig, naar man erindrer Jydens Character og saa hertil at Beboerne i 8 Uger føle Trykket.“

„I min øieblikkelige Forlegenhed for Kiød som Følge af de udskrevne Proviantleverancers uregelmæssige Indgang fra Sognene og for at det større Onde af Fiendens Selvtægt i de nærmeste Byer [kunde undgaas] har jeg hos enkelte Landmænd ladet requirando borttage 100 Stude mod min Quitting og deri indeholdte Forventning at erholde Betaling af Finantserne. Ligeledes har Ribe Amtsraad kiøbt for Repartitionsfondens Regning 50 Stude og overdraget en Kiøbmand i Kolding Leverance af Riis og Kaffe for 28 Dage til et Beløb af cirka 7000 Rd.“

„Jeg er ved disse Foranstaltninger gaaet ud fra, at da Regieringen maatte forudsee Landets Occupation men denne desuagtet fortsættelig har undladt at tillægge Embedsmændene Forholdsordre med Hensyn til den fiendtlige Armes Forpleining, der selvfølgelig maatte falde det occuperede District til Last, indeholdes heri en bestemt skiøndt stiltiende Erklæring af, at Embedsmændene i dette District maa handle saaledes som de under den indtraadte Tilstand finde det nødvendigt efter deres bedste Overbeviisning samt at deres saaledes foretagne i Forholdet begrundede Handlinger ville blive respecterede af Regieringen, selv i det Tilfælde at man misbilliger det Skete hvilket kan blive en Sag mellem Regieringen og Embedsmændene, men de Paagiældende uvedkommende.“

„Den i Weile Amt constituerede Amtmand og jeg ere forøvrigt noget alvigende i Maaden at tilveiebringe Provianten til den fiendtlige Arme, thi medens jeg fordele Byrden paa Sognene efter disses Hartkorn, — dog med det Tilføiende til Sogneforstanderskaberne ikke ved Subrepartitionerne paa de Enkelte allene at tage Hensyn til Hartkorn men ogsaa til Sognebeboernes Evne at bære Byrden og under billigt Hensyn til at Frygt for Udplyndring af Fienden maa være større hos de Formuende end for de Fattige — tager han Provianten paa de store Gaarde hvor samme er at finde og reparerer saa godt som allene Brødleverancerne paa Sognene. Man er altsaa i Weile Amt gaaet ud fra en mere fuldkommen Forvisning om Statens Erstatningsforpligtelse end den jeg har, uagtet jeg ikke indseer Muligheden for Landet i det Hele at unddrage sig fra denne Byrde paa nogen passende Maade, da Jylland ikke har større

Forpligtelse til at bære Krigens Byrde end de øvrige Landsdele.“

„Det har fra Occupationens Begyndelse været Amtsbeboernes Ønske at jeg skulde fordele Proviaenteringen til den fiendlige Arme paa Hartkornet, men efter nu i 8 Uger at have præsteret dagligen betydelige Ydelser ophører Evnen til at kunde hermed continuere og efter at de militaire Executioner blive hyppigere har Fienden opfundet et nyt Tvangsmiddel ved at tillægge Executanterne Ordre til i hvert Sogn som en Mulct for uerlagt Leverance at inddrive fra 20 til 40 Specier.“

„Vel har egentlig Udskrivning af Penge endnu ikke fundet Sted men der følger Armeen tre Civilcommissairer, Landraad Ahlefeldt, Landmand Ingversen og Herredsfoged [   ], som nok hertil kunde finde paa Raad. Desværre have enkelte Sogne begyndt med til Executionstropperne at frigiøre sig for Proviant Restancerne ved at betale samme Værdie med Penge, hvorved de slippe for Transporten.“

„Ribe Kiøbstad har nu betalt den sidste Rest af den samme paalagte Contribution af 6,000 Specier, hvorover jeg har set, at de tappre kiøbenhavnske Avisudgivere ere misfornøiede, formodentlig fordi Ripenserne ikke følte Kald til at blive Martyrer. Havde jeg været i Ribe havde jeg tilraadet at oppebie det Tidspunkt at den udplyndrede Vare skulde udføres af Byen til Salg i de slesvigske Byer men da ubetinget at betale. Formen var saaledes bleven en anden og Resultatet det samme, thi naar man saa fuldstændig som Ribe Amt er i Fiendens Magt er enhver Modstand til ingen Nytte, dog dette kan den, der selv ei har prøvet Sagen ei heller bedømme.“

„Det er ikke blot Armeens Forpleining Fienden har

for Øie. Slesvigholstenske Emissairer udsprede overalt paa Landet trykte Skrifter, hvis Hensigt er at opvække Misfornøielse med Regieringen, og at lære at Ministrene ere imod Freden for at kunde holde sig i deres Stilling samt at sætte Mistillid mellem Jyderne og Øboerne.“

„Saa nu har jeg givet Dig kjære Wilhelm en Udsigt over Provianteringsssorger der ere de der ligger Jyden mest paa Hierte, dog maa jeg til Befolkningens Ære siige, at dennes Mod ikke er kuet og at den har Tillid til Regieringens Fasthed ikke at gaa ind paa en vanærende Fred.“

Det ses ikke, hvad General Prittwitz har svaret paa det sidste af Stiftamtmandens Breve, der blev afsendt fra Fanø, men faa Dage efter, den 6. Juli, skete Udfaldet fra Fredericia, og Seiren fyldte alle danske Hierter med Jubel. Grev Sponneck antog, at Fjenden nu havde faaet Andet at tænke paa, end at fange jyske Amtmænd, og forlod derfor endelig Fanø, hvor han nu havde siddet saa længe i den pinligste Uvirksomhed. Den 7. Juli om Aftenen var han tilbage i Ribe. Samme Dag vare de to Batailloner fiendtlige Tropper, der havde ligget i Garnison i Byen, i Ilmarsch rykkede til Kolding. Deres Ophold i Ribe havde varet i længere Tid, og der havde ingen Grund været til Klage over deres Opførsel. Det samme gjaldt om de hano-veranske Officerer, der med deres Tjenere havde haft Kvarter i Amtmandsgaarden. De havde været særdeles høflige.

Med Vemod modtog Grev og Grevinde Sponneck Efterretningen om, at General Olaf Rye var blandt de Faldne ved Fredericia. Han havde om Vinteren haft

sit Kvarter ikke langt fra Ribe og havde fra samme været en kjærkommen Giæst i Amtmandsgaarden. Ved en saadan Leilighed var det, at han, inden han begyndte sit Tog mod Nord, under en Samtale med Grevinde Sponneck, der yttrede sine Bekymringer for Fjendens Overmagt, udrød: „hvad der end sker, jeg forlader ikke Jylland“! Han vilde give Grevinden sit Æresord herpaa, hvad hun dog nægtede at tage imod, da Krigens Gang var usikker. Men endnu under Tilbagesetget modtog Grevinden gennem en Reisende, der efter at have truffet sammen med Generalen, kom Syd paa gennem Ribe, en Hilsen med de Ord: „Sig til Grevinden, at jeg forlader ikke Jylland“! — Sit Løfte har han holdt, den tapre Landsoldat!! —

Nogen øieblikkelig Befrielse fra Occupationen bragte Seiren ved Fredericia ikke. Det var kun Slesvigholstenerne, ikke de tyske Tropper, der vare blevne slagne, og endnu den 16. Juli stod Major Zastrow i Kolding med Resterne af sin sprængte Insurgent Brigade, ca. 3,000 Mand, medens 2,500 Mand Saxen-Weimarske og Altenburgske Tropper laa mellem Kolding og Gudsø. Fra 13. Juli paalagdes det Ribe Amt samt 4 Herreder af Veile Amt at udrede Rationer til 13,000 Mand og 4,000 Heste. De nordlige og vestlige Sogne af Amtet, der vare længst fra Fjenden, vare dog utilbøielige til at adlyde og foretrak at lade det komme an paa, om de Fourageringer, hvormed der truedes, virkelig bleve til Alvor. Forøvrigt kunde Landet indtil nu ikke siges at være helt udpint. Stiftamtmanden anslog de hidtil lidte Tab til en Værdi af 20 Rd. pr. Tønde Hartkorn, hvad de fleste Sogne nok vare i Stand til at bære.

Grev Sponneck blev i de første 8 Dage efter sin

Tilbagekomst fra Fanø ikke forstyrret i Ribe. Men Natten mellem 15. og 16. Juli bankedes der atter paa Porten af Amtmandsgaarden. Det var en fjendtlig Stafet med en Skrivelse fra General Prittwitz til Stiftamtmanden, hvori denne opfordredes til under frit Leide og uanset, at kun 34 af de af Ribe Amt forlangte 81 Heste hidtil vare leverede, at gjenoptage sin Virksomhed med Provianteringen af Hæren. Sin Beslutning tro om at gjøre for Befolkningen, hvad der stod i hans Magt, fulgte Greven Opfordringen og begav sig 17. Juli igjen til Kolding.

Imidlertid blev Opholdet denne Gang ikke langvarigt. En Vaabenstilstand med Fredspræliminairer var allerede den 10. Juli i Berlin bleven undertegnet mellem Danmark og Preussen og den 2. August forlod General Prittwitz med de sidste fjendtlige Tropper Jylland.

Hermed var for Grev og Grevinde Sponnecks personlige Vedkommende det værste af Treaarskrigen overstaet. Thi vel var der endnu langt til Enden — de sidste Skud faldt først næsten halvandet Aar efter — men den danske Hærs seirrige Fremgang holdt Fjenden paa Afstand fra Ribe under Resten af Krigen, og det skulde vare 15 Aar, inden man der igjen saa tydske Erobrere. Ærligt havde imidlertid Stiftamtmanden og hans Frue taget deres Del af Krigens Byrder. Medens han selv midt iblandt de fjendtlige Tropper under uafbrudte Vanskeligheder, men med utrættelig Kraft stræbte at varetage den Befolknings Interesser, han var sat til at vaage over, stod hans ene Søn til Trods for sin Ungdom (født 16. Februar 1815) allerede som en af de ledende Mænd i Kongens Raad, og hans anden Søn vovede Liv og Blod i selve Kam-

pen for Fædrelandet — Sponneckerne gjorde, hvad de kunde, i hine skjæbnesvangre Dage!“ —

— Ifølge Vaabenstilstands-Conventionen skulde Hertugdømmet Slesvig, indtil nærmere Ordning kunde træffes, staa under Bestyrelse af en Forvaltning, bestaaende af en Dansk, en Englænder og en Preusser. En svensk Troppestykke skulde samtidig sørge for Ordenens Opretholdelse. Et Øieblik var der i Kjøbenhavn Tale om, at Grev W. C. E. Sponeck skulde overtage Hvervet for Danmarks Vedkommende. Da han imidlertid i for Landet saa vanskelige Tider ikke kunde undværes som Finantsminister, faldt Tanken ganske naturligt paa hans Fader, Stiftamtmanden, der jo allerede en Gang havde staaet i Spidsen for Hertugdømmets Regjering. Den 16. Juli 1849 tilskrev Premierminister Grev Moltke ham følgende:

„I en Vaabenstilstands Convention, der den 10de dennes er bleven underskrevet i Berlin og igaar er bleven forsynet med Hans Majestæt Kongens allerhøieste Ratification, er der blandt Andet bestemt, at Slesvig under Vaabenstilstanden skal bestyres af en Regjerings-Commission, bestaaende af eet Medlem, der vælges fra Preussisk Side, og eet, der udnævnes af Kongen af Danmark.“

„Da Statsraadet agter at bringe Hr. Stiftamtmanden i allerunderdanigst Forslag til den nævnte Function, og i denne Anledning maa ansee det nødvendigt at kunne faae Leilighed til mundtliggen nærmere at conferere med Dem, skal jeg herved paa Statsraadets Vegne tjenstligst anmode Dem om behageligen snarest muligt at begive Dem hertil Staden.“

„Kjøbenhavn, den 16. Juli 1849.

A. W. Moltke.“

Da Grev Sponneck om Eftermiddagen den 20. Juli modtog denne Skrivelse, var han imidlertid strax paa det Rene med sig selv om, at saa ærefuld den ham tiltænkte Opgave end maatte siges at være, kunde han dog ikke ønske at paatage sig samme. Regjerings Commissionens internationale Karakter nødvendiggjorde større Øvelse i fremmede Sprog, end han, der hverken talte Fransk eller Engelsk, var i Besiddelse af, og han frabad sig Hvervet. I hans Sted valgtes da Kammerherre Frederik Ferdinand Tillisch, der havde været Kabinetsecretair hos Kong Christian VIII og i samme Egenskab efter Tronskiftet var gaaet over til Kong Frederik VII. De andre Medlemmer af Commissionen vare Preusseren Grev Eulenburg og den engelske Konsul i Hamborg, Oberst Hodges. —

1850—1851.

Den 2. Juli 1850 gik Preussen ved Freden i Berlin paa egne og det tydske Forbunds Vegne ind paa selv at trække sig ud af Striden og overlade de slesvig-holstenske Oprørere til deres Skjæbne. Denne be-segledes den 25. Juli næstefter ved Isted. Som en Følge af denne Fredslutning opløstes den internationale Regjeringscommission den 13. Juli, og Kammerherre Tillisch overtog som overordentlig Regjeringscommis-sair alene den hele Civilbestyrelse af Hertugdømmet Slesvig. Det er her ikke Stedet til at komme nærmere ind paa de store Vanskeligheder, hvormed Kammerherre Tillisch havde at kæmpe lige fra Begyndelsen af sin Virksomhed. Mange Vidnesbyrd derom indeholdtes i Breve fra ham til Finantsminister Grev Sponneck, hvem han havde valgt til sin Fortrolige, og hos hvis bekendte Energi han søgte en Støtte i sin Kamp.

Ogsaa i Stiftamtmand Grev Sponnecks Breve findes Antydninger derom. Saaledes skriver han allerede i et Brev til sin Søn af 7. September 1849:

„Kan Tillisch ikke trænge igjennem med Fordringen at de af Oprørerne fordrevne slesvigske Embedsmænd gienindtage deres tidligere Stilling, vil Følgen blive at de provisoriske ikke adlydes af Nogen, og jeg frygter endogsaa for at Almuen fordriver dem hvor de svenske Bajonetter ikke kunne beskytte dem. Da Bestyrelsescommissionens Foranstaltninger og Publicanda aldeles ikke komme til Landalmuens Kundskab, thi de provisoriske Embedsmænd lægge Alt ad acta, har jeg foreslaaet Tillisch at sende Ribe Amt Exemplarer af hvad der skal offentliggøres for ved mig at blive udbredt. Herimod kan i Formen ei heller være noget Væsentligt da Beboerne paa Riberhuusiske Steder i Enclaverne i Almindelighed ogsaa besidde slesvigske Grundstykker.“

Samtidigt med Forhandlingerne, der førte til Fredslutningen med Preussen, rustede man sig i Kongeriget til endelig at opgjøre Regningen med Oprørerne, og det vaabendygtige Mandskab blev indkaldt. Naturligvis var det ogsaa for Stiftamtmanden i Ribe en travl og alvorlig Tid. Han var heller ikke rigtig tilfreds med Stemningen i Folket. At det ikke paa Oprørernes Side var bedre bevendt, var ingen tilstrækkelig Trøst. Han skriver den 28. Mai 1850 til sin Søn:

„Alt til Armeen hørende Mandskab er draget bort deres uvisse Skjæbne imøde — men med hvilken forandret Stemning fra den Begeistring, hvormed man i de to foregaaende Aar gik Fienden imøde — overalt lyder Spørgsmaalet hvad vil Enden blive og hvorfra skal Erstatning komme for al den Skade og Tab den

Enkelte gaar imøde. — Jeg vil imidlertid stole paa at denne jydsk Betænkelighedsaand viger for Indflydelsen af Samlivet med Kammeraterne og for Haabet at kunde bidrage til med et Slag at ende Sagen.“

„Men er dette Mismod saaledes paa vor Side, i hvilken høiere Grad maa det ikke findes i den holstenske Arme, og dette veed jeg tilfulde af de mange derfra hiempermitterede som ikke ville vende tilbage men nu flokkeviis begynde at drage mod Nord.“

Om Mismod blandt Insurgenterne vidner ogsaa allerede et Brev fra Grevinde Sponneck af 28. December 1849. En Kniplingshandler, bekiendt som en meget paalidelig Mand, var lige kommet fra Kiel og havde berettet, hvorledes Befolkningen dernede var led og kjed af Krigen og blot ønskede, at Alt igjen var ved det gamle. Han havde overværet et Opløb mod Hertugen af Augustenborg, der var kommet til Kiel, og som nu af en Folkehob, der samlede sig udenfor hans Hus, blev hilset med forbitrede Raab som den, der var Skyld i Krigen og dens Ulykker. Opløbet tog en saadan Karakter, at Hertugen maatte flygte ud af en Bagdør og forlade Kiel. —

Snart efterat Kammerherre Tillisch som Følge af Berliner Freden havde overtaget Ene-Administrationen i Slesvig, blev der Tale om hans Afgang fra Posten og Muligheden af i hans Sted at indsætte en Regjeringscommission. Det var nu atter til Grev Sponneck, den kongelige Regjering paatænkte at henvende sig om Overtagelsen af dette Hverv. Han maa have modtaget Meddelelse om Planen i Begyndelsen af September 1850, thi den 9de samme Maaned skriver han derom til sin Søn.

Vanskeligheden med de fremmede Sprog forelaa jo

nu ikke mere, og Stiftamtmanden erklærer sig i Brevet ogsaa beredt til, hvis det ikke kan være anderledes, da som Undersaat og Embedsmand at følge Kaldet. Men det er hans Ønske om muligt at blive fritaget derfor, og han beder Finantsministeren om at søge bevirket, at dette sker. „En yngre Mand som har Ærgjerrighed og som vil arbeide sig frem i Verden er meget bedre egnet for en saadan Post end en Mand hvis Ønske er at træde ud af Statens Tjeneste og som ikke sætter noget Værd paa ydre Ære.“

Naar Stiftamtmanden taler om sin Alder, saa var han i Virkeligheden kun 63 Aar gammel og stod endnu i sin fulde Kraft, ligesom han overhovedet vedblev at være rask og rørig lige til sin Død mange Aar efter. Hans Øine vare noget medtagne af Arbeide, og han klager over dem i sine Breve; uarbejdsdygtig gjorde de ham dog ikke. Men han var bleven overanstrengt under Krigsaarenes Gjenvordigheder. Han begyndte at føle sig træt og dertil kom, at den nye Tids Gjennembrud voldte ham Bekymring. Graanet, som han var under Enevælden, kunde hans Begeistring over de nye Ideer ikke være stor. Med Hensyn til selve disse Ideer stillede han sig dog vistnok ret fordomsfrit, men de Former, hvorunder de ofte fremtraadte, frastødte den besindige og i høi Grad humane Mand, for hvem Fanatisme og klingende Fraser laa saa fjernt. At det havde været rigtigere at vente med, hvad han kalder Forfatningsmageriet, til man havde Fred i Riget, deri har Historien siden givet ham Ret.

Saa var, allerede før der blev Tale om Regentskabet i Slesvig, Beslutningen fattet hos ham om at trække sig tilbage fra Statstjenesten, naar roligere Forhold i Landet efter de store Forstyrrelser vilde tillade ham

at gjøre det med god Samvittighed og inden hans Arbeidskraft for Alvor var begyndt at svækkes. Efter sin Faders Ønske bevirkede Finantsministeren, at Planen om hans Overtagelse af Regjeringen i Hertugdømmet atter blev opgivet, og Kammerherre Tillisch vedblev at fungere som hidtil, indtil han ved Ministercrisen i Juli det følgende Aar indtraadte som Medlem af det nye Ministerium.

Seiren ved Isted og vore Troppers hæderfulde Kampe ved Midsunde, 12. September, og Frederikstad 4. Oktober, vare de sidste større Sammenstød i Trearskrigen. Men medens den danske Hær stod ved Danvirke, vedbleve Oprørerne, med hvem Preussen trods Berliner Freden spillede under Dække, at holde de sydlige slesvigske Distrikter besatte, og der som i Holsten at skalte og valte, som de vilde. Tilsidst fandt man dog i Wien, at det var paa Tiden at gjøre Ende paa denne Lovløshedstilstand. Under Forhandlingerne i Olmütz i November 1850 blev Preussen tvunget til at gaa med, og i Begyndelsen af Januar 1851 besatte en østerrigsk Troppestykke Holsten, medens en østerrigsk og en preussisk Commissair forlangte Oprørsregjeringens Tilbagetræden og dens Hærs Opløsning, hvilket saa ogsaa fandt Sted. Men samtidigt opfordrede de to Magter som Betingelse for at gjenoprette Kongen af Danmarks Herredømme i Holsten, at den danske Regjering skulde meddele dem sine Hensigter med Hensyn til Hertugdømmernes fremtidige Stilling. Dette Spørgsmaal voldte de største Vanskeligheder, og Ministrene raadsloge frem og tilbage, indtil man tilsidst paa Forslag af Finantsminister Grev Sponneck blev staaende ved Planen om at sammenkalde et al-

lerede i Kongens Manifest af 14. Juli 1850 omtalt Raad af Notabler fra de forskellige Landsdele og for disse forelægge et Udkast til fremtidig Ordning, efter at først Østerrigs og Preussens Samtykke til samme var bleven indhentet. Udkastet stillede Slesvig skjønt med provinsiel Selvstændighed i et noget nærmere Forfatningsforhold til Kongeriget, end til Holsten. I et Statsraadsmøde den 7. Januar blev Grev Sponnecks Forslag tiltraadt paa Betingelse af, at han selv paatog sig at forhandle derom i Wien og Berlin. Han afreiste anden Dagen efter, den 9. Januar. Den 15. Februar var han tilbage i Kjøbenhavn med et gunstigt Resultat af sine Bestræbelser. Baade Fyrst Schwarzenberg i Wien og Baron Manteuffel i Berlin havde givet deres Bifald til Planen.

Notablerne skulde altsaa sammenkaldes. De skulde være 6 for Kongeriget, 9 for Slesvig og 6 for Holsten. Mødestedet var Flensborg, og Forhandlingernes Aabning bestemtes til 14. Mai 1851. Blandt de 6 Mænd, der mødte for Kongeriget, var Stiftamtmand, Grev Sponeck. Udnævnelsen lyder saaledes:

„Vi Frederik den Syvende etc. —

Vor synderlige Bevaagenhed! I Vort Manifest af 14. Juli f. A. have Vi forkyndt Vor landsfaderlige Hensigt, at ville sammenkalde ansete Mænd fra Hertugdømmet Slesvig, Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Holsten, for at høre deres Mening angaaende Ordningen af Hertugdømmet Slesvigs Forhold til Kongeriget Danmark paa den ene og Hertugdømmet Holsten paa den anden Side. Endnu stedse gennemtrængte af den Overbeviisning, at det til at opnaae en fast og endelig Ordning af de til Monarkiet henhørende Landsdeles indbyrdes Forhold vil være den bedste og sikke-

ste Vei, at lade ansete, med deres Medborgeres Tillid hædrede Mænd fra de forskjellige Landsdele træde sammen til fælles Raadslagning herom, ville Vi derfor, til Opfyldelse af det ved Vort forbemeldte Manifest givne allerhøieste Tilsagn, herved allernaadigst have befalet Dig, Os Elskelige Hr. Marius Sabinus Wilhelm Grev Sponneck, Storkors af Dannebrogordenen og Dannebrogsmænd, Vor Kammerherre, Stiftamtmand over Ribe Stift og Amtmand over Ribe Amt, at Du retter Din Leilighed efter førstkommende 14de Mai at indfinde Dig i Vor Stad Flensborg, for da i Forening med følgende af Os fra Kongeriget Danmark, Hertugdømmet Slesvig og Hertugdømmet Holsten tilkaldte Mænd, nemlig

fra Kongeriget Danmark:

Major v. Andræ;
 Høiesteretsassessor Bruun;
 Overauditeur Hall;
 Professor Krieger;
 Generalauditeur Scheel;

fra Hertugdømmet Slesvig:

Grosserer Caspar Christiansen;
 Amtmand Davids;
 Districtsdeputeret Hagemann;
 Agent Jensen;
 Gaardejer Krüger;
 Dr. Manicus;
 Etatsraad Paulsen;
 Etatsraad Prehn;
 Gaardeier Laurits Skov;

og fra Hertugdømmet Holsten:

Grev Baudissin-Borstel;

Fungerende Administrator af Grevskabet
 Rantzau, A. Moltke;
 Amtmand Grev Rantzau;
 Kjøbmand Reincke;
 Gaardejer Scharmer;
 Overappellationsrets-Raad Wiese,

at sammentræde i fornævnte Øiemed.“

„Til at tjene til Udgangspunkt og Grundlag for disse Forhandlinger ville Vi allernaadigst ved den Commissarius, som Vi have forordnet til disses Ledelse, lade forelægge en i almindelige Træk affattet Plan for det hele Monarkies fremtidige Ordning og navnlig Hertugdømmet Slesvigs Stilling i dette.“

„Resultaterne af Forhandlingerne ville være at tilstille Os i en til Os gennem Vor Commissarius indgiven allerunderdanigst Betænkning, hvorefter Vi da, forinden Vi tage Vor Beslutning, ville lade Os Sagen foredrage ved Vore Regjeringsorganer for de forskjel- lige Landsdele.“

„Til som Vor Commissarius ved den af Os saaledes berammede Forsamling at lede Forhandlingerne have Vi allernaadigst fundet for godt at udnævne Vor overordentlige Gesandt og befuldmægtigede Minister ved det Keiserlig Østerrigske Hof, Vor Kammerherre Grev Henrik Bille-Brahe.“

„Om Modtagelsen af Vort nærværende allerhøieste Reskript har Du uopholdeligt at indberette til Vor Premierminister.“

„Dermed skeer Vor Villiel Befalende Dig Gud!“
 „Skrevet paa Vort Slot Christiansborg den 28. April 1851.“

„Under Vor kongelige Haand og Segl

(undert) Frederik R.

A. W. Moltke.“

Allerede under 1. April havde Grev Sponneck fra Premierminister Grev A. W. Moltke modtaget følgende personlige Skrivelse i samme Anledning:

„Efterat Hans Majestæt Kongen i det allerhøieste Manifest af 14de Juli f. A. har udtalt sin Beslutning at ville sammenkalde ansete Mænd fra Hertugdømmet Slesvig, Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Holsten for at høre deres Mening angaaende Ordningen af Hertugdømmet Slesvigs Forhold til Kongeriget Danmark paa den ene og til Hertugdømmet Holsten paa den anden Side, er det Hans Majestæts Agt nu at bringe denne Beslutning til Udførelse, og har Allerhøistsamme i den Anledning blandt Andre udseet Deres Høivelbaarenhed til for Kongerigets Vedkommende at indtræde i den paagjældende Forsamling.“

„Skjøndt Hans Majestæt har den sikke Forventning, at De ikke vil undslaae Dem for at modtage det Kald, hvormed saaledes Allerhøistsamme vil hædre Dem, og at, om De i saa Henseende maatte have nogen Betænkeligheder, Deres prøvede Fædrelandskjærlighed vil vide at overvinde disse, har Hans Majestæt dog paalagt mig, foreløbigen at underrette Dem om det Valg, som Allerhøistsamme, overensstemmende med Statsraadets Indstilling har ladet falde paa Dem i den omtalte Anledning.“

„Idet jeg derfor herved opfylder denne allerhøieste Befaling, kan jeg ikke tilbageholde at tilføie, at det ligger mig personlig saameget mere paa Hjerte, at Deres Høivelbaarenhed ikke vægrer Dem for at modtage Hans Majestæts Valg, som det er mig, der i den fuldkomne Overbeviisning, at De ganske fortrinligt egner Dem for dette Hverv, til hvilket det nøie Kjendskab til de slesvigske Forhold, som De ved deres Em-

bedsstilling i en lang Række af Aar og under de vanskeligste Conjuncturer har haft Leilighed til at erhverve, specielt gjør Dem særdeles kvalificeret, har bragt Dem i Forslag i Statsraadet. Jeg lægger derfor personlig ganske særdeles Vægt paa at Deres Høivelbaarenhed overtager det Dem tiltænkte vigtige Hverv, og i det Haab, at der i denne Henseende ikke vil møde nogen Vanskelighed fra Deres Side, imødeser jeg Deres behagelige nærmere Meddelelse."

„Allerærbødigst

A. W. Moltke."

Skrivelsen er, som det ses, affattet i smigrende og indtrængende Udtryk. Det er aabenbart, at Regjeringen har frygtet, at Grev Sponneck atter denne Gang ligesom de to foregaaende, da der var Tale om Regentskabet i Slesvig, skulde lade sig lede af sin Ulyst til at træde frem; og for at sikre sig hans Bistand har Grev Moltke villet udøve en særlig Pression. Denne Gang lykkedes det ogsaa, og Stiftamtmanden gav til befalet Tid Møde i Flensborg. Af hans Breve til sin Søn under Notabel Forhandlingerne gives her følgende Uddrag:

19. Mai 1851. — „Jeg kommer i dette Øieblik fra Notablernes første egentlige Forhandlingsmøde hvori den Orden vedtoges, at man, betragtede sig som en Art af Commission, foreløbig skulde tilsidesætte Protocolføring og den ellers parlamentariske Fremgangsmaade og [ ] mellem sig gennemgaa Organisations Planens forskjellige Punkter. Forslaget hertil skete af Krieger og jeg troer det var et heldigt, thi paa denne Vei fremstaar et mere velvilligt Forhold mellem Medlemmerne som vil [ ] naar Vanskeligheder senere møde."

„Wiese var den Første som talte, og gjorde gjældende at han kun repræsenterede sin egen individuelle Anskuelse af det hele Anliggende, hvortil Commissarius svarede at det ikke var Hensigten at noget Medlem skulde fortræde Landet.“

„En Opfordring fra Commissarius til at takke Hans Majestæt for den Eenhed af Monarchiet han bestræbte sig for at tilveiebringe blev af Forsamlingen udsadt indtil videre. — Dette Forsøg som noget lignede en Overrumpling mod Holstenerne var ikke hældigt. — Det er overalt slæmt at Bille Brahe ikke tidligere har havt med saadanne Forretninger før at gjøre, imidlertid ville Andræ og Brun raade ham saavidt muligt.“

„Af det Indtryk som idag er opstaaet ved vores Samværen med Holstenerne maa jeg uddrage den Slutning, at de idetmindste ere komne hertil med et forsonligt Sindelag uagtet deres tidligere Uhøflighed mod Tillisch ikke tydede derpaa. Opholdet her paa Stedet hvor de see alt i et andet Lys end det hvori det af de tyske Blade er fremstillet vil uden Tvivl udøve sin Indflydelse.“

22. Mai 1851 — „Wiese er den talende blandt Holstenerne men uendelig vidtløftig og noget utydelig og han indlader sig paa en Deel Detailsager som kunde give Haab om at han i Hovedsagen vilde blive enig, men hvortil der ikke er nogen Udsigt endnu, uagtet Tilnærmelsen continuerer mellem Holstenerne og Danske.“

„Naar man kunde troe Rantzaus Yttring ønske Democraterne i Holsten at netop Adskillelsen mellem Slesvig og Holsten maa blive saa stærk som mulig

thi siige de saa vil der udbryde en nye Revolution i begge Hertugdømmer.“

„Bille Brahe vinder i Forsamlingen ved nærmere Bekiendtskab med ham, og Domen om hans Evne til at lede Forhandlingerne er ham nu meget gunstigere. Han er ingen Taler men hans godmodige og forsonlige Yttringer giøre et godt Indtryk og virke mere i denne Forsamling end en bestemt Optræden vilde udrette.“

„Vi forenedes i Dag om at Protocollen skulde kun for Fremtiden indeholde det væsentlige og selv dette kun saa kort som muligt, da den hidtil i de foregaaende Møder brugte Fremgangsmaade optager for megen Tid, idet Secretairerne ei kunne følge. Dette blev enstemmig besluttet for at fremskynde Sagen.“

31. Mai 1851. — „Da Holstenerne i den herværende Forsamling under de to sidste Møder mindre havde fulgt de Fortolkninger og Udvikling af vores Programs enkelte Punkter forudsaa man at det paa engang vilde komme til et Udbrud af det som vi havde hørt at de særlig havde raadslaaet om. Dette Udbrud af deres længe tilbageholdte Mening stedfandt i Dag, idet Wiese i Forsamlingen oplæste en meget vidtløftig Erklæring paa samtlige Holsteneres Vegne, hvori han paastod Hertugdømmerne førte tilbage til Status quo ante bellum, at det var umuligt at Hertugdømmernes Indvaanere kunne leve lykkelige, eller at Fred og Roe kunde vende tilbage i Landet, naar Hertugdømmerne bleve adskildte saaledes som dette vil skee ved den danske Regjerings Organisationsplan og saaledes som Slesvigerne i Forsamlingen vil have denne forandret for at fuldstændiggjøre Brudet, idet Slesvig da ved at gaa op i Danmark

løsrives fra Holsten, hvorhos han til Haandhævelse af Holstens Ret maatte tye ind under Forbundets Beskyttelse i Henhold til den bekjendte af C. VIII fremkaldte Forbundsbeslutning i 1846.“

„Disse Yttringer nægtede han senere at afgive til Protocollen saaledes som ellers sædvanligt.“

„Fra den modsatte Side forlangte Krieger Mødet sluttet for i Dag til en nærmere Overveielse, hvilket skete uden at man fortsatte den VI Post som man stod midt i.“

„De danske og slesvigske Medlemmer holdt derefter hemeligt Møde hvori udnævntes en Comité til at udarbejde en skriftlig Replique, hvis Medlemmer mellem sig vælge en Ordfører til paa alles Vegne at tale i Sagen.“

„Skjøndt denne Opposition fra Holstenernes Side, som sluttede med at de ikke kunde gaa ind paa det af Regjeringen fremlagde Forslag men at de fremdeles vilde fortsætte Møderne, ikke kan være Dig uventet har jeg dog ikke villet undlade at meddele den, da Commissarius formedelst Postgangen maaske ikke i Dag kan gjøre det.“

18. Juni 1851. — „Krieger vil have tilskrevet Dig angaaende det i Planens § 1 sidste Membrum brugte Udtryk „de faste Eiendomes Beliggenhed“. Thi uagtet Forsamlingen paa Grund af den forbeholdne nærmere Afgjørelse af disse Forhold fra Regjeringens Side, kunde lade denne Punkt uberørt, ansees det dog vigtigere at gaa noget mere bestemt, end skeet i Planen, ind paa Sagen.“

„Foruden denne er der imidlertid ogsaa hos mig Tvivl om et Par andre Punkter i denne Plan.“

a. — „Saalænge Holsten kan holdes uden for det tyske Toldforbund er det vel principmæssigt at Holsten faar den samme Toldlovgivning og den samme Tarifiering som de to andre Dele af Monarchiet, og at Monarchiets Toldgrændse bliver paa Holstens Sydgrændse. Men Giennemføring af denne Ide møder uden Tvivl Vanskelighed dels i den betydelige Nedsætning i flere af Toldsatserne dels i Paalæg af Brændevinsbeskatning. Dog selv om Finantserne kunne bære dette Tab for at forhindre Smuglerie vil dette sidste Formaal dog ikke kunne opnaas formedelst de locale Besværligheder Grændsebevogtningen vil medføre og fordi den frie Elbstrøm beskyller Holstens Kyster, hvorfra Vare lettelig kunne kastes iland af de [under] ingen Controlinstitution paa Elben liggende Skibe.“

b. — „Efter status quo ante bellum, hvorpaa Holstenerne nu sætte Priis, var der tidligere et saadant Fælledskab om Monarchiets Arme, at endogsaa jyske Nationalheste bleve afgivne til Tieneste ved Artilleriet i Holsten og Holstenerne bleve udskrevne til at tiene i Kiøbenhavn. Derimod maa det efter Planen antages at denne accepterer en særskildt holstensk Arme, altsaa udskreven udrustet lønnet allene af Holsten. Denne Afsondring forekommer mig at være lidet samstemmende med Londoner Protocollen, hvis Grundtanke er en Heelstat hvortil dog maa høre et fælleds Forsvarsvæsen for hele Monarchiet ligesaa vel i Landstyrke som i Søstyrke, Hær og Flaade. — Værnepligten, Udrustning og den militaire Disciplin-Lovgivning kan, betragtet som et indre Anliggende for Holsten, gjerne blive forskiellig fra Danmark-Slesvigs tilsvarende Lovgivning, men denne Forskiellighed synes ikke at

giøre det nødvendigt, at den holstenske Hærafdeling skulde betragtes som tilhørende allene Holsten, altsaa ikke kunde bruges til det fælleds Monarchies Forsvar, uagtet der i Kongen som Monarchiets Overhoved haves det fælleds Foreningspunkt for den danske den slesvigske og den holstenske Arme.“ —

„Schel har ved den foreløbige Forhandling giort Forslag hvori han er gaaet ud fra, at den holstenske Hær bør være lige saa fælleds som den danske Flaade, og da Holstenerne paa dette sidste Fælledskab sætte stor Priis, som en Overgangsbroe for Forbundsdagen til en tydsk Flaade, ville de sandsynligviis indrømme Fælledskabet i Hæren.“

„Indtil 24. Marts 1848 stedfandt fuldkomen Finants Fælledskab mellem Danmark og Hertugdømmerne. Naar en Adskillelse nu skulde skee maatte den daværende Tilstand vel lægges til Grund, hvoraf altsaa vilde følge, at den ved Krigen paadragne Giæld maa bæres af Danmark og Slesvig i Forening for sit Vedkommende og af Holsten særlig for sit Vedkommende, skiøndt Monarchiet mod Creditorerne er ansvarlig for det Hele.“ —

29. Juni 1851. — „Major André Hald og Krieger ere af mig bleven meddelt det Væsentlige af Din Skrivelser Indhold fra 27de dennes. Senere end dette Brevs Afgang formoder jeg at Du har læst Comitebetænkningen hvori Du vil høre at Comiteens danske Medlemmer af Forudseenhed have pagina 22 henviist til Slesvigerne, som de fra hvis Side der er bleven urgeret paa at Kirke- og Underviisningsstyrelsen henlægges iblandt de fælleds Rigsanliggender, videre at der pagina 24 er skeet et Tillæg til Organisations-

planen, hvorefter ingen Forandring i Sprogdistrictet maatte skee uden Samtykke fra Rigsdagen og den slesvigske Landdag.“

„Det har ingenlunde været nogen let Opgave for Comiteen at bringe Slesvigerne til at følge de danske Anskuelser, saavidt som dette er skeet i Betænkningen, thi de ville aldeles intet Fælledskab med Holsten og de ville have reist et betryggende Skilrum mod Holstens og de tydske Slesvigeres Indflydelse paa Sprogforholdene. Der er i de senere Dage hos vores Slesvigere opdukket en Slags Mistænelighed mod de kiøbenhavnske Notabler, ligesom de ogsaa have begyndt at holde Conferencer særskilt fra os Andre, hvilket ikke tidligere var Tilfælde.“

„Vi danske Notabler have nu besluttet at lade Comiteebetænkningen med samt sine ubetydelige Amendements gaa til en hurtig Afstemning med Udeladelse af enhver Discussion, som ikke fremkaldes som uun-gaaelig, for saaledes at afskiære den Indflydelse udenfra som man kan befrygte mere og mere at kunde gjøre sig gjældende hos vore slesvigske Colleger.“

„I Forsamlingens Betænkning vil de yderste Hensyn blive lagde til Dine Bemærkninger saavidt dette er muligt nu. Da ingen Forandring skeer i det hidtil af Regieringen brugte System, kan der altsaa ikke være Tale om Din Udtrædelse af Ministeriet.“ —

Brevene gaa, som det ses, ikke ind paa nærmere Enkeltheder med Hensyn til Notablernes Forhandlinger, hvilket har sin naturlige Forklaring i, at Finantsministeren til Stadighed og direkte modtog Referaterne om, hvad der foregik. Den 16. Juli sluttedes Notabelforsamlingen, uden at det var lykkedes at bevæge Holstenerne til at opgive deres i ovengjengivne Brev af 31.

Mai omtalte uforsonlige Standpunkt, og saaledes blev dette fra dansk Side med god-Villie skete Forsøg paa at komme til en Ordning forjæves.

Stiftamtmanden omtaler leilighedsvis Ministercrisen, der ved samme Tid fandt Sted og blandt Andet havde til Følge, at Kammerherre Tillisch opgav Regjeringen i Slesvig forat indtræde i det nyformede Ministerium. Det væsentlige, siger han, som trøster Slesvigerne over Tabet af Tillisch, vil være for det Første, at Holsterne ere rasende forbittede over Valget af hans Eftermand og over Udsigten til at faa Criminil ombyttet med Carl Moltke, som de hade og — frygte for hans bekiendte faste Character. — Grev Sponneck nævner i Forbigaaende, at Høiesterets Assessor Bruun, Major Andræ og Overauditeur Hall have opfordret ham at komme ind i Landstinget, men at han ikke anser sig skikket hertil. Havde han ikke selv denne Følelse, skulde, siger han, Hensyn til egen Magelighed eller Ulyst til Arbeide ikke være nogen Hindring.

Samme Aften, som Notabelforsamlingen var sluttet, forlod Stiftamtmanden Flensborg, og i den Tid, han endnu havde tilbage i Ribe, var han herefter kun beskæftiget med sit eget Amts Interesser. Men selve denne Tid gik sin Afslutning imøde. I November samme Aar indgav han sin Ansøgning om Afsked fra Embedet fra 30. Juni 1852 at regne, og dette bevilgedes. Den 28. Juni 1852 forlod han Ribe. Han modtog ved sin Afgang rige Mindegaver og mange Vidnesbyrd om den Hengivenhed, han havde vundet, men karakteristisk nok valgte han, da han reiste, at kjøre ud af Byen om Morgenen i al Stilhed for at undgaa de ham og hans Frue tiltænkte Afskedsovationer. Det stemmer ogsaa ganske hermed, at han frabad sig

Udnævnelsen til Geheimekonferentsraad, om hvilken der var Tale ved hans Afgang. —

Kun en Gang endnu lagde man nogle Aar efter Beslag paa Grev Sponnecks Fortrolighed med slesvigske Forhold, idet han af Regjeringen udnævntes til Formand i en Commission, der skulde ordne det blandede Distrikt i Nordslesvig. I Sommeren 1856 opholdt han sig i denne Anledning paa Gram, hvor Commissionen holdt sine Møder. Den afsluttede disse den 16. August, og Greven indsendte derefter til Indenrigsministeriet og det slesvigske Ministerium en Række Forslag, der, som han skriver, i ønskelig Fred og Enighed vare blevne udarbejdede af Commissionen. At det ikke her dreiede sig om blotte Ubetydeligheder, vil fremgaa af følgende af ham selv meddelte Liste:

Udkast til Love om Vands Afledning og Afbenyttelse, — om Udskiftning af Jorder, — om Markfred og Hegn, — om Magelæg af Jorder, — samtlige Udkast ledsagede af Motiver. Disse Love samt en Forestilling med Hensyn til Udstykning af Jorder vare, hvad de nævnte Ministerier fra Begyndelsen havde forlangt af Commissionen. Men denne ansaa det for rigtigt ikke at blive staaende herved og fremsendte yderligere: Indstilling om legislativ og administrativ Enhed sognevis med Hensyn til visse Sager, — Udkast til en Lov om Veibestyrelsen med Motiver, — Forslag til en bedre Ordning af Fattigbestyrelsen, — Forestilling om Gavnligheden af en Omudskiftning, — Indstilling om Reliefkorts Tilveiebringelse. —

Grev Sponeck tilføier i Brevet herom til sin Søn: „Af dette Resultat vil det være klart, at Commissionen har havt meget Arbejde, og hvad Bedømmelse dette

nu end gaar imøde, er saa meget vist, at heri er nedlagt Mænds Erfaring, som nøie kiende det paa-giældende Blandingsdistrikt.“ --

Sine gamle Dage tilbragte Greven i Kjøbenhavn, og her døde han i en Alder af over 87 Aar den 31. Juli 1874. Tre Maaneder forud havde han med sin Hustru feiret 60 Aarsdagen for deres Bryllup i Roskilde Domkirke den 30. April 1814. Grevinden overlevede ham i 6 Aar og døde næsten 89 Aar gammel den 15. September 1880.

Træk af Livet i Ho-Oxby i ældre Dage, dog væsentligst fra Oxby og Blaavand. Af Sognepræst N. S. Nielsen i Allerup.

Ho og Oxby er Kystsogne med en Kystlinie af ca. 4 Mil til Vesterhavet og ca. 3 Mil til Ho Bugt. Befolkningen her var Søfolk, der ofte havde set sig en Del om i den store Verden og nu hjemme væsentligst søgte deres Næring af Havet; ved begge Dele og ved den afsondrede Beliggenhed følte man sig noget i Modsætning til Befolkningen i Aal og Billum Sogne: de var jo Landkrabber og havde ingen Steder været. Man fortalte deromme i denne Sammenhæng følgende: en Mand fra Aal var lejet til at køre en Mølleaxel fra Vejen til Blaavand; da han kom hen ad Vejen til, udbrød han overvældet: hvor er dog Verden stor! Man kaldte derude Sognene inde i Landet for: „e Bøj“ og Folkene var „Bøjfolk“. Sig selv nævnede de som „e Vesterbofolk“, og Modsætningen kom jo da klart frem i Kvindernes Klædedragt; derovre gik de selvfølgelig i „e Bøjklæjer“ ∴ almindelig Kvindedragt, heromme ligesaa selvfølgelig i „e Vesterboklæjer“ ∴ Nationaldragt. At nogen Kvinde derfra i ældre Tid kunde svigte Traditionen og aflægge Nationaldragten, var ganske utænkeligt.

Naar jeg nu efter Opfordring fra Historisk Samfund

for Ribe Amt skal fortælle Træk af Livet i ældre Dage deromme, er det, dels hvad jeg har hørt, dels hvad jeg selv erindrer. — Jeg vil da begynde med at omtale Forholdet mellem Kirken og Befolkningen; det var et Tillidsforhold, og man havde stor Ærbødighed for Kirken som helligt Sted. Kirken laa midt i Sognet lige nær ved, rettere lige langt fra alle, og det var jo den meget omtalte „Kirken med Straatag“ (se Olsen, Aarvog 1905). Naar man nu som jeg har sine første Barndomserindringer om Kirke og Kirkegang fra denne Kirke, saa blir det ikke den usle, uanselige og ringe, men saa staar der Glans om den ud fra Barndoms Indtryk. Til denne udvendig og indvendig uanselige, lave straatækte Kirke med de smaa Vinduer gik og kørte Folk Søndag efter Søndag, Vinter og Sommer, i større eller mindre Travlhed, særlig paa de store Højtider. Lad os gøre Turen med fra Øster-Oxby en Julemorgen! Lad Vejret være vinterlig godt og Føret godt! Vi er paa Vej, og vi begynder at se os om efter de andre, for de maa jo komme, det gør de altid, de fra Midtby og de fra Hebogaardene og længere oppe de fra Blaavand og Vandflod og Nørre-Oxby; det skønne Syn af baade unge og gamle paa Kirkesti var da det almindelige. Naar man er kommen gennem „Æggebjerg“, en lav Klitrække, der hidtil har skjult Kirken for os, ser man skarpt efter Kirken og navnlig efter, om Laagen i vestre Gavl er lukket; er dette Tilfældet, da er Præsten kommen fra Ho, og Ringeren har ringet tredie Gang, og da maa man sætte Farten op, for det er en stor Skam at komme for silde. Er man saa naaet derhen, maa Hestene spændes fra og sættes i Stald; Staldene var lave Jordhytter — der laa flere saadanne omkring

Kirken — med Mure af Tørv med Lyngtag og byggede i Fællesskab af nogle Naboer. Var der mere Tid, kunde den, der havde aget med, naa at give Kaffe og Punsch til Kusken i et af Smaahusene, der laa ved Kirken; men ordentlige Folk passede at komme i rette Tid i Kirken; at blive siddende over og ikke komme i Kirke — hvad er hændet —, det blev der set paa som grov Uorden.

Naar man kom ind i Kirken, søgte hver sin Stol aldeles regelmæssigt, og Mænd og Kvinder hver paa sin Side; ja ogsaa de enkelte Pladser, Sæder i Kirkestolen, var fordelte saaledes, at det vidstes: dens Plads var yderst, Hæderspladsen, dens næstyderst osv. Afvigelser fra denne faste Regel fandt Sted, naar der var Sorg; da tog den eller de sørgende Plads inderst ved Væggen, en Plads som ellers var forbeholdt og anvist de unge. Til den unge, som uagtsomt satte sig udenfor en ældre i Kirkestolen og saaledes krænkede den uskrevne Lov, til ham eller hende var der siden i en god Mening i Hjemmet. Naar hver har fundet sin Plads, sætter man sig stille hen, i stille Bøn med Hovedet bøjet forover; ligesaa bøjer man Hovedet under Bønnen i Kordøren. Saa begynder Sangen og man mærker, at her er Folk, der vil synge med om Barnet født i Bethlehem. Men det var rigtignok ingen let Opgave at være Kirkesanger. Salmebogen er Kingos, var det endnu i Tredserne, og denne Salmebog gjorde ikke Opgaven lettere for Kirkesangeren. Er man med i Sangen, er man ogsaa med under Prædiken, man lukker Ørerne op, man er virkelig kommen for at høre. Og hver Gang Jesu Navn nævnes, enten det er i Salmen eller i Prædiken, ser man mange af de ældre baade af Mænd og Kvinder at bøje Ho-

vedet. Efter Prædikenen skal man bie og tage Velsignelsen med; at gaa ud før er Uorden; ellers er det Kuskene tilladt uden Paaklage at gaa først ud af Kirken for at spænde for. Men det er en Juledag, vi er i Kirke, da bringer Menigheden Offer til Præst og Degn, og Ofringen foregaar i stræng Orden, som efterhaanden har fæstnet sig: først Sognefogden, saa Forstanderskabet, saa Kirkeværgerne, saa Strandfoged og Klitfoged, og saa først kunde de komme med, der ingen Ting var. — Med Hensyn til Barnedaab var det almindeligt, at Barnet blev døbt første Søndag efter Fødselen, naar det da ikke var født om Lørdagen, og det enten det var Vinter eller Sommer. Barnet bares frem i Kristenposen, der var smykket med mange Baand, og med „Lue“ paa, saa der maatte en af de kvindelige Faddere til at „tage Hatten af“ Barnet inden Daaben. — Fadderne traadte ud paa Kirkegulvet under Daabshandlingen, selvfølgelig i den Rækkefølge, som Slægtskabsgraden anviste enhver. Under Forbønnen for Barnet satte Fadderne sig ind i den Stol, hver stod lige ud for, og traadte atter ud paa Kirkegulvet, naar Bønnen var sluttet, hvorefter Ofringen gik for sig nøjagtig i den Orden, i hvilken man havde staaet før. Og saa maatte man under Ofringen passe nøje paa, at man ikke vendte Ryg til Præsten (det blev nu sagt nok saa drastisk), saa der var sandelig ikke faa Skær at klare i Henseende til rent udvortes Orden for en ung, der første Gang var Fadder. — Hver Barselkvinde blev indledet i „e Skrøvs“, og hver havde en Kone at „gaa i Kirke med sig“ som andre Steder. — Altergangen kom der noget meget regelmæssigt over; Søfolkene vilde og skulde „hen“ inden Foråret, Fiskerne ligesaa, og igen inden Vinter, saa to

Gange om Aaret var Reglen, der mest overholdtes. — Konfirmation fandt Sted første Søndag i Februar af Hensyn til det unge Mandskab, der skulde til Søs. Det var den Gang, siger de ældre, da de havde noget for til Præsten og skulde kunne noget. Kunde een eller anden ikke lære ret meget, kunde han slippe med Katekismus uden Forklaring, men saa maatte han for Tider lange bære paa Navnet en „Katekismusknægt“! Overhøringen kunde til Tider trække saa længe ud, at der maatte tændes Lys, hvorved saa maa erindres, at det var i Februar Maaned.

Altsaa man gik flittig i Kirke, man gik i Kirke ogsaa i Fisketiden, Søndagsfiske er kommen senere. Var der saa mere end den store Ærbødighed for Kirken? Var der nogen Frugt af Kirkegangen i dagligt Liv og Færd? Der var Fiskernes Bøn, naar de gik til Havs! Lige saa langt tilbage, der overhovedet huskes noget om Fiskeri fra Kysten her, huskes dette: at naar Aarerne var baarne ned og alt var i Orden, sagde Føreren: skal vi saa „læse“! Alle traadte da hen til Rælingen, blottede Hovedet, bøjede sig over Rælingen, og hver bad for sig selv, som nu hver kunde det, om Lykke til Farten; Baaden var jo lille og Havet stort. Fra først af har sikkert Føreren bedet højt for alle. I ældre Tid sang man ofte en Salme, idet man roede ud. Efterhaanden blev dette, som fra først af havde været Liv, mere og mere til Form, og Salmesangen hørte op. — Der var ikke faa Hjem, hvor Børnene opdroges i Guds frygt og Herrens Formaning, hvor man læste Prædiken hjemme, naar man ikke kunde komme i Kirke, og hvor de unge, naar de kom fra Kirke, skulde gøre de gamle Regnskab for, hvad der var prædiket om. Der var dem, for hvem Kingos

Morgen- og Aftensuk var det, hvormed de stod op og hvormed de gik til Hvile; en Frugt maaske af en af de gamle Præsters Kærlighed til Kingo og Skræk for den evangelisk-kristelige Salmebog, som deromme ikke har været brugt. — Af gode gamle Opbyggelsesbøger har jeg deromme fundet i Brug Jesper Brochmands Huspostil og Scrivers Sjæleskat. Maaske jeg her maa indflette et Par Ord om den Ærbødighed for ældre, som blev de unge indprentet. Jeg har omtalt, at de unge skulde sætte sig inderst i Kirkestolene. For en ung at gaa paa højre Side af ældre eller sidde paa højre Side af ældre var grov Uorden og blev paa-talt. Alle ældre tiltalte vi yngre med „I“; at en ung sagde „du“ til en gammel, var grov Uorden; i mange Hjem sagde Børnene endog „I“ til Mor og Far og ikke „du“. Alt i alt tror jeg at have Ret i, at der var mer end Ærbødighed for Kirken, at der var Alvor og Guds frygt paa Bunden, hvad og deres farefulde Erhverv tilskyndede til, om der ogsaa samtidig var aabenlyse Brist, især i Retning af Misbrug af Spiritus.

Den gamle, for mange minderige Kirke med Straatag er forlængst afløst af tvende nye, en i Oxby og en mellem Vejrs og Mosevraa. Den gamle Kirkegaard paa den gamle Kirkes Plads fredes, og endnu i 1912 fandt en Begravelse Sted der. Endnu en Begravelsesplads findes i Sognet lidt Syd for Oxby, kaldet „e Kåppel“, hvor tidligere har staaet et Kapel, og hvor i lang Tid Strandligene blev jordede uden ret store Omstændigheder; nu kommer selvfølgelig disse Lig fra Havet paa den almindelige Kirkegaard. Ogsaa denne gamle Begravelsesplads er hegnet og fredet. Der gaar Frasnagn om, at 2 à 300 Lig af engelske Søfolk fra de ²⁴/₁₂ 1811 udfør Bøvling strandede Orlogs-

skibe skal være jordede her i Fællesgrav, at saa mange Lig drev op, at man faldt over dem ved Havet, og at Beboerne af Øvrigheden fik Lov at tage Tøjet af Ligene for at begrave dem; men disse Sagn synes mig at stemple sig selv som ganske upaalidelige.

Fra „e Kåppel“ i S. Vest, Syd om Hvidbjerg paa-viser man en Kirkevej; fra Hvidbjerg stikker den ad Havet til; man véd, at den *har* været Kirkevej, men de Beboelser, den har været Kirkevej for, har Havet slugt. —

Havet er paa mange Maader en farlig Nabo; ganske vist gaves der rigelig Næring fra Havet, men Havet tager ogsaa. Havet tog Land, og Havet tog mange Menneskeliv. Havet tog Land! En Gaard er flyttet to Gange, sidste Gang flyttedes den Nord for Blaa-vandshuk ud til „e Vestersie“, da det jo er „o e Sønder-sie“ 3: fra Hukket og nedad mod Skallingen, særlig udfor Oxby, at Havet skærer ind.

Udfor Hvidbjerg, hvor nu anslaas at være op mod et Par Favne Vand, laa engang et lille Hus, hvori boede to enlige, ugifte Piger. Man kaldte dem „e Pælpiger“; de havde nemlig en Kaalgaard, en „Kalger“ med et Jorddige om; i dette Dige en Laage, og ved Laagen var stukket i Jorden to Ribben af en strandet Hval; disse Hvalribben var Pælene, og de gav dem Navnet. En Juledag vilde de til Kirke; de gik saa efter deres Formening paa Juleaftensdag op til Oxby for saa den følgende Juledag at kunne køre med til Kirken; men da de kom til Byen, viste det sig at være *lille* Juleaftensdag, og derfor siger man endnu deromme, naar noget liguende hænder, at én kommer lidt for tidlig afsted: du er nok kommen en Dag for tidlig ligesom „e Pælpiger“. — Fremdeles erindrer

man godt Navnet paa en Eng „Stortoft“ ud for Hvidbjerg, hvor man for 100 Aar siden slog Græs; nu antages ogsaa der at være ca. to Favne Vand. — Og dengang lod man nok være som nu fra Byen at se Havet; det var skjult af de ret høje Klitter. Nu er der gjort meget Arbejde for Kystsikring, navnlig ved Opførelse af det saakaldte „Hoffmanns Dige“, og der tiltrænges stadig nye Kystforsikringsarbejder. — Ogsaa paa anden Maade tager Havet paa Grund af sin Nærhed; man siger: Havet suger, saa Vandstanden i Grunden bliver lavere. Andre siger: før øvede Klitterne Modtryk, saa Grundvandet ikke sivede ud som nu, da Klitterne er borte. Faktum er, at for blot 60 Aar siden var Jorden anderledes vandholdig. Et Sted paa Vester-Blaavand havde man Ovn under Skorstenen. Engang i Februar ved den Tid kunde man ikke bage i Ovn, fordi Vandet stod op mellem Stenene, og Vandet kunde trædes op mellem Gulvfjælene! Nu regner man paa samme Steds Jorder kun med at faa Kerne i Rugen hvert andet Aar, saa udtørret er Jorden. Vest og Syd for H. F. Hansens Gaard paa Blaavand ser man endnu en anelig og dyb Grøft kastet. Man spørger: hvortil dog? for Vandafledning dér er den nu mere end overflødig; ja, men det var ganske anderledes for 60 Aar siden. Da havde man endnu én af disse Vandsamlinger, som der er saa mange af Klitbræmmen langs, men den var ikke stor nok til at kaldes en Sø; man kaldte den „e Stavnvand“, og derfra maa vel Kendingsnavnet „Stavn“ stamme, et udmærket Kendingsnavn, som nu er ved at glemmes. Da havde man Agre saa frodige, at de fik Navnet „Silkeagre“; nu trues de mod Havet nærmestliggende, forhenværende Agre af Sandflugt. Havet tager! Havet tog mange Menneskeliv, baade strandede

Skibsbesætningers og Beboeres. Den store Ulykke i November 1843 findes ogsaa omtalt i Aarbogen for 1905. Man fortalte: Et Skib blev set ligge med Nødflag og kappede Master ude ved „Slugen“, en Genemsejling paa Horns Rev en Mil fra Land. Baadene gik ud fra Kysten i godt Vejr; man havde den Tanke at bugsere Skibet til Fanø. Mod Aften kom der stiv Kuling af S. O., og Baadene begyndte at forlade Skibet for at naa Land; de fleste af Baadene afgav hver en Mand til at blive om Bord for at hjælpe Besætningen. Under Indsejlingen blev det efterhaanden ganske mørkt, Kulingen steg, og Vinden sprang gennem Syd og Vest til N. V., hvad ikke tilstrækkelig observeredes fra Baadene, der var uden Kompas. Nogle af Baadene formenes kændrede i Brændingen, andre længere ude. Ogsaa paa Skibet havde man en frygtelig Nat, Skibsfolkene og to fra Baadene frøs ihjel, idet de satte sig til Ro. Henad Morgen drev Skibet ind paa Vejrs Strand. Befolkningen paa Land var lammet af den overvældende Ulykke, ingen turde gaa ud til Skibet, men man fik dog den „sorte Jolle“, den dygtigste Søbaad paa Kysten, kørt om til Strandingsstedet. Folkene om Bord kastede en Tønde med en Trosse tilbunden over Bord. Tønden drev ind, Trossen blev fastgjort i den sorte Jolle, der saa fra Skibet lykkelig blev halet ud gennem Brændingen, og de ombordværende kom alle i Land, men der var druknet 23, hvoraf 19 Familiefædre og 4 ugifte, alle fra Oxby og Blaavand. Kammeraad Groos, der dengang var Toldkontrollør paa Stedet og selv havde været med ude ved Skibet, men var gaet fra Borde med en af de første Baade og velbeholden havde naaet Land, satte en Indsamling i Gang, og der indkom en Del Gaver til Lindring af

den store Nød. — Havet er omskifteligt, det rejser sig hurtigt; man siger saa „e Haw er gal“; nævnte 23. November 1843 betragtede man ved Udsejlingen det hele som en Lysttur nærmest, saa fint var Vejret. Ja der fortælles, at Fru Groos meget have bedt sin Mand om at maatte tage med, hvad dog bestemt blev fra-raadet af en af Strandfogderne og saaledes ikke blev til noget.

En anden Gang — i Halvfjerdserne var det — havde Fiskerne lovet Æsepigerne en Sejltur, da Fiskeriet for denne Gang var sluttet ved „Vejrs Haw“, hvor det dreves fra Boder, medens man i Oxby og Blaavand fiskede fra Hjemmet. Vejret var godt, men alligevel blev det en Tragedie: Baaden kuldsejlede, alle druknede, 4 Fiskere og 2 Piger. — I Tredserne engang, mens Baadene var paa Havet, rejste Vinden sig, saa Landgang var farlig, en Baad kændrede i Brændingen, og tre Familie-fædre druknede. Den Slags Begivenheder mindes længe, og Sindene stemmes til Alvor!

Havet *giver* ogsaa! Havet giver Næring, og her maa i første Linie omtales Fiskeriet. Efter Jul, henad Februar, begyndte Forberedelserne: Kvinderne spandt Ulden til Tavserne og Hampen til Linen; Mændenes Sag var at tvinde Traadene sammen til Tavser, hvorpaa Krogene fæstedes. Længere hen mod Foraaret spandt man paa Reberbane Hampetraadene til Linen. Krogene lavede man af Staaltraad, huggede først Hakket, bøjede Traaden i Krogform og spidsede den til paa Sandsten; der fandtes ogsaa særlige Krogmagere. Krogene bandtes paa Tavsens, Tavserne til Linen eller Strengen med en Afstand af ca. $1\frac{1}{2}$ Alen mellem hver; 500 Kroge paa en Line, saa havde man en Bakke; hver Fisker havde almindelig 6 à 8 Bakker. Til Baadens Be-

manding var der i ældre Tid 5 à 6 Mand, senere almindeligvis 4. En Baads Mandskab plejede at fiske sammen, være i Baadelag sammen, i en Aarrække. Baadene var spejlgattede, i Reglen ikke spidsgattede; de byggedes paa Stedet — efter Strandens Forhold noget flade i Bunden, men var alligevel velsejlende; senere brugtes ofte strandede Skibsbaade. Baadene maatte efter hver Havtur bæres op paa den flade Strand for ikke at ligge og hugge i Strandkanten; efter endt Forarsfiske kørtes de hjem til Gaardene, overdækkedes mod Solen med Græstørv og blev grundig eftersete, inden de atter toges i Brug. De havde Dyrenavne, saasom „gammel Tuds“, „lille Tuds“, „Bjørn“, „Sow“, „Gasse“ o. s. v. — Hver Fisker maatte have en „Graver“ c : en Pige til at grave Orm til Madding; det var ofte en Datter eller Søster, men mange maatte leje. Sandormene fandtes tidligere i Mængde ved Blaavandshuk; da var dér „Grøft“, og baade fra Vejrs og Blaavand gik man „i Grøft“ der til ca. 1850. Fra Øster Oxby gik man allerede dengang i „Østergøft“ c : den tilsandede Del af Hobo Dyb, omtrent ud for Lorentzens i Ho. Saa aftog Sandormen i Mængde ved Hukket, og alle maatte i Østergøft, og stadig maatte de længer mod Øst, saa tilsidst havde de længst mod Vest boende „Gravere“ paa det nærmeste to Mil at gaa derhen. Sandormen sluger Sand og Dynd for at finde Næring, og naar det er bearbejdet i Tarmkanalen, udtømmes det paa Havbunden, og Ormens Opholdssted er røbet derved, naar Vandet paa Ebben gaar tilbage. Lad os gjøre en Tur „i Grøft“ med Pigerne! Er der „Formiddagsgrøft“, maa man paa Vester-Blaavand op Kl. 2; man skal have Morgenmad at gaa paa og Mellemmad med at arbejde paa derhenne, man skal „purre ud“

c: ind at have Naboens „Graver“ med, og henad Kl. 4 samles under Øster-Oxby en Skare paa vel 40 Piger, enkelte Koner deriblandt, for at følges ad under Spøg og Sang til Arbejdspladsen, hvor man er Kl. 6. Er Ebben ikke indtraadt, bliver der Tid til at puste lidt, ellers strax ud paa Sandet for at begynde Gravningen. Saa gælder det at kunne bruge „Gravforken“ c: en tregrenet Greb med lange „Tener“, for Ormen kan være 8 Tommer nede, og man skal have Madding til 2 Bakker, altsaa ca. 1000 Orme, helst store, og man faar ikke en Orm, hver Gang man graver ned, men maa ofte vende meget Sand forgæves. Efter to Timers ihærdigt Arbejde kan man være færdig, saa i Land, spise Mellemmad, og saa de henad to Mil hjemad, enten med to Smaaspande, en i hver Haand, eller med en Kasse paa Ryggen; og liden Byrde er jo langvejs tung. Vi kan vel være hjemme igen Kl. 11, saa der maaske bliver Raad til en lille Middagssøvn, dog ikke altid; for nu skal der „æses“ c: Maddingen, Ormene, skal sættes paa Krog, og det skal gøres pænt, saa fiskes der bedst; og Linen skal ligge pænt opskudt bag Krogene, der lægges i Sand, for at Maddingen maa holde sig friskere. Naar der er „æset“, skal der „splides op“ c: de fra Havet hjemkomne Bakker skal gøres i Stand, Rester af Orm pilles af Krogene, og Krog for Krog sættes i en „Splidstok“, c: en kløftet Træstok. Ofte kan Linen være meget „i Filt“, i Uorden, og da hører der baade Snille og Udholdenhed til at løse Knuderne. Saa skal Fisken, der er under Tørring, passes, og der skal rækkes Haand med i Husets Gerning. Naar alt dette gik uafbrudt i 12 à 14 Dage, kan man forstaa, om Pigerne kunde længes efter Opblæst, for at de kunde faa sig en Hviledag;

men da de klarede sig ogsaa uden denne, vil man ikke med Urette kunne sige: da var der Piger til. Og hvad var saa Betalingen for et saadant Dagværk? 1 Mark for en Bakkel Siden 50 Øre, saa 1 Krone og tilsidst 1 Kr. 50 Øre!

Vi er nu kommen saa vidt, at vi kan gaa med Fiskerne til Havs. En Vogn for hvert Baadelag kører skiftevis Bakkerne og Udrustningen ud. Baaden bæres ned til Vandkanten, Aarerne lægges ind, og Føreren siger: skal vi saa læsel — som foran omtalt. For at kunne vade Baaden „i Flaade“ maatte man have lange Støvler, der naaede til Skrævet, men kunde „støl- pes“ c : foldes ned i Lag, saa de mindre generede den frie Bevægelse. Fiskepladserne var først paa Foraaret tæt under Land, baade paa Sønder- og Vesterside; siden var man „o e Bredning“ c : Nordenden af Slugen, og henimod St. Hansdag maatte man „øwer e Saand“ c : S. V. af Vyl Fyrskib, vel 4 Mil fra Land. Man sejlede eller roede ud; roede man ud, sang man til c : man talte i Takt Aaretagene og sang Tallene ud med en ensformig Melodi, op til tyve, en Snes, op til Hundrede, et Hundrede o. s. v., og der afløstes efter Aftale.

Første Mand paa Pladsen havde „en Kast om e Haand“, sagde man; han kunde vælge sin Plads. Den uskrevne Lov paabød, at næste Mand „tog Rum“, tog en vis Afstand fra første, for at ikke Redskaberne skulde filters i hverandre, og Udbyttet for begge formindskes. At sætte for tæt ind paa andres Redskaber hed at „underskyde“ dem, var grov Uorden og blev kraftig paataalt. Naar man naaede Fiskepladsen, „sattes“ Linen, Bakke for Bakke, afmærket ved „Daavver“, hvoraf første og sidste Mærke var de kendeligste. Fø-

rerer havde en extra Line paa 125 à 150 Kroge, der kaldtes „e Stik“, sattes i Midten, og hvad den fangede, var hans Førerpart. Naar Linen var sat, spiste man Mellemmad og gav Fisken Tid til at bide under gunstige Forhold. Til andre Tider begyndte man straks at „drej“, ɔ: drage Linen ind. Der var efter forskellige Strøm- og Vejrforhold snart let, snart svær „Dræt“. Føreren „drog“, yngste Mand var „Skolmester“ ɔ: skulde tage Fisken af Krog og kaste den i „e Dænd“ ɔ: midterste Rum i Baaden; de to andre sad ved Aarerne. Var der godt med Fisk, „flød“ Linen, den kom op i Vandskorpen og kunde ses et Stykke forude, og det gav godt Humør. I ældre Tid fik man til Tider mere, end Baaden kunde bære; saa „sløvrede“ man Torskene, ɔ: stak en Line igennem Gællerne ud af Munden, og „Sløvren“ slæbtes da efter Baaden. Hovedfangsten var af Hvidling og Torsk, til Tider Rødspætter, hvoraf de største hed „Præsteskul“, en enkelt Rokke, og naar Hajerne kom, forjoges Hvidlingestimerne.

Naar man var kommen til Land, satte man „Sjow“ paa Klitterne, hvorved man tilkaldte Vognene til at køre Fangsten hjem. Hvert Baadelag havde sin Klit og hver Baad sin særegne Maade at sætte „Sjow“ paa, — ved Hjælp af Aarernes forskellige Stillinger sattes de forskellige „Sjower“, og Antallet af Aarer angav, hvor mange Vogne der var Brug for. Hjemkørt blev al Fisken, lagt i en „Stak“, en Dyngge. En „Kongehvidling“, den største, blev udtaget til den „Graver“, hvis Bakker havde fisket bedst; saa hvad „e Stik“ havde taget, og hvor ikke alle havde Vogn eller Part i Baaden, en Vogn- og en Baadpart. Resten huggedes ud med „e Hæg“, en Stok med krumbøjet Jærnspeids, i lige store Parter, hvorefter én vendte sig om, „stod blind“, og

saa blev spurgt: hvem skal ha' den Stak og den og den? Naar Fangsten saaledes var delt, skulde man gerne ind at have Kaffen, som i Fællesskab betaltes med en „Punchtorsk“. En rum Tid — fra ca. 1840 til 1870 — solgte man Fangsten paa Havet til Blankeneserfiskerne, der saa sejlede med den til Hamborg; i April og noget af Maj var det en nem Maade at afhænde Fangsten paa, og Prisen var 2 Kroner pr. Snes — mod Slutningen i hvert Fald. For det fik en Ende, da Jærnbanen kom, som og en Blankeneser sagde det: „pass mal op, wenn de Isenbahn kommt, sin wir fertig.“ Den Fangst, der bragtes i Land, skulde gøres i Stand, og det var Kvindernes Sag, og den gik for sig i mange Trin: først skæres Hovedet af, og Indvoldene tages ud; Fisken lægges i et Kar Vand, herfra tages den op og „kurres“, d: skrubbes ren med en stiv Karbørste, derefter flækkes den, saltes og efter at være gennemsaltet tørres den ude, men bæres ind for Natten; den maa tit bæres ud og bredes ud og bæres ind igen. Naar den er ved at tørres, „bunkes“ den d: lægges i Lag hver Aften, og naar den er tør, „bundtes“ den, afvejes i Bundter til 1 Lpd. pr. Bundt. Den tørrede Fisk solgtes til videre Forhandling, ofte til Fiskehandlersker fra Fanø, der sejlede til de store St. Hans Markeder med den, eller den gemtes for siden hen at ombyttes med Korn- og Kartofler „o e Bøj“, og hver Fisker havde ofte sin bestemte Gaardmand, med hvem denne Byttehandel foretoges Aar efter Aar. — Dette var Storfiskeriet, hvoraf der var baade et Foraars- og et Efteraarsfiske.

Et mindre Fiskeri var Vaaddragning om Foraaret efter Rødspætter, der til Tider i Stimer stod ind under Land, og da gav det en rig Dræt, om Sommeren efter

Pighvarrer, hvad sjælden gav mere end til eget Forbrug. Et ejendommeligt Fiskeri var Snevefangsten. „Snevler“ kaldtes de her, deres naturhistoriske Navn er nok Sandgrævlinger eller Tobiser; de graver sig ned i Sandet, og ved Hukket gravede man dem i Tredserne op med en „Snevefork“; men nu hører man ikke mere derom.

Et Biprodukt ved Fiskeriet var Tran. Enkeltvis fangede man en Delfin eller en Sæl; ved Hukket er der en Grund, der kaldes „e Sjelsaand“, fordi Sælerne der laa — og vel endnu ligger — og soler sig. Men at fange en Sæl var ikke hver Mand givet; dertil krævedes den Kunst, der vist maa øves i Taalmodighed, at kunne „hølke“, d: nærme sig den krybende paa Sandet med Efterlignelse af Sælens Bevægelser og saaledes, at den ikke faar Færten af én, for da er man færdig. Spækket kogtes af, ligeledes al Lever af Torsk og Hvidling, saa havde man Belysningsvædske til Tranlamperne. Vægen samlede Børnene ind, det var Marven af Sivene; selvfølgelig støbte man ogsaa Talglys. Som Kuriositet bemærkes, at man anvendte Fiskeskind til at klare Kaffen med, og saa ansét var denne Vare til dette Brug, at man leverede af den til større Forbrugere af Kaffe inde i Landet. Og „Fisksod“, det Vand, hvori Fiskeriet var kogt, „sydet“, brugtes til at vaske Uldtøjet i!

Fiskeriet var Hovederhverv; Landbruget tog man sig af i Opblæst, og i værste Fald kunde man jo altid tilbytte sig Korn og Kartoffler „o e Bøj“, bare man havde Fisk. — Nu køber man Fiskeriet i Oxby og Blaa-vand ved at sejle ud til Esbjergkutterne; nu dyrker man den stridige Jord, og nu giver den Føden.

Det var hovedsagelig de bosiddende, der var Fiskere; Ungdommen var til Søs. Man véd endnu, at

fra Midten af 18de Aarhundrede og dette ud, ja endda længere søgte mange unge herfra Hyre fra Holland. Man fortæller, at de bragte allehaande kønne Ting med sig hjem, blandt andet de ejendommelige hollandske Ure, af hvilke endnu nogle findes bevarrede. Man fortæller, at flere herfra blev Styr mænd paa hollandske Skibe, og én blev Skibsfører. Dette er rigtigt nok, for ca. 1830 laa en ung Sømand fra Oxby som Matros paa et Fuldskib fra Aabenraa med Vindstille under Linien. Deres Proviant var ved at slippe op; de satte en Baad ud og roede hen til en hollandsk Ostindiefarer, som laa i Nærheden, bad om Hjælp og fik den. Medens nu Provianten føres over i Baaden, kommer den hollandske Kaptajn paa Dækket, ser vist paa den unge Matros og siger saa til ham: du er Hans Johnsens Søn i Øster-Oxby, kender du mig? Saa vidste han, hvem det var. Og saa blev den unge Matros sammen med Styrmanden budt ned i den hollandske Kaptajns Kahyt; de var ikke alene Landsmænd; de var Bysbørn. Omkring 1800 og Tiden derefter for mange unge herfra „til Sildbyes“; man vidste, at de unge havde „faret til Sildbyes“ ved den Tid, men man havde glemt, hvad det var for en Fart; én mente, det var Sildefiske, én anden Hvalfangst; det faar staa hen.

Længere frem i Tiden i det 19. Aarhundrede drog de unge til Hamborg og søgte Hyre; man gik derop, kunde man komme op at køre med en Fragtmand fra Flensborg et Stykke, var det store Ting; én Gang maatte én gaa hjem ogsaa uden at have faaet Hyre, frem og tilbage har næppe syntes ham lige langt. — Der hænger et Skib i Oxby Kirke, det er Modellen af et Skib, som Clemen Nielsen af Oxby har ført. Han

havde tidligere haft et mindre Skib fra Altona at føre; paa dette havde han i Krigsaarene 1807—1814 Kaperbrev, fik gode Prisepege og blev saa i Stand til at faa et større Skib, en Frugtfarer fra Messina til Hamborg. Frugtfarerne pressede hinanden haardt med stor Sejlføring, da det gjaldt om at komme først; under et saadant Pres af Sejl kuldsejlede Skibet i en Byge, og alle druknede, hvad ogsaa har ramt haardt deromme, da Clemen plejede at have sin Besætning fra Oxby Sogn.

Endnu længere ned i Tiden drog Ungdommen til Fanø og søgte Hyre derfra; men Hjemmet drog efter Aars Forløb de fleste tilbage fra Søen, og saa blev de Fiskere. Nu gaar Ungdommens Udfart mest til Amerika; men derfra kommer kun de faa hjem at bosætte sig.

Havet gav ogsaa Næring ved Strandinger, ikke ved selve Strandingen, da satte man Livet ind for at redde de skibbrudne. Jeg har foran nævnt den „sorte Jolle“, hvormed man gjorde Redningsforsøg, før Redningsbaaden kom til Blaavand, hvilket skete i 1852. Den første Fører var Søren Nielsen af Øster-Oxby; under hans Førerskab bjærgedes 64 Menneskeliv. Et Par Bjærgningsforetagender mindes som særlig farefulde og besværlige. En lille Hamborgfarer fra Ringkøbing strandede 11. Oktober 1858 paa Søndersiden. Det var Jens Harpøths Skib; der fortælles, at han gav det Navn efter det første Ord, han hørte under Stabelafløbningen, og at det saaledes kom til at hedde: Let. Besætningen, tre Mand, bjærgedes, men Kokken maatte Jes Østergaard hente ombord paa Let.

Sjette Februar 1868 strandede en prøjsisk Brig „Franziska“ en halv Mil Nord for Blaavand. Storm var det af VNV med meget høj Sø, og Vandet stod op til Klitterne, saa det under Kørselen derom med

Redningsbaaden slog op paa Hestenes Sider. Man kom til Strandingsstedet ca. Kl. 9 Form., prøvede at faa Forbindelse med Skibet ved Raket, men Raketten faldt i Vandet nogle faa Alen ude. Saa blev Baaden sat i Vandet; men ofte blev den slaaet tilbage, og fik man den i Flaade, førtes den af den rasende Strøm Syd paa, maatte saa læsses paa Vognen og køres Norden for Skibet, hvor man gjorde ny Forsøg med samme Resultat. Kl. 2 Eftermiddag faldt Agtermasten, men Besætningen havde heldigvis søgt Tilflugt i Forrigningen; deres Skrig og Raab om Hjælp kunde overdøve Stormen og tydelig høres paa Land. Redningsmandskabet arbejdede ufortrødent videre, gennemvaade i den bidende Kulde, men Kl. 8 om Aftenen erklærede de overfor Føreren, at de kunde ikke holde ud længere. Ja, sagde Søren Nielsen: Tilladelse til at gaa gives ikke, men gaar I, saa maa I være her om to Timer. Det lovede de, og det holdt de. Mens Mandskabet var i de nærmest liggende Huse for at faa sig styrket og varmet, arbejdede Søren Nielsen videre med frivilligt Mandskab, dog fremdeles uden Resultat. Kl. 10 var Mandskabet tilbage, Kl. 2 næste Morgen begyndte Stormen at stille af, Kl. 3 naede man Skibet og bjærgede hele Mandskabet, der var i meget forkommen Tilstand. Først paa Morgenstunden kom man til Blaa vand, og da trængte baade det reddede Mandskab og Redningsmandskabet til den Pleje, som man var rede til at yde dem. Søren Nielsen krævede meget af sig selv efter Pligtens Bud, kunde derfor ogsaa faa Mandskabet til at yde meget; han bør mindes som en af Vestkystens uforsagte og modige Redningsmænd, saa vel som ogsaa hans flinke Mandskab bør mindes.

En Vintermorgen, vist i 1863, kom til Peder Søren Hansens Gaard paa Blaavand en stor sort Puddel, det var en Skibshund, den alene havde klaret sig gennem Brændingen. Et Skib var gaaet under, og Mandskabet var druknet, en Del kort efter inddrevet Vrag fortalte om Skibets Forlis; man formodede, det var en Englænder, men intet sikkert kunde oplyses. Hunden blev taget ind, men da den var noget streng, maatte man skille sig af med den, og den endte sine Dage som Gaardhund hos en Købmand i Varde. — Naar et Skib var strandet, skulde løbende Gods og Ladning opbjørges paa Strandpladsen for siden at sælges ved Auktion. Løst af Havet opdrevet Gods skulde Strandfogderne sørge for at faa hjemkørt; men her kommer et Punkt, hvor Beboerne hjalp til, saa det ikke alt kom der, hvor det skulde. Der driver aarlig op ikke smaa Mængder af Rav; tidligere maatte heller ikke det samles af enhver, men tyve Mand havde Ravkort, 3: Ret til at samle Rav, som de dog mod ringe Vederlag skulde aflevere til Strandfogden. Det afleverede solgtes ved Auktion, hvor den Mærkelighed stadig gentog sig, at gode eller store Stykker saa godt som ikke fandtes mellem det indleverede Rav. Der var en Strandkontrolør som, naar han mødte én af de tyve Ravsamlere, kunde spørge: Naa, er du ogsaa en af de tyve? Et Spørgsmaal, som mundtlig fremsat har en dobbelt Bund. Det Smaarav, der ikke kunde udnyttes, brugte man til Rygerav; til Erstatning for Luftfornylse lagde man Smaaravet paa Gløder i et Fyrfad, bar det gennem og svingede det rundt i Stuen, mens den egentlige Luftfornylse nok kom gennem de aabnede Døre. Rygerav var derfor ikke ganske værdiløst; for et Lod Rygerav kunde man i den Tid

faa et Lod Kaffe hos daværende Kromand Jens Søren Jensen paa Blaavand; da købte man altsaa et Lod Kaffe ad Gangen! Siden er ved Højesteretsdom Ravsamling tilstedet alle og enhver, hvad nu ikke mindst udnyttes af Badegæsterne, der uden Omtydning, i bogstavelig Forstand kan siges at være „Rav-gale“.

Der driver aarlig en Del Kul op, ingen maa samle det; der driver ind Vragstumper, Fjæl og Planker og for Resten alt muligt, men ikke alt det opdrevne kommer paa Strandpladsen. Beboernes Syn paa dette Punkt er nok dette: det er herreløst Gods og kommer ingen til Gode. Til Belysning heraf fortæller man, hvad én Gang har staaet i Aviserne, at da Regnskabet var opgjort for et Aar, var Statskassens hele Indtægt af Stranden én Øre! Beboernes Syn her er maaske ogsaa udtrykt i følgende: en Dreng var bleven jaget fra Stranden af Strandfogderne; han spurgte sin Mo'r, om det da var Synd, og fik det Svar: det er ulovligt, men ikke Synd. Eller i følgende: ved en Visitats her katekiserede en Provst med Børnene over det 7. Bud og spurgte da: er Strandtyveri ikke ogsaa Synd? Nej, svarede alle Børnene. Ja, hvad skal man sigel sagde Provsten. — At det var ulovligt, fik man at føle, naar én blev meldt, og Øvrigheden greb ind, og der blev idømt Straf; men det vidste man i Forvejen, og Opfattelsen blev næppe ændret paa dette Punkt. Dog ogsaa her var en uskreven Lov: at Ting, hvis Ejer kunde oplyses, skulde oplyses, og forgreb nogen sig her, var det mere end grov Uorden, det var Synd.

Naar de store Strandauktioner holdtes, var der „Fest“, desværre i Ordets daarlige Betydning, for da blev der skænket Kaffe-punche ikke alene, hvor Auktionen holdtes, men mange flere Steder, og der blev

drukke meget. Saa gik det livligere med at byde, sagde man, og hver Mand skulde da gerne have sit Navn skrevet, for ellers var det jo næsten, som havde han ikke været til Auktion. Engang — Historien gaar vel det meste af et Hundrede Aar tilbage — skulde forauktioneres et Parti Stangjærn. Det skulde opvejes og udlægges i Dynger med 1 Skpd. i hver Dyng; men man havde kun en Bismar, hvorpaa højest kunde vejes 4 Lpd., saa det vilde jo være bleven en sen Omgang. Da kommer én i Tanker om: ja, men vi har jo „stuer Buend“ 3: store Bonde, en Fisker, der var kendt for sin ualmindelige Styrke, og han kunde lige bære et Skpd. Han blev hentet og spurgt, om han vilde være dem behjælpelig. Ja nok det! Saa krummede store Bonde sin Ryg, stemte Hænderne mod Knæerne og sagde: kom saal! Man lagde Stangjærn paa hans Ryg, til han sagde: naa, nu er det der. Han rejste sig, Jærnet faldt paa Jorden, og man gav sig til at veje det efter paa Bismeren. Jo, der var lige bestemt et Skpd. Saa stolede man paa denne „levende Vægt“ saa godt, at hele Resten af Partiet blev opvejet paa store Bondes Ryg uden Eftervejning.

Naar der saa ikke var Fiskeri eller andet Arbejde ved Havet, skulde Jorden passes. Før man begyndte Fiskeriet om Foraaret, skulde Brændelyngen til den aabne Skorsten slaas — det var Pigernes Sag — og hjemkøres fra Hedeskifterne i „Kallesmærsk“, den store, øde Hedestrækning mellem Oxby og Vejrs. Der fortælles, at den nu indgrøftede Vej mellem disse to Byer gennem Kallesmærsk er anlagt af den foran nævnte Kammerraad Groos, men at det var Kvinderne, der gjorde det meste af Arbejdet. Helst skulde man ogsaa før Fiskeriet have nogen Gødning ud til Byg,

men da Vandafledningen var daarlig, hvorfor Agrene mange Steder var stærkt „oprøglede“, kunde man ikke komme alle Steder med den. I Opblæst i Maj, naar Kukkeren sagde: saa Byg! saa tyk! skulde Byggen saaes. Behandlingen af Jorden var den mindst mulige, men da der var godt gødet, avlede man ofte en god Kærv Byg; man maa vide, at ikke al Jord deromme er som den foran skildrede paa Vester Blaa-vand. Sædsiftet var: Grønjords Byg, 1., 2. og somme Tider 3. Kærv Rug med, og naar 2. og 3. Kærv ikke fik Gødning, blev der langt mellem Straaene; første Kærv Rug kaldtes „Møwesrug“. Paa lavere Jord vekslede man med Byg og Havre, og her fik man Anvendelse for Fiskeaffaldet; man kunde nok paa Afgrøden se, hvor langt man var naaet med Fiskegødningen. I Opblæst skulde man ogsaa ad Tørveheden i Kallesmærsk at grave Tørv til Bilæggerovnene; at rejse og stuve dem var Pigernes Sag, de hjemkørtes i Reglen ved Midsommerstider. Pigerne skulde ogsaa slaa „Moselyngen“ til Faarene 3: Lav, der delvis var Vinterføde for Faarene.

Saa kom Engslætten! Foruden, hvad man havde af Eng i Nærheden, havde de fleste et Engstykke i Mårskén ved Ho Bugt; man kørte derned hen paa Eftermiddagen, begyndte at slaa mod Aften, hvilede 3 à 4 Timer og tog fat ved Daggry. En god Madforsyning til saadan Tur var en Æressag, og uden Brændevin kunde der ikke slaas, mente man da. Saa Kornhøsten! I ældre Tid skar man Rugen med Segl, og for den Rug, hvoraf Sæden skulde tages, var dette fast Regel. Byggen blev ligeledes skaaret med Segl, og da maatte den uøvede, naar han eller hun skar sig, for ogsaa dette var mest Kvindernes Sag, lære

„Seglvisen“. Naar Høsten var endt, skulde man endnu ud ad Vestermarkskifterne for at bjærge „Marktøj“, 3: Toplyng, Blaabærris og Katskæg, hvilket gaves Kreaturerne i Stedet for Halm. Naar saa Rugsædstiden kom, og Efteraarsfisket kunde drives samtidig, maatte Kvinderne i ældre Tid i Loen og tærse Sæderugen, hvad nok heller ikke forløb, uden at de uøvede lærte „Plejlvisen“, naar de nemlig ramte sig selv med Plejlsлагlen.

Jeg har forsøgt at give en Skildring af Arbejdslivet, Mænds og Kvinders. En har jeg ikke nævnt: Husmoderen; paa hende hvilede hovedsagelig alt det huslige, hun skulde sørge for Udrustningen til de mange Udfarter, og hun skulde have Maden rede, naar de kom igen, hvad tit maatte blive til meget ubestemt Tid, ligesom Omsorgen for Børnene væsentligst var lagt paa hende; saa hun kunde godt have nødig at have et Øje paa hver Finger.

Før 1850 maatte man for at faa sit Korn malet til Ho Mølle, hvortil der er en Mil fra Blaavand. Traf det ved Juletid ind med Vindstille, maatte man køre to Mil til Henne Mølle, der var en Vandmølle. Men forannævnte „store Bonde“, der boede paa Blaavand, tog engang $\frac{1}{2}$ Tønde Rug paa Ryggen og bar den til Henne Mølle, hvilede og fik Mølleskænk, mens Rugen blev malet, tog atter Sækken paa Ryggen og bar den hjem samme Dag. Men det kunde kun han gøre! Saa tænkte da Hans Brink, der i mange Aar havde været Møllersvend paa Nørholm, paa at bygge en Mølle deromme, og fra Nørholm fik han Tilsagn om et Laan til Byggeriet. Men der var Mølletvang dengang: 1 Mil fra Ho Mølle skulde der være. Hans Brink maalte Milen op langs Vejen, men blev gjort opmærksom

paa, at der skulde være en Mil i Luftlinie, og saaledes blev han nødt til at bygge Møllen vestligst paa Blaavand paa en Hedelod. Da den var omtrent færdig til Brug, slog Lynet ned og afbrændte den. Saa maatte der begyndes forfra, Beboerne viste megen Villighed til at hjælpe, Møllen blev bygget større, og der blev god Søgning.

Købmandsvarer fik man fra Varde i smaa Portioner; det bares derom. Da Forbruget af Kolonialvarer tiltog, kørte Købmand Søren Thomsens Vogn derom fra Varde 1 Gang om Ugen med bestilte Varer; nu er der tre Købmandsforretninger i de to Byer.

Den, der bar Sagerne derom, var en gaaende Post; hvem der har faaet denne private Postforbindelse med Varde i Gang, véd jeg ikke. Han tog Breve med til og fra Varde, og det var tre Skilling for hvert Brev; stor var Brevvekslingen ikke, og man har det at sige efter Posten: én har meget om Haande, sagde Posten; han havde kun ét Brev, og det tabte han. Den gaaende Post tog sig ogsaa større Ting paa; man fortæller, at engang bar han fra Varde til Oxby et Sæt Enspænderstænger til en Vægt af ca. 50 Pd. for en Rigsbankmark. I 1874 etableredes kørende Postforbindelse fra Varde til Blaavand, ud den ene Dag, tilbage den anden. Nu besørger Posten ud fra Oxbøl daglig.

Et mindre Foretagende omkring 1870 kan nævnes, nemlig Anskaffelse af et Dykkerapparat med Dykkerdragt, Luftpumpe o. s. v. Jens Olesen, Vandflod, var Dykker; først prøvede man det i „e Grøft“, Vandafløbet fra Oxby mod Øst, hvor der et Sted er ca. 10 Fod Vand, derefter i Havet ved Optagelse af Jærnbanskiner fra et strandet Skib, som skulde have været til Esbjerg med Skinnerne. Men bedst gjorde man det

ved det svenske Skib „Ingeborg“, der efter at have grundstødt paa Horns Rev igen drev af Grunden og sank udfor Henne. Skibet havde en kostbar Ladning af Vin, Conserves m. m., og her blev der god Brug for Dykkerapparatet, ved hvilket det meste af Ladningen blev bjærget ind, og hvad Rederiet ikke lod sende videre, blev solgt ved Auktion. Siden, da det i lang Tid ikke havde været brugt, blev det solgt til et Selskab nordligere paa Kysten. Endnu maa nævnes Klitarbejdet tidlig om Foraaret og silde om Efteraaret. Klitterne var da anderledes vilde og forrevne; stejle Brinker skulde nedskæres og skraanes, Lyng paaføres, og Helm udplantes, alt under Tilsyn af Klitfogden og „e Sandmand“, som Beboerne kaldte den paa Amtets og Statens Vegne tilsynsførende Overklitfoged. Nu har man i Oxby Sogn de tre store Klitplantager i Bordrup, i Oxby og i Vejrs; da man begyndte Plantningen, foreslog én: hellere at beklæde Klitterne med Kobber, saa var der da Hold i det. Og da Staten eksproprierede ogsaa tilstødende Hedearealer, frygtede mange for, at de vilde blive nødt til at afskaffe alle deres Faar.

Ser vi paa det selskabelige Liv, da hænger en Del deraf sammen med Fiskeriet. Naar dette var endt, samledes Baadelaget til „Baadsgild“, og man havde „Hvælbojel“, naar Baaden vendtes med Kølen i Vejret og dækkedes med Græstørv. Baadsgildet gik paa Omgang, og der blev givet „Send“; Traktementet var Fisk og Risgrød, siden Kaffe og Punch og Dans til den lyse Morgen. Dansen var tit voldsom, saasom: Polsk, „Svelsk“ (ɔ: vel Fordrejelse af Zweitritt) og Syvspring. Man mødtes igen til Andendagsgilde, men da gik man hjem til Aften. — Et Bryllup indlededes med „Jagildet“ den Dag, der blev „lovat for“ de unge

hos Præsten, altsaa da Tillysningen blev bestilt. Otte Dage før Brylluppet udstedtes Indbydelserne ved en Bydesvend, der fulgtes af to Brudepiger. Disse bar mellem sig en Tønde, som var fastbunden til en Stang; i denne Tønde samledes Mælk til Bagningen; dog ret meget kunde de da ikke slæbe rundt med en hel Dag, og gavnligt for Mælken kunde det næppe være. Indbydelsen skulde Bydesvenden fremsige f. Eks. efter følgende Formel: Efter Guds velbehagelige Vilje og gode Venners Samtykke holder Jes Jensen og Jensine Nielsdatter deres Bryllup den og den Dag, og er det da min Begæring til Eder, at I vil komme med ganske Husstand og overvære deres Bryllup, at I vil komme til Frokost, følge med til Kirken og høre Brudevielsen, følge med hjem til Middag, tage til Takke med Traktementet og blive, saalænge Eder godt synes, og om I saa vil „staa mæ e Bøj te“. Under Fremsigelsen af denne Indbydelse søgte man paa alle Maader at forstyrre Bydesvenden og faa ham til at gaa fra det. Ofte havde han derfor Formlen nedskrevet og lagt i Hatten; saa søgte man paa alle Maader at fraliste ham Hatten; eller man søgte at franarre ham hans Stok eller Pigerne deres Tønde til Mælk under allehaande snedige Paafund, saa det kunde blive besværligt nok at naa rundt med alle Indbydelserne, og Løjerne drevs stundom lige vidt nok. Efter Indbydelsen sendte de budne „Fôn“ eller „Send“ i Form af Smør, Æg, saltet Kød, Rullepølse m. m., og herfor kvitterede man fra Bryllupsgaarden ved at indbyde Giverne til „Fôn-høtte“, dog kun Mand og Kone.

Efter at man paa selve Dagen, „e Høttesdau“, var bleven forsamlet og havde faaet Frokost, gik Turen til Kirken. Man havde Kager med, ogsaa Brændevin

til en lille Forfriskning under Vejs, og det har ogsaa fundet Sted, hvad Olsen fortæller, at man har ladet Flasken gaa rundt nede i Kirken; men det er ligesaa rigtigt fortalt, at man skammede sig derover. Af Kagerne, man havde med, kastede man i Grams til de Børn, der stod langs Vejen og saa Brudeskaren køre forbi. En ejendommelig Kage var den saakaldte „Krems“, nærmest Butterdejg af Bygmel, Smør og Fløde, og naar der ikke var sparet for meget ved Tillavningen, var den overordentlig velmagende. I Kirken mærkede man sig særlig Teksten til Brudevielsen, og det er ikke ueffent at have hørt gamle Ægtefolk sige: Salme 129,8 var Teksten til vor Brudevielse: „Herrens Velsignelse være over Eder, vi velsigne Eder i Herrens Navn.“ Under Ofringen dreves lidt Løjer. Man ofrede ikke alene til Præst og Degn, men ogsaa til Bruden, naar man gik ned fra Alteret, og man lagde da sin Gave i rede Penge i Brudens Skød; anden Form for Brudegaver kendtes ikke, og den har for Brudeparret den unægtelige Fordel, at den ikke belemrer dem med allehaande unyttige Ting. Under Ofringen til Bruden var det, at nogle kunde finde paa at lade, som de rent glemte deres Skyldighed overfor hende, eller som de ikke kunde finde, i hvad Lomme de nu havde forlagt Gaven o. s. v. Engang gik Stemningen ved saadanne Løjer for vidt; Præsten mærkede det, vendte sig om og afbrød Ofringen. Man siger jo, at naar det sker, skal det være godt mod Tandpine at indaande den saaledes bevægede Luft; her skete det, Forsøget paa at faa Hjælp mod Tandpine derved blev dog ikke gjort. Naar man kørte hjem fra Kirken, blev der i Almindelighed kørt stærkt, og hjemkommen samlede man til Bryllupsmiddagen, hvor Retterne almindelig var Suppe

og Kød og som Dessert Risgrød. Efter Kaffen begyndte Dansen. To Dages Bryllup var almindeligt; anden Dag maatte saa Brud og Brudgom varte op. Endvidere holdtes ofte store Barselgilder, da der ofte var indbudt mange til at staa Fadder, især til den førstefødte. Og ved Juletid holdt saa at sige hver Mand „en Julbojel“. Det beklagelige var, at der altid blev drukket saa meget. En af Rødderne til denne Umaadeholdenhed ligger vist i Brændevinsbrændingen i Hjemmene. De fleste af Gaardene havde Brændevinstøj, og kunde den enkelte ikke magte at anskaffe alt Tilbehør, slog man sig sammen, saa én havde Kedlen, én Hatten o. s. v. Regeringen udstedte Forordninger mod ulovlig Brændevinsbrænding i Slutningen af 18. Aarhundrede; heromme brændte man ulovligt til hen i Fyrrene, trods Toldvæsenets mangfoldige Forsøg paa at standse denne Trafik. Julebrændingen gjaldt det særlig om at faa god; man undres derfor over at høre, at det var Efterkornet, man brugte til Brændingen, men man undres endnu mere ved at høre, at naar Julebrændingen var endt, gav mangan én en Krukke, 3: en Pægl af Efterløbningen ganske vist — til Børnene; ja saa maa man nok have været i den Indbildning, at det var virkelig aqua vitæ, et Livets Vand, og saa undres man ikke længere saa meget over, at Misbrugen blev saa stor, som den blev. Nu er Afholdsbevægelsen i god Vækst deroimme.

Om Nationaldragten „e Vesterboklæjer“ et Par Ord. Jeg spurgte én: hvorfra tror du, den Dragt stammer? Fra Dronning Dagmar, lød Svaret; det havde jeg ikke før hørt. Den er vel frisisk i Afstamning og naaet hertil fra Vesterhavsøerne; den naaede ikke længere Nord paa end til Vejrs. Dragten er den almindelige Fanni-

ke-Dragt paa Hovedtøjet nær. Paa Hovedet havde Kvinderne en Hue, kaldes en „Lue“ i hvilken Haaret svejredes op; over Huen et Fannike-Tørklæde, bundet om Pande og Nakke, og derover et Overslags-Tørklæde af samme Slags, naar de gik ud; Tørklæderne til Stadsbrug var af halv eller hel Silke. Skørtet var af Vadmel og Hvergarn, hjemmespundet og hjemmevævet; nogle havde til festlig Brug Klædesskørt. Alle Skørterne var stærkt rynkede, saa der gik meget Tøj til hvert, og da man havde flere Skørter paa, det ene uden over det andet, blev Figuren over Lænderne noget førladen, og Gangen syntes besværet af det meget Tøj. En Mand sagde: „min Kone havde, da vi blev viede, 7 Skørter paa, og 7 Alen Vadmel i hvert Skørt;“ men der protesteredes mod denne Udtalelse som en Overdrivelse. Man vilde ikke klæde sig paa Fransk og fryse paa Dansk, og var man i Arbejde, var det ikke stor Sag at smide et Skørt eller to saa længe.

Trøjerne af Vadmel eller Klæde efter deres forskellige Bestemmelse havde til Besætning paa Ærmeopslag og ned foran, hvor de hægtedes eller knappedes, Fløjlsbaand og Rav- eller Sølvknapper i de pæne Trøjer. I Huen bar Pigerne rødt Baand, Konerne blaåt og Enkerne sort, som altsaa ændredes til blaåt, om de giftede sig igen. Paa Langfredag som ved Altergang var Kvinderne i sort, alt var mørkt, Hue, Baand, Trøje o. s. v. undtagen det hvide Pandelin. At smykke en Brud var i Almindelighed Degnekonens Sag. Bruden var smykket med en stor Krans, de to Brudepiger hver med en mindre, hvorfor fremmede har sagt: at deromme var der tre Brude. Dragten var ingenlunde uklædelig, den var i hvert Fald solid, og med jævnt

godt Udstyr var den ingenlunde billig. Nu bæres den kun af ca. en Snes af de ældre Kvinder, og den vil snart være „en saga blott.“

I de nuværende Ufredstider kan der til Slut nævnes nogle Minder om Ufredstiden for 100 Aar siden under Englands Krig mod os. Enkelte Søfolk herfra kom i Fangenskab, fordi Skibet, de var om Bord paa, blev opbragt og beslaglagt af engelske Krigsskibe. Mindet om dette Fangenskab sad i en af dem til hans helt gamle Dage som et stærkt Nag, ja Had; man fortæller, at han havde den i hans Skæbne forøvrigt ganske uskyldige Dronning Victorias Billede oplæbet paa sin Væg — for at spytte paa det, naar de bitre Minder tog Magten fra ham. Man fortæller, at engang i den Tid lagde et britisk Krigsskib sig ud for Oxby og beskød Byen, men uden at der skete nogen Skade; dog var, siges der, Jens Ibsens Kone nær bleven ramt af en af Kuglerne. Siden samlede man op af disse Kanonkugler, og nu gør de Tjeneste som Senneps-kugler ved at male Sennepen til Fisken. Maatte det nuværende Krigsmateriel snart kunne finde lignende passende, fredelig Anvendelse, da blev Minderne ikke saa bitre og Naget eller Hadet ejheller!

Præster og Herremænd.

Af Lærer H. P. H. Novrup, Alslev.

Indtil Reformationen var Adelen og Præstestanden saa nogenlunde jævnbyrdige, men da indtraadte der en Forskydning i Magtforholdet. Præstestandens verdslige Magt tilintetgjordes, og derved øgedes Adelsstandens. Kirkens Jordegodser og andre Herligheder berøvedes Præstestanden. Biskopperne kaldtes ikke længer Biskopper, men Superintendenter, der betyder Tilsynsførende. Den lutherske Kirke bestræbte sig paa at udlette saa meget som muligt af det, der mindede om den katolske Kirke. Alt skulde formes i en ny Støbning, og det katolske Præsteskabs Magt og ydre Glans skulde bortryddes, for at Kirken kunde fremtræde i nøjere Overensstemmelse med dens oprindelige Væsen. Ligesom Jesus ikke kom for at lade sig tjene, men for at tjene, saaledes maatte Præsterne i deres Ydre og hele Fremtræden bære Præg af at være Tjenere — Guds og Guds Menigheds Tjenere. Samtidig med, at Præstens Gerning prægedes saa meget af Tjenergerningen, voksede Adelsens Magt og Mynighed i utilbørlig Grad. Denne store Magt udviklede hos den et Overmod, der medførte Misbrug.

Borger- og Bondestandens aandelige Udvikling var paa de Tider nede paa et Lavmaal, og adskilligt tyder

paa, at Præsternes Udvikling og Kundskabsfylde i de første Aartier efter Reformationen ogsaa har været meget mangelfuld. Deraf forstaas det, at der gaar hundrede Aar efter Reformationen, inden Præstestanden er kommen saa vidt, at den ikke lader sig byde alt uden at protestere. Der opstaar herved en Række af Stridigheder, hvoraf en Del vel nok stammer fra en vis Stridbarhed, men de fleste maa nok søge sin Grund i Herremændenes Overgreb.

I Alslev ved Varde findes der Rester af en gammel Herregaard, Visselbjerg, og mellem Herremændene der og Præsterne i Alslev har der været adskillige Tvistemaal i Tidernes Løb. Hvad der er sket her, er der selvfølgelig noget tilsvarende til andre Steder.

En gammel „Hjemtings Akt“ fra Skads Herreds Ret af 9. Septbr. 1634 giver Oplysninger om Alslev-Hostrup Sognekald, hvoraf her skal fremdrages nogle.

I den Tid, Niels Lange var Lensmand paa Ribershus og Visselbjerg (1559–65), var Lambert Mortensen Præst i Hostrup-Alslev og boede i Hostrup Præstegaard. Han byttede med sin Anneksbonde Jes Nielsen, der kom til Hostrup at bo, og selv flyttede han til Alslev, der saa blev Hovedsogn. Efter Niels Langes Død blev Jørgen Munk til Oksvanggaard Lensmand paa Visselbjerg, som han siden købte fra Kronen. Ved denne Lejlighed blev Alslev og Hostrup Kirker frie Kirker efter Ordinantsen. Men Hostrup Præstegaard, som burde have fulgt med Kirken, holdt Munk tilbage og lod Præsten Christen Jensen „betale Skat og Tynge“ af saavel Hostrup som Alslev Præstegaarde, særlig „i den langvarige svenske Fejde“ (Syvaarskrigen 1563–70). Endvidere tilbageholdtes 1 Ørte Rug og 1 Ørte Byg, som Præsten aarlig plejede at faa fra Visselbjerg.

Præsten var selvfølgelig ikke tilfreds hermed. Han prøver ved Retten at godtgøre, at Anneksgaarden i Hostrup er en gammel Præstegaard og som saadan hørende til Embedet, hvorfor han indgiver følgende Skrivelse til Skads Herreds Ret:

„Udi velbyrdige Hr. Niels Langes Tiid, da hand var Lehns-Mand paa Riiberhuus og hafde ogsaa Visselberg i Forlehning sin Livs Tiid, da boede Præsten ved Navn Hr. Hans Fynboe og efter ham Hr. Lambert Mortensen udi Hostrup Præstegaard, og flyttede hand siiden af Hostrup til Alslef Præstegaard og boede der siin Livs Tiid. Og to Aar førend samme Hr. Lambert døde, lod Hr. Niels Lange mig kalde til at være Capellan og holdt mig paa Visselberg. Saa efter sl. Hr. Niels Langes dødelige Afgang, der velbyrdige Jørgen Munck til Oxvang bekom Visselberg af kongl. Majt., da blev Alslev og Hostrup Kirker frie Kirker efter Ordinantzen. Men Hostrup Præstegaard, som hafde burdt at følge med Kirkens Frihed i Hostrup, dend holdt han tilbage.“

Præsten opnaaede i det mindste at faa et velvilligt Svar fra Ejeren af Visselbjerg:

„Venlig Hilsen altid forsendt med vor Herre!
Kiære Hr. Christen og synderlig gode Ven!

Som I skriver mig til om Tienden af den Præstegaard i Hostrup sammeledes og om to Ørter Korn, som I plejer at faae der af Gaarden hver Aar, saa haver jeg skrevet Michel til, at hand skal andtvorde Eder baade de 2 Ørter Korn og Tienden af dend Gaard. Jeg vil gierne unde Eder det og meere got til i fremtiden, naar Gud vil jeg kommer hiem til Eder. Derfor hører nu til gode med aldingest, som

jeg tror Eder til. Hermed Eder Gud allermægtigste befalende.

Friderichborg, d. 8. Nov. 1572.

Jørgen Munck.“

Der er vel næppe Tvivl om, at Præsten fik sit Ønske opfyldt efter ovenstaaende Skrivelse at dømme. Mod Slutningen af 1576 kom Jørgen Munk syg hjem fra Frederiksborg. Da han Nytaarsdag 1577 var til Kirke i Alslev, blev han meget syg. Faa Dage efter besøgte hans Broder Kristen Munk ham, og han bad ham om at give Hostrup Anneksgaard tilbage, hvilket han ogsaa lovede. Jørgen Munk døde allerede 13. Januar 1577.

Præstegaarden i Hostrup blev dog senere berøvet Kaldet; thi Jørgen Munks Enke fik kongelig Befaling til at aflevere den til Præsten, der dog kun beholdt den 8 Aar, for saa tog den ny Ejer af Visselbjerg, Hans Munk, der fik Gaarden 1586, Anneks-Præstegaarden igen, og fra nu af fik Præstekaldet den aldrig mere, selv om der blev gjort Forsøg derpaa. Hans Munk tiltalte og forfulgte Præsten saavel for „en Indfæste“ som for den Landgilde, han i de 8 Aar havde oppebaaret af Anneksgaarden. Præsten Christen Jensen forfulgte ikke Sagen videre, da adskillige trykkende Omstændigheder samtidig kom til, idet hans Hustru døde fra ham og 6 Børn, og selv var han svagelig og fattig.

Hans Munks Forfølgelse gjaldt ogsaa den næste Præst, Peder Hansen, der slet ingen Indtægter fik af Anneksgaarden, og derfor er det ikke saa underligt, at han levede i stor Armod og efterlod sin Eftermand en ganske ruineret og forfalden Præstegaard. Det er

let at forstaa, at han ikke kunde optræde med fornøden Kraft over for Herremandens Griskhed. 1622 blev Oluf Jørgensen, Riiber Sognepræst i Alslev-Hostrup. Han var en Mand, der holdt paa sine Rettigheder, hvorfor han ogsaa optog Sagen om Anneks-Præstegaarden i Hostrup, anlagde Sag mod Ejeren af Visselbjerg og lod udtage Tingsvidner.

Paa dette Tidspunkt levede endnu en Datter af Præsten Lambert Mortensen, og hun afgav for Retten et Vidnesbyrd i Sagen.

Ved Skads Herreds Ret d. 16. Aug. 1631 har „fornefnte Hr. Lambert Mortensens Daatter Maren, sl. Clemens Sørensen af Alslev, edelig forklaret:

At hende fuld vitterlig var i Sandhed, at hendes sl. Fader Hr. Lambert Mortensen var Sognepræst til Alslev og Hostrup Kirker, da først boede hand paa det Ejendom, som nu Christen Staffensen paaboer, og var Præstegaarden, og da skiftede hendes fornefnte Fader Hr. Lambert Mortensen med sin Tiener ved Navn Jess Nielsen, som da boede siden der, og hendes fornefnte sl. Fader altid hafde samme Gaard i Hostrup til sin Annex-Præstegaard og tog Skyld og Landgilde deraf, indtil Gud hannem ved Døden bortkaldet.“

Ved Skads Herreds Ret 9. Septbr. 1634 tilkendtes Præstekaldet Anneksgaarden paa Grundlag af, at det ikke under Sagen var bevisliggjort, at Kronen, Kirken eller Præsten havde faaet noget Vederlag derfor. Denne Dom blev dog underkendt af Landstinget d. 17. Jan. 1635.

Ejeren af Visselbjerg var dengang Jørgen Ahlefeldt, der ogsaa holdt stramt paa sit, hvorfor der opstod flere Stridigheder med Præsten.

Saaledes havde Præsten 1636 besaaet to Enge, men det forbød Ahlefeldt ham, da det hindrede Bønderne i deres Høbjærgning. Ligeledes forbød han Præsten at drive Voddræt i Alslev Aa. Ved Retten blev det dog bevist, at fra Arilds Tid havde de, hvis Enge stødte ud til Aaen, uhindret drevet Fiskeri.

De mange Stridigheder mellem Herskabet paa Vissebjerg og Præsten bragte ogsaa denne paa spændt Fod med de underordnede paa Herregaarden, hvilket især var Tilfældet med Hans Ladefoged.

Engang da to Mænd bragte en Stævning fra Præsten, overfaldt Hans Ladefoged dem og kastede den ene til Jorden og havde nær slaaet ham ihjel. Og engang da Ladefogden skulde staa Fadder i Alslev Kirke, fordrede Præsten for Alteret baade Pas og Bevis af ham, hvorfra han var, da han ikke i 2 Aar havde været til Alters. Da Ladefogden ikke kunde klare for sig, blev han vist ned i Kirken. Saadan en Tort skulde hævnes. Næste Søndag, da Præsten kom ud af Kirken, stod Hans Ladefoged ved Stenten med en Bøsse. Han gik derpaa et Stykke fremad og standsede igen, da Præsten kom nærmere. Præsten standsede ogsaa, og saa gik Ladefogden videre. Da nu Præsten gik skraas over Marken, affyrede Ladefogden Bøssen over Skulderen, saa Kuglen peb tæt forbi Præsten. Ladefogden blev nu stævnet for Retten; men han benægtede med Ed at have skudt med Vilje, og af sit Herskab fik han Medhold, saa han blev fri for Straf.

Præsten Oluf Jørgensen kunde dog ikke glemme Sagen om Anneksgaarden. Han gør endnu et Forsøg, idet han sender følgende Ansøgning til Kongen, Frederik den Tredie:

„Stormægtigste, Høybaarne Fyrste, allernaadigste

Herre og Konning! Giver jeg fattige Mand Guds Ords uværdige Tienere Eders kongelige Majestæt gandske underdanigst tilkiende: Hvorledes dend Annex-Præstegaard i Hostrup By og Sogn i Schads Herred under Riiberhuus Lehn, som jeg formedelst Guds Naade betiener, Er ikke alleeneste min Formand Sl. Hr. Peder Hansen (som dog disimidler sin tiid haver det ikke viled andrage lade). Men endog hans Formand Sl. Hr. Christen Jensen og i nogen tiid først hannem betaget og formeent af Øfrigheden dend tiid paa Wisselberg, uanset samme Annex haver ellers altid udi førststen fuld Præsten til Alslev, saa og af hannem resideret; Dog siden igien hannem er bleven restitueret formedelst Høybaarne Konning Friderichs med Høylovlige Ihukommelse naadigste Missive til Wisselberg Velbr. Sl. Frue Dorothe Pedersdaatter Velbr. Sl. Jørgen Munckes tilsendt. Og haver saa nydt og beholdt dend udi Otte Aar, derefter er forbemeldte Annex Hostrup Præstegaard uden ald Rettergang, Skifte-Brev, Vederlag, Dom eller nogen anden Adkom hannem igien af Velbr. Hans Munck fratagen. Hvilket jeg fattige Mand supplicando haver ladet andrage. Først engang for Stormægtigste Høybaarne Konning Christian, vores forrige allernaadigste Herre og Konning med høylovlig Ihukommelse Anno 1634 og erlanget et gunstigt og naadigt Svar og Missive d. 5. Juni samme Aar til Stifts Lehns-Manden Sl. Hr. Albert Scheel at skulle ved lovlig Rette tale derpaa; Hvilket og efterkommes med stor Fliid, saa at forn^{te} Annex Præstegaard med ald sin forrige Erleggelse og Rettighed af Herreds Fogden efter Ordinantzen Sl. Hr. Christen Jensen forrige Klagebrev om forn^{te} Præstegaard med Uret var fratagen. Dernæst ogsaa 12

Dannemænds sandfærdige Vidnesbyrd derom til Tinget vundne og andre vittige og beviislige Dokumenter er vorden Cronen, Kirken og Præsten Retfærdig igien tildømt anno 1634 d. 9. Septbr. Hviken tilstrækkelig Dom er der efter magtløsgiort til Wiborg Landsting anno 1635 d. 17. Janv. formedelst en adels-Skøde, som Godske von Ratlov dend tiid til Kroxgaard hafde derpaa. Dog samme Skøde var alleeneste kiendt ved Magt af sin utilbørlige Dommere, som fornefte Landstings Dom udi i sin Sententz formelder. Saa af forbenfte Skøde siunes høyre og meere at være respec- teret og anseet end den rette christelige Ordinantze, som af saa mange Stormægtige og Høybaarne Konger udi Danmark er gudfrygteligen Naadigst confirmeret og stadfæst. Hvorfore og saa jeg fattige Ordets Tienere haver anden Gang været foraarsaget, der forbem^{te} Herredstings Dom var saaledes bleven magtesløsgiort, at supplicere, og af Høybem^{te} vores allernaadigste forrige Herre og Konning med Høylovlig Ihukommelse forundt og naadigst bevilget anden Missive til Velbem^{te} Sl. Hr. Albert Scheel at skulle paa nye igien udi denne Sag procedere og ikke omittere dend førend til Hendes Udgang. Mens formedelst anden Forfald eller ogsaa Svaghed er det ikke efterkommet, og er derfor siiden hidindtil fortaugt og stille. Jeg fattige Mand ingenlunde tør, maae eller kand understaae mig dette at fortie, baade for Cronens Høyheds Skyld, som i de Maade er skeet forkort, saa og forberørte Kalds Afbræk og store Skade.

Allernaadigst er derfor ydmygeligen begierendes Eders Kongl. Majst. vilde for Guds og Retfærdigheds Skyld begge disse tvende contrarii Domme Naadigst annamme, revidere og igiennemsee, thi formedelst

samme Præstegaards Betagelse uden ald Vederlag er forn^{te} Præstekald meget vorden forsvæket og forringet, eftersom dend Skyldte tilforn aarligen til Præsten 3 Ørter Rug, 3 Ørter Byg, 1 Faar, 1 Lam, 1 Skou-Sviin, 1 Fødnød, 1 Daler Giesterie, til saa længe Velbr. Hans Munck tog det og lagde det til Wisselberg, som vundet og forberørt er. Og min Formand forn^{te} Hr. Peder Hansen har levet i stor Armod, saa jeg fattige Mand forefandt efter hannem en gandske ruineret og forfalden Præstegaard, som jeg siiden (nest Gud) udi nødvendig Bygning ikke uden stor Borg og Giæld haver instaureret og forbygge ladet. Forhaabende og Eders Kongl. Majt., som Guds Kirkes Høymægtige Patron ikke lader samme Præstegaard borte blive, men af Kongl. Retfærdighed fordre derpaa, at dend igien til sin rette og forrige Brug maae komme. Saa forn^{te} Kirke og Ordets Tienere maatte faae igien det, som med Uret er dend fratagen. Sligt vil den Høyeste Gud og Herre Eders Kongl. Majt. med guddommelig og ævig Velsignelse riigeligen belønne. Og jeg fattige uværdige Ordets Tienere med mine tilbørlige andægtige Bønner hos Gud allermægtigste for Eders Kongl. Majets. Fredelige og Christelige Regimente og langvarig Lyksalighed anholde. Dend samme ævige Gud og Herre vil jeg stedse ydmygeligen og troeligen have Eders Kongl. Majestet med Eders Elskelige Høybaarne Dronning, Elskelige Kongl. Børn, samt det gandske Kongl. Huus under sin Guddommelige Faderlige og Naadige Protection til Siels og Livs Velværd befalet.

Datum Alslef Præstegaard d. 30de Aprilis Anno 1649.

Eders Kongl. Majests. ydmyge og underdanige

Oluf Jørgensen.“

m. m.

Den næste Præst, Oluf Christensen Toft, klager ogsaa over, at Anneksgaarden er frataget Embedet uden Aarsag og al Vederlag, og han tilbyder at bevise det med Dokumenter.

Det lader ikke til, at Oluf Jørgensens underdanige Ansøgning eller Tofts Klage har frugtet noget; thi 8. Marts 1763 blev der i Skads-Gørding-Malt Herreders Ret fremlagt en gammel Jordebog for Visselbjerg, ifølge hvilken Anneksgaarden tilligemed andet Gods er solgt fra Kronen til Visselbjerg efter kongl. Skøde af 15. Oktbr. 1664. Det er ikke let at udgranske, hvorledes det er gaaet til, at Ejeren af Visselbjerg har kunnet faa kongl. Skøde 1664 paa en Gaard, som de forrige Ejere havde bemægtiget sig 1565, og paa hvilken de endog 1635 havde faaet en Landstingsdom.

Hermed faldt denne Sag. Herremanden vandt, Præsten tabte.

Det varer dog ikke længe, før der opstaar nye Tvi-stepunkter. Allerede Tofts Eftermand Rasmus Zejersen (Præst i Alslev-Hostrup fra 1674 til 1700) klager over, at Forpagteren paa Visselbjerg, Simon Christensen, der tillige var Foged, ikke leverer det sædvanlige Præstekorn 1 Ørte Rug og 1 Ørte Byg; endvidere resterer Offeret fra Gaarden. Efter kongelig Befaling tilkender Stiftamtmand Speckhan og Biskop Lodberg ham Kornet fra Visselbjerg 1692. Om Offeret oplyses intet, saa det maa rimeligvis være bleven ordnet i Mindelighed.

Fra omkring ved 1692 og til 1758 lader det til, at der har været rolige Forhold mellem Herregaarden og Præstegaarden. I denne rolige Periode ejes Visselbjerg af Regimentsskriver Anders Hansen Rask (1697—1705), Oberstløjtnant Daniel Rantzau (1705—1726), Ditlev Brockdorff, Henrik Brockdorff og Joakim Brockdorff

fra 1727 til 1758, da den solgtes til Sebastian Wøldike. I Præsteembedet sad David Jørgensen Fog og Hans Lauridsen Friis.

Saasnart Sebastian Wøldike kommer til Visselbjerg, blusser Striden op igen. Han undlader straks at yde Præsten den sædvanlige Kornafgift 10 Skp. Rug og 12 Skp. Byg, og Højtidsofferet fra Visselbjerg bliver mindre og mindre. Præsten, som af forrige Ejere har faaet 4 Rigsdaler til hver Højtid, faar nu kun 2 Rdl., og ret hurtigt gaar det ned til 1 Rdl. for at kulminere Paaskedag 1761, da Wøldike paa Alteret i Alslev Kirke kun ofrede 4 Mark 4 Skilling tilligemed sin „fingerede Liqvide-Regning“.

Nu opstaar der en Retssag. Præsten Hans Friis er gammel, og hans Eftermand Abraham Jessen er udnævnt. Hans Friis overlader derfor Sagen til Abraham Jessen. Wøldike og Præsten Abr. Jessen tager nu fat, og det bliver en større Styrkeprøve. Inden den første Sag er færdig, opstaar den næste. Naar den ene anlægger Sag, anlægger den anden en Kontrasag. Saaledes gaar det saa godt som hele deres Tid. Begge er stridbare Herrer, enhver holder strengt paa sit, Wøldike er dog i Regelen den angribende, og han bliver ogsaa for det meste den tabende. Det er ret betydelige Beløb, han bliver dømt til at betale. Skønt Præsten Abr. Jessen for det meste er den vindende, har han dog Afsky for Processer, og de har aabenbart beredt ham mange Ærgrelser og meget Hovedbrud. I sin Liber daticus skriver han, at det er hans „inderlige Ønske, at Gud vil i Naade bevare alle hans gode Venner fra Processer, glæde hans Venner og omvende hans Fjender.“

1762, 27. April lader Abr. Jessen Seb. Wøldike

stævner og forlanger for sig og sine Eftermænd i Præstekaldet, at der ydes fra Visselbjerg: 1) 10 Skp. Rug og 12 Skp. Byg som „en gammel vis Indkomst“, 2) i Højtidsoffer 4 Rdl. hver Højtid, 3) til Recognition for Afgang i Offer og Accidentser af det under Visselbjerg henhørende øde og ubebyggede Bøndergods i Alslev og Hostrup Sogne aarlig 1 Mark 4 Skilling pr. Tønde af dets Hartkorn.

Pastor Abr. Jessens Fuldmægtig var Hans Fogh af Størsbøl.

Seb. Wøldike gjorde gjældende, at de forlangte 4 Rdl. i Højtidsoffer var for stort et Offer, og at der paa hans Gods intet øde Gods fandtes. Abr. Jessen havde dog let ved at bevise, at der under andre Bøndergaarde var henlagt øde Gods af 40 Td. 3 Skp. $\frac{3}{4}$ Alb. Hartkorn, hvoraf han intet Offer fik, men som forrige Ejere hidtil havde godtgjort Præsten med 1 Mark 4 Skilling pr. Td. Hartkorn, og at der under Hovedgaarden var inddraget noget Bøndergods, nemlig Knuds-mark og Hostrup Havremærsk, hvoraf Præsten ikke erholdt Tiende, og hvorfor han mente at kunne gøre Krav paa et større Offer som Godtgørelse derfor. Præsten indgav til Retten tvende Regninger paa, hvad han mente at have tilgode; disse beløb sig til 99 Rdl. 1 Mark 14 Skilling.

Ved Skads-Gørding-Malt Herreders Ret kendtes og dømtes for Ret:

„At Hr. Sebastian Wøldike til Wisselberg bør og pligtig er at betale til Præsten Hr. Abraham Jessen i Alslev efter bemeldte hans i Retten indleverede 2de Reigninger i alt dend Summa Courant 99 Rdl. 1 Mark 14 Sk. inden 15ten Dage efter denne Doms lovlige Forkyndelse under Udlæg og Indførsel i hans Gods

og Midler, hvor findes. Item liigeleedes i denne Processes Omkostning 4re Rixdl: sampt til Justitz-Cassen 5 Mark 4 Sk. Fremdeeles bør Hr. Wøldike og efterkommende Godsets Ejere aarlig til Martini fra 1. Maj 1763 at regne levere Hr. Abraham Jessen og efterkommende Sogne-Præst for Alslef og Hostrup Sogner de 10 Skp. Rug og Skp. Byg in Natura. Liigesom ogsaa Offer til hver af de 3 store Høytiider hver gang 4 Rixdl. saalænge Knudsmark og Hostrup Haure-Mærsk bruges og hiemavles til Wisselberg uden nogen Tiende Ydelse deraf paa Kiærven; it: til hvert Aars Martini udi Recognition for Afgang i Offer og Accidentzier af det under andre Bønder-Gaarder henlagte Gods neml. 1 Mark 4 Sk. pr. Td. af de beregnede 40 Td. 3 Skp. $\frac{3}{4}$ Alb. Hartkorn, indtil samme igien vorder opbyggt, sampt med Beboere og Besetning forsynet. Hvad angaar Contra-Citantens brugte Talemaader og Expressioner, saavel i hans Indlegge som øfrige Procedüre, da bør samme icke at komme Hr. Jessen eller hans anbefalede Fuldmægtig til nogen Præjudice. Og bør Hr. Wøldike for sin udgivne alt for letsindige Attest af 2. Marts 1761 som og for sin udstædde uanstændige Offer-Seddel eller saakaldet Liquide Regning (heldst dend derudi anførte Fordring er ubeviist) sampt hans viidre Omgang under denne Sag til nogenleedes Correction at betale til Schads Herreds Fattiges Casse 5 Rdl. og liigesaa meget til Justitz-Cassen, alt inden ovenanførte 15ten Dage under Lov og Forordningsmæssig Tvang og Execution. Til Stadfæstelse under min Haand og Segl. Actum Schads og Giørding Malt Herreders Ting d. 31. Maj 1763.

H. E. Bierum.
(L. S.)

Sagen gik til Nørre Jyllands Landsting, som kom til et noget andet Resultat. Landstinget dømte dog Wøldike til at betale de „gamle Præsterettigheder“ 10 Skp. Rug og 12 Skp. Byg, tillige med hvad der resterede fra 1758 til 1763; men den anden Post om Offeret fandt Landstinget uholdbar, da Offeret efter Loven er en frivillig Gave; dog mener Retten, at Wøldike bør yde 2 Rdl. til hver Højtid. Den tredie Post, om Recognition, frikendes Wøldike for at svare.

Saa blev Sagen forelagt Højesteret, som Tirsdagen d. 5. Novbr. 1765 afsagde følgende Dom:

„Lands-Tings Dommen frafalder, hvorimod Herredsfogdens Kiendelse bør ved Magt at stande. Processens Omkostninger ophæves. Til Justits-Cassen betaler Sebastian Wøldike som tabende fem Rixdaler.“

Hr. Abr. Jessen havde til Underretten indgivet følgende Fortegnelse over øde Ejendomme i Alslev og Hostrup Sogne 1. Maj 1758:

Hostrup By:

Jens Hansens ($\frac{1}{2}$ Gaard)	2 Td.	3 Skp.	3 Fdk.	$2\frac{1}{2}$ Alb.
Laust Hansens	5	— 7	— 3	— 2 —
Christen Bachsensens	5	— 7	— 3	— 2 —
Zidzel Jensens	1	— 3	— 3	— $2\frac{1}{2}$ —
Thomas Pedersens	2	— 3	— 3	— $2\frac{1}{2}$ —

Kokspang:

Ib Hansens ($\frac{1}{2}$ Gaard)	3	— 1	— 1	— $\frac{1}{2}$ —
Niels Knudsens	1	— 6	— 1	— 1 —

Kraunse:

Niels Tøgersens og Niels Hansens	4	— 4	— 3	— 1 —
---	---	-----	-----	-------

Toftnes:

Niels Sørensens	5	— 3	— 3	— $\frac{3}{4}$ —
---------------------------	---	-----	-----	-------------------

Torrup Bye:				
$\frac{1}{4}$ part øde	2 Td.	2 Skp.	3 Fdk.	0 Alb.
Suma uden lovlig Opbyg- gelse til andre Stæder hen- lagt	35	— 6	— 2	— $2\frac{3}{4}$ —
Hertil kommer endnu for- neft ^e Kokspang Peder Jen- sens, som Hr. Wøldike har blottet for Beboere i Vinter 1761 og selv lader drive	4	— 4	— 1	— 1 —
Er i alt	40 Td.	3 Skp.	„ Fdk.	$\frac{3}{4}$ Alb.

Under denne Fortegnelse over de øde eller ubebyggede Gaarde findes følgende:

„Foruden forbem^e Øde, saa kommer endnu ydermeere hertil at Taarrup Bye, som i steden for 3 Beboere i Landmaalingen (den ny Matrikul) med $\frac{1}{4}$ part øde, har nu i dette Foraar ved Wøldikes Anstalt faaet een Beboere allene, hvilchet til et andet Aars Regning, om Gud sparer Livet, forbigaaes.“

Denne Højesteretsdom af 5. Novbr. 1765 har faaet vidtrækkende Betydning; thi de efterfølgende Skøder paa Visselbjerg har en Bemærkning om, at Dommen maa respekteres, og den Dag i Dag maa Ejeren af Visselbjerg udrede det omtvistede til Præsten i Alslev, til Trods for at Visselbjerggaard nu er udstykket og kun har Størrelse som en almindelig Bondegaard.

I Præsten Hans Friis's Tid stod ved den østre Side af Hostrup Kirkegaardsdige et lille Hus, som var opført af Præsten, og hvori Præstens Heste stod, mens han var i Kirken. Dette „Skjul“ forfaldt imidlertid, hvorfor hans Eftermand Abraham Jessen lod bygge

et lidet, af 3 Fag bestaaende Hus lidt nordligere end det tidligere, men i en Afkrog og saa langt fra Kirkegaardsdiget, at Tagdryppet ikke berørte Diget. I dette Hus var foruden Plads til „Bæsterne et Par Værelser til 2 af Sognets husvilde Almisselemmer.“ Hostrup Kirke ejedes af Sognepræsten i Ansager, Hr. Jes Jessen, en Broder til Abr. Jessen, men Hostrup By ejedes af Seb. Wøldike til Visselbjerg.

Wøldike forlangte, at Præsten skulde rive Huset ned, da det var bygget paa hans Grund uden Tilladelse, hvilket Præsten nægtede at gøre. Saa anlagde Wøldike Sag mod Præsten. Skønt han gjorde gældende, at han ejede hele Hostrup By, og at Abr. Jessen ikke ejede saa meget som en Fodsbred Jord i Hostrup, kunde han dog ikke bevise, at Huset stod paa hans Grund.

Under Sagen blev det oplyst, at Hostrup Kirkegaard var omgiven af dyrkede Agre lige til Diget baade mod Syd, Vest og Nord, men at der i Mands Minde havde været en Plads eller Fortov ved den østre Side, hvor de kirkebesøgende kunde sætte Heste og Vogne, og hvor der var Plads til at vende. Ligeledes blev det oplyst, at der aldrig tilforn var gjort Indsigelse mod det Hus, der forhen havde staaet der.

Sognepræsten blev baade ved Under- og Overret frifunden, men dog lod Wøldike Sagen gaa til Højesteret, der kom til det samme Resultat. Ved Overretten blev Wøldike dømt til at betale Præsten 20 Rdl., til Domhuset 2 Rdl. og for sin „grove og ufor-skyldte Irettesættelse ved Underretten samt uanstændige Skrivemaade, der in totum* mortificeres og som uskrevet bør ansees, betaler han til Justitz Cassen 5 Rdl.“

* d. e. ialt.

Under 29. Oktbr. 1765 stadfæstede Højesteret Overrettens Dom. Sognepræsten fik dog sine Procesomkostninger godtgjort med 60 Rdl., og Wøldike idømtes 24 Rdl. til Justitskassen for unødigt Trætte.

Foruden disse to Processer havde Herremanden og Sognepræsten endnu en tredie Sag for Retten, dog af en noget anden Art. Denne Sag angik nogle Attester, som Fæstebønderne Christen Jørgensen, Christen Christensen Tulsmark og Christian Christophersen af Hostrup og Peder Terchildsen af Kraunse havde udstedt angaaende Alslev Bro.

Alslev Bro og Vase var i Efteraaret 1760 i uforvarlig Stand, hvorfor Sognepræst Abraham Jessen klagede til Stiftamtmanden. Øvrigheden lod foretage Syn saavel over Vase som over Bro, og Klagen fandtes, begrundet. Øvrigheden maa saa have paalagt „Herlighedsejeren“ at faa begge Dele i god og farbar Stand, men Godsejeren var langt fra villig dertil; han paastod, at „Broen fra ælde Tid af er slagen og anlagt Een Wisselberggaard forrige Ejere NB. alleeniste for Nogle deres Tienneres Bequemmeligheds Skyld til Gaardens Hove, samt at den hverken er Kirke eller Sogne Bro.“ Som Støtte herfor mødte han med fire Attester fra de nævnte fire Fæstebønder i Hostrup Sogn, der skulde bevise, at Vase og Bro kun var for Hovbønder.

Sognepræsten paastod, at Broen og Vejen var Sognevej og -bro baade for kirke- og skolesøgende. Endvidere brugtes saavel Vej som Bro af Købmændsvogne til Hjerting og andre.

Præsten fandt Attesterne „fordægtige“ med Hensyn baade til Indholdet og til Underskriften, idet han vidste, at i det mindste en af Underskriverne hverken kunde læse eller skrive.

En Dag efter Gudstjenesten i Alslev tilkaldte Præsten nogle af Sognets Ældste for at høre deres Tanker om Attesterne; og derefter besluttede han at gaa dem igennem med de vedkommende selv, foralt da de var „beseglede“ med et Tilbud om, at de derpaa vilde gøre Ed efter Loven. Præsten lod derfor ved Christen Nielsen, Alslev, sende Bud til de fire Mænd om at komme til Præstegaarden, da Præsten ønskede at tale med dem om Attesterne. Men de kom ikke, hvorfor Præsten rettede en Forespørgsel til Biskoppen om, hvad han „skulde gjøre ved saadanne, som icke vilde tage mod Paamindelse.“

Førend der kom Svar fra Biskoppen, indfandt de fire Bønder sig imidlertid i Hostrup Kirke d. 11. Marts og „vilde uden at tage nogen Erindring af mig (Præsten) have tvunget sig til Indtegnelse“ til Altergang. Præsten svarede: Ja, naar han fik Svar fra Ribe. Dernæst spurgte han, hvorfor de ikke havde indfundet sig hos ham, da han lod dem kalde. De svarede, at de ikke maatte for deres Husbonde, da de ikke havde andet at bestille hos Præsten, end hvad der angik deres Salighedssag. Præsten lod dem nu vide, at det netop var vedrørende deres Salighedssag og den i deres Attester saa letsindig tilbudte Ed. Præsten rejste saa straks til Ribe og raadførte sig med Biskoppen. Efter sin Hjemkomst lod han dem saa for anden Gang kalde til Præstegaarden ved Degnen A. Barchman. Denne Gang kom de, og efter at Præsten havde talt til dem, erklærede han, at de „nu efter foregaaende gudelig Beredelse kunde lade sig tegne“ til Skriftemaal og Altergang.

De tre svarede, at de først skulde tale med deres Husbonde derom; men d. 29. Marts lod Christen Chri-

stensen Tulsmark sammen med sin Hustru sig indtegne til Altergang, og Aarsagen dertil var, at hans Hustru, der var frugtsommelig, ønskede at gaa til Alters, men hun vilde ikke, uden hendes Mand ogsaa gik med. Desaaarsag havde han henvendt sig paa Visselbjerg, hvor han under disse særlige Forhold fik Tilladelse til at gaa til Alters. Der hengik nu en Tid, uden at de tre andre lod sig indtegne til Altergang, hvorfor Præsten d. 17. Juli 1761 fandt det fornødent at erindre de tre Mænd med deres Hustruer om deres „usømmelige Afhold, og at de med første bodfærdelig vilde indfinde dem. Men i steden for at beviise Embedet Lydighed og Ære, som Guds og Kongens Lov befaler“, blev Mændene ved at afholde sig ud over Aar og Dag, idet de blev styrkede deri af deres Husbonde, som gav dem Forsikring og Løfte om at „ville sidde aabenbare Skrifte med Dem, naar det kom dertil.“

4. Aug. 1761 lod Wøldike de fire Mænd indkalde til Herredstinget for at beedige deres Attester. Præsten indkaldtes ogsaa for „at anhøre saadant“. Han mødte ogsaa, ikke alene for „at anhøre“, men ogsaa for at tage til Genmæle, da det efter hans Kundskab til Kirkevej, Vase og Bro fandtes utvivlsomt, at de afgivne Attester var af den Beskaffenhed, at de ikke med uskadte Samvittighed, saaledes som de var forfattede, kunde beediges uden „deri at legge til, tage fra og forandre.“

Wøldike maa vist være bleven ængstelig; thi han lod ikke de fire Mænd aflægge Ed, eller ogsaa har han maaske faaet en ny Idé, den nemlig at anklage Præsten for en Provsteret, fordi Præsten skulde „have afviist ommeldte 4re Mænd fra Skriftemaal og Alters

Sacramente.“ Der er dog ogsaa noget, der tyder paa, at de fire Mænd selv er bleven bange, og at de har fjernet sig fra Retten.

Nok er det, det varer ikke længe, før Sognepræsten bliver stævnet for en Provsteret. Her anklager Wøldike Hr. Abraham Jessen for:

- „1, utilbørlig og uforsvarlig Forhold i Embedet, hvorved det hellige Prædikeembede er bleven læderet og den ganske Menighed givet Forargelse.
- 2, denne Forargelse bestaar deri, at Præsten ikke undseer sig for ved for egen Interesse og Fordel, ja imod bedre Viidende og ganske uden Aarsag og Føye at holde Folch i Sognet fra Herrens Bord.
- 3, at Præsten finder Fornøjelse i at see dem længere gaae og icke blive antagne, tvert imod Biscopens Ordre og i at fortie samme.
- 4, beskyldes Præsten for at have brugt usømmelig Myndighed i Skrifte-Stoelen og for uforsvarlig Omgang med sine Sogne-Folch i og uden Skrifte-Stoelen.
- 5, for ikke selv at være skaanet i Skrifte-Stoelen, hvorfor han har udvirchet hos Hans Majt. Tilladelse til at søge Kirche og Kirchens Brug i fremmed Sogn.“

Præsten førte en Mængde Vidner, og det blev ham ingen vanskelig Sag at tilbagevise Wøldikes grove Beskyldninger, der tilmed savnede gyldige Beviser. Hvad Punkt 5 angaar, mener Præsten, „at saadan en Person udi sine Vildfarelser bør i saa fald liige saa lidet skaanes som Andre.“ Forresten erklærer han, at Beskyldningerne er „pure Calumnier“ (Bagvaskelser). Angaaende Wøldikes Tilladelse til at søge Kirkens Brug i fremmed Sogn oplyses det, at han har ansøgt om

at faa en anden Præst til sig i Annekskirken. Kongen bevilger Ansøgningen paa visse Vilkaar samt bestemmer, at „hand og Hustru maae i deres Saligheds. Sag lade sig betienne af uvedkommende Præst, men saaledes, at det skal skee i dend af Ham formaaende Sognepræstes tilliggende Kirche.“ Sin Ansøgning til Kongen begrunder han i, at han vil i Proces med sin Sognepræst, og der anføres intet om Skriftestolen.

Ved en Række Vidner godtgøres, at Broen over Alslev Aa har været der, saa længe gamle Folk kan mindes, og at den har været brugt til almindelig Færdsel, men ingen af Vidnerne kan oplyse noget om, hvem der oprindeligt har bekostet Broen.

Under Sagen blev det bekræftet, at Wøldike havde forbudt sine Bønder at gaa til Alters hos Sognepræsten, og tillige, at han havde indbildt dem, at han havde modtaget Biskoppens Ordre om, at Sognepræsten nu skulde antage dem til Alters.

Præsten Abraham Jessen indgav et Forsvarsskrift paa 27 Foliosider til Provsteretten.

Af dette Skrift hidsættes enkelte Ting her.

Præsten giver følgende Bemærkning om Forholdet mellem Godsejeren og hans Fæstebønder :

1. „Det var ham et let Sag at faae Attester af sine egne Bønder, der vel icke turde nægte ham en Underskrift, da de vidste Hand altid kunde ramme dem igien paa en anden Maade, og viise dem hvad Hand uden Lov og Dom kan giøre ved sine Bønder.“
2. Iblandt andre Ulyksaligheder som kan møde en Præste-Mand i hans vigtige og besværlige Embedsførelse er det til visse icke Een af de ringeste, naar Hand maa staae Proces med sin Tilhørere

Een eller Flere af dem. Aldrig har jeg stevnet Nogen ejheller været stefnet af Nogen til Ting og Rettergang. Og altid har jeg levet i god Forstaaelse med mine Sogne-Folck Een og hver indtil S^r. Wøldike kom til Wisselberg, da jeg allerede hafde siddet her in Officio* paa 11te Aar. Men siiden Hand kom til bem^{te} Gaard og her til Sog-net har [jeg] maattet nødes til Et af To enten Processer med Ham eller og til deels liide Tab i Præste-Kaldets sædvanlige Præste-Rettigheder fra Wis-selberg, og til deels nu og da lade mig i Embeds Sager skrive Litzter for af ham, endskiøndt jeg veed imellem Gud og Mig, at jeg har cederet Ham i Hvis jeg har kundet. Ja i Betragtning, at Hand endog fra Hans Ankomst her i Egnen har viist en Inclination til ufor nødne Trætter, der er noget saadant, som Enhver Retsindig Guds Ords Tienner icke stiltiende kand samtycke hos Hans anbetroede Tilhørere.“

Provsteretsdommen afsagdes i Tjæreborg Skolehus d. 27. Oktbr. 1762, og her kendtes for Ret:

„At Hr. Abr. Jessen bør for S^r. Wøldikes Tiltale aldeles fri at være, og Hr. Wøldike for de af Ham I og under denne Sag brugte grove og ubeviislige Expressioner og fornærmelige Skrivemaade samt øfrige og utilbørlige Omgang og Rettergangs Maade at betale til Schads Herreds Fattiges Casse 10 Rdl. og liige saa meget til Justitz-Cassen med viidere til samme Casse 5 Mark 4 Skilling. For unødige Trætte bør bem^{te} Wøldike som temere litigans** fremdeeles at betale til bem^{te} Herreds Casse 5 Rdl. og liige saa meget til Ju-

* d. e. i Embedet.

** d. e. ubetæksom Sagvolder.

stitz-Cassen. Viidere som Hoved-Stiftere af Sagen i Processens Omkostning til Hr. Jessen 20 Rdl. og endelig desuden ved en sømmelig Afbedelse revocere* sine imod Hr. Jessen giordte Beskyldninger og brugte Expressioner. Og kiendes samme uefterrettelige, døde og magtesløse og bør ikke komme Hr. Jessen til Præjudice paa Ære og Embede i nogen Maade. Dernæst bør og de 3de Attestanter Navnl. Christian Christoffersen, Christen Jørgensen og Peder Terchildsen for deres Ulydighed mod Embedet og lange Afholdelse fra Sacramentet tvertimod givne Advarsler at udstaae Kirkens Disciplin, Sampt alle 4de Attestanter at betale hver for sig efter Lovens 2. Bogs 9. Cap. 10. Art. Men St. Wøldike, som dend, der har anleediget og styrchet samme deres Ulydighed og Afhold at betale til Schads Fattiges Casse 5 Rdl. og liige saa meget til Justits-Cassen. Alt at efterkommes inden 15ten Dage efter denne Doms lovlige Forkyndelse under Tvang og Execution efter Lov og Forordningerne.

Actum, Anno Die et Loco ut supra.

H. Sidelman. H. Ch. Fries. I. Bøtcher.

Sagen gik derefter til Landemodets Dom, der blev afsagt i Varde d. 3. Oktbr. 1764.

Provsteretsdommen blev i Hovedsagen stadfæstet, dog blev Wøldike dømt til at betale Hr. Jessen i Procesomkostninger 30 Rdl. og til Fattiggassen og Justitskassen 45 Rdl.; derimod blev han fritaget for den „sømmelige Afbedelse“, og de tre Attestanter fritoges for „Kirkens Disciplin“.

Præsten vandt saaledes ogsaa denne Gang en smuk Sejr over Herremanden.

* d. e. tilbagekalde.

Naar alle disse Bøder lægges sammen, bliver det en ret betydelig Sum, som Herremanden maa betale.

Efter at disse tre Sager er afgjorte, lader det til, at der er faldet Ro over Forholdet mellem Herregaarden og Præstegaarden; denne Ro varer i 5 Aar, og til dette Tidsrum maa nogle Sætninger i „Liber daticus“ ganske sikkert henføres. Hr. Abr. Jessen skriver nemlig saaledes efter at have givet en Beskrivelse af disse Retssager:

„Dog med Glæde og Fornøjelse antegner for nærværende tiid dette eene, at hand efter disse Sagers Endskaab lever nu med sin hafte Contrapart i Venskaab og god Forstaaelse, hvilket og Gud fremdeeles stadfæste til Sit Navns Ære og Meenighedernes Opbyggelse.“

1770 d. 13. og 16. Aug. holdtes Auction paa Vissebjerg, hvorved Godset stykkedes ud, og en Del af Hovedgaardens Enge bortsolgte. 1771 erhvervede Seb. Wøldike Skattefrihed i 5 Aar for Hovedgaarden paa de Vilkaar, at han inden 2 Aars Forløb skulde udstykke Hovedgaarden i 6 Bøndergaarde og 2 Bol og kun lade blive 7 à 8 Td. Hartkorn ved Hovedgaarden. Han lod derfor opbygge 6 Bøndergaarde paa den nordlige Del af Hovedgaardens Mark samt et Bol ved Bavnehøj og et Hus paa Knudsmark Hede. Byen opkaldte han efter sin Hustru Vibeke.

Ved denne store Omvæltning kom „det Øde i Confusion“ derved, at det ikke ved Auctionen blev nævnet, under hvilke Steder det øde Hartkorn fandtes. I Auctionsconditionerne meldes kun, „at den Afgift, som efter Højesteretsdommen svares til Præsten i Alslev af nogle faa Bøndersteder, skulde Besidderne og Køberne holde sig efterrettelig.“ Da Præsten fordrede den Recognition af det øde Hartkorn, som han var

tilkendt ved Højesteretsdommen af 5. Novbr. 1765, henviste Sælgeren ham til Køberne og Køberne til Sælgeren igen. Til Martini Dag 1771 indeholdt Wøldike den største Del af Recognitionen og betalte kun af 13 Td. Hartkorn, idet han paastod at have solgt Resten, 27 Td. 1772 anlagde Præsten derfor Sag mod Godsejeren med Birkedommer Fogh af Størsbøl som Fuldmægtig. Præsten fordrer, at Wøldike skal udrede Recognitionen, indtil han beviser, hvem det øde Hartkorn er overdraget. Wøldike anlagde Contrasag og beskyldte Abr. Jessen for ved sin udsendte Medhjælper Jes Christensen at have lokket Køberne til at underskrive Erklæringer om, at de ikke havde afkøbt Wøldike „Øde Hartkorn“, og for til dette Søgsmåls Fremme at have betjent sig af uanstændige Midler og Udveje. Han fordrer derfor Præsten dømt som en „aabnbare Trættekiær og som dend, der har faret med Sviig.“

Vel blev det bevist, at Jes Christensen havde givet nogle af Bønderne Concept til deres Erklæringer og med Vedkommendes Tilladelse at have skrevet nogle af deres Navne under; men det blev ikke bevist, at disse Concepter var ham medgivne af Præsten, ej heller at han havde givet nogen Tilskyndelse dertil.

Wøldike henholdt sig stadig til at have solgt en Del af det øde Gods, men han beviser ikke „ved nogen tilforladelig og beviislig Oplysning om, Hvem det øfrige omqvæstionerede øde Hartkorn, som hand ved Auctionen skal have soldt, enten brugtes eller ejes.“ Han afleverede „kun en løs Specification uden Haand og Dato.“

Hjemtingsdommen faldt 8. Marts 1774, og den lyder paa, at da det ikke er bevist, at noget af det øde Gods siden Højesteretsdommen af 5. Novbr. 1765

faldt, er bleven opbygget og med Beboere og Besætning forsynet, saa bør Wøldike og efterfølgende Ejere af Visselbjerg til Pastor Abr. Jessen og efterfølgende Præster i Embedet svare fremdeles, hvad Højesteret forpligter ham til at svare, indtil han kan bevise, til hvem det øde og ubebyggede Hartkorn er solgt og afhændet. De „Ære-Nærgaaende Expressioner og Skrivemaader aldeles mortificeres, saa de ikke bør komme Citanten Hr. Jessen til nogen Dishonour eller Præjudice.“ Wøldike idømtes tillige en Mulkt paa 10 Rdl.

Wøldike indankede Sagen for Landstinget, men denne stadfæstede Hjemtingsdommen under 7. Aug. 1776. Sebastian Wøldike var imidlertid død, men Landstingsdommen dømte hans Arvinger til at være Dommen undergivne.

Præsten i Alslev var ikke den eneste, som Seb. Wøldike førte Proces med. Han har ogsaa haft en Proces med Præsten i Janderup, Hr. Jens Christian Hammer, og Ejeren af Hesselmed, Hr. Søren Rygaard. Da Ejeren af Visselbjerg svarede Skat af 3 Td. Fiskerihartkorn, kunde han ikke godt taale, at andre drev Fiskeri i Aaen mellem Visselbjerg og Janderup. At saadant Fiskeri fandt Sted, kunde nemt bevises. Særlig var Beboerne af Janderup, lige fra Præsten og ned til de mindste Fæstebønder, ret flittige Fiskere. Dette vilde Seb. Wøldike ikke finde sig i, hvorfor han 1762 stævnedes Pastor Hammer og Proprietær Søren Rygaard til Hesselmed. Rygaard havde vel ikke selv fisket; men han havde en Del Fæstebønder i Janderup, og de drev Fiskeri. Da Fæstebønder paa den Tid betragtedes som Godsejerens „Tjenere“, var de nærmest sagesløse, hvorfor Godsejeren maatte staa til Ansvar. Hammer og Rygaard har til Sagfører Kjeld

Christensen af Vrøgum, og han leverer et godt Indlæg; men Wøldike har mange Beviser og Vidner paa, at alt Fiskeri i Janderup Aa hører til Visselbjerg, og navnlig henholder han sig til, at han maa svare 3 Td. Hartkorn deraf. Baade ved Herredsretten d. 5. Marts 1762 og ved Landstinget d. 18. Jan. 1764 kendes for Ret, at

Wøldike maa drive sit Fiskeri i Aaen med Voddræt over hele Aaen og dertil have sin fornødne Gang for sig og sine Tjenere paa begge Sider af Aaen, saaledes som det fra Arilds Tid har været brugt af Visselbjerg Ejere.

Pastor Hammer kendes berettiget til ud for sine „rebdagne Jorder“ at fiske til Midtstrøms, og Rygaard faar samme Ret for sine Fæstebønder i Janderup.

Wøldike faar sig en lille Mulkt paa 4 Rdl. for sine „fremførte Expressioner“, der erklæres for døde og magtesløse. Sagføreren Kjeld Christensen idømmes ogsaa en Mulkt — dog kun paa 2 Rdl. —, fordi han har gjort Gengæld og anvendt en lignende Skrivemaade som Wøldike.

Efter Wøldikes Død opstaar der snart Meningsforskel mellem Pastor Abr. Jessen og de ny Bønder af Vibeke By, Søren Hansen Dam, Peder Jensen Blegmand, Hans Andersen, Jens Nielsen Willumsen, Iver Steffensen og Claus Pedersen samt Bolsmændene Peder Lauridsen af Bavnhøj og Hans Christensen Degn af Hedehuset. Præsten forlangte nemlig, at disse Afbyggerbønder skulde svare ham sædvanlig Præstetiende, Offer og Accidenser, hvilket de vægrer sig ved.

Præsten prøvede først at faa Sagen ordnet i Mindelighed. Dernæst lod han Sagen forestille for kongl. Majestæt til allernaadigst Resolution, men Sagen blev fra det kongl. Danske Cancelli henvist til Lands Lov

og Ret 1774. Efter Ansøgning fik han fri Proces og fri Prokurator i Tilfælde af, at det blev nødvendigt at anlægge Sag. Han krympede sig dog ved at tage fat, og i 1776 søgte han Stiftamtmandens Medvirken til at faa Sagen afgjort, hvorfor han tilbød, at han endog vilde tage mod mindre med „Hr. Stiftamtmandens got Befindende“. De stillede Forligstilbud blev dog ikke modtagne. Præsten lod dog Sagen hvile, indtil han mærkede, at deres Offer blev ringere end hans øvrige tiendeydende Bønders. Han ansøgte saa om at faa nedsat en Kommission. Efter kongl. Befaling af 18. Maj og 20. Juli 1781 nedsattes nu en Hovedkommission, bestaaende af Byfoged Block i Varde og Hr. Thomas Huulegaard, Sognepræst i Bryndum-V. Nebel. Overfor Kommissionen gentog han sine forhen givne Forligstilbud med Erklæring om at frafalde alle sin hafte Omkostninger, men begærede, at det maatte paalægges de indstævnte at møde personlig, saa der ved Rettens Medvirken kunde naas et Forlig. Dette naaedes dog ikke, thi Bønderne vilde ikke tale med Præsten om Sagen; de lod derfor en Prokurator møde. Her i Retten fik Bønderne Støtte af Seb. Wøldikes Enke. Hun fandt, at Sagen ogsaa vedkom hende, og hun gjorde fælles Sag med Vibeke-Mændene, der selvfølgelig blev vældig afstivede derved. Hun har maaske ogsaa øjnet, at her kunde der blive Lejlighed til at vinde en Sejr over Præsten.

Fire Sognemænd beedigede, at Kaldet i Offer af hver Mand og Hustru til hver Højtid erholder 12 Skilling ordinær og af nogle 1 Mark à 1 Mark 4 Sk.; Brudfolk af hele Gaarde ofrer pr. Persona 1 Rdl. à 1 Rdl. 2 Mark, af halve Gaarde 1 Rdl. og af Bolene 4 Mark og ligeledes for Kirkegangskoner; for hvert

Barn, der døbes, ofres fra Barnets Fader ved Konen, der bærer Barnet, foruden hendes og Faddernes Offer ordinær 16 Sk. og af nogle 20 à 24 Sk. Saaledes var det Skik fra ældre Tid. Præsten beviste endvidere at der andre Steder af Afbyggere paa Hovedgaarde svarede „baade Tiende, Offer og andre Rettigheder“.

Paa Ansøgning af Mad. Wøldike nedsattes som en „Contra-Commission“, bestaaende af tvende Proprietærer, Hr. Etatsraad Andreas Charles Teilmann til Nørholm og Lunderup og Hans Smidt til Frøstrup til at paakende:

- 1, om disse Afbyggere skulde være fri for Tiende eller svare samme;
- 2, hvormeget de skulde svare Præsten i Offer og Accidenser;
- 3, hvem og hvorvidt een af Parterne bør betale Omkostningerne.

Præsten byggede sine Paastande om Tienderettighed paa, at Bønderne var Selvejrbønder, at deres Ejendomme kaldtes Bøndergods, idet de skattede som andet contribuerende Bøndergods og ved kongl. Resolution af 15. Marts 1773 var befriede for at svare Consumption, Familie- og Folkeskat.

Endvidere mener Præsten, at dersom Bønderne skulde kendes tiendefri, at de da som et Slags Vederlag derfor med Penge maa betale for „Ministerialia“ saa meget, som en anden Mand i Sognet med lige Hartkorn yder i Tiende, Offer og Accidenser, hvorfor han forlanger i Offer til hver Højtid af Mand og Hustru 8 Mark af en Gaardmand og 2 Mark af en Bolsmand (Familie og Tjenestefolk ikke iberegnet). For en Brudevielse forlanges af Brudeparret 4 Rdl., for en Trolovelse 8 Mark, for en Barnedaab 2 Mark

foruden Konens, der bærer Barnet, og Faddernes Offer, for at kaste Jord paa et Lig 4 Mark, for Ligprædiken efter Loven, for Hjemmedaab 1 Mark; for Vin og Brød 8 Skilling af hver Beboer, for en sygs Betjening 1 Mark, for et Barn til Konfirmation 1 Rdl. Contra-Commissionen gør opmærksom paa, at Bønderne af Vibeke egentlig ikke er Selvejere, men nærmest Arvefæstebønder, da de maa betale Landgilde og ikke har Jagtret. Desuden vilde Ejerne af Konge- og Kirketienden med samme Ret som Præsten kunne forlange Tiende, og derved vilde de rent ud faa foræret en Formue paa 1000 Rdl. hver, og det var der ingen Rimelighed i. Bøndernes Prokurator, Back, gjorde saa følgende Tilbud angaaende Offer og Accidenser:

Afbyggerne i Vibeke forbinder sig til at yde i Offer til hver Højtid for Mand og Kone 2 Mark og de to Bol 1 Mark. Til Bryllupper, Barnedaab og Kirkegang at ofre for en Gaardmand 1 Rdl. og for en Bolsmand 3 Mark, dog saaledes at forstaa, kun naar deslige Forretninger angaar dem selv, og de ikke er indbudne som Gæster. „Alt at forekomme Hr. Jessens Paaberaabelse, at de vil give ham, hvad de vil o. at det er for lidet, samt for at viise, af de iche forlanger hans Tieneste for intet, og at de vil give ham endog over Evne.“

Præsten indrømmede, at dette Tilbud indeholdt en Forhøjelse for Højtidsoffer og Offer ved Barnedaab, som var lidt mere end fra andre i Sognet; Bryllups- og Kirkegangskoneoffer „næsten det samme, men derhos fra Boelsfolck ringere end her af Boelsfolck fra ælde Tiid har været og er brugelig.“

Præsten kunde dog ikke komme fra, at det tilbudte Offer var for lille, hvis Afbyggerne ikke blev dømt til at svare Tiende, hvorfor han skaffede ny Beviser for,

at Afbyggere paa Hovedgaardsjorder blev tiendepligtige, ja beviste endog „at kongl. Majestæt Selv endogsaa ved sine egne Hovedgaarders Bortsælgelske i Colding Huus Ampt hafde for derpaa opkommende Beboere bestemt, hvad de deels i steden for Tiende og Offer til Kaldene hafde aarlig at betale.“

Prokurator Back tillod sig ogsaa at føre Beviser for, „at der og var Andre Proprietair Gaarders Afbyggere, der svardte ingen Tiende; men gave Præsterne i Offer, hvad de vilde, og uden at viide dem mere, ja endog i andre Præste-Rettigheder tildeels at være ringere end andre Sognefolck.“

1782, d. 24. Januar faldt saavel Hovedcommissionens som Contra-Commissionens Dom.

Hovedcommissionen kender for Ret:

„At indstefnte Beboere af Vibæck By, nemlig Søren Hansen, Hans Andersen og Pedet Jensen, Iver Stephansen, Claus Pedersen, Jens Willumsen — Boels Stædet Baunehøys Beboere Peder Lauridsen og Boels Stædet Heedehuses Beboere Hans Christensen bør for Fremtiden som Ejere og Beboere af Bonde Jord svare Korn og Qvægtienden til Præsten liigesom og give til Præsten i Offer og andre Accidentser i Overeensstemmelse med til Acten under Nr. 4 modtagne og afhjemlede Fortegnelse efter Deres Kaar, liige med andre Gaardes og Boels Beboere i Sognet. Og endelig maa Contra-Citanten Mad.^m Wøldike til Visselberg, som har taget ved Gienmæle under Sagen og gjordt Sagen til hendes egen, tilliige med førstnfte Afbyggere Een for alle og alle for een betale til Hr. Citanten i denne paatvungne Processes Omkostninger, og til nogenlunde erstatning for, hvad hand i Tiende har tabt og i Mindelighed eller ved proponeret Forliig ej har

kunnet erholde fra dend Tiid dend allernaadigst bevilgede Skatte Frihed ophørte og til Dato dend Summa 200 Rdl.“

H. F. Block.   T. Huulegaard.

Contra-Commissionen kommer derimod til et andet Resultat, som den begrunder paa:

- 1, At Præsten stiller for store Krav og blandt andet forlanger Betaling for noget, søm det er forbudt at tage Betaling for, saaledes Almuens Konfirmation og Jordpaakastelse paa Landsbykirkegaarde,
- 2, at det ikke er Skik og Brug paa Landet, at der betales for Trolovelser og for Hjemmedaab, og at det er Kirkeejerens Sag at holde Brød og Vin og ikke Præstens.
- 3, at Præsten fremdeles beholder det fulde Offer af Visselberg med sine 7 à 8 Td. Hartk., som forhen af 57 Td. Hartk. og aldrig har erholdt Tiende af Visselberg Hovedgaards Mark, saa han ikke taber noget ved Afbyggergaardenes Oprettelse.

Derfor kendes for Ret:

- „1, Naar Afbyggerne paa Visselberg Gaards Hoved-Mark svarer Præsten det tilbudne Offer, saasom: Til hver Højtid for Mand og Hustru Een Gaardmand 2 Mark, een Boelsmand 1 Mark. Ved Brudevieser, Brudeparret, for een Gaardmand Een Rigsdaler, een Boelsmand 3 Mark. Ved Barnedaab for een Gaardmand Een Rigsdaler, een Boelsmand 3 Mark. Een Kirkegangskoene, een Gaardmands Een Rigsdaler, een Boelsmand 3 Mark, bør de saavel som Madame Wøldike for Citantens Tiltale frie at være.
- 2, Udi Processens Omkostninger betaler Hr. Jessen

50 Rdlr. til Madame Wøldike og for unødigt Trætte
4 Rdlr. til Justits Cassen, Alt inden fiire Uger
efter denne Doms Forkyndelse under Lovlig Ad-
færd.

- 3, De af Hr. Jessen og Prokurator Back mod Hi-
nanden brugte fornærmelige Expressioner mortifi-
ceres og icke bør komme enten af dem til For-
nærmelse paa gode Navn og Rygte.“

Commissions Stædet i Varde d. 24. Januar 1783.

A. C. Teilmann. Smidt.

Præsten lod derefter Sagen gaa til Højesteret, der
d. 6. Febr. 1783 afsagde følgende Dom:

„Contra Commissariernes Dom bør ved Magt at
stande. Denne Processes Omkostninger betaler Ci-
tanten til de Indstevnte med Halvtrediesindstyve Rigs-
daler. Saa betaler han og til Justitz Cassen for unø-
digt Trætte Fiire og Tiuge Rigsdaler og endviidere til
samme Casse fem Rigsdaler.

Datum ut supra. Nostro Sub Sigillo Teste Fideli
F. Dilecto Conciliario Intimo Conferentiæ et Justituario
Nostro

A. G. v. d. Osten.“

Disse to sidstnævnte Domme var Præsten meget
misfornøjet med, blandt andet ogsaa fordi de ikke inde-
holdt nogen Forpligtelse for Afbyggerne til at holde
Tilbudet i Fremtiden, saa der snart kunde befrygtes
en ny Retssag. Han kunde ikke indse, at der var
vederfaret ham Retfærdighed. Han havde jo kongl.
Bevilling paa fri Udførelse, og Sagen angik jo i Grun-
den langt mere „hans Efterkommere i Kaldet end ham,
der icke veed sin Tiid til Forflyttelse fra Tiiden til

Ævigheden“, og saa blev han endda ikke alene dømt til Betaling af Omkostninger, men endog med Mulkt for unødigt Trætte. Dette sidste „unødigt Trætte“ faldt det ham især tungt at tage imod, da han dog ved Dommen blev tilkendt en Forhøjelse af Offer, der dog ogsaa var en Part af Sagen, idet det tilkendte Offer var højere end det tiendeydende Hartkorns almindelige Offer. Altsaa var Trætteu ikke unødigt.

Foruden hans egne Omkostninger maa han altsaa betale 133 Rdl. i Omkostninger og Mulkter efter de to sidste Domme, og det var selvfølgelig en ret trist Udgang af de mange Processer, som han havde ført med Ejeren af Visselbjerg. Der fortælles her i Sognet, at Madame Wøldike døde af Glæde over Sagens heldige Forløb og over, at det endelig lykkedes at komme Præsten til Livs. Om det virkelig forholder sig saaledes, kan vel næppe bevises, men sikkert er det, at faa Dage efter Højesteretsdommens Afsigelse kom hun kørende fra Varde til Visselbjerg, og da blev hun paa Vejen mellem Bavnehøj og Gaarden ramt af et Slag og kom ikke siden til Sans og Samling; 3 Dage efter døde hun, 62 Aar gl. Hun jordedes 4. Marts 1783.

Pastor Abr. Jessen giver følgende Udsigt over sine Sager med Visselbjerg:

„Efter 25 aars af min Betienings 36 aar fra 1759 til 1783 hafde Fortrædeligheder og Omkostninger fra denne nu Demembrerede Hovedgaard, efterlader nu min Eftermand Kaldets Offer og Rettigheder af samme og deres afbygger Bønder Stæders Beboere foruden ubestemte Accidentser og Tienestefolkes Offer begge steds fra, efter faste Domme bestemt Saasom:

1. a.	Af Gaarden Visselbjerg aarlig Høytids Offer fra Ejeren	12 Rdl.	
b.	En Ørte Rug, 1 Ørte Byg in Natura eller beregnet til	5 „	
c.	Recognition af Øde Hartkorn.....	8 „	2 M. 8 Sk.
2.	Af Disse 8 afbygger Bønderes Steders Beboere ialdt i Høytids Offer aarligen ..	7 „	

Er ialdt... 32 Rdl, 2 M. 8 Sk.

Som ellers efter deres begyndte egen Raadighed ikke skulle have aarlig Beløben sig mere end af Wisselberg i Høytids Offer ..... 6 Rdl.
og af Afbyggerne ungefehr ..... 3 „

---

var ialt... 9 Rdl.

Efter at udi forrige Sogne Præsters Tiid annexgaarden i Hostrup, der swardte aarlig Kaldet 3 Ørter Rug og 3 Ørter Byg, 1 Faar, 1 Lam, 1 Skov Sviin, 1 Fodnød, 1 Daler i Giesterie og Kirkens Korntiende, som 1635 var allernaadigst perpetueret til Kaldet for dets Ringhed imod fæste og aarlig afgift til Kirken 1 Ørte Rug og fem Ørter Byg samt de kongelige Skatter ere uden Vederlag til Kaldet altsammen [derfra forbaaret og nu uigienkaldelig.“

Allerede 25. April 1785 klager Præsten til Stiftamtmanden over, at det ikke er ham muligt at erholde Genparter af de ham overgaaede Domme, skønt det kongl. Cancelli befaler Visselbjerg-Ejere at meddele ham Genparter deraf. For at kunne forsvare Embedets Rettigheder anser han det for nødvendigt at have Genparter af hele Sagen. Der vil nemlig let kunne

opstaa Tvistigheder, blandt andet om Offeret, som i Domsakten er tydelig angivet. Desuden viser Akten, at Gaardene skal være 6 i Tallet og Bolene 2. Paa dette Tidspunkt erfarer Pastor Abr. Jessen, at der handles skaanselsløst med Dokumenterne, og han frygter for, at de ganske vil opslides, thi han véd, „at mand denne Winter fra Warde har gjort sig en fornøjelse af at udlaane dend til Giellerup Skoelebørn til at læse i til Bekiendtgørelse blandt Bønder.“ Han gør særlig opmærksom paa, hvor „uomgængelig fornøden“ disse Genparter er for Kaldet i „Disputters Tilfælde“, og hvor „trættet af modbydelig Skriverie og Bryderie i denne Materie“ han er. Endelig beder han Stiftamtmanden om, hvis der skulde komme nogen Ansøgning fra Visselbjerg Ejer, hans Fuldmægtig eller Bønderne om Tilladelse til at formindske disse bestemte Bøndergaarde, eller til at gøre store Avlsgaarde ved andres Nedlæggelse, tvært imod den kongl. Bevilling, da at maatte faa Ansøgningen til Erklæring, da det nemlig er ulige at have 5 Gaarde for 6 og 1 Bol for 2.

Den ene af Gaardmændene i Vibeke staar paa denne Tid i Begreb med at rejse saavel med Familie som med Besætning, og noget tyder paa, at denne Ejendom, Jens Villumsens, vil blive inddraget under to af de andre Vibekegaarde. Endelig savnes endnu det ene Bol, idet Hedehuset endnu ikke var oprettet.

Denne Henvendelse til Stiftamtmanden har der været god Aarsag til, hvilket kan ses af et Dokument saalydende:

„Fra det kongl. Rente-Cammer er mig under 2den d. M. tilskreven saaledes:

Siden den Gaard-Mand Jens Willumsen forhen til-

hørende Gaard i Wibeck Bye i Riiberhuus Ampt af 6 Td. 3 Skp. Hartkorn som Gaard Beboerne Søren Hansen og Iver Stephansen i Bemte Wibeck har tilkiøbt sig og underlagt sig deres paabaaende Gaarder, efter at Hr. Cammer Herre og Stift Ampt Mand Urne Pro memoria af 11. October sidstleden givne Oplysninger Ligesaaavel som sidstnævnte 2^{den} Beboeres Gaarder kand anses tilstræcheligh hver for sig at være fuldkommen til en Bondefamiliers Underholdning; Saa kand det ikke tillades Ejeren af bem^{te} Jens Willumsens forhen tilhørende Gaard, at henligge dends Jorder under deres i Wibeck Bye ejende Gaarde. Men denne Gaard maae ifølge Forordningen af 6. Juni 1769 forsynes med Bygning saavel som Beboere og Besætning, dersom de vil undgaa den i bem^{te} Forordning for Gaardens Nedlæggelse dicterede Mulct. Hvilket Hr. Cammer-Herre ville behage dem til Efterretning at bekiendtgjøre, og derhos paasee, at bem^{te} Gaard med Bygning, Beboer og Besætning bliver forsynet og i andet Fald saadant til Rente-Cammeret indberette.

Som Hr. Herredsfoged Warthoe behagelig ville bekiendtgjøre Vedkommende til Efterlevelse, samt derom give Sogne Præsten Hr. Consistorial Assessor Jessen Communication.

Riibe, d. 7. December 1786.

Chr. Urne.

Til Herredsfoged Warthoe.

Foranstaaende med Originalen ligelydende Copie bliver herved S. T. Hr. Consistorial Assessor Jessen efter Ordre tilstillet.

Roest Møllegaard, d. 11. Decbr. 1786.

H. Warthoe.

Tilbøjeligheden til at danne større Avlsgaarde i Vibeke blev altsaa kvalt med det samme, og Vibeke By bestaar den Dag i Dag af 6 Gaarde. Fra de to er der dog nu udstykket et Par Husmandslodder.

Meget tyder paa, at de mange Processer har hvilet tungt paa den gamle Præst, der var sig vel bevidst, at slig Ufred med hans Sognefolk var til ubodelig Skade for hans Gerning. Jeg har i Præstegaardens Arkiv fundet nogle løse Blade, hvorpaa han har været ved at forme et af sine Indlæg i Sagen med Bønderne i Vibeke, og der staar til Slut følgende Linier:

„Processer giver Hovedvee
og andet følger efter.
De tærer baade Pengene
og Sinds og Legems Kræfter.

Liid derfor heller, om Du kand
(ulæseligt) . . . feyle
(ulæseligt) . . . en ærlig Mand
og Dig kand her i speyle.

Dermed er vi færdige med Sammenstødene mellem Herremændene paa Visselbjerg og Præsterne i Alslev.

Da Herregaarden Visselbjerg sank ned til en Gaard paa 7 à 8 Td. Hartkorn, faldt „Herligheden“ snart fra den. De følgende Ejere havde den kun faa Aar. Lidt efter lidt solgtes Gaardens store Enge fra den, og selv om Ejerne vedblev at kaldes Proprietærer, delte de snart Kaar med de mere velstaaende Bønder i Sognet. I 1809 solgtes Gaarden for 10,000 Rdl. Courant til Degnen Oluf Frank Jessen i Alslev, der var en Søn af Præsten Abr. Jessen. Han døde 1815, og samme Aar ægtede hans Enke Ingeborg Hansen Matthias Thomsen, en Bondes Søn fra Alslev.

Hedens Pionerer.

Et Kulturbillede fra Kvie Hede.

Af Lærerhustru Mary Pedersen, Kvie Skole.

Fra Randbøl og ud til Vesterhavet strækker der sig en vældig Hedeslette, omtrent parallel med Landevejen fra Vejle. Mellem Eg og Mølby skilles Landevejen og Heden, idet den første drejer mod Syd, og den sidste vedbliver lige ud mod Vest. Ikke alle Steder er Heden lige bred, men aldrig er den helt afbrudt!

Denne Hedestrækning gaar gennem den nordligste Del af Ansager Sogn og kaldes der Kvie Hede. For ca. 50 Aar siden laa hele dette Areal, der omfatter ca. 1 □-Mil, i sort Hede, kun hist og her laa en enkelt Hytte i spredt Fægtning, men Lyngen, der var stor og stærk, fik Lov til at staa i Fred og Ro. Ingen tænkte paa at tage Kampen op mod disse store, sejge Lyngris, og ingen magtede det; thi de enkelte Beboere, fem ialt, som var her oppe, var ikke Selvejere, deres Ejendomme havde de hyret fra Gaardene i Kvie By. Hyren var ikke stor, men det var jo ogsaa kun Hede; en Ejendom paa 30 Tdr. Land kunde hyres for 2 Daler om Aaret, men paa en saadan Ejendom kunde der kun holdes een Ko, og den maatte søge sin Føde blandt Lyngtotterne og i Mosen; kun i de strengeste

Vintermaaneder var den indstaldet, og da maatte Foderet dels tigges, dels købes til den.

Kvinderne maatte gøre Arbejdet hjemme, medens Mændene gik i Dagleje. En var Skrædder og gik med Kludeposen; en anden var en Smule Snedker og fortjente lidt ved det, begge havde de Navn efter deres Beskæftigelse: Hans Skrædder og Mads Snedker. En Bifortjeneste havde de ogsaa ved at lave Potter; nogle havde en Pottepige, som ejede deres Stue og som saa lavede Potterne, og Manden skulde sælge dem. En Dag havde Hans Skrædder faaet et helt Bundt Potter paa Ryggen bunden i en Snor; paa denne Maade bar de dem. Han skulde afsted til Grindsted med dem. Da han var kommen et Stykke op paa Heden, faldt han og slog hele Bundtet i Stykker; det eneste, han beholdt, var Ørerne. Da han kom hjem til sin Kone, sagde han meget træffende: „A sejer reen ud: de' ka' et' betaal sej, Ellen Mari“.

De tre andre, der boede heroppe, var Kr. Hark, Kr. Nissen og Laust Lauridsen — de to første gik i Dagleje hos Gaardmændene, medens Laust Lauridsen i de første ni Aar hver Søgnedag var paa Vejarbejde; da blev nemlig Landevejen mellem Vejle og Varde anlagt.

Han var i de ni Aar kun hjemme om Søndagen, og da maatte alt Arbejde paa Ejendommen gøres. Lørdag Aften kom Laust hjem med Ugens Løn, ca. 2 Mark pr. Dag; disse 12 Mark maatte Maren, hans Kone, holde Hus med Ugen igennem til sig og ni Børn.

Mandag Morgen rejste saa Laust af med tomme Lommer for i sit Ansigts Sved igen at tjene lidt til de mange Munde; imedens maatte Maren ene „husere“.

med Børnene. Tit var det drøjt for en Mor ganske alene at holde Styr paa saa mange, men det var dog vel ikke det værste; tit kneb det med Føden, og hun maatte jo selv vide Udveje for alt. Skulde hun have Korn malet, maatte hun paa sin Ryg bære det den halve Mil til Ansager, hvortil der kun var en énsportet Hedevej, hvor Lyngen groede stolt og stærk, saa man knap kunde vade igennem; men Maren kunde alligevel magte sine tre Skæpper. Det var ikke en enkelt Gang, hun gjorde denne Tur, men det var hver Gang, hun skulde have Brød i Huset. For at Børnene ikke skulde komme galt af Sted, medens hun var borte, bandt hun én ved en Dragkiste, en anden ved et Bordben, og Døren blev bunden udvendig; og saa løb hun ad Ansager til med bare Ben i Lyngen. Paa et Par Timer kunde hun gøre Turen.

Hvad de fik af Tilmad til Brødet, maatte Maren fortjene. Hun gik til Mølbygaard og samlede Kartoffler op; hun gik, før Solen stod op, og kom ikke hjem, før længe efter at den var gaaet ned. Mange Gange har hun staaet i Tørvemosen og selv baade gravet og baaret ud, naar Laust om Søndagen ikke kunde naa at faa det hele besørget.

Trods alt Slid og Slæb var det alligevel ofte, hun ikke havde det nødvendige til Livets Ophold i Huset. Et Aar lige ind til Rughøsten var Rugen saa dyr, at den næsten ikke var til at faa for Penge. En Dag, da Brødet var lige ved at slippe op, gik Maren ud for at købe Rug; hun gik først til Stenderup og derefter til Ansager Mølle, men kunde ingenting faa, skønt hun havde Pengene i Lommen. Efter at hun havde været hjemme, gik hun til Eg Mølle, hvortil der ogsaa er en halv Mil, men ogsaa derfra maatte

hun gaa tilbage med uforrettet Sag. Da hun saa kom hjem, delte hun det sidste Stykke Brød mellem Børnene og gik saa igen og lukkede Døren; men udenfor sin Dør faldt hun paa Knæ og bad ham, som mætter Himlens Fugle, om at hjælpe sig i Nøden og vise hende; hvor hun skulde gaa hen for at faa Brød til sine smaa. Saa styrede hun sine Skridt mod Skovlund; hos en velhavende Gaardmand købte hun en Skæppe Rug, og glad vandrede hun hjemad med sin dyre Skat paa Ryggen.

Det var ikke dem alle heroppe, der sled saa haardt som Maren og Laust; nogle af dem tog sig Livet lettere og faldt hellere andre til Byrde, de gik „o æ Sown“, som det kaldtes.

Efter at de havde siddet for Hyre i en 15—16 Aar, købte de Ejendommene; Laustes Ejendom, som var paa 30 Tdr. Land, købtes dengang for 800 Kr., og i samme Forhold har de andre vel kostet. Nu fik de saa Laan i Kreditforeningen og begyndte at arbejde mere i Heden, men megen Kraft kunde de ikke sætte ind derpaa, da de jo ikke selv var „drivende“. Naar de skulde have „en Bed“ gjort, maatte de op til Gaardmændene i „æ nar Sown“; dér havde Velstanden og Aristokratiet dengang saavel som nu sit Sæde. Inden de kom fra Skovlund og til Kvie Hede med et Spænd Heste, var det langt op paa Dagen, og for „en lille Bed“ maatte der gøres halvanden Dags Arbejde. Først da de fik en Ko mere og kom til at køre med dem, begyndte det at gaa lidt fremad.

Som de havde det besværligt med alt andet, havde de det ogsaa med Skolen. Børnene maatte gaa den lange Vej til Ansager Skole; de maatte gaa hjemmefra, før det blev lyst, og kom ikke tilbage før efter Mør-

kets Frembrud; sjælden kom de tørskoede hjem. Efterhaanden som der kom flere Beboere, blev Børneantallet jo ogsaa større, og det varede ikke saa længe, før de fik lejet en Stue hos en Mand, der hed Peder Sørensen. (Han var paa det Tidspunkt den eneste, der arbejdede med Heste, og var vel den, der havde den største Besætning.) Stuen var smal og lavloftet, men tre Fag lang, og den tjener den Dag i Dag til „pæn Stue“ for den nuværende Ejer. Der havde de en Vinterlærer; om Sommeren gik Børnene til Ansager.

Det varede ikke saa mange Aar, inden Børneantallet steg, saa de ikke kunde rummes i den „store Skole“, der blev da bygget en lille selvstændig Skole; det ligger ca. 30 Aar tilbage i Tiden. Skolen var ikke stor, der var kun 3 Fag til Klasseværelse, desforuden et Køkken og en Stue, der tjente til Beboelse for „æ Skuelkuen“; hun hed Maren Kroge, og hendes Bestilling var at holde Skolen ren efter Datidens Skik og Brug, d. v. s. feje een Gang om Ugen og strø Sand.

Maren Kroge var Børnenes gode Ven; hun tørrede deres Strømper, lagde Gløder i deres Træsko og hjalp dem til Rette paa alle Maader, og Børnene viste deres Taknemlighed ved at forsyne hende med Mælk, og naar der slagtedes, med Sul. (Den gode gamle Skik: at forsyne Læreren med en Pølse i Slagteliden er ikke gaaet i Graven med Maren Kroge).

Først paa det Tidspunkt for en 25—30 Aar tilbage, da Oplysning, og hvad dermed følger, mere blev hver Mands Eje, begyndte der ret at komme Gang i Opdykningsarbejdet. Det ene Hus rejstes efter det andet, og for 12 Aar siden maatte Skoleforholdene igen forandres og forbedres, men det kostede Kamp. Kvie Hede var dengang saa vel som nu „Stedbarn“, den

mest foragtede Del af Ansager Sogn. Hvad de skulde have, maatte de kæmpe sig frem til; de kunde ikke gøre Regning paa Velvilje fra nogen Side. Men dette har skabt en Enighed, der gør sig gældende i næsten alle Forhold.

De to første Sogneraadsmlemmer: Kr. Nielsen og Jens Holt Madsen har slaaet et godt Slag for Skoleforholdene heroppe; disse to Mænds Arbejde resulterede i en ny toklasset Skole med Beboelseslejlighed for en gift Lærer. — Hvad det kostede af Kamp og Splid, inden de naaede det, skal ikke fortælles her, men Resultatet blev, at de fik en eksamineret Lærer, som underviser ældste Klasse hele Aaret og yngste Klasse om Sommeren, samt en Vinterlærer, der underviser yngste Klasse i Vinterhalvaaret.

Paa den Hedeflade, som for 30 Aar siden laa næsten udyrket hen, er der nu rejst 50 Ejendomme: Beboerne heroppe er alle — paa et Par Sinkere nær — driftige Landmænd, ja mange endog udpræget dygtige første Klasses Landmænd. De sidder som smaa Konger paa deres Ejendomme, og deres unge Sønner køber Hede og dyrker op, visse paa, at de som deres Fædre derved indvinder nyt Land. — Nu er de énsporede Hedeveje afløst af brede, grundforbedrede og grusede Veje. Der er blevet sagt om Beboerne paa Kvie Hede, at hvad de kommer i Tanker om, sætter de igennem, fordi de er enige og holder sammen; og der er vist nogen Sandhed deri.

For fem Aar siden byggede de et Købmandshus, det var et Aktiefortagende. I Sommeren 1914 byggedes der et Mejeri ved Siden af Købmandshuset. Selve „Kvie Hede“s Beboere har været som ét om disse Foretagender.

Nordby paa Fanø i game Dage.

Ved fhv. Overlærer Holger Poulsen, Nordby.

Indledning.

Alle, der kender noget til Fanø i vore Dage og véd, hvorledes Forholdene nu til Dags er her paa Øen, kunde maaske have Interesse af at læse en ganske sikkert meget nøjagtig og paalidelig Skildring af, hvorledes Tilstandene var her i Nordby for henimod et Par Hundrede Aar siden. —

Beskrivelsen af Nordby og Forholdene her, der dengang var saare ringe og tarvelige, findes i den til Nordby Præsteembede hørende Embedsbog, „Liber daticus“ kaldet. — Mærkværdigt nok findes der ikke den ringeste Antydning af, hvornaar Beretningen er skreven, eller hvem der er dens Forfatter; men efter Haandskriften at dømme maa den være affattet i Midten af det attende Aarhundrede af daværende Præst i Nordby, *H. N. Friis*, hvis Søn, *Hans Friis*, senere byggede den nuværende Kirke i Nordby.

Beretningen lyder ord- og bogstavret saaledes:

1. *Sognet i Almindelighed.* Hvor stor Sognet for-dum har været været veed mand ikke; thi den største Deel deraf* har formodentlig boet midt paa Landet (o: Fanø) i den Egn, hvor Kirken laae**; men da Be-

* Af Beboerne.

** Midt paa Øen.

boerne formerede sig og lagde sig mere efter Søefart og Fiskeri, har de flyttet nærmere til Havnene, og paa den Maade menes, at den eene Sogn, som heele Øen i gammel Tiid bestaaed af, er bleven deelt i tvende Sogner, ved det, at nogle har flyttet sønder paa og gjort Begyndelse til *Sønderhoe* Sogn, nogle Nør paa og oprettet *Nørbye* Sogn.

Heele Landet har fra gammel Tiid af tilhørt Kongen, der holdt en Foget til at opbære Skatten og Landgilde, give Fæstebrev paa Stederne, forrette Skifterne og andet; Men A^o 1741 Behagede det Hans Kongl. Majestæt Kong Christian den 6te (gl. m.*) ved offentlig Auction at selge det, da det og Blev Beboerne selv Tilslagen. Siden den Tiid forrettes Skifterne af Amtmanden udi Riberhuus Amt, og de Kongl. Skatter betales til Riibe-Amtstue. Sognets Contribuerende Hart-Korn er 63 Td. 2 Skp. 1 alb.**

Heele Sognet bestaar saa got som af een By. Den Deel, som ligger til Øster og Sønder, kaldes Renderne eller Rindbye. Derfra Nør paa forbi Præstens Gaard*** kaldes Byen. Derfra til henimod Møllen, † Nørbye. Omkring Møllen, Ved Møllen. Derfra og til Kroet, Odden, og det, som er Norden Kroet, Nør omme. Nogle, som har bygt Vesten Odden Boer paa en Sletting, kaldet Vandby. ††

Sognets bedste Næring bestaar:

1. *I Seilladsen*, da Beboerne med deres Bode med Huuse over (Everter eller Øvrer kaldet) farer til Ham-

* gloriosæ memoriae ☩: højlovlig Ihukommelse.

** Efter den gamle Matrikel.

*** Brændte 1901. Præstegaarden ligger nu i Nørbye.

† ☩: nu Thyssens Mølle.

†† De fire sidste Steder kaldes nu Nordby ligesom Sognet.

borg eller andre Stæder sønder paa mest med sorte Gryder,* som de indtager ved Hierting, og fører hjem igien Kiøbmands Vahre. Denne Næring er i disse Tider saa ringe, at de seilende neppe med ald Tarvelighed og Sparsommelighed kand have deres fornødne ud-Komme.

2. *I Fiskerie*, som i disse Tider herunder Landet er meget aftaget; thi nu i mange Aar har Fiskerne næppe kundet stoppe de Bekostninger, som derpaa anvendes; ey at melde om den megen Arbeide og Besværing, som de ved Fiskeriet her, frem for andre Steder, maae udstaae, da de maa seile 8, 10, ja flere Miile fra Landet, for at komme der, hvor Fiskene opholder sig. — Den Besværlighed, som saaledes er forbunden med Fiskeriet, og den lille Profit, som dermed følger og i mange Aar har fulgt, er aarsag til, at de Beboere, som nære sig allene af Fiskeriet, geraade i disse dyre Tider i yderlig Armod; Og blive tilige mismodige over deres slette Vilkor.

De ordinaire Fiske, som her fiskes, ere Flynder eller Skuller og Hvilling, hvilke deels Vindtørres, deels saltes. — Det som deraf af Vaarfiskeriet kan overskyde fra deres egen Husholdning føres til Hamborg, Husum, Tønder, Riibe og andre Steder, hvor det købes meget begiærlig, men ikke nær efter den Priis som i forrige Tiider. —

Desuden fanges her og Cappellau eller Torsk, Tøner, Hund-Tunger, Koehaller, Rokler, Trind-Botter, Haar, Sølv-Fisk, Søe-Kokke, Fluster, Selstørre, Bakskuller, Kraber og Hummer, hvilke sidst opregnede Sorter falder ikke i nogen Mængde, allene paa visse Tiider. —

* Lergryder fra Vardeegnen.

De paa andre steder saa bekiendt og i Fyen og Sielland saa begiærlige Riiber-Skuller bliver alle fiskede her og kiøbte af nogle Fiskere i Ribe, som sælger dem i for^{mt} Provincer; derover har de der faaet Navn af Riiber-Skuller, da de med Rette burde kaldes Fanøe-Skuller.

3. *I Auling* hvoraf her findes saa lidet, og det allene for dem, som boer i Renderne (o: Rindbye), Byen og Nørbye. — Den bestaaer i Sommer-Rug (Valling), Byg og lidet Haure. Faa kand avle meere end de selv til deres Huusholdning behøver og mange mindre. — De, som boer ved Odden og Nørømme, som er den største Deel af Sognet,* har liden eller ingen Auling. Nogle haver nogle Pletter jord hist og her imellem Sandbjergene,** som Qvinderne graver og giøder med Hvilling-Hoveder og Indvold af Fisk. Men de fleest, som nødvendig, til deres og deres smaa Børns Føde, maae holde en Koe, køber til dens Vinter-Foer Hø fra det faste Land, hvor det baade købes dyre og bringes med stor Besværing her til med Bode. — Med lige Bekostning og Besværlighed maa mand og her forskaffe sig Ildebrand,*** hvoraf intet haves af nogen Betydenhed her paa Øen. —

4. Det, som fornemmelig frier Beboerne fra yderste Armod, er, at anseelig Deel unge Karle (undertiden og Mænd) aarlig rejser til Holland og derfra farer til Søs. De, som farer lykkeligen, kand række deres fatige Forældre Haanden hjemme. Men derved skeer det og, at naar disse unge bliver kiiede af at fare,

* o: dets Beboere.

** - Klitterne.

*** - Brændsel.

har de selv intet at sætte Boe med, saa Sognet derover opfyldes med fattige Folk. —

Ligeledes gaaer der aarlig en Deel af Pigerne fra Mid-Sommer til Michelsdag ud at tiene Bønderne sønden Riibe i deres Høe- og Korn-Auling, hvorved de og bringer noget hjem til Forældrenes og egen Ophold om Vinteren. —

Naar Sejladsen og Fiskeriet om Vinteren ophører, har Mandfolkene (hvor ingen Auling haves) intet synderlig at bestille. — De seilende seer deres Skibs-Redskaber efter. De, som til Foraaret agter at fiske, reeder deres Garn og Liener ud. — Deres daglig Arbejde er ellers at knytte eller, som mand her siger det, at prægle* Strymper til deres egen Brug,

Qvinderne derimod har Vinteren igiennem nok at spinde saa vel for dem selv som for Lærrets-Kræmmerne i Riibe, der kan sætte dem alle i Arbeide, om de var nok saa mange. —“

* o: strikke.

Bog anmeldelse.

John M. Møller:

Historiske Oplysninger om Slaugs Herred. Kolding 1914.

Pris: 4 Kr. 50 Øre.

Denne Bog er et overordentlig glædeligt Vidnesbyrd om, hvor meget der kan udrettes, naar man med ihærdig Flid og varm Forstaaelse sætter sig for at granske et Emne, der maaske blandt mange har været ansét for at være ligesaa ufrugtbart og magert som Jordbunden paa den Egn, der er Genstand for Skildringen. Man vil da — som i nærværende Tilfælde — se, at der ogsaa gennem en jævn og udførlig Opredning af Fortidslivet i et afsides midtjysk Herred kan fremlægges betydelige Bidrag til vort Folks saavel timelige som aandelige Kulturhistorie. Slaugs Herred har ganske vist før haft sin Historieskriver; det er nu snart 50 Aar, siden Dr. O. Nielsen udsendte sin Bog derom. Men uden at ville forringe hans Arbejdes Betydning — det havde jo ingen Forgænger, naar man da ikke vil regne Dr. P. N. Frost's lille Bog om Vorbasse og Hejnsvig Sogne (1819) for at være en saadan — maa man nok sige, at Dr. Nielsen ikke borede dybt nok ned, saa det blev ikke noget rigt Kildestof, han drog frem for Lyset. Anderledes med Pastor Møller. I sin 368 Sider store Bog — Dr. Nielsen's er kun paa

62 Sider! — har han rejst sig et Minde om *utrættelig Flid*: travlt har han færdes i Arkiver og paa Biblioteker, ligesom han gennem Slægtserindringer har faaet mangt et interessant Træk af Fortidslivet frem. Og endnu mere end det: hans *Kærlighed til Barndoms-egnen* har her sat sig et overmaade smukt Minde. —

Slaugs Herred vil nu blive gennemkrydset af Jærnveje, og dermed vil det vistnok staa ved Begyndelsen til et helt nyt Afsnit af sin Historie. Beboerne vil da have god Grund til at være taknemmelige for, at en historisk interesseret Mand, der er barnefødt paa Egnen, paa et saa vigtigt Vendepunkt har givet et vel tilrettelagt Overskue over de svundne Tider. Men ogsaa udenfor Slaugs Herred vil denne Bog med Grund kunne paakræve Interesse hos alle dem, der bryder sig om at kende Fortidslivet i vort Fædreland. —

Det er mig da kært at gøre „Fra Ribe Amt“s Læsere opmærksomme paa Fremkomsten af denne Bog om Amtets nordøstligste Herred.

J. Richter.

Regnskab

for

„Historisk Samfund for Ribe Amt“ fra 1. Marts 1914 — 28. Februar 1915.

<i>Indtægt.</i>		<i>Udgift.</i>	
Kassebeholdning f. f. Aar	Kr. 214,71	Aarskriftet	Kr. 1305,38
620 Medlemmer à 2 Kr.	• 1240,00	Esbjergs Historie II. Del	• 875,00
64 Subskribenter à 1 Kr.	• 64,00	Møderne	• 95,40
Solgt i Løbet af Aaret	• 112,95	„Dansk hist. Fællesforening“	• 56,35
Refunderet af Ribe Amts Turistforening. .	• 200,00	Forskelligt og Porto	• 20,13
Statsunderstøttelsen	• 200,00	Kassebeholdning 28. Febr. 1915	• 0,00
Indvundne Renter	• 53,26		
Udlagt af Kassereren	• 267,34		
	<hr/>		<hr/>
	Kr. 2352,26		Kr. 2352,26

Samfundets Grundfond er: Kr. 850,00.

Esbjerg, 8. April 1915

C. BREINHOLT.

Fremlagt med Revisorernes Bemærkninger og godkendt paa Aarsmødet i Ribe, 26. April 1915

STEMANN.

Paa Grund af forskellige Omstændigheder har Samfundet i Aaret 1915 kun afholdt 1 Foredragsmøde, nemlig i *Hjarup d. 28. Juli*. I det smukkeste Sommervej holdtes dette Møde i Hjarupgaards store og statelige Have, hvor først Pastor *I. Thomsen* fra Nørre Bjært gav en levende Skildring af den ældre gudelige Vækkelse i Hjarup Sogn med særligt Henblik til hans Faders, gamle Niels Thomsens (1807—90) Betydning i saa Henseende. Derefter gjorde Højskolelærer *Poul Bjerge*, Askov, Rede for, hvor meget Jord der er indvundet til Kultur i Danmark i nyere Tid. Endelig betonedede den gamle Pastor *L. Wagner* (forhen i Seest) med Minderne om Niels Thomsen og andre af det gamle kristne Vennelag i Hjarup for Øje, hvilken Betydning det har for os Mennesker at kunne „omgaas i Trohjertighed og haabe altid det bedste“ af hverandre.

Samfundet vil gerne lægge sine Medlemmer paa Sinde hver i sin Kreds at virke for Tilgang af nye Medlemmer. Antallet af Medlemmer er i Aar gaaet lidt ned (fra 654 til 650), Bevægelsen skulde helst gaa i modsat Retning. — Der vil ventelig i det nye Aar kunne blive Tale om at indbyde til flere Foredragsmøder end i den senere Tid. Man har saaledes tænkt paa Jærnved, Guldager o. fl. St.

Det af „*Dansk historisk Fællesforening*“ udgivne nye Tidsskrift „*Fortid og Nutid*“ (4 Hæfter à 2 Ark aarlig) bringes paany i Medlemmernes Erindring. Prisen er 2 Kr. aarlig, men *Medlemmer af de historiske Amtssamfund* kan ved Henvendelse til deres Samfunds Sekretær faa det for 1 Kr. aarlig.

Rettelser og Tilføjelser til forrige Hæfte („Fra Ribe Amt“ 1915).

Side 118, Noten. Den paagældende var ikke H. L. Ammentorp, men *N. A. Ammentorp*, født i Aagaard, Starup Sogn, 1828, Seminarist fra Jelling 1849, Huslærer i Vejen Mølle 1. Maj 1849, Lærer ved Vejle Borgerskole 1. Nov. 1850—51, tog Afsked paa Grund af Sygdom, siden Landmand, Husejer i Hedensted, Haandgerningslærer (se Indbydelsesskr. t. Jelling Seminariums Halvhundredaars Jubilæum 1891).

Side 159, Linie 18 f. o. Søren Vig blev ikke begravet paa Brørup, men paa *Lindknud Kirkegaard*. Paa hans Grav er (af hvem?) rejst en Sten, hvorpaa foruden Navn, Fødsels- og Dødsaar staar:

„Navnkundig paa sin Vis,
Gud glæde ham i Paradis!“

Sønden for Lands Lov og Ret.

Ved Underarkivar **Hans Knudsen**, Viborg.

I.

Stængt ude fra sit naturlige Opland kæmper Ribe nu sin haarde Kamp for blot at bestaa, den, som engang var en af Rigets frodigste Handelsstæder.

Danmarks Konger har været den naadige med Privilegier og Lovbud, men Skæbnen ikke. Handelen tog tidligt andre Veje, og dens Beliggenhed Syd for Kongeaen i et Distrikt, hvor kongelige og hertugelige Besiddelser, hver under sit Regimente, fandtes jævnsides snart i hver Landsby, maatte gøre Forholdene vanskelige og forviklede.

I Middelalderen, da Jydske Lov gjaldt fra Skagen til Ejderen, og Forskellen i Herre blot kendtes paa den Vej, Skatterne gik, var Ulemperne ikke store; men saa snart den kongelige og hertugelige Regeringsmagt begyndte at gøre sig mere gældende med Love, Toldpaalæg og andre til eget og Undersaatternes Bedste sigtende Foranstaltninger, fik Beboerne at mærke, at de hørte forskellige Steder hen. Mænd af samme By kom til at lyde afvigende Love og Forordninger, og Ribe fik at føle, at der lige op til dens Porte sad Bønder, som ikke lød under Kongeriget Danmark, men under Hertugdømmet Slesvig.

Navnlig i Tiden efter 1544, da Sønderjylland for anden Gang var blevet delt mellem Konge og Her-

tuger, nemlig mellem Kristian III. og hans Halvbrødre, Hans den Ældre og Adolf, saaledes at Herrederne om Ribe, som en Part af Haderslevhus Amt, var tilfaldne Hertug Hans, kom det til mange Stridigheder; thi med Herrederne fulgte ikke de Dele af dem, som hørte under Birketingene, og det var ikke lidt. Der laa Birkerne: Lustrup, Ballum, Rømø, Møgeltønder og St. Nikolaj, som alle, paa det sidste nær, var dannet af Bispestolens Gods og havde bestaaet i det mindste fra 1468¹⁾ (5. November), da Kristian I. havde givet Bisp Peder i Ribe Birkerettigheder.

Som Birker under egne Birkefogder var de helt unddragne Herredsfogdernes Jurisdiktion.

Ved Reformationen gik Birkerne som Bispegods over til Kronen og kom til at udgøre en stor Part af de saakaldte kongerigske Enklaver i Sønderjylland.

En betydelig Udvidelse af disse Birker forsøgte Frederik II. at opnaa ved aabent Brev af 1563, 16. April.²⁾ Lensmanden paa Riberhus havde nemlig haft vanskeligt ved at forsvare og beskatte de af Kronens Bønder, der ikke hørte under de gamle Bispebirker. Kongen bestemte derfor, at alle Kronens, Kapitlets og Hospitalets Tjenere samt Kloster- og Kirketjenere i Herrederne skulde lægges under de nærmeste Birker; de i Hvidding Herred skulde til Lustrup Birk, de i Højer til Ballum Birk og de i Tønder og Rangstrup Herreder til Møgeltønder Birk. Størst Udvidelse tilsigtedes dog af St. Nikolaj Klosters Birk uden for Ribe. Kristian I. havde givet St. Nikolaj Nonnekloster Birkeret for dets Tjenere i Byerne Tved og Tange ved Ribe. Det havde saaledes været et højst ubetydeligt Birk, og det havde vistnok helt ophørt at virke,³⁾ da Kongebrevet i 1563 blev udstedt. Under dette Birk

skulde nu lægges Obbekær og Bjørnslykkes eller Barlykkes Mark, og „vore oc kronens tiennere, stichtens tiennere, hospitalstiennere, capittels tiennere, hospitals tiennere; clostertiennere oc saa mange kirketiennere, de som skatte oc skylder oc gjøre tønge under os oc kronen oc bygge oc boe udi Kalslund herrit, Gram herrit, Frøds herrit oc Tystrop herrit mue oc skulle herefter ligge oc høre til sancti Nicolai closters birk oc søge deris ret til forskrefne closters birketing som til deris rette verneting oc ingen anden steds.“

Ved dette Kongebrev vilde Frederik II. opnaa, at alle disse Bønder kom fra de Haderslevhusiske Herredsting ind under de kongelige Birketing, hvor det var lettere at forsvare deres Ret og faa hændet Dom over dem, hvis det gjordes fornødent.

Et Kongebrev udstedt Dagen efter, d. 17. April,⁴⁾ vidner om, at det ikke var uden Grund, at Kongen saaledes havde grebet ind for at beskytte sine Undersaatte; thi allerede nu lød der nede fra disse Egne de Klager, som ingen af de halve Foranstaltninger, der i Tidernes Løb blev forsøgte, kunde bringe til at standse, da der aldrig blev gjort noget for at raade Bod paa Grundondet: at danske Bønder inden for samme Omraade var under forskelligt Regimente, som affødte saa afvigende Vilkaar, at der blev et bevidst Modsætningsforhold mellem kongerigske og hertugelige, selvom de boede i By sammen og skulde enes om Brugen af samme Bymark.

I 1563 klagedes der over Trætte mellem Kongens og Hertug Hanses Undersaatte om Skodborg Aa mellem Jested og Vilslev og over, at Frøs Herreds Bønder og Bryder havde jordstenet* Kronens Ejendomme

* d. e. sat Skelstén.

mellem Tved og Obbekær, og Sandemændene i Herredet havde bortsvoret fra Byerne baade Ildebrændsel og Fædrift samt Klynegrøft og Ildebrændsel fra Riberhus. Desuden havde de bortsvoret Krarup Hussted, Mark og Kær, Vesterlund, Hussted og Mark og Mundbjærg fra Kronen.

Desuden var der Strid om Ribe Bys Handel med Sønderjylland, som Hertugen lagde Hindringer i Vejen for, ogsaa et af de Spørgsmaal, som aldrig fik en tilfredsstillende Løsning, skønt det stadigt blev taget op til fornyet Behandling i de følgende Aarhundreder.

Da de kongelige Birkers Udvidelse greb ind i Forholdet til Hertugdømmet, gik det imidlertid ikke saa glat med at faa gennemført den kongelige Villie, thi 9 Aar efter det første Kongebrev, 1572 23. Juli, udgik der nemlig Kongebrev til Lensmanden paa Riberhus, Erik Lykke, om straks at lade Kongens Brev om Henlæggelse af Gods til St. Nikolaj Klosters, Lustrup, Ballum og Møgeltønder Birker læse paa Tinge, da saadant endnu ikke var sket, og han fik Ordre til at sørge for, at Kongens Paabud blev sat i Værk.

Nu blev der indrettet et Tingsted med Tingstokke ved Ribe⁷⁾ for St. Nikolaj Klosters Birk, og fra November 1572 haves der et Tingsvidne⁸⁾ fra Tved Birke-ting. Det havde dog kun kort Bestand, thi nu tog Hertug Hans for Alvor fat. Den 17. September havde han beklaget sig skrækkeligt over dette Birks Indrettelse som en Formindskelse af hans Herredømme, og selvom der foreligger et Udkast til et Svar til ham, dateret 22. December, hvor Kongen hævder, at Birket var fuldkomment beføjet, og at han maatte være berettiget til at varetage sine Undersaatters Tarv, saa maa Kongen dog have besluttet anderledes, thi 3.

Jan. 1573 kunde Hertugen takke ham, fordi han havde tilbudt, at Birketinget skulde stilles i Bero indtil videre.

Snart lød nu atter Klagerne fra Riberhus Slots og Ribe Kapitels Tjenere over Rettergangen ved de sønderjydske Herredsting: de forurettedes, og Kronens Gods bortkom. 1574 5. Oktober⁹⁾ udgik da for tredje Gang Kongebrev om Birketingets Indrettelse. Erik Lykke fik Ordre til at lægge det paa et bekvemt Sted og befale Bønderne, at de skulde holdø det for deres rette Værning, og en Birkefoged skulde indsættes og tages i Ed. Men end ikke denne Ordre blev sidste Ord i den Sag.

Skønt Forholdet mellem Frederik II. og Farbroderen, hans „kære Gammel-Hans“, var præget af stor gensidig Velvillie¹⁰⁾, saa fortsattes alligevel disse Stridigheder, som de forviklede Besiddelsesforhold gjorde næsten uundgaaelige. Foruden de her berørte Stridpunkter var der nemlig mange andre. Ribe Stift strakte sig langt videre end Kongeriget, og den kongelige Embedsmand Bispen var saaledes gejstligt Overhoved over hertugelige Lande, og deraf var der opstaaet Uenighed om gejstlig Jurisdiktion, Visitationsret og Kirketiender.

For at forsøge at faa en Ende paa disse utaaelige Tilstande, aftaltes det derfor, at 8 kongelige og 8 hertugelige Raader skulde mødes i Kolding for at drøfte og om muligt afgøre Striden. Kunde de ikke enes, skulde Kurfyrst August af Sachsen som Opmand dømme i Sagen.

Den 14. Januar. 1576¹¹⁾ kom Raaderne til Enighed om Sejladsen paa Ribe med Forstrandsrettigheder og Sagefald, om Ribe Borgeres Handelsrettigheder samt om Birkerne. Paa dette sidste Punkt led den konge-

lige Politik et absolut Nederlag, idet hele den Udvidelse af de kongelige Birker, der tilsigtedes ved det aabne Brev af 16. April 1563, maatte opgives af de kongelige Raader. Birket ved Ribe skulde igen nedlægges og Beboerne atter søge de hertugelige Herredsting. Denne Bestemmelse gjaldt ikke blot dem, der skulde have hørt under dette Birk, men ogsaa dem, der var lagt under Lustrup, Ballum og Møgel-tønder Birker i Frederik II.s Tid.

Kronens, Domkapitlets og Hospitalets Bønder var saaledes atter henviste til de haderslevhusiske Herredsting, og det var ingen absolut Betyggelse, at de fik Løfter om upartisk Retspleje ved Tingene og en aarlig Retsdag i Haderslev eller Tønder, holdt af Hertugen selv eller hans Raader.

Af de danske Raader fandt da ogsaa Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm,¹²⁾ der var en helbefaren Mand i alle disse Stridigheder, og Erik Rud til Fuglsang, at de „af særlige og bevægelige Aarsager“ ikke kunde underskrive og medbesegle denne „Kolding Afsked“, som Overenskomsten blev kaldet.

I de gejstlige Spørgsmaal sejrede Hertugen ved Opmandens Afgørelse, men Betydningen af hans Sejre formindskedes væsentligt derved, at den gamle Hertug døde barnløs fire Aar efter Afskeden i Kolding, og ved hans Landes Deling kom Løgumkloster og Tønder Amter til Hertug Adolf og Haderslev og Tørning Amter til Kongens Part af Sønderjylland. De haderslevhusiske Herreder om Ribe var saaledes blevet Kongens, og selvom de fremdeles var underkastet Hertugdømmernes Styre og derigennem i hele deres Udvikling fjernedes fra Kongeriget, saa var dog Kongen i Stand til at dømme, naar de forviklede Forhold atter maatte

føre til Strid mellem Kongerigets og Hertugdømmets Undersaatter. Og da Spørgsmaalet om et Birketing ved Ribe efter halvandet hundrede Aars Forløb igen rejstes, var Forholdene saa meget ændrede, at Udfaldet blev et andet, end da Raaderne mødtes i Kolding.

II.

Forskellen i Retsudviklingen mellem Kongeriget og Sønderjylland blev aabenbar, da Kristian V.s Danske Lov indførtes og kun kom til at gælde i det nuværende Danmark, et Lovværk, som genialt forenede de gamle Provinsloves sproglige Kraft med den senere nationale Retsudvikling, og Loven paaskønnedes som et umaadeligt Gode af de Mennesker, der kom ind under den. Men i Hertugdømmet vedblev stadig Kong Valdemars Jydske Lov at gælde, bedst kendt i plattysk Oversættelse, nu kommenteret og videre udviklet ved Romerret og tysk Jura samt forskellige Recesser.

Yderligere understregedes Forskellen mellem kongerigsk og sønderjydske Omraade ved, at Hartkornsmatriklen af 1688 indførtes i Riberhus Amts sønderjydske Distrikter, mens Haderslevhuserne blev staaende ved den gamle Skyldsætning efter Plove.

I Tidens Løb maatte Vilkaarene blive værst for de Folk, der hørte under Kongeriget, men var tingpligtige til de haderslevhusiske Herreder. Danmarks Konger havde ogsaa indset det uheldige i denne Ordning, og siden Kolding Afskeds Tid var adskillige Omraader af de kongerigske Besiddelser Søndén Aa komne under Viborg Landsting og altsaa unddragne den slesvigske Retsordning, hvorefter siden skal berettes mere; men mange af Kongens Undersaatter hørte stadig under de slesvigske Retter.

Et Punkt, hvor Forskellen mellem Kongeriget og Sønderjylland gjorde sig stærkt gældende, var Skifteforvaltningens Ordning.

I Sønderjylland forrettede Herredsfogderne alle Skifter paa Landet, endog de gejstlige, men i Kongeriget havde Godsejeren Skiftejurisdiktion over sine Bønder uden Hensyn til Herredet, paa Ryttergodserne forrettede Regimentsskriveren Skifterne, og for Kronens andre Bønder Amtsforvalteren.

Der var desuden ogsaa Forskel paa Behandlingsmaaden. I Henhold til Fdgr. af 15. Januar 1701 og 13. Februar 1722 henregnedes i Kongeriget den til en Gaards Drift nødvendige Besætning samt de fornødne Avlsredskaber ikke til Boet, saaledes at der ikke kunde gøres Udlæg heri til Kreditorerne, — en i og for sig meget gavnlig Bestemmelse, der var truffen for at holde Bøndergodset ved Magt i vanskelige Tider; men paa sønderjydsk Omraade fandtes intet tilsvarende.

Det blev da ogsaa paa Skiftevæsenets Omraade, at den første Kamp kom til at staa, thi her tærnedes de to Lovgivninger uundgaaeligt sammen.

Paa Kongens Gods i Riberhus Amt forrettede Amtsforvalteren Skifterne; men hernede synes der dog at have været nogen Vaklen, eftersom det fandtes fornødent ved Reskript af 1712, 30. August, til Stiftamtmanden i Ribe at indskærpe, at det var Amtsforvalterens Pligt at varetage dette Skiftevæsen. Og 15 Aar senere var Striden standende.

Herredsfoged Peter Warming i Kalslund Herred, under hvilket Riberhus Ladegaards Bønder var tingpligtige, hævdede nu, at Skifterne maatte tilkomme ham med Jurisdiktionen, hvilket Amtsforvalteren i Ribe,

Jørgen Bruun, naturligvis bestemt bestred under Henvisning til dansk Lovgivning.

Samtidig hjemsøgte disse Bønder af flere Processer „ubillige og til Vidtløftighed og stor Pengespilde udseende“,¹⁾ hvorved de var udsatte for at miste de Fædrifter og Græsgange, som fra Arilds Tid havde ligget til deres Gaarde, hvis Sagerne skulde paadømmes ved samme Herredsting.

Heldigvis fandt Amtsforvalteren straks Forstaaelse hos sin Amtmand, Gabel. Uden at trættes førte disse to Mænd i de følgende Aar en udmærket Kamp for dansk Styre for danske Undersaatte, og efter megen Modgang naaede de deres Maal.

Chr. Carl v. Gabel²⁾ var da 48 Aar gammel. Efter at have tjent sin Konge til Vands og til Lands og en Tid at have været en af Rigets mægtigste Mænd, var han nu bleven sat ud af det store Spil. Han, der engang som Overkrigssekretær og Frederik IV.s fortrolige havde været Konseillet en jævnbyrdig Magt og søgt at lede Rigets Udenrigspolitik i den Retning, han ansaa for den rette, han var nu bleven en almindelig Stiftamtmand, som de andre Kollegierne undergiver. Han havde ikke haft Held i sin Politik, og som saa mange andre af Datidens Embedsmænd havde han maaske ikke holdt sine Hænder helt rene. Hans Embedsførelse blev underkastet den gehejme Kommission³⁾ eller, som den populært kaldtes, „Bandedkommissionen“s Undersøgelser. Denne Kommission var det grimme Udslag af Frederik IV.s mistroiske Karakter; og dens værdige Medlemmer, Biskop Deichmann og Etatsraad Møinichen, skyede intet Middel for at komme de mistænkte til Livs.

Gabel følte dog ikke sin Samvittighed betynget;

han slap ogsaa fra Undersøgelsen uden at blive domfældt og sad nu med Æren i Behold som Stiftamtmand i Ribe. Den myndige Søofficer var ikke kuert af Modgangen. Forholdene ved Hove havde ikke været hyggelige, og han satte sig straks paa det Standpunkt: at se at faa det bedste ud af sit Forvisningssted. Alt tyder ogsaa paa, at han virkelig følte sig lykkelig de første Aar i Ribe og paa Bramminge. I Ribe Skoles daværende Rektor, Chr. Falster,⁴⁾ fandt han en Omgangsven, som kunde opveje adskillige af dem, han maatte savne.

Som Amtmand hævdede Gabel med stor Kraft sit Omraade mod andre Amtmænd, mod Kongens Jægermester⁵⁾ og mod hvem,⁶⁾ der ellers traadte ham for nær. De Haderslevhusere havde her faaet en Modstander, der ikke gik af Vejen for Kamp til Forsvar for dem, hvis Velfærd var ham betroet.

Det første Forsøg var dog meget uheldigt. I en Indstilling til Kongen (1727, 19. Novbr.) berettede han om Bøndernes Processer og Herredsfoged Warmings Overgreb, og han erklærede, at det vilde være vanskeligt at holde Godset ved Magt, hvis den fremmede Herredsfoged skulde have Skiftejurisdiktionen. Men han var kommen for sent. Peter Warming og hans Amtmand i Haderslev havde nemlig samtidig indsendt deres Fremstilling af Striden til Tyske Kancelli, under hvilket de sønderjydske Sager da sorterede, og dette havde været hurtigere i Vendingen end Danske Kancelli, gennem hvilket Gabels Indstilling maatte gaa. Thi 16. December svarede Oversekretæren, at Processerne skulde blive drøftede og muligt afgjorte uden Dom ved en kongelig Resolution. Men samtidig sendte han Gabel en Kopi af et Reskript, ekspederet 1727, 2.

December, fra Tyske Kancelli til Amtmanden i Haderslev, Grev Reventlow, ifølge hvilket Skifte- og Delingsforretninger skulde forrettes af vedkommende Herredsfoged hos de riberhusiske Undersaatte, der efter Kolding Afsked af 14. Januar 1576 var tingpligtige under Amtet Haderslev.

Det var en for Riberhus Amt meget ugunstig Afgørelse, men Oversekretæren ledsagede dog Kopien af Reskriptet med den Bemærkning, at Gabel, som den paa Stedet værende, bedst kunde se, om begge Parters Ret dermed kunde vorde haandhævet. Og Gabel var straks klar over, at med den Afgørelse kunde han ikke lade sig nøje, og at der nu maatte handles hurtigt.

I Løbet af faa Dage blev saa de Dokumenter affattede, som kom til at danne Grundvolden for Gabels og Bruuns lange Kamp for dansk Styre i et dansk Amt.

Bruun var her den mest virksomme. Anden Nytaarsdag 1728 opsattes et Bønsskrift fra Bønderne til Kongen, utvivlsomt affattet af Bruun, men saa glimrende skrevet, at enhver kan forstaa, at den Sag drejer sig om større Ting end nogle Embedsmænds Tovtrækning om Omraade og Indkomster. Det lyder:

„Stormægtigste, allernaadigste Arveherre og Konge!

Gud velsigne Deres kongelige Majestæt med et frydefuld og lyksalig Regimente og mangfoldiggør Deres Aar til det kongelige Huses og Fæderne-Landets evigvarende Flor og Velstand, det beder uafsladelig Deres kongelige Majestæts Riberhuses Ladegaards Bønder og allerunderdanigste Tjenere, som leve udi det allerunderdanigste og tilforladeligste Haab, at Deres

kongelige Majestæt med den allernaadigst Bønhøring velsigne de fortryktes og nødlidendes Suk og Bønner, thi hvor vi vender os, møder os ej andet end total Fordærvelse og Undergang.

Paa den vester Side af os regerer og ruinerer den skadelige Vandflod, som ved dens Oversvømmelse over vores Agre og Enger, naar de staar i deres bedste Vækst, efterlader sig et Fodspor af Ødelæggelsens Vederstyggelighed. Paa den øster Side opsluger de Haderslebhusers Forfølgelse og Trættekærhed hvad Vandfloden levner, thi nu tager den saavidt Overhaand, at i det Sted de tilforn mættede sig paa, hvad vi selv ejede, griber de nu saa vidt om sig, nu de ser vi selv ej har mere, at det gaar ud over de vores Gaarde tilhørende og ved Landmaalingen tillagte Rettigheder med Græsgange og Fædrifter. — — — —

Allernaadigste Arvekonge og Herre!

Vores Forfædre har af Arilds Tid hørt under Kongeriget Danmark og baade før og efter Reformationen været henlagt og tingpligtige til det kongelige danske Birk omkring Ribe, mens da den Coldinger Afsked 1576 blev sluttet og Ribers Capitels og Hospitals Tjenere formedelst Birkets Ophævelse kom under de slesvigske Retter, ere vi ligeledes kommen under Calslunds Herritz Ting, ikke fordi at det om os saaledes enten var aftalt eller sluttet i Coldinger Afsked, thi den concernerer* ikkun og alene Ribers Capitels og Hospitals Bønder og ingenlunde os som Kongens og Cronens Tjenere, mens formedelst de, som da levede, ikke har agtet det den Bekostning og Møje værdt, at

* angaar.

der skulde være et Birk for os alene, eftersom vi ikkun vare saa faa, ligesom det og paa den Tid kunde været ligemeget enten vi havde blevne tingpligtige under Retterne i Nørre eller Synder Jylland, som nu kaldes Slesvig, efterdi Undersaatterne paa Stæderne bleve da dømt efter een og den samme gamle Danske Lov og Recesser, mens derefter ere mange tydske og fremmede Love udi de slesvigske bleven indført, som med vores Væsen, Handtering, Avl og Bjeriing, Jord og Ejendom og dessen Rettigheder ere aldellis uovereensstemmende og ikke forvolder andet end continuerlig Processer og Stridigheder, thi vi som vores Forfædre holde os til Kongeriget Danmark, og imellem os og Undersaatterne i Riget er aldellis ingen Forskel uden Tingpligtigheden, al vor Gudstjeniste er Dansk, vi hører til et Dansk Amt, vor Ager, Enge og Fædrifter ere indrettede og taxerede efter Dansk Landmaaling og Matricul, vi skatter og skylder efter Dansk Lov og Forordninger, vores Registering, Vurdering, Skifte og Delinger ere til Datum forrettede efter Dansk Lov og Forordninger; Amtmanden udi Riber Amt er vores Øvrighed paa Kongens Vegne, til Ribe Amtstue betaler vi alle vores Skatter og Landgilde, vi som vores Forfædre er Dansk og ved intet Tysk af at sige.

Gjør os derfor allernaadigste Konge saa lykkelige, at vi tillige maatte blive tingpligtige under Dansk Retter, Lov og Forordninger, hvorunder vore Forfædre tilforn har været og al vores Væsen og Levemaade er indrettet. Vi have een Gud, een Konge, een Religion og et Tungemaal, hjælp os allernaadigste Konge, at vi og maatte komme under een Lov og een Øvrighed.

Gud, som er Rettens og Dommens Gud, bøje deris Mayts. Hjerte til en allernaadigst Bønhørelse, at vi

tillige med Rigets andre Undersaatter kunde være Deris kongelige Mayts. højviselig Retfærdigheds Vidner paa Dommens Dag. Vi vente og bede om allernaadigst Bønhørelse og leve efter allerunderdanigst Pligt udi allerdybeste Soumission.

Kirckebye, d. 2. Januarij 1728.

Meylbye./ Kierbøll./ Farup./ Kirchebye./
Hillerup./ Jædsted./ Obbekiær./

Den Klage vidner om en kraftig Følelse af Danskhed og et Ubøhag ved tysk Styre, som er langt mere i Slægt med senere Tidens nationale Modsætninger end med Samtidens Syn paa den Sag. Monarken, til hvem dette rørende Bønskrift rettedes, brugte helst Tysk, og han har sikkert kun undret sig over, at de Bønder kunde have saa meget mod Tysk. Navnene paa dem, der har underskrevet denne Klage, kan desværre ikke oplyses, da Originalen ikke har været at finde hverken i Rigsarkivet eller i Landsarkivet for Nørrejylland.

8. Januar sendte Amtsforvalter Bruun Bøndernes Klage til Amtet, ledsaget af en meget vidtløftig, men udmærket skrevet Fremstilling af hele Sagens Historie ligefra St. Nikolai Klosters Tid og Kolding Afsked til de sidste Dages Begivenheder. Hans Memorial er rettet til Gabel.

„Hvad chagrin og Viderværdighed Riberhus Amts Betjente saavel Amtmændene som Amtsforvalterne udi deres Tjenester undertiden har maattet taale og udstaa, er Deres Excellence troligens saa meget mere bekendt, som De selv deraf allerede har haft Prøve, og derforuden klarligen udvises af det, at en Del af bemeldte

Betjenterne deres Tjeneste haver qvitteret for derved tillige at blive befriet fra de dem daglig forekomne Fortrædeligheder, som Haderslebhus Amts Justits-Betjenteres og Beboeres animosité og sælsomme Opførsel i mod de Riberhusiske alene har causeret, thi saasnart er ikke en af de urimelige Processer i mod de Riberhuser, som under Haderslebhusiske Jurisdiction ere tingpligtige til de Haderslebhusers avantage kommen til Ende, før en anden straks rejser sig og undertiden har 3 à 4re i Compagnie med sig." Og han minder om, hvorledes en By med Riberhusiske Bønder engang „for een eneste Plovkæps Skyld var dømt til Ransmænd" af Herredsfogden i Kalslund Herred, og han fortæller om, hvor haardt deres Nød ofte er gaaet ham til Hjerter; naar de med grædende Taarer er kommet til ham og har bedt ham om Hjælp, men da han ikke er kyndig i de slesvigske Love, „saa har de fattige, forfulgte og ukyndige Mennesker været saa godt som et Offer og Bytte for deres Forfølgeres Efterstræbelse og deres Dommeres Velbehag; . . . mens det Navn: Riberhusisk er vedkommende ikke saa behagelig som Haderslebhusisk, og det er sluttelig en af de største raisons, at det Riberhusiskes Skæbne ikkun er maaelig og tynd og gerne maa succumbere", og hvis Peter Warming skulde have Skiftejurisdictionen, „er det sandelig mig og Efterkommere aldeles umuligt til dette Godes Administration og Conservation efter Ed og Embedspligt og Instrux at være ansvarlig."

Det betydningsfuldste i Amtsforvalterens Memorial er dog den historiske Fremstilling. Han gaar løs med frisk Mod paa Kolding Afsked, „til hvilken de Haderslebhusiske tager deres Tilflugt ligesom til et sacra

anchora* udi Disputernes Afgørelse*. Med stor Møje havde han faaet den opspurgt og gennemlæst, men den havde ikke bragt ham paa andre Tanker.

Han kendte Forholdene i de omstridte Omraader for godt til at blive imponeret af det Aktstykke. „Saa vitterlig det er, at Hertugdømmet Slesvig af Alders Tid har hørt til Kongeriget Danmark under Navn af Sønderjylland, saa uimodsigeligt er det og, at endskønt disse tvende Provincier Sønder- og Nørre-Jylland bleve adskilte og enhver kom under sin Regenter, er dog en og den samme Lov nemlig Kong Valdemars Lov af 1240 samt Kong Eriks Haandfæstning med de andre Kongers Recesser udi begge Provincierne blevne holdt i Hævd som Regler og Rettesnor, hvorefter begge Provinciernes Underdaner haver maattet rette sig og blive dømte, og dermed har de continueret ikke alene i den Coldinger Afskeds Tid mens endog længe derefter, indtil Fyrsten af Holstein og Slesvig Tid efter anden fremmede Love som Romersk og Saxisk fra Holstein til Slesvig haver propageret,“ og han skildrer de deraf følgende Fortrædeligheder, men viser samtidig, at der ikke er Grund til nu at tage Kolding Afsked saa højtideligt, da ingen danske Konger har respekteret den. Thi allerede 3 Aar efter, i 1579, lagde Frederik II. Trøjborg og Lø Herred under Viborg Lands-ting, Kristian IV. drog Gods i Tyrstrup Herred fra Tingpligtighed under Haderslev til Koldinghus Amt under dansk Lov, og „hvormange hundrede Tønder Hartkorn af Ribe Kirkers Hospitals og Capitels Gods tog ikke højstsalig Kong Frederik d. Tredie fra Tingpligtigheden under Haderslebhouses, Lygom Klosters og Tønderhus Amter den Coldinger Afsked samt alle andre uadspurgt

* helligt Anker.

og lagde dem ved Mageskifte til Grevskabet Schackenborgs 3de danske Birketinge: Møgeltønder, Ballum og Lustrup med den udførlig Anordning, at de efter Dags skulde aldeles tilhøre Kongeriget Danmark og svare der under Højeste Ret, som indtil denne Tid og fremdeles sker." Endelig havde Kristian V. lagt Vesterland Føhr og Amrom under Dansk Lov og Viborg Landsting (Reskript 1697, 27. Februar).

Bruun kunde saaledes med Rette hævde, at alle disse Konger, Søn efter Fader, havde „enhver udtaget sin Part af de af Riberhus Amts Underdanere, som ligger paa Slesvigs Grund og vare tingpligtige under de slesvigske Jurisdictioner, og lagt dem under dansk Lov og Regering, som de inderlig takke Gud for og finder sig meget vel ved?), hvilket alt klarlig udviser, at den saakaldede Coldinger Afsked lidet da og meget mindre nu formedelst Tidernes og Estatens Forandring kan komme i Consideration.“

De Forandringer, der her hentydes til, er naturligvis Enevælden i 1660 og Incorporationen af den her tugelige Del af Sønderjylland i 1721. Ved Omtalen af disse Begivenheder er der Jubel og Triumf i Amtsforvalterens Tone:

„Saa meget som disse nærværende souveraine Tider differerer fra Coldinger Afskeds Tid i Henseende til begge Provincierne Sønder- og Nørre-Jyllands Regenter, Regeringsform, Love og Forordninger samt Landvæsens Beskaffenhed, saa lidet lader det sig og gøre paa vore Tider at ville applicere, hvad som ved Coldinger Afsked er bleven sluttet og indgaaet, thi da ejede Fyrsten af Holsten Sønder-Jylland indtil Haderslebhus Amt inclusive, nu derimod, Gud ske Lov, ere de begge saa vel Sønder- som Nørre-Jylland under et

souverain Hoved og Regenter, som derudi kan forordne og foranstalte alt, hvad til ethver Steds Conservation er tjenlig og nyttigt. Nu om Stunder og ikke i de Tider leve vi, under en souverain og absolut Enevoldsmagt og Regering, som formedelst dessen Ypperlighed, Værdighed og Højhed ingenlunde taaler nogen af dens Underdanere under andres end sine egne Vinger, saa det, som der til Præjudice for Rigets Undersaatter kunde indgaaes deri, ikke saa lettelig blive at obtinere, ... saa bliver vel Coldinger Afsked ligesom den i lang Tid tilforn har været ej heller nu af nogen Kraft og Betydenhed eller til nogen Forbindtighed i mod de Riberhuser, som dermed ej heller for nogen Tid er bleven molesteret før i forrige Amts-Inspectør Bentzøns Betjenings Tid, der førte den op igen fra [de] døde og brugte den som Skræk til Præjudice for de Riberhuser og derved avlede de tilforn uhørte Terminer*: Unser Amts Hoheiten und wohlhergebrachte Freiheiten.“

Til Slut beder Amtsforvalteren Gabel indgaa med Forestilling til Kongen „at disse arme og fattige Mennesker, som er deres kongelige Majestæts egne Bønder og Tjenere fra total Ruin og Undergang kunde conserveres og engang faa at vide, hvad Lov og Forordninger de burde rette sig efter“.

14. Januar derefter sendte Gabel da til Frederik IV. en indtrængende Forestilling, hvormed fulgte Bøndernes Klage og Amtsforvalterens Memorial, idet han iøvrigt henviste til dennes „Raisons og Motiver samt bilagte Bevisligheder.“

Desuden sendte Gabel en særlig Skrivelse til Oversekretæren i Danske Kancelli, Chr. Møinichen, hvori

* Udtryk.

han anbefalede Sagen til hans Velvillie, noget der nok kunde gøres fornødent, da Oversekretæren i Kraft af sin Stilling mere end nogen anden kunde blive bestemmende for dens Skæbne. Det Skridt maa have kostet Gabel nogen Overvindelse, da Møinichen som tidligere Medlem af den geheime Kommission næppe har været hans Ven.

Der kom heller ikke noget ud af Sagen, som fra Danske Kancelli gik til Tyske Kancelli⁶⁾ og derfra til Amtmanden i Haderslev, Grev Reventlow, der holdt paa Kolding Afsked som et pactum solenne inter principes* og gendrev Gabel og Bruun med saa meget Held, at Konseillet den 24. Novbr. 1728 resolverede, at alt skulde blive ved Reskriptet af 2. Decbr. 1727. Mærkeligt nok synes hverken Gabel eller Reventlow at være bleven underrettede om denne Beslutning.

Allerede forinden havde dog de haderslevhusiske Herredsfogder begyndt paa deres Vis at holde Skifte og Delingsforretninger paa det riberhusiske Gods og gjort Udlæg i Gaardenes Besætninger til stor Skade for Bøndergodsets „Conservation“.

Tyske Kancelli var fjendtligt, Danske Kancelli ligegyldigt, men Godsets „Conservation“ maatte ligge Rentekammeret paa Sinde, og da Gabel forgæves i et halvt Aarstid havde ventet paa Svar paa sin Indstilling, skrev han til Rentekammeret (1728, 18. August) om, hvor ilde stode Riberhus Ladegaards Bønder var, og anmodede de højtærede Herrer i Rentekammeret om at mindes hans Advarsler, „naar Godset efterdags formedelst Mangel af Besætning kommer til at staa øde“, og han fralagde sig ethvert Ansvar.

Kort efter (den 21. August) sendte han atter Kon-

* en højtidelig Overenskomst mellem Fyrster.

gen en Indstilling, hvor han foreslog Udnævnelsen af en Kommission, bestaaende af Poul Løvenørn, der dengang virkede djærvt og myndigt som Stiftamtmand i Aarhus, Jægermester Bachmann og Krigsraad Folsach, til at undersøge og afgive Beretning i Sagen. Men de Tider var forbi, da Gabel havde Kongens Øre; han opnaaede intet.

Derimod viste Rentekammeret sig mere lydhørt.⁹⁾ Det kunde ganske vist ikke røre ved Jurisdiktionsforholdet, som laa udenfor dets Omraade, men 6. September indstillede det til Kongen, „at med saadan Skifte og Deling efter Bondens Dødsfald eller Aftrædelse fra Gaarden blev forholdt ligesom sker ved andet Bøndergods her udi Danmark, at Skifterne efter for allerhøjestbemeldte 2de allernaadigste Forordninger (15. Januar 1701 og 1722 13. Februar), blev administrerede“, og at der skulde sendes Amtmanden i Haderslev et Reskript med Ordre derom. Herpaa resolverede Frederik IV. saaledes:

„Vi have ved Cammerets allerunderdanigste Forslag intet at erindre, men finder, at det i alle Maade til Vores Godes Conservation og dets befrøgtende Ruins Forekommelse er hensigtende, hvorfor Vi allernaadigst ville, at den foreslagne Befaling fra det Tydske Cancelli skal expederes“.

Fredensborg Slot, den 9. September 1728.

Friderich R.“

Ifølge denne kongelige Resolution skulde altsaa de omstridte Skifter i hvert Fald forrettes efter Reglerne i Dansk Lovgivning; men den synes ikke at være bleven respekteret, thi 3 Aar senere. den 20. Juli 1731,

ses den utræftelige Amtsforvalter atter at have foredraget Sagen for Rentekammeret og krævet Frederik IV.s Resolution efterlevet. Men han blev afvist paa en meget unaadig Maade af Kristian VI. ved et Reskript til Gabel:

„Som Vi allernaadigst ville, at det med forberørte Skifters Administration i alle Maader stricte skal forholdes efter forommeldte Vores højstsalige Hr. Faders den 2. Decbr. 1727 til daværende Amtmand over Haderslebhus Amt os elskelig Hr. Conrad Ditlef, Greve af Reventlow, Ridder, ergangne Rescript . . . . saa tilskikke vi dig af samme Befaling herved atter en vidimeret Genpart, hvis Indhold du merbemeldte Amtsforvalter Jørgen Bruun haver at communicere og hennem derhos i Vores høje Navn alvorligen at foreholde, at han derved skal acquiescere og ikke derom noget videre movere. Hvorefter du dig allerunderdanigst haver at rette og os ellers at referere, at denne Vores allernaadigste Befaling dig er tilhændekommen.

Befalendes dig Gud. Skreven paa Vort Slot, Fride-
richsberg, den 22. Februarii Anno 1732.

Under Vor Kongelige Haand og Signet.

Christian R.^o

Dette var en forsvarlig Afvisning, som stillede Sagen paa en ringere Fod, end da den rejstes. Gabel og Bruun havde lidt et Nederlag, som maatte gøre dem betænkelige ved atter at „movere“ det Spørgsmaal.

Som en lille Trøst var der dog samme Dag udgaet et Reskript til Gabel angaaende Skiftevæsenet paa Vesterland-Føhr og Amrom. Her huserede en Birkefoged, Chr. Nicolaj Papke, og som Birkeskriver

„den saakaldede Procurator“ Eskild Ravertz. Dette værdige Par havde ladet haant om Gabels Resolutioner, handlet uforsvarligt med det strandede Gods og i andre Maader søgt at krænke og fordreje Retten samt anmasset sig Skifterne. Men da begge Øer var Krongods, lagdes ved dette Reskript deres Skiftevesen nu atter under Amtsforvalteren i Ribe; men det nyttede jo ganske vist ikke de andre Riberhuserne, der var under de slesvigske Herredsfogders Behandling. Her maatte den lovlige Ordnings Vanvittighed aabenbare sig i den grelleste Belysning, før dens Umulighed gik op for Gehejmeraaderne i København.

III.

Tilstanden i Distrikterne om Ribe blev imidlertid stedse værre. De haderslevhusiske Bønder, der for største Delen var Selvejere, var paa Nakken af Riberhuserne, som var Fæstere under Kronen, Domkirken, Hospitalet og andre gejstlige Stiftelser. Det gik løs med Processer, ofte af de urimeligste Grunde.

Saaledes havde Haderslevhus Bønder i Kærbøl By i N. Farup Sogn frapantet en af Riberhus Bønder i samme By en Vogn, fordi han havde opbrudt og ompløjet et Stykke Hedejord; og de vilde ikke udlevere dette nødvendige Avlsredskab trods Gabels Henstillinger, saa at han (1733, 28. Febr.) maatte skrive til Reventlows Efterfølger i Haderslev, C. H. v. Vieregge, om Sagen. Aaret efter begyndtes der en Proces mod Kirsten Knudsdatter i Kirkeby, Farup Sogn, „fordi hendes Tjenestekarl, hende uvidende, havde efter gammel Skik og Brug bortført et Læs Lyng af Bek Hede uden derfor at betale de sædvanlige 8 β Lybsk“, og det skønt hun kunde og vilde betale de 8 β .

Var en Riberhuser først kommen i Proces, var han ilde stedt. I Stedet for Danske Lov med dens klare og præcise Lovsprog kom han ud for de i Slesvig gængse Love, „hvilke ikke bestaar i een, men mange, saasom Kong Valdemars eller Jydske Lov, Landgerichts-Ordnungen, adskillige Recesser, Haandfæstningerne, Blütings Glossarium*, Coldinger Afsked, Thor Degn**, wohlhergebrachte Freiheit, gammel Usance, og naar alt dette ikke kan hjælpe, da fremmede Romerske og andre Loye, adskillige juridiske Skrifter og endelig Dommerens sunde Begreb!).“

At en arm Fæstebonde ikke kunde klare sig paa egen Haand i dette juridiske Vildnis, og at de kongerigske Embedsmænd kun kunde yde ham ringe Støtte, undrer ikke. Der maatte Procuratores til, og de gjorde naturligvis ondt værre. Der var Hans Holst, som ved Højeste Rets Dom af 1711 var udelukket fra al Rettergang i Kongeriget. Han havde nu sammen med Herredsfogden, Peter Warming, virket saa flittigt, at det berettes, at mens man før deres Tid i Farup ikke vidste af Konkurser, at sige, saa var Sognet siden blevet nøgle 1000 Rdlr. forringet, og Konkurserne var begyndt til mangen Mands Ruin og Undergang.

Om et Par andre Procuratorer i Stiftet meddeler Gabel, at den ene var en Omløber, der var tiltalt for Voldsgerninger, og at de begge intet agtede, hvad de skrev, sagde eller gjorde, men mest havde søgt deres Lyst i at hidse Folk sammen. Eskild Ravertz fra

* Blütings Glossarium: En sprænglærd tysk Kommentar til den plattyske Udgave af Jydske Lov, udgivet 1717, og forfattet af Joachim Blütting, tidligere fyrstelig Hofreitsadvokat i Slesvig.

** Thor Degns Artikler: Middelalderlig Retskilde, der knytter sig til Jydske Lov.

Føhr er alt omtalt, og saa var der Niels Mortensen Kirkeby.

Fra 1727 til 1735 førte han en Sag^{a)} for Kirkeby Beboere mod Jægermester Hans Bachmann til Tanderrup om Græsning og Tørvegrøft i Kirkeby Forte. Hans Regning beløb sig til 102 Rdlr. 3 *Sk* 7 *β* samt 36 Rdlr. 3 *Sk* for Rejser, vistnok i og for sig ikke urimeligt. Den eneste Post i hans Regnskab, der tager sig noget betænkelig lød, er: „1733 13. Juli. En fersk Lax til Hr. Amts-Inspector Bentzon 4 *Sk* 14 *β*“; men denne lille Discretion var dog endelig mest kompromitterende for Modtageren. For Bønderne har den Proces dog været en stor Bekostning efter deres Vilkaar, og følgende, med virkningsfuld romerretlig Teknik opsat Fuldmagt for Niels Mortensen, illustrerer bedst, hvor umuligt det maatte være for en jævn Mand paa egen Haand at begaa sig ved en slesvigske Ret:

Bønder i Kirkeby gør vitterligt, at de „have antaget Niels Mortensen og hannem beskikket til vores utvivl-agtige Syndico saaledes, at han maa og skal kunne møde paa vore Vegne active og passive i forberørte vores Sag paa Calslund Harder Ting eller i Fald Sagen per appellationem skulde komme til den højpriselige Ober-Ret, eller hvor det ellers maatte erfordres, deraf at rejse og formere alle Slags Proces og Tiltale, samme igen at indkalde og indbringe, at overlevere fori declinatorias og andre Exceptioner*, libellere**,

En Oversættelse til Dansk af alle de følgende romerretlige Udtryk er ikke gennemførlig, da tilsvarende Begreber fattes; med Tolkningen har min Kollega, cand. jur. Tegner, været mig behjælpelig.

* exceptio fori declinatoria: Indsigelse, der gaar ud paa at drage vedkommende Sag fra Retten, ved at bestride dens Competence.

** libellere: klage.

litem contestere*, articulere**, respondere, juramentum veritatis***, malitiæ, calumniæ dandorum respondentorum in litem affectionis, æstimationis, purgationis, in supplementum probationis, expensarum, damnorum et interesse quartæ dilationis ejusque prorogationis endog enhver anden tilbørlig i Ret og Lov tilladt eller ved Dom paalæggende Ed, etiamsi**** litis decisorium fuerit, i og paa vor Sjæl at gøre og aflægge, at indbringe alle Slags Bevis dets angaaende alt hvad nødvendig gøres at forhandle, det samme at tuere† og forsvare imod Contrapartens Beviser og ellers at excipere og respective replicere, duplicere, triplicere etc. sigilla et manus recognoscere eller diffitere††, in contumaciam††† at procedere samme at purgere til ved og endelig Dom at beslutte . . . osv. osv., ligesaa meget til af samme Slags. I Sandhed et pragtfuldt Aktstykke at fremlægge og læse paa Kalslund Herreds Ting Fredagen den 1. December 1733, mere fuldt af Ord end af Mening og saare egnet til at give Bønderne Respect for deres Procurator og utvivlagtige Syndicus, naar han med advocatorisk Tun-

* litem contestere: paabegynde en Proces ved Indkaldelse af Vidner.

** articulere: inddele (Sagen).

*** juramentum veritatis: Sandhedsed. — Derefter følger en Række Eder med forskellig Benævnelse, som det efter Romerret var Parterne tilladt af aflægge under visse Belingelser, men som dansk Retssprog ikke ejer Udtryk for.

**** etiamsi litis decisorium fuerit: selvom den var afgørende for Retstræten.

† tuere: varetage.

†† sigilla et manus recognoscere eller diffitere: at anerkende eller benægte Segl og Underskrifter.

††† in contumaciam at procedere: procedere mod indstævnte, naar han trodsigt er udebleven.

gefærdighed forelæste dem denne Fuldmagt, inden de blev sat til at underskrive den.

Det blev dog ikke disse Retsforhold, ej heller Skifternes Forvaltning, men derimod et Sammenstød paa et nyt Omraade, som bevirkede, at Regeringen i København igen blev nødt til at tage sig af Sagernes Gang i disse Egne.

I de slesvigske Herreder var Kroer og Høkerier bortforpagtede mod en vis aarlig Afgift til Kongens Kasse, og Bønderne indenfor disse Herreder var saa forpligtede til at tage alle deres Varer i Forpagternes Udsalg. Hans Juel var Forpagter for Frøs og Kalslund Herreder og Terman Mortensen for Hvidding og Rangstrup Herreder²⁾.

Denne Ordning var til stor Skade for Ribe, da Omegnens Bønder derved forhindredes i at handle i Byen. Gabel havde naturligvis klaget derover til Rentekammeret (1734, 13. Marts); men faaet til Svår (1734, 1. Maj), at derved var der intet at gøre, i hvert Fald ikke før Forpagtningskontrakternes Udløb. Men 30. April 1734 var der udgaaet en Forordning med Forbud mod utilladeligt Krohold paa Landet i Danmark, og den blev Signal til ny Kamp.

Ifølge denne Forordning skulde alle upriviligerede Kroer afskaffes, og de tilladte skulde være forpligtede til at tage deres Øl og Brændevin i nærmeste Købstad. Hverken Kroholdere, Møllere, Bønder eller Husmænd maatte brænde selv, og 3 Maaneder efter Forordningens Publikation maatte ingen mere have Destillér-Pander eller Brændevinskedler og -Hatte i deres Hus. Hvis de fandtes, skulde de slaas i Stykker af Øvrigheden, og Stumperne leveres tilbage til Ejermanen, der ydermere maatte erlægge en Mulkt paa 6 Rdlr. Det egent-

lige Konfliktstof laa dog i Forordningens § 4, hvor det tillodes, at Konsumtionsforvalterne i Købstæderne, og naar de fandtes forsømmelige, Borgerskabet selv ved Magistraterne og Byfogderne alene og uden at være forbunden først at anmelde sligt for Regimentsskriverne og Herreds- samt Birkedommerne maa foretage sig Inquisitionen udi Købstædernes Friheds-District". Dette var efter Konsumtionsforordningen Landet inden for 2 Miles Omkreds fra vedkommende Købstad, og Ribe Frihedsdistrict strakte sig saaledes langt ind i de haderslevhusiske Herreder.

Denne Forordning benyttede Gabel straks til at faa standset en Proces, som Forpagter Hans Juel havde anlagt mod Hjortvad Mænd.⁴⁾ Men iøvrigt var dens Bestemmelser i den Grad paa tværs af de om Ribe gældende Forhold, at de Bønder, der hørte til Riberhus Amt, men var tingpligtige under de slesvigske Herreder, ikke kunde tyde Kongens Forordning uden at komme i Strid med Hertugdømmets Øvrighed.

Gabel var nu ganske klar over, hvad der maatte komme; men forinden han skred til at aabne Kampen, vilde han dog sikre sig og spurgte (1734, 2. Oktober) Rentekammeret, om det nu maatte være Ribe By's Indbyggere tilladt „at foretage Inquisition udi Byens Friheds District, hvad enten det er hos Haderslevhusiske, Løgum Closterske og Tønderske eller hos Riberhus Amts Underdanere“, hvortil Rentekammeret svarede (1734, 9. Oktober), at forinden saadan Inquisition foretoges, maatte den bekendtgøres for vedkommende Øvrighed.

Ved Juletid 1734 ansaas Øjeblikket for gunstigt til at begynde den ved Forordningen tilladte Inquisition. Ifølge Gabels Fremstilling⁵⁾ havde Ribe Magistrat

og Borgere kun inkvireret hos Ribe Amts „Underdanere“ og „med al Moderation“, „eftersom de i Steden for at istykkerslaa og cassere de til Brændevinskedlerne henhørte Hatte og Piber efter Forordningen 3 Art. og at indkræve den Mulct af 6 Rdlr., som skulde svares for hver, alene toge de forefundne Hatte og Piber under Forsegling;“ men derefter havde Bønderne ment, at det var tilstrækkeligt, naar de blot skjulte Hatte og Piber. „Men som Magistraten og Borgerskabet fornam deres Intention, resolverede de at forsegle Kedlerne, hvorudover Bønderne indkom med Klage, og hvoraf jeg [Gabel] blev anlediget at befale Kedlernes Aabning og derimod paalægge vedkommende at indlevere deres Hatte og Piber til Cassation paa Amtstuen.“

Saaledes laa Sagen, da den Rettens Haandhæver, Herredsfoged Peter Warming, tog Affære, og saa kom Bønderne for Alvor i Klemme mellem deres tvende Øvrigheder.

29. December berettede Jens Termansen⁶⁾ i Mejlby, at Herredsfogden havde været hos ham og under Straf af Vold og Ran forbudt ham at føre sit Brændevinstøj til Ribe, og en lignende Beretning om hans Virksomhed samme Dag udsendte Hans Jensen⁷⁾ paa Obbekær Mænds Vegne. Mest var det dog gaaet ud over tvende fattige og bedrøvede Enker i Farup. 9. Januar 1735 klagede de deres Nød for Gabel⁸⁾. Da de var i Færd med at bringe deres Brændevinstøj til Ribe, kom Peter Warming og forbød det under Straf af Vold og Ran, men derefter „har afvigte Fredag, Løverdags og Søndag indfunden sig 7 Rytterer i vores Huse og frapantet os med Magt en stor Del, for det vi ikke har indbragt vores Brændevinstøj til Ribe. Altsaa indflyer

vi tvende underskrevne fattige bedrøvede Enker til Deres Excellence om Beskærmelse og Forsvar, helst efterdi vi bliver plaget af Herredsfogden paa den ene Side paa saadan en strenge Maade, som for er meldt, som ej alene angaar vores Midler og Formue, mens endog vores Ære, og Excecutanterne med Pantning paa den anden Side, saa vi fattige bedrøvede Enker, eftersom vi ingen Forsvar haver uden Gud, Kongen og Deres Excellence, ikke ved vores egen Raad, Gavn og Nytte i saadanne Tilfælder, som for er meldt, thi vi efterlever ganske gerne Deres Excellences Ordre i dybeste Underdanighed, mens eftersom det os er en stor Umulighed at tjene tvende Herrer, altsaa bede vi tvende fattige, enfoldige Enker, som ikke ere oplyste i Lov og Ret og befrygter for Hr. Peter Warmings store aflagte Forbuds-Trudsler, ydmygst og underdanigst Deres højvelbaarne Excellence om Naade, Hjælp og Beskærmelse."

Disse fattige og enfoldige Enker havde dog set det, der var Grundondet: at de havde to Herrer. Stillingen var umulig, thi Peter Warming optraadte ogsaa med Myndighed i Kongens Navn.

Fra sin Bopæl i Københoved sendte han 7. Jan. 1735 en Skrivelse^o) saalydende:

„I gode Mænd i Farup!

Saalidet som jeg havde ventet, at nogen Øvrighed, høje eller nedrige, skulde paa saadan Maade, som I mig lader berette, søge nogen Undersaatte med Magt at tvinge til at handle imod Retten og bryde den Forbud og skete Befaling, som jeg efter høje Ordre paa mit Embeds Vegne til hans kgl. Mayst. allernaadigste Lovs og Forordningers samt Jurisdictioners ukrænkelig

Vedmagtsholdelse haver gjort, idet jeg forbød Eders Brændevins Redskab ej til Ribe at indbringe, mens derhos det til Eders Værneting at henbringe befalede, saa vist vil jeg forsikre, at al den Omgang, som bruges, hans kgl. Mayst. allerunderdanigst forestillet til aller-naadigste Resolutions Ubedelse, som ikke vil blive dem, nemlig de Riberer efter mine Tanker til Behag. . . . Vil derfor advare Eder, at I ikke handler imod den gjorte Forbud og Arrest, saafremt I ej derfor vil vente at vorde søgt og tiltalt efter Lovens Tilhold, og naar som I ikke handler imod hans kongelig Mayst. aller-naadigste Lov og Forordninger, som paa Tingene og andre behørige Steder allerunderdanigst ere aflæste, haaber jeg nok, at I saa vel som andre, der overvældiges uden Lov og Dom, ingen Skade sker, mens mere bliver til Skadens Oprejsning forhjulpen, hvorom baade er gjort og videre Ansøgning allerforderligst ske skal.

løvrigt forbliver jeg stedse

Eders velvillige

Warming.

Trods Warmings Velvillie maatte der gøres en Ende paa disse demoraliserende Tilstande. Gabel skrev til Vieregg (1735, 5. Jan.) i meget skarpe Udtryk og paa-talte navnlig P. Warmings Forbud med Udlevering af Brændevinstøjet under Straf af Vold og Ran, hvilket han fandt ligesaa formasteligt som strafværdigt; og han krævede af sin Kollega i Haderslev, at han skulde kalde Warming for sig og afæske ham en Erklæring, om hvilket Fundament han havde gjort slikt Forbud paa. Endvidere lod Gabel ham vide, at han havde fundet det urimeligt „at reflectere noget paa denne Herredsfogdens selvraadige og formastelige Forhold,

men tværtimod befalet Amtsforvalteren Hr. Cancelliraad Bruun at exequere forberørte min Ordre, som jeg stricte vil have efterlevet; men forsaavidt Herredsfogden billigen bør corrigeres; at ikke enten han eller andre saaledes oftere skal formaste sig, er det jeg vil lade røre ved Sagen.“

Vieregg, der havde en mindre glimrende Fortid end Gabel at se tilbage paa, idet han havde begyndt sin Løbebane som Kammerjunker og Forskærer ved det danske Hof og siden holdt sig til Hoftjenesten, indtil han blev Amtmand, lod sig dog ikke skræmme af sin ældre Kollegas skarpe Sprog, men svarede ligesaa skarpt¹⁰): Ribe Magistrats Forsegling af Kedler, Hatte og Piber var et Overgreb „en violatio jurisdictionis“, da Jurisdiktionen tilkom Herredsfogden, og denne kun havde gjort, hvad han burde gøre „pro tuendo jure et jurisdictione“*, og hvis Ribe Magistrat ikke vilde afstaa fra sin ulovlige Fremgangsmaade, maatte han paa det højtideligste protestere mod saadan Jurisdiktionskrænkelse.

Regeringen i København var nu ogsaa bleven blandet ind i Striden, thi under 11. Januar 1735 sendte Rentekammeret Gabel en Klage, dateret 29. December 1734, fra Kro- og Høkeriforpagteren Hans Juel, som paa Tysk klagede over Ribe Borgerskabs egenmægtige Inkquisition og over, at det nu var blevet Ribe Amts Undersaatter forbudt at tage deres Varer hos ham. Kammeret gav ham for saa vidt Medhold, som det paalagde Gabel ikke at foretage noget, der kunde krænke Hans Juels Rettigheder i hans Forpagtningstid, men tværtimod beskytte ham.

* pro tuendo jure et jurisdictione: for at varetage Retten og Jurisdiktionen.

Denne uvelkomne Paamindelse viste Gabel, at der maatte handles hurtigt, hvis de Haderslevhusere ikke atter skulde komme ham i Førkøbet. Allerede 11. Januar havde han sendt Rentekammeret en Indberetning om „Kroeriet i Amtet“, i hvilken han paaviste, hvor skadeligt for Købstæderne dette Forpagtningssystem var, og det urimelige i, at Omraadet fulgte Jurisdiktionerne, „thi Jurisdictionen og Kroeriet er i mine Tanker tvende adskilte Ting og har aldeles ingen Connexion med hinanden foruden dette, at de fleste Beboere udi Byens Friheds-District er Ribe Amts Underdanere og i ingen Maader vedkommer Haderslevhus, undtagen at de, som meldt, ere tingpligtige til de Haderslebske Herreder“.

Inden Januar Maanedes Udgang havde Gabel imidlertid faaet affattet og afsendt de indtrængende Forestillinger, der hidførte Afgørelsen.

Først og fremmest var der naturligvis en Forestilling rettet til Kongen selv. Kristian VI. var jo en saare samvittighedsfuld Monark med en god Villie, og den Omstændighed, at Vanskelighederne rejste sig ved Gennemførelsen af en Lov, der tilsigtede at modarbejde Drikkeriet paa Landet, vilde sikkert gøre ham lydhør. Og i hans Øjne var Gabel ikke ringere, fordi han i sin Tid var falden som Offer for den Bandekommission,¹¹⁾ hvis Akter han havde befalet at tilintetgøre. Desuden havde han i 1731 udnævnt Gabel til Gehejmeraad.

Gabel berettede nu om al den Viderværdighed og Fortræd, han i sin Embedstid havde haft, naar han efter Embeds Pligt forsvarede Ribe By og Riberhus Tjenere imod de Haderslevhussiske Retsbetjentes Adfærd, „hvorved Byens Privilegier og de Friheder, Byen af Deres kongelige Mayts. Lov og Forordninger burde

nyde, i allerhøjeste Grad vorder krænketh, men aldrig haver de haderslebske Justitz-Betjentere grebet til den Extremitet og Formastelse i mod Deres kgl. Mayts. Lov og Forordninger samt Byens Privilegier, som nu er sket af Herredsfogden udi Frøs og Calslund Herreder, navnlig Peter Warming,“ og han fortæller derpaa om det sidste Sammenstød i Anledning af Inkvisitionen efter Brændevinstøj. Og for i Fremtiden at blive forskaanet for slig Uorden foreslaar han: for det første, at de af Amtets Beboere, der var tingpligtige under de slesvigske Jurisdiktioner, skulde henlægges under Ribe Byting eller under et særligt Birk, som før Kolding Afsked; og for det andet, at Ribe Bys Privilegier maatte blive holdt ved Magt. Han taler her indtrængende denne mishandlede Bys Sag og beder om, „at Deres kgl. Mayt. allernaadigst vilde maintainere Riber By ved de Privilegier og Friheder, som dens Indbyggere er bleven givet af fremfarne Kongerne og af Deres kgl. Mayt. allernaadigst confirmeret, at denne nu næsten i Grunde ruinerede By kunde engang forhjælpes fra Undertrykkelse af sine Naboer og nyde lige Ret med andre Købstæder i Danmark, hvilket den nu ikke haver eller i Mands Minde haver haft, fordi den ligger i Synder-Jylland, og paa den nærmeste Kant til Nørre-Jylland eller til det Sted, hvor dansk Lov og Ret bruges paa Landet, haver tvende Mile og paa andre Steder 4re og derover, saa at den, formedelst Jurisdictionen trint omkring Byen tilhører Haderslebhus og dependerer af de i Slesvig-Holsten brugelige Love og Recesser, ganske intet i mod Land- og Forprang, Kroeri eller andet deslige kan udrette, men maa med Smerte taale og se, at paa Landet lige ind til Byen paa alle Sider kan faas til Købs: Humle, Salt, Jern,

Tjære, Norske Tømmerladninger, Hør, Hamp, Tobak, Sæbe, Vin og Brændevin, hvoraf ingen Told svares, saasom Indbyggerne ikke sorterer under Kongeriget eller lade deres Vare indkomme ved nogen dansk Losse- eller Ladested, ja der findes de i Byens Frihedsdistrict, som endog holde offentlige Kramboder med Alenmaal af Klæde, Estoffer, Catun, Rye, Bay, Callemanck, Flonel, Sarser og andre deslige Landmanden til hans Klædedragt tjenlige Kramvare, saa Ribe By aldeles intet har tilbage af Købstad-Ret og Frihed uden puur og alene det blotte Navn, hvorudover den og nu er saaledes paa Knæerne, at om Deres kgl. Mayt. ikke allernaadigst antager sig dens Nød og Trang, bliver det umuligt, at den længere kan agtes eller kaldes for en Købstad, men plat og aldeles maa udgaa, som længe siden var sket, dersom den ikke ved det, at Stiftsbefalingsmanden og Biskoppen opholde sig her, havde nogen liden og saare ringe Næring af de, som søge hid for at tale med os om et og andet dennem anliggende, og om ikke Bonden maatte ind til Amtstuen med Magazinkorn og Qvartal-Skatterne, item om ikke den kostelige latinske Skole var her, at Indbyggerne kunde have Discipler i Kost og derved have en liden Næring og Vinding.“

Efter saaledes at have talt sit kære Ribes Sag lægger Gabel ogsaa et lille Ord ind for Peter Warming: at han „maatte vedbørligen blive anset for hans imod mine Ordres og føjede Anstalter gjorte lovstridige og uhørte Forbud samt under en vis Straf herefter at entholde sig fra deslige Formastelser“.

Denne Forestilling bilagdes med Amtsforvalterens udmærkede Memorial af 14. Januar 1728, Bøndernes rørende Klage af 8. Januar s. A., en Ekstrakt af Kol-

ding Afsked samt Genparten eller Ekstrakter af Gabels og Viereggs Korrespondance, Klagerne over P. Warming m. v., et mægtigt Materiale, som i hvert Fald beviste, at Forholdene ikke var, som de burde.

Denne Indstilling er i Kopibogen dateret 22. Januar, men Gabel nøjedes ikke med sin Henvendelse til Kongen; thi samtidig med, at den afgik fra Ribe den 26. Januar, sendte han en Følgeskrivelse til Geheime-ekspeditionsssekretær Neve, hvem han anmodede om paa bedste Maade at forestille Kongen hans Andragende, „thi bliver det ikke forandret med Jurisdictionen, saa er Byen inden faa Aar ikke mere lig en Købstad, og saa er da ingen mere Hjælp for den tilbage, jeg gad ikke talt om de mange Fortrædeligheder, jeg ved den nuværende Jurisdiction Tid efter anden maa plages med, men aldrig saa forstyrret som denne Gang.“

Endelig sendte Gabel til Rentekammeret en Genpart af Forestillingen og alle dens Bilag med Anmodning til Kammeret om at befordre Sagen, naar det blev anmodet om at afgive sin Betænkning.

Efter at Gabel saaledes havde gjort alt, hvad der stod i hans Magt, for at opnaa dansk Retspleje for danske Undersaatter og bedre Kaar for Ribe, var Sagen nu i Kollegiernes Haand, og af Rentekammeret meddeltes det ham under 19. Februar, at hans Memorial var gaaet til Geheimekonseillet. Sagen var altsaa ikke bleven uomtalt henlagt, hvad der kunde befrygtes efter det Reskript, der forbød „derom noget videre movere“, tværtimod, der er bevaret en Koncept¹²⁾ til Referat af Sagen, og der fremstilles Forholdene helt i Gabels Aand, og den Skrivelse,¹³⁾ hvormed Rentekammeret sendte Gabels Memorial til Geheimekonseillet, var meget anbefalende, men kortfattet, da Retspleje „ikke

er Cammerets, men Geheime-Conseils Departements vedkommende“.

Gabel selv erfarede dog officielt intet, før der under 22. April udfærdigedes en Ordre til ham, som maatte fylde ham med Glæde. Han skulde gøre Forslag om, hvorledes det ny Birk bedst kunde indrettes; og allerede den 30. April kunde han efter sin Konges „allernaadigste og højpriseligste Befaling“ indstille, at den nye Retskreds skulde kaldes Riberhus Birk og omfatte Landsbyerne Tved og Tange samt „Riberhus Ladegaards Tjenere og de af Riber Amts Underdanere, som svarer med deres Contributioner til Riber Amtstue, og hvis Gaardsparter ligesom andre danske Undersaatters ere matrikulerede, men hvilke dog hidindtil haver lagt under Frøs, Calslund, Gram og Hvidding Herreder eller de slesvigske Jurisdictioner“. Endvidere foreslog han, at Riberhus Birks Domme, ligesaa Rytterbirkernes, kunde appelleres direkte til Højesteret undtagen i Tings- og Synsvidne-Sager, som skulde kunne appelleres til Riber Raadstueret, der i Forvejen var Overret for Bytinget, da det vilde falde altfor kostbart for en fattig Bonde at rejse de 24 Mile til Viborg Landsting. Gabel slutter med at forsikre, at baade Kongen, Hospitalet og Domkirken „som største Ejere af Birkets Indbyggere skal ved denne Indretning finde en mærkelig og kendelig Fordel“.

Efter at Gabel havde faaet sin Indstilling af Sted, var hans Sind let, hvad en liden versificeret Skrivelse, han sendte sin Ven, Rektor Falster i Ribe, vidner om; og sammen med ham og Kone fejrede han en glad Pinse ude paa Bramminge, efter at de Pinselørdag (28. Maj) med al Honnør¹⁴⁾ var bleven hentede i hans store Berliner, forspændt med 6 Heste.

Imidlertid laa Haderslevhuserne ingenlunde paa den lade Side. Dog hørte man intet fra Peter Warming, der muligt, trods sit stolte Brev til de gode Mænd i Farup, havde en Følelse af at være gaaet for vidt; men Herredsfogden i Hvidding Herred, Nicolai Henrich Bentzen, forestillede Kongen, at det ny Birk „ikke uden Besværing og vidtløftige Viderværdigheder vilde blive at indrette“, og han klagede naturligvis ogsaa over den Afgang, han vilde lide i sine Embedsindkomster. Men Gabel bemærkede hertil, at hvis Herredsfogden af de $42\frac{1}{2}$ Gaard og 24 Huse, som fra hans Jurisdiktion skulde overgaa til Birket, havde 100 Rdlr. aarlig, hvad han paastod, saa maatte han af Resten, som beløb sig til $236\frac{1}{3}$ Gaard og 203 Huse, have over 600 Rdlr. aarlig, hvilket efter Tidens Forhold var en meget rundelig Lønning for en Herredsfoged. Og hvad de øvrige Indvendinger angik, saa fremhævede han, at Forholdene vel ikke kunde blive vanskeligere, end de alt var med de „Grevskabet Schackenborgs Bønder, som bo i Sogn og By med de Riber- og Haderslebhuiske Underdanere og dog svarer under Grevskabets Birker og dansk Lov og Ret, saa det som her i saa mange Aar siden Grevskabets Erection haver været muligt og practicabel for dennem, kan vel ikke blive umulig for de under det nye Birk henhørende.“

For at forebygge de Sammenstød, som de blandede Distrikter frembød saa gunstig Jordbund for, foreslog Gabel, at Vide- og Vedtægtsbreve i Byer med blandet Befolkning af Riberhuser og Haderslevhuser skulde korrigeres og approberes af begge Amtmænd, og at Udpantning i Henhold til deres Bestemmelser skulde ske ved Pantemænd, to af hver Slags, eller

mindst én af Mindretallet. Havde en Riberhuser Tiltale mod en Haderslevhuser, skulde det ske ved det Haderslevhuseriske Herredsting, og i det omvendte Tilfælde ved Birketinget. Under de Stridigheder om Jorden, som Fællesskabet om Bymarken maatte medføre, skulde altid den, som mente sig berettiget til mere, end han alt brugte, søge Modparten ved dennes Værneting. Sandemænd skulde opkræves med Halvdelen af hvert Ting, men Sagen paakendes ved den Ret, under hvilken de fleste hørte, og endelig skulde Skifter forrettes i den Jurisdiktion, hvor den afdøde havde sin Bopæl.

Herredsfogden fik da heller ikke spændt Ben for Birkets Tilblivelse, thi 15. Juli 1735 kom den kgl. Forordning, der befalede dets Oprettelse. De omstridte Bønder „skal herefter, paa det samme Vores danske Undersaatter kunde i Jurisdiktionen som i andre Tilfælde blive tracterede paa den i Vort Rige Danmark brugelige Maade og blive dømt efter Vores Danske Lov og Ret, incorporeris og indrettes til et Birk saaledes som det forhen indtil den saakaldede Coldingske Afsked af Dato 24. Januarij 1576 været haver.“

Tinget skulde holdes hver Onsdag i Ribe paa det Sted, hvor Bytinget holdtes, og Appelinstanterne ordnedes, som Gabel havde foreslaet.

Med Forordningen fulgte en „Designation over det udi Riberhus Amt og til Riberhus Amtstue contribuerende Jordegods under den Holsteinske Tingpligtighed henregnet“. Ved den Forordning var Beboerne af næsten 1000 Tdr. Hartkorn, efter Matriklen af 1688, blevet befriet for „den holsteinske Tingpligtighed“ og kommet under Dansk Lov og Ret, hvor de kunde føle sig hjemme.

Gabels Forslag til Forebyggelse af videre „Dispute og Uorden“ blev anset for saa heldigt, at dets Bestemmelser fik Lovkraft ved Reskriptet af 12. August 1735.

Stiftamtmanden i Ribe havde Grund til at være tilfreds. Efter 8 Aars Kamp var det Maal naaet, som Frederik II. havde stræbt forgæves efter. Den 3. September kunde han autorisere en solid Justitsprotokol for Riberhus Birk, og 19. September¹⁶⁾ sattes Retten første Gang ved et højtideligt Møde, hvor Præsident Carsten Worm repræsenterede Gabel, mens Amtsforvalter Bruun selv mødte sammen med Borgmester Frausing, Raadmand Bötticher og Hospitalsforstander Hansen, og Forordningen om Birkets Oprettelse blev læst og tilført Protokollen.

Birket fik Retsbetjente tilfælles med Ribe. Den første Birkedommer blev Byfogden Vesti Thomassen Lund, og Birkeskriver blev Byskriveren Schultz.

Kro- og Høkeriforpagterne lykkedes det derimod ikke Gabel at fri Ribe Bys Frihedsdistrikt for ved Kontrakternes Udløb i 1736; men de indskrænkedes dog til Haderslev Amts Omraade, idet Riberhus Amts Undersaatte blev „forbuden af de til Haderslevhus Amt hørende Kroer nogen Slags drikkende eller andre Varer at købe, ligesom samme Kroer af Hr. Geheimeraad Vieregg bliver forbuden under lige Straf nogen saadanne Varer til dennem at sælge“.

Denne Ordning var naturligvis en liden Vinding for Ribe, men ikke for Bønderne, thi det maatte føles som en Urimelighed, naar Folk i samme Byer ikke maatte købe deres Varer paa det samme Sted; de, der hørte under Ribe, skulde drage til Ribe, og de, der hørte under Haderslev Amt, skulde tage deres Varer hos Forpagterne; her var der opstaaet Mulig-

heder for Strid og umenneskelig Fristelse til Lovovertrædelse.

Birkets Oprettelse synes ellers at have virket heldbringende. Naturligvis kunde det ikke straks hidføre helt forandrede Tilstande, og Sammenstød udeblev ikke. Peter Warming havde ondt ved at forsone sig med den nye lovlige Orden. I Oktober 1735 maatte Gabel vise ham tilbage, da han vilde foretage en Eksekutionsforretning hos en af Ribe Domkirkes Bønder, og to Aar senere var han atter paa Færde. 1737 11. Oktober saa Gabel sig nødsaget til at klage til Kongen over, at „Peter Warming nu atter haver indtrængt sig til at foretage og holde et Syn i Riberhus Birk, hvor han ikke haver nogen den allermindste Jurisdiction enten over Parterne eller over de qvæstionerede Ejendomme“, men det har vist ogsaa været sidste Gang. I de følgende Aar er der intet, som vidner om Processer og Stridigheder af den Art, der gik forud for Riberhus Birks Oprettelse, selvom Administrationen af disse blandede Distrikter vedblev at volde Vanskeligheder, indtil de i 1864 blev løste paa en Maade, som hverken Riberhusere eller Haderslevhusere kunde glædes ved.

Riberhus Birk kom foruden af Landsbyerne Tved og Tange til at bestaa af følgende Bestanddele:

Frøs Herred, i Fol Sogn: Obbekær og Ganderup, i Hygum Sogn: Toftgaard, Obling og Brøstrup, i Skodborg Sogn: Skodborg By, i Vamdrup Sogn: Bastrup og Holte By, i Rødding Sogn: Rødding By.

Gram Herred, i Ødis Sogn: Bramdrup.

Kalslund Herred, i Lintrup Sogn: Lintrup By, Dover, i Hjortlund Sogn: Ø. og V. Hjortlund, Hedegaard.

Stens og Villebøl, i Kalslund Sogn: Kalslund og Hjortvad, i Vilslev Sogn: Jested, i Farup Sogn: Hillerup, Kærbøl, Nygaard, Kirkeby, Mejlby, Farup, Lundgaard, Store og Lille Tanderup.

Hvidding Herred, i V. Frue Sogn: Indre Bjerum, Ø. Vedsted, i V. Vedsted Sogn: Ydre Bjerum, V. Vedsted, Sdr. Farup, i Hvidding Sogn: Raahede, i Arrild Sogn: Hønningby, i Rejsby Sogn: Havedby, Rejsby og Kærbølling, i Brøns Sogn: V. Obling, Havervad, Søndernæs, Aastrup, i Roager Sogn: Kirkeby, Ø. Obling, Roager By, i Højrup Sogn: Højrup, og i Vodder Sogn: Vodder.

Det maa dog bemærkes, at i mange Tilfælde hørte kun en Part af de nævnte Byer til Riberhus Amt.

I Tidens Løb foretoges følgende Forandringer med Birket: Ved Reskript 1791 2. December henlagdes Hunderup Birk under Riberhus Birk, men udskiltes atter ved Reskript 1812 7. Juli og indgik i Gørding-Malt Herreders Jurisdiktion, og i Stedet lagdes Lustrup Birk (Lustrup By og Mølle, Sem Sogn og Mandø) til Riberhus Birk. Dette afgav senere noget Gods i Ødis og Vamdrup Sogne til Anst Herred (Reskript 1843 3. Juni) saaledes at Riberhus Birk i 1855 omfattede 35845, 1/2 Tdr. Land, ansat til 1528 Tdr. Hartkorn med et Indbyggerantal af 3902.

Navnet Riberhus Birk forsvandt ved Bekendtgørelsen af 1859 24. Maj,¹⁶⁾ da Fællesskabet med Ribe By i Henseende til Retsbetjente ophørte. Sognene Darum, Hunderup, Jernved og den Del af Vilslev Sogn, der ikke alt hørte under Birket, henlagdes derunder, og Jurisdiktionen fik Navnet Ribe Herred, hvilket Navn den siden har bevaret, skønt Krigen 1864 medførte en Del Forandringer i Omraadet.

KILDEHENVISNINGER.

I.

- 1) Kinch: Ribe I. p. 366.
- 2) V. A. Secher: Forordninger og Recesser I. p. 215.
- 3) jvf. Kinch: Ribe II. p. 96—98.
- 4) Kancelliets Brevbøger 1561—65 p. 247.
- 5) jvf. Historisk Tidsskrift 4 R. VI. p. 389 ff.
- 6) Kancelliets Brevbøger 1571—75 p. 154.
- 7) Historisk Tidsskrift 4 R. VI. p. 415—17.
- 8) Kinch: Ribe II. p. 98.
- 9) Kancelliets Brevbøger 1571—75 p. 526.
- 10) jvf. Danmarks Riges Historie III. p. 234.
- 11) Falck: Staatsbürgerliches Magazin V. p. 441.
- 12) Dansk Biografisk Leksikon XIV.

II.

Naar der ved Henvisninger til utrykte Kilder ingen nærmere Angivelse findes, er Kilden Ribe Stiftamts Kopibøger over ud-gaaede og indkomne Breve i Landsarkivet for Nørrejylland samt for Skrivelser vekslede i Tiden mellem 1727, 19. November, og 1728, 21. August, et i samme Amtsarkiv værende Hefte med Paa-skrift: „Coldingers Afskeed saa og adskillige Relationer og Fore-stillinger angaaende Riiberhuus Ladegaards Goeds og Birck“, som foruden Hovedskrivelseme, som ogsaa findes i Kopibøger, med-tager Bilagene, der ikke indføres i disse.

- 1) Gabel til Kongen 1727, 19. Novbr.
- 2) Brasch: Gamle Ejere af Bregentved p. 307 ff.
- 3) E. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814 I. p. 325.
- 4) jfr. Chr. Bruun: Falsteriana.
- 5) Gabel til Jægermester Bjelke 1730, 22. Februar.
- 6) Samme til Chr. Teilmann, Amtmand over Lundenæs og Bøv-ling Amter 1736, 10. Juli.

- 7) jvf. Kr. Erslev: Augustenborgernes Arvekrav p. 136, Anm.
 8) Danske Kancellis Supplikprotokol 1728, 408. Rigsarkivet.
 (Ved Undersøgelse i Rigsarkivet har min Kollega, cand. mag. Henry Bruun, ydet mig udmærket Hjælp).
 9) Rentekammerets Relations- og Resolutionsprotokol 1728 Nr. 4 a. Septbr. Rigsarkivet.

III.

- 1) Gabel til Kongen 1736, 3. Februar.
 2) Rentekammerbrev 1738, 6. September, Ribe Stiftamt.
 3) Gabel til Rentekammeret 1734, 2. Oktober.
 4) Samme til Vieregg, 1734, 15. Maj.
 5) Samme til Samme, 1735, 5. Januar.
 6) Jens Termansen til Gabel 1734, 29. December.
 7) Hans Jensen til Amtsforvalter Brun, 29. December s. A. 9) og 7) er Bilag C og B til Gabels Skrivelse: Jydske Missive 1735, 15. Juli. Rigsarkivet.
 8) Bilag D smst.
 9) Bilag D smst.
 10) Bilag L smst.
 11) E. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814 II. p. 19.
 12) Bilag til Jydske Missive 1735, 15. Juli. } Rigsarkivet.
 13) Do. - Do. }
 14) Bruun: Falsteriana p. 50—51.
 15) Riberhus Birks Justitsprotokol. Landsarkivet i Viborg. Departementstidende 1859 p. 359, jvf. Trap: Danmark, første Udgave.

Fra Veerst Sogn.

Efter Sognefoged Jens Jensen's Optegnelser.

Ved Lærer P. Feddersen Jensen, Veerst.

Da afdøde Sognefoged Jens Jensen i Veerst ramtes af en Sygdom, som han var klar over, maatte ende med Døden, blev det hans daglige Beskæftigelse at samle sammen og skrive op, hvad han vidste om Veerst Sogn. Af disse efterladte Optegnelser og samlede Avisudklip er følgende Sider et omarbejdet Uddrag med enkelte Tilføjelser

Veerst Sogn ligger paa Grænsen mellem Skoven og Heden i det store Vandskel mellem Øst og Vest. Mod Vest, hvor Landet er aabent og frit, løber Vandet gennem Eskildbæk til Kongeaaen. Mod Øst, hvor Skoven lukker for Udsigten, søger det gennem Aakjær Aa til Kolding Aa. De smaa Bække løber om Sommeren tørre her, og der bliver let Vandmangel i Brøndene.

Byen og Sognet ligger ikke ved Alfarvej, men noget hengemt i stille, landlig Ro, lidt vanskelig at finde for fremmede. Landevejen fra Lunderskov til Vorbasse gaar nemlig uden om Veerst By, medens den fra Bække til Egtved gaar igennem den lille By Vester Thorsted i den nordlige Del af Sognet.

Den nye Kolding—Vejen—Troldhede-Bane vil nu gøre sig Anstrengelse for at bringe Sognet i Forbindelse med den store Verden, idet den ved Hjælp af en af sine mange Vridninger naar op imod Veerst By.

Kommer man Vest fra til Veerst, glæder man sig over Bøgeskoven og de gamle Hegn. For den, der kommer fra østligere, mere frodige Egne, ser Træerne her lidt forkrøblede og forblæste ud, og Øjet fæster sig særlig ved det smukke, let bølgede Terræn og den vide Udsigt i Vest.

Men alle vil finde, at den lille By tager sig godt ud med sine velholdte Huse og Gaarde, sine smukke Haver, sin herregaardslignende Præstegaard med de gamle Træer omkring, den kønne nye Skole, Møllen i Skovkanten og den nye, røde Murstenskirke med sit slanke Taarn lidt Nord for Byen.

Af *Oldtidsminder* ejer Veerst Sogn en Del gamle Kæmpehøje og har efter Sporene i Marken at dømme tidligere haft flere endnu. En Del af Højene har i Folkemunde faaet Navn efter, hvad man har fundet i dem: Naalehøj (paa Generalstabskortet staar der fejlagtigt Nordhøj), Skindehøj og Knaaghøj (d. e. Knoglehøj; Generalstaben har Knaghøj).

Skindehøj er en stor og velbevaret Kæmpehøj, som sammen med Bakkeskrænten Lundsbjerg (Generalstaben: Landsbjerg) og Højdedraget Nord for Kirkemosen tager sig smukt ud fra Kirkebakken mellem Veerst By og Kirken.

En anden mærkelig Oldtidslevning er den saa-

kaldte „Trælborg“ i det østre Skel af Veerst Præstegaards Skovskifte. Det er en rund Plet paa omtrent 100 Meters Tværmaal, omgivet af en Jordvold, samt i Nærheden heraf en langstrakt Fordybning paa 2 à 3 Meters Bredde. Herfra har tidligere ført et Dige, „Trældiget“, gennem den nordøstlige Del af Jordrup By ud til en moseagtig Lavning Syd for Lysholtgaard. Nu er dette Dige næsten forsvundet; men Sporene af det kan let følges om Foraaret i Pløjemarken. I L. Both's „Danmark“ fra 1872 anføres, at det den Gang paa sine Steder havde mere end Mandshøjde, og at der var en Grøft ved den vestre Side. Hvor Grøften har været, antager Græsset endnu en mørkere Farve.

Dette Dige, hvoraf der nu kun er Spor tilbage, har i sin Tid strakt sig meget længere. L. Both angiver dets Retning fra Dollerup Sø Vest om Gejsing, Refsgaarde og over Egholt til Jordrup, og i Ribe Stifts Beskrivelse (1638) berettes fra Skanderup: „Der findes ogsaa her udi Sognet en gammel Stenrøggel, som er endnu kjendt, som løber over Lunderskov, Skanderup og Hjartrup mark item over Fobeslet mark mod Hertugdømmen.“ Musæumsinspektør Worsaae, som for mange Aar siden undersøgte Diget, fortæller, at gamle Folk her paa Egnen vidste om dets Fortsættelse fra Jordrup i Retning ad Egtved Skov. I det paa Generalstabskortet anførte Voldsted ved Tørskind har vi saa maaske Fortsættelsen af Diget længere Nord paa.

Hvilken Tid stammer saa denne flere Mil lange Jordvold fra, og hvad har Bestemmelsen været med den? Herom kan der ikke gives klar Besked; men de lærde er nok i hvert Fald enige om, at dens Oprindelse gaar helt tilbage til Oldtiden, og at den maaske har

været en Grænsevold mellem to forskellige Stammer. „Trælborg“ har da vel været et Støttepunkt for Forsvaret, hvad dens høje Beliggenhed med vid Udsigt i Retning af Trældiget nok kunde tyde paa.

Den Mand, der har tilplantet det meste af Trælborg med Gran, fortæller, at han ved Gravning af Plantehullerne flere Steder er stødt paa Murstensbrokker, og at han i den ellers leragtige Bund er stødt paa en større grusagtig Plet.

Dersom der engang har staaet en Bygning af Mursten her, maa denne stamme fra en meget senere Tid, da det jo først var i det 12. Aarhundrede, man begyndte at brænde Sten her i Landet.

I *Fællesskabets Tid* har Gaardene i Veerst By ligesom i andre Landsbyer paa den Tid ligget mere samlede, end de gør nu. Udenom Byen var Bymarken og uden for denne Byens Overdrev.

Efter Udskiftningskortene af 1782 at dømme naaede Veerst Skov længere op imod Byen forbi Lavningen Taagkjær til det saakaldte Skovled, og den har maaske med sin sydligste Spids nærmet sig Ravnholt Skov. Man tager da næppe fejl i, at Bymarken i Øst og Syd har naaet ind til Skoven, mod Vest ud til Kærene Vest for Varrepold (nu Varregaard), og at Nørager og Partiet ved Lundsbjerg har udgjort dens nordlige Del. Udenfor Delingen Ager om Ager laa de smaa Gaardtofte, Gadejorden og Kirketoften. Stednavne som „Jenmærker“ og „Hævdskobbel“ viser tilbage paa en meget gammel Jorddeling.

Præstegaarden laa højt og frit med en vid Udsigt

og ligesom Gaard Matr.-Nr. 9 omtrent paa den nuværende Plads.

Matr.-Nr. 10 laa i det sydvestlige Hjørne af Høllestoft med Haven ud til Kirkevejen. Matr.-Nr. 8 længere i Nord, men Øst for Vejen og med Haven i Syd ud mod Pimphave. Matr.-Nr. 7 i det nordøstlige Hjørne af Høllestoft. Matr.-Nr. 3 Øst for Snevergyde i Hjørnet Nord for Skovvejen. Matr.-Nr. 11 længere i Nord, og Vest for Snevergyde. De tre Gaarde Matr.-Nr. 4, 5 og 6 laa over for Gadejorden i Øst. Det er muligt, at et Par af disse og et Par andre, hvis Plads ikke nærmere kan bestemmes, var Halvgaarde. Gaarden Matr.-Nr. 6 hører nu til Matr.-Nr. 5 a.

Paa Byens Gadejord, der omfattede omtrent 3 Td. Land og laa Nord for Høllestoft, var der Branddam og et Par Gadehuse, der vistnok var byggede til Byhyrden og Bysmeden. Her maa Bymændene have haft deres Grandested, og her byggedes 1721 en af Frederik den Fjerdes Skoler med det bekendte Vers over Indgangsdøren.

I Pimphave laa der ogsaa to Gadehuse, af hvilket det i Hjørnet temmelig sikkert har været beboet af Degnen, som Veerst og Bække var fælles om. Her i Pimphave stod der nogle store Asketræer, af hvilke der endnu findes Rodskud.

Husted har nok ligesom Tærøbøl og Margrethenborg oprindelig udgjort én Ejendom; men allerede før 1765 ser man, at den er delt i to Gaarde med nøjagtig lige meget Hartkorn, og fra den østre af Gaardene er der senere foretaget en Del Udstykninger.

Veerst hørte til Koldinghus Rytterdistrikt, og det lader til, at Kongerne ofte har nydt Jagtens Glæder

her paa Egnen. I „Danske Atlas“ hedder det om Veerst: „Paa Præstegaarden har Kong Christian den Fjerde ladet bygge et Par Værelser at opholde sig udi, naar han der paa Egnen var paa Jagt, der ses og i Toften Spor af mange Fiskeparker.“ Paa Skjødegaards Mark havde Frederik den Fjerde ladet opføre et Jagthus, og fra denne Tid staar endnu paa Stagelund Mark i Læborg Sogn en Mærkesten, der angiver Grænserne for det kongelige Jagtdistrikt.

Vore Krige i det 17. Aarhundrede efterlod ogsaa her i Sognet frygtelige Spor. Om Veerst hedder det i Tingbogen for 19. Decbr. 1661:

„8 Mænd vidnede, at Hr. Mads Poulsen i Veerst (d. e. Præsten) hans Sogne er saa forarmede, at der findes ikke uden én Mand i Hovedsognet (Veerst) og $7\frac{1}{2}$ Gaard, som er bosat udi hans Annekssogn (Bække), ellers findes forannævnte tvende Sogne ganske øde.“

Og 30 Aar efter er det endnu ikke lykkedes at forvinde den Lammelse, Krigen havde fremkaldt. 1690 har Regeringen begæret en Indberetning om Præsternes Indtægter m. m., og af Præstens Indberetning fra Veerst skønnes, at han selv saa vel som Bønderne sidder i dyb Armod. Han skriver: „Tiendeydere i begge Sogne $31\frac{1}{2}$ smaa Gaarde, Kvægtienden meget liden, i det højeste kan undertiden naaes 7 Lam og 1 Kalv. Offer til de 3 store Højtider 19 Sldl.

Præstegaarden bestaar af 3 gamle, meget brøstfældige Huse, med kun en liden Kaalhave.

Jorden ligger iblandt Bøndernes og bestaar af 139 Agre smaa og store, hvoraf $\frac{1}{3}$ ligger i Lyng, desforuden en liden Toft af 7 Agre ved Gaarden.

Præstegaardens Takst i Martrikel (!) er $5\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, og er den sat højere end nogen af Bøndernes,

som dog have lige saa meget Jord og Eng, og en Del langt mere og bedre Eng; formodes allerunderdanigst, at det i Naade vorder anset.

Angaaende Præstegaardens Kjøb og Værdi, da er den vurderet for 100 Rd., hvilke aarlig forrentes, men forventes, at nogen Lindring allernaadigst bliver gjort, saasom Bygningen er slet og behøver stor Reparation.

Anneksgaarden er i Bygning ganske slet, bestaar af 3 smaa ravende Huse. Landgilden med sin Hævning skulde være 20 Rd., men er formedelst de Paa-boendes store Armod ganske liden, Sæden ganske ringe. Jorden iblandt de andre Bymænds, af hvilken næsten den halve Del ligger i Hede.

Hø kan ungefehr avles 4 Læs ond Hø. Giver Skat som andet gejstligt Gods. Ildebrand nydes af Skoven til Fornødenhed, som er ikkun ganske ringe Træ. Olden bliver sjælden til.

I Veerst er en halv Gaard ganske øde, de andre ogsaa saa slette, at en Del næppe giver 2 Skp. til Tiende.

Misvækst har jeg haft, Mangel paa Hø og Foder er stor, næppe 9 Læs Hø, og det ondt kan avles. Avlingen er kun ganske slet derfor iligemaade.

En liden Toft, som ligger ved Veerst Kirke, hvilken Præsten af gammel Tid har håft for Degnens Davre, og er givet dertil af samtlige Bymænd, har altid været skattefri, men nu skattes den for 7 Skp. 2 Alb. Hartkorn.

• Degnen angaaende, da har han ingen Degnebolig, men bor i et lidet Gadehus, som samtlige Bymænd tilhører, til hvilket er intet andet end som en liden Kaalhave.

Af Sognene nyder han 1 Skp. Hartkorn af en Hel-

gaard, $\frac{1}{2}$ Skp. af en halv og 1 Fdk. af en Fjerdepart.

Til de tre store Højtider kan hans Offer bedrage sig til ungefehr ved 3 Sldr.*

Fra samme Tid fortæller P. Eliassen* efter Tingbøgerne følgende Smaatræk, der kaster en Smule Lys over, hvorledes Tiden var. Slagsmaal hørte til Dagens Orden, og selv Præsterne kunde gribe til „slaaende“ Grunde. Overtroisk var man i høj Grad, og at blive beskyldt for Omgang med uærlige Folk som Rakkere og Skarprettere var at faa en Skamplet paa sig, som ingen godvillig lod sidde.

Præsten Elias Biener i Veerst forlangte en Foraarsdag 1694, at Bonden Søren Nielsen Westergaard skulde gaa fra sin Vogn og vise ham den Ager af Hustedgaards Jord, der tilkom Præsten. Han opfyldte hans Ønske; men Præsten sagde, at Søren Nielsen viste som en Skælm, slog ham og trak ham i Haaret. Sagen kom for Retten; men Præsten holdt sig til, at han skulde dømmes af en gejstlig Ret, og Sagens endelige Udfald skjuler sig i en Provsterets Papirer.

En Pige fortalte engang til samme Præst, at Karen Madsdatter havde kysset Skarpretteren i Kolding. Af denne Grund vilde Præsten ikke tage Karen til Alters, og det holdt haardt for hende at rense sig; men omsider lykkedes det, og nu maatte den falske Angiverske flygte.

En anden Gang kom et saadant vanærende Rygte frem paa Grandestævnet i Veerst By. Jens Jensen Hjuler stod op i menige Granders Nærværelse og sagde til Meinert Meinertsen, at ingen maatte betro ham Grandestokken eller at være Grandefoged, førend

* I „Kold. Folkebl.“: Om Stokhuset i Andst.

han havde gjort Rede for de Hestesko, man beskyldte ham for. Snakken gik nemlig i Veerst, at Meinert var gaaet hen og havde skaaret Benene af Jens Jensens døde Hest for at bemægtige sig Hesteskoene. Da Jens Hjuler ikke kunde bevise sin Paastand, maatte han gøre Meinert alvorlig Afbigt, betale Sagens Omkostninger og en Bøde til Veerst Kirke.

Det er bekendt, og beskrevet andensteds, hvorledes Præsten Niels Tøxen i Veerst i Pietismens Tid energisk satte sig imod at indføre den paabudte Pontoppidans Forklaring til Katekismen.

I Rigsarkivet har P. Eliassen fundet Biskop Brorsons Indberetninger om hans Visitatser i Stiftet, og efter Kolding Folkeblad anføres her, hvad der vedrører Veerst:

1745, 25. April i Veerst.

Sognepræsten, Hr. Bartram*, har i lang Tid levet ilde med sin Hustru, hvilken han og har beegnet med Hug og Slag. Han undskylder sig med, at hun drikker, som vel og ikke ganske kan nægtes, men hendes Paarørende siger, at han har forvoldt hende det med sin haarde Medfart. Jeg har adskillige Gange mundtlig og skriftlig formanet ham, men, saa vidt jeg kunde mærke, uden Frugt.

1757, 5. Maj i Veerst Kirke.

Efterdi kun var 6 Mand af denne Menighed tilstede, som undskyldte de andre med, at de var i Tørveskjæring for Øvrigheden, blev Prædiken opsat til en anden

* Maa angaa Præsten i *Anst*, Bertram Høyer (1723—59). I 1745 var Niels Tøxen endnu Præst i Veerst.

Gang. Præsten, Hr. Iver Hagelund, beretter, at Menigheden forbedrer sig og især i Annekset Bække, som tilforn har været nogle sær grove Mennesker, men nu efterhaanden er geraadet i Fattigdom eller og bortdøde.

Da Bønderne i Veerst blev Selvejere. I Januar 1765 udgik der kongelig Bekendtgørelse om, at Ryttergodset skulde sælges. Da Auktionen ikke begyndte inden 30. Maj samme Aar paa Koldinghus, har de, der vilde købe, haft nogenlunde god Tid til Forberedelserne, og alle Gaardene i Veerst blev købt af deres Fæstere. Efter at Købesummen lykkelig og vel var berigtiget, fik enhver Mand kongelig udstedt Skjøde paa sin Ejendom, med, som det hedder i Skjøderne, „dertil hørende Bygninger, Herlighed, Landgilde, Stedsmaal, Sigt og Sagefald, Ægt og Arbejde, visse og uvisse Indkomster, Rente og rette Tilliggelser, være sig af Ager og Eng, Skov, Mark, Krat, Hede, Kjær og Moser, Fiskvand og Fægang, Tørvegrøft og Lyngslæt, vaadt og tørt, inden Markskjel og udenfor, aldeles intet undtagen i nogen Maade, som nu dertil ligger, af Alders Tid ligget haver, og bør dertil at ligge med Rette, saa og Jagttretthighed til forskrevne Gods“.

Det forekommer mig, føjer Jens Jensen til her, at de faa, der den Gang dyrkede Skrivekunsten, har haft nogen Hang til at brede sig.

Skønt Indkøbsprisen ikke var høj, beløb den enkeltes aarlige Renteudgift sig efter Købet til 30—40 Rd., medens Landgilden, som man før maatte svare, kun var 8—10 Rd. Alligevel har alle foretrukket at blive Selvejere.

Først 17—18 Aar efter, at Jorderne her er gaet over

til Selvejendom, er de bleven udstykkede. Udstykningskortene, som findes paa Matrikulskontoret i København, er fra Aarene 1782—84, enkelte endog fra senere Aar.

Om Følgerne af Udskiftningen beretter Amtmand Hofman interessant i sin „Beskrivelse af Coldinghuus Amt“, trykt 1786*:

„Bønderne her i Amtet vare, medens de hørte Kongen til, dovne og overdaadige; men da de dyre købte dem selv, og deres Renter bleve tre Gange større end deres Udgivter, have de selv lagt Haanden paa Ploven, og nu de fik deres Jorder deelte, have de indkastet deres Kobler, røddet Buske, udgravet Moserne, opbrudt gammel Jord, og saaledes været utrolig flittige fremfor tilforn, hvorved de avler mere Korn, som ses af, at Tienderne er stegne til det dobbelte mod tilforn; der avles nu mere Hø, Kørne ved at tøjres give fast det dobbelte af Melk, Hestene og Faarene ere i bedre Stand, hvoraf daglig erfares den store Nytte, Delingen fører med sig.“

Et andet Sted i samme Skrift hedder det:

„I Hederne ere de fleste Gaarde paa 1½ til 2 Tdr. Hartkorn, thi paa større Hartkorn kan en Bonde ej vel ernære sig.

Nogle større Byer i Hederne, Bække, Bindeballe og flere, ere uddeelte, og Gaarde udflyttede. Det har gjort den Forandring, at forhen blev der en Tønde Hartkorn solgt for 30 à 50 Rd., nu derimod for 150 à 200 Rd.“

Til Held for de nye Selvejere falder det nu ind med gode Tider. I Løbet af 20—30 Aar stiger Priserne

* 23/7 1799 kom Andst og Slaugs Herreder ind under Ribe Amt.

paa Korn og Stude til det dobbelte, og Ejendomspriserne mere end fordobler sig i samme Tidsrum. Nu er der flere, der ser deres Fordel ved og har Lyst til at eje Jord; de køber Jord fra Gaardene, og der fremstaar saaledes en Del mindre Ejendomme.

1804 var der i Veerst Sogn 15 Gaarde, af hvilke 3 var udflyttede, samt 4 mindre Ejendomme.

De gode Tider har nok fristet en og anden til at være for godtroende med, hvormegen Gæld en Ejendom kunde bære. At bedømme dette var ingenlunde nogen let Sag. Veerst Sogn havde nemlig omtrent Halvdelen af sine Jorder liggende uopdyrket og i Hede, og Kreaturbesætningerne var smaa. Da man fra Fællesskabets Tid kendte Ulemperne ved Trevangsbruget, havnede man nu ikke saa sjælden i den modsatte Yderlighed: 6 Straaafgrøder og 6 Aar til Hvile, en Driftsmaade, der maatte give en ringe Avl, fordi man kun kunde gøde til den ene Kærv (Rug).

Om Avl og Besætning i Aaret 1802 giver G. Begtrup* følgende Oplysninger fra V. Gjesten:

„Jens J. Skjødes Gaard, Hartkorn 5 Tdr. 3 Skp. 2 Fdk. $\frac{3}{4}$ Alb., Avl i Traver:

Rug	36	Havre	39
Byg	15	Boghvede ..	55

Beboeren er en Mand, som driver sine Ting ordentlig efter Egnens Brug. Foruden ham selv og Hustru holdes en Karl, Dreng og Pige.

Hans Michelsens Gaard, Hartkorn 4 Tdr. 1 Skp. 3 Fdk. $1\frac{7}{8}$ Alb., Avl i Traver:

Rug	28	Havre	24
Byg	$18\frac{1}{2}$	Boghvede . . .	33

* Beskrivelse ov. Agerdyrkingens Tilstande i Danmark V, 103 f.

Manden er fattig, Gaarden drives maadelig af Mangel paa Kræfter.

En Bonde paa 4 Td. Hartkorn saar 12—16 Tdr. Rug (i tre Indtægter), 2—4 Tdr. Byg, 16—20 Tdr. Havre, 6—8 Tønder Boghvede, har 4 Heste foruden Plag og Føl, 6—8 Køer, 12—16 Stk. Ungkvæg; han tillægger aarlig 4 Kalve og sælger aarlig 4 Stk. unge Foderstude, endvidere 8—10—12 Faar, 1 stort Svin og en Tillægsgris. Pris paa Hartkornet er 500 Rd.“

Kort før Ryttergodsets Salg 1765 var Prisen pr. Td. Hartkorn 30—50 Rd., derefter steg den ifølge Hofman hurtigt til 150—200 Rd., nu er den altsaa oppe ved 500.

Da vi saa faar Krig og Statsbankerot med Pengekrise, daarlige Afsætningsforhold og sløje Priser til langt op i Tyverne, tvinges Bønderne til at leve meget sparsommeligt og passe nøje paa for at komme godt over de vanskelige Aar. Den Mand, der havde en Gæld, som blev opsagt til Udbetaling, eller af anden Grund ikke sad godt ved sin Ejendom, er bleven haardt ramt, og der var mange, der maatte gaa fra Gaarden: Om Ebbe Hansen fra Kjeldbjerg fortælles, at da han maatte forlade Gaarden, satte han sig udenfor paa en Sten og græd. Han havde endda Midler til at købe en mindre, velbygget Gaard i Nærheden, medens andre maatte rykke ud med Familien saa at sige tomhændede. I disse Aar lærte den danske Bondestand Nøjsomhed og Flid. En gammel Kone i Veerst har fortalt følgende om, hvorvidt Sparsommeligheden kunde drives:

„Om Søndagen og til „Pliskørsel“ brugte Karlene

lyseblaa Vadmelstrøjer. Sønerne fra Varregaard kørte jævnlig forbi mit Hjem; naar de skulde til Kolding med Favntæ, og jeg lagde da Mærke til, at deres Trøjer var saa korte, at den vide Vesteryg var synlig neden for Trøjen; naar de sad sammenbøjede paa Læset. Det saa ikke godt ud med de Vesterygge.*

I disse usigelig fattige Aar er det, at Vorbasse bliver Anneks til Veerst,* fordi Præsten, den dygtige Prædikant L. F. From, der 1819 var bleven Præst i Vorbasse og Hejnsvig, ikke kunde faa Føden af sit Kald. Efterat han flere Gange forgæves havde søgt om Forflyttelse, fordi Kaldet kun gav ham 17 Rdl. (!) om Aaret, benyttedes Vakancen i Veerst til at slaa Vorbasse sammen med Veerst-Bække, medens Hejnsvig blev Anneks til Grindsted. Pastor From flytter saa til Veerst Præstegaard, hvor han dog heller ikke kunde klare sig; Embedets Udgifter opslugte Indtægterne. Beboerne i Vorbasse, der nu havde faaet 3 Mil til deres Præst, nærede efter Flytningen et alt andet end venligt Sindelag overfor Pastor From, og nedbøjet af Næringsorger og Drillerier maatte han 1825 søge sin Afsked uden at opnaa hverken Pension eller Vente- penge. Et halvt Aars Tid efter blev han dog Præst i Norup paa Fyn.

Beboerne i Vorbasse androg Gang paa Gang om at faa Vorbasse-Hejnsvig Sognekald genoprettet. En Rejse til deres Præst kunde jo med deres Studekøretøjer og ad de sandede Hedeveje for fleres Vedkommende ikke endes paa en Dag, ligesom det jo ogsaa var en urimelig lang Vej for Børnene at gaa til Konfirmationsfor-

* Efter Pastor Møller, Kjærum, i „Kold. Folkebl.“

beredelse. I deres Ansøgning til Kongen lover de at betale Præsten det, de var pligtige til. Dette skulde man jo synes var en Selvfølge, men Stiftsprovst Koefoed illustrerer 1824 deres Offervillighed ved at berette, at Skolelærer Donslund i Vorbasse havde maattet anmode Amtet om Hjælp til at faa det ham efter Loven tilkommende Højtidsoffer inddrevet hos omtrent de to Trediedele af Sognets Beboere, og kun 4 Familier havde givet Offer til Præsten sidste Paaske og Pinse. Stiftsprovsten udtalte, at man hellere maatte gaa i Slaveriet end blive Præst i Vorbasse.

Efter From bliver Clasen Præst i Veerst-Bække-Vorbasse fra 1825—29. I sin Afskedsprædiken i Vorbasse skal han have sagt, at der kun var et godt Menneske i Sognet, Degnen! hvorpaa en af de tilstedeværende Mænd rejste sig, vinkede til de andre og sagde: Kom nu!

Clasen afløstes af Møller, og 1832 blev Vorbasse-Hejnsvig Kald genoprettet.

Den gamle Skik, at Konfirmanderne den sidste Dag før Jul skulde have en Hane med til Præsten, blev 1832 praktiseret paa den Maade, at Børnene fra Vorbasse mødtes i Kragelund med dem fra Bække, og saa slap de Hanerne løs og drev dem den øvrige Vej til Veerst Præstegaard.

1838 har Præsten i Veerst optegnet følgende i Embedsbogen:

„Kreaturhold i Veerst Sogn:

62 Heste og 9 Plage, 235 Køer (1837 om Sommeren 245), 50 Stude (70), 90 Ungkvæg (90), 13 Svin (40), 320 Faar, 68 Bistader (optaget 50), 1837 opfødtes

8 Føl og 40 Kalve (slagtet 180 Kalve), 770 Lam og 50 Grise.

Jordens Besaaning.

2 Tdr. Hvede, antaget at give 6 Fold, 200 Tdr. Rug (6 Fold), 90 Tdr. Byg (8 Fold), 200 Tdr. Havre (5 Fold), 90 Tdr. Boghvede (8 Fold), 4 Tdr. Ærter og Vikker (i Præstegaarden, 10 Fold), 80 Tdr. Kartofler (12 Fold), 12 Lispund Kløverfrø og 2 Tdr. Høfrø.

Produkters Forædling.

I Sognet findes 6 Væve, som for det meste holdes i Gang. Der væves Linned og Vadmel, alt i stor Simpelhed. 1 Teglbrænderi, der producerer ca. 100,000 Teglsten. 10 Kulbrænderier, som producerer 2000 Tdr.

Skolevæsen.

I Pastoratet er 2 Almueskoler. I disse Skoler er i 1837 undervist 180 Børn, Gennemsnit af 5 Aar 172 Børn.

Til disse Skoler, som ingen Kapital, Renter eller Jord ejer, er i Aaret 1837 uddelt som Byrde for Kommunen 162 Rd. 3 Mrk., efter 5 Aars Gennemsnit 180 Rd.

Fattigvæsen.

I hele Pastoratet er 1837 stadig forsørget 15 fattige, efter 5 Aars Gennemsnit 14. Ligeledes i fornævnte Tid forstrækket 5 fattige Familier, 5 Aars Gennemsnit 6. Til disse er uddelt Penge og Korn for 144 Rd. 3 Mrk., eller 5 Aars Gennemsnit 162 Rd.*

1834 fandtes i Veerst Sogn 66 Gaarde og Huse med 372 Mennesker.

1880 var der 27 Gaarde og 92 Huse med 613 Mennesker.

I Slutningen af Tyverne bliver Tiderne gode, og nu gaar det fremad fra Aar til Aar. Der pløjes Hede, grøftes ud og mergles paa Kraft, Avlen bliver større og Kreaturholdet forøges. Ved at saa Kløverfrø og Thimote i de merglede Udlægsagre, ser man det forunderlige, som der gaar Ry af overalt, at Græsset bliver saa stort, at det kan slaas. Først 1836 bliver Korn- og Smørhandelen livlig i Kolding, og tiltager derefter med Kæmpeskridt. Da Englænderne 1846 ophæver Korntolden, gaar Kornpriserne højt i Vejret.

Ogsaa Kreaturhandelen gav gode Penge. Præstens Optegnelser viser, at det særlig var Opdræt af Stude, man slog sig paa. Man brugte Stude som Trækdyr. En nulevende Mand stod 1850 paa et Sted, hvor han kunde se ud ad Landevejen, og saa Folk køre til Staden med Korn. Han talte da 18 Køretøjer, som var forspændte med Stude.

Man ser af Præstens Statistik, at der 1837 brændtes en Del Sten i Veerst; men det er dog først i 40'erne, Byggeriet rigtig tager Fart. De fleste af de gamle, hyggelige, solide og rummelige Stuehuse, som findes her i Sognet, stammer fra denne Tid.

De mange Kulbrænderier giver et Begreb om, hvor medtaget Skovene var bleven i Pengekrisens Tid. Trækul brændtes nemlig mest af Stubbene. Senere blev det almindeligt at brænde Smedekul af Tørv. Man skulde enten selv lægge Kul til eller betale Smeden for dem. Brugen af Stenkul var endnu ikke bleven almindelig.

For de 180 Rd., som hele Kommunens aarlige Skoleudgifter beløb sig til, kunde der med Billighed

ikke forlanges noget stort Kvantum Lærdom. Bøger og Blade var der ikke mange af i Hjemmene; Præsten var vel den eneste, der holdt en lille Stiftstidende eller en anden Avis. Det første Dagblad i Kolding begynder at udkomme 1849; men det var ikke inden i 60'erne, Folk her blev Avislæsere, og da Posten kun kom én Gang om Ugen, fik man alle seks Numre for hele Ugen paa én Gang.

Det Slægtled, der stod for Styret fra 1830 til op i 70'erne, havde ikke stort andet at tumle med end den hjemlige Bedrift: Marken, Besætningen og Byggeriet; men denne Opgave forfulgte de til Gengæld med en Energi og Kraft, som vi har Grund til at beundre og paaskønne. Det var ganske vist gode Tider for Landbruget; men den meget store Værdiforøgelse, som dette Slægtled frembragte, blev dog kun naaet ved Anvendelse af stor Sparsommelighed og utrættelig Flid, hvortil de gamle, der havde levet nær op ad Pengekrisens Tid, stadig følte sig tilskyndede.

Heden opdyrkedes, næsten enhver Ejendom fik nye Bygninger, og alligevel udbetaltes saa godt som hele den Gæld, man havde overtaget Ejendommene med.

Man ser Fremgangen ved at sammenligne Præstens Optegnelser fra 1838 med nedenstaaende Tabel over

Kreaturholdets Størrelse i Veerst Sogn.

Aar	1861	1866	1871	1876	1881	1888	1893	1898	1909
Heste . .	100	137	103	127	135	146	162	175	188
Hornkv.	543	599	604	660	728	659	792	824	1078
Faar . . .	561	771	749	768	633	433	504	451	269
Svin . . .	106	133	165	237	252	383	320	459	626

I Efteraaret 1863 paabegyndtes i Veerst en lille Højskole, hvis Virksomhed imidlertid helt forstyrredes ved Krigens Udbrud, og den kom ikke i Gang siden.

Da Rødding Højskole flyttedes til Askov, kom Eggen her ogsaa med i Højskolebevægelsen og den Fremdrift, som skabtes ved den. Der blev ikke forsøgt med Oprettelse af en Friskole her i Sognet; men men baade her og i Bække fandt de nye Skoletanker, som saa mange andre Steder i Landet, Raaderum indenfor Folkeskolen. Der oprettes Skytteforening, og de unge begynder at drive Gymnastik, god Sang og Leg finder Indgang i Hjemmene, der holdes flere Blade, købes Bøger, laves Læseforening, og Folk rejser tit en lang Vej for at høre et Foredrag. Bønderne faar større Interesse for Samfundsspørgsmaal og bliver sig mere bevidst. Derved svinder lidt efter lidt den krybende, men hyklede Underdanighed over for de andre Klasser, som gennem Aarhundreders Tvang var gaaet Bondestanden i Blodet.

Den gode, alsidige Oplysning og Uddannelse, som Ungdommen nu faar, gør den skikket til som ældre at klare sig gennem de vanskelige Tider, vi fik i 80erne, og til i det hele at magte de mange nye Op-gaver, som den nye Tid har ført med sig.

Efterat Gaardejer H. Skjøde i nogle Aar havde holdt et Fællesmejeri i Gang i Veerst, blev Andelsmejeriet „Kronborg“ oprettet 1888, samme Aar som Andelsslagteriet i Kolding begyndte sin Virksomhed. Og 1889 dannedes i Veerst en Vareindkøbsforening, der Aaret efter forandredes til en Brugsforening.

Til en Begyndelse blev Skolestuen brugt til Afholdelse af Foredrag, Foreningsmøder holdtes hos Hø-

keren, og Gymnastikken dreves i en Kørestald, indtil de unge fik Lov til at benytte nogle Fag Udhus til deres Øvelser. Ved forenede Kræfter fik de Grunden sænket saa meget, at det kunde lade sig gøre at springe over Træhesten uden at gøre Bjælkerne Skade. Men Trangen til et Forsamlingshus var der, og i Vinteren 1880—81 forsøgte det ved Tegning af Aktier paa 10 Kr. at skaffe den fornødne Kapital til Veje. Forsøget lykkedes over Forventning; i Løbet af Vinteren kørte Gaardmændene Byggematerialet paa Plads, andre gjorde senere gratis Haandlangerarbejde, og saaledes lykkedes det i Sommeren 1881 at faa et godt og rummeligt Gymnastik- og Forsamlingshus bygget for 2500 Kr.

Indbyggerantallet i Veerst Sogn.

Aar	1801	1840	1880	1890	1901	1906	1911
	374	411	614	560	554	559	89

Arealets Anvendelse i Aarene 1861—1907.

	1861	1866	1871	1876	1881	1888	1896	1907
Td. Land til Korn . . . . . }	827	981	937	1014	1130	1291	1229	1277
Rodfrugter ..	18	45	46	46	68	118	149	338
Boghv., Spergel, Bælg-sæd, Frøavl }	175	191	183	197	246	280	88	50

	1861	1866	1871	1876	1881	1888	1896	1907
Brak og Grøntafgrøder til Nedpløjning ... }	99	125	177	180	228	213	317	323
Græs og Grønt	1339	1272	1946	1545	1760	1773	1913	1595
Hede, Skov, Plantager, Byggepladser, Haver, Veje og lign. }	2025	1869	1194	1501	1051	802	786	924

Sognepræster i Veerst.

Stephan Sørensen	1600
Mads Stephansen.....	—
Niels Christensen.....	1640
Mads Birch	1669
Søren Gamst	c. 1687
Anders Hoe	til 1687
Elias Biener	„ 1717
Peder Friis	„ 1718
Hartvig Spleth	„ 1728
Niels Tøxen	„ 1747
Iver Hagelund	„ 1772
Niels Ibsen	„ 1773
Niels Højer.....	„ 1800
Niels Hesselberg	„ 1802
N. S. Bergenhammer.....	„ 1821
Lars F. From	„ 1825
E. H. Clasen	„ 1829

H. H. Møller	til 1844
C. E. Wraae ..	” 1856
C. P. A. Kofod	” 1867
A. Holm	” 1871
P. R. A. Herskind.....	” 1883
A. N. J. Huus	” 1887
R. A. Dahl	” 1901
C. Iversen	” 1908
J. Chr. S. Gad	

siden 1913 Provst for Andst m. fl. Herreders Provsti.

Af Lærerne ved Veerst Skole kendes:

Vanding	† 1804
Lindum, var Urmager og holdt Hjælpelærer .	† 1813
L. Kjær, var Seminarist	flyttede 1816
C. Hessel	til 1826
Cornelius	† 1832 eller 33
M. From	† 1840
M. Pedersen	† 1841
Andreasen	† 1851
Hansen	† 1861
Niels Peter Mortensen	pensioneret 1893
	† 1914 i Veerst.
Johannes Kappel	flyttede 1901
Peter Feddersen Jensen.	

Fra Bryndum Sogn.

Ældre og nyere Minder, ved Gaardejer Karl Hansen,
Gjesing. .

Naar jeg, som er en ulærd Bondemand, drister mig til at fortælle om mit Fødesogn i Fortid og Nutid, har det dels sin Grund i, at jeg altid har været stærkt interesseret i, hvad der har været oppe i min Tid, og taget livlig Del deri, dels i, at jeg fra min Ungdom har samlet og gemt paa Minderne.

Der er mange, som nok vil frede om de synlige Minder, men ikke agter paa den Skat af Minder, som ikke ses. Jeg tænker især paa paalidelige Meddelelser om stedlige Forhold, dels fra ældre Tid, dels fra vore nærmeste Forfædres Tid om, hvordan Egnen og de indbyrdes Forhold Mand og Mand imellem har været. At faa dette frem har sin store Betydning for den Slægt, der nu lever. Alt det, der nu er fremme, har sin Rod i Fortiden, saa er der da ogsaa Grund til at drage nogle af disse Fortidsminder frem. Ogsaa her gælder det, at selv om „Mindet lader som ingen Ting, er det dog et lønligt Kildespring.“

Blandt de Kilder, jeg har benyttet, nævner jeg Dr. O. Nielsen: Skadst Herred, nogle Bind af Samlinger til jydsk Historie og Topografi, Udklip af „Vestjyllands Social-Demokrat“ og andre Blade. En Del har jeg fra min Ungdom optegnet efter, hvad jeg har hørt

gamle, troværdige Mænd fortælle, naar de i de lange Vinteraftener sad og passiarede sammen, og noget har jeg fra gamle Dokumenter, jeg er kommen i Besiddelse af.

Hr. Pastor Kelstrup, Bryndum, har været saa elskværdig at laane mig Embedets Kaldsbog, „Liber daticus“, som gaar tilbage til Aaret 1777; herfra stammer mine Oplysninger om Præstegaarden. Enkelte Præster har opnoteret adskilligt om Begivenheder i Sognet; men de fleste har intet optegnet eller da meget lidt af almindelig Interesse.

Min Ungdomsven, Hr. Lærer Yderik, Odense, har overladt mig sin Faders gamle Papirer; særlig hans Optegnelser fra 1864 tror jeg, vil blive læst med Interesse. Gaardejer Søren Villadsen, Kjersing, har givet en Karakteristik af den gamle Degn. Og til dem derfor min bedste Tak. Blandt de mundtlige Fortællinger har jeg skelnet stærkt mellem det virkelige og det mindre sandsynlige. Enkelte nulevende Mænd har jeg taget med, da jeg synes, at deres Gerning blandt Sognets Beboere var for god til at glemmes og nok fortjener at mindes gennem flere Slægtled.

Bryndum Sogn — Navnet skrives i det 14. Aarhundrede „Brunnum“ — har et Areal af 8,600 Tdr. Land af meget uensartet Beskaffenhed; enkelte Steder, saaledes en Del af Forum, Forumlund og Fuglbæk, er Sandjord, hvorimod det øvrige for Størstedelen bestaar af god Muldjord med Lerunderlag. I Sognet findes følgende Byer og Gaarde med særlige Navne: Bryndum, Gjesing, Kjersing, Spangsbjerg Mølle, Tarp, Bryndumdam, Forum, Forumlund, Fuglbæk, Astrup og Balle.

Sognet er rigt paa Oldtidsminder; der er saaledes en Mængde Kæmpehøje, O. Nielsen angiver i 1860

Tallet til 180, og allerede den Gang var vel mange blevet jævnet. Dette tyder paa, at Sognet i Oldtiden har været tæt bebygget. Men man har ogsaa mént, at det muligvis skyldtes, at Færdselsvejen fra Syd til Nord gik gennem Sognet; her har altsaa de indvandrede Folkestammer begravet deres døde, som enten faldt for Fjendehaand eller døde af Sygdom og Ælde.

Første Gang, Bryndum omtales, er vistnok i et Pavebrev fra Nicolaus IV., dateret 5. Jan. 1289. Det fortæller om en lærd Herre, Magister Jacob af Danmark, som uden pavelig Dispensation havde oppebaaret Indtægterne af 3 Sogne kald (Hostrup i Slesvig og Jerne og Bryndum i Ribe Stift). Dette maa være blevet paatalt, og den lærde Herre fandt sig bevæget til frivillig at give Afkald paa dem alle; men da han frivillig havde resigneret, blev han, fordi han havde brugt Pengene „til at finde Kundskabens Perle“, fritaget saavel for at aflægge videre Regnskab som for videre Tiltale i denne Sag. Brevet findes paa Latin i Ny kirkehist. Saml. III., Side 383. Da Reformationen blev indført, hørte Bryndum Sogn samt Sognene Nord og Øst for til de Sogne, hvis Bispetiende vedblev at tilfalde Bispeembedet i Ribe, selv om Navnet her som andet Steds forandredes til Kongetiende.

Naar Bryndum flere Gange i de følgende Aarhundreder findes omtalt, skyldes dette for en stor Del, at den gamle Kongevej fra Ribe til Varde gik gennem Sognet. Den kaldtes Ryttervejen, og gamle Folk véd endnu at fortælle om, hvor Rytterstalden i Bryndum laa, nemlig lidt Sydvest for, hvor Skolen nu ligger. Ryttervejen var en Vej gennem Landet, som var anlagt til Brug for de kongelige Herskaber og Lensmænd, naar de drog til Tinge og paa Gæsteri; senere

blev den Postvej. I de Tider har Bryndumboerne tit været Vidne til, at saadanne høje Herrer rejste gennem Sognet og slog sig ned her. Saaledes rejste Kristian III. to Gange, 1536 og 1539, ad denne Vej, og følgende Beskrivelse fra „Tegnelser fra alle Lande“ giver et ganske godt Billede af Forholdene. Kongen tog fra Ribe Mandagen efter Søndagen Judica (sidst i Marts) 1536 og laa i Bryndum Præstegaard hos Hr. Hans; men den, der skulde betale Kost til Kongen og hans Følge, var Niels Lange, Lensmand paa Vissebjerg. Og at det ikke var nogen billig Historie, ses af, at der til hvert Maaltid skulde bruges følgende:

1½ Oksekrop (fersk Kød),
 8 Faarekroppe,
 30 Høns,
 ½ Td. saltet Fisk,
 30 tørrede Kabliover,
 300 tørrede Flynder,
 300 tørrede Hvillinger,
 ½ Td. saltet Sild,
 1 Fjerding Smør,
 10 Sider Flæsk,
 40 Tdr. Øl,
 100 Tdr. Havre.

Dertil fersk Fisk, Æg, Løg, Gryn, Lys og Brød, „saa meget som Behov gøres Dag og Nat“. Dertil kommer Staldrum, Hø og Straafoder til 280 Heste.

Samtidig afgjorde Kongen Retssager; saaledes var til Bryndum Præstegaard indstævnet Nis Persen fra Hygum og Nis Ibsen i Briksbøl til at møde i Anledning af Uenighed om en Gaard.

Næste Dag tog Kongen til Varde; men 1539 var han igen i Bryndum paa Gennemrejse.

Bryndum blev ogsaa Station for den kongelige Post. Postvæsenet udviklede sig meget langsomt i Danmark, og Vestjylland var (naturligvis) bagefter. I 1652 var man kommen saa vidt, at Brevsager ved Hjælp af Postbønder bragtes ad følgende Rute: Ribe, Gredstedbro, Tømmerby (Sneum), Bryndum, Varde. Fra Varde bragtes Posten paa lignende Maade til Ringkøbing, men længere blev den ikke befordret; de, der boede Nord for Ringkøbing, maatte selv afhente den der. Trods den langsomme Befordring var det ikke saa billigt at sende Breve af Sted. Et Brev fra Ribe til Varde kostede 3 Skilling, fra Ribe til Ringkøbing 6 Skilling og fra Varde til Ringkøbing 4 Skilling. 1 Skilling var i Værdi omtrent 8 Øre i vore Penge.

Det er vel ogsaa Bryndums Beliggenhed ved Ryttervejen, der er Skyld i, at Sognet led saa meget i Svenskekrigene; Svenskerne kom dragende gennem Sognet, og de brændte og skændte som sande Vikinger. Præstegaarden og en Mængde Bøndergaarde brændtes af til Grunden. Vel byggedes en Del op igen, men det var til liden Glæde; for efter Svenskerne kom vore „Venner“ Brandenburgerne, og de var om muligt endnu værre.

Præsten Jon Madsen, der har foræret Bryndum Kirke dens smukke Altertavle, et meget kostbart Stykke, der vidner om, at han maa have været en velhavende Mand, blev i denne Rædselstid bragt til Bettelstaven ligesom mange af hans Sognebørn. I en Optegnelse skriver han: „Hvad Skade jeg ellers har taget af det kejserlige og allermest af det svenske Folks ofte paa-komne bedrøvelige og skadelige Udplyndring og ellers

i mange andre Maader, kender kun Gud, som véd alting, og mange ærlige.“

Da hans Svigersøn og Efterfølger Peder Jensen Grønholt 1658 eller 1659 overtog Embedet, var Præstegaarden ganske udplyndret af de allierede, undtagen en ringe Del, der udlagdes til Hr. Jons Kreditorer, og herover kom han selv i stor Gæld og Vidtløftighed. Ved et Syn efter Krigen (1660) fandtes i Bryndum 1 Kronegaard og 1 Hospitalsgaard ganske forarmede, saa godt som øde, de andre meget forarmede; i Forum var 1 Gaard, der tilhørte Visselbjerg, ganske øde, de andre meget forarmede; Forumlund $\frac{1}{2}$ Gaard, den eneste, der den Gang var, ganske øde; Fuglbæk saa godt som øde: i Gjesing var alle Gaardene saa ødelagte, at en stor Del af Jorden ej dyrkedes; Kjersing var meget forarmet; Bryndumdam var næsten udyrket. Naar man erindrer, at der 1649 ifølge Jon Madsens Opgivelse i Sognet fandtes ialt $2\frac{1}{2}$ Gaard, forstaar man, at det var en Aareladning, der forslog noget.

I 1864, da Østerrigerne var her i Landet, kom de marcherende ind over Marken og ledte efter Ryttervejen og Stalden; men nu er ethvert Spor af disse forsvundet.

Sognet blev i ældre Tid kaldet Rakkersognet ligesom Føvling Sogn i Malt Herred. Ældre Folk har fortalt, at Rakkerhuset laa, hvor de tre Sogne, Bryndum, Alslev og Guldager, støder sammen, og det maa antages, at det var fælles for de tre Sogne, siden de hver har afgivet en Part af Byggegrunden. En af dem, der bar Rakkernavnet, og som stammede derfra, boede indtil 1868 i et Hus Vest for Spangsbjerg Mølle.

Et ganske godt Billede af den Fremgang, der har

været i Sognet i de sidste 100 Aar, faar man ved at betragte Indbyggerantallet, der har været følgende:

1801: 488, 1840: 580, 1860: 687, 1890: 733, 1900: 950 og 1911: 1300; i det sidste Tal er dog medregnet 100, som bor paa Sanatoriet.

Og der er sket store Fremskridt i Sognet, især i de sidste 25—30 Aar. Før den Tid laa omtrent Tredieparten, især mod Nord og Øst, i Hede; men nu har Ploven og Plantning udslettet næsten ethvert Spor heraf. Gaarde, der den Gang mest bestod af Hede og ukultiveret Mose, er nu helt opdyrkede, og det er baade Husmænd og Gaardmænd, der har været med i dette Arbejde. Og mange har begyndt med smaa Midler: med lejet Drivkraft, senere en Stud, der fik Koen eller Køerne til Hjælp, indtil de fik en Hest; og nu er der ofte 2 eller 4 Heste paa den samme Ejendom.

For den, der kun kender det nuværende Sogn, lyder det underligt, hvad en gammel Mand, der nu er 70 Aar, har fortalt mig: at han som Dreng sammen med en anden Dreng fra midt i April til Mikkelsdag passede mellem 100 og 150 Faar ude i Bryndum Hede, hvor Gaardmændene havde taget dem paa Græs, ja det var jo mest Lyng. Græspenge for et Faar med Lam var 24 Skilling (nu 50 Øre). Ogsaa med Hensyn til almindelig Velstand er der sket store Fremskridt, og man skal vist lede længe for at finde et Sogn med saa lidt Fattigdom. I mange Aar har der ikke været Fattigudgifter; og det har til Tider været vanskeligt for dem, der uddelte de Penge, som kom i Kirkebøssen, at finde nogen, som trængte til dem. I mange af Sognets Byer findes ikke en Husmand, som ikke selv driver sin Jord, og jordløse Huse findes næsten ikke.

Bryndum.

Gaardene i Bryndum har tidligere ligget samlet om Dammen, der da var fælles Brønd; nu er de, som i Sognets andre Byer, udflyttede. Udskiftningen fandt Sted 1782, men Udskiftningsforretningen er forsvunden, hvilket er Tilfældet i de fleste Byer; den blev ved Udskiftningen al Tid lagt hos den største Lods-ejer, hvor Beboerne havde fri Adgang til den og Bykortet, naar der opstod Trætte mellem dem indbyrdes om Skel mellem Markerne, om Veje eller om Jord, der var udlagt til Fælleseje. Var Manden nu skødesløs med disse Ting, forgik de jo med Tiden af Slid og Ælde. Enkelte har dog med Forsæt tilintetgjort dem, naar de mente, de kunde have For-del deraf. En Mand har saaledes fortalt, at da nogle Bymænd kom i Trætte om Byens Fællesjord, og et Par af dem gik hen for at se Bykortet, tog Konen det og kastede det ind i Bagerovnen, som hun netop var ved at varme; dermed mente hun, at den Sag var klaret.

Det er imidlertid endnu muligt at faa Oplysning om disse Forhold, idet der fra Landsarkivet i Viborg kan faas Afskrift af Udskiftningsforretningen (en saadan Afskrift koster kun op imod en halv Snes Kroner), og jeg vil indstændig tilraade enten enkelt Mand, der ønsker Oplysning om Byens gamle Forhold, eller flere i Fællesskab, at anskaffe den, da den giver Oplysning om mangt og meget, især om, hvor vanskeligt et Hverv det var at faa det gamle indgroede Fællesskab ophævet og at faa Jorderne fordelt mellem Lodsejerne, saa at enhver kunde faa tilstrækkeligt af Ager, Eng og Hede i Forhold til sit Hartkorn. De fleste Steder har der været klaget over Ordnin-

gen af dem, der har følt sig forurettet, og ofte har det staaet paa i 2 à 3 Aar; men som Regel har Klagerne hjulpet lidet eller intet, da det jo ikke har været Kommissionens Hensigt at forfordele nogen.

Ved Udskiftningen vedblev Dammen at være Fælleseje; men da den nu for en Del er udtørret, har Gaarden, i hvis Matrikelsnummer den ligger, faaet Græsningsret paa dette Areal mod, at Ejeren beværter Mændene med Spise og Drikke Fastelavnsmandag hvert Aar. Man kalder det „at drikke Dammen tør“; denne Skik har været brugt i mange Slægtled og holdes endnu i Hævd.

Blandt de mange dygtige Landmænd, der har dyrket Bryndums, i Hovedsagen frugtbare Jord, maa især nævnes to.

Gaardejer Jakob Nielsen modtog i Halvfjerdserne en Gaard, der den Gang havde en Værdi af 15—16000 Kr. Han tog straks fat paa at gøre den til en Mønstergaard baade med Hensyn til Agerdyrkning og Besætning, særlig ved udvidet Rodfrugtdyrkning og stærk Fodring; og han kunde med Tiden holde en Besætning af mellem 70 og 80 Kreaturer og 10—12 Heste. Markerne blev hegnede med levende Hegn, og hvor Ploven ej kunde gaa, kom et Træ til at staa. 1913 afhændede han Gaarden for 80,000 Kr. Den er nu udstykket og har vistnok en Værdi af 100,000 Kr. Ogsaa paa mange andre Omraader virkede han til stort Gavn; jeg skal særlig nævne Afholdssagen, som han med en aldrig svigtende Udholdenhed virkede for i 25 Aar, i hvilket Tidsrum han var Formand for Foreningen her.

Den anden Mand er nu afdøde Sognefoged, Dannebrogsmænd Hans Sørensen, der var en Type paa den

ægte jydsk Bondemand, og som i sin Tid al Tid blev spændt for Læsset, naar der skulde startes noget til Sognets Bedste. Han var saaledes Ophavsmanden til Bryndum Mejeri, der som et af de første her i Egnen blev bygget 1885, og som fra en lille Begyndelse med 1 Million Pd. Mælk blev et af de største med 8 Millioner Pd. Den Uegennyttighed, hvormed han al Tid røgtede de ham betroede Hverv, skaffede ham mange Venner, og hans Minde i Sognet fortjener at bevares til sene Slægter.

Lige Nordvest for Kirken laa for ikke ret mange Aar tilbage 3 à 4 smaa Kæmpehøje; det ses endnu tydelig, hvor de har ligget. Indgravet i den ene af dem laa et lille Hus, hvoraf kun Taget med lidt Mur og nogle smaa blyindfattede Vinduer ragede over Jordoverfladen. Her boede indtil 1820—30 en Kvinde, som al Tid gik i Mandfolkeklæder og med en høj, stiv Hat. „Gal Karen“, saaledes kaldtes hun, stillede al Tid ved Ligvognen, naar der kom en Ligskare til Kirkegaarden, for at faa det Langhalm (Tag), som Kisten var afstivet med i Vognen; det brugte hun til at vedligeholde Taget paa Huset med. Ligeledes indfandt hun sig regelmæssig efter hvert Gilde, Bryllup eller Begravelse for at faa Del i Levningerne af Gildemaden, og hun blev vistnok godt aflagt, maaske mere af Frygt end af Medlidenhed, da hun havde en hvas Tunge.

Ved Kirkegaardslaagen mod Vest laa indtil 1870, kun adskilt fra Kirkegaardsdiget ved en smal Kørevej, en meget stor Kæmpehøj (Bavnehøj), der var et Sidestykke til den, der ligger paa Kirkegaarden, maaske knap saa stor i Omfang, men lidt højere. Da den laa meget i Vejen for Vognene, der skulde holde ved

Kirkegaardsporten, flyttede Sognets Beboere den ved fælles Hjælp ned Nord for Kirkegaarden, hvor der fandtes en Mængde omgravet Jord, hvor Beboerne i mange Aar havde taget Sand til Veje og Byggematerialer — en rigtig øde Sandørk. Ejerne af Bryndum Kirke lod det saa tilplante, og nu staar der en dejlig Granlund, som kan afgive en hyggelig Festplads.

Ved Kirken ligger et af Egnens smukkeste og bedst indrettede Forsamlingshuse, ligesom der ogsaa er bygget en Hestestald med Plads til 32 Heste.

Gjesing,

ikke Gesing, da den jydsk Udtale er Giesing, ligger sydligst i Sognet og er den største af Sognets Byer.

Byen blev udskiftet 1788 og bestod da af 16 Gaarde og 10 Huse. Paa de 4 Gaarde var der Hospitalsbønder til Ribe Hospital, paa de 3 var der Hospitalstjenere, 1 tilhørte Hans Hansen i Spangsbjerg Mølle, og 1 tilhørte Bryndum Kirke. Paa 3 Gaarde var Fæstere, til Søren Spangsbjerg i Uglvig, Jerne Sogn, til Kristen Jensen i Gjesing og til Niels Nielsen i Ho; Resten var Selvejergaarde.

Gaardene laa samlede i 3 Dele: mod Vest i Byen laa 9 Gaarde, der hvor Vejen til „Vesterbyen“ gaar fra Landevejen (lidt Syd for Baneoverskæringen) laa 5, og lidt Syd for dem igen laa 2 Gaarde, de to sidste var sammenbyggede og bar Navnet „æ Stejgaard“; i en Stue i en af disse Gaarde holdtes i mange Aar Skole, indtil der blev bygget en. Gaardene havde deres Navne af, at der over Engen til „Vesterbyen“ gik en Sti, opfyldt af Rullesten, for at Færdselen kunde gaa lige til; endnu findes Rester af denne Sti. Nu er alle Gaarde bleven udflyttede paa Marken; den sidste af de

5 Gaarde midt i Byen blev udflyttet 1865. Her stod til den Tid midt i „Kaalgaarden“ en stor gammel Ask, den eneste i hele Byen; under denne samledes efter gamle Folks Fortælling i Fællesskabets Tid de 16 Bymænd til Grandestævne. Til at sidde paa var der opstillet Bænke af Sten eller Græstørv rundt i en Kreds med Oldermændens Plads i Midten.

Disse Grandestævner eller Vider, hvor de drøftede deres Vedtægter, sætter os tilbage til den Tid, da Bymarken var fælles Ejendom, saa at alle maatte være enige, for at der kunde udrettes noget. Da udgjorde hver By en afsluttet Helhed, et Lag, et Gilde med sin Oldermann eller Videfoged. Et Par Benævnelser, dannede af Ordet Vide, der betyder en Bestemmelse, for hvis Overtrædelse der betales Bøder, minder os om Forholdene den Gang: Videfogden var den, der holdt Regnskab med de skyldige; Videkæp var en Kæp, i hvilken Markmanden indskar Skurer, hver Gang en Mands Kvæg havde gjort Skade; Videbaand var et Maal, hvormed man fik sine Agre tilmaalt til Sæd og Græs. Bymændene havde jo Ager ved Ager. En Ager var omtrent 7—8 Favne bred; den var høj paa Midten, da den gode Jord blev pløjet sammen for ikke at være for nær ved Naboens. Mellem Agrene var en Strimmel Jord paa en Favns Bredde, hvor Stenene fra Marken samledes.

Om Sommeren samledes man efter Gudstjenesten; saa fremviste Markmanden sit Regnskab, og Oldermannen idømte Bøderne. En Del af Overtrædelserne straffedes med en Tønde 3 Dalers Øl; og af og til afholdtes Drikkelag for de indkomne Bøder.

Jeg har forgæves søgt efter de gamle Vider her fra Byen; men de findes ikke, og det er i det hele

faa her fra Egnen, der er bevaret; den eneste, jeg har truffet fra denne Egn, er fra Sønderho paa Fanø. Den gamle Ask er nu forsvunden, og faa nulevende tænker over, naar de kommer forbi Stedet, hvor den stod, hvormeget denne Plads betyder i Byens Historie, hvor mange Ting der er blevet ordnet, og hvor mange Tvistigheder der er blevet udjævnet i den Tid, da de Bestemmelser, her blev truffet, gjaldt for Byen som Lov og Ret. Det er det eneste Sted her i Sognet, jeg har kunnet faa oplyst, hvor de gamle Grandestævner holdtes, skønt hver By havde sin.

Udskiftningen begyndte d. 13. og 14. September samt 1. Oktober 1787 og sluttedes d. 28. Maj 1788; den blev ledet af en Landejendomskommission, bestaaende af Landinspektør Bie, H. Kaalhauge, H. Vartho og F. C. Aagaard. Da Situationskortet nu blev fremlagt, viste det sig, at der ikke kunde blive Plads til mere end 15 af Gaardmændene, naar hver skulde have sin Part af Ager, Eng og Hede, og det blev saa bestemt, at en af dem skulde flytte ud. En Mand ved Navn Hans Pedersen paatog sig dette imod at faa 3 Rigsdaler til hvert Fag Hus, han skulde bygge, og den Hjælp af de andre Gaardmænd til Kørsel, der tilkom ham efter Lovene af 23. April 1781 og 8. Juni 1787. Gaarden, der kom til at bestaa af 34 Fag Hus, blev Aaret efter (1788) bygget paa en Mark Nord for Byen, som kaldtes Lilletarp, der hvor Tarpkro nu ligger. For os er det nemt at se, at han gjorde en udmærket Handel: det er jo en stor Fordel at have hele Marken, Ager, Eng og Hede i eet Stykke; men de fleste har sikkert den Gang ment, at det var mere værd at blive ved at bo sammen. Nu er der paa denne Gaards Mark opstaaet en hel By med Kro, Mejeri, Brugsfor-

ening og Konditori, endvidere Smed, Slagter, Skrædder og Snædkere; og saa er der endda et Par gode Gaarde og nogle mindre Landejendomme.

Husmændene fik ved Udskiftningen hver 4 Tdr. Land Hede foruden et Stykke Jord til Kaalgaard. Nu er næsten alle Husene forsvundne, idet Jorden er købt ind til Gaardene. En Gaard, som blev stykket sammen af lutter Huse for mange Aar tilbage, kaldtes „Krempen“, et Navn som er fremkommet ved, at næsten alle Husene laa samlede paa dette Stykke Jord; og det var da en almindelig Talemaade: „Han bor i Krempen“, d. v. s. i smaa Omstændigheder.

Paa Gjesing Mark har ligget flere store Kæmpehøje, en kaldtes Bygumhyw, en anden Brownhyw. I Skellet mellem Gjesing og Kjersing ligger en meget stor Høj, Døshyw (Dyssehøj); den blev udgravet 1860, og da fandtes en Del Perler og et Pandesmykke af Guld. Ved Siden af ligger en Langdysse, ca. 30 Al. lang. I Skellet mellem Gjesing og Bryndum ligger Sognets største Høj, Skierhyw. Bymarken har været oversaaet med mindre Kæmpehøje, som Spaden og Ploven efterhaanden har jævnet. En enkelt Mand, Hans Kr. Kristensen, har dog haft Forstaaelse af, at disse gamle Oldtidsminder bør bevares, og han har ladet sine fredsmærke.

„Hist, hvor Vejen slaar en Bugt,
ligger der et Hus saa smukt,
Væggene lidt skæve staa,
Ruderne er ganske smaa.“

Det er Resten af et Stuehus fra en af de gamle Gaarde, der omkring ved 1820 laa midt i Byen; ogsaa dette Minde vil vel snart forsvinde.

Kjersing.

Navnet udledes af Mandsnavnet Kjær eller Kjar og Eng eller Vang. Der var i det syttende Aarhundrede kun en Halvgaard, som laa Nordøst for Byen og altid kaldes „Gammel Kjersing“. Resten var den store udstrakte Kjersing Hede. Her kunde man se de gamle opløjede Agre, hvilket jo er et godt Vidnesbyrd om, at den tidligere har været dyrket; men om det er den sorte Død eller Svenskekrigen, der er Skyld i Tilbagegangen, ligger i det skjulte. Fra Gammel Kjersing blev der ved Udskiftningen udstykket en Gaard, som siden blev delt i 2; disse 2 Gaarde blev atter hver delt i 2, saa der i mange Aar kun var 4 foruden Gammel Kjersing. Nu ligger der en hel By med 8 store velbyggede Gaarde, hver med en Besætning af fra 40—60 Kreaturer, samt nogle mindre Ejendomme, et slaaende Eksempel paa, at det er dygtige Landmænd, som har levet her, Folk, der har forstaaet at kultivere den stridige Hedejord. Det er især siden 1880, der har været Fart i dette Arbejde, og flere af Gaardene er fremstaaet paa lutter raa Hede. Som Foregangsmand paa dette Omraade skal her nævnes Gaardejer Hans Jensen, som 1880 købte en Gaard, der hovedsagelig bestod af Hede og Mose, for 14,000 Kr. Besætningen bestod den Gang af 12 Kreaturer og 2 Heste. Nu er Ejendommen delt i 3, der tilsammen repræsenterer en Kapital af 70,000 Kr., en Opkomst, der nok fortjener Opmærksomhed, og som viser, hvad der ved Arbejde og Flid kan bringes ud af raa Hedejord, naar den kommer under tænksomme og flittige Folks Hænder.

En anden Mand, der har gjort sig fortjent paa et andet Omraade, kan heller ikke forbigaaes, nemlig Gaardejer Søren Villadsen. I Halvfjerdserne flyttede

han sin Gaard ud i Heden, den ringeste, der var til Gaarden; denne kultiverede han straks til Have og Plantage, den Gang noget helt nyt her paa Egnen; det var nemlig kun ved Præstegaarden og Møllen, der fandtes større Haver. Nogle lo ad ham og mente, at det var spildt Arbejde, som der selvfølgelig aldrig kunde komme noget ud af. Men „den ler bedst, som ler sidst“, for nu ligger der ved Gaarden en stor, smuk Have, og rundt om Gaarden er der en frodig Fyrre- og Granplantage, der, naar man kommer fra Nord og Vest, helt overskygger Gaarden, der nu kaldes Solbakkegaard. Der er ingen Tvivl om, at han ved dette Eksempel har givet et godt Stød til Plantesagens Fremme her paa Egnen.

Paa Kjersing Hede laa der en Del Kæmpehøje og i Skellet mellem Kjersing og Spangsbjerg Mølle en hel Samling, store i Omkreds, men af ringe Højde; men ogsaa disse Høje er nu snart jævnedes af Ploven.

Spangsbjerg Mølle

ligger i Sydsiden af Sognet, lige i Skellet mellem Bryndum og Jerne Sogne; Mølledæmningen er Samfærdselsvej mellem de to Sogne. Den har tidligere tillige med Gaarden Spangsbjerg hørt til Jerne, men kom i Følge sin naturlige Beliggenhed til at høre til Bryndum Sogn. Den nævnes allerede 1427 i et gammelt Pantebrev, hvori der staar: „1427 pantsætter Væbner Lyder Esbensen til en velbaaren Kvinde Ingeborg, Jep Jensens Efterleverske, af Varde, Spangsbjerg Gaard og Spangsbjerg Mølle, liggende i Skads Herred i Jerne Sogn, med alle sine Tilliggender, Skov og Mark, Ager og Eng og Fiskedam, vaadt og tørt, intet undtagen,

for 100 Mark Sølv, som i Lybek og Hamborg ere gænge og gæve“.*

Allerede 1627 regnedes den til Bryndum Sogn. 1737 solgtes den af Anders Schiernbeck og Anna von Holsten paa Stensballegaard til Mag. Maturin Castensen i Jerne og tilhørte siden i nogle Aar det Maturinske Legat, der for 700 Rdl. solgte den til Hans Hansen, som døde 1792.

Lige ud for Taarnet paa Bryndum Kirkegaard ligger to meget smukke Ligsten, den ene over Hans Hansen og hans Hustru, den anden over hans Søn. Paa Stenene har staaet følgende Indskrifter, som dog nu for en Del er udslidte:

„Denne Sten bedækker det Dødelige af den hæderlige Mand

Hans Hansen,

som er født udi Spangsbjerg Mølle den 6te Novbr. 1755, og hans dydelskende Hustru Ingeborg Nielsdatter, som er født paa Sønderriis den 7. Oktbr. 1755, hun døde den 15. August 1786, han døde den 16. Maj 1792, avlede tilsammen en Søn og en Datter.

Saa kort som disse To tilsammen levede

Saa reent saa ømt de og hinanden elskede.

Et godt Navn er bedre end en god Salve, og Dødens Dag bedre end Fødselens Dag. Prædikerens Bogs 7. Kap. 1ste Vers.“

Paa den anden Sten:

„Under denne Sten hviler til en glædelig Opstan-

* Saml. t. jydsk Hist. VI, 24.

delse det Dødelige af det forhen i Livet elskede Guds Barn

Sal. Hans Hansen,
født udi Spangsbjerg Mølle d. 8. Aug. 1786, døde d.
14. Marts 1791.

Hvil du Fromme, ingensinde
Glemme vi dit skønne Minde.
Tidlig gik du fra os her,
Ak du var os alle kjær.
Lev nu salig i Guds Rige.
Hvil i Fred til hist igen
Vi dig see i bedre Hjem.

Her vi dig Farvel nu siger
Ægtefælle, Fader, Ven,
Vi dig see i Himmelen.
Hvad for os du kære var
Vi ej Ord at takke har.
Hæder følge med dit Minde.*

Datteren, som overlevede dem, skal efter gamle Folks Fortællinger være bleven gift og bosiddende i Kvaglund, hvor der endnu lever Folk, som bærer Møller-Navnet. Nogle gamle Sølvskeer, hvori der i Skaftet var indgraveret en Mølle, og som var fra Hans Hansens Tid, blev af en gammel Kone, som man kaldte An' Møllers, solgte til Møller Hans Chr. Hansen og havnede saaledes atter i Møllen.

Spangsbjerg Mølle var 1787 sat til Mølleskyld af 4 Td. 2 Skp. 2 Fdk. og i Jordskyld til 1 Td. 5 Skp. 2 Fdk. 2 Alb. I Følge kgl. Bevilling af 1793 til Forpagteren Jens Andersen Høg har Møllen, foruden Retten til at male Korn, tillige faaet Ret til at indlægge en Pillekværn til Forarbejdning af Mel og Gryn, imod en aarlig Afgift af 2 Rbdl. til den kongelige Kasse.

1812 ejedes Møllen af en Mand ved Navn Hans

Nissen, som solgte den til Ejeren af Sønderriis Hovedgaard for 2668 Rbdl. Denne solgte den igen til Andreas Pedersen, i hans Tid brændte den (1834); den var da brandforsikret for 2740 Rbdl., nemlig Møllen for 1400 og Gaarden for 1340 Rbdl. 1850 solgte Andreas Pedersen den til Ejeren af Krogsgaard, Niels Hansen, som straks lod den gamle Vandmølle nedrive og byggede en ny og tidssvarende Mølle. 1859 blev der tilbygget en Vindmølle, som særlig var beregnet for Maling af Hvede til Flormel. Ogsaa Gaarden ombyggede den gamle Niels Hansen; han overdrog den i Forpagtning til sin Søn Hans Chr. Hansen, som saa i 1865 fik den tilskødet for 7500 Rdl. Gaarden var den Gang og er endnu en af Esbjerg Omegns smukkeste Gaarde, særlig paa Grund af Beliggenheden paa Bakkeskraaning og dens smukke Have, og mangen Maler har sat den paa Lærred.

Møllen, som var praktisk anlagt med udmærkede Kværne og alle Datidens bedste Maskiner, havde en udmærket Søgning fra en stor Omegn, da man blev baade hurtigt og godt betjent. Da der i Reglen var beskæftiget 2 à 3 Møllersvende foruden Hansen selv, gav det meget Toldkorn, som han anvendte til Studefedning. Hvert Efteraar blev der indkøbt 20 à 24 store Trækstude; det var jo i den Tid, da hveranden Mand kørte med Stude. De blev saa opstaldede og fedede om Vinteren, og Spangsbjerg Møllens fede Stude var al Tid anerkendte som fineste Kvalitet.

Ved at anvende Kornet paa den Maade skaffede han en kraftig Gødning til Gaarden, og efter 20 Aars Forløb var der 80 Td. Land opdyrket, medens der ved Modtagelsen kun var opdyrket 25—30 Td. Land af de 117 Td., som Gaarden bestod af. Og medens Besæt-

ningen til at begynde med var 6 Køer og 2 Heste, fandtes der efter 20 Aar om Vinteren ca. 60 Kreaturer foruden Heste og Svin.

Ved Vindmøllens Opførelse slog han ind paa at gøre den til en Handelsmølle og forsyne Købmændene i Varde, som da var nærmeste Købstad, samt de handlende paa Landet, Fanø og Sønderho med Flormel og alle andre Slags Mel og Gryn; indtil Esbjergs Opkomst gik Vognen 1 à 2 Gange ugentlig til Varde. Da Esbjerg siden fik Betydning, ophørte Kørselen til Varde; men nu gik den ikke 1 à 2 Gange ugentlig, men i mange Aar 2 Gange daglig, fuldt belæsset ind til Byen, og før Valsemøllen kom, forsynede Hansen omtrent hele Esbjerg Befolkning med Brødkorn.

Han var en rigtig Type paa den vestjydske Handelsmand. Og det er især morsomt at lægge Mærke til hans Forretninger paa Fanø, hvor Navnet „Spangsbjerg Møller“ havde en god Klang. Det var i den Tid, da der blev bygget mange Skibe paa Fanø, og i de fleste af disse tog han Aktier. Men i Stedet for at udbetale Penge forsynede han Skibet med Levnedsmidler; paa den Maade fik han sine Varer afsat uden Mellemmænd, og mange af de gamle Skibskaptajner paa Fanø har gjort deres første Rejse sammen med en af Spangsbjerg Møllers fede Stude og Svin.

Da det var en gylden Tid for Sejlskibene — de kunde efter faa Aars Forløb sejle sig fri, som det kaldtes, d. v. s. baade Kapital og Renter var betalt, ja enkelte gjorde det flere Gange — blev han efter vestjydske Forhold en meget formuende Mand.

Da Esbjerg Havn skulde anlægges, slog han sig sammen med et Par andre forudseende Mænd og opkøbte Omegnens kolossale Oplag af Kampesten; og

da hver Favn leveret i Esbjerg kostede 18 à 20 Kr., blev det en Sum af over 100,000 Kr., der stak i dette Foretagende. Paa Nygaardsmark stod der Favn ved Favn paa flere Tdr. Land, og det var paa den Tid en gængs Talemaade, at Spangsbjerg Møller forvandlede Stene til Brød. Det var en fast Regel, at for hvert Læs Sten, der kom til Esbjerg, kom der en Sæk Korn tilbage; det var nemlig efter den langvarige Tørke i 1868, saa Bønderne næsten intet Korn havde.

Ogsaa paa mange andre Omraader var han forud for sin Tid. Saaledes omtaler O. Nielsen i sin Bog „Skadst Herred“ ham som en af de Mænd, der har ydet ham værdifuld Støtte ved at udfylde to antikvariske Kort, lige som han har staaet ham bi paa mange andre Maader.

Ogsaa som Kender af gamle Sager havde han et skarpt Blik, og Spangsbjerg Mølle har huset mange antikvariske Rariteter. Han berejste jo stadig Landet i Handelsanliggender, og da han ikke var nøjeregnende med Prisen, blev han gerne Ejer af de gamle sjældne Sager, han traf paa. Min Hjemmelsmand, for Resten hans Søn, har saaledes fortalt mig, at han en Gang i Skodborg fik fat paa et Tæppe, som skulde være syet af Eleonora Kirstine Ulfeld i Fængslet. Tæppet bestod af blaat Klæde (ca. 3×6 Alen), hvorpaa der i Midten var syet en legemsstor Kristusfigur, uden om denne var der en Bort af Blomster og uden om igen lange Silkefrynser. Tæppet blev gennem en Mand, som rejste der over med det, tilbudt Nationalmuseet i København; men da Prisen var meget høj, blev der svaret, at hvor gerne de end vilde eje det, havde de desværre ikke Raad til at købe det. Det blev saa købt af en Antikvar og siden solgt til Paris.

Ogsaa en meget stor Urne, hvorpaa Valdemarerne var afbildede, var han kommen i Besiddelse af. Den blev solgt til en Antikvar i København, og da Czaren af Rusland, Christian IX.s Svigersøn, en Dag spadserede paa Københavns Gader, fik han Lyst til den, gik ind og købte den og indlemmede den i den kejserlige Kunstsamling i St. Petersborg, hvor den nu findes. Det var kun et Par Eksempler; men hans Samlinger af gamle Sager var og er endnu meget righoldige. Han ejer f. Eks. en Del udskaarne gamle Kister og en Mængde gamle Guld- og Sølv-sager.

Paa Bakkeskrænterne langs Møllebækken har han sat sig et varigt Minde ved at tilplante 10 Tdr. Land. Det er mest Gran og Fyr; men ogsaa Bøgetræer findes der, saa ranke og slanke, at man ved at færdes under dem tror sig hensat til Østjylland.

Syd for Gjeseing laa stadig udyrket et stort Stykke Hede (godt 108 Tdr. Land), der var delt mellem Gaardene efter deres Størrelse; det blev gennemskaaret af den gamle Landevej fra Strandby Kro. Ved Landevejen laa for ca. 70 Aar siden en Smugkro, Nejrup Kro, der var et Tilholdssted for tvivlsomme Eksisterer, Smuglere (?), Kræmmere og Tiggere; men da Loven efterhaanden blev mere overholdt, kunde denne Kro ikke eksistere. Huset blev siden købt af Kommunen og anvendt til Fattighus.

I 1890 dannedes imidlertid paa Initiativ af Møller Hansen, Spangsbjerg Mølle, afdøde Dr. O. Bruun og Købmand Thorvald Nielsen, Esbjerg, samt flere af Omegnens Landmænd et Aktieselskab, der indkøbte dette Stykke Hede til Beplantning. Det kom saa under Hedeselskabet, og der blev lagt Fredskovsforplig-

telse paa det. Aktiekapitalen var 14,000 Kr. fordelt i Aktier paa 50 Kr.

I Løbet af nogle faa Aar var det tilplantet med Gran og Fyr, som lykkedes udmærket, saa der efter 15 Aars Forløb stod en udmærket Træbestand. Da Læge Brinch i Esbjerg, nu Overlæge paa Sanatoriet, undfangede Tanken om at faa opført et Sanatorium for Tuberkulosepatienter, da Luften her ved Havet særlig egner sig dertil, rejste der sig Kamp i Aktieselskabet for og imod at afstaa 18 Tdr. Land som Byggegrund og Friluftsplads til et Sanatorium. Det var især Aktionærerne i Esbjerg, som var imod dette, nogle af religiøse Grunde, da det var St. Josephs-søstrene, der vilde bygge og drive Sanatoriet, andre af den Grund, at det Stykke, som skulde sælges, var det, der først var blevet tilplantet, og som allerede nu kunde give en dejlig Spadsereplads for Byens Befolkning. I disse Dage blev Aktierne betalt med det dobbelte af, hvad de havde kostet, idet det ene Parti overbød det andet for at faa saa mange paa sin Side som muligt. Efter mange og lange, til Tider stormende Generalforsamlinger, og da der ikke kunde samles Flertal for en Lovændring, tog Bestyrelsen den fornuftige Beslutning at udleje det omstridte Areal til St. Josephs-søstrene i 50 Aar; hertil behøvedes nemlig ifølge Loven kun et Flertal. Samtidig tilbød Møller Hansen at sælge dem 5 Tdr. Ager og Plantage til at bygge Sanatoriet paa. Planen blev paa den Maade sikret, og der ligger nu en meget smuk Bygning med Taarn og Spir, indrettet efter alle Nutidens Fordringer og med Plads til 76 Patienter. Ved Siden af Sanatoriet er opført et Hospital samt en smuk Bolig til Overlægen.

Siden er der mellem Aktionærerne opnaaet en Overenskomst, idet Aktieselskabet overlod de 90 Tdr. Land til Esbjerg By for Aktiekapitalen, og til Gengæld fik saa Sanatoriet Skøde paa de 18 Tdr. Land. Dets Fremtid er altsaa nu sikret.

Esbjerg By har siden gjort meget for at forskønne Plantagen: der er bygget en smuk Pavillon, hvor der er Afholdsrestauration, og der er udhugget mange og lange Spadseregange med Bænke, som indbyder Esbjergs Befolkning til at søge Adspredelse og Hvile efter Dagens Slid og Møje. I Plantagen, som Esbjerg Byraad har givet Navnet „Nørreskoven“, vil der nu, ifølge en Beslutning af Aktionærerne i det opløste Selskab, paa Tomterne af ovennævnte Fattighus blive rejst en Mindsten for Foregangsmanden for dette Arbejde, afdøde Dr. Oskar Bruun i Esbjerg. — Det gamle forgaar, det nye opstaar!

I det øvrige Gjesing, særlig i den østlige Del, er der ogsaa lagt stor Flid paa Plantning, og der findes her flere Smaaplantager paa fra 2 til 15 Tdr. Land, saa mange fremmede overraskes ved at se dette, og det er ikke sjælden, de udbryster: „Det er jo et Stykke Fyn!“

Astrup,

(udtales paa Jydsk Aastrup) ligger i det nordøstlige Hjørne af Sognet og bestaar af en Del spredte Gaarde. Her laa 1791 en tiendefri Gaard samt 2 halve Gaarde, der tilhørte Præsteembedet. Den ene af dem benævnes Rasgaard; maaske Navnet er fremkommet ved, at den første Selvejer hed Rasmus Eskildsen.

For 2 Aarhundreder siden boede her en Herredsfoged, det var den Gang lovkyndige Bønder, der blev

Herredsfogeder; til at begynde med valgtes de af Bønderne, men siden af de kongelige Lensmænd. Han ligger begravet sammen med sin Hustru og en Søn paa Bryndum Kirkegaard lige Nord for Sakristiet; over Gravene ligger 2 store Ligsten, hvorpaa der stod følgende Indskrift, som nu er omtrent udslidt:

„Herunder hviler i Herren den højagtede og velfornemme Mand,

Christen Andersen Bygum,
fordum Herredsfoged i Skads Herred, som saligen hensov den 29. Juli 1734 udi hans Alders 66 Aar, herhos hans kjære Hustru, ærlige Gud og Dyd elskende Matrone, Kristine Mathisdatter, som saligen hensov den . . . . . udi hendes Alders . . . . . Aar.

De levede tilsammen i et kærligt Ægteskab i 36 Aar, avlede med hinanden 6 Børn, 5 Sønner og 1 Datter, hvoraf de 3 Sønner og 1 Datter saligen udi Herren forhen er hensovede. Gud give dem en glædelig og ærefuld Opstandelse. Jeg . . . . . min Fader, og han skal opvække mig af Jorden.“

Over deres Søn, som hviler ved Siden af, er lagt en Ligsten Mage til. Han skal efter Folks Fortælling være omkommen ved et Ulykkestilfælde, idet han paa en Ridetur i Marken skal være falden af Hesten og have brækket Halsen. Et Billede paa Stenen, nemlig en Mand til Hest uden Hoved, peger paa Troværdigheden heraf.

Gravskrift:

„Den Blomstrendes Æreskrone naar man retfærdig vandrer betragter da den nu hos Gud salige Jens An[dersen] Bygum barnefødt i Aastrup Anno 1711 hastig døde paa Marken imellem d. 30. og 31. Januar 1733

i sit blomstrende Aar, som var det 22de i hans Levetid. Den unge sine Blade maatte fælde og til Hvile lægge sig under denne Sten, hvis Ære dog skal være hisset uforgængelig; vi hans Støv og Aske ære, indtil vi samles med vor Frelser kære i hans Himmerig. Tænk paa mig min Gud til det Bedste.

Nehemias Bog 13. Kapitel 31. Vers.

De retfærdige skal være til evig Ihukommelse.“

Gravstenene er af belgisk Marmor; man ser paa dem symbolske Billeder af Døden og Forkrænkelsen, omkredsede af Blomsterornamenter. De hører til de smukkeste og bedst forarbejdede Ligsten fra den Tid, saa de har sikkert kostet mange Penge, og Folkene maa altsaa antagelig have været formuende. Og dog har deres overlevende Børn eller Familie ikke haft Raad eller Vilje til at mejsle Moderens Dødsdag og Dødsaar paa Gravstenen. — Utak er Verdens Løn!

Forum.

Navnet skrives i gammel Tid „Forthum“, endnu ind i det syttende Aarhundrede „Fordum“. 1335 døde Hr. Jakob af Bork, der for sin Sjælemesse i Ribe Domkirke til Domkapitlet gav en Gaard i Forthum, i Sognet Brunnum, der aarlig ydede 1 Øre. (1 Øre = $4\frac{1}{2}$ Mark Sølv.)

Byen bestaar dels af Sandjord, dels af Lerjord; den regnedes forhen for Sognets bedste Jord. En gammel Tiendeforening med Præsten viser saaledes, at Præstegaarden herfra fik sin Sæderug, og tillige, at der har været Forskel paa Jorderne. Tiendeforeningen, der er dateret 24. Juni 1799, lyder saaledes:

„Forum By, hvis Jorder er af bedre Bonitet end

de øvrige Byers, skal betale deres Tiende med $4\frac{1}{4}$ Skp. Rug af hver Tønde Hartkorn paa samme Vilkaar som de øvrige; men da Præstegaarden stedse har be-tjent sig af denne Bys Tienderug som fortrinlig god og ren Sæderug, saa skulde det staa Præsten frit for at lade det halve af denne Tiendeafgift levere in natura hvert Aar 14 Dage før Mikkelsdag, hvilket han hvert Aars 1. August maatte tilkendegive. Desuden blev det vedtaget, at da nogle af Beboerne har nogle skarpe Jorder, saa kunde de efter den hele Bys Erklæring ikke taale at svare lige med de andre, hvorfor der blev tilstaaet dem et Afslag af 1 Fdk. paa hver Tønde Hartkorn i de første 4 Aar."

Ved Landevejen, som gaar gennem Byen, laa — den ligger der for Resten endnu — en Gaard, hvor der i mange Aar dreves upriviligeret Krohold, og som kaldtes „Hopop“. Det var i den Tid, da Gaardmændene fra Egnen solgte deres Korn til Købmændene i Varde. Skønt Hestene den Gang var i lige saa god Foderstand som nu, saa var Vognene tungere, og da Vejene ofte var daarlige, blev Hopop et passende Bedested for Bønderne i Jerne Sogn. Hestene fik et Stykke Brød, Kuskene en Fireskillings Kaffepuns, og saa fortsattes Rejsen til Varde. Men paa Hjemvejen var det ikke altid saa let at komme hurtigt derfra; holdt der først 1 Vogn, blev det snart til 2 og 4; især paa Torve- og Markedsdage kunde der være livligt Rykind. Et langt Bord med fast Bænk og en løs foran i en 3 Fags Stue kunde være tæt besat med Gæster. Ved saadanne Lejligheder blev der naturligvis givet mange Omgange; men da Øvrigheden, der godt kendte Forholdene, ikke nogen Sinde har grebet ind, maa man antage, at det ellers er gaaet af uden Udskejelser. Ved Esbjergs Op-

komst og ved, at Gaarden skiftede Ejer, nedlagdes det af sig selv.

Forumlund

var et Par Slægtled tilbage kun en Gaard, der bestod af Sandjord samt et Hedeareal paa ca. 300 Tdr. Land, som grænsede sammen med Varde Hede.

Denne store Hede var i gamle Dage meget frygtet af dem, der nødtvungent maatte færdes der ved Nattetide, f. Eks. efter Doktor eller Dyrlæge, da man her maatte rejse en hel Mil gennem lutter Hede. Og det var sikkert ikke uden Grund, at Vejen havde et daarligt Ry. Særlig frygtede man Lavningen ved , her har tidligere været et større Vandløb, nu er der kun en Bæk, over hvilken der fører en Bro. Saa sent som 1860 meddeles der om Overfald her; det var i Februar Maaned dette Aar, at to Mænd her fra Sognet havde været i Varde med Doktoren. Da de paa Hjemvejen kørte over nævnte Bro, faldt den ene Hest pludselig, idet der var spændt et Reb over Vejen. Kusk gav Hesten en af Pisken, saa den kom paa Benene igen; da den anden Mand imidlertid kastede et Blik tilbage, saa han, at et Par Karle sprang op for at gribe i Vognen; men de fik ikke fat, og de to Mænd slap med Skrækken.

Endnu ligger her store Hedestrækninger; men det svinder stadig i dem. Den ene Gaard, Forumlund, er delt i 4 Gaarde og et Par Huse, og Agrene æder sig længere og længere ud i Heden. Den nordligste Del, der støder op til Varde Plantage, egner sig mindre godt til Dyrkning, men derimod udmærket til Plantning.

Fuglbæk

var ogsaa tidligere en Gaard; der er nu tre. For ca.

50. Aar siden lavedes der her en Del sorte Potter (Jydepotter). Som Dreng har jeg flere Gange hentet Potter her. Det er det eneste Sted i Sognet, denne Industri har været drevet.

Bryndum Præstegaard

var Sognets største Gaard og havde et Areal af over 300 Tdr. Land, af Hartkorn ca. 13 Tdr.; den ligger omtrent midt imellem Bryndum og Anneks sognet V. Nebel.

1649 skriver Præsten Jon Madsen følgende: „Præstelig Indkomster efter Høye Øvrigheds naadigste Bevilling af Bryndum og V. Nebel Sogne. Af Bryndum Sogn, hvori var halvanden og tyve Gaarde, Rug og Byg tilhobe 27 Ørter.* Havre henved 10 Tdr., af Boghvede, som lidet eller intet findes, gives ingen Tiende. Kvægtiende: Lam 6 eller 7, lige som Faarene er stærke til, Kider ingen, Kalve 1.

Af Nebel Sogn, i hvilken Sogn der er halvtjortende smaa Gaarde: Korntiende: Rug og Byg tilsammen 15 Tdr., Havre 6 Tdr. Af Boghvede ligesom i Bryndum Sogn. Kvægtiende: Lam 1 eller 2, sjælden derover, somme Aar 1. Kider undertiden 1 hvert 3die Aar. Offer paa hver af de 3 Højtidsdage i begge Sogne 12 eller 13 Rdl. Den visse Offer kan ikke andrage mere af disse 2 smaa Sogne. Af Anneks-Præsteboet i Nebel Sogn svares aarligen Rug 1 Td., ellers intet.

For Sognenes Ringhed er af kongelig Bevilling lagt til Præstens Indkomst af en Gaard i Astrup Rug og Byg 2 Ørter.

* 1 Ørter er 10 Skp. Rug, 12 Skp. Byg.

Avling til Præstegaarden.

Rug 11 Tdr., Byg 9 Tdr., Havre 30 Tdr., som Tægterne ere til. Hø 60 smaa Læs, som Gud giver Velsignelse.

Hvad ellers Kongens Præstegaard belanger, haver jeg annammet den ganske brøstfældig og stor Del nedfalden som bevislig er. Ladet den paa egen Bekostning opbygge og aarligen nogen derpaa bekostet. Og ellers haver af Kaldets Indkomster i 16 Aar Enken givet som Korn af Kaldet Rug og Byg 12 Tdr. og 13 Rdl. Hvad Skade jeg ellers haver taget af det Kejserslige og allerværst det svenske Følges ofte paa-komne bedrøvelig og skadelig Udplyndring, og ellers i mange andre Maader, kjender kun Gud, som veed alting og mange Ærlige — — — maa billigen takke og ære deres Gud, og de højlovlige og christne Konger, og særdeles vor nu regjerende Herre, som den kongelige rundhed naadigst haver confirmeret, hvis Alder og Levnet alle Herrers Herre velsigne med et fredeligt Regimente og al lykkelig Velstand.

Bryndum Præstegaard, Anno 1649, 1ste Maj.

Jon Mattsøn,

Herrens Velærværdige Tjener til Bryndum og Nebel Sogne.“

Hr. Huulegaard, som var Præst her fra 1776 til 1799, har om Indkomsterne til Præstekaldet opnoteret følgende:

„Af Nebel Sogn: Beboerne af Øllufgaard betaler i Tiende til Præsten for sig og de under Gaarden boende Enbøllere, nemlig Øllufvad, Øle Mølle, Skerre-bæck, Søhale aarlig 6 Rdl. 4 Mk. og 1 Ost paa 6 à 7 Pd. Anneks Gaardene 2 halve Gaarde i Astrup, hvoraf

hver Beboer svare aarlig i Tiende: Rug 2 Td. 3 Skp., Byg 6 Skp., Penge 2 Rdl., Tag 3 Traver, Skjør 2 Dage, Ost $2\frac{1}{2}$ Pd. 1 Boelsted i Nebel svarer aarlig: Rug 1 Td. 6 Skp., Havre 1 Td. 2 Skp., Penge 1 Rdl. 48 Skilling.

Kvæg- og Flyvetiende beløber aarlig tilsammen 16 Rdl. 4 Gade Huse, hvoraf svares i Husleje enten Penge eller Arbejde i Høstens Tid, alt efter foregaaende Akkord og Fæstebrevets Medfør . . .

Aar 1782 blev Bryndum Præstegaards Jorder, Ager, Eng, Hede og Mose af Hr. Landinspektør Lytzen til paafølgende Udskiftning af Fællesskab med Bryndum By. 1785 blev Udskiftningen fuldbragt. Præstegaarden var ansat til 13 Td. 2 Alb. Hartkorn, hvortil der altsaa maatte høre et meget stort Areal.

1791 blev følgende bortsolgt ved offentlig Auktion:

1. 1 Boel i Nebel By af Hartkorn 1 Td. 3 Fdk. tilslagen Hans Lauridsen, som beboer samme, for 250 Rdl.
2. Jakob Fisker i Astrup af Hartkorn 2 Td. 1 Skp. 1 Fdk. $1\frac{1}{2}$ Alb., tilslagen Jakob Fisker selv for 350 Rdl.
3. En Gaard i Astrup, som i Fæste haves af Rasmus Eskildsen, af Hartkorn som den forrige, tilslagen Rasmus Eskildsen selv for 350 Rdl.
4. Et Hus i Bryndum, tilhørende Laust Nielsen, Hartkorn 1 Skp. 1 Fdk. 1 Alb., svarer i Landgilde 4 Rdl. Laust Nielsen selv for 150 Rdl.
5. Nikolaj Jensen, Hartkorn 2 Alb., svarer 2 Rdl. 2 Mk., ham selv for 71 Rdl.
6. Lorenz Holm, Hartkorn 1 Alb., svarer 3 Rdl. 2 Mk., ham selv for 100 Rdl. Mads Torrup et Hus

uden Hartkorn, men dertil en Kaalhauge, svarer Landgilde 1 Rdl. 40 Sk., tilslaaet Jakob Jensen, Bryndum, for 25 Rdl.

7. Jens Nielsen et Hus uden Hartkorn, dertil en Kaalhauge, svarer 16 Dags Arbejde, ham selv for 16 Rdl.
8. Det Præstegaarden underliggende Hedejord tilslagen Skipper Jens Sørensen, Hjerting, for 140 Rdl.
9. Det Præstegaarden underliggende Agerland, 21 Tdr. (Land) Hartkorn 6 Skp., tilslaaet Jakob Jensen, Bryndum, for 430 Rdl.

1801 blev der atter bortsolgt ca. 45 Tdr. Land Hede i 6 Parceller, beliggende i den nordre Side af Sognet med Grænser til Guldager Sogneskel, af Hartkorn 1 Skp. 3 Fdk. $1\frac{1}{10}$ Alb. Parcellerne blev solgt til 6 forskellige Mænd for en Sum af 138 Rdl. 6 Skl. og med de Herligheder og Rettigheder samt de Byrder, som paahviler Præstegaardsjord. For den Byrde, som paahviler Præstegaardsjord med at holde Rytterhest, er Køberen fri mod at betale af hver Skp. Hartkorn 2 Skilling. Købesummen derfor betales med 1 Aars Renter til Snapsting 1807.

Nu har den Ro til 1867, da der atter blev solgt en stor Del fra den, nemlig:

1. Nord Balle, af Hartkorn 2 Tdr. 4 Skp. 0 Fdk. $2\frac{3}{4}$ Alb.
2. Sønder Balle, af Hartkorn 1 Td. 5 Skp. 2 Fdk. $2\frac{1}{4}$ Alb.
3. Engen Askrog i Nebel Sogn, af Hartkorn 0 Tdr. 2 Skp. 1 Fdk. $2\frac{3}{4}$ Alb.

Tilbage til Præstegaarden blev der altsaa 7 Tdr. 1 Skp. 2 Fdk. $1\frac{1}{4}$ Alb., endnu en lille Proprietær-

gaard. Købesummen for de nævnte Parceller var 2550 Rdl. samt en aarlig Afgift af 30 Tdr. Byg efter Kapitelstakst. Gaardmand Kr. Thomsen, Nebel, købte alle 3 Parceller.

1881 solgtes ca. 31 Tdr. Land Hede, af Hartkorn 1 Skp. 3 Fdk. 1½ Alb.

1895 bortsolgtes 103 Tdr. Land samt de gamle Staldbygninger for 13,500 Rdl. samt en særlig Afgift af 31 Tdr. Byg efter Kapitelstakst, samt udlejet for 50 Aar 11 Moseparceller for 2500 Kr. Tilbage til Embedet er der nu en Gaard paa 1 Td. 6 Skp. 3 Fdk. 1¼ Alb. Hartkorn. Af de gamle Bygninger er der nu kun Stuehuset tilbage, om det er det, der er blevet opført efter Branden 1703, er meget sandsynligt; i Kaldsbogen staar der nemlig ingen Steder noget senere om Opførelse af Stuehuset, derimod findes der flere Steder, at Bindingsværket skal erstattes af Grundmur. I Bogen findes følgende Optegnelse: Bryndum Præstegaard afbrændte ganske 1678. Sahlshuset 1703.

Til Præstegaarden hører en stor, gammel Have, med mange gamle Frugttræer, plantet af Pastor Esmann, som var Præst her fra 1836 til 1853.

Af Præstegaarden er opstaaet det meste af, hvad der nu kaldes Lille Bryndum, foruden de mange Parceller, der er bleven underlagt andre Gaarde, samt Byen Balle, nogle af Sognets bedste Gaarde, 3 Gaarde i Bryndum og nogle Huse; og endnu kan der af Korn avles mere til Præstegaarden, end da den var paa 13 Tdr. Hartkorn.

Alslev og Hostrup Kirker.

Af Lærer H. P. H. Novrup, Alslev.

ALSLEV KIRKE hører til de Kirker, der er byggede i den Tid, da man — især i det sydvestlige Jylland — gik over fra Kampesten til Tufsten som Bygningsmateriale. Kirkens Alder kan derfor henføres til

ALSLEV KIRKE.

Valdemar Sejrs Tid. Dog er der noget, der kunde tyde paa, at Koret eller Lavkirken er noget ældre. Fodstenene er nemlig forskelligt tilhuggede, og Lavkirken er udelukkende opført af store Kvadre af Kampesten og mangler Apsis. Det ligger nær at antage, at Koret, som det først byggede, er bleven benyttet som Kirke i en Aarrække. Den østlige — og formodentlig først byggede — Del af Højkirken er ogsaa af Kampestenskvadre; men alt det øvrige er Tuf. Der er ogsaa en Mulighed for, at det har kne-

bet med at faa store Kampestene nok i den nærmeste Omegn; thi Vestjylland er ikke særlig rigt paa Sten. Tufsten er en vulkansk Stenart, som med Skib heitedes fra de rinske Skiferbjærge.

Paa den søndre Mur findes 9 simple Tufstensbuer, hvorimod der paa den nordre Mur er sammenslyngede Buer, hvorved 23 Spidsbuer fremkommer.

Taarnet har Fodstykke af Kampesten, men er ellers opført af Munkesten. I Taarnhvælvingen er en Alterforbygning, der tyder paa, at Taarnet er opført i den katolske Tid. Taarnet er uden Spir og forsynet med Sadeltag. Saavel Kirken som Taarnet er tækket med Blyplader. I 1908 blev Kirkens Tag og Tømmer taget ned. Tømmeret blev afrettet og istandsat, og Blypladerne omstøbtes. Da det gamle Bly nedtoges, fandt man en Plade med Aarstallet 1753 og en anden Plade med 1787. Dette Aar fik Sydsiden af Højkirken nyt Blytag, og det bedste af det gamle blev lagt om paa den nordre Side. Det ligger nær at antage, at Kirkens Tag er bleven delvis fornyet i 1753, da der næppe er støbt Plader med Aarstal, naar det kun har været en Udbedring af Taget. Dette viser altsaa, at et Blytag kan ligge i ca. 150 Aar.

Paa den nordre Mur er der tydelige Spor af en Dør — Kvindernes Dør. Her findes ikke noget, der kan tyde paa et Vaabenhus, hvilket jo heller ikke behøvedes, da Kvinderne ikke bar Vaaben. Denne Dør har i umindelige Tider været tilmuret. Ligeledes har de oprindelige Vinduer, der har udhugne Søjler i Kampestensindfatninger, i den nordre Mur været tilmurede, men de to i Højkirken blev aabnede i Aaret 1900. De er baade lave og smalle, og saaledes har sagtens alle Vinduer været oprindelig. Der er saa

kommen en Tid, da man har krævet mere Lys, og saa er Vinduerne mod Syd gjort baade højere og bredere. I 1908 blev de gamle Vinduer af Træ erstattede af nye Malmkarme med blyindfattede Ruder. Med Undtagelse af Vinduet i Taarnet — indsat 1868 — er alle Ruder nu blyindfattede.

Et Par Vinduer mod Nord og et mod Syd paa Lavkirken findes endnu tilmurede, da Hvælvningernes Buer gaar ned for dem, hvilket er et Bevis paa, at Hvælvingerne ikke hører med til Kirken oprindeligt. Paa en af Kvadrene i den nordre Sidemur er indhugget et Kors, der dog minder noget om et af et Sværd gennemstukket Hjerte.

Paa den vestre Side af Taarnet staar der:

S. J. S. Anno 1715,
H.

Kirkeejerens Navn, Skipper Søren Jessen af Hjerting.

Paa den søndre Side staar: K. A. S. B. 1752, som formodentlig er Søren Jessens Enkes Navn: Karen Abrahams Brockmann, der solgte Kirken 1751.

Kirkens østre Gavl er noget vansiret af indmurede røde Mursten; da der tillige her findes en rundbuet Kampesten, maa man formode, at der i Gavlen oprindeligt har været et eller flere Vinduer.

Vaabenhuset blev i 1871 forsynet med Tøndehvælvning. Blytaget erstattedes 1786 med røde Tagsten.

Kirken indvendig.

Hele Kirken er hvælvet. Koret bestaar af en, Skibet af to Hvælvninger, endelig er Kirken forlænget med en spidsbuet Taarnhvælvning som Indgang. Paa Korets østre Væg er ligeledes en Spidsbue, som bærer Korhvælvningen. Alle de øvrige Buer er Rundbuer.

Koret.

I den nordre Væg er indmuret en mærkelig Marmorsten af ca. 1 Alens Højde. 1872 kasseredes den gamle Altertavle, der stammede fra 1721, og som var opsat af Kirkens daværende Ejer, Skipper Søren Jessen af Hjerting. Tavlen forestillede den hellige Nadveres Indstiftelse med Indstiftelsesordene, tillige fandtes Kirkeejers Navn. Billederne var uden kunstnerisk Værdi, og adskillige af Figurerne nærmest grimme, saa Tavlen ikke var til nogen særlig Pryd for Kirken. En ny Altertavle er ikke senere bleven opstillet; men et stort forgyldt Kors pryder Alteret. Kirkens ældste Kalk og Disk (af Sølv) er skænket af Dronning Margrethe, og i Følge Indberetning til Ole Worm 1639 stod der paa Disken: „Dominæ Margaretæ, reginæ Daniæ, Sueciæ et Noruegiæ memoria“, det vil sige: Minde om Margrethe, Dronning i Danmark, Sverige og Norge. I Begyndelsen af det attende Aarhundrede blev Kalken og Disken omlavet, og nu bruges de til at berette syge med. Under Foden paa Kalken staar indgravet S. I. H. = Søren Jessen, Hjerting.

Kalken og Disken, som nu bruges, er ogsaa af Sølv og skænket af Jørgen Munk og Dorete Pedersdatter til Visselbjerg 9. Oktbr. 1579. Paa Kalken er indgravet: „Denne Kalk og Disk lodt ærlige og velbørdige Mand Jørgen Munck og Frue Dorete Pedersdatter bestoste til Alsløf Kierke, som kom fra Hviselbiere dend 9. Oktober anno domini 1579.“ Tillige er udstukket begges Vaabner med Bogstaverne J. M. og D. P. Under Foden staar: „Veier dene Kalk ien Lot et halfiersenthieve LXXI.“

Inden i Disken staar: „Denne Kalck og Disk lodt erlige og velbørdige Mand Jørgen Munck og Frue

Dorete Pedersdatter bekoste til Alsløvf Kierck som kom fra Hveselbiere Anno 1579.“ Ogsaa her findes deres Vaabner med Forbogstaver. Under Disken staar med gamle Munkebogstaver: „Agnus posko[?] dei iam miserere mei.“¹

Kalken og Disken var allerede forgyldte i Aaret 1765; i 1892 blev de opforgyldte igen. Begge Genstande er overordentlig smukt Arbejde.

Det nuværende Knæfald i Hestekoform stammer fra 1878. Døbefonten er af Granit uden særlige Prydelser. Døbefadet af Messing anskaffedes i 1883. Ved den nordre Side af Alteret har forhen været indrettet et lille Skriftekammer; her under ligger Sognepræsten David Jørgensen Fogh begravet (1720). Over Knæfaldet hænger en smuk Lysekrone, som er ophængt af Hr. Henrich Brucktorff som Paaskønnelse for et Barns Begravelse i Kirken.

Paa den nordre Væg findes opslagen et Egebræt med en lille Krone. Paa Kronen staar der: „Erlig og velbyrd. Mand Hans Munck hans Færne og Mørne Vaben.“ Og paa Brættet er malet 16 Vaabenskjolde, hvorunder der staar: „di Giøer Vaben, di Reckenberg Vaben, di Ulftænder Vaben, di Rosenkrands Vaben, di Høyer Vaben. Hans Munckes Mørne, Hans Munckes Færne, Hr. Sti Munck, di Emicksønner Vaben, di Breider Vaben, di Spender Vaben, di Rosenspær Vaben, di Saltenser Vaben, di Jullinger Vaben.“

Om denne „Egedelle“ skriver Pastor Abr. Jessen i sin Liber daticus 1765: „Forbemte Inskription og Vaabner ere saa vel afsatte, at de staar endnu aldeles kendelige uden nogen synderlig Mangel enten paa Farven eller Forgyldningen, som de ikke kunde være over 40 Aar, da de dog efter nøjeste Undersøgning

¹ „Guds Paaskelam, forbarm dig over mig.“

er over 160 Aar.“ Nu er der alter gaaet omtrent 160 Aar, siden Pastor Abr. Jessen skrev dette, og alter maa man forundres over, saa vel Vaabnerne som Inskriptionen endnu er bevaret.

Dette Bræt har til Aar 1900 haft sin Plads paa den nordre Væg i første Hvælving i Højkirken; men ved den Tid blev et Par Vinduer genaabnet der, hvorfor det maatte flyttes til Koret.

Under Alteret findes en muret Gravhvælving, hvortil Indgangen nu er tillukket. En Messingplade i Kor-dørens nordre Side giver herom følgende Beretning:

„Herudi Alslef Kirke under Altergulvet legger be-graven og hviler dend fra dette timelige og jordiske nu til det himmelske Herligheds ævige Rige forflyttede Velædle og Velbyrdige Mand Friderich Lytzow til Vis-selberg, fordem velfortiente Førstelig Hofmester til Synderborg, med sin anden velædle og Velbr. Frue Dorothea von Ahlefeld sampt 4 af deres k. og velbr. Børn, nemlig: een Søn og tree Døttre, som alle for deres Sl. Fader ved Døden ere bortsovede og her be-graven. Men dend Sl. Mand udi dette sit Hvile-Sted nedsat dend 22. Apr. 1680, efterat hand hafde levet udi denne jammerdal 61 Aar 4 Maaneder og 3 Dage og fra Barns Been af sig beflitted Gud over alle Ting at elske, frygte og tiene. Dernest og sit gandske Liv og Levnet med ære, troefasthed og Redelighed saa velsom meget Christelig, fornuftig og vel udi 3de sine Ægteskaber at fremdrage. Desligeste efter sin For-mue til rette at forhielpe og gavmild sig imod fattige at betee, hvilket Hannem altsammen med Sandhed og største Berømmelse kand eftersiiges. Saa Sielen nu er i Guds Haand, hvor ingen Piine rører hende, men Legemet hviler udi Støvet, indtil Guds Børns herlige

Aabenbarelse, hvor da Gud skal opvække Dem til evig Glæde og Herlighed. Og eftersom den Welbr. Sl. Mand har været begierendes, at Døren til Graven maatte tilmuures og Døren dertil stoppe med Jord efter ham, formedelst der var ingen Rum til fleere Liig, der need at sette. Da haver hans efterladte høybedrøvede Enke og Velbr. Frue, Frue Mette Krabbe til Nørholm, ladet denne Tavle opsette til alles og enhvers Efterretning af dette, som nu er sagt, bedendes derhos venligen, at hvo som denne Gaard nogen Tiid ejer, hvo dend være kand, vilde ej tage sig dennem denne Synd til disse velædle Liig at forflytte fra deres rette hvile-Stæd og Plads, som de nu staar paa, saafremt de ikke vil forvente dennem Guds Strav udi alt, hvis de efter denne Dag tager dennem fore, som de visseligen ikke undgaar, dersom nogen herimod gjør, som dog ej formodes oprigtige Guds Børn skulle ville besmitte dermed deres Samvittigheder. Og er denne Tavle opsat dend Aar 1682.

Mette Krabbe Sl. Friderich Lytzows.“

Skibet.

I Højkirken eller Skibet staar den smukt udskaarne Prædikestol i det sydøstlige Hjørne. Indtil for ca. 50 Aar siden stod den tværs over i Kordøren. Den har følgende Indskrift: „Beati, qui audiunt verbum domini et puro corde custodiunt.“¹

Over Prædikestolen har der indtil 1906 hængt en udskaaen Krone eller Lydhimmel, der bar følgende Indskrift: „Verbum autem domini manet in æternum. Es. 40.“² Ved Opgangen til Prædikestolen hænger et Krucifiks, som for faa Aar siden er skænket af Sogne-

¹ „Salige de, der hører Herrens Ord og bevarer det i et rent Hjerte.“

² „Men Herrens Ord bliver til evig Tid. Jeseja 40.“

foged, Gaardejer Chr. Lund af Vibeke. Under Prædikestolen hænger den gamle Kirkenøgle og Daniel Rantzaus Kaarde, Ejer af Visselberg, døde 1726 og ligger begravet i Kirken. I Muren Nord for Kordøren findes en nu overkalket Stentavle, hvorpaa der staar:

„En 10 Aars Rector i Ringkiøbing. En 47 Aars Præst i disse Sogner. En 10 Aars Provst i dette Herred. En 32 Aars Ægtemand. En 10 Aars Encke Mand. Mag. Hans Friis, fød i Riibe d. 4de October 1685, Død i Alslef d. 28. April 1763, med sin kiære Ægtefælte, Mad. Maren Agerholm, fød i Ringkiøbing d. 1. Juli 1693, Død i Alslef d. 21. Juli 1753. Begge uden Livs Arvinger, hviiiler her nedenfor. De levede i Herren. Døde i Herren. Og ere nu med Herren altid. Saaledes til Christelig Amindelse skyldigst erindret af Abraham Jessen, Past. Loci“ — 1763.

1888 afløstes de gamle Stolestader af nye, dog beholdtes de udskaarne Forstykker af de gamle. Samme Aar opsattes en Kakkellovn i det nordøstre Hjørne. Denne Ovn kunde dog ikke opvarme Kirken tilstrækkeligt, og ofte fyldtes Kirken af Røg; saa blev den nedtagen i 1908, og et Varmeapparat anbragtes i det sydvestlige Hjørne med Skorsten op gennem Taarnet. Ved Udgravningen til Varmeapparatet stødte man paa en Kiste, der var velbevaret, Kisten gemte et Kvindeligt, hvoraf Haaret endnu bar sin Farve. Under Kirkens Gulv er mange Lig nedsat; foruden de alt nævnte kan nævnes Sognepræsterne Oluf Jørgensen og Oluf Christensen Toft med deres Hustruer. Over disse findes en stor Stentavle, der forhen dækkede det ene Vindue mod Nord; da dette aabnedes, blev Tavlen sat op paa den nordre Væg i Taarnhvelvingen, hvor den nu hænger. Paa den staar:

„Jeg er Opstandelsen og Livet, siger Christus, huo som troer paa mig, hand lefve alligevel, at hand dør, og huo som lever og troer, hand skal aldrig døe“. Joh. 11 V. 25 og 26.

Herhos hviler i Herren Hæderlig og lærde Mand, Hr. Oluf Jørgensen, fordm Sognepræst til Alslef og Hostrup Sogner i 29 Aar, hensovede anno 1651 d. 12. Oct., æt. 57, med hans kiæreste Gud og Dydel-skende Matrone, Abild Johansdaatter Harder, der hensovede anno 1657 d. 18. Janv., æt. 55, og levede i en kiærlig Ægteskab tilsammen i 27 Aar, og velsig-nede Gud dem med 2de Sønner og 2 Døttre. Des-liigeste dend hæderlige og vellærde Mand, Hr. Oluf Christensen Toft, velmeritered Provst i Schads Herred i 12 Aar og Sogne-Præst her sammesteds i 26 Aar; hensovede anno 1677 d. 14. Aug., æt. 59, med hans kiæreste Gud og Dydelskende Matrone Magdalene Olufsdatter, hensovede 1681 d. 2. Febr., æt. 58, og levede i en kiærlig Ægteskab tilsammen i 25 Aar.

Gud give dennem med alle udvalde en ærefuld Opstandelse. Dette Epitaphium haver dend hæderlige Gud og Dydelskende Matrone Magdalene Sl. Hr. Oluf Christensens Efterleverske selv ladet bekoste og op-rette de hensovende til en christelig Ihukommelse og Æreminde Aar 1678“.

Disse Præstefolks Gravsteder var indrammede af svære, udskærne Egeplanker, der blev fjernet 1888, da Kirkegulvet blev belagt med Fliser. I Taarnet findes Rester deraf endnu. Paa den vestre Væg hæn-ger 2 Trætavler med Navnene og Aarstallene for Kir-kens Præster siden Reformationen, samt et Par Minde-plader for Kirkeejeren Dorthea Spangsberg og et Par af Pastor Abr. Jessens Børn.

Over Gangen hænger 2 trearmede Lampekrone, der er ophængt omkring ved 1905. Samme Aar anbragtes et Par selvlukkende Fløjdøre inden for Kirkedøren.

Taarnhvælvingen.

Her hænger en tredie Tavle over Kirkens Præster, og i Alterforydningen staar et Par Mindetavler af Træ over Præsterne Hans Friis og Abr. Jessen; de har tidligere hængt paa hver sin Side af Kordøren. Paa den ene Tavle staar:

„Det Dødelige
af

Hr. Abraham Jessen.

Fød i Hierting dend 25. November	1721.
Capellan i disse Sogner fra	1748.
Ægte Mand fra	1751.
Sogne Præst fra	1763.
Consistorial Assessor fra	1784.
Døde dend 30. January	1787.

Ligeledes
af

Hans Elskelige Ægtefælle

Fru Mette Müller.

Fød i Ringkiøbing dend 23. February 1726.
Døde dend 31. Juli her i Præstegaarden 1786.
Som hafde tilsammen 5 Sønner og 2de Døttre.
Findes efter denne Verdens overvundne Møye
Med frie Begravelse-Sted i denne Kircke
For sig og Familie i dette Kald
Her Neden for i Gangen under disse Fliser Nedsat.
See jeg Døer og Gud skal Være med eder.
Gen. 48, 21^a.

Og paa den anden samme Indskrift som paa den Side 494 nævnte Stentavle.

Endelig er der nu i 1915 opsat et nyt Pibeorgel, der er leveret fra Horsens Orgelbyggeri for 1450 Kr.

Kirkeklokken.

Paa den Klokke, der hang i Taarnet omkring ved 1750, stod:

„Anno Domini 1444 jar na der burt Christi in unser Leben.“¹ Denne Klokke havde en Højde foruden Øjnene af 1 $\frac{1}{4}$ Al. og en Diameter af 1 $\frac{1}{2}$ Al.

Paa den nuværende Klokke staar: „Omstøbt af M. P. Allerup, Odense, 1884. 1808 bekostet af Kirkeejerne Christen Tøstesen og Kone Ane Spansberg, Broder N. Christensen Spansberg her i Alslef. Omstøbt 1884, bekostet af Kirkeejerne Kirstine Spansberg, Niels Christensen og Kone Ane Lauridsen“.

Klokken har en yndig Klang.

Kirkegaarden.

Uden om Kirkegaarden findes et solidt gammel-dags Kampestensdige, der blev omsat 1847, og ved hvis Fod der er plantet en Række Træer. Mod Øst og Syd findes Stætter, der er ommurede i 1878. Saa vel Ligporten som Stættelaagerne er af Smedejærn fra 1875. 1890 planeredes Kirkegaarden.

Oprindeligt laa Alslev Kirke paa den nøgne Mark, kun omgivet af sit store Stendige, omtrent 150 Alen fra Præstegaarden. Pastor Leunbach var den første, der gjorde noget for at forskønne Omgivelserne. Han lod tilplante et lille Stykke Syd for Kirkegaarden, og nogle Aar senere, 1874, lod Pastor H. V. Sthyr tilplante nogle gamle Grusgrave Nord for Kirkegaarden

¹ Dette er dog næppe læst rigtigt (F. Uldall: Danmarks middelald. Kirkeklokker, S. 170).

tillige med Enderne af de ved Siden af beliggende Agre. Tillige fik Pastor Sthyr Tilladelse til ogsaa at tilplante Gaardejer Iver Guldagers Andel af Grusgraven. Planterne nedsattes i kulegravede Render og Huller, og hele Stykket, ca. 2 Skp. Land, indhegnedes. I 1893 lod Pastor Kirkegaard nogle Agre Øst for Kirkegaarden tilplante, og nu i 1915 har Menighedsraadet sørget for, at der er blevet efterplantet Øst for Kirken og plantet et Læbælte Vest for Kirkegaarden paa en Ager af Gaardejer Mads Guldagers Mark, som Ejeren har overladt Menighedsraadet foreløbigt.

1694 og 1696 solgte Kongen Alslev og Hostrup Kirker til Etatsraad Niels Leth. Hans Enke solgte dem 1714 til Skipper Søren Jessen i Hjerting, hvis Enke solgte dem 1751 til A. C. Teilmann til Nørholm. Men nu kom de atter i den Jessenske Slægt, idet Pastor Jes Jessen i Ansager, en Søn af Skipper S. Jessen, købte dem. Pastor Jes Jessen døde 25. Februar 1791 og Kirkerne købtes af Cancelliraad Hans Wulff Øllgaard i Varde, der ved Auktion i Hjerting den 12. November 1785 solgte Alslev Kirke til Gaardejer Christen Spangsberg i Alslev for 1721 Rdl. Samtidig solgtes de Alslev Kirke tilhørende Jordejendomme for 1377 Rdl. med Forpligtelse til at udrede visse Andele til Kirkens Vedligeholdelse. Endnu er Kirken i den Spangsbergske Slægt, selv om den ikke er gaaet i direkte Arv. Efter Chr. Spangsbergs Død fik Sønnen Niels Christensen Spangsberg de to Trediedele og Datteren Ane, der var gift med Gaardejer Christen Tøstesen i Alslev, den ene Trediedel. Kirken kom atter paa samme Haand, men N. Chr. Spangsbergs Enke, Dorthea, overdrog den ene Trediedel til Mads Gregeresen, Alslev, der var gift med Ane Lauridsen af den

Spangsbergske Slægt, og de to Trediedele til sin Datter Mette Kirstine Spangsberg. Ved Auktion efter Mette Kirstine Spangsberg, der døde 1905, købte Karl Peder Gregersen, Alslev, de to Trediedele; selv var han i Forvejen Ejer af den ene, der var gaaet i Arv efter hans Fader Mads Gregersen.

Indtil Tiendeafløsningen ydedes der aarlig i Kirke-tiende 61 Td. 3 Skp. Rug og 2 Td. 6 Skp. Byg in natura (mellem 1. Novbr. og 1. Jan. efter 8 Dages foregaaende Tilsigelse) samt 3 Td. $1\frac{3}{4}$ Fdk. Rug, 1 Fdk. Byg og 4 Skp. 2 Fdk. Havre efter Kapitelstakst. Alslev Sogns kontribuerende Hartkorn udgjorde 171 Td. 6 Skp. $1\frac{1}{2}$ Alb. Kirkens Hartkorn er 20 Td.

Da Skolen kaldes Kirkens Datter, var det ogsaa rimeligt, at da den første Skole skulde bygges, blev den bygget paa Kirkens Grund. Saaledes ogsaa her. Skolen blev bygget paa en lille Toftlod, hvor den endnu ligger. Men det var kun en lille Lod, og derfor var ogsaa Cancelliraad H. W. Øllgaard saa betænksom ved Auktionen i Hjerting at henlægge til Skolen noget mere af Kirkens Jord. Foruden de Jord-ejendomme, der solgtes og havde 3 Td. 6 Skp. 3 Fdk. 1 Alb. Hartkorn, var der et øde Bols Jorder, hvoraf det meste i mange Aar havde været meleret med Præstegaardens og derunder brugt uden Skat og Afgift. Disse Jorder tilligemed de Stykker i Havremærskens, som Degnen havde haft i Fæste for 4 Mark aarlig, skænkede han til Degnekaldet saaledes, at Degnen skulde være fri for Afgifter til Kirken, men svare de kongelige Skatter. Bolsstedets Jorder havde 6 Skp. Hartkorn. Derved fik Degneembedet i Alslev et større Jordtilliggende end de fleste andre Degnekald. I 1901 bortsolgtes alle Jorder fra Degnekaldet, saa der

nu kun er ca. 1 Td. Land tilbage. Ved Auktionen i Hjerting 1785 solgtes Kirkens Ejendomme til:

Mads Sørensen, Alslev, et Bolssted af Hartkorn 1 Td. 1 Skp. 2 Fdk. 1 Alb. for 103 Rdl. 3 Mark.

Jes Christensen, Toftnæs, 1 Ager paa Toftnæs Mark af Hartkorn 1 Fdk. 1 Alb. for 11 Rdl. 3 Mark.

Tolder Müller i Hjerting, 12 Stk. Eng for 1018 Rdl. 3 Mark.

Peder Danielsen, Alslev, 2 Enge i Veggerne for 106 Rdl.

Jens Jørgensen, Toftnæs, 1 Eng i Krog af Hartkorn 3 Fdk. for 37 Rdl.

Niels Jespersen, Toftnæs, 2 Enge i Krogs Mædder af Hartkorn 1 Fdk. for 10 Rdl. 3 Mark.

Pastor Abr. Jessen, 3 Enge Øst for Alslev Bro af Hartkorn 1 Skp. 3 Fdk. 2 Alb. for 90 Rdl.

HOSTRUP KIRKE hører lige som Alslev til Overgangskirkerne fra det 13de Aarhundrede. Sokkelen bestaar af Kampesten, der er tilhuggede som Alslev Kirkes Sokkel. Naar undtages de to Trediedele af Høj Kirkens nordre Mur, som bestaar af Kampesten, er hele Kirken bygget af Tufsten; dog findes der adskillige Steder en Del Mursten, som dog sandsynligvis er indsatte senere i Tiden. Paa den søndre Mur findes de sædvanlige Tufstensbuer (3 trebuede Prydelser). Den gamle Indgangsdør mod Syd er smukt indrammet af Granit med udhugne Søjler. Selve Døren er af 1½ Tomme tykke Fyrreplanker og rigt jærnbetrukket; nu bruges Døren ikke mere, og Vaabenhuset, der var 9½ Alen langt og 8 Alen bredt, er nedbrudt. I 1862 var det teglhængt paa vestre Side og blytækket paa østre.

Over denne gamle Dør findes tre smaa Vinduer. I den nordre Mur har der ogsaa været en Dør (Kvindernes) i længst forsvunden Tid; i dens Sted er indsat et Vindue, hvorimod de oprindelige Vinduer i nordre Mur ikke er genaabnede. De savner den Udsmykning med Søjler, som pryder de tilsvarende Vinduer i Alslev Kirke. Taarnet, der er opført af Mursten, har Spir og naar en Højde af 39 Fod; men det har i for-

HOSTRUP KIRKE.

dums Tid været meget højere. Af Kirkeværgen er der mig berettet, at hans Fader har sagt, at der paa Grund af Brøstfældighed blev taget 30 Fod af Taarnet 1830. Jeg har ikke kunnet finde noget skriftligt derom; undtagen at der af Synet et Par Gange i Slutningen af Tyverne bemærkes om en Revne i Taarnet. At Taarnet har været højt, er rimeligt; thi det har været et meget brugt Sømærke for Indsejlingen til Varde Aa. Aaens Munding er nemlig ret Vest for Kirken. Da Kirken skulde bygges, er det uden Tvivl

af Hensyn hertil, at den netop er bleven opført her. Paa den Tid var der livlig Sejlads op ad Varde Aa, hvis Munding ikke kunde iagttages ude fra Bugten, fordi den skjultes af de høje, ret stejle Skrænter, der findes lige fra Hjerting til Myrthue. Saa snart disse Skrænter var passerede, kom saa Hostrup Kirketaarn til Syne og viste bestemt, hvor Indsejlingen var. Var der ikke en saadan vigtig Omstændighed til Stede, kan man slet ikke forstaa, at Kirken er bleven bygget, hvor den nu ligger. Den ligger ganske ubekvemt for Beboerne, helt ude i den nordlige Del af Sognet med over $\frac{1}{2}$ Mil til Sjelborg og saa godt som ingen Beboere Norden for Kirken.

Ved Siden af den gamle Dør, umiddelbart ind til Kirkemuren, staar en stor Stenkumme paa Stenfod. Den er forhen bleven anset for en Døbefont, men det er mest sandsynligt, at den er et gammelt Vievandskar fra den katolske Tid, hvorfra Kirkegængerne er bleven bestænkede, inden de gik ind ad Kirkedøren.

Kirken indvendig.

Hele Kirken er hvælvet. Saa vel Koret som Skibet har to Hvælvinger. I Stedet for Vaabenhus bruges nu Taarnhvælvingen som Indgang til Kirken.

Koret.

Koret, der mangler Apsis, er noget længere end Alslev Kirkes. Den gamle Altertavle kasseredes 1906, og der opsattes en Kristusfigur af Gibs (Thorvaldsens), der kostede 200 Kr. Den gamle Tavles Midterparti havde Maleri af Nadverens Indstiftelse og nedén under Indstiftelsesordene; det er nu opsat paa Højkirkens søndre Væg. De to Sidepartier forestillede Korsfæstel-

sen og Lidelsen i Getsemane; begge er ført op over Taarnhvælvingen. Oven over Midterpartiet er der en lille trekantet Krone, der bærer Indskriften: „Gud til Ære og Kircken til Siir, haver Kirckens Patron, Seigr. Søren Jessen, Skipper af Hierting, ladet denne Altertavle og Predikestoel forny Anno 1721“.

Denne Altertavle har dog næppe nogen Sinde været Kirken til synderlig „Siir“. Maleriet er efter Nutidens Skøn nærmest gyseligt. I 1845 udsatte Synet den til Opmaling, hvad Rammer, Lister og Inskription angik, samt til Dels Menneskefigurernes Klædninger, og 1872 anbragtes et større og to mindre forgyldte Kors paa Altertavlen. Lysestagerne er af Messingplader og vistnok meget gamle. En trearmet Metallyste er skænket af Pastor Benj. Nielsen. Kalk og Disk af forgyldt Sølv er skænket af Friderich Lytzow til Visselbjerg 1668. Saa vel paa Disken som paa Kalken staar følgende Indskrift: „Friderich Lytzow zue Visselbjerg undt seine liebe Fraue Dorothea Lytzow geboren Alefeld geben dieses einfaltligg zum christelichen gebrauch zu Hostrup Kirck 1668“. Tillige findes Givernes Vaabenmærker. Paa Disken findes endvidere indgraveret et Lam med Korsfane og dette Vers:

„Ach bleib bey uns, Herr. Jesu Christ,
Weil es abend vorden ist,
Dein Vort, o Herre, das helle Licht,
Las bei uns ausleschen nicht,
In dieser lester betrübter zeit,
gib, Herr. Christ, bestandigkeit,
und las dein vort und Sacrament
Rein bei uns bleibt ans endt.

Amen.“

Baade Kalk og Disk var forgyldte 1765, de opfor-

gyldtes 1892. Døbefonten, der staar under Korbuen, er en nydelig Granitkumme paa en ret sjælden udhugget Stenfod. Messingfadet er anskaffet 1908.

Præstens Stol havde sin Plads saa tæt op ad den gamle Altertavle, at der endog var savet et Hjørne af Tavlen; den blev saa 1869 flyttet ned i den nordre Side tværs for Degnestolen. Degnens Stol bar en Mængde Udskæringer, især Bogstaver og Aarstal, formodentlig Navne paa de mange Løbedegne, som betjente Alslev og Hostrup Kirker indtil lidt efter Aaret 1700. Nu er Stolpladen borttaget, og Stolen er om-lavet til Skranke foran Præstens Stol. Degnen tager nu Plads i den øverste Stol i Højkirken.

Korbuen er en Spidsbue; i dennes nordre Væg fandtes en Udhuling med Jærndør for, hvorpaa Aars-tallet 1668 stod. Dette „Skab“ har nok været brugt til at opbevare Kirkens Kalk og Disk i. Nu er den tilmuret, og den gamle Jærndør er smidt op over Taarnhvælvingen, hvor der ogsaa findes Rester af et Krucifiks og et gammelt Orlogsskib, der begge har hængt i Kirken.

I Korbuen har Prædikestolen forhen haft sin Plads; den flyttedes 1857 til det sydøstlige Hjørne i Højkirken.

Højkirken.

Prædikestolen, hvortil Opgangen er forsynet med Søjler i Stil med Stolens, bærer Indskriften: „Salige ere de, som høre Guds Ord og bevare det. Luc. 11. Hic suggestus erectus est anno domini MDLXXXVI“ = denne Prædikestol opførtes 1586. Et brigrigget Koffardiskib med Navneplade paa Agterspejlet: „Haa-bet 1858“, hænger i første Hvælving og er skænket af Sømand Søren Chr. Thuesen af Sjelborg. Højkir-

ken har nu 31 Stolestader med Fodbræt paa Cementgulf, forhen var der Murstensgulf. Indtil 1863 var Kvindestolene uden Rygstød, hvorimod Mændenes var forsynede med et „Hældræ“; dog var de to øverste Mandsstole forsynede med Fyldingsryglæn og Døre. 1875 fornyedes Stolene, men de gamle, udskaarne Forsider brugtes igen. Kirkegulvet er af Bræder og nylig belagt med Tæppe. I det nordøstlige Hjørne staar et Varmeapparat fra 1901. 1904 var Kirken under en større Reparation, idet Tagværket blev afrettet og delvis fornyet; nyt Bly blev oplagt, og der foretoges en meget omfattende Sikring mod Ydermurenes Udskridning paa Grund af Hvælvingernes Tryk. I en Række af Aar var der iagttaget en saadan begyndende Udskridning, og forskelligt var anvendt for at afvende yderligere Forskydninger, men alt uden Resultat. Nu ser det ud til, at det er lykkedes.

Taarnet.

I Taarnhvælvingen findes tvende Alterforfyndninger, i den mod Syd findes nu Indgangsdøren. Klokken er meget gammel. Med Munkebogstaver staar: „Die Georgii me fudit Petrus Johannis anno domini MCDXXXI.“ Paa Dansk: „Paa Jørgens Dag 1431 støbte Peder Hansen mig.“ Den Egetræs Aksel er dog ikke saa gammel, og Knebelen blev fornyet 1894.

Kirkegaarden.

Kirkegaarden har en Længde af 100 og en Bredde af 85 Alen og er omgivet med et stensat Dige, der i Følge Synsprotokollen har vist stor Tilbøjelighed til at skride ud og derfor stadig har været udsat til Istandsættelse. Maaske Arbejdet ogsaa somme Tider er ble-

ven udført for daarligt, i det mindste er det sket, at Synet har kasseret Stensætningen. For Tiden arbejdes der paa at faa det gamle Dige erstattet med et andet af kløvede Sten. Diget fra Ligporten til søndre Stætte er nedbrudt og genopført af kløvede Sten fra det gamle Dige. Mod Øst er Ligport og Stætte, mod Syd og Vest Stætter, alle med murede Piller og selvlukkende Laager af Smedejærn (1878). Samme Aar paa-begyndtes Kirkegaardens Planering; nu planeres den igen, lige som der virkes for at forskønne Kirkens Omgivelser paa forskellig Maade.

Ved Auktionen i Hjerting den 12. November 1785 købtes Hostrup Kirke for 1700 Rdl. af Kontrollør Henningsen i Hjerting. Kirkens Jordejendomme, der stod for 9 Td. 3 Skp. 2 Alb. Hartkorn, solgtes ogsaa ved Auktionen. Gaarden i Kraunse paa 4 Td. 6 Skp. 2 Fdk. 2 Alb. Hartkorn, og hvoraf der var svaret i Landgilde 15 Skp. Rug, 18 Skp. Byg og 8 Mark i Penge, købte H. W. Øllgaard selv for 70 Rdl. pr. Td. Hartkorn, ialt 338 Rdl. 2 Mark. Bondestedet i Kokspang, af Hartkorn 3 Td. 3 Fdk. 1 Alb., beboedes af Svend Hansen, som svarede 4 Rdl. aarlig. Beboeren købte Stedet for 186 Rdl. 1 Mark 8 Skilling; samme købte tillige 2 Agre i Hostrup for 8 Rdl.

I Kraunse Enge: „Leukrog“ til Niels Poulsen, Ølufvad, og Hans Chr. Ladefoged i Bryndum for 420 Rdl., 8 Stk. Eng til Tolder Müller, Hjerting, for 356 Rdl., 1 Eng til Kontr. Henningsen for 73 Rdl., 1 dobbelt Eng til H. W. Øllgaard for 80 Rdl., 1 Eng, „Høllø“, til Lars Nielsen, Hjerting, for 52 Rdl., 1 Eng til H. W. Øllgaard for 41 Rdl.

I Hostrup Enge: Kontr. Henningsen 1 Eng, 100 Rdl.

I Janderup Sogn: 3 Enge til Kancelliraad Hansen, Hesselmed, for 502 Rdl.

I Billum Sogn: 7 Enge til Hans Carlsen og Hans Madsen, Billum, for 407 Rdl.

Hostrup Kirkes Hartkorn er 19 Td., og Sognets kontribuerende Hartkorn er 154 Td. 3 Skp. 1 $\frac{3}{4}$ Alb.

Kirkens Korn- og Kvægtiende udgjorde 47 Td. Rug, der fordeltes saaledes: Sjelborg 6 Td. 6 Skp., Kokspang 5 Td. 4 Skp., Kokspanggaarde 3 Td. 1 Skp., Marrebæk 2 Td. 3 Skp., Træden 4 Skp., Hostrup 14 Td., Kraunse 12 Td. 6 Skp., Myrthue 2 Td.

1798 solgtes Kirken af Henningsens Enke til Kammerherre Rosenørn Teilmann til Nørholm, som afhændede den til Daniel Terkelsen, Hostrup, senere Guldager Mølle, og Niels Hansen, Myrthue. De ejede Kirken 1812, og af dem købtes den af Sognets Beboere. 1909 overgik Kirken til Selveje. Ved Overleveringen var hidtidige Kirkeværger samt alle Medlemmer af Menighedsraadet tillige med det af Menighedsraadet valgte Tilsyn til Stede. Afleveringen er undertegnet af Kirkesynet: Provst H. P. Hansen, Murrermester H. F. Hansen, Varde, Tømrermester H. P. Simonsen, Hjerting, og af Pastor Benj. Nielsen, Elias Jepsen, S. A. Jensen, Eskild Pedersen, Chr. Andersen og Anders Olesen.

I Aarenes Løb har følgende været Kirkeværger:

1831 Peder Christensen, Kokspang. 1835 Anders Hansen, Kokspang. 1842 Hans Pedersen, Kokspanggaarde, 1844 Hans Jensen Friis, Hostrup. 1866 Jens Chr. Hansen (Friis), Hostrup. Jens Hansen, Hostrup. Chr. Jørgensen, Hostrup. S. A. Jensen, Hostrup. Søren Pedersen, Hostrup. Anders Olesen, Hostrup. Elias Jepsen, Kraunse, og for Tiden er S. A. Jensen det igen.

I de første Aar, efter at Beboerne selv havde købt Kirken, aflagdes Kirkens Regnskab ved Sognestævne og underskrevet af Sognets største Lodsejer, Hans N. Jensen, med Bemærkning om, at der intet var fundet at erindre. Senere hen valgtes et Par Revisorer.

Præsteembedet.

I ældre Tid har Hostrup været Hovedsogn med Alslev til Anneks. Saaledes vedblev Forholdet indtil en Tid efter Reformationen, da byttede Sognepræsten, Hr. Lambert Mortensen, med sin Anneksbonde Jes Nielsen i Alslev, der kom til Hostrup at bo, og selv flyttede Præsten til Alslev omkring ved 1560. Præsten beholdt sin Anneksgaard i Hostrup og tog „Skyld og Landgilde deraf“. Hostrup Præstegaard laa umiddelbart Østen for Kirkegaarden, hvor der endnu ligger et ubeboet, gammelt, brøstfældigt Hus, der sidst var beboet af Christen Jørgensen. Hovedparcellen ejes nu af Gaardejer Rosendahl paa Østermarken.

Den første udførlige Beretning om Præsteembedet har man fra 1690; da skrev Sognepræsten, Rasmus Sejersen, en Beretning om Indkomsterne og knyttede nogle Bemærkninger dertil.

Af denne Beretning fremgaar det, at der i Alslev Sogn findes „16 Gaarde med Bolene besat, saadan som de ere, og 7 Gadehuse“. I Hostrup Sogn findes „13 Gaarde og 9 Gadehuse, den største Del deraf er ganske forarmede“. I Korntiende, som tages i Kærven, kan der faas, „naar det gror vel“, i Alslev Sogn 10 Ørter Rug og 6 Ørter Byg, og i Hostrup Sogn 8 Ørter Rug og 6 Ørter Byg. Kvægtiende af Alslev Sogn 5 Lam, „1 Gaas for øvrige 2 Mark[^]“, i Hostrup Sogn 5 Lam, 2 Mark og 3 Skilling. Der er hverken

Boghvede- eller Havretiende. Højtidsofferet i begge Sogne beløber sig til: i Julen 10 Rdl., i Paasken 9 Rdl. 1 Mark, i Pinsen 9 Rdl. Til Embedet hører hverken St. Hans-, Jule- eller Paaskerente uden en Ost eller to af hver By, hvortil Mælken samles. Efter Mikkelsdag ydes af Alslev Sogn en mager Gaas af hver Gaard, „hvilken den største Part mig nu forholder, dog af Arrilds Tid er given“. Præstegaardens Bygning er ufri og skatter, skønt Bygningen er betalt. Den bestaar af 20 Fag Salshus, 2 Fag Kvist, 22 Fag Lohus med Port, 20 Fag Østerhus, 10 Fag Vesterhus med Vognskjulet. Af Præstegaardens Jorder findes i Velsing Tægte 14 Agre, i Lergrav Tægte 9, i Hedeager Tægte og ved Møllen 11, i Østerager Højtægte 4, i Vesterager Højtægte 2, i Lyngbjerg Tægte 6, i Kirketoft Tægte og Sønderager 19 smaa Stykker, ved Væggerne 2 Agre. I Alslev Mærsk 8 Enge, i Væggerne 9, Nielses Eng Vest for Broen, Skidden Eng Øst for Broen, Lastholm 1 Stykke, Dronningsvig 1 Eng, Østre Enge ved Møllen 3 Enge. Disse Jorder havde efter gammel Matrikel $7\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, men efter den nye 9 Td., hvilket er altfor højt takseret efter Gaardsens Brug og Ejendom, og ved andre efter lige Brug og Ejendom her i Byen ikke kan ansees, saa hverken jeg eller efterkommende kunde svare dertil. Præstegaardens Værdi 330 Rdl., er forbedret stedse med Tag, Tømmer og Sten. Ikke det ringeste Gadehus hører til Præstegaarden, der ligger indeklemt mellem de andre Gaarde, skønt det kan bevises, at der ved den østre Side har været saa megen Plads, at 3 Vogne har kunnet køre ved Siden af hinanden. I Hostrup findes vel en Anneksgaard, hvor Præsten straks efter Reformationen boede, hvilket er med rig-

tig „Tingsvinde, Hjemtings Dom, Hermandens egen Haand og andre Dokumenter at bevise“. Siden blev Anneksgaarden frakendt Præsten formedelst „Adolph Friderich Rantzows Skøde uden at det dog derfor bevises, at Kongen eller Præsten har bekommet noget derfor“. Denne Anneksgaard „skyldede 3 Ørter Rug, 3 Ørter Byg, 1 Faar, 1 Lam, 1 Skov-Svin, 1 Følnød, 1 Rdl. Gjæsteri, alt til Kaldets store Foringelse og Skade“. Derfor er der indgivet en „ydmygst og underdanigst Begering“, at den høje Øvrighed vilde befale, „at det kunde komme i den gamle Brug og de tvende Contrair Domme efterse, efter som Præsten ikke formaar at udføre denne Proces“. For Kaldets Ringheds Skyld er Kirketienden tillagt Præsten 1635 af „Stormægtigste Høylofl. Ihukommelse Christian den 4de; men der er ingen Gavn ved denne Tiende, da Fæsten forhøjes, og saa meget findes øde i Sognet. Ingen Legata findes til Kaldet. Visselberg har givet over 100 Aar 1 Ørte Rug, 1 Ørte Byg, som ved Tingsvinde, Hermandens egen Haand og min Formands Bøger beviser, men er mig nu paa 5 Aars Tiid forholdt af Forpagteren, Simon Christensen, nyder ikke heller Offer af Dem, som ejer Gaarden“.

„Her findes ganske ond og ringe Ildebrand. Bønderne uden billig Aarsag paa fælles Grund formener mig Klyne-Grøft, hvorudover jeg høylig har mig at beklage. Udi begge disse Sogner findes 13 øde Gaarde, 1 Boel og 7 Gade-Huuse, som ved Tingsvinde er at bevise.“

Til Præstegaarden findes ringe Høbjergning og Avlingen er sløj, da Marken er „skarp og tyndbyrdig, saa der kun kan saas 18 Skp. Byg til næste Aar.“

Alslev, dend 2. Marts 1690.

Rasmus Sejersen.

I Præsten Hans Friis' Tid indgik begge Sognes Beboere Akkord med Præsten om at levere ham Præstetienden i Skæppemaal, og i Aaret 1757 beløb Tien- den sig til 60 Td. 6 Skp. Rug, 14 Td. 6 Skp. Byg og 4 Td. Havre, der fordeltes saaledes paa de enkelte Byer:

	Rug		Byg		Havre	
	Td.	Skp.	Td.	Skp.	Td.	Skp.
Alslev	12	2	3	1	"	"
Toftnæs	11	2	2	2	"	"
Eenbolene	3	3	"	5	"	"
Hostrup By	10	6	"	"	2	"
Kraunse	7	4	2	5	2	"
Kokspang	3	3	1	5	"	"
Sjelborg	5	4	"	2	"	"
Eenbolene	5	4	2	6	"	"
Visselbjerg	1	2	1	4	"	"

Havretierende af Alslev By beregnedes til 6 Td., den toges in natura, det vil her sige, at den toges i Kærven paa Ageren efter Tælling. Toftnæs By og Eenbolene svarede ikke Havretierende. Desuden fik Præsten 1 Trave Tag af hver hel Gaard og nogen Hjælp efter „Villighed ved Præstegaardens Drift og Brændsels Bjergning“. Denne Akkord fandt Bønderne i Hostrup sig ikke forpligtede til at efterkomme, da der kom en ny Præst. Pastor Abr. Jessen maatte da til Hostrup og tælle Kornneg og fik saaledes der sin Tiende i Kærven. Han forsøgte siden Akkord med dem, og i Aaret 1769 lykkedes det. Han bemærker, at han havde ikke noget Tab ved at faa Tien- den i

Kærven, men dog vilde han helst modtage den i Skæppen. Tiendeakkorden 1769 kom ogsaa til at omfatte Alslev Sogn, og Ydelsen af Tag blev fastsat for hver Ejendom. Endelig blev Erstatningen for „Korngaasen“ beregnet efter Ejendommenes Størrelse, enten til 16 Skilling eller 8 Skilling. Derimod vedblev Havretienden af Søndre Mærsk i Alslev at ydes i Kærven og beregnedes til at kunne give 6 Td. Ved Tiendeakkorden 1769 blev „Hoveriet“ til Præstegaarden ogsaa nærmere betegnet. Til Alslev Sogn findes følgende Vedtegning : „Paa Tiendeaccorden skaffer hver Mand Præsten 1 Menneske: ager tørv og pløjer lige som og fri-Bønderne foruden det ager 2 à 3 Læs Hø af Mæsken“. Ved Hostrup Sogn lyder Vedtegningen: „Paa Tiendeaccorden skaffer hver Mand 1 Menneske, de som have Hester og Vogn overalt i Sognet, Myrthue, Marebæk og Sielborg undtagen, ager Tørv og Giødskning“. Tienden blev efter Akkorden beregnet til: for Alslev Sogn 29 Td. 6 Skp. 3 Fdk. Rug, 9 Td. 1 Skp. 2 Fdk. Byg og 19 Mark i Penge; for Hostrup Sogn 32 Td. 3 Skp. 0 Fdk. Rug, 7 Td. 1 Skp. 2 Fdk. Byg og 9 Mark i Penge; ialt 62 Td. 1 Skp. 3 Fdk. Rug, 16 Td. 3 Skp. 0 Fdk. Byg og 28 Mark i Penge, samt Havre fra Hostrup 3 Td. 7 Skp.

Denne Tiendeakkord hæver altsaa Præstens Tiende med ca. $1\frac{1}{2}$ Td. Rug og ca. $1\frac{1}{2}$ Td. Byg.

Samtidig med at Pastor Abr. Jessen beretter om denne Tiendeakkord, giver han flere interessante Oplysninger om Embedet. En Del af disse falder sammen med Præsten Rasmus Sejersens, men de fleste kaster nyt Lys over Embedet og Forholdene.

„1. Kvægtienden af begge Sogne oppebæres efter

kongl. Forordning i Penge og kan beløbe sig til 7—8 Rdl. til Præsten.

2. Højtidsofferet giver 22—24 Rdl. hver Højtid.

3. Visselbjerggaards Ejere skal ifølge Dom af deres her i Sognene øde og ubebyggede Gaarde og Steder til Præsten til Recognition for Afgang for Offer og Accidentser betale aarlig til Martini (Mortensdag) pr. Td. Hartkorn 1 Mark 4 Skilling, (som paa det Tidspunkt beløb sig til 35 Td. 6 Skp. 2 Fdk. 2³/₄ Alb. Hartkorn).

4. I Følge Forordningen af 1722, der paabyder 1 Pd. Ost af hver Td. Hartkorn i Stedet for Mælk, leverer Sognemændene til St. Hansdag en Del Smør og Ost, som i alt kan blive 4 Lpd. Smør og 2 à 3 Lpd. Ost, samt en Snes Æg hver. Fra gammel Tid af fik Præsten efter Mikkelsdag af hver Gaard i Alslev Sogn en Korngaas — det blev dog „sjælden over 12 Gies“. Foruden denne Korngaas tog Præsten lige som de andre Tiendetagere sin Tiende af Gæssene, saa længe Bønderne holdt Gæs, men siden er det gaaet saaledes, at der betales 1 Mark i Penge i Stedet for Gaasen, hvilket er en daarlig Akkord.

5. De Indkomster, som falder ved Barseler, Bryllupper og Ligprædikener, kan beregnes til 20 Rdl. Hvorved er at agte, at for hvert Barn, som i disse Sogne døbes, betaler Forældrene til Præsten 1 Mark paa Alteret, som med Konens Offer, der bærer Barnet, ofres paa Alteret, hvilket har været fra Alders Tid. Kirkegangskoner, som i forrige Præsters Tid, og uden Tvivl i Sl. Hr. Davids, har akkorderet sig fra Følgeskab efter Lov og Ritual, har i min Formands Tid og hidtil ofret som en Pligtskyldighed saaledes: En hel Gaards Kone 1 Rdl. 2 Mark, en halv Gaards Kone 1

Rdl., en Boels Kone 4 Mark, en Gadehus Kone 3 à 4 Mark. Saaledes ofrer og Brudfolk efter Gaardenes Størrelse fra 4 til 8 Mark pro persona. Og ved Barningen, til Bryllupper ofrer Fadderne og Gæsterne ordinairement 8 Skilling pro persona. Er de beslægtede, da mere. Men i den Tid, jeg har været her i Embedet, er ingen ringere, med mindre det kan være Børn, hvis Forældre vil have Fornøjelse af at lade Børn undertiden ofre Præsten paa Alteret en Fire-skillig.

6. Kirke-Tienden i Alslev har været perpetueret her til Kaldet for Fæste og aarlig Afgift, og Anneks-gaarden er solgt fra Kronen og Kirken, endskønt de Høykongl. Skøder ikke har været for mine Øjne, saa har jo Kongen givet, og Kongen taget, og han haver Magt til at gøre med sit, hvad han vil. For det øvrige er det over min Evne at undersøge disse Poster nøjere, da dertil udfordres de Ting, som jeg mangler. Men saa meget er vist, at Kaldet har Dhrr. Muncke kun lidet at takke, og deres Navne saaledes ere stedse her i Amindelse for Kaldets store Forringelse. Imidlertid er det meget mærkeligt, at denne Anneksgaard 1664 næsten var øde, og at den fra Hr. Oluf Christensens sidste derom gjorte Angivelse i gammel Matrikul og indtil denne Tid fra Visselbjerg holdes aldeles øde foruden Bygning og Beboere.

7. I mine Formænds Tid har Præsterne haft nogle Dages fri Tørveskær paa Visselbjerg Hede. Men til sidst i min Formænds Tid hævedes aldeles denne Frihed, da Proprietairen ikke vilde anse saadant for en Rettighed, men en Douceur, han ikke nu kunde til-lade, at den ej omsider skulde blive til en Rettighed.

8. Til Ribe Bispestol betales aarlig 3 Rdl. 8 Skill.

og til Universitetet i Kjøbenhavn 3 Rdl. 1 Mark. Familie- og Folkeskatten er 11 Rigsd. 1 Mark 3 Skilling.

9. Pensionen af Kaldet til Sl. Hr. Foghs Enke var fra 1721, da Naadsens Aar var til Ende, aarlig 6 Td. Rug, 2 Td. Byg, 1½ Td. Havre og 8 Rdl. i Penge, item 2 Lam, 2 Gæs, 16 Læs Tørv. Vinterfoder og Sommergræsning til 2 Køer, samt fri Værelser i Præstegaarden.

10. Til Viborg Tugthus betales aarlig 10 Skill., og til Feldskærløn maa Kaldet yde 1 Rdl. aarlig.“

Det under Punkt 7 omtalte Forbud paa Tørveskær paa Visselbjerg Hede kan ogsaa tænkes som en Følge af, at Forholdet mellem Præstegaarden og Herregaarden allerede da begyndte at blive ret spændt.

Embedet har lidt meget i Tidernes Løb; thi ikke blot Herremændene til Visselbjerg, men ogsaa Bønderne har langtfra al Tid været pligtopfyldende. Herremændene har nemlig stadig bestræbt sig paa at tilbageholde de Ydelser, som fra Arilds Tid var tilfaldet Præsteembedet fra Herregaarden. Herom opstod flere Gange Strid, der tilsidst førte til regulære Processer, hvoraf Præsten dog vandt de fleste. (Se Fra Ribe Amt 1916: Præster og Herremænd). Selv om ikke alle Beboere har været lige lumpne, saa kaster dog følgende Dokument et ret klart Lys over Forholdene: „Saasom Vi underskrevne Alslef og Toftnæs Beboere Vores Sogne-Præst Hæderlig Hr. David Fogh ej saa villig haver ydet vores Pligtskyldighed baade efter Guds og Hans Majts. allernaadigst Forordning Dat. Kjøbenhavn d. 3. August Anno 1684, saa forpligter vi os efterskrevne Puncter og Poster uryggeligen og ved Tro og Love:

1) At skal age ham en Dags Møg-Agen, naar det begiæres uden nogen Forevending.

2) At age ham en god Bed Tørve-Agen.

3) At grave Tørre en Dag, naar det paaæskes.

4) I Korn-Aulingen at skaffe ham en dygtig Meniske at skiære en Dag, naar det begiæres, uden nogen Forhaling.

5) At levere ham got Sædekorn til at saae, saa got vi det selv haver at saae, naar hand det os til-siger, og altid at levere sund og dygtig Korn, naar det paa Loften skal mæles,

6) Nok af hver hel Gaard 2 Trauer forsvarlig Tag, og af en $\frac{1}{3}$ en Trau.

7) Opretter vi med vores Sogne-Præst dend Contract, at svare ham til aarligen dend ansatte Korn-tiende udi reen Korn og icke udi Kærv, i hvad Aar bør det end og bliver. Dette Vi under vore Hænder stadfæster.

Alslev Præstegaard, den 23. Aug. 1713.

Søren Madsen. Niels Jørgensen. Hans Lauridsen.

K. N. S. H. N. M. I. S. H. G. S.

Kresten Jensen.“

Da kun otte Beboere har underskrevet, kan man vel antage, at de fleste har været villige til at yde Præsten, hvad der tilkom ham.

Alslev og Hostrup er smaa Sogne, og Præstem-bedet har derfor i umindelige Tider været Herredets mindste. I Anledning af, at der i 1770 skulde op-kræves en Ekstra-Skat, blev Herredets Præstembe-ders Indtægter ansat saaledes sammen med Ekstra-skattens Beløb:

	Indtægt		Ekstraskat	
	Rdl.	Sk.	Rdl.	Sk.
Grimstrup-Aarre	304	„	18	23 ¹ / ₂₅
Øsse-Næsbjerg	301	„	18	5 ¹⁰ / ₂₅
Alslev-Hostrup	160	„	4	76 ⁴ / ₅
Guldager	200	„	8	„
Bryndum-Nebel	290	„	14	48
Jerne-Skads	340	„	20	19 ¹ / ₅
Nykirke-Faaborg	250	„	12	48
Nordby	320	„	19	19 ¹ / ₅
Sønderho	240	„	9	57 ³ / ₅
Sneum-Tjæreborg	333	„	19	94 ² / ₂₅

Der har været forhandlet flere Gange om Tienden saa vel til Præsten som til Kirken. Tiendens Ydelse i Kærven har været lidet tilfredsstillende saa vel for Yder som for Nyder, derfor tages der fat for Alvor, saa snart de store Landboreformer iværksættes, for at faa Ydelsen omsat i Skæppemaal eller i rede Penge. 1797 1. November mødte Stiftamtmand Moltke og Provst Sidelmann af Allerup, i Følge Skrivelse fra Cancelliet af 11. April 1797, i Alslev for at forsøge at faa en Overenskomst i Stand med Alslev-Hostrup Beboere om Ydelsen af Præstetienden i Anledning af, at Sognepræsten, A. Bork, var fraflyttet. Kommissionen tilbød, at Korntienden kunde betales med 3 Skp. Rug pr. Td. Hartkorn, Kvægtienden med 1 Fdk. Rug pr. Td. Hartkorn, alt i rede Penge efter Gennemsnittet af de sidste 10 Aars Kapitelstakst, Smaaredsel med 10 Skilling pr. Td. Hartkorn eller og i Vare, som hidtil har været Skik i Sognet efter enhver Mands „eget godt Befindende“.

Denne Overenskomst eller „Forening“, som den kaldtes, underskrevs af 44 Sognemænd, men Iver Jepsen og Hans Jepsen af Toftnæs underskrev den ikke. De erholdt en lille Lettelse, da Sognemændene bevidnede, at den første endnu ikke kunde svare saa stor en Afgift, da han ved „Udskiftningen var tillagt den sletteste og ej endnu fuldkommen opdyrkede Jord“. Ivar Jepsen kom saa til at svare 2 Skp. Rug og 1 Skp. Byg i de første 3 Aar, men det øvrige som de andre Mænd. Ligeledes bevidnedes, at Hans Jepsen ikke kunde taale at svare af mere end 5 Td. Hartkorn, skønt han havde 5 Td. 6 Skp. 1 Fdk. 1 Alb. Han blev saa fritaget for at svare af 4 Skp. Hartk., da de 4 Skp. stammede fra en Ejendom for sig, hvoraf der egentlig ingen Tiende skulde svares.

Hostrup Sognemænd indgik den samme „Tiendeforening“, dog med den Lettelse, at de det første Aar fik et Fjerdingkar Rug af hver Td. Hartkorn eftergivet paa Grund af, at Hostrup Sogn var blevet udskiftet et Aar senere end Alslev Sogn. Sjelborg By fik endog 2 Aars Frihed for det ene Fjerdingkar og Jørgen Nielsen som Udflytter 3 Aars. „Foreningen“ underskrevs af 22 Sognemænd, men adskillige var modvillige, hvorfor ogsaa Forretningen slutter med denne Anmærkning:

„at efter alles Vidnesbyrd samt Præstens Optegning, hvad af Tiende i sidste Aar er svaret og ydet, de øvrige ej kunde eller burde eftergives det mindste af det proponerede, skønt de paastode det nedsat.“

Da der igen var Vakance i Præstekaldet 1800, søgtes der igen at faa Tiendeydelsen ordnet tidsmæssigt, hvorfor der afholdtes en ny Forretning i Hostrup 24. November 1800. Samtlige vedkommende Mænd

mødte undtagen Christen Christensen og Bennet Mathiasen af Kokspang, „som ej lod anmelde noget Forfald“. Kommissionen foreslog, at Beboerne skulde tiltræde Foreningen af 1797. Beboerne erklærede — alle uden Undtagelse — at de „helst vilde betale i Skjæppen, men haabede at faa nogen Lettelse“. Kommissionen kunde dog ikke tilstaa dem nogen Lettelse, men gik til sidst med til, at Tienden maatte betales in natura eller med Penge, naar de til hvert Aars Mikkelsdag underrettede Præsten derom. Denne „Tiendeforening“ underskrevs af 6 Beboere i Hostrup Sogn. 1812, 20. Januar, holdtes igen Tiendeforeningsmøde, denne Gang hos Hans Mortensen i Sjelborg; Mødet blev dog nærmest resultatløst, idet Overenskomst kun opnaedes med 3 af Beboerne. I det hele taget synes det, at der har været adskillige Vanskeligheder med at faa Tienden forandret i Hostrup Sogn. Efter at disse Bestræbelser for at ordne Tiendeydelsen delvis var lykkedes, kom en anden Faktor til at spille en betydelig Rolle, nemlig den store Napoleonskrig, som vi ogsaa kom med i, selv om det varede nogle Aar. Tiendeforeningerne var jo byggede paa at svare Tienden efter Gennemsnittet af de sidste 10 Aars Kapitelstakster. Her skete ingen væsentlige Forskydninger, saa længe Priserne var nogenlunde konstante, og da Priserne steg ret betydeligt, fandt Bønderne sig ikke forurettede; de indkasserede stadig en lille Gevinst. Anderledes blev det efter Krigens Slutning, da fik vi her i Landet nogle yderst slette Aar med saa stærkt faldende Kornpriser, at Bønderne fandt sig meget brøstholdne ved at yde Tienden efter Gennemsnittet af 10 Aars Kapitelstakster, hvorfor ogsaa Regeringen fandt sig nødsaget til at tillade en Forandring, den

nemlig, at Tienden kunde betales efter hvert Aars Kapitelstakst, hvor der kunde opnaas Overenskomst derom. Selvfølgelig fandt Tiendenyderne sig noget forurettede, særlig da de i den opgaaende Periode egentlig havde erholdt for lidt. Endelig maa man huske, at Landets Pengeforhold ved Statsbankerotten 1813 var kommen i den gyseligste Uorden. Det blev derfor nødvendigt at skelne mellem, hvad der kaldtes „Navn-Værdi“ og „Sølv-Værdi“. For at Folk nu om Stunder kan forstaa dette, maa der en lille populær Forklaring til. Da det begyndte at gaa galt med vort Pengevæsen, udstedte Regeringen en utrolig Mængde Seddelpenge, som jo var gode nok, saa længe Rigsbanken kunde indløse dem; men da Statsbankerotten fandt Sted — eller som det ogsaa kan udtrykkes: da Landet gik fallit —, saa sank Sedlernes Værdi i den Grad, at de næsten betragtedes som værdiløse. Man véd ogsaa adskillige Eksempler paa, at Folk — vel nok under Paavirkning af Spiritus eller i ungdommeligt Overmod — tændte deres Tobakspiber ved dem. Men Landsens Penge var de, og derfor brugelige til Betaling af Gæld. Ved Plakat af 3. August 1813 fastsattes saa Rigsbankpenges Navneværdi (altsaa Sedler) til 1 Rdl. 84 Skilling lig 1 Rdl. Sølvværdi. 1818 oprettedes Nationalbanken, og lidt efter lidt kom der igen Orden i Pengesagerne. Omkring ved 1840 gik de gamle Seddelpenge op i deres paalydende Værdi, men da var der næsten ingen af dem tilbage. Et Blik paa Kapitelstaksterne for Ribe Amt i en Række Aar for Hundrede Aar siden er ret interessant, hvorfor der her gives en Oversigt, der ogsaa er nødvendig for at faa fuld Klarhed over Tiendeforhandlingerne.

Nogle Aars Kapitelstakst for Ribe Amt:

	Td. Rug		Td. Byg		Lisp. Smør		Lisp. tør Flæsk		Honning pr. Pot	
	Rdl.	Sk.	Rdl.	Sk.	Rdl.	Sk.	Rdl.	Sk.	Rdl.	Sk.
1797.....	2	64	1	80	.	.	.	.	.	.
1798.....	3	16	2	.	.	.	.	.	.	.
1799.....	4	24	2	38	.	.	.	.	.	.
1800.....	6	40	3	64	2	39	2	13	.	21
1801.....	4	64	2	72	1	80	1	73	.	20
1802.....	7	08	3	48	2	29	1	73	.	23
1803.....	4	48	3	49	2	18	1	64	.	23
1804.....	5	80	3	80	2	40	1	88	.	24
1805.....	7	80	4	32	2	49	2	06	.	24
1806.....	6	08	3	40	2	42	2	13	.	24
1807.....	4	24	2	88	2	09	1	77	.	20
1808.....	5	16	4	40	2	78	2	04	.	24
1809.....	8	.	7	32	5	91	3	23	.	39
1810.....	8	16	7	32	7	88	5	11	.	66
1811.....	15	48	10	48	9	13	6	84	.	96
1812.....	7	50 ¹	5	08	2	34	1	81	.	27
1813 ¹	25	88	15	72	12	43	9	59	.	126
1814.....	16	.	8	72	8	81	7	22	.	76
1815.....	15	88	9	32	10	37	7	71	.	94
1816.....	18	66	12	17	8	68	5	70	.	110
1817.....	15	18	10	33	6	77	4	62	.	74
1818 ²	8	26	5	93	3	15	2	25	.	30
1819.....	6	81	3	59	2	95	2	19	.	31
1820..... Sølvs	2	88	2	35	2	14	1	84	.	34
1820..... Sedler	3	62	2	92	2	66	2	33	.	43
1821..... Sølvs	2	27	2	06	1	90	1	27	.	30
1821..... Sedler	2	82	2	56	2	41	1	58	.	38
1822..... Sølvs	2	34	1	75	1	37	.	87	.	26
1822..... Sedler	2	91	2	22	1	70	1	13	.	33
1823..... Sølvs	1	81	1	35	1	60	.	90	.	21
1823..... Sedler	2	29	1	68	2	03	1	17	.	26
1824..... Sølvs	1	64	1	30	2	06	1	25	.	21
1824..... Sedler	1	84	1	46	2	31	1	40	.	24

¹ Priserne ansat i Navn-Værdi. — ² Taksten sat efter Sølvs-Værdi.

Til disse Kapitelstakster er nu først at bemærke, at de indtil 1813 svinger meget, selv om der gennemgaaende er Stigning, og at de i 1813 naar en foruro-ligende Højde af omtrent 52 Kr. for 1 Td. Rug og ca. 31 $\frac{1}{2}$ Kr. for 1 Td. Byg. Dette Aar, Statsbankerottens Aar, kommer saa Betegnelsen „Navnværdi“ i rigtig Erkendelse af, at Navnet og Værdien ikke svarer til hinanden. Kapitelstaksten sattes i „Navnværdi“, hvorefter — som før bemærket — 1 Rdl. Sølvværdi var lig 1 Rdl. 84 Skill. Navnværdi. Denne Kurs, hvorefter 8 Skill. Sølv er lig 15 Skill. Sedler, gælder indtil 1818, da Nationalbanken oprettedes, og der begyndte at komme lidt Orden i Pengevæsenet igen. Nu blev Kursen 200 Rdl. Sølv lig 250 Rdl. Navnværdi, eller 4 Rdl. Sølv blev lig 5 Rdl. Sedler. Den forbavsende store Nedgang i Kapitelstaksten har til Dels sin Grund i, at den dette Aar ansattes i Sølvværdi i Stedet for Navnværdi. 1 Februar 1820 var Kursen 1 Rdl. Sølv, lig 1 Rdl. 42 Skill. Navnværdi, og fra dette Aar sættes Kapitelstaksten baade i Sølvværdi og Navnværdi. I 1824 staaer Kornpriserne lavest, idet 1 Td. Rug koster i Nutidens Penge 3 Kr. 33 Øre, men fra dette Aar begynder Stigningen for Kornets Vedkommende. For Smør og Flæsk var Priserne lavest allerede i 1822. Ser man paa disse Kapitelstakster, kan man godt forstaa, at Beboerne efter 1820 fandt Tienden som en stor Byrde, naar den skulde svares efter Gennemsnittet af de sidste 10 Aars Kapitelstakster, hvoriblandt 1813 fandtes. 1823 gav Kongen Tilladelse til, at Tiendeydelsen til Præsten for Alslev Sogns Vedkommende maatte betales efter hvert Aars Kapitelstakst; men for at faa det forandret maatte der ske en ny Overenskomst med Præsten. Derfor blev Sognets tiende-

ydende Beboere indstævnedes til Møde paa Raadhuset i Varde den 27 Juni 1823. Pastor Krarup var villig til at gaa ind herpaa, dersom Beboerne i Stedet for 3 Skp. 1 Fdk. Rug vilde svare 4 Skp. pr. Td. Hartkorn. Denne Fordring mente de ikke at kunne gaa med til. Under Forhandlingen nedsatte han sin Fordring til 3 Skp. 3 Fdk. Selv dette Afslag formaaede ikke Tiendeyderne til at modtage det, og Overenskomsten blev kun indgaaet af Knud Johansen, Niels Jepsen den yngre, Hans Danielsen, Peder Stephansen, Mads Sørensen den yngre og Peder Andersen. Sagen stod saa stille indtil 1827, da fik Resten af Tiendeyderne Ret til at betale de 3 Skp. 1 Fdk. Rug efter hvert Aars Kapitelstakst.

18. August 1854 var Hostrup Sogns Beboere indvarslede til Møde hos Niels Spangsbergs Enke i Alslev for med Tiendekommissionen at forsøge „Tiendeforening“ for Konge- og- Præstetienden af Hostrup Sogn. Efter lange Forhandlinger maatte Mødet afbrydes for at fortsættes Dagen efter. Hostrupboerne holdt stadig paa Leveringen in natura, og da Kommissionen ikke fandt anden Udvej, kom „Foreningen“ i Stand paa de Vilkaar, at de fleste fik Lov til Naturalydelsen, og enkelte gik ind paa at betale efter Kapitelstakst.

(Fortsættes.)

Af Varde og Hjertings Historie.

Ved Overretssagfører Arne Sundbo, København.

Toldvæsen og Skibsfart.

I Aaret 1651 genoprettedes Varde Toldsted, efter at det havde været nedlagt i et Par Menneskealdrer (siden 1591), og fra Nytaar 1871 ophævedes Varde Toldinspektorat. Toldinspektøren og Toldkassereren erstattedes af en Toldforvalter. Tre Aar efter ($\frac{1}{7}$ 1876) blev Esbjerg et selvstændigt Tolddistrikt. Disse godt 200 Aar betegner et Afsnit af mere end almindelig Interesse. Det var en Tid, hvori Landet og Regeringen atter og atter lagde Planer til og gjorde Forsøg paa at skabe en stor Vestkystskibsfart og endelig med *Esbjerg* fik Held af Forsøget.

Ribe havde i Middelalderen været den store, alt-overvældende Handelsstad, hvor ogsaa Skibsfarten blomstrede. Det var den Gang den eneste Havn paa Vestkysten, som senere Hjerting og Esbjerg efter hinanden blev det. Men fra Reformationstiden gik *Ribe* tilbage, og da Skibene blev større, duede en Landstad som *Ribe* ikke til Havneby. Før de store Krige i det 17de Aarhundredes Midte tænkte Regeringen derfor alvorligt paa at lægge en stor Havn og Stapelstad ved Ribes gamle Havneplads *Listerdyb*, men Krige forhindrede Planens Udførelse.

Efter Fredsslutningen i 1660 havde Regeringen

ingen Penge, men Trangen til en Stapelplads og Havn paa Vestkantens Jærnkyst var stadig lige levende. Atter og atter ser man Beklagelser over, at København, der efter 1660 af Enevælden fik al Handel forærende, ikke kan forsyne Vestkysten, ja næppe nok Midtjylland med de faa og fattige udenlandske Varer, som Byerne den Gang skulde bruge, og at Vestkystbyerne ikke selv har Raad til at udruste de nødvendige store Skibe og selv hente Varerne i Udlandet. Sejladsen fra København til Vestjylland var endnu i det 17de og 18de Aarhundredes Begyndelse farlig for de ret smaa Skibe, man da havde, og de slette Landeveje var daarlige og dyre Samfærdselsmidler. Det fremhæves som betænkeligt at give København de store Handelsrettigheder, netop fordi Vestkysten og i det hele Jylland da ikke vilde faa tilstrækkelige Forsyninger, især ikke Salt til de betydelige Fiskerier. Salt var en stor og meget brugt Vare i de Tider.

Der var paa Vestkysten kun Havnene ved Ribe, Varde og Ringkøbing — Limfjorden var jo lukket den Gang — og Ringkøbing havde paa Forhaand gode Chancer. Ribe gik fra Begyndelsen ud af Konkurrencen. Men af sig selv og fordi *Hjerting* laa bekvemst, voksede der hurtigt en forholdsvis betydelig Skibsfart op her ved Vardes Havneplads. Fra gamle Dage (det er vel fra Midten af det 16de Aarhundrede) havde der ved Hovedpladsen for de store Fiskerier i Vester Herred, i *Ho* og *Oksby*, været en Del Handel og Skibsfart. Fiskerne havde paa Trods af Kongebud og Privilegier for Varde og Ribe vænnet sig til selv at sejle deres Fisk til Husum og Hamborg. Denne Handel og Skibsfart, der fra første Færd havde samlet sig om *Hjerting* som den bekvemteste Plads paa

Fastlandet (Vester Herred var lidt afsides), voksede i Slutningen af det 17de Aarhundrede meget stærkt*, og de tre Fjerdedele af Jyllands Byer fra Lemvig, Viborg og Horsens til Fredericia, Kolding og selve Ribe forsynedes hele det 18de Aarhundrede igennem over Hjerting med Kramvarer fra Hamborg og Holland. For en stor Del smugledes Varerne ind til Hjerting og Omegn. Ringkøbing, den eneste Konkurrent af Betydning, sejledes hurtigt agter ud og endte med selv at hente sine Varer i Hjerting. Nymindegab duede ikke.

Hjerting blev saaledes Vestkystens eneste Havn. Dens Fordele fremfor de andre var uomtvistelige, og da Skibene blev saa store, at de ikke om Vinteren kunde trækkes op paa Land, havde Hjerting ogsaa det vigtigste af alt for et Skibsfartssted: den gode Vinterhavn. I Læ af *Fanø* kunde de Skuder, der om Sommeren troligt og med Livsfare kravlede langs Marskens Kyst og mellem Smaaøerne til Hamborg og Holland efter Varer**, roligt lægge sig i Vinterleje. Der var Læ for alle Storme.

Hurtigt blev Skibsfarten omkring Hjerting, Ho og Oksby saa stor, at Regeringen ikke kunde tvinge den ind til nogen Købstad. Varde var lige saa ubehjælp-

* Da en dansk Hjelpehær paa 7000 Mand 1689 skulde sendes til England, blev den dog ^{19/10}—^{4/11} 1689 udskibet paa *Hvidding Nakke* ved Ribe, lige som Kronprins *Christian* 1662 rejste over Ribe til Udlandet. (Nyt hist. Tidsskr. I, S. 504).

** I Jyske Saml., 3 R., 5. Bind, 5. Hefte, fortæller en Horsens-købmand, *Rasmus Tøxen*, om de aarlige Rejser, han 1737—51 gjorde med Skib fra Hjerting til Holland. Det synes at fremgaa deraf, at Skipperne i Reglen sejlede i Flok, i hvert Fald paa Hjemrejsen, og oftest langs Kysten, hvorfor Rejsen til Tider varede 3 Uger og ved Modvind maatte afbrydes undervejs.

som en Landstad som Ribe, og den 28. Juli 1688 fik Skipperne i Hjerting, Ho og Oksby derfor det *Privilegium paa at drive Sejlads*, som de i godt et Aarhundrede havde taget sig selv — i Kraft af Hensigtsmæssighedens Lov; og saa betydelige Forventninger knyttedes der siden til Hjerting som Stapelplads, at Tanken om at gøre det til Købstad og give det økonomiske Begunstigelser tidligt var fremme og først faldt, da Esbjerg Havn byggedes.

Ved Plakaten af 4. September 1680 blev *Hjerting Toldsted for Studeudførselen*, Landets eneste og meget vigtige Eksport, og 1692, da Toldforpagter *Edvard Kruse* organiserede Toldvæsenet, flyttedes som en naturlig Ting *Varde Toldsted til Hjerting*. Ja, saa stor Lid satte man til den lille Landsbyhavn, at da København 1726 fik Monopol paa Oplag af (d. v. s. Monopol paa Handel med) de eneste virkelig brugte udenlandske Varer, *de 4 Species* (Vin, Brændevin, Salt og Tobak), blev det ved kgl. Resolution af 17. April 1727 paalagt de københavnske Købmænd at oprette et Filial-Oplag i Hjerting, det saakaldte *Vesterjydske Oplag*. Købmændene i København havde erklæret, at den eneste Plads, der kunde være Tale om for et saadant Oplag, var *Hjerting*.

Det vesterjydske Oplag blev imidlertid en Fiasko som hele den københavnske Monopolordning, og denne ophævedes allerede ved Plakat af 13. December 1730. Her i Vestjylland havde de store Smuglerier gjort Monopolet fuldstændig værdiløst, og Oplaget maatte 31. Januar 1731 afhænde saa godt som hele sin første Forsyning ved offentlig Auktion i Varde, hvor Varerne med Undtagelse af Saltet laa. Saltet laa i Hjerting, og blev solgt ved Auktion der.

Og dog var man stadig klar over Hjerthings Fortrin saaledes, at da der 1746 var Kvægsygdом i Holsten, og de hollandske Studeopkøbere derfor ikke kunde *drive* Studene til Holland, valgte man (som for Resten i det samme Tilfælde 1717) Hjerting som Udskebningssted. Det Aar sendtes 10,178 Stude over Hjerting til Holland.

I 1760'erne begyndte *Fanøs* Skibsfart at tage til, efter at Fiskeriet var blevet en Brøkdell af, hvad det havde været før, og efter at Fannikerne økonomisk var blevet bedre situerede, siden de 1741 var blevet Selvejere. Samtidig begyndte en hidtil uset Udvikling for dansk Handel og Skibsfart i det hele („den danske Handels Empire“), og skønt *Fanøs* Skibsfart først kulminerede et lille Hundrede Aar senere, voksede den overordentlig stærkt i Aarene 1770—1800.

Fanø, især Nordby, havde fra først af naturligt søgt til Hjerting som Basis for Sejladsen, skønt *Fanø* fra Arilds Tid (1282) hørte under Ribe Toldsted, og efter et Forsøg (Reskript 20. Maj 1786) paa at organisere *Fanø* som et næsten selvstændigt Tolddistrikt med en Toldbetjent i Nordby og en i Sønderho, lagde man (Reskript 21. Maj 1791) Nordby under Hjerting og Sønderho under Ribe.

Varde Toldsted udi Hjerting, som dets officielle Navn var siden 1692*, blev saaledes til Dels Rammen om den store *Fanø* Skibsfart i det 19. Aarhundrede. Fra 1822 (kgl. Resolution 24. Maj 1822) blev baade *Varde Toldsted*, *Fanø* og *Ribe* paa Grund af Toldinspektøren i *Varde*, *Johan Georg Lybeckers*, Drikfældighed lagt under Bestyrelse af Toldinspektøren i *Ribe*,

* I Toldlovens Lister over Toldsteder hedder det (første Gang 1732): *Varde og derunder Hjerting*.

og man tænkte alvorligt paa at gøre det hele til et Toldsted. 1842 (Plakat 15. December 1842) ophævedes dette Forhold imidlertid, og hele Fanø lagdes da under Varde. Endelig flyttedes Toldstedet, hvis Tyngdepunkt nu laa paa Fanø, ikke i Hjerting, 1846 (Plakat 10. Oktober 1846) tilbage til Varde, som allerede ved Ordningen 1842 havde faaet delvis Toldstedsret. I Hjerting blev ansat en Toldoppebørselskontrolør, der 1. Juli 1874 flyttedes til Esbjerg samtidig med, at Fanø og Esbjerg udskiltes som et nyt Tolddistrikt.

Hermed endte to Hundrede Aars Drømme om Hjertings Storhed, efter at Forsøget paa ny Studeudførsel 1847—60 var mislykket, og den berømte Landingsbro, der byggedes 1852, var ødelagt af Havet den 31. Januar 1862.

Eller maaske rettere: I Esbjerg virkeliggjordes da to Aarhundreders Drømme. Thi Esbjerg var allerede efter 10 Aars Forløb Danmarks næststørste Eksporthavn*.

Fanø, der ikke i Tide gik fra Sejlskibene og anskaffede de moderne Dampere, maatte ligeledes overgive sit Bo til Esbjerg.

I Hjerting, der fra gammel Tid var Pladsen for *Vardes Studeudførsel* og Omegnens *Handel med Jydepotter* (sorte Potter), herskede der hele det 18de Aarhundrede igennem et rigt Liv i Skibsfartssæsonen. 1720 anlagde et Interessentskab af Mænd i Ringkøbing og Hjerting et Tranbrænderi og sendte 1720—58 hvert Aar et Skib (1727—34 to Skibe) paa Robbefangst (Sælhundefangst) i Nordishavet. Fra 1748 sendte desuden Købmand *Jens Rasmussen Rahr*^{b)} i Ribe, der

* Se Artiklen om Esbjergs første 10 Aar af Toldforvalter V. Hassing i *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, Bd. 24, (1886).

iøvrigt 1742 havde købt over Halvparten ($\frac{1}{10}$) af Tranbrænderiet, sit eget Skib paa Robbefangst fra Hjerting. Han anlagde senere et Tranbrænderi i Nordby og drev Sælfangsten derfra. Hans Enke fortsatte til 1795, da Farten ikke mere betalte sig.

Paa *Fanø* drev et „*islandsk Selskab*“ (af Fannikere) siden 1771 Fiskeri og Handel paa Island, og fra 1790 udsendte et *grønlandsk Selskab* paa *Fanø*, ledet af Købmændene *Christen Strandbygaard* og *Bertel Kolvig* i Ringkøbing, 2 Skibe om Aaret paa Robbefangst. Dette Selskab maatte dog likvidere allerede 1800 og solgte sine Ejendele paa Auktion 18. Marts 1800, men *det islandske Selskab* fortsatte stadig*.

Den gamle *Studeudførsel* over Hjerting standsede først med Aaret 1778. 1780 udførtes endnu et enkelt Par og 1786 en Del, men det var dermed uigenkaldelig forbi. Ellers havde med Undtagelse af enkelte Aar Studeflokkene stadigt hvert Foraar søgt til Hjerting, hvor de hollandske Opkøbere havde Skibe liggende til at hente dem.

Varde Toldsted før 1651.

Varde havde sin Stortid fra Slutningen af Middelalderen til de store Brande 1551 og 1590 (se Fra Ribe Amt 1914, S. 252). Det fik Købstadprivilegier August

* Dette Selskab havde Oplagsret, da Varerne al Tid indførtes til *Fanø*, Aaret før de tidligt om Foraaret sejledes til Island.

$\frac{20}{10}$ 1798 fik Skibsrheder *Niels Jakobsen*, Nordby, Privilegium paa at holde Oplag af Husholdningsvarer (Købmandshandel). Han havde $\frac{5}{10}$ 1782 faaet Bevilling paa Kroen i Nordby og $\frac{10}{10}$ 1793 det første Privilegium paa Færgefarten mellem Strandby og *Fanø*. *Jakobsen*, der var Strandingskommissionær i ca. 35 Aar, døde 14. Juni 1815, 66 Aar gl. Det er ham, *C. Dalgas* (se Fra Ribe Amt 1914, S. 770) omtaler saa rosende. .

1442 og har altsaa den Gang været betydelig, skønt Ribe i lang Tid søgte at holde Varde nede.

Allerede 1368 træffer vi Varde i Opkomst som Handelsby, og Ribe, der den Gang var enevældig paa Vestkysten, prøvede af et godt Hjerte at kvæle Opkomlingen. Da en Ribekøbmand, *Henrik Andersen*, ved den Tid fik Penge til gode hos *Klaus Limbek* og hans Sønner, *Henneke* og *Ulf*, og for denne Fordring fik Pant i Tolden i Ribe, benyttede han Lejligheden til at kræve indsat i Pantebrevet (af $\frac{6}{7}$ 1368), at *Limbek'erne*, der da (formentlig til 1395) regerede i Varde Len, skulde virke for, at der intet blev udført til Søs af Varer fra Ringkøbing og Varde⁴). *Henrik Andersen* døde allerede Aaret efter, men han har sikkert handlet paa hele den ripensiske Handelsstands Vegne, da han fik den omtalte Bestemmelse ind i Pantebrevet. En Forfatter (*P. Frost*: Ringkøbing) fortæller da ogsaa, at en Forordning 1384 forbød al Udførsel fra Varde og Ringkøbing. Forordningen $\frac{10}{100}$ 1425 bestemmer, at „det med Sejladsen i Vesterhavet skal forblive som hidtil“, hvad ogsaa tyder paa Særbestemmelser for Ribe til Vardes Skade.

Varde var alligevel ved 1500 blevet en betydelig By, der, som Toldregnskaberne fra Ribe⁵) viser, drev stor Studehandel og hvis Købmænd, som Købmændene i de andre store Byer, kunde laane Kongen Penge⁶). (1517: 400 rhinske Gylden, 1518: 140 Gylden). Vardes mest fremragende Handelsmænd var den Gang Borgmester *Christen Nielsen* og *Marquard Nielsen* († 1525); den sidste grundlagde $\frac{10}{100}$ 1520 Varde Hospital (et af Landets ældste). De nævnes begge 1505 og 1520, da de betalte Told af Stude, som de udførte.

Men Varde ikke alene udførte Stude. Vi ser⁵⁾ ogsaa Købmændene der i Byen paa den Tid sælge Klæde til Dronning *Christine*, som havde Ribe Told til Indtægt. Ribe Klædekræmmere var endda omkring 1500 berømte. 1518 indlod Borgmester *Christen Nielsen* og Varde By sig endogsaa i Strid med det mægtige Ribe, der 1492 havde faaet Ret til at handle paa alle Byers Markeder. Striden endte først 1539 med et delvist Nederlag for Ribe, der for Fremtiden kun fik Lov at komme paa 2 af Vardes 5 Markeder⁷⁾.

Varde, Ribe og Ringkøbing har fra gammel Tid haft Eneret paa at købe Fiskene paa de store vestjyske Fiskerier, og 1548⁷⁾ fik de et Kongebrev paa denne Ret. Af et Kongebrev fra Februar 1551⁸⁾ ses det, at Varde og Ribe og Ringkøbing desuden havde Ret til at *handle med Fiskene i alle Landets Byer*. Kongebrevet befaler Odense og Middelfart, der vilde tage mere i Afgift af Ringkøbing end andre, at respektere denne de tre Byers Ret. Netop med Hensyn til den Afgift (Told mellem Provinserne), Kongebrevet taler om, synes desuden *Varde* og Ribe at have haft særlige Privilegier. Thi i et gammelt Haandskrift⁹⁾, rimeligvis fra Korsør, med forskellige Optegnelser, bl. a. om Adels Tilnavne, findes en Notits:* „Efterskrevne Købstæder de er *toldfri* efter Privilegier, fremfarne Konger dem givet har“, og deri nævnes for Jylland: Ribe, Kolding, Wejle og *Waaert*.

Toldafgifterne, der er udledet af Kongens Ret til Jorden, saa vidt ikke andre ejer den (bl. a. Købstæ-

* *Resen* fortæller i sit utrykte Atlas (1677), at Varde 1592 fik Ret til at handle, hvor de vilde, med Nabobyer og Landboere, og at Byen 1515 havde faaet tilstaaet et Læbælte paa 2 Mil omkring Byen (der menes vel Byens Privilegieret af ^{17/11} 1515).

derne) og deraf følgende Eneret til al Handel paa denne Jord, er gamle. Ældst er *Studetolden*, men ogsaa *Sandtolden* (Fiskerens Afgift af Fisk for at benytte Kongens Saände, Strandbred) gaar helt tilbage til Middelalderen. Lige saa *Sisen**, Accise af Øl og Vin, de første udenlandske Varer, der brugtes i det brede Lag.

I Varde fik saaledes 1514¹⁰) Borgmester *Christen Nielsen* og Byfoged *Oluf Nielsen* Kvittering for den Told, 110 Mk. 10 Sk., han der i Byen har oppebaaret paa Kongens Vegne. Dette ret betydelige Beløb er vist Tolden af indført Salt til Fiskeriet. Thi i en Optegnelse¹¹) af Kansler *Claus Gjordsen* († 1532) opføres for Varde By: 100 Mark Byskat og Tolden af frisisk Salt. Disse Afgifter blev før Kong *Hans' Død* (1513) anvist hans Dronning *Christine* († ⁹/₁₉ 1521) til Enkepension. Hendes Regnskaber viser, at hun har faaet Byskatten, men ikke Salttolden. *Sandtolden* hørte til Varde Len, der var bortforlenet til andre.

Ogsaa Byskatterne viser imidlertid, at Varde paa den Tid var en betydelig By. Skatten er den samme som Koldings, og Ribe og Aalborg sættes kun til det dobbelte (200 Mark).

Nogen Told i moderne Betydning udover Salttolden (*Studetolden* opkrævedes i Ribe) er vist først paalagt i Varde 1554**, da Regeringen opdagede, at der

* ¹/₉ 1529 udnævntes en *Matis Hansen* til By- og Siseskriver i Varde. (Reg.)

** Ringkøbing var i hele denne Periode Toldsted. Dette indskærpedes ²⁴/₁₀ 1599, og vi har for Ringkøbing Udnævnelser for en sammenhængende Række Toldere, indtil 1660 al Tid en af Borgmestrene. 1552 nævnes *Ivar Nielsen* som Tolder (var Borgmester 1546, Søn af tidl. Borgmester *Niels Jensen*, † 1532). *Ivar N.*, døde 1587, hans Svigersøn, *Frederik Busch*, fik Udnævnelse som Tolder

var opstaaet en ret betydelig Skibsfart paa Varde, og derfor lagde baade Ud- og Indførselstold paa Havnene der omkring efter den Toldrulle, der blev brugt ved Udførsel fra Ribe. Hver By havde sin Rulle og de store Handelsbyer i Reglen de højeste Satser og de fleste Poster. 1554, 11. Januar, skrev Kongen altsaa til Varde: „Vi *Frederik den Anden* hilser eder os elskelige Borgmestre og Raadmænd udi vor Købstad Varde med Gud og vort Raad! Vider, at vi er kommen udi Forfaring, hvorledes at vor og Kronens Told og Rettighed forsømmes og underslaas som burde at gives af hvis Vare, som ind- og udføres af de Havne, som bruges der til eders By og besynderligen til *Graadyb Havn**. Det er derfor befalet Lensmanden paa Riberhus, *Jesper Krafse*, at have Tilsyn med Havnene og paalægge Tolderen der sammested at oppebære paa vore Vegne slig Told og Rettighed af alle de Handelsvarer, som *ud- og indføres* af forne *Graadyb*

⁹/₁₁ 1589, *Silvester Bieske* ²⁴/₇ 1603, *Jens Olufsen* ³/₃ 1627, *Mogens Olufsen* ¹/₆ 1646, *Herman Hage* ¹⁵/₆ 1661, *Niels Eskelsen* ¹³/₁₀ 1666, hans Broder, *Mikkel Eskelsen*, ²/₁₀ 1673, *Søren Villumsen* ¹⁸/₉ 1680, *Johan Mack* ¹⁴/₁ 1682, *Elias Larsen* ¹/₁ 1696, *Jørgen Sørensen Jelling* ²¹/₁ 1699.

Elias Larsen var gift med en Datter af *Rasmus Andersen* til Søgaard paa Holmsland, der blev Amtsskriver ²⁰/₆ 1670 (fra ¹/₁ 71) over Lundenæs-Bøvling Amter, og efterfulgtes ²⁰/₁₁ 1699 af *Lars Pedersen Heldvad* (Titel af Amtsforsvalter ²⁰/₆ 1705, † 1736).

I Ringkøbing betaltes før 1611 ingen Smaatold, men der udskibedes hele Aarhundredet igennem hvert Aar Stude fra Byen.

* *Graadyb Havn* = Hjerting. Meningen er, at der i *Graadyb Havn* er indført mest, og at der derfor havde været betalt mest i Told. Jeg slutter, at Tolden først nu blev paalagt, deraf, at der ikke er Tale om Straf, at en Toldrulle (Ribes) indføres, og af Udtrykkene („forsømmes“).

Havn og andre Havne derhos, ligesom det udgives af hvis Vare, der *udskibes* for vor Købstad Ribe“.

Denne Told, *Smaatolden*, opføres¹¹⁾ 1607—09 for Varde med kun tre Satser: 1 Td. Rug 1 Sk., 1 Td. Salt 1 Sk., 1 Svin 1 Sk., medens Ribe den Gang opførtes med en stor Række Poster og vel samme Sats for Rug, men 2 Sk. for et Svin og endnu højere Told for Salt. De tre Varesorter har naturligvis den Gang været Vardes vigtigste Udførselsartikler. 1607 siges Tolden desuden kun at gælde for Indbyggerne (det vil vel sige: for Udførsel). Ribe Told gjaldt baade Indbyggere og Fremmede.

Det nævnte Kongebrev af 1554 taler om „*Byens Havne*“*, og et Kongebrev af 4. April 1589 taler⁸⁾ om „*Byens Strømme*“ (Søterritorium). Ribe havde allerede 1282 faaet Bevilling paa sine „*frie Strømme*“, der omfattede Forstranden og Havnene ved List, Mandø og „andensted udenfor Ribe“, s: bl. a. Fanø, men en saadan Bevilling kendes ikke for Varde, der dog havde en Landstads (Viborgs) Privilegier, men Bevillingen har vel eksisteret. Thi i Kongebrevet 1589 hedder det, at „Borgmester og Raad i Ribe og *Varde* har beklaget sig, hvorledes mange udlændiske Købmænd og Skippere begiver dennem ud for deres Byer og ikke alene fri (gratis) bruger *deres Byers Strømme*, medens og hos Bønderne paa Landsbyerne mod deres Stads Privilegier køber Øksen, Svin og andet, Fisk og

* En Havn er blot et Sted, hvor Skibene kan ligge i Læ for Storm og Sø. De kan da ogsaa losse og lade ved Hjælp af Lægttere, der løber helt op paa Strandbredden. Iøvrigt sejlede Skibene her i Vestjylland, hvor Forskellen paa Ebbe og Flod er stor, selv op paa Stranden ved Flod og ladede og lossede ved Ebbe; saaledes Øksenskipene baade ved Ribe, Varde og Ringkøbing.

Kvæg, og driver stort Landkøb, menige Byernes Indbyggere til stor *Forprang**. Brevet udsteder derfor Forbud derimod.

Tolden opkrævedes i Varde i lang Tid af Byfogden, der lige som alle andre kongelige Fogder havde Pligt til at paase, at intet ulovligt ind- og udførtes. Dette gjaldt især *Strandfogderne*. 1614 siges det udtrykkeligt, at Strandfogden ved Sønderside (Ho og Oksby) fik sit Fiskeskib frit for Sandtold „for Strandfogderi“ og for at paase, „at intet ulovligt ind- og udføres“. Der var en Strandfoged i Hjerting og *ved hvert Fiskerleje*. Han udnævntes af Lensmanden og lønnedes med Fritagelse for Sandtolden.

1579 fik Byfogden, *Jens Christensen*, i Varde imidlertid særlig Udnævnelse som Tolder, hvad sikkert bl. a. tyder paa, at Vardes Skibsfart nu var bleven ret betydelig. Hans Bestalling⁹) lyder saaledes:

Jens Christensen, Borger i Varde, fik Brev paa at skulle være Tolder sammesteds, ut sequitur (som følger):

Vi Frederik den Anden etc. gør alle vitterligt, at vi nu haver tilskikket og befalet og med dette vort aabne Brev tilskikker og befaler denne Brevviser *Jens Christensen*, Borger udi vor Købstad Varde, at være vor Tolder der sammesteds, saa vel *der for Byen* (o: i Graadyb Havn, Hjerting), som ved *Sønderside Havn* og *Skallingkrog*** , paa vore Vegne at skulle oppebære hvis Told og Sise, som os og Kronen tilkommer af allehaande fremmede Købmandsvarer og Gods, som indføres eller udføres der udi Havnene, deslige af Vin, Pryssing (Øl fra Danzig), Hamborger-Øl og anden fremmed Drik, som bør at fortoldes og forsises, og skal han aarlig

* Forprang = Køb forinden Varen kommer til Torvs i Byen. Købstæderne havde Eneret paa Køb og Salg af Landvarer. Enhver maatte dog købe til eget Forbrug.

** *Skallingkrog* er den Hille Indskæring mellem Skallingen og Halvøen foran Ho. En Bæk dér hedder endnu Havnegrøft. *Sønderside* er Stranden mellem Ho og Okaby (ved Ho Bugt).

derfor gøre os god Rede og Regnskab og udi alle Maader derudinden vide og ramme (at fremme) vort Gavn og Bedste.

Thi forbyder vi alle, ihvo de helst er eller være kan, Indlændiske og Udlændiske, som med fornævnte Gods, Vare og Drikke til forne Varde eller omkringliggende Havne hænder at komme, herimod at bryde deres Bunker (stuede Last) eller noget Gods, Vare at opskibes eller udføres, hvoraf os nogen Rettighed kan tilkomme, førend de forne *Jens Christensen* paa vore Vegne haver fornøjet, hvis Rettighed os deraf bør og tilkommer.

Findes nogen derimod at gøre, skal de have forbrudt, hvis de haver med at fare, og tilmed straffes som vedbør.

Actum Antvorskov Kloster, den 2. Martii 1578.

Jens Christensen har ingen Løn faaet som Tolder udover mulige Sportler. Men som Byfoged fik han ved et Brev, dateret Dagen efter, anvist en Tiendedel af Sagefaldet (Politikassens Indtægter) og blev fritaget for Skat, Hold, Vagt og anden borgerlig og Byens Tyng. Aaret efter fik han endogsaa under $\frac{14}{3}$ 1579 bevilget en Fjerdedel af Sagefaldet.

Jens Christensen har imidlertid ikke levet længe efter den Tid. 1583 nævnes Jens Pedersen som Byfoged. Hverken han eller nogen af de følgende Byfogder havde Udnævnelse som Tolder.

Christensen vakte ikke idel Tilfredshed som Tolder. *Ho og Oksby* Indbyggere, der altsaa allerede paa den Tid har drevet Skibsfart og Handel, klager over, at han havde paalagt en Told, der ikke betaltes noget andet Steds i Riget, og Kongen gav $\frac{4}{10}$ 1578 Tolderen Befaling til, at der ikke maatte opkræves mere end sædvanligt. Ogsaa Købmændene i *Husum*, der synes den Gang at have haft hele Vesterherreds og Vardes Søgning, klagede over Christensens høje Told-satser; men den $\frac{18}{6}$ 1579 skrev Kongen til Lensmanden, at den Klage vilde han ikke tage sig af.

Det var vel en gammel Bestemmelse (fra 1545), at Øksne kun maatte udføres gennem Ribe og *Kolding*; men naar Lovene den Gang blev gamle, glemte man dem, og ved Lov 20. Juli 1589 blev det derfor paany bestemt, at Øksne kun maatte udføres fra enkelte Byer, nemlig *Ribe, Kolding, Assens, Rødby* og *Nysted*.

Varde har, som det fremgaar af den nedenfor citerede Forordning fra 1591, drevet Studeudførsel fra selve Byen. Hvornaar denne Udskibning er begyndt, er usikkert, men 1554 ser vi Ringkøbing faa Tilladelse for et Aar til at udskibe Øksne. Ringkøbing var den Gang — til Søs — lidt foran Varde, men Vardenserne er fulgt efter, og lidt efter lidt er Udskibningen bleven Sædvane.

Nu blev den altsaa standset, og ved Forordningen af 27. Februar 1591 om Hestetolden *ophævedes Varde Toldsted og henlagdes til Ribe*. Det hedder derom i Forordningen: ^{1*)}

Sammeledes hvo, som udskiber Øksne (hvad var forbudt!) eller anden Del, hvoraf os og Kronen den store Told bør og tilkommer for Varde, Sønderside, Vesterside, Skallingkrog, Hjertingland og anden Steds* deromkring udi nogen Havne, da skal de det tolde hos Tolderen udl vor Købstad Ribe, før end de det skiber, saafremt de derover ikke vil have forbrudt alt, hvis de have med at fare, og derover stande os og Kronen til Rette.

Byen havde den Gang netop ($\frac{9}{10}$ 1590) gennemgaaet en Ildebrand, som lagde Størsteparten af den i Aske, saa det har været en haard Modgang for den, der lige havde mistet Retten til Udførsel af

* Da *Niels Krag* 1609 byggede Agerkrog, fik Bønderne i Skadet Herred (Tegn. 28. Juni 1609) Ordre til hver at køre 1 Læs Tømmer og Sten fra *Sjelborg Land* (Hostrup Sogn), hvor hans Skib laa.

Øksne*, nu ogsaa at blive berøvet Toldstedsretten. Det var en ringe Trøst, at den $\frac{10}{8}$ 1590 for et enkelt Aar havde faaet Tilladelse⁹⁾ til at udskibe Øksne.

Denne Ret til Øksenudskibning fik Byen** vel igen ved et Kongebrev af 5. Maj 1617¹⁰⁾, dog bestemtes det, at Tolden som tilforn skulde betales i Ribe. $\frac{10}{4}$ 1623 tillodes det¹¹⁾ alle Byer at udskibe Øksne.

Smaatolden, som stadig betales i Varde, var imidlertid vokset fra en ringe Afgift til en ret betydelig Told. Dêt begyndte med, at der $\frac{10}{4}$ 1611 i Anledning af Kalmarkrigen udstedtes en ny Toldlov med ret høje Satser, og skønt den atter ophævedes $\frac{10}{8}$ 1613 ved Krigens Slutning, indførtes den igen $\frac{1}{8}$ 1615 til Dækning af Udgifterne til den nyoprettede nationale Hær. 1621—22 opgives¹¹⁾ Smaatolden i Varde til 191 $\frac{1}{2}$ Daler, men var Aaret efter kun 77 Daler. Den var 1624 bortforpagtet til *Villum Hansen* i Ribe for 65 Daler. Han havde ogsaa Ribe Smaatold i Forpagtning, men den gav han 250 Daler for i aarlig Afgift. Den $\frac{5}{8}$ 1625 blev Smaatolden overladt til de

* Øksenkøbmændene i Ribe, Varde og Ringkøbing var myndige Folk, der 1651 endog Indlod sig paa Forhandling med Hollands Generalstater, som havde paalagt Danskerne en særlig Afgift (Frigelt) paa 16 Styver af hver Okse, vel for at Hollænderne kunde faa Privilegium paa Handelen med Stude. Generalstaterne maatte love de vestjyske Øksenkøbmænd at afskaffe Frigelt'en igen. Dateret Waarde, 11. December 1652 (Indlæg til D. Kanc) androg Købmændene dog om Kongens Intervention, da de ikke vilde risikere at føre Studene til Holland og saa komme til at betale Afgiften paany. Hollænderne maatte — som de fremhævede — jo uden Afgift købe Stude her i Landet.

** Varde synes dog ogsaa i Ribe selv at have udført deres Øksne. 1616 nævnes saaledes paa Ribe Rhed 2 Varde Skibe, der skulde hente de Varde Øksne. (Ribe Program 1842, S. 34.)

skaanske Krigskommissærer til Dækning af Militærudgifter og kaldtes siden al Tid *Kommissarietolden*.

Ogsaa *Accisen* af Malt og Øl var en kort Tid inden 1621 bortforpagtet for 40 Daler om Aaret, men efter Reskript¹⁴⁾ til Lensmanden 15. Marts 1621 blev Byfogden* sat til at opkræve den som tidligere og fik (fra $\frac{8}{7}$ 1621) en Tønde Smør om Aaret (fra 1723 $\frac{1}{2}$ Tønde, Byfogden i Varde var den Gang *Ivar Marquardsen* (var Ridefoged 1610, blev Byfoged 1617), der 1632 afløstes af *Daniel Philipsen*.

Accisen bortforpagtedes atter $\frac{12}{5}$ 1646¹⁵⁾ for 3 Aar til *Enevold Jensen* (var 1660 Raadmand i Varde) for 35 Daler om Aaret og gik 1651 over til Tolderen. $\frac{1}{1}$ 1656— $\frac{21}{12}$ 58 havde en *Niels Nielsen* den i Forpagtning, ligeledes for 35 Daler (J. Reg.)

Byfogderne blev dog helt til Aarhundredets Slutning ved med at faa den halve Tønde Smør fra Ri-berhus.

Daniel Philipsen fik 4. November 1639 en Bestalling paa at være Byfoged og oppebære Tolden og *Accisen*, men han var ikke Tolder.

Hans „Tolderi“ skaffede ham iøvrigt en ubehagelig Omgang under Torstenssonfejden 1643—45, der for Varde i enhver Henseende var langt den værste af Aarhundredets Krige. *Philipsen* ansøgte derfor 1649 (dateret Varde, den 24. Februar)¹⁶⁾ om Eftergivelse af

* Af Byfogder fra denne Periode kendes: *Oluf Nielsen* (nævnes 1514), *Christen Bernhardus* (1549), *Jep Nielsen Hallum* (nævnes 1560, Byfoged i 35 Aar, hans Enke, *Karine*, „forsaa sig“ og henrettedes 1577), *Jens Christensen* (1578 og 79), *Jens Pedersen* (1583), *Christen Clemmensen* (1586). $\frac{2}{8}$ 1590 blev Byfoged *Jakob Petersen* fri for borgerlig Tyngde, $\frac{14}{6}$ 1593 *Jakob Fæstersen*, $\frac{6}{3}$ 1606 *Hans Bartsvær*, der 1617 afløstes af *Ivar Marquardsen*, og denne atter 1632 af *Daniel Philipsen*.

Smaatolden Maj—Jul 1643 og Accisen 1643—45, da Fjenden havde taget Pengene.

Han fortæller i Ansøgningen derom: „Hvis Smaatold her kunde falde fra Philippi Jacobi ($\frac{1}{6}$) 1643 og til Svensken okkuperede Landet om Jueltider, det er mig med anden min Formue af dennem berøvet og frataget og efterlod mig intet uden de blotte Huse og lidet Klæder og slog og tribulerte (plagede) mig fattige, gamle Mand, der jeg ikke havde mere Penge at give dennem og uddragede mig fra Hus og By.

Belangende Sisen fra Anno 1643 til 1645, da var Fjenderne Landet mægtig, og *her dreves ingen Købmandshandel eller Trafik*, men de huserede saa i denne fattige By, at al Handel, Ind- og Udskibning, og hvis jeg skulde tage Told af, var her intet i Brug, for den store Armod, Byen blev udi sat, saa jeg kunde intet faa at gøre Regnskab af før Martini (Novbr.) 1645.“ Fra den Tid havde han gjort Regnskab.

Et Raadstuevidne af ²⁶/₁₀ 1645 beskriver ganske malende Fjendernes Huseren: „Anno 1644 udi Januar Maaned kom de første svenske Krigsfolk til Varde. Da bemægtigede de dennem alt, hvis Borgerskabet havde og tilhørte og særdeles var dennem (Vidnerne) vitterligt, at nogle af bemeldte Krigsfolk som blev indkvarteret udi bemeldte *Daniel Philipsens* Hus ikke aleneste bemægtigede sig hans Heste, Øxen, Korn, Klæder, Penge og alt andet hans Gods udi Huset var eller findes kunde, medens ogsaa, efter at det meste Parten var ruineret og borttaget, tribulerte de hannem for rede Penge Tid efter anden, og paa det sidste, da han ikke flere Penge kunde bringe til Veje, slog og forjagede de hannem, at han ikke kunde blive i sit

Hus eller i Byen, men maatte opholde sig andre Steder *uden* Byen.“

Byfogden var endda Byens Dommer og Øvrighed. Kongen eftergav ham da ogsaa Skatten ved Reskript 2. April 1649¹⁴.*

Toldloven af 14. Maj 1651 og Genoprettelsen af Varde Toldsted.

Toldloven af 14. Maj 1651, som genoprettede Varde Toldsted, betød — organisatorisk set — et vældigt Fremskridt. Det var den dæmrende Enevælde, som her gjorde sit første Mesterstykke. Loven, der kalder sig *Toldordinance belagende Toldens Forvaltning og Administration over ald Dannemarckis Rige*, var egentlig blot Kronen paa det fortræffelige Organisationsarbejde, som var gjort i Løbet af det sidste Aars Tid af den københavnske Købmand *Mikkel Langemack* og Tolderen i København *Henrik Müller* (Biogr Leks.), der for første Gang i Danmarkshistorien i Toldvæsenet skabte en virkelig moderne Embedsetat. Det blev ogsaa den eneste, før Telegraf og Jærnbaner kom. Thi Retsembedsmændene blev aldrig organiseret etatsmæssigt.

Den 9. Oktober 1650 udnævntes *Mikkel Lange-*

* Varde fik ¹⁸/₇ 1648 (Reg.) Bevilling til, da en stor Del Borgere der i Byen skal være forarmet, i 10 Aar at opkræve 1 Sk. af hver Hest og Okse, der udføres af Byen, til Reparation af *Skibsbroen*, „der skal være en af de længste Broer i Jylland“, men var bleven brøstfældig ved en Havflod. Denne Skillingstold forlængedes 1660 paa 10 Aar og ophævedes ²⁰/₁₁ 1670 efter Borgernes Ansøgning.

mack* og *Henrik Tellemann* til Provinsialtoldforvaltere (5: Provinsforvaltere over Toldinspektionen) for Jylland og Øerne med Undtagelse af Sjælland og Bornholm, og 17. Oktbr. 1650 blev *Ludvig Lorentz* udnævnt til Provinsialtoldforvalter for Bornholm, Skaane og Blekinge. Deres Opgave var (Instruksen er dateret 3. April 1651) bl. a. at ansætte Toldembedsmænd over hele Riget: en Tolder og en Visitør (Toldbetjent) ved hvert Toldsted. Begge disse Toldembedsmænd, hvoraf Visitøren særlig skulde have det praktiske Arbejde med Eftersynet og Tolderen det ledende og Regnskabet, skulde føre Bøger over Indtægterne (Visitørens Bog skulde kontrolere Tolderens, og han kaldtes derfor især senere ofte *Kontrolør*) og daglig sammenligne Bøgerne. Toldloven af 14. Maj 1651 gav de nærmere Regler, hvorefter Organisationen, som alle-

* At *Langemack* var en af Hovedmændene for disse Love, der blev Mønster for alle senere til 1797, ses bl. a. af et Udkast fra hans Haand. Han forfattede ogsaa i de første Aar en Række Overslag over Toldindtægterne. Han stod som alle dygtige Mænd den Gang *Ulfeldt* nær og blev suspenderet ved hans Fald, hvad vist gav *Langemack* et Knæk for hele Livet. Han blev imidlertid tagen til Naade igen kort Tid efter, men Æren for Toldlovene har han af den Grund aldrig faaet. Da Müller ved Toldloven 1/6 1655 havde nedlagt Embedet som Generaltoldforvalter, fik *Langemack* denne Stilling (dog uden Titlen) og var en Slags Forpagter til Juli 1663. 1/1 1661 fik han dog ogsaa Titlen Generaltoldforvalter, men faldt hurtigt i Unaade. 25/1 1673 udnævntes han til Toldskriver i Øresund, men afsattes allerede 30/1 1674 ved et Reskript til Kammerkollegiet. Han er snart efter død. Om hans Liv se: Danske Mag. 5 R. 2. Bd., hvor ogsaa findes en Toldstatistik (Overslag) for Hjerting 1651—56, jfr. et Brev fra *Langemack* paa Antegnelserne til Varde Toldregnskaber 1660.

Fra 1661, da en ny Toldlov var under Udarbejdelse, haves ligeledes en Betænkning af ham,

rede var dannet, skulde arbejde; en særlig Forordning af samme Dato satte en Generaltoldforvalter over det hele, og Udnævnelsen af Embedsmændene henlagdes under ham. Det blev *Henrik Müller*. Endelig paabegyndte man — ogsaa det var noget nyt — Udarbejdelsen af en fælles Lønningslov, omfattende alle Toldsteder. Den udkom (Sjæll. Reg.) 6. Marts 1652, men omfattede dog kun Tolderne.

Den nye Toldlov oprettede en Del nye Toldsteder, foruden Varde bl. a. *Ballum**, ved Ribes gamle Havn, Listerdyb. Som tidligere omtalt var dette Sted, hvorom hele Vestkystens betydelige Skibsfart var samlet (se det følgende), af *Christian den Fjerde* udset til Pladsen for en stor Søkøbstad, som i Handel og militært Forsvar kunde tage det op med Hamborg og Vesttyskland. Ved Kielersfjord anlagde han *Christianspris*, som skulde løse denne store Opgave mod Øst. Kongen var 1642 meget optaget af sine Planer¹⁰) ved Listerdyb og æskede Rigsraadets Erklæring** over dem, agiterede (som hans Breve viser) for Planen og besøgte selv Ballum 7. Septbr. 1642. Han fandt Stedet udmærket, hvad enten man valgte Ballum paa Hertugdømmets Grund eller en Plads lige ved i Kongeriget. Selv var baade han og Rigsraadet stemt for at

* Det er muligt, at Delefogden i Ballum Birk tidligere har haft Bemyndigelse til at modtage Told. Thi i en Liste over Toldrestancer nævnes ogsaa Ballum Birk for Tiden 1625—40 og 1642—46. Om der virkelig er indkommet Told i Ballum, er dog tvivlsomt. Det siges¹⁰), at Tolderen „overtog“ Embedet 1651, men han var netop Delefoged.

** Rigsraadet betonedede i denne sin Betænkning af 23/11 1642, hvor nødvendigt det var at faa en Havn paa Vestkysten. Ribe synes altsaa ikke at kunne due dertil.

lægge den ny By paa Kongerigets Grund og kalde den *List*. Den svenske General Torstenssons hurtige Indfald i Jylland 1643 gjorde imidlertid foreløbig en Ende paa Drøftelsen af de store Planer.

Imidlertid var der i Efteraaret 1642 oprettet et Toldsted i Listerdyb, en Slags militært Toldsted, under Kommando af en Englænder, der 1630 var gaaet i dansk Sold, Kaptajn *Markus White*, som fik et lille Krigsskib (en „Dykerker“) og en Skriver med. Hans Instruks, der egenhændigt konciperedes af den stærkt interesserede Konge, er udstedt den 14. September — der skulde opkræves Told efter de Satser, der gjaldt i Kolding —, og samme Dag blev der skrevet til Lensmanden paa Riberhus, *Gregers Krabbe*, om at give ham en Toldkiste (Pengekasse). Den 23. September sendte Regeringen *Krabbe* et nyt Brev¹⁴), med Ordre til at opmaale Dybet, for at man kunde se, hvor lange Søkæderne til Sømærkerne skulde være. Man vilde udlægge Sõtønder. Thi det gjaldt at forhindre Skibene i at gaa gennem andre af Sejlløbene mellem Øerne og lokke dem gennem Listerdyb. Kongen, der 1627—29 havde brugt Farvandet til Flaadebasis, var selv her ovre af og til, og af et Brev fra Juni 1643 ses det, at han har givet Ordre til at afspærre Sejldybet ved Amrum med endnu et lille Krigsskib, og til at *Gregers Krabbe* skulde betale Toldpersonalet ved List Lønning af Riberhus Lensindtægter. Denne Ordre er dog ikke sendt videre til *Krabbe*, og Lensregnskabet viser intet om Lønninger til Toldfolkene ved List.

Toldstationen — det var et „Strøm“-Toldsted som Toldstederne ved Øresund og Bælterne — har begyndt sin Virksomhed den 3. November. Thi Told-

bøgerne — vist de ældste uden for Sundtolden, der er bevaret¹⁷⁾ — haves for 1642 og 1643. Længere end 1643 ud har Stationen vist ikke virket. Sidste Skib er fortoldet 6. December 1643.

I Begyndelsen af Januar 1644 kom Svenskerne op gennem Sønderjylland. 4. Januar sendtes der Ordre til *Krabbe* paa Riberhus om at udbetale Kaptajn *White* 400 Dalere, da han laa med Kongens Skib (Toldskibet) i Listerdyb og skulde hverve Baadsmænd (Marinesoldater). Men hvor Brevet har truffet *Krabbe*, vides ikke. Fjenden, der 10. Januar kom til Ribe, havde forjaget ham der fra, og om *White* fik Pengene, er lige saa usikkert. Men Februar 1644 gik *White* med sit Mandskab over til Svenskerne, der kom sejlene, saa snart Vandet var aabent, saa Ulykken har ikke været stor, om han ikke forinden fik de 400 Dalere. Ved samme Lejlighed blev Svenskerne Herrer over Vesterhavsøerne.

Den 3. Marts var *White* i Ribe og fik en Søn, *Markus*, døbt, men en fjorten Dages Tid efter — den 21. Marts — kom Danskerne op fra Glückstadt, som de stadig havde, overrumplede ham og Svenskerne og førte dem som Fanger til Glückstadt. *White* blev hængt der den 25. April.

Senere kom *Christian den Fjerde* selv der over om Bord paa „*Trefoldigheden*“ og slog den svenske og hollandske Flaade i to Træfninger ved List 15. og 24. — 25. Maj. Han blev derefter liggende her i nogen Tid.

Efter Krigen kom Ballum mere i Forgrunden af Kongens Planer om en stor By ved Listerdyb. Disse Planer, der bl. a. omfattede Anlægget af en stor Flaadestation — Byen skulde forsvares af Skibe — var

ingenlunde opgivet. Ægget op af Kongen afgav Rigsraadet ogsaa 1646 en ny Betænkning, hvori det tilraadedes at anlægge Ballum som Storby. Men det kneb svært med Pengene, og 28. Februar 1648 døde Kongen. Dermed faldt Planerne bort, og *Fredericias* Grundlæggelse blev for Alvor sat paa Dagsordenen.

Nu — 1651 — blev det nyoprettede *Ballum* Toldsted rigtig nok Landets næstmindste i Lønning. Til Tolder udnævntes Delefogden i Ballum Birk, *Anders Thomsen**, der 16. Decbr. 1651¹⁸⁾ som Lønning fik Indtægterne af en Halvgaard, han havde fæstet lige forinden. Den vurderedes i Lønningsloven 1652 til 16 Daler. Kun Nykøbing paa Sjælland gav mindre i Løn, nemlig 15 Daler. *Anders Thomsen* tiltraadte sin ny Stilling 3. Marts 1651¹⁹⁾, *fra hvilken Dag Toldstedet altsaa blev oprettet*. Nogen Toldbetjent blev der aldrig Raad til i Ballum.

* *Anders Thomsen* blev 1639 Delefoged i Ballum Birk, og da Østersforpagteren *Poul Støffken* fra Hamborg (Forpagtning $\frac{21}{10}$ 1633, senere fornyet; han gav 80 Rgd. om Aaret) blev anklaget for et Drab, fik *Thomsen* $\frac{29}{12}$ 1651 Forpagtningen for 120 Rgd. og 20 Tdr. Østers om Aaret. *Støffken* blev frikendt og fik $\frac{9}{10}$ 1652 Forpagtningen tilbage paa de gamle Vilkaar; disse fornyedes paa 20 Aar fra 1655 (Bevill. $\frac{11}{4}$ 1654). Han døde straks efter, og Enken fik $\frac{20}{1}$ 55 Tilladelse til at fortsætte Forpagtningen. 1660 fik Amtmand *Schack* imidlertid Østersfiskeriet tillige med Amtet. Det drejer sig her om Landets ældste Østersbanker ved List, der fandtes 1587.

Thomsen opdagede nye Banker ved Rømø, List og Amrum, fik $\frac{29}{1}$ 1654 Tilladelse til at fiske paa dem, og opnaaede $\frac{7}{1}$ s. A. Tilladelse til at søge Østers i Bøvling Len. Han fandt ogsaa nogle i Ringkøbing Fjord, og fik $\frac{22}{1}$ 1656 Toldfrihed ved Udførselen. $\frac{9}{4}$ 1671 forærede Kongen Østersbankerne i Ringkøbing Fjord til Generalmajor *Rüse* til Bøvling (Rüsensten).

Thomsen fik $\frac{19}{10}$ 1655 Bevilling til at holde Kro paa Rømø.

De nye Toldere er sagtens udnævnt i Februar Maanedes Slutning, og i Varde blev det Købmand *Jakob Bjørnsen*, en af Byens Spidser. Han var saaledes besvogret med (Svigersøn til?) en af Byens rigeste Studehandlere, *Jens Nielsen*, der overfor Regeringen gik i Kaution for ham, og hvis Enke, *Maren*, ved Taksationen 1661 var Byens rigeste Grundejer. *Bjørnsen*, der nævnes som Borger i Varde 1645¹⁰⁾, ejede selv en Gaard der i Byen, der 1661 takseredes lige med Storfolk som Borgmester *Stephan Nielsens* (Borgmester ^{20/1} 1656, † 1665) og *Claus Glyssings* Ejendomme. De var begge betydelige Studehandlere, *Glyssing* (senere Raadmand, Borgmester ^{8/9} 1665 efter Stefan Nielsen og † 1671), drev desuden Kommissionsforretning med Hollænderne. *Bjørnsen* brugte 1661 selv for en ringe Del Øksenhandel, skønt han i sit Regnskab 1653, da han vilde befri sig for lidt Accise, siger, at han ikke drev borgerlig Næring. Det blev først forbudt Tolderne ved Toldloven 1672. 1653 var han iøvrigt Enkemand. Han stammede fra Flensborg og var en Broder til ingen ringere end den senere Viceadmiral *Jørgen Bjørnsen* (1680). En anden Broder (?) *Mathias Bjørnsen*³⁴⁾ blev 1652 Tolder i Svin-sund (Frederikshald).

Bjørnsen overtog Tolderembedet i Varde 1. Oktober 1651¹⁰⁾. *Derfra dateres Toldstedets Genoprettelse altsaa*, og til den Dag fungerede Byfoged *Daniel Philipsen*. *Bjørnsen* var imidlertid udnævnt allerede tidligere, thi i Toldregnskaberne ligger et Brev til ham som Tolder, dateret 1. Maj 1651. Først den 28. Februar 1852 fik Toldembedsmændene Bestalling (udstedt af *Henrik Müller*), og da alle paa samme Dag. Toldloven er iøvrigt først traadt i Kræft ud paa Efter-

aaret. Thi den ny Toldrulle er dateret den 13. August — ogsaa den betegner iøvrigt en Revolution i dansk Toldlovgivning, idet den indførte *Merkantilismen* —, og den sendtes ikke til Lensmændene til Forkyndelse før 25. August. (Sj. Tegn.)

Noget stort „Tolderi“ var Varde ikke, men desto længere Strækning havde Toldmændene at bevogte. Distriktet gik (i hvert Fald senere) fra Skellet mellem Tjæreborg og Jerne Sogne til Skernaaen. Naar man tænker sig, at Landet den Gang var svagere befolket, Vejene daarlige og Landsbyerne endnu ikke udflyttede, forstaar man, hvor hjerteligt umuligt det var at forhindre Smugleri.

Varde Toldsted, der saa længe havde været nedlagt, blev i Lønningsloven sat til en Aarsløn af 50 Daler, medens Ringkøbing gav 150, Ribe 300 og Kolding endog 350, (det var de store Studeudførsler, der her gjorde sig gældende). I København ansattes 2 Toldere à 500 Daler, og Lønnen i de smaa Byer Thisted, Skive, Lemvig og Holstebro, var 30 Daler og i Aarhus, Aalborg og Helsingør (med Øresundstolden) var Gagen 200 Daler.

Bjørnsen fik imidlertid allerede 27. Marts 1653 (J. Reg.) Lønnen fordoblet til 100 Daler og havde det til Lønreduktionen $\frac{2}{7}$ 1670.

Det var ogsaa kun smaa Indtægter, Tolden gav i Varde. Den var i 1651 og 52 alt iberegnet (Told, Accise, Konfiskationer og St. Anna Told) $746\frac{1}{2}$ Daler $11\frac{1}{2}$ Ort.²⁰⁾ Øksentolden betaltes nemlig stadig i Ribe, og først da Rentekammeret forbaavset spurgte efter Regnskab for den og fik Sammenhængen at vide, fik Lensmanden 27. Marts 1653 Ordre til, at den skulde opkræves i Varde (*Bjørnsen* benyttede aabenbart denne

Lejlighed til at faa Gagepaalæg), og de næste tre Aars Regnskab (fra $\frac{1}{2}$ 53— $\frac{31}{12}$ 55) opviser da ogsaa 3356 $\frac{1}{2}$ Daler i Told og 121 $\frac{1}{2}$ Daler 39 Ort i Accise, eller godt 1100 Daler om Aaret. For Aaret 1656 indgik 2335 $\frac{1}{2}$ Daler 17 Ort alene i Told, og i Aaret 1657 indtil $\frac{31}{7}$ var Indtægten 1553 $\frac{1}{2}$ Daler 42 Sk. i Kronens og Kommissarietold. For 1660 og 1661 indkom 6778 $\frac{1}{2}$ Rgd. 31 Sk.⁸⁰⁾

Natten til den 21. August 1657 kom Svenskerne atter som Fjender til Ribe og har snart efter naaet Varde. For Tiden 1. August 1657 til Nytaar 1660 blev ingen Told betalt i Varde, dog opkrævede vore Allierede, *Brandenborgerne*, der senere besatte Vestjylland, i den Tid 232 $\frac{1}{2}$ Rgd. i Øksentold (af 155 Øksne), som egentlig skulde være betalt til Kongen, men den 21. Juli 1660 eftergav han¹⁸⁾ Varde Borgere denne Sum.*

Om Toldstedets og sin egen Skæbne, der dog ikke var slet saa haard som *Philipsens* i 1644, fortæller *Bjørnsen* selv i Regnskabet. Rentekammeret mente, at der dog maatte være indkommet noget, mens der var Fred, men *Bjørnsen* forklarer, hvorfor dette ikke er Tilfældet:

„Anno 1657 udi August Maaned indfaldt udi Jylland den svenske Armade, og da det Aar ingen videre Told indgik, men store Pressurer ved Brandskatning og maanedlige Kontributioner alt for højeligen i Steedet desværre for Undersaatterne maatte fortgaa. Der-

* Et Begreb om, hvilken Forvirring denne Krig bragte, faar man af Forordningen af $\frac{31}{7}$ 1660 om Bilæggelse af Trætter, opstaaet under Svenskekrigen. Forordningen vilde bl. a. kun have de Ægtefolk tiltalt, som under Krigen havde haft mere end 3 Kærester (!)

foruden, i (da) Freden blev sluttet udi Februar Maa-
ned udi 1658, er sandt, at paa kgl. Maj. Højheds
Vegne efter den Ed og Pligt, man skyldig var paa
Stude og Varer, en Summa Penge bekommet, men
der Svensken saa uformodentlig denne korte Fejde
opslog, bemægtede han sig ved dette Tolderi saa vel
som andre Steder mig ynkeligen til de svenske Kom-
missarier at føre, „Toldkisten“ at aabne saa vel som
Regnskab og Pengene samtidig med Magt borttog,
som bevises skal med hosstaaende Raadstuevidne
(dette er ogsaa bevaret).

Samme Aar 58, der de Brandenborgere, Polakker
og Kejslerlige kom, *blev da det sidste værre end det
første for Undersaatterne*, saa ingen af dennem kunde
være paa Landet, men enhver til ind i næste Købstad
sig opholde at kunne betro, og (dette) varede indtil
1660.

Hvad sig det 59 Aar anbelanger, da eftersom be-
meldt er, (at) de Brandenborgere, (som) der (nemlig i
Varde) laa og (da) Undersaatterne der sammested til
h. Maj. samme Aar supplicerede forskrevne store Pres-
sure og Gennemtogt, de havde udstaaet, er dennem
naadigst efterladt deres Told for samme Aar, hvorud-
over ej heller af dennem ej videre Regnskab er holdt
eller skrevet, formedelst *ingen Fremmede imidlertid
indkom.*“

Raadstuevidnet er dateret 11. September 1658 og
attesterer, at en svensk Ritmester, *Jon Tuesen*, efter
Ordre fra svensk Krigskommissarie *Johan Georg Køller*
tog Toldbøgerne, og at Køllers Tjener, *Anders Her-
ring*, den 1. September tog Toldpengene med sig til
Ribe. Siden tog den svenske Toldinspektør Resten.
Denne Toldinspektør havde „angaaet Tolderen meget

ilde“ og tog endogsaa den Kvittering, *Herring* havde givet.*

Toldbetjenten hører man i denne Tid saa godt som intet til. 1651 hed han *Søren Tink*,¹⁸⁾ men først da Toldbetjentene 1670 faar kgl. Udnævnelse, kan man følge Rækken af dem. 1664 blev *Visitøren* afsat¹⁾, og den ny døde allerede 1666. 14. Maj 66 fik *Christoffer Pedersen* da Udnævnelse (fra 1. Juni) og afløstes 9. Maj 1667 af *Christoffer Jakobsen*, som ¹⁹⁾ 1670 fik kgl. Udnævnelse. Hans Titel var *Toldbetjent udi Varde og dessen tilhørig og underliggende Øer og Have*. Hans Løn var 40 Rgd. om Aaret, medens hans Formænd havde faaet 50. Ved den ny Lønningslov af 2. Juli 1670 blev Lønnen nedsat til 30 Rgd.** og

* *Varde* takseredes straks efter Krigen (1661), og Kommissionen skriver: „kan dog med Baade komme op i Aaen paa det meste til Byen. Befindes derudi en ringe Menighed og Næring, dessen Gaarde og Huse, som Mesteparten er ganske ringe Bygning med Straatag og Lervægge, ilde ved Magt og en Del slet ruineret og øde, eftersom samme By ligger ret paa Landevejen fra Ribe ind i Landet og haver af *Durchmarch* udi forleden Fejdetid lidt stor Skade efter des Lejlighed. Der er 112 Numre, deraf 63 Gaarde af Værdi 8400 Rgd., øde Bygninger desuden for 568 Rgd.

Byen har 6 Kræmmere, hvoraf 3 tillige driver lidt Øksenhandel. Desuden drives denne Handel af 4 større Borgere: Borgmester *Staffen Nielsen*, *Maren* (sl. *Jens Niensens*), *Anne Lasdatter* (formentlig Borgm. *L. Jensens Datter*), *Tolder Bjørnsen* og *Claus Glyssing*. Byen havde 5 Vognmænd, 1 Murmester, 1 Badskær, 1 Glarmester, 1 Herbergere og 3—4 Smede.

** I Ringkøbing fik *Visitør Svend Christensen Heebo* (ansat før 1666) 30 Rgd., i Ribe *Visitør Fr. Zitscher* (nævnes 1666) 50 Rgd., Inspektør paa Ølandene *Peter Madsen* 50 Rgd., 4 Vadridere hver 40 Rgd. Desuden bestod Toldpersonalet — foruden Skrivere — af 2 Portnere, 1 Bomslutter, 1 Person, som opvarter ved Gredstedbro, og Bommændene ved Gredstedbro og Foldingbro.

var saaledes til 1752. *Christoffer Visitør* boede 1683 i Hjerting, lige som hans Efterfølger *Hans Brygman*.

Bjørnsen, der i Bestallingen af 1652 kaldtes „kgl. Maj. Tolder og Sisemester“, fik ny kgl. Bestalling (efter Forfatningsforandringen) 26. Marts 1662 og var nu „kgl. Maj. Tolder, Konsumtions- og Stempelpapirforvalter“. I en ny kgl. Bestalling af 10/10 1670 (i Anledning af Tronskiftet) kaldes han slet og ret „Tolder“. Hans Løn blev ved Lønreformen 1670 sat til 80 Rgd. + 12 Rgd. til Kontorhold (Blæk og Papir), Ringkøbing Tolderembede sattes nu til det samme — endda med kun 11 Rgd. til Kontorhold. Ballum Tolders Løn nedsattes til 12 Rgd. og Ribeembedet til 200 Rgd.

Disse Lønninger gjaldt Aarhundredet ud og længere. Dog bevilgedes 1674 Tolder *Friede* 40 Rgd. om Aaret til Hest og Vogn, og Efterfølgeren havde det samme. Ogsaa Visitøren maatte holde Hest for at kunne naa rundt i Distriktet, men betalte baade den og Mundering af sin egen Lomme.

Nogen *Toldbod* blev aldrig opført i Varde. Toldloven 1/10 1655 bestemmer, at Toldboden skal være paa Raadhuset, hvor der ingen er i Forvejen, men *Bjørnsen* lejede sit eget Hus dertil og fik lidt Godtgørelse derfor. Ogsaa de næste Toldere lejede Toldbod.*

* 1681 købte Staten afdøde Tolder *Søren Villumsens* Hus i Ringkøbing til Toldbod der.

Friede siger, at han ofte har andraget om at faa opført en Toldbod og et lidet Pakhus og Kontor i Hjerting. 1687 tales der om, at noget fordærvet (konfiskeret) Tobak ligger paa Toldboden, men maa kastes i Havet. Det synes altsaa, at Taulow har lejet Toldbod i Hjerting. Der er ikke Hav ved Varde.

Der var heller ingen *Vejer og Maaler* i Varde, da det, der lossedes, „var af ringe Importans, idet dette er et meget ringe Sted“, og Toldbetjenten besørgede derfor Maalerforretningerne. 1690 ansattes imidlertid en Vejer og Maaler i Varde By, men da boede Toldbetjenten i Hjerting. Her ansattes en særlig Vejer og Maaler 1696, og *hans Hus blev Toldbod og Pakhus*. 1730 byggede Tolder *Taulow* et nyt Vejerhus, som 1752 erstattedes af et andet. Først da det havde ud-tjent, opførtes 1777 en Toldbod, som Staten byggede, og der paalagdes Pakhusleje.

Som Krigen 1611—13 bragte Smaatolden, og Danmarks Deltagelse i Trediveaarskrigen* bragte Afgifterne til *St. Annæ Bro* (og Nyboder), blev ogsaa Krigsskatten fra 1657 staaende. Det er den saakaldte *Konsumtion*. Den paalagdes den 21. Juli 1657 med usædvanlig mange sukkersøde Vendinger (man skulde tro, Kongen allerede den Gang havde besluttet at pudse sine kære og tro Undersaatter) og skulde kun vare, „saa længe denne begyndte Krig og Uro paastaar (enhver siden sine forrige Friheder og Privilegier forbeholden ubeskaaret)“. Men den ophævedes først — 200 Aar efter — den 15. Februar 1851 (!) (ved Lov af $\frac{7}{8}$ 1851). Med Konsumtionen fulgte Stempelpapirafgiften, der den Dag i Dag er en betydelig Indtægtskilde for Staten.

Konsumtionen var i Virkelighed en ny Told, en Told i anden Potens. Den betaltes af alt, hvad der førtes

* Der blev $\frac{26}{8}$ 1627 paalagt en ny Told for 3 Aar til Bygning af Fæstningsværker ved *St. Annæ Bro* (nu *St. Annæ Plads*) i København, senere blev *Nyboder* ogsaa opført for disse Penge. Tolden fornyedes stadig, til den $\frac{24}{1}$ 1641 blev gjort permanent. Den kaldes *St. Annæ Told* eller „den ny Smaatold“.

gennem Byernes Porte, og som alle andre Toldlove var den saa viselig indrettet, at Skruen al Tid kunde faa endnu en Omgang. Det var den største almindelige Skat, der endnu var paalagt, og den forhøjedes flittigt i de kommende Aar.

1663 gik Konsumtionen over til en særlig Forvalter, der havde Titel Økonomiforvalter. Det var i 1660'erne *Jørgen Junghans* (Provinsialtoldforvalter $\frac{1}{1}$ 1661, Overtoldinspektør i Kolding $\frac{12}{7}$ 1670), der havde en Repræsentant blandt hver Bys Borgere i Byen. Den $\frac{22}{11}$ 1671 udkom en ny Konsumtionslov, og fra Nytaar 1672 bortforpagtedes Konsumtionen overalt byvis til Private, der var betydelig skrapmere end Embedsmændene i deres Undersøgelser af Folks private Gemmer. 1672 og 73 forpagtede Borgmester og Raad i Varde Konsumtionen — Regeringen havde overalt ønsket en saadan Ordning —, 1674 var den i Hænderne paa Borgmester *Jørgen Hansen*, Kolding, 1675 var *Jens Jepsen Koldtoft*, Varde, Forpagter og gav 740 Rgd. i Afgift, 1676 og 77 havde han Ridefoged *Jens Clemmensen* paa Hindsgavl med. 1678—80 forpagtede *Simon Jakobsen* (Raadmand $\frac{80}{7}$ 1669, gik af $\frac{12}{12}$ 1682) Konsumtionen og 1681—91 Borgmester *Laurids Thordsen*. Han gav først 900 og fra 1684 1000 Rgd. om Aaret.²¹⁾

Maltaccisen, den første Udvidelse af den ældgamle Øl- og Vinaccise, som var Mønster for Konsumtionen, eksisterede endnu til 1672, da Konsumtionen slutte ogsaa den. Borgmester og Raad havde (vistnok fra 1659) *Maltaccisen* i Forpagtning til 1672 for de sædvanlige 35 Rgd. om Aaret.

Under Konsumtionen regnedes Brændevinsafgift, Vognmandsafgifter, Skat af Tjenestefolk, Kopulations-

penge (Afgift af Bryllupper) og Konfiskationer under Konsumtionen. Det havde Forpagteren alt sammen: Den 25. Januar 1683 bestemte en Forordning, at ogsaa *Told-Konfiskationerne* (Smuglervarer) skulde bortforpagtes. Til 1680 havde de sorteret under Økonomi-forvalteren. I Varde havde Borgmester *Thordsen* denne Forpagtning 1683—90 og drev den meget skrappt og vistnok med store Indtægter. Loven af 1683 havde udrustet Forpagterne med overordentlig stor Myndighed, og de var fri for Skat og anden borgerlig Tyngde.

En Forordning af 23. September 1689 bestemte, at ogsaa *Familie- og Tjenestefolkeskatten*, der betalles paa Landet til Amtstuen, skulde borforpagtes.

Alle disse Forpagtninger vedvarede til helt op imod Toldloven 1797 og bortauktioneredes. Forpagtningstiden var med Urdtagelse af Konsumtionens første Tid al Tid 3 Aar (fra 1681). Det var Skatteforpagtere, der i sin Tid for en stor Del var Skyld i den franske Revolution; ogsaa her hjemme lød der ofte store Klager over dem.

Mere uskyldig var Forpagtningen af *Forstrandsretten* (Ret til Vrag og Strandingsgods), der indtil 1682 laa under en Strandinspektør, der havde en privat Fuldmægtig i Varde (først *Hans Bennick*, siden *Thordsen*). Denne Forstrandsret forpagtedes for Ribe Amt $^{16}/_4$ 1682 for Tiden $^{1}/_1$ 82— $^{1}/_1$ 86 af Amtsskriver *Iver Raun*, Ribe, (Amtsskriver $^{11}/_{19}$ 1679, † 1685).

Bjørnsens Efterfølgere: Friede og Taulow.

I Aaret 1669, da Bjørnsen allerede var gammel, omkring de 70, var én af Kongens Lakejer, *Johan Suhr*, (Tolder i Aarhus 14.-6. 1676), ude efter Tolderembedet i Varde. Han fik ogsaa et

kgl. Reskript til Rentekamret paa, at han skulde have Stillingen, og havde allerede Bestalling (af 26.-7. 1669), men Bjørnsen har faaet hans Overtagelse af Embedet forhindret; thi *Suhr* blev aldrig Tolder i Varde. 1672 søgte Borgmester *Laurids Thordsen* Succession paa Stillingen, idet han tilbød at pensionere *Bjørnsen*, da denne, som han skrev, var over 70 Aar og aflægs. Men Kongen vilde intet høre om Ansøgningen, før *Bjørnsen* var død. 1673 kom Thordsen igen og fik 17.-1. 1673 kgl. Reskript til Kammerkollegiet, at da *Bjørnsen* nu var død (!), maatte han faa Embedet. Det er i rette Tid blevet opklaret, at *Bjørnsen* stadig levede (!), og Thordsen fik ikke Bestalling. Kort efter afstod *Bjørnsen* Embedet til sin vordende Svigersøn, kgl. Lakaj *Morten Christensen Friede*, der efter kgl. Reskript af 13. April 1673 til Rentekammeret fik Bestalling den 28. s. M. Bestallingen gjaldt „fra Dato“, men *Bjørnsen* fratraadte først Tolderbestillingen Nytaar 1674. Han blev ved samme Tid Raadmand i Varde (naaede dog aldrig kgl. Konfirmation derpaa) og var det til sin Død 1676. Han efterlod sig en Enke, *Margrete* († ca. 1691), og af sidste Ægteskab 3—4 Børn.

Friede, der var bleven Lakaj 18.-4. 1668, var gift med Bjørnsens Datter, *Maren Jakobsdatter Bjørn*, men han døde efter 11 Aars Toldervirksomhed „helt pludselig“ og efterlod sig Enke og tre Børn, en Søn, *Jakob Mortensen Friede*, og to Døtre. Den ældste, *Margrete*, ægtede *Jens Christensen Odderbæk* til Holmegaard i Lem Sogn, der først (fra 1699) var gift med *Birgitte Jepsdatter Tarm*, Datter af Borgmester *Jep Jensen Tarm* i Ringkøbing. *Odderbæk* døde 1741. De fik 7.-7. 1714 Bevilling til, at den længstlevende maatte sidde i uskiftet Bo. Den yngste af Morten Christensens Døtre, *Magdalene Mortensdatter Friede* († 7.-7. 1760), blev gift med Rektor *Niels Nielsen Kragelund*, 1684—94 ved Varde Latinskole, der senere var Præst i Varde. Han blev sindsyg 1722 og døde 1728.

Sønnen, *Jakob Friede*, kom omkring 1690 til Königsberg og døde ung.

Morten Christensen havde en Broder *Bertel*, der 1678 var Eskadreskriver, 1681 Mønsterskriver paa Bornholm og vist er identisk med den Mønsterskriver paa Holmen i København, *Bertel Christensen*, der døde 19.-11. 1707.

Maren Bjørn, der 10.-9. 1686¹³⁾ fik Tilladelse til at være fri for Skifte mod at betale sin Søn 533 Rgd. 2 Mk. og hver af

Døtrene 266 Rgd. 4 Mk. i Fædrearv, ægtede Morten Christensens Eftermand, *Jens Bertelsen Taulow*. (Bestalling som Tolder 16.-1. 1686).

Taulow, der var Søn af Præsten *Bertel Taulow* i Ringkøbing, er en af de mest fremtrædende Personligheder i Vardes Historie siden 1660. Han var Tolder i 40 Aar og Borgmester i Varde i 25 (1708—33), en virksom Mand af den Tids lidt underdanige Embedsmandstype, men om sig. En Modsætning til ham var hans Forgænger *Laurids Thorsen*, Borgmester i Varde i 40 Aar (1667—1707), der var opdraget før Enevælden og i Energi og Handlekraft minder om den Borgertype, vi kender fra Præsident *Hans Nansen* i København, værdig, men lidt haardhændet.

En Levnedsskildring af disse to hver for sig interessante Mænd vil oplyse en af de mest afgørende Perioder i Vardes Historie.

Taulow, der vel var Student, blev Kirkeskriver i Ribe Stift 11.-3. 1682,¹⁴⁾ en Stilling, som han fik oprettet „for at faa en Krumme Brød“. Hans Ansøgning, dateret København den 29. Januar 1682, eksisterer endnu og er en typisk Bøn om et Embede som en Almisse, saaledes som Enevælden yndede den Slags Ansøgninger. Ansøgeren beder deri om at blive Stiftsskriver, hvad Tolder *Lorentz Stilmacher* i Vejle var; i hvert Fald — ønsker *Taulow* — kan der da ansættes en Mand til at betjene de Kirker, som Stiftsskriveren ikke skriver for, men som ønsker en Skriver. Og skønt baade Stiftamtmanden og Bispen erklærer, at allerede Stiftsskriveren er lige saa overflødig, som en Kirkeskriver vil være, faar *Taulow* Ansøgningen bevilget. Den 13. April 1686 bliver en *Jakob Hansen* Kirkeskriver efter ham.

Som Tolder blev *Taulow* 15.-10. 1692¹⁵⁾ konstitueret Byfoged, da Byfoged *Andreas Justesen* blev anklaget for Uregelmæssigheder ved Behandling af en Vardenser *Jens Villumsens* Dødsbo. Ved Højesteretsdom af 7.-11. 1693 hjemvistes Sagen, da Sættedommeren, *Taulow*, ikke havde iagttaget de rigtige Former ved Vidnemes Førelse, og Stiftamtmanden fik Ordre til at beskikke en anden Sættedommer. Justesen er derefter bleven frifundet og overtog 30.-6. 1694¹⁶⁾ atter sit Embede.

Taulow har uden Tvivl været meget afholdt af Vardenserne. Den 6. November 1700 indgav han Ansøgning om Privilegium paa en Vejrmølle i Varde, som han vilde bygge paa Garndsmarken, som han ejede (Hovedparcellen til den gamle *Vardehus Ladegaard*). Han siger, at Marken var ubebygget, men svarede Skat

af 4 Tdr. 2 Skp. Hartkorn foruden en Afgift paa 14 Sletdaler til Holstebro Latinskole; og 23 Vardeborgere føjer deres Andragende til Taulows, idet de fortæller, at den gamle Varde Vandmølle* har været øde i mere end 40 Aar, og at de har langt ($\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ Mil) til Omegnens 3 Vandmøller, der tilmed fryser til om Vinteren, saaledes at de Fattige, der ikke har Kornforraad, „maa deroyer lide Sult og fast af Hunger omkomme“, naar de, ofte uden Held, maa gaa fra den ene Mølle til den anden for at faa malet Korn eller købe det.

Naturligvis fik *Taulow* Bevillingen efter denne anbefaling. Bevillingen er dateret 30.4. 1701¹⁸) og paalægger Varde Møllenvang til *Taulows* Mølle.

Da Borgmester *Laurids Thorsen*, der (ca. 1690) afstod Postmesterembedet (Thorsen nævnes 1676 som Postmester) til *Taulow*, døde 27. Februar 1707, søgte *Taulow* Borgmesterembedet, men en Fuldmægtig fra Dronningens Godskontor i Stevns, *Hans Axelsen*, blev foretrukken (12.9. 1707). Da *Axelsen* døde et halvt Aar efter (24. Febr. 1708), havde *Taulow* Chancer, og hele Byen med Raadmand *Lars Jepsen Tarm* i Spidsen indgav Ansøgning om at faa ham og ikke den ældste Raadmand, *Steffen Pedersen*, der ellers stod for Tur til at blive Borgmester. *Taulow* udnævntes ogsaa den 26. April 1708¹⁹).

Jens Bertelsen Taulow havde mange Børn, ialt 16, hvoraf de 12 levede, foruden Hustruens 3 Børn af første Ægteskab.

Den ældste Søn, *Bertel Jensen Taulow*, fik Succession som Borgmester (blev Viceborgmester) og som Postmester 13.9. 1728 efter Faderen, der dog stadig forblev i Embederne til sin Død.

Bertel Taulow var imidlertid forfalden og blev 5. Sept. 1743

* Varde Mølle har voldt Byen mange Kvaler. Borgerne fik Tilladelse til at bygge den 19.7. 1530 og atter 22.3. 1537, men da den nu opførtes, paastod Nørholms Ejer, *Otte Clausen*, at Møllen var anlagt i Strid med hans Rettigheder. Ved Rettertingsdom i Varde 2.-5. 1542 dømte Kongen, at *Otte Clausen* skal taale Møllen, men have Halvdelen af Møllenskylden og Ret til at fordre den nedrevet, hvis den forfalder. 1634—53 førte Byen og *Iver Vind* til Nørholm en ny Strid om Møllen (Jydske Samlinger 2 R., 4. B., S. 301 og 467), 26.-1. 1643 lod *Iver Vind* den gamle Dom konfirmere af Kongen, og 14.-5. 1653 udnævntes der en Kommission til at dømme i Sagen. Thi Møllen var den Gang lige brændt. Den genopførtes aldrig, og 21.-5. 1679 lod Nørholms Ejer atter Dommen af 1542 konfirmere, hvorved han havde Ret til at forlange Møllen nedrevet, da den var ødelagt. 23.-12. 1651 fik Varde Tilladelse af Kongen til at opføre en anden Mølle, og 23.-10. s. A. fik Lensmand *Jørgen Seefeld* paa Koldinghus Ordre til at give Byen 10 Egetræer til Møllen. Der var dog ikke Raad til at bygge den.

afsat som Borgmester og erstattet af Byskriveren *Johan Krag* (Ejer af Hennegaard, † 1758), som efter Taulows Død var den ledende Mand i Varde, og da han 5.-4. 1749 blev Byfoged, samme Dag efterfulgtes som Borgmester af *Jens Pedersen Woydeman* († 12. Sept. 1756), *der var Vardes sidste Borgmester*, idet Magistraten ved Reskript af 15. Decbr. 1752 ophævedes, naar de daværende Magistratsmedlemmer* døde. Reskriptet kom i Anledning af Raadmand *Hans Hansen Wolfs* Død (28.-8. 1752). Den anden Raadmand, *Niels Knudsen*, levede 20 Aar længere, døde 3. Marts 1772, 77 $\frac{1}{2}$ Aar gammel. *Han blev altsaa Vardes sidste Magistratsperson.*

Bertel Taulow** døde som Postmester (Jan. 1752) og Postmester *Peter Wulf* i Ribe fik 12.-2. 1752 Udnævnelse ogsaa for Varde og Ringkøbing. Han døde 10.-10. 1772, og *Johan Ernst Suhr* blev 3.-12. 1772 Postmester i Varde og Ribe.

Jens Bertelsen Taulow fik 20. Maj 1726 sin Svigersøn in spe *Søren Sørensen Vedel* udnævnt til Tolder. Vedel var gift med Datteren, *Anne Helvig*, og deres Datter, *Maren*, overførte 14.-7. 1759 Tolderembedet til sin vordende Mand, *Michael Müller* (entlediget 30.-4. 1794)*** Det gik saaledes i Arv paa Spindesiden i næsten halvandet Hundrede Aar.

Borgmester *Jens Bertelsen Taulow* døde den 8. September 1733 og hans Hustru, *Maren Jakobsdatter Bjørn*, den 22. Maj 1745. De begravedes begge i Varde. Taulow ejede ved sin Død

* Raadmændene i Varde var tidligere — nævnt som de afløste hinanden — 13.-12. 1682 Lauritz Lauritzen Baggesen, 18.-1. 1696 Stephan Pedersen, 25.-5. 1736 Byskriver Johan Krag (naar Plads bliver ledig), 5.-7. 1743 Hans Hansen Wolf. (Før 1660, konf.) 13.-12. 1682 Jens Madsen Rasch, 11.-1. 1689 Jørgen Hansen (Successor), 16.-10. 1700 Laurids Jepsen Tarm, 31.-3. 1721 Svenning Andersen, 13.-9. 1728 Søren Ølgaard, 5.-7. 1743 Niels Knudsen.

** Han testamenterede 5. Jan. 1751 sin Broder Søren, „der i mange Aar havde gaaet ham til Haande“, alt sit Oods, mod at han gav 10 Rgd. til Varde Hospital (Testamentet konfirm. 19.-3. 51), Bertel Taulow var da over 60 Aar og ugift. Raadmand Niels Knudsen havde i 5 Aar været hans Kurator, (han havde 40 Rgd. aarlig i Pension af Raadmændene (hver 10 Rgd.) og Borgmester Krag), paa Grund af hans daarlige Helbred (Drik).

*** Han var den sidste Tolder. Ved hans Afsked blev der oprettet et Embede som Told- og Konsumtionsinspektør i Hjerting og Varde, et Toldkassererembede i Hjerting og et Konsumtionskassererembede i Varde. Toldkontroløren i Hjerting fik samtidig Titlen: Overtold- og Konsumtionsbetjent og samme Titel fik Konsumtionskontroløren i Varde.

Herregaarden Frøstrup i Vester Herred (134 Tdr. Hartkorn), som han 1706 havde faaet som ufyldstgjort Panthaver.

Taulows Slægt,* der blev meget talrig — adskillige af hans Børn havde lige saa mange Arvinger som han selv — stammede fra Sognet Taulov ved Fredericia, hvor Oldefaderen, *Bertel Iversen*, var Præst i 42 Aar. Hans Fader igen, *Iver Findsen* (ca. 1530—1600) var Foged paa en af *Anne Rosenkrantz's* Gaarde og var Søn af en Købmand *Find Bertelsen* (ca. 1500—1560), der var indvandret til Vejle fra Island. Taulows Oldefader, *Bertel Iversens Søn Poul Bertelsen*, var Stamfader til den (uddøde) adelige Slægt *Poulsen*. En anden Søn, *Henrik Bertelsen*, som blev Vardeborgmesterens Bedstefader, var ligeledes Præst i Taulov, en tredje Søn var en den Gang kendt Professor i Odense *Jørgen Taulow* (Biografisk Leks.) Borgmester Taulows Fader, *Bertel Henriksen*, blev Præst i Ringkøbing. *Jens Taulows* Moder, *Maren Hansdatter Kjær (Palludan)* var en Præstedatter der fra Byen, og ægtede efter Bertel Taulows Død Eftermanden *Søren Andersens*, med hvem hun havde 3 Børn (af Stamnavnet *Andersens*), Stiffaderen var Taulows Kautionist 1686.

Borgmester Taulow havde 3 Søskende: *Henrik* var Sorenskriver i Moss i Norge og Stamfader til den store norske Slægt *Thaulow*, *Bertel* døde ugift som Fæstningskommandant i Flandern, og *Dorthe* blev gift med Pastor *Christen Agerholm* i Ringkøbing. Deres Datter, *Maren*, blev gift med Rektor i Ringkøbing *Hans Lauridsen Friis*, senere Præst i Alslev i Skads Herred, hvor *Dorthe* døde.

Af Jens Taulows Børn, foruden de to nævnte, blev *Jørgen Bjørn Taulow* Præst i Nordby paa Fanø, *Søren* døde som Student, *Morten*** var Løjtnant († i Varde 23.-2. 1758), *Maren* († 4.-7. 1718) blev gift med *Hans Allerup*, Kapellan i Varde, senere Præst i Ringkøbing, *Barke Dorothea* 1722 med Løjtnant *Conrad Hart-*

* Stamtavlen over Familien Taulow (og Friede) gengives væsentligst efter Giessing: Jubellærere (1783), 2. Bind, 1. Del. Den skyldes Pastor Abraham Jensen i Alslev. Stamtavlen over Svitzer staar 2. Bd., 2. Del, og den over Andersens i 3. Bd. Om Thaulow, jfr. Norske Slægter 1915.

Om Præsterne henvises til Wibergs Præstehistorie.

** 6.-2. 1712 Fændrik i Aarhus Stifts nationale Infanteriregiment, 6.-4. 1714 Sekondløjtnant, 30.-6. 1727 Afsked, boede siden i Varde (efter Oberstløjtnant Hirsch).

tung.* *Leonora* med *Claus Svitzer* til Juellingsholm i Nørvang Herred, *Anne Marie* blev 10.-12. 1716 gift med *Jørgen Carstensen Biørn*, en Nordmand, der 19.-2. 1707 (kgf. Konf. 30.-4.) blev Hospitalsforstander i Varde efter *L. Thordsen* (Forstander tillige med *Claus Glyssing* 18.-9. 1670, Eneforstander 18.-9. 1671) og 27.-4. 1715 Byskriver.** Han døde 10.-2. 1733 og hans Hustru 30.-9. 1727. Endelig var Døtrene *Anne Catrine* gift (1722) med Købmand *Volter Seyr* i Varde, *Christence* († 1.-4. 1739) med Pastor *Otto Høyer* i Hee, og *Vibeke Catrine* ægtede 26.-6. 1714 Præsten *Peder Bertelsen Friede**** til Lejrskov og Jordrup, uden Tvivl en Søn af Mønsterskriver *Bertel Christensen*, en Broder til Tolder *Friede* i Varde, og dennes Kautlionist 1679.

Af disse 8 Svigersønner er især *Claus Eriksen Svitzer* interessant. Han har paa Juellingsholm skabt sig et smukt Eftermæle som en human Godsejer (se Biogr. Leks.) Han var Søn af *Erik Rasmussen Svitzer*, Præst i Højrup og Gjestelev paa Fyn, hvis Fader, *Rasmus Svitzer*, Præst i Lumby, var Søn af en Svejtzter (deraf Navnet) *Antonius*, der 1627 kom hertil som Løjtnant ved de kejserlige Hjælpetropper, giftede sig i Odense og blev her i Landet.

* 28.-7. 1711 Fændrik i Bataljonen Fyn i Brabant i engelsk-hollandsk Sold, kom Juni 1714 tilbage med Bataljonen og indtraadte i det fynske geworbne Regiment, 31.-12. 1714 Sekondløjtnant, 28.-2. 1721 Premierløjtnant, 1.-5. 1731 Kaptajn og ansat i den nyoprettede Drabantgarde, 12.-5. 1738—4.-9. 39 Kaptejn i det slesvigske nationale Regiment (Hirach). Barke Dorothea levede som Enke i Varde 1774.

** Byskriverne i Varde har været: 13.-9. 1643 Niels Nielsen Juel (Forgængerens Hans Madsen besveg Byen og flygtede), 21.-6. 1667 Frans Justesen Tinkel, 28.-8. 1672 Samuel Wielandt, 22.-9. 1673 Oluf Berntsen, 16.-2. 1677 Mathias Nielsen Vorst, 25.-5. 1684 Bertel Mathias Therkelsen, 21.-5. 1692 Søren Jensen Hvid, 29.-4. 1715 Jørgen Carstensen Bjørn, 26.-2. 1734 Johan Krag, (5.-7. 1743 tillige Borgmester), 5.-4. 1749 Jens Pedersen Woydeman (tillige Borgmester), 26.-11. 1756 Rasmus Ølgaard, 2.-11. 1770 Hans Johan Lund, 12.-2. 1777 Poul Heegaard, 27.-6. 1781 Lauritz Fogtman, 6.-6. 1788 Hans Wolff Ølgaard, 4.-12. 1829 Hans Godtfred Tranberg, 21.-12. 1830 Johan Ernst Heilman, 31.-12. 1840 Jørgen Christian Landt, 6.-1. 1852 Troels Smith (entlediget 9.-9. 1863), derefter Byfogden. (Bagger udnævnt 18.-7. 1864).

*** Hans Søn var den ugifte Urtekræmmersvend Morten Friede i København, der 17.-12. 1750 testamenterede sin Broder, Studiosus Jens Bertel Friede, alt, hvad han ejede, mod at Broderen gav 20 Rgd. til Varde Hospital og 200 Rgd. til deres afdøde Søster Maren Bjørn Friedes Søn, Søren Jessen. Maren Bjørn Friede var gift med Pastor Jes Jessen i Ansager (Søn af Søren Jessen i Hjeriting).

Claut Svitzer var født 1692 og opholdt sig mange Aar i Norge, blev derefter Forpagter paa Frøstrup ved Varde og mødte der sin Skæbne i *Leonora Taulow*. (Hans Broder, *Rasmus Svitzer*, var Præst i Varde). 1629 købte Claus S. Juellingsholm, som han senere udstykkede og solgte til Bønderne. Han havde 15 Børn, hvoraf de 12 levede, og døde selv 3. Sept. 1767. Hans Enke tog Ophold hos Sønnen, *Erik Clausen Svitzer* (f. 1731), der 1771—94 ejede Gislingegaard i Holbæk Amt. Der døde *Leonora Taulow* i Marts 1779. *Erik Svitzer* døde som Justitsraad 4. Febr. 1820 og hans Søn var Pastor *Jørgen Christian Svitzer*, Brøndbyerne ved København, Fader til den kendte Bjergningsentreprenør Emil Z. Svitzer (Biogr. Leks.)

Af Svitzers andre Børn blev 1779 *Jens Taulow Svitzer* († 21.-9. 1801) Toldinspektør i Nyborg og *Jakob Bjørn Svitzer* først (1779) Konsumtionsinspektør og efter Broderens Død Toldinspektør der († 11.-10. 1816). En anden Søn, *Frederik* († 11.-11. 1796), var først Købmand i Vejle, siden til sin Død Toldkontrolør og Ejer af Gredstedbro. To andre Sønner, *Claus* og *Arent*, fo'r til Søs. En Datter, *Maren Bjørn Svitzer*, døde ugift i Vilslev ved Ribe 5.-9. 1798.

Man ser, hvor ansete den gamle *Jakob Bjørnsen* og *Taulow* har været. Deres Navne gaar igen hos Datterbørnene.

(Fortsættes).

Mit første Indtryk af Askov.

Da det i dette Efteraar var et halvt Hundrede Aar, siden Højskolen i Askov begyndte sin Virksomhed, kunde jeg have Lyst til at meddele mit første Indtryk af Byen Askov og Skolen, som jeg saa den i Virksomhed i Sommeren 1867.

I Juli Maaned 1864 under Krigen var jeg paa en Fodtur fra N. Farup ved Ribe til Vejen, hvor jeg agtede at besøge min Ven, Lærer Jørgensen. Jeg kom da mellem Malt og Vejen gennem en lille By paa tre eller fire almindelige Bøndergaarde. Jeg mindes ikke, der var nogen Huse. Gaardene laa rundt om en lille Dam eller Gadekær. Ikke anede jeg, at denne lille By med Tiden skulde blive Midtpunktet for en saa storartet Virksomhed, som den i Tiden er bleven. Som kendt var det her i Askov, den ny Højskole under smaa Forhold begyndte sit Arbejde i Efteraaret 1865.

Sommeren 1866 havde man saa det første Hold af Piger. I „Dansk Folketidende“ havde jeg læst om Skolen og dens Lærere, L. Schrøder, Nutzhorn og Fenger. I April 1867 skrev jeg til Forstander Schrøder, om der var Plads til tre her fra Hoven; de vilde gerne være Elever paa Skolen fra 1. Maj til 1. August. Jeg fik straks Brev. Schrøder haabede nok, de kunde faa Plads, og de skulde være velkomne. Jeg takkede for Schrøders venlige Brev og meddelte, at jeg saa kom med dem 1. Maj.

Det vakte noget Røre og en Del Omtale her i Sognet, at Piger nu ogsaa skulde paa Højskole. Den ene af de tre Piger var min Forlovede. At *hun* skulde paa Højskole, det kunde man i nogen Maade forstaa, hun skulde jo være Lærerkone; det smagte lidt af Finhed, mente man. Men at de to andre, der var almindelige Gaardmandsdøtre, skulde paa Højskole, det fandt man var meningsløst, de behøvede ikke at komme ud for at lære Finhed. Saaledes var Tankegangen den Gang.

Den 1. Maj om Morgenen kørte jeg saa med de tre Piger. En Broder til den ene af Pigerne var Kusk. Vi var altsaa fem Mennesker og de unge Pigers Rejsegods, et ret godt lille Læs.

Vi havde omtrent syv Mil at køre, og Vejene var overalt meget daarlige. Vi kørte over S. Omme, Grindsted og Hovborg. Mellem Grindsted og Hovborg, henved 2 Mil, var Vejen under al Kritik daarlig. Man maatte køre i Skridtgang for at komme over de værste Steder uden at vælte. I Mørkningen naaede vi Vejen fra Malt til Askov. Vi skimtede Byen Askov, men hvor var Højskolen?

Snart kom vi til et smukt, nyt Hus med rødt Tegtag. Det laa kun nogle faa Hundrede Alen Vest for Byen tæt Syd for Vejen. Vi bøjede fra Vejen og hen foran Indgangsdøren. En lille, livlig Mand kom ud af Døren og bød os hjertelig velkommen. Jeg spurgte, om det var Højskolen. Han svarede smilende: „Nej, det er ikke“, og føjede til, om det var de tre unge Piger fra Hoven. Hertil svarede jeg Ja. Han bød os staa af. De tre Piger skulde bo her hos ham, og han føjede til: „Mit Navn er Nutzhorn, og jeg er Lærer ved Højskolen“. Vi kom af Vognen. De unge Piger gik ind i Gangen og modtog her en inderlig, hjertelig Hilsen af Husets unge Frue. Tøjet blev ført op paa Loftet, og Vognen blev kørt hen til en Gaard, hvor den og Hestene skulde være om Natten.

Vi samlede saa alle i det hyggelige Hjem og fik en rigtig hjertelig Modtagelse. De unge Piger følte sig hurtig som hjemme her. De kom op paa Loftet og fik anvist det Værelse, de skulde dele sammen med seks andre unge Piger. Det var et lille Gavlværelse mod Øst. Her var fire dobbelte Senge, to paa hver Side og en lille Gang op mellem dem. Der var kun lille Plads. Pladsen var saa optaget, at de tre Piger fra Hoven maatte dele Seng sammen. Det kunde nok være lidt knebent og varmt; men det kom man nok om ved. Den Gang var man ikke saa fordringsfuld som nu til Dags.

Lidt efter kom Schrøder. Med sit ejendommelige Smil bød han os velkommen. Med Glæde fortalte han, at de havde 38 Elever til Sommeren, næsten flere end de kunde rumme. To af dem havde de faaet Plads til paa en Bondegaard ved Siden af Skolen, og én af de tre Hovenpiger skulde ogsaa bo der. Vi sagde da, at de helst vilde bo sammen, og de havde bestemt alle tre at dele en Seng. Schrøder smilede, mens han sagde, at det maaske kunde blive for varmt til sine Tider.

Da Schrøder hørte, at jeg var én af Kolds Elever fra den Tid, Skolen var i Dalby, spurgte han, om jeg havde set den ny Skole,

Kold havde bygget paa Hjallesø Mark ved Odense. Dét havde jeg ikke. Schrøder var meget optaget af denne Skole. Han begyndte at fortælle om den. For at gøre det mere klart og vise, hvor udmærket denne Skole var bygget og indrettet, tog han et Stykke Papir, og med en Blyant tegnede han her et Grundrids af Skolen. I Kælderetagen var den store Spisestue, der havde Plads til over 100 Mennesker, og ved Siden heraf et større Rum til Saltkar m. m. I Stueetagen lige over Kælderen var den store, rummelige Skolestue med Plads til 100 Elever, og i Forbindelse med denne en mindre Stue, der kunde bruges af Lærerne og til et eller andet Skolemateriel. Her var ca. 5 Alen fra Gulv til Gipsdækket, mægtige store Vinduer, alle mod Vest. Oven over disse Skolestuer var et mægtigt Soveværelse, der strakte sig fra den ene Gavl til den anden. Her stod Seng ved Seng med smaa Gange imellem, saa det hele, kan man sige, var et stort Soverum. Oven over denne Sovesal var der Plads til Elevernes Tøj, en Trappe førte op til dette Rum.

Schrøder var meget optaget af denne herlige Skole og ønskede, at de med Tiden maatte faa en lignende i Askov. Det blev bestemt, at vi næste Dag, inden vi rejste, skulde se Skolen.

Et Par Hundrede Alen Øst for Nutzhorns Bolig laa et nyt Hus lige over for Dammen. Det var tækket med Tagpap. I dette Hus boede Schrøder med sin Familie og sine Piger. Syd for denne Bygning laa et gammel Stuehus. Det var Resten af en Bondegaard, der — saa vidt jeg husker — var flyttet ud paa Marken. Imellem den sydlige Gavl paa Schrøders Lejlighed og det gamle Hus var en Afstand paa ca. 10 Alen. Det gamle Hus laa i Øst og Vest. I den østre Gavl var den saakaldte Storstue. Den var paa 3 Fag à $2\frac{1}{2}$ Alen og gik over hele Huset, en ret rummelig Stue med Bræddeloft og Bræddegulv. Stuen havde et Vindue, der vendte mod Nord, over mod Schrøders Bolig; der var desuden Vinduer i den østre Gavl ud mod Vejen, ligeledes Vinduer mod Syd. Det var en ret hyggelig Stue. Dette var Højskolestuen. Fra Nord kom man ind i en lille Gang eller Forstue med en Dør til Venstre og én til Højre; den til Venstre førte ind til Skolestuen, der var lys og ret rummelig, men ikke høj til Loftet. Langs den østre Væg stod der et langt Bord med Bænk langs Væggen; det samme fandtes langs den søndre Væg. Foran Bordene stod løse Skamler at sidde paa. Det hele dannede en stor Vinkel. Jeg mindes ikke, at der var noget Kateder eller Forhøjning til Brug

for Læreten; hvis der var noget, stod det til Vensire for Indgangsdøren. Der var desuden et mindre Bord, der kunde tages i Brug ved Regning og Skrivning.

I denne Stue var der holdt Skole for to Hold Karle og et Hold Piger, og nu begyndtes der med det andet Hold Piger. Døren til Højre for Gangen førte — saa vidt jeg husker — ind til Lærer Fengers Lejlighed.

Saaledes saa Askov Højskole ud i Foraaret 1867, da jeg første Gang var der. Da jeg et Par Aar senere gæstede Skolen, var det gamle Stuehus borte. Her var nu opført paa samme Plads en stor og prægtig Bygning, hvor der da holdtes Højskole. Om den blev opført i Eftersommeren 1867, véd jeg ikke, men jeg antager det.

Var de ydre Forhold paa Askov den Gang smaa og noget uanselige, da var det ikke saaledes med det indre. Her levede man et rigt og velsignet Liv. Her lød levende Tale med vækkende Ord baade i folkelig og kristelig Henseende. Her var Sang og Glæde baade ude og inde. Her var godt at være; her levedes et rigt Ungdomsliv. Det var sandt, hvad en gammel Kone en Gang sagde til Pigeflokken paa Askov Højskole: „I lykkelige Piger, der kan faa saa meget godt at høre og glæde eder ved det rige Liv og den herlige Sang; saaledes var det ikke for mig og mine Lige, da vi var i eders Alder“.

Allerede den Gang kom der ogsaa en Del Fremmede til Askov for at se Skolen paa nært Hold. Den Sommer, der her er Tale om, havde Skolen Besøg bl. a. af den gamle Gunni Busck, Professor Flor, Skuespiller Mantzius. Den kendte Kristoffer Bruun fra Norge var der i længere Tid. Disse Besøg blev ogsaa for de unge Piger som smaa Fester med Sang og Tale. Meget ofte havde jeg Brev fra min Fæstemø. Hun fortalte meget om Livet mellem Pigerne, baade i Skolen og udenfor. Hun var meget optaget af det altsammen, og paa en Maade levede jeg med i det hele. En Gang om Maaneden havde de offentligt Møde paa Skolen. Der kunde da ofte samles flere Hundrede Mennesker, de kom fra Nær og Fjern.

Der var gerne en eller to fremmede Talere. Min Fæstemø var især glad ved at høre Pastor Sveistrup og C. Appel fra Rødding. I et af sine Breve til mig skriver hun: „Se, om Du endelig ikke kan komme herud Fredag i næste Uge. Vi venter da Appel, vi vil alle saa gerne høre ham; kom, om det er muligt.“

Jeg tog derud, og jeg maa tilstaa, at jeg ikke fortrød den lange Fodtur. Hvor talte Appél rart! Han talte om Israels Børn i Ægypten og anvendte det paa Forholdene i Sønderjylland. Jeg glemmer aldrig dette Foredrag, det var saa jævnt, saa sandt og selvoplevet.

Min Fæstemø skrev i Slutningen af den Tid, hun var i Askov: „Hvor har vi det dog rart herude! Næsten hver Aften samles vi inde i Nutzorns Stue. Han spiller og synger for os, og vi synger med. Ofte kommer da en Del af Schrøders Piger hen til os for at være med i Sangen og Musikken.“

Kvindehøjskolen i Hoven, 1 December 1915.

K. Kristensen.

Regnskab

for

„Historisk Samfund for Ribe Amt“ fra 1. Marts 1915 — 29. Februar 1916.

	<i>Indtægt.</i>		<i>Udgift.</i>
591 Medlemmer à 2 Kr.....	Kr. 1182,00	Underskud f. f. Aar.....	Kr. 267,34
68 Subskribenter á 1 Kr.....	68,00	Aarskrift.....	766,79
2 — — (Restancer).....	2,00	Møderne.....	111,55
Solgt i Løbet af Aaret.....	76,90	Dansk Historisk Fællesforening.....	30,00
Statstilskud 1915—16.....	200,00	Porto & diverse Udg.....	42,98
Indvundne Renter.....	39,89	Overf. til Grundfonden for Medl Nr-635, Pastor Schmidt.....	16,00
Gave.....	2,00	Saldo, Kassebeholdning.....	336,13
			<hr/>
	<hr/>		Kr. 1570,79

Samfundets Grundfond er: Kr. 875,00.

C. BREINHOLT.

Esbjerg, den 1. Marts 1916.

Fremlagt med Revisorenes Bemærkninger og godkendt paa Aarsmødet i Brørup, den 14. Marts 1916.
STEMANN.

I Aaret 1916 har Samfundet afholdt følgende Foredragsmøder:
I 14. Marts i Brørup, hvor Provst J. Nissen, Vemmelev, gennemgik Hovedtrækkene af de danske Præstegaardes Historie og dvælede derefter særlig ved Skildringen af Præstkær Præstegaard (Brørup Sogn) i svundne Dage; Mødet var særdeles godt besøgt. Det næste Møde holdtes 6. Juli i Faaborg Præstegaards Have, som velvilligt var overladt Samfundet til Mødested. I smukt, klart Sommervejr samledes en betydelig Mængde af Egnens Folk om Talerstolen, hvorfra først Stedets Præst, Sognepræst G. Schmidt, fortalte om Biskop Laubs Brevveksling med hans gamle, fordums Røgter Husmand Christen Sørensen Daugaard († 1895) fra Faaborg Sogn. Derefter skildrede Sognepræst M. H. Nielsen, Kvong, Forholdene (særlig de økonomiske) i Danmark under og efter den forrige store Verdenskrig for godt 100 Aar siden, sammenlignet med Forholdene under den nuværende Krig. — Endelig holdtes der 8. November Møde i Jærnvad, som paa Grund af meget uheldigt Vejr desværre ikke blev saa godt besøgt som ønskeligt og som ventet. Forhenv. Højskolelærer S. Alkærsig, S. Bjært, fortalte om Smugleriet ved Kongeaaen (særlig Plovstrup-Tobøl Egnen) i ældre Tid; Sognepræst M. H. Nielsen, Kvong, der er bamefødt i Jærnvad Sogn, skildrede Sognets Bebyggelse og Opdyrkning i gamle Dage.

Ved „Dansk historisk Fællesforening“s Møde i Nyborg 16.—18. Juni var vort Samfund repræsenteret af Sognepræst J. Richter, Vejen. — Af det indholdsrige og interessante Møde vil der ventelig komme en Skildring i det af Fællesforeningen udgivne Tidsskrift „Fortid og Nutid“, paa hvilket Medlemmernes Opmærksomhed her atter henledes. Det indeholder vægtige og gode Afhandlinger og Meddelelser om kulturhistoriske Emner, baade af mere almindelig og af særlig Interesse for de enkelte Egnens Beboere. Det udkommer med 4 Hæfter aarlig; Prisen er 2 Kr. for 1 Aar, men Medlemmer af de historiske Amtssamfund kan ved Henvendelse til Sekretæren (for vort Samfund f. T. Landbrugslærer E. Conradi, Ladelund, Brørup) faa Tidsskriftet for halv Pris.

Af stor Værdi og Interesse er et nys begyndt Foretagende: „*Dansk Tidsskrift-Index*“, systematisk Fortegnelse over Indholdet af 165 danske Tidsskrifter, udarbejdet af *Svend Dahl*, Underbibliotekar ved Det kgl. Bibliotek, og *Th. Døssing*, Bibliotekar ved Statens Bogsamlingskomité. 1ste Aarg. 1915 (Pris: 3 Kr.) Det er en uundværlig Haandbog for alle dem, der hurtigt vil finde, hvor et eller andet Emne i Aarets Løb er blevet behandlet i vore Tidsskrifter, selvfølgelig ikke blot de historiske, men ogsaa dem, der samler sig om Skolevæsen, Lægevidenskab, Retsvidenskab, Landbrug o.s.v., kort sagt: alle mulige Fag. Det er Tanken, at der aarlig (i Maj—Juni) fremtidig skal udkomme en lignende Fortegnelse over Tidsskrifters Indhold i det forløbne Aar.

Fra 1. Novbr. 1916 er Kommunebogholder *J. A. Favrholdt*, Vejen, antaget som vort Samfunds *Kasserer*.

Rettelse:

Side 548, Lin. 3 f. n.: 1852, læs: 1652.

Af Varde og Hjertings Historie.

Ved Overretssagfører Arne Sundbo, København.

(Fortsættelse).

Hjerting opdages og bliver Toldsted for Studedførselen.

Havde Regeringen i Frederik den Tredjes Tid vist stor Interesse for Toldvæsenet, blev Interessen ikke mindre under *Kristian den Femtes* Regering. Tværtimod øgedes Omsorgen for Toldindtægterne betydeligt. Visitørerne inddroges under Lønningsloven af 2. Sept. 1670 og fik kgl. Udnævnelse, medens tidligere Rentemester *Müller* havde givet dem deres Bestallinger, og det indskærpedes af og til, at Toldindtægterne ikke var tilfredsstillende, og at Toldembedsmændene maatte være mere paapassende. Undertiden afskedigede Kongen ogsaa efter Rentekammerets Indstilling en Toldmand, der syntes for sløj, saaledes *Peder Madsen* paa Fanø; ved Ribe Raadstuedom ^{8/10} 1681 dømtes Kontrolør *Hans Thomsen* fra sin Bestilling, fordi han ikke havde Orden i sin Kontrolbog. Der udstedtes omkring 1680 en Række nye Instrukser for de forskellige Embedsmænd under Rentekammeret: saaledes 31. Decbr. 1679 for Toldere, s. D. for Byfogder, og en for Landkommisærerne (der i de enkelte Provinser havde alle Oppebørselsbetjente under sig), 1. Juli 1682 for Amtsskrivere (Amtsforaltere) og 13. Sept. s. A. for Strandridere.

I Aaret 1680 foretog Kongen en Rejse gennem Landet — 20. Juli var han paa Henne Strand i Vester Herred — og inspicerede Embedsmændene, ikke mindst Toldvæsenets. Resultatet af denne Rejse blev *Plakat af 4. September 1680*, der blev slaaet op paa alle Toldsteder i Landet og blev Grundlaget for Toldorganisationen i den følgende Tid.

Straks efter sin Regeringstiltrædelse havde Kongen underskrevet en ny Toldforordning af 1. Maj 1672, og han gav i sin Regeringstid endnu 3 Toldforordninger til: 12. Febr. 1683, 27. Maj 1686 og 21. Marts 1691. Plakaten af 4. September 1680 skulde være en Lap paa de store Huller, der fandtes i Toldloven 1672, og i sin Indstilling til Plakaten udtaler Rentekammeret Ønsket om, at denne Toldlov maatte blive omredigeret. Saa vanskeligt faldt dette Spørgsmaal, at Regeringen aldrig satte Toldloven af 1683 i Kraft, men allerede i 1690 forkastede Loven af 1686 og vendte tilbage til Toldloven af 1672.

Man var klar over, hvor uendelig vanskeligt, for ikke at sige umuligt, det var at hindre Smugleriet; men Plakaten af 1680 vilde gøre et Forsøg derpaa ved at skabe et virkelig effektivt Toldeftersyn rundt ved Kysterne. Dette søgtes opnaaet dels ved rigoristiske Regler for Skibenes Anløb ved Lossepladserne, dels ved særlige *Strandridere*. Disse Embedsmænd var forlængst indført i Systemet med de gamle Vadridere ved Ribe- og Koldingdistrikternes Overkørselssteder ved Kongeaaen; ogsaa Toldloven af $\frac{1}{9}$ 1655 taler om *Strand- eller Vadriderne*. Nu (1680) udvidedes deres Antal meget betydeligt. Men ved en Forordning af 24. Marts 1690, hvorved Toldrullen af 1672 atter sattes i Kraft, ophævedes (fra $\frac{24}{6}$ 1690) ogsaa *Strand-*

riderne og Konfiskationsforpagterne, „hvorved de Trafikerende adskillig Fortræd og Ophold tværtimod vor allernaadigste Vilje og Intension skal være tilføjet.“

Hovedindholdet af Plakaten af 1680, som indførte dette „fortrædelige Opsyn“, var dette: Da der udskibes og handles fra ulovlige Steder, saaledes at *Købstæderne aftager* og Toldrettighederne formindskes, *forbydes*:

„al Ind- og Udskibning paa andre end vore ordinære Toldsteder, være sig langs med Søkanten udi vort Land Danmark og dets Insuler eller ved Ladesteder i Fjordene beliggende mod Stranden udenfor vore Toldsteder.

Dog vil vi for *Rudkøbings* Vidtafliggende naadigst have tilladt tvende Ladesteder paa Langeland (det blev Lohals og Ristinge), hvor Varene, *som udi Landet falder*, maa efter Toldordinancen udskibes, saavel som ellers for vore kære og tro Undersaatters Tarv og Fornødenhed *Øxen ved Hjerting og en halv Mil nær Ringkøbing paa hver af Siderne* og ved Ladepladserne i Danmark overalt Brændeved, Kalk, Mur- og Tagsten alene og ej anden Vare. Derforuden tvende Udhavne paa vestre Side af Jylland mellem Thisted og Hjerring, nemlig af *Klitmøllerne, Blokhuset og Tornby Strand*,* hvor norsk Bygningstømmer imod Kom, som tilforhandles af Landboerne, maa indføres, hvilke foreskrevne Varer dog ved Ind- og Udskibningen paa næste Toldsted under Konfiskationsstraf rigtigen skal angives.“

Foruden at ansætte Strandriderne ophævede Plakaten Frederikssund, Roskilde, Holbæk og Nykø-

* Denne Sandskudefart synes at stamme fra Midten af det 17. Aarhundrede. Den nævnes første Gang i Reskript ¹⁷/₁₀ 1646, da Lensmænd *Christoffer Hvas* havde indberettet, at smaa norske Skuder undertiden tilbyttede sig Korn for Tømmer paa Vestkanten af Thy, og Kongen derfor godkendte denne Trafik i Reskriptet, „da den gavnede hele Landet“. Ved nyt Reskr. ²⁰/₃ 1647 gentages Tilladelsen for de norske Skuder og udvides til „og andre flere“. Lensmanden faar samtidig Ordre til at ansætte Strandfogder. Sandskudefarten blev siden tilladt i alle Toldlovene. Den af 1732 giver saaledes Tilladelsen til „de mellem Klitmøllerne, Blokhuset og Torneby Strand paa en 12 Mils Vej boende.“

Skibsfarten ved Vester Horne Herreds Fiskerlejer, der nævnes 1678, er saaledes ældre end den berømmelige Sandskudefart.

bing Toldsteder og sammenlagde dem til et i *Halsnæs** ved Indløbet til Isefjorden (senere flyttet til Rørvig). For Saks København og Maribo Toldsteder oprettedes et i *Bandholm*.

Plakaten af 4. Septbr. 1680 gjorde altsaa Hjerting til Toldsted for Udskibning af Øxen og henledte dermed Landets Opmærksomhed paa den lille Havn, der snart skulde blive Vestkystens eneste betydelige. *Plakaten skulde træde i Kraft Mikkelsdag (29/8) 1680.*

Toldrullen af 19/8 1651 havde ubetinget tilladt Skibsfarten paa de Ladesteder, der laa udenfor Toldstederne, hvis det hidindtil havde været tilladt at besejle dem, dog at Tolden betales paa næste Toldsted. Toldloven af 1672 indskrænkede denne Besejlingsret til at gælde Sejro, Samsø, Fæno, Fejø, Bogø, Anholt og Læsø samt Vesikanten af Thy (Klitmøller). Besejlingen tilfaldes efter 1672 alene danske Skibe med Landets Varer (Udførsel). Dog maatte Bygningsmaterialier som Trælast, Kalk, Ved og Sten, der brugtes meget af Bønderne, frit losses paa hver Plads. Ligeledes var Udskibningen af *Øxen* tilladt overalt.

Hjerting blev altsaa 1680 *en privilegeret Øxenhavn*, lige med Toldstederne, og Øxenudskibningen, der var Centrum for hele Vestkystens Skibsfart, førte megen Import og anden Skibsfart med sig.

Det var Regeringens Mening, at ogsaa *Ringkøbing*, der fra gammel Tid var Udskibningssted for Øxen, skulde sidestilles med Hjerting, men Forholdene ved

* Plakaten er optaget i Samlingen af Forordninger (og *Schous* Register) under Titlen: Forordning om Oprettelse af et Toldsted i Hals, en misvisende Titel, der kun skjuler det væsentlige Indhold.

Frederikssund, Roskilde, Holbæk og Nykøbing blev Toldsteder igen fra 1/8 1837 (Reskpr. 21/8 1837).

Nymindegab satte snart en Stopper derfor. Gabet var vist allerede den Gang daarligt. Saaledes søgte de jyske Købmænd til Hjerting — Fredericia havde gjort dette straks 1660, da Byen var grundlagt —, og snart var Ringkøbing, der et Hundrede Aar havde triumferet over Hjerting—Varde, sejlet agterud.

Plakaten af 1680 ansatte ikke alene en Række Strandridere, men tillige en Del nye Visiterere paa Ladesteder, der laa udenfor Toldstederne. I *Varde* Tolddistrikt blev saaledes den ene Visitør (*Christoffer Jakobsen*) erstattet af to og den gamle afskediget.

Det hedder i Rentekammerets Indstilling²²) for Vestjyllands Vedkommende: „Udi Jylland mellem Ribe og Varde (ansættes) en Strandrider og den ene Visiterer at bo ved *Hjerting*, hvor *Øxen for Varde udskibes*, og den anden udi *Janderup*, efterdi Skuderne ej længere kan opgaa imod Varde. Imellem Varde og Ringkøbing tvende Strandridere, ved Thorsminde en og derfra til Thisted og igen til Hjørring de fornødne Strandridere.“

I *Hjerting* ansattes som Visitør (Toldbetjent) *Hans Brügman*, i *Janderup*: *Laurids Grundahl* (begge udnævntes ¹⁸/₁₀ 1680; *Janderup* kaldes overalt „Hiarndrup“), men allerede ¹²/₁₀ 1681 blev *Grundahl* Tolder ved det lille Toldsted Bogense (hvor der ingen Visitør var og som han imidlertid ²/₆ 1685 afleverede til *Christian Pedersen*.)

I *Janderup* ansattes ingen Toldbetjent efter *Grundahl*.

Strandriderne udnævntes 1. Septbr. 1680. I Ribe fik *Hans Aagesen* og *Frederik Rolland* Strækningen Ribe—Hjerting, *Jens Nielsen* og *Svend Andersen* Strækningen Ribe—Kolding. I Ringkøbing ansattes tre: *Eskild Nielsen* og *Jens Terkildsen* til Patrouille-

ridt Ringkøbing—Varde og *Peter Hansen** til Strækningen Ringkøbing—Thorsminde.

Men Regeringen var klar over, at selv dette Personale ikke kunde forhindre Smugleri paa det saa livligt besejlede Strøg Ribe—Ringkøbing, der dog blev velforsynet med Strandridere. Ved en Forordning af 4. Septbr. 1680 oprettedes derfor ligeledes fra Mikeldag ($\frac{29}{9}$) et Toldsted paa *List* paa *Øen Sild*, Syd for Romø (da *List* 1642—43 havde været Toldsted, brugtes Udtrykket: genoprettes). *List*** blev som i 1642 et Strømtoldsted, og den dér liggende Krydsbaad kunde kontrolere al Sejlads paa Holsten, Hamborg

* Strandrider *Peter Hansen*, der deltog i Matriklens Affattelse paa Fyn (1684), fik $\frac{23}{1}$ 1687 Bevilling ¹³⁾ for sin og Hustrus Levetid paa at holde Færge mellem Ringkøbing og Holmsland. Hans Enke *Bodil Nielsdatter* fik $\frac{16}{2}$ 1737 Bevillingen overført paa deres Datter *Catrine Marie Pedersdatter*. Hansen havde ogsaa Kaberne ved Nymindegab, der ved hans Død gik over til *Peder Boesen* (Bevill. $\frac{9}{4}$ 1729.)

$\frac{22}{9}$ 1702 fik *Jørgen Christensen Torsk* Bevilling paa en Kro paa Holmsland.

** Ved Forordning af $\frac{20}{3}$ 1682 indskærpedes, at alle skulde fortolde ved *List*, og der oprettedes en Filial af Toldstedet ved Amrum og udlagdes Sætønder. 1685—89 var Toldstedet flyttet til *Højer*, men flyttedes tilbage efter Traktat med Hertugen. Toldstedet ophævedes ved kgl. Res. $\frac{20}{10}$ 1771 fra Nytaar.

Toldstedets Toldere efter Outzen var: $\frac{14}{1}$ 1727 *Carl Røder* og $\frac{20}{11}$ 1759 *Rasmus Abildgaard*. Visitørerne var: $\frac{18}{9}$ 1680 *Berent Jensen*, $\frac{1}{1}$ 1696 *Mathias Christensen*, $\frac{28}{4}$ 1722 *Thomas Nielsen*, $\frac{9}{6}$ 1747 *Jes Pedersen Jessen*.

Da Toldstedet ophævedes, pensioneredes Tolder *Abildgaard* med 100 og Toldbetjent *Jessen* med 30 Rgd. (Res. $\frac{25}{2}$ 1772), $\frac{22}{10}$ 72 forhøjedes Pensionen til 150 og 50 Rgd. Indtægten var da 1759—68: 138 Rgd. aarligt, 1769: 110, 1770: 76 Rgd.

Toldstedets Forretninger udførtes i de første Aar af den armerede Jagt *Krabben*.

og Holland, idet alle Skibe stadig maatte sejle indenskærs mellem Vesterhavsøerne. Det hedder derfor i Forordningen om List,* at der „for at hindre Underslæb (Smugleri) oprettedes et Toldsted for *de smaa Ladesteder mellem Ribe og Varde, Varde Strand* (Vester-side) og *Ringkøbing*.“ Man ser, at Kværnsten, Fanø, Darum, Tjæreborg (Roborghus) og Strandby, der senere saa livligt besejledes af Fanøbaadene, allerede den Gang har været Ladesteder.

For Varde belød Plakaten af 1680 praktisk talt, at der i Stedet for de gamle Ladesteder (se Forordn. 1591) kun bevilgedes Byen to: *Hjerting* og *Janderup*.

Magistraten i Ringkøbing indgav 25. Februar 1682 Ansøgning²⁾ om, at Borgerne i Stedet for fra selve Byen, som Plakaten tillod, maatte udskibe „de faa Øxen der fra Byen, aarlig 4—6 Skibe, fra det gamle Ladested Vesten Nyminde ved Havrvig (et Sted dér hedder endnu „gamle Vinterhavn“), *som vi altid haver skibet*.“ Magistraten henviste til, at der nu (siden 1680) boede en Strandrider paa Stedet, og at Tolderen og Toldbetjenten „som tilforn“ kunde medfølge dertil, naar Skibene ladede. Ellers — tilføjes der, meget oplysende for Besejlingsforholdene — skulde Borgerne svømme Okserne ud og saa endda have dem i Pramme.

Ved Rentekammerets Resolution af 4. Marts 1682 fik Ringkøbing den ansøgte Tilladelse.

* Ved Reskript 19/7 1672 til Rentekammeret befales det, at Ballum med flere Toldsteder skulde ophæves, da de gav for lille Indtægt. Men først efter at List Toldsted var oprettet, blev det 29/10 1680 befalet Tolder *Jens Outzen* i Ballum at ophøre.

Anders Thomsen afløstes 10/8 1676 af *Jokum Lydken* og denne 19/3 1678 af *Jens Outzen Piilegaard* (1678: *Ouffesen*), der 28/3 1678 blev Birkedommer i Ballum Birk (konfirm. 21/9 1690) og døde 1696.

Disse Bestemmelser om Øxenudskibning „ved Hjerting for Varde og *paa begge Sider Nyminde* for Ringkøbing“ gik derefter over i Toldloven 1683 og genoptoges i hver Toldforordning, sidst i den af 17/6 1762. Efter at Toldstedet 1692 helt var flyttet til Hjerting, var Bestemmelsen iøvrigt overflødig for Hjertings Vedkommende.

Hele Toldvæsenet bortforpagtes.

Regeringen var ikke tilfreds med Toldlovene, og under 21. Marts 1691 udkom derfor en ny Toldlov, der da kom til at gælde i 40 Aar, — til Loven af 1732 traadte i Kraft.

Den 28. Februar 1691 havde Kongen ved en Resolution bestemt,²³⁾ at Toldvæsenet skulde bortforpagtes fra 1. Marts paa 6 Aar, første Gang forsøgsvis paa 3 Aar. Man var aabenbart ked af Vrøvlet. Baade Postvæsen og Konsumtionsvæsen tillige med meget andet var desuden bortforpagtet, og straks ved *Kristian den Femtes* Regeringstiltrædelse havde et aabent Brev af 22/3 1670 udbudt Tolden i Forpagtning, men det synes ikke dengang at være blevet til noget.

Nu sloges altsaa en Plakat op paa Rentekammeret i Overensstemmelse med kgl. Resolution af 28/3 91, og der indkom to Tilbud om Overtagelse af Forpagtningen, det laveste paa 150,000 Rgd. i aarlig Afgift fra Tolderen i København *Laurids Eskelsen** og et andet paa

* *Laurids Eskelsen* var Hofmand og vellidt af Kongen, blev 13/4 1664 kgl. Løst, befordredes allerede 20/6 1666 til en bedre Stilling og fik 4/3 1670 Løfte om Embedet som Ridefoged over Københavns Len, fik denne Stilling 2/3 1676 og udnævntes 14/6 1679 til Tolder i København. Han havde Anholt og Skagens Fyr i Entreprise, som hans Enke beholdt efter ham. (Rentek. Deliberatprotok.)

Lassen, om hvem henvises til *Biografisk Leksikon*, var født i Nørre Bork ved Varde, hvor hans Fader var Herredsfoged.

160,000 Rgd. fra den kendte, vistnok ikke særlig fine, men erfarne og rige Admiralitetsraad *Jens Lassen*. Den sidste repræsenterede et Interessentskab, bestaaende af hans to Brødre *Niels* og *Lauritz Lassen*, hans tre Sønner: *Christian*, *Frederik* og *unge Christian Lassen* samt endnu en Mand *Johan Hermanni*, der formentlig skulde være Sagkundskaben i Selskabet.

Sagen blev dog ikke afgjort til 1. Marts, men først 18. Marts holdtes efter de indledende Forhandlinger den første *Kommission i Raadstuen*, hvor Tilbudene skulde prøves.

Skønt *Lassens* Tilbud var højest, og hans Rigdom — han tilbød en Række Herregaarde i Kaution — var betydelig bedre Sikkerhed end det, *Eskelsen* kunde tilbyde, var Kommissionen dog mest stemt for at antage *Eskelsen*, der var den fine Mand. Man synes at have haft noget imod *Lassen*. Begge de Tilbydende forlangte dog Udsættelse til næste Dag, og *Eskelsen* pressedes stærkt for at byde 160,000 som *Lassen*, men først da der var voteret — Kongen havde jo Afgørelsen —, tilbød *Eskelsen* de 160,000, og Dagen derpaa — $\frac{20}{3}$ — antog Kongen ham ved en Resolution som Toldforpagter for Tiden 11. Marts 1691 til 11. Marts 1694. Den 21. Marts blev Kontrakten underskrevet.

Saa hurtigt gik det — for at undgaa *Lassen*(?) —, at Rentekammeret den 28. Marts maatte indstille²²⁾, om ikke *Eskelsen* skulde stille Kaution.

Den 24. Marts udgik der Breve til Toldstederne om, at *Eskelsen* „skulde nyde Tolden over ald Danmark, Strømtold (List) og Bælttold undtagen.“

Eskelsen synes at have beholdt det gamle Personale. I Ribe tog dog Tolder *Lund* sin Afsked, og *Eskelsen* antog efter Rentekammerets Anbefaling en af dets

Folk *Henrik Christian* (Cornelisen) i Stedet (Tolder i Aalborg $\frac{1}{1}$ 1696).

Den ny Toldforvalter døde imidlertid allerede efter to Maaneders Forløb, den 22. April, og hans Enke *Catrina Bonnén* ønskede ikke at beholde Forpagtningen, skønt denne lød ogsaa paa *Eskelsens* Arvinger. *Lassen*, der ikke havde ladet sig skræmme af den Modvilje, han havde mødt første Gang, kom nu igen. Han tilbød at tilbagebetale *Eskelsens* Enke de 40,000 Rgd. straks, som hendes Mand havde indbetalt i Forskud, og fik Løfte om Øxentolden i Ribe og Kolding, som Eskelsen ikke havde, mod at betale Kongens Broder *Prins Georg* (Prins Jørgen, se Biogr. Leks.) 30,000 Rgd., som denne havde faaet Anvisning paa i Tolden.

Den 14. Maj afholdtes da en ny Kommission i Raadstuen. *Lassen* tilbød nu 160,000 det første Aar, 165,000 det andet Aar og 170,000 det tredje Aar, at betale kvartalsvis forud. Selv fik han da andet og tredje Aar Lov til at beregne sig en Gage paa 2000 og Gage til *Hermann* paa 500 Rgd. om Aaret. Der var ikke andre Tilbud, og 15. Marts gav Kongen ved sin Resolution — med et lille Suk* — Toldvæsenet i *Jens Lassens* Hænder. 18. Maj blev Kontrakten underskrevet og lød paa Tiden 1. Januar 1691 til 1. Januar 1694. Alt hvad tidligere var oppebaaret i 1691, skulde derfor leveres til ham, og efter en Ansøgning af 19. Maj fik han Strømtold og Bælttold med. Han havde altsaa *alt*.

Lassen begyndte imidlertid uheldigt, og det viste

* Han skrev den Dag i sin Dagbog om *Lassen*: „hvilken jeg nok kan lade mig behage, saasom ingen er, som højere derpaa byder.“

sig fra første Færd, at han havde gabet over mere, end han kunde sluge. Nogen Imødekommenhed har han sikkert heller ikke mødt.

Allerede den 25. Maj blev der skrevet til Tolderne, at de ikke maatte udbetale Lassen noget, før han havde betalt de 40,000 Rgd. til *Eskelsens* Enke og 30,000 til *Prins Georg*. Adskillige Toldere fik denne Meddelelse sammen med Meddelelsen om, at Lassen havde overtaget Toldvæsenet, saaledes *Taulow* i Varde. Først den 16. Juli fik Tolderne Ordre til at betale *Lassen*, da han nu havde givet Obligationer paa de 70,000 Rgd.

Lassen skulde efter Kontrakten betale 10,000 Rgd. (foruden de 70,000 til *Eskelsens* Enke og *Prinsen*) den 11. Juni, 40,000 i Juli og 40,000 i Oktober Termin; men allerede den 30. August klagede Rentekammeret i en Memorial²²⁾ til Kongen over, at Pengene ikke faldt, som de skulde. Efter de tre første Terminer var Lassen 36,673 Rgd. 95 Sk. bagud, og den 30. December fik en Kommission i Raadstuen forelagt de to Spørgsmaal: 1) Har *Lassen* overholdt sin Kontrakt? og 2) bør han fortsætte Forpagtningen, selv om han betaler og stiller Kaution for Fremtiden? Begge Spørgsmaal besvaredes i Lassens Disfavør.

Lassen, der tidligere havde laant Staten store Summer og faaet meget Jordegods i Betaling, havde iøvrigt paa dette Tidspunkt et Beløb af nogle og tredive Tusind Rgd. til Gode, saa det er forstaaeligt, at de Folk, der vilde ham til Livs og fik formuleret Spørgsmaalene til Kommissionen den 30. December, som der ses, har været lidt forsigtige (for ikke at sige jesuitiske) i Affattelsen.

Det var særlig *Prins Georgs* „Overkammergeheimer“

(Hushovmester) *Chr. Sigfred Plessen* (Biogr. Leks.), som modarbejdede Lassen. Kongen selv tænkte saa lidt paa at fratage *Lassen* Forpagtningen, at det endnu den 22. Januar 1692 i Gehejmekonseillet blev besluttet, at *Lassen ikke* maatte ansætte Byfogderne i de smaa Byer som Toldere. Lassen synes nemlig overalt at have antaget nye Folk.

Men *Plessen*, der 4. Januar 1692 var blevet Præsident i Rentekammeret, skaffede sig en Anvisning paa det Beløb, *Lassen* skulde betale *medio Januar* — det var 41,250 Rgd. — og præsenterede den for ham Dagen efter Mødet i Gehejmekonseillet. Lassen skyldte paa det Tidspunkt foruden det nyligt forfaldne Beløb kun 3,500 Rgd. og 2,100 i Renter, som der dog var Strid om, og bad om 2 Dages Hensind.

Endnu samme Dag — den 23. Januar — skrev Assessorerne i Rentekammeret imidlertid en Indstilling²³⁾ til Kongen om at fratage *Lassen* Forpagtningen, og den 24. Januar — Dagen efter — holdt Gehejmekonseillet Møde, hvori Kongen bifaldt, at Forpagtningen skulde tages fra Lassen og gives til Konsumtionsforpagter *Edvard Kruse*, der var Plessens Mand. Og det overdroges i Gehejmekonseillet — *Plessens* Triumf! — til *Plessen* at udarbejde en Instruks for den ny Forpagter, d. v. s. at aftale de nærmere Vilkaar for Forpagtningen.

Kruse* var den rette Mand, erfaren, energisk og

* *Kruse* (Biogr. Leks.) begyndte sin Løbebane ¹³/₁ 1663 som Tolder i Laurvik, blev ¹⁰/₈ 1688 Konsumtionsforpagter i København for Aaret 1688 og senere hvert Aar. 1691 var han tillige Konsumtionsforpagter for det øvrige Land (Instruks ²⁰/₁₀ 1691). ⁴/₁ 1690 forpagtede han Københavns Ladegaard paa 10 Aar og fik

dygtig, og *Lassen* kunde i hvert Fald med den Modstand, han hidtil havde haft, ikke klare Stillingen. For saa vidt var alt i Orden.

Kruse rejste straks rundt til alle Toldstederne og ordnede de lokale Forhold; og i sin Indberetning til Kommissionerne i Raadstuen af 30. April erklærer han, at han har gjort sit Yderste for at indrette Toldvæsenet paa bedste Maade. Denne Indberetning forelagdes i en Kommission den 30. Maj, og der foreslog han en Del Reformer, bl. a. ønskede han for Vestjylland Kalslund og Frøs Herreders gamle Privilegium paa at udføre Stude til nedsat Told ophævet, ogsaa fordi denne Udførsel skadede Ribe. Han havde i det hele sin Opmærksomhed stærkt henvendt paa Vestkysten og foreslog, at Ribe, Varde og Ringkøbing skulde have Nedsættelse i Told og Konsumtion, fordi det er besværligt for dem at faa Varerne fra København, og de ikke har Raad til at udruste Skibe til at hente dem „fra første Haand“ (i de Lande, hvor de produceres), men maa købe dem dyrt i Holland og Hamborg. Dette Forslag kunde Kongen dog ikke gaa med til. *Kruse* saa, at Toldvæsenets store Skavank var det kolossale Smugleri ved Strandsiderne, og foreslog, at Godsejerne skulde have Paalæg om at forbyde deres Bønder at handle med Forprangere. Det paalagdes ham i Kommissionen nærmere at udforme dette i et Lovforslag.

Den 1. Juni vedtog en Kommission i Raadstuen at

jus patronatus til et Par Kirker paa Lolland mod at kvittere 5700 Rgd., som Kongen skyldte ham og hans afd. Broder. ^{13/10} 1691 fik han og hans Hustru, *Karen de Hemmer*, Testationsfrihed. *Kruse* havde kun af Livsarvinger en Datter, der senere blev gift med hans Søstersøn, som han opdrog og fik anbragt som Tolder i Helsingør.

foreslaa Toldvæsenet bortforpagtet til Kruse. Den 8. Juni faar han „Instruks“, i Virkeligheden en Kontrakt, men han foretrak at staa som Embedsmand og derved beholde al den Magt og Autoritet, som Staten giver sine Embedsmænd. Han fik Ret til at udnævne alle Toldembedsmænd, og de faar ganske samme Stilling som Regeringens Embedsmænd; dog forbeholdt Kongen sig at udnævne en Kontrolør ved de 7 største Toldsteder: København, Helsingør, Assens, Aalborg, Aarhus, Kolding og Ribe.

Forpagtningen gjaldt 4 Aar: 1. Jan. 1692—1. Jan. 1696, og *Kruse* skulde for Tolden og Konsumtionen (som han havde i Forvejen) betale 310,000 Rgd. om Aaret; deraf beregnedes for Tolden 133,000. Konfiskationerne og Forstrandsforpagtningen fulgte med. Hvad *Lassen* havde oppebaaret siden 1. Januar 1692, skulde betales til *Kruse*. Efter Forpagtningens Udløb skulde denne aflægge Regnskab for hvert Toldsted, og hvad hele Indtægten oversteg 340,000 Rgd. om Aaret, skulde tilfalde Kongen, hvis Summen da ikke var for stor. Prins *Georg* beholdt stadig Ribe og Kolding Øxentold, og Strøm- og Bælttolden var ikke iberegnet Forpagtningen.

Den 6. August 1692 udsendtes en Anordning, hvorved „Direktionen over Tolden over ald Danmark“ overdroges til *Kruse*.

Kruse har genindsat de gamle Toldembedsmænd, som *Lassen* havde afskediget, og da Forpagtningstiden var udløbet 1. Januar 1696, lod Kongen derfor blot bekendtgøre, at disse Embedsmænd forbløv i Embederne; dog skulde Magistraterne tage dem i Ed. Forandringerne udadtil var derfor meget smaa.

Desværre er der intet efterladt af Toldvæsenets Pa-

pirer fra Forpagtningsaarene. Thi *Kruse* døde den 9. Oktober 1695 og havde forinden, den 6. August²²) faaet Bevilling til, „*da han jo hidtil havde opfyldt sin Kontrakt*“, hvis han døde inden Nytaar 1696 (d. v. s. inden Forpagtningens Ophør), at hans Bo ikke skulde blive forsejlet af det Offentlige.

Siden har aldrig hele Toldvæsenet været bortforpagtet samlet, men fra 1700 til 1770 har ofte de enkelte Toldsteders Indtægter, ogsaa 1701—10 *Vardes*, været bortauktionerede, og 1752—62 var Tolden i Ribe Stift bortforpagtet til et Selskab, hvis Hovedmand var Borgmester, Kammerraad *Richter* i Fredericia.

Toldstedet flyttes til Hjerting.

Edvard Kruse flyttede — formentlig* paa sin Rejse

* Rentekammeret siger i sin Resolution paa den nedenfor nævnte Skrivelse fra Toldbetjent *Didrik Mouridsen*, at „Toldstedet i Kruses Tid *altid* haver været i Hjerting.“

I Stiftamtets Kopibøger synes herom kun at findes flg. lille pæne Brev:

Højædle og velbaarne Hr. Gehejmerraad og Stiftsbefalingsmand!

Jeg føjede gerne Deres Ekscellenses respektive Begæring udi Deres seneste angeneme af 7de hujus angaaende sorte Potters Udskibning ved *Janderup Kirke*. Mens som det der forhen [1680] bevilgede Ladested ikke alene for den holdende [ansatte] Betjents Belønning at menagere sammesteds forlængst [ved *Grundahls* Forflyttelse 1681 ?] er vorden afskaffet, mens endog i Særdeleshed for Underslæb der ved Stedet at forekomme — saa vil jeg derfor allertjenstskyldigst formode, Deres Ekscellense ikke mishages at forberørte Udskibning desaarsage ej kan tillades.

Ønsker mig ellers saa lykkelig udi andre Occasioner at kunne ervise Deres Ekscellense nogen Tækkelighed og beder i det øvrige om den Ære af Deres Venskab,

som Deres Ekscellenses allertjenstskyldige Tjener.

Haffnie, den 11. April 1693.

E. Krusse.

omkring til Toldstederne i Februar—April 1692 — Toldstedet i Varde helt til Hjerting og *ophævede i Konsekvens dermed Janderup som Ladested*. Naar Tolddeklarationen og dermed Udskibningen kun maatte ske fra Hjerting, var Janderup overflødig og havde til Dels været det, siden Toldbetjent *Grundahl* var bleven forflyttet.

Det var ogsaa unaturligt, at Toldstedet var i Varde, to Mil fra Ladestedet, og allerede *Bjørnsen* og siden baade *Friede* og *Taulow* havde andraget Regeringen om at faa Toldstedet (Pakhus og Toldbod) lagt til Hjerting, hvor Kongen ejede hele Byen. Toldstedets Forlæggelse dertil var i hvert Fald en logisk Følge af Plakaten af 1680. Thi Studetolden udgjorde de to Tredjedele af alle Toldindtægterne. Tolderen blev dog selv efter Toldstedets Flytning ved at bo i Varde. Først 1729 flyttede Tolder *Søren Vedel* til Hjerting.

Hjerting, Ho og Oksby havde 28. Juli 1688 faaet Tilladelse til at drive Sejlads (hvorom senere). Borgmester *Thordsen* fik samtidig Bevilling til at opsætte de Sømærker i Graadyb, som var optaget ved Krigens Udbrud 1657 og ikke senere anbragt, og 11. Marts 1690 fik Stiftamtmandens Fuldmægtig *Ole Christian Engelstoft* i Ribe Privilegium paa at oprette en Kro i Hjerting. Der var vel ogsaa forinden den Tid Kro der — Matriklen 1683 nævner *Jens Døstrup Kromand* — men en Forordning af 1689 havde forbudt alle upriviligerede Kroer paa Landet.

Alt var saaledes vel tilrettelagt for Toldstedets Flytning.

Hverken den ellers saa paapasselige *Fogtmans* Re-skriptsamling eller nogen anden Samling af Bestem-melser kender imidlertid noget som helst til denne

Flytning. Paa *Fogtmans* Tid — han var Byfoged i Varde — var Toldstedet dog ellers endnu i Hjerting.

Fra 1696, da Kongen atter havde overtaget Toldvæsenet, har vi imidlertid i Rentekammerets Protokoller et Reskript derom, og det er altsaa Grundlaget for denne Ordning af Toldstedet, som varede til 1846.

I Varde var *Taulow* vedblevet at være Tolder under *Kruse* og fik ny kgl. Bestalling $\frac{1}{1}$ 1696. Toldbetjent *Hans Brügman* kom derimod under *Kruse* til Ringkøbing (kgl. Bestall. der $\frac{1}{1}$ 1696) og i Hjerting blev ansat *Didrik Mouritzen Kray* (kgl. Bestall. $\frac{18}{1}$ 1696),* en Søn af Kongens Ankersmed *Mourids Didriksen* († 1690). *Didrik Mouritzen* fik 1696 Orlov til København for at begrave sin Moder.

Taulow indsendte straks efter den ny Toldordnings Ikrafttræden en Memorial²⁾ til Rentekammeret, der foruden det nedennævnte citerede indeholdt 6 Forespørgsler af toldteknisk Natur. Det hedder i den:

*Allerydmygste Memorial til de høje Deputerede
Herrer af Cammerkollegio.*

1. Vil jeg allerydmygst fornemme, om Toldbod og Pakhus, Vægt og Maal skal blive her i Varde, [og] Lade- og Lossestederne ved *Hjerting* og *Janderup*

* *Brügman* døde i Ringkøbing 1707 og efterfulgtes der $\frac{9}{1}$ 1707 af *Peder Ibsen Buck* († $\frac{22}{10}$ 1721).

Didrik Mouritzen blev $\frac{22}{1}$ 1701 Inspektør i Ribe og Aarhus Stifter efter Piper og forpagtede samme Dag Ringkøbing Told. $\frac{20}{1}$ 1710 blev han Tolder i Ringkøbing efter *Jelling*, fik dog først Udnævnelse $\frac{24}{1}$ 1724 og efterfulgtes $\frac{16}{6}$ 1731 af *Poul Søltoft*. *Mouritzen* var gift med *Mette Katrine Rasch*, uden Tvivl en Datter af Raadmand *Rasch* i Varde.

Han var Kontrolør i Hjerting (ved Fuldmægtig), til *Hans Nielsen* († $\frac{15}{10}$ 1730) fra Ribe $\frac{18}{10}$ 1723 blev det.

ligesom af gammel Tid, og mens h. Maj. Tolden selv allernaadigst lod forvalte. Thi Forpagteren sal. Hr. Justitsraad *Kruse* beordrede vel, at Toldbod og Pakhus, Vægt og Maal skulde være ved Losse- og Ladesteden i *Hjerting* og det ene Ladested *Janderup* afskaffet (som billigt var), [men] gjorde ingen Anstalt heller vilde bekoste noget til des Befordring [Iværksættelse]. Men som denne Værk er til hans kgl. Maj.'s Interesses Højfornødenhed, maa jeg ikke efterlade min allerunderdanigste Pligt og Betænkende herom for høje Deputerede Herrer at indsende, det jeg, og mine tvende sal. Formænd nogle Gange før min Tid, ej efterladt haver og Cammercollegio kommuniseret, alt i Mening og Henseende, [at] hans kgl. Maj. ligesom ved andre Toldsteder allernaadigst vilde lade bekoste et Toldbod og Pakhus, Vægt og Maal ved forbemeldte Ladested *Hjerting*, heller [det] allernaadigst lade forblive ligesom det af gammel Tid i Brug været haver her i Varde.

— — —

Forventer herpaa de højædle og velbaarne, velædle og velbyrdige gunstige Herrer's gode Resolution. Og forbliver de høje Herrer's allerydmygste Tjener

Jens Bertelsen Taulow.

Rentekammeret gav imidlertid ved Resolution af 21. Marts det tvetydige Orakelsvar: „Forbliver herefter som tilforn indtil videre Ordre“.

Dette Svar er i Varde blevet forstaaet saaledes, at Toldstedet flyttedes tilbage til Varde, og Toldbetjenten *Didrik Mouritzen* skriver derved en Protestskrivelse²⁾ der lyder saaledes:

Allerydmygste Memorial!

Saasom Hjerting er Losse- og Ladesteden for Varde og andre smaa omliggende Øer, da vil jeg allerydmygst fornemme, om da ikke Vejen og Maalen, ligesom sal. Hr. Justitsraad *Kruse* det haver ordineret, her paa Steden maa endnu fremdeles forblive, efterdi Varde dog her fra *Hjerting* ligger to store Mil fra Søkanten op i Landet. Skulde jeg da, naar som helst noget Gods enten fra Holland eller Hamborg ankommer, altid medfølge til [Varde], af hvad som skal vejes og efterses, da kunde, imidlertid [mens] jeg fra Stranden var, Skibsfolk, som her og paa de andre omliggende Øer [er], bortpraktisere af og paa Skibe, hvad som kunde skade H. kgl. Maj.s Interesse.

Hjerting, den 1. Aprile 1696.

Didrick Mouridsen.

Rentekammerets Resolution af 11. April bestemte da, at *Toldstedet* skulde forblive i *Hjerting*, og samme Dag sendtes Reskript derom til Tolderen, Magistraten i Varde og Stiftamtmanden i Ribe. Det til Magistraten lyder saaledes:

Velvise Borgmester og Raad udi Wahrde.

Saasom fornemmes, at udi afgangne Justitsraad *Kruses* Forpagtningstid Vejen og Maalen ved *Hjerting*, som er Lade- og Lossesteden for Wahrde, haver været ordineret, saa haver vi til k. Maj. Tjeneste eragtet det at være det rigtigste, hvorføre vi Tolderen med denne Post haver forstændiget, at det indtil videre her efter ligesaa derved skal forblive, hvilket vi eder og hermed til Efterretning vil have notificeret.

Hermed Gud befalet af eders velvillige

R. Mejer.   *H. Klothacken.*   *J. Worm.*

W. Pipper.   *N. Leth.*

Rentekammeret, den 11. April 1696.

S. J. von Plessen.

Ved Resolution af 22. Sept. 1696 bestemmes det dernæst, at Tolderen skal lade lave et Toldsegl til Kontroløren, da han ikke kunde rejse til Varde, hver Gang han skulde bruge det.

Rentekammeret ansatte endvidere i Sommeren 1696 en Vejer og Maaler i Hjerting for at fuldbyrde, hvad *Kruse* af økonomiske Hensyn ikke havde gennemført. I Varde var vistnok for første Gang ansat en Maaler og Vejer $27/3$ 1690 (konf. $20/3$)¹⁸⁾, da *Anton Andersen* udnævntes. Det var her Magistraten, der efter Forordningen af $1/3$ 1683 skulde udnævne Vejeren; i Hjerting, der laa udenfor Byen, tilkom Valget Kongen. Med Ansættelsen af en Vejer i Hjerting faldt dog Stillingen i Varde bort.

Assessor i Rentekammeret *W. Piper* var i Juni ved Ribe og Kolding og indgav 23. Juni en Betænkning om de fortvivlede Toldforhold her, og Toldinspektøren i Ribe Stift *Ulrich Christian Piper* (udnævnt $14/3$ 1696) indgav 29. Juni en Betænkning om Toldstederne i Stiftet. I disse Betænkninger har det rimeligvis været foreslaaet at ansætte en Vejer i Hjerting.

Den 11. Juli 1696 fik da *Morten Stephansen*, der boede i Hjerting, Udnævnelse til Vejer og Maaler *udi Hjerting for Varde Toldsted* (Journalen over Rentekammerets underskrevne Sager kalder ham: Vejer og Maaler *udi Hjerting, Ho og Varde Toldsted*), og ved Reskript²⁾ af 11. Juli 1696 til Magistrat og Stiftamtmand blev det kundgjort, at han var ansat.

I Bestallingen,³⁾ der var fornet som en Instruks, paalægges det ham selv at anskaffe Vejerbod og Vejer og Maalerredskaber. Vejerboden blev ogsaa Toldbod og Pakhus, og Staten undgik derved ligesom *Kruse*

at opføre nogen Toldbod. *Stephansen** havde ingen Løn udover Vejerpengene, og da han nogle Maaneder senere ansøgte²⁾ om Tilladelse til at tage Sportler for at skrive Vejersedler, blev dette afslaaet.

Formalist var Tolderen i Varde ikke. Ogsaa efter Toldstedets Flytning var Janderup Losseplads og vedblev at være det til langt ind i det 19de Aarhundrede. 1699 ses en Skipper at være blevet toldekspederet i Varde af Tolderen og at have faaet Magistratens Attest, og da Tolderen 1727 klagede over, at Bestyreren for *det vestjyske Oplag*, Raadmand *Svenning Andersen*, oplagde Varerne i Varde og ikke i Hjerting, udtaler Rentekammeret²⁾ i et Reskript af 24. Jan. 1728, at „det forstaar sig selv, at Varde Købstad er det rette Toldsted og *Hjerting* alene en bevilget Losse- og Ladeplads for Varde Toldsted“. Tolderen maatte derfor finde sig i, at Oplaget lagdes i Varde.

Ogsaa *Konsumtionsforpagtningen* faldt 1696 tilbage til Kongen, og denne tillod ved Reskript af 25. Jan. 1696²⁾ Byerne at paaligne og opkræve Konsumtionen med det samme Beløb (for Varde 1000 Rgd.), som Kruse havde betalt, og de to Mænd, *Laurids Jepsen*

* Han fik efter *Anne, Laurids Thordsens*, Død Bevilling (²⁰/₈ 1714) paa Kaberne paa sin og sin Hustrus Levetid. *Stephansen* var utvivlsomt en Søn af Borgmester Stephan Nielsen. Han døde 1720, og hans Efterfølger *Jens Regelsen* giftede sig med Enken, *Karen Jakobsdatter Bjørn*, en Datter af Tolder Jakob Bjørnsen, og fik derved baade Vejerembedet og Kaberne (begge Bevillinger ¹⁰/₈ 1720¹⁸). *Regelsen* † 1727 og Toldkontroløren (Hans Nielsen) blev da (⁸/₈ 1727) Vejer og Maaler, og siden var de to Bestillinger altid samlet. *Karen Bjørn* († Maj 1732) testamenterede Kaberne til sin tredje Mand *Jens Nielsen Østrup* († Maj 1734), der fik Bevilling derpaa ²²/₈ 1732¹⁸.

Tarm* og *Laurids Nielsen Lunde*, som i Kruses Tid havde opkrævet den i Varde, blev ogsaa ved med at være Opkrævere. 1697 kostede Konsumtionen endda kun 950 Rgd. Denne Ordning, der var stærkt attraaet af Byerne, havde imidlertid, set fra et Regeringsstandpunkt, den Fejl, at Skatten ikke steg. For 1698 blev Konsumtionen derfor atter bortforpagtet. Kun de smaa Byer Varde, Ringkøbing, Mariager, Grenaa, Æbeltoft og Skanderborg fik ved Reskript af 19. Febr. 1698 særlig Tilladelse til at beholde Paaligningen. Varde fik Afkortning det Aar til 850 Rgd. og havde ogsaa dette for 1699. Men 2. Oktober 1699 udstedtes en Plakat, hvorefter Konsumtionen atter skulde bortforpagtes, og dermed slap Varde ikke fri længere.

Skibsfarten ved Vestjylland.

Varde har aldrig saa lidt som Ribe nogensinde været Søkøbstad i den Betydning, at Skibe kunde løbe ind til Byen, men begge Byers Borgere har i Kraft af deres Kapital drevet Rederi fra Havnestæderne. Som vi har set, nævnes allerede i 1554 *Ho* og *Hjerting* som Varde Bys Ladepladser (jfr. Forordningen af 1591), og 1638 siges det,²⁴⁾ at *smaa* Skibe og Skuder selv ved Højvande kun kan sejle „fast indtil Byen“. „Ellers — fortsættes der — er Byens Havn og Indsejling to

* Han var Søn af Borgmester i Ringkøbing *Jep Jepsen Tarm* (Borgmester ²⁸/₃, 1674—¹⁰/₆ 1683, † ³/₃, 1689, 63 Aar) og *Birgitte Beske*, af en kendt Ringkøbing-Slægt. Af deres andre Børn var *Jep* Præst i Oddum, *Morten* fra 1711 Ejer af Rækkergaard, *Birgitte* gift med *Jens Odderbæk* og *Mette* gift med *Niels Olsen Franck*, der ¹³/₃ 1714—¹¹/₆ 1717 blev Borgmester i Ringkøbing. Deres eneste Søn var *Oluf Nielsen Franck*, Raadmand i Ringkøbing ⁴/₇ 1749—²⁶/₄ 1760 og Herredsfoged i Ulvborg-Hind Herreder ¹⁷/₆ 1753—²⁰/₁₀ 1773.

smaa Mil fra Byen neden for en Landsby *Hjerting*, og [Havnen] kaldes *Graadyb*. 1640 fik Varde Magistrat efter Ansøgning Løfte af Kongen om, at en Gaard ved Kirken i *Janderup* (den senere Kro) ikke skulde blive solgt bort fra Kronen, og at Byen maatte have Forkøbsret til den, hvis Kongen vilde sælge den, „formedelst den store Sejlads og bekvemme Indladning, som fandtes der, eftersom Byen ikke kunde miste den uden Fordervelse.“²⁵⁾

Allerede i *List Toldbøger* for 1642 og 1643 nævnes, foruden Skibe hjemmehørende i Varde,* en Smakke paa 4 og en Skude paa 2 samt en Baad paa 1 Læst som hjemmehørende i Hjerting. Denne lille Landsby bestod i hele det her omhandlede Tidsrum af 3 Gaarde og 4 Bol, hvoraf den ene Gaard udgjorde Halvdelen af Byens Hartkorn og 1690 sattes til 12 Tdr. Hartkorn, medens de to andre Gaarde takseredes til 4 Tdr. 1 Skp. og 3 $\frac{1}{2}$ Tdr. samt Bolsjorderne til 5 Skp. hver.

Den store Gaard tilhørte allerede 1523 Ribe Kapitel, og ved et Lavhævd paa Gaarden dette Aar siges det, at den har en Fjerdedel af al Hjerting og Tobøl Mark. Tobøl er sagtens Udflytterby for Hjerting, og

* For 1643 nævnes Fartøjer fra Vardekanten 29 Gange, deraf 15 for udgaende: 9 til Husum, 5 til Glückstadt og 1 til Hamborg. 12 Fartøjer sejlede med sorte Potter, der saaledes var „den store Eksportvare“. 3 Fartøjer bragte Fisk til Husum. Et enkelt Potte-skib tog Fisk med til Glückstadt, men ellers kom Fisken kun til Husum. 3 Skibe tog Salt med hjem fra Gamspiel, 1 fra Vestermerck. Deraf gik et Saltskib til Ribe. Ellers var det Humle, Blaar, Byg, Øl, Tjære, Æbler, Mursten samt — Hvedebrød, der hjemførtes. En Smakke med 5 Tdr. Malt, 1 Td. Hvedebrød og $\frac{1}{2}$ Td. Eddike kom fra Husum til Fanø. Det var det eneste Skib i Toldbogen med Bestemmelsessted Fanø.

begge Byer har oprindelig tilsammen haft 4 Gaarde (Hjerting 3 og Tobøl 1). Ved Reformationen kom denne Gaard i Hjerting til Kronen og skødedes $\frac{9}{11}$ 1673 til Ribe Skole. De to andre Gaarde i Byen tilhørte oprindelig Bispens Gaard Visselbjerg i Nabosognet Alslev, og da Bispegodset 1536 inddroges, solgtes Visselbjerg Gods $\frac{25}{8}$ 1567 til *Jørgen Munk*. Dennes Sønnesøn *Frederik Munk* til Krogsgaard bortbyttede $\frac{21}{11}$ 1614 de to Gaarde til Kronen. Hele Hjerting By var vist oprindelig *Jon Litles* (*Skrams*) til Seemgaard, der skænkede meget Gods til Kirken. Denne maatte 1378 hævde det overfor Lensmanden paa Riberhus, *Hennike Limbæk*, der en Tid havde Varde Len i Pant.²⁶⁾

Paa Reformationstiden og rimeligvis længere tilbage fiskedes der en Del af Guldager Sogns Beboere, ogsaa af Hjertings. Deres Fiskerleje var *Langeleg* (Langeleghe = det lange Fiskerleje), der dog aldrig mønstrede mere end 3—4 Fiskerskibe, hvori ogsaa Hørremanden paa Sønderris havde Part. Da der $\frac{13}{8}$ 1572 oprettedes et særligt Birk (Kærgaard Birk) for Fiskerlejerne og Handelshavnene ved Varde, kom Langeleg med deri og gled med Birket over til Vester Herred $\frac{22}{8}$ 1686. Fra Begyndelsen af 1640'erne blev Langeleg opgivet som Fiskerleje, og der fiskedes direkte fra Hjerting. Men Fiskeriet svandt mægtigt ind i det 17. Aarhundrede, og 1690 fiskede her kun en enkelt Baad. Ogsaa Folkene fra Strandby laa ved Langeleg, og da Sandtolden var paalagt Fiskerlejerne og ikke Fiskerne, nægtede de at betale den, fordi Fiskerlejet da var øde.

Løvrigt var der omkring Varde ved 1642 og 43 en ret anelig Handelsflaade. Der nævnes i de omtalte Toldbøger fra List²⁷⁾ 6 Smakker og 2 Skuder som hjemmehørende i Varde. De var tilsammen 30 Læster

(to Smakker var 8 og 6 Læster, de øvrige Skibe hver 3 L.), desuden var der 5 Baade paa hver 1 Læst. Sønderside (Ho) havde dengang 3 Baade á 1 Læst. Ialt var der saaledes omkring Varde en Flaade paa 10 Skibe og 9 Baade med en Drægtighed af ialt 46 Læster.

Disse interessante Toldbøger fra List bringer ikke nogen Liste over alle Skibe, men anfører kun Tolden af dem, der blev fortoldede ved List. Det er sagtens ikke alle, der sejlede der forbi, men da hvert Skib gjorde flere Rejser, er formentlig efterhaanden alle kommet med.

Skønt det ligger udenfor min egentlige Plan, kan jeg ikke undlade nærmere at omtale disse Toldbøgers Meddelelser, især ikke da de giver Oplysninger om den gamle blomstrende Handelsby *Ribes* Sejlskibsflaade, som ikke tidligere har været fremdraget, ikke heller af nogen af de to udmærkede Ribe-Historikere *Adler* og *Kinch*. En Forfatter (*Olrik*: Aalborgs Handel) nævner, at Ribe 1643 havde 35 Skibe. *Toldbøgerne nævner nepop ogsaa dette Tal, naar Ribe og Rømø, der var Ribes Havneplads, hvor de store Skibe laa, tages under ét. Et Uddrag og en Opsummering af Toldbøgerne's Meddelelser giver først et Begreb om, hvilken stolt og imponerende Flaade der dengang ejedes i Ribe.*

I selve Byen Ribe var efter Toldbøgerne 14 Skibe paa ialt 78 Læster* (d. v. s., at Skipperne paa disse

* Læsten var da (Forordn. ¹³/₁ 1632) kun 18 Tdr. Rug. Den senere brugte Læst (Kommercelæsten) indførtes ved Forordn. ²⁶/₁ 1663 og var 24 Tdr. Rug, 18 Tdr. Salt, 28 Tdr. Byg, 32 Tdr. Malt og 36 Tdr. Havre. Det ny Maal i Registertons indførtes først ved Lov ¹³/₁ 1867. En Læst omtrent = 2 Tons.

Skibe var fra Ribe By; Skibene selv kunde ikke alle løbe op ad Aaen). Deraf var det største 20 Læster, et 12 L., et 6, to 5, tre 4 og seks 3 Læster. Paa *Rømø* var 21 Skibe paa ialt 478 Læster (to 45 L., to 40, 36, fire 30, 27, to 20, 18, 16, 14, 10, 8, 7, 6 og to 3 Læster). Tilsammen giver det altsaa en Drægtighed paa 556 Læster eller omsat i de senere brugte Kommerce-læster: 417 Læster (ca. 834 Tons i moderne Maal). Det var saa betydelig en Flaade, at der først i Slutningen af det 18de Aarhundrede, i vor Handels Empire, kan opvises Magten til den udenfor København.

Disse Skibe, hvoraf gives Navnene: *Salvator mundi*, *Rytter*, *Ørn*, *Den hvide Svane*, var næsten alle Krejerter og Bøjerter. Krejerter findes i Listerdyb helt ned til 6 Læster; Skibe under 10—12 Læster var dog i Reglen Smakker og Skuder, en enkelt Skøit (Skøjte) og et Par Kag'er. De store gik om Foraaret tomme til Norge, hvor de rimeligvis har faaet Fragt om Sommeren, og kun de mindre brugtes til Fart paa Hamborg, Ditmarsken og Holland. Enkelte store Skibe søgte dog ogsaa Fragt i Holland. Ripenserne drev altsaa for en stor Del *Rederiforretninger*.

Toldbøgerne viser iøvrigt Listerdyb som Centrum for en overordentlig livlig Handel og Skibsfart. Mod Nord har Ribe og Kongerigets Indbyggere behersket Skibsfarten, mod Syd i Indhavet Hertugdømmets Beboere, især *Tønders* Borgere. Toldbøgerne deler Skibene, efter som Befragteren hører til Kongeriget eller Hertugdømmet, i indenlandske og fremmede. Indenlandske var *Ribe* med *Rømø*, *Ballum*, overfor *Rømø*, og Nabo-sognebyen *Hjerpsted* samt *Emmerlev* (Nabosogn til *Ballum*) og *Sejerslev* i *Emmerlev* Sogn. Hele denne Gruppe, der vel har været mere eller mindre

behersket af Ribe, har 64 Skibe paa ialt 1085 Læster (814 Kommercelæster = 1628 Tons).

Den hertugelige Del grupperer sig om *Højer*, *Tønders Havneby* og *Nabosognet til Emmerlev*. Iøvrigt var Skipperne her ogsaa fra *Rudbøl* („*Tønders Janderup*“, Ladeplads oppe ad *Vidaaen*), *Møgeltønder* og *Tønder* (begge endnu længere oppe ad *Aaen*). Tilsammen hjemmehørte disse Steder 30 Skibe paa 1032 Læster (774 Kommercelæster = 1548 Tons).

Fordelt paa de enkelte Pladser var Tonnagen saaledes:

	Skibe	Læster
Ribe og Rømø	35	556
Ballum	7	155
Hjerpsted	3	61
Emmerlev	15	176
Sejerslev	5	137
Højer	7	252
Rudbøl	2	50
Møgeltønder	7	374
Tønder	14	356
	94	2117

Disse stolte Skibe* gik for Størstedelen til Grunde i de store Krige 1643—45 (Febr. 1644 brændte Sven-

* Det største Skib i disse Egne var *St. Anna* i *Højer*, der maalte 116 Læst; i *Møgeltønder* var det *Den hvide Due* paa 114, et andet paa 80, *Gabriel* (68 L.), *Pelikan* (60), *Den gamle Tobias* (44). I *Tønder* hørte *Jokum* (70 L.) hjemme og *Junge Tobias* (45). Der var endnu et Skib paa 40 Læster. Ellers var de øvrige Skibe paa 30 Læster og derunder.

I *Ballum* var *Jonas* 45 L., et andet 36, i *Emmerlev* *St. Cathrine* 70 L. og i *Sejerslev* et paa 36 og *Den unge Tobias* (35 L.) de, som var over 30 L. En *Krejert* paa 30 L. i *Hjerpsted* hed *Den sorte Ravn* og en af samme Størrelse i *Ballum*: *Fortun*.

skerne 14 ved Rømø) og 1657—60, saaledes at Kongen i en Forordning om Salthandelen — dengang en af de vigtigste Handelsgrene — af 23. Juli 1667 udtaler, at „vore kære og tro Undersaatter udi begge Kongeriger Danmark og Norge *nu saa ganske har efterladt Sejladsen udi Vestersøen*, som ikke giver ringe Aarsag til Negotiens daglige Aftagelse.“ Salthandelen, der Aarhundredet igennem havde været et rigt Monopol for store Privatselskaber, blev derfor taget bort fra det private Initiativ og henlagt under Admiralitetet (Marineministeriet).

Naar undtages Rømø, havde Vesterhavssøerne, som et Hundrede Aar senere og lige til vore Dage var saa stærke Piller for den danske Skibsfart, i 1642—43 ingen Skibe, men har naturligvis afgivet Mandskab til de over 100 Skibe, der hørte hjemme paa Fastlandet.

De faa Skibe, der var paa Øerne udenfor Rømø, er ikke medregnet i ovenstaaende Tal. *Sild* havde en Krejert paa 6 og en Smakke paa 2 L. samt 8 Baade, paa *List* (kongerigsk), hvor der laa 3 Gaarde, hørte en Smakke paa 8 L. hjemme, og *Vesterlandsfør* (kongerigsk) havde 2 Smakker paa 3 og 5 Læster, *Østerlandsfør* (Hertugdømmet) derimod 4 Fartøjer paa ialt 20½ Læst (13 — 4 — 2 — 1½ L.). Sildringerne sejlede til Ribe med Fisk og fik Vognhjul og Trævarer med hjem. Fra *Sønderho* er fortoldet to Baade under Vejs til Husum med Fisk. men ellers intet fra Fanø. Øerne udenfor Rømø ejede altsaa efter dette 7 Skibe og 10 Baade paa tilsammen 52½ Læster.

Derimod kom der fra *Vestermersk* (Vestermærk ved Ejderen) 5 Smakker (19 Læster) og 4 Baade (á 1 Læst) til Ribe og Varde, enkelte ogsaa til Tønder med Salt, og ligeledes 7 Smakker (26½ L.) og 4 Baade fra

Garnspiel, endnu længere Syd paa, med Salt. Et enkelt af disse Fartøjer tog ogsaa en Fragttur til Hölland.

Alle de Skippere, der nævnes i Toldbogen, har, en helt enkelt Friser undtaget, alle danske Navne (paa — sen), ofte dog dannet af et frisisk Fornavn. Det samme gælder en Skipper fra *Oland* (Krejert paa 36 L.) den nordligste af Halligerne, der begrænser Listerdyb mod Syd, en Skipper fra *Grøde* (en sydligere Hallig) (Sm. 3 L.), fra *Fartoft* (Bøjert 20 L.) tre Mil Syd for Tønder og *Høver* (Krejterter 50 og 36 L.), der er Hever ved Garding. Der forekommer i Toldregnskabet desuden 4 Skibe fra Husum (32 — 20 — 18 — 14 L.), hvis Skippere ligeledes efter Navnene er Danskere, med en enkelt Undtagelse (Olde Keitel). Endnu nævnes 6 hollandske Smaafartøjer, men det kan siges, at Sejladsen i dette Farvand helt har foregaaet med danske Skibe. (De aarlige hollandske Øxenskibe til Ribe nævnes ikke.)

Ogsaa *Varde* blev stærkt medtaget i Krigene. Endnu 1735 husker Stiftamtmanden,²⁷⁾ at Byen i Torstensonfejden brandskattedes for over 40,000 Rgd. (Tallet var nøjagtigt²⁸⁾: 45,739 Rgd. 2 Mk. 10 Sk.), og efter Krigen 1657—1660 var Byen helt forarmet. Dermed gled ogsaa Skibsfarten ud af dens Hænder, og det blev Proprietærer og Bønder, som sammen med Skipperne (alt var dengang Partrederi) satte Kapital i Koffardiflaaden og tjente dens Indtægter. Det medførte naturligvis atter megen Landhandel og *Forprang* (Opkøb af Varer, før de kommer til Torvs i Byen).

Varde havde allerede $\frac{14}{11}$ 1608 faaet Eneret til Landhandel i en Omkreds af 2 Mil fra Byen (Læbælte) og Ret til at indstille dem til Lensmandens Straf, som krænkede denne Eneret; og $\frac{10}{8}$ 1663 fik Byen en ny

Bevilling paa det samme. Det siges ved denne Lejlighed, at Varde og Ribe havde „andraget, hvorledes en Del Bønder og Skibsfolk, ved Søsiderne hos ulovlige Havne boende, med deres Interessenter, Forprangere paa Landet, sig skal tilfordriste adskillige Købmandsvarer at ind- og udføre saa vel som udi Eggen deromkring dermed at handle.“ Under Henvisning til, at det skadede Købstæderne og Toldindtægterne, fik Varde og Ribe Tilladelse til at holde en eller flere — til at forhindre dette Forprang.

Som man ser, blomstrede Sejlads og Handel frodigt her ved Hjerting og Ho, men Varde var ikke den eneste Købstad, der klagede over Forprang. I over Hundrede Aar derefter klynkede alle Landets Købstæder derover. Ja disse Klager høres gennem hele Danmarkshistorien lige ned til vor Tid.

Straks efter 1660 boede saa godt som alle Skipperne ved Kysten, udenfor Varde By, hvad enten det nu var, fordi de vilde fly den ruinerede By — de var saa godt som alle Lejere — eller fordi Sejladsen voksede saa stærkt, at det var nødvendigt for dem at flytte. *Jakob Bjørnsen* oplyser allerede i Toldregnskabet for 1666: For Byen findes kun en Skude, drægtig 5 Læster, som Skipper Bernt Hansen fører. Rederen er Hans Tøstesen. Hvis andet smaa Fartøjer her for Byen bruges, haver hjemme i Hjerting og Ho.

Forordningen af 12/8 1672 forbød Skipperne at bo udenfor Købstæderne, saalænge de drev deres Næring. Thi Byerne havde Eneret paa Sejlads, og Varde har straks henledet Kongens Opmærksomhed paa Hjerting og Ho Skipperne. Thi et kgl. Reskript til Rentekammeret af 20/8 1673 siger — efter en Omtale af Kalkskuderne paa Mariager Fjord, hvis Skipperne skulde være bosatte i en

Købstad —: „Paa hvilken Maade og skal forholdes med *de søfarende Bønder og Husfolk udi Skats og Vester Herreder* udi Riberhus Amt i vort Land Jylland nemlig at med mindre de dennem i Købstæderne ned-sætter, skal saadan Handel dennem aldeles være forment.“ Det blev forbudt Tolderne at ekspedere Skibene, naar Skipperen ikke havde Borgerbrev.

Skipperne i Hjerting og Ho maatte altsaa flytte til Varde. Men det tog lidt Tid. 1674 boede stadig kun den ene der, mens de andre dog havde Borgerskab.

Skibene ved Varde og Hjerting var paa denne Tid kun smaa og kan aldeles ikke sammenlignes med den store Listerdyb-Flaade før 1643. 1663 fortæller *Bjørnsen*, at de største er 4—5 Læster og blev trukket op paa Land om Vinteren. Skibene betalte derfor ikke Vinterleje penge, der paalagdes ved Forordning af 18. Febr. 1652, efter at Toldrullen 1651 havde bebudet dem (de ophævedes ved Toldrullen 1732). Thi som Bjørnsen siger 1663: „For Varde er ingen Havn, hvor nogen Skiberum kan ligge udi Vinterleje, og de største Skiberum, som her hjemmehører, er paa 4—5 Læster, hvilke om Vinteren paa Landet opdrages, hvorfor ej nogen Vinterhavneleje penge oppebæres.“ Det var ligedan ved Ringkøbing. Først Kruse indførte ved Hjerting denne Afgift.

1660 og 71, da de første Skibslister i Toldregnskaberne er bevaret, var hjemmehørende i Varde Told-distrikt: 4 Smakker (2 paa 5 Læster, 1 paa 4 og 1 paa 3) og 5 Skuder (3 paa 5 L., 2 paa 2¹/₂) og ti Baade (1 paa 2, 3 paa 1¹/₂ og 6 paa 1 L.) tilsammen altsaa en Tonnage af 48 Læster eller ca. 84 Tons. 1674 var Flaaden vokset til 6 Smakker (4 paa 5 L., 1 paa 3 og 1 paa 2 L.) og 5 Skuder (3 paa 5 og 2

paa 2 $\frac{1}{2}$ L.), men der var nu kun 6 Baade (3 paa 2 og 3 paa 1 L.), ialt var det hele 54 Læster (108 Tons).

En Del af disse Fartøjers Skippere var maaske(?) fra Fanø, skønt det ikke nævnes i Toldregnskaberne. Fanø blev i hvert Fald ved den Tid hvert Aar anløbet af en hel Flaade af Skibe. Fanø arvede den Stilling som Ribes Ladeplads og Oplagssted, som Rømø havde før Krigen 1657—60, og da hele den store Skibsfart her i Sydvestjylland ødelagdes i Krigen, laa det nær for Fannikerne at begynde for sig selv i det smaa. Det synes dog tvivlsomt, om de har gjort det.

Ved Forordningen af 8. Februar 1668, en af de næsten utallige Forordninger til at hindre Smuglerierne ved Kongeaen, blev Fanø, Mandø og Sønderho et eget Tolldistrikt, rigtignok under Ribe, fra 1. Maj 1668 at regne. Der ansattes en Inspektør *Peder Madsen Frisch* (Bestalling af Rentemesteren $\frac{2}{8}$ 1668, kgl. Bestalling af $\frac{28}{8}$ 1670) og angaaende „Ølandene“ hedder det i Forordningen:

Og eftersom foregives, at de fra Holland og vor Stad Hamborg ankommende Skippere *plejer at opføre deres bedste Varer paa Ølandene*, som er Fanø, Mandø og Sønderho, førend de kommer for Munden af Ribe Revler, vil vi hermed have forordnet og bestilt en dygtig og tro Inspektør paa bemeldte Øer, som saadan Misbrug ej alene skal afværge, men endogsaa forføje sig paa de sammesteds kommende Skibe og ledsage dem indtil Munden af bemeldte Revier og derpaa forblive, indtil Skibene er lossede. Men dersom bemeldte Inspektør ikke kan forhindre, at Varer paa samme Øer i forskrevne Maade opføres, skal han give vor Tolder udi Ribe saadant tilkende og flittig paaagte, at Varerne tilbørligen vorder fortoldet, hvilken Told Tolderen *a parte* bag i hans Toldbog under en sær Titel skal indføre og forklare.

Fanø var med andre Ord nu et Centrum for Smugleriet, og den ny Ordning har ikke smagt Øboerne.

1. Maj—1. Juni 1668 kom der 63 Rgd. 1 Mark 3 Sk. ind paa Øerne i Told, $\frac{1}{8}$ — $\frac{22}{7}$ 1668 endogsaa 621 Rgd. 18 Sk. (5—6 Gange saa meget som ved Varde), men siden paa Aaret betaltes der intet, og Smugleriet gik derefter uhindret.

Fannikerne har holdt en Del Skibe til at føre de indsmuglede Varer videre til Kysterne og til Fastlandet, men 1677 rensede Toldinspektør *Frisch* hele Øen for Skibe, rimeligvis efter de Ribe-Købmænds Opfordring, og der tales derefter først om Fanø-Skibe noget ind i 1700'erne. Tolder *Dupont** fortæller 1677 i Ribe Toldregnskab:

„Af Ølandene er dette Aar ingen Told, ikke at Inspektøren ikke har set godt nok efter. Der var nogle smaa Smakker tilforn, som ideligen sejlede mellem Ølandene og Husum med Fisk, som de solgte der og købte andre Varer igen og alt, hvis de behøvede der paa Landet, Borgerne her i Ribe til største Skade, og gav slet ingen Told, haver paa det sidste formedelst Inspektør *Peder Madsens* skarpe Opsigt været tvungen deres Smakker, de dertil brugte, til Hjerting at sælge, og nu kommer de med deres Fisk hertil Ribe og sælger Borgerne, af hvilke de igen køber, hvis de behøver.“

Skibsflaaden i Hjerting blev imidlertid mærkelig nok ikke forøget ved denne *Peder Madsens* kraftige Optræden. En Skibsliste fra Hjerting af 1679 viser samme Antal Skibe som 1674 og 1677, blot var der 1679 to Baade mere end tidligere. Maaske det blot

* *Maturin Dupont*, $\frac{4}{8}$ 1632 Enspænder (Hofjunker), $\frac{26}{1}$ 1638 Kvartermester, $\frac{26}{1}$ 1644 Fourer, $\frac{1}{1}$ 1660 Tolder i Ribe, $\frac{9}{12}$ 1676 Tilladelse til at vies i Huset til *Ingeborg*, Datter af Byfoged *Laurids Friis* i Ribe, gik $\frac{7}{11}$ 1680 af med Pension 200 Rgd.

var en Illusion, at Skibene paa Fanø var udryddet, og rimeligvis er Smugleriet gaaet lige uhindret. Maaske ogsaa Skipperne paa Fanø har opgivet Bopæl i Hjerting og Ho ogsaa før 1677. Fanø følte sig siden altid siden knyttet til Hjerting nærmere end til Ribe.

Derimod var Flaaden i Hjerting — hvad nu Grunden har været — 1682 formindsket til kun 4 Smakker (seks paa 5, tre paa 3 Læster) og 4 Skuder (5 L. og tre paa $2\frac{1}{2}$ L.) samt 9 Baade (fire paa 2, en paa $1\frac{1}{2}$ og fire paa 1 Læst) ialt 20 Fartøjer paa tilsammen 42 Læster.

(Fortsættes.)

Mormoner fra Ribe Amt.

Af Prof. P. S. Vig, Blair, Nebr. U. S. A.

Mormonismen, denne nye amerikanske Religion, har i sin Tid haft en rig Missionsmark i Danmark. Atter og atter møder man Mennesker, hvis Slægtninge og Bekendte i sin Tid drog til Amerika som Mormoner, og siden har de kun sjældent om nogen Sinde hørt fra dem. Og flere af de ældre vil kunne huske, at Mormonerne i sin Tid holdt Møder, som tit blev forstyrrede og opløste, desværre ikke sjældent ved Midler, som kun var lidet aandelige. Blandt Danske her i Amerika møder man det samme: Baade den og den har Brødre og Søstre samt andre Slægtninge i Utah, som de har haft Breve fra eller besøgt. Jeg kunde anføre en Mængde Eksempler herpaa. Paa den Egn, hvor jeg bor, og hvor ikke faa Danske nu har deres Hjem, var de første af vore Landsmænd frafaldne Mormoner, hvis Børn og Børnebørn nu bor her og er tit rige og ansete Folk. Blair ligger nemlig kun 25 engelske Mil fra Florence og Omaha ved Missouri-Floden. Men før Jernbanen (i 1865) naede til Omaha, var der baade ved Omaha og Florence Færge over nævnte Flod. Ved Florence havde Mormonerne deres Lejr, hvorfra de i 1847, under Ledelse af Brigham Young, foretog den store Pilgrimsrejse til den store Saltsø i Utah, hvor de byggede det nye Zion, nu

kendt under Navnet Salt Lake City. Og ved Florence fandtes den sidste af de Forenede Staters Militær-Stationer, før man kom ind i den store ubeboede Ørken, som ikke afbrødes, før man naaede Utahs Dale, Mormonernes Hjem. Men ved Florence var mange af Zions Hellige blevne trætte baade af Rejsen over Prærien og af den nye Tro, i hvilken de havde sagt deres Fædreland Farvel, og ved Militærmyndighedernes Hjælp fik de Mormonlederne til at tilbagebetale sig de dem betroede Penge, sagde Selskabet Farvel og nedsatte sig med deres Familie paa et Stykke Land i Nærheden, som de købte for lidt eller intet.

Saaledes med dem, der var vant til Bondearbejde fra Danmark. Haandværkere tog gerne Plads i Omaha ved deres Profession. Men ogsaa af dem, som holdt ud, til de naaede Utah, var der ikke saa faa, som siden sagde Mormonismen Farvel og — tit med Fare for Liv og Gods — vendte tilbage til det østlige Nebraska, som de huskede fra Udrejsen.

Saa vidt mig bekendt fandt Mormonismen aldrig nogen stor Indgang i Ribe Amt. I „Morgenstjernen, et historisk-biografisk Maanedsskrift“, redigeret og udgivet af Andrew Jenson, Salt Lake City, Utah, 1.—3. Aargang 1882—83—84, har jeg kun mødt Navnet paa én Person fra Ribe Amt, der indtog en ledende Stilling blandt Mormonerne; han hørte nemlig til de 70's Præstedømme. Jens Christian Nielsen omtales saaledes i „Morgenstjernen“ (2. Aarg. Side 143) „født i Faaborg Sogn, Ribe Amt, Jylland, den 10de August, blev døbt den 1ste Febr. 1852 af A. W. Winberg i Vejle, — virkede som Missionær i Forening med Daniel Carn og George Rejser i Hamborg et Par Aar, indtil han tilligemed Ældste Rejser blev arresteret og

landsforvist. Derefter virkede han som Missionær paa Sjælland, senere i England og de Forenede Stater og emigrerede til Utah i 1855. Han bor fremdeles i Moroni, Sanpete County, Utah. I 1878—79 var J. C. Nielsen atter i Danmark som Missionær og omtales saaledes i „Morgenstjernen“: „Han virkede en Tid som omrejsende Ældste i og senere som Præsident for Aarhus Konference.“

Tager man derimod Ribe Stift som Helhed, ser det noget anderledes ud. Allerede i Juni 1851 døbttes de første Mormoner i Fredericia. Senere blev der en Del Mormoner i Vejle, Bredsten, Store-Lihme og i Egtved Sogn. Jeg, som er født i Egtved Sogn den 7. Novbr. 1854, kan saa tydelig huske, at Mormonerne holdt Forsamlinger i vort Nabolag — vi boede Vest for Bøgvad Skov — og at i hvert Fald en af Naboerne blev døbt med sin Familie og udvandrede til Amerika.

Manden, som gik under Navnet „Mikkel Snedker“ — hans fulde Navn var Mikkel Jensen —, maa imidlertid være bleven træt af Mormonismen. Han kom nemlig aldrig til Utah, men fik sit Hjem i Council Bluffs, Iowa, paa modsat Side af Missouri-Floden fra Omaha, hvor han døde for mange Aar siden. — — — En anden af Mormonismens Proselyter fra Egtved Sogn var den i Amerika siden saa bekendte Udgiver af „Den danske Pionér“ i Omaha, Mark Hansen, der var fra Vollund i Egtved Sogn.

Ikke mindre end 9 af de Missionærer, som Mormonerne udsendte fra Zion til Danmark i Tidsrummet 1850—81, var fra Ribe Stift — ifølge „Morgenstjernen“. Deres Navne, som anføres i nævnte Skrift, udelades her, hvor vi særlig har med Ribe Amt at gøre.

I sit „Hyrdebrev til Gejstligheden i Ribe Stift“ af

27. Januar 1858 siger Biskop Daugaard: „Mormonismen har i de senere Aar ikke gjort store Fremskridt; den er vel lige saa meget i Tilbagegang som i Fremgang. Det er hændet i afvigte Aar, at jeg med en Post har modtaget Beretning om, at nogle havde ladet sig forføre til at gaa over til denne Sekt, og at jeg med den næste Post har modtaget Underretning om, at et lige saa stort Tal paa et andet Sted er vendt tilbage fra den til Kirken.“

Hvis Mormonernes Tal er til at stole paa, passer Biskoppens Paastand ikke. Ifølge Listerne i „Morgenstjernen“s 3. Aarg. Side 350 døbtes i Aaret 1857 i Danmark 1117 til Mormoner, flere end i noget andet foregaaende Aar med Undtagelse af 1853 og 1854, da de døbtes Antal var henholdsvis 1153 og 1196. I 1861 var Antallet paa de døbte endog 1296 og i 1862 1142. Fra 1850—83 regner Mormonerne de døbtes Antal i hele Norden til 36,340, de udvandrede til 16,585. For Danmarks Vedkommende var de døbte i anførte Tidsrum 20,302 og de udvandrede 10,236! — Dog har Biskop Daugaards Ord naturligvis Forholdene i Ribe Stift for Øje.

— Vi vender os nu særlig til Ribe Amt — og til en nok saa mærkelig Familie derfra, som i sin Tid blev Mormoner, forlod siden Mormonkirken og søgte tilbage til Nebraska, hvor dens Efterkommere endnu findes. Da jeg antager, at Læserne af „Fra Ribe Amt“ vil interessere sig ogsaa for den Side af Fortidens Historie, skal jeg i det følgende meddele de Oplysninger om nævnte Familie, som jeg har kunnet overkomme, særlig ved Samtale med dens nulevende ældste Medlemmer her i Landet. Jeg vil saa kun endnu bede Læseren om at huske paa, at denne Families

Historie ligner saa mangfoldige andre Danskeres Historie, særlig hvad den første Del angaar. Og dermed gaar vi til Emnet

Familien Schou fra Vamdrup.

Først en Redegørelse for mine Kilder til disse Oplysninger. For snart mange Aar siden besøgte jeg en dansk Familie i Nance County, Nebraska. Konen dør havde tidligere været gift med Peter Schou fra Vamdrup, der nu har været død i mange Aar. Hun laante mig et Nr. af „Kolding Avis“ fra 1863, hvori hendes tidligere Mands Fader underretter sine Venner i Danmark om, at han ikke mere er Mormon, men har indset Mormonismens Vildfarelser og sine egne Fejltagelser ved nogensinde at give den Tiltro. Brevet, som jeg desværre ikke afskrev, er dateret „Fairfield, Utah, 19de Januar 1863 — og aftrykt i „Kolding Avis“ for 23. Marts 1863.

Nu i dette Efteraar (1915) har jeg haft Anledning til at besøge nævnte Brevskrivers yngste Søn, Hr. John S. Schow i Howard County, Nebraska, og efterfølgende Oplysninger om Familien skylder jeg en Dags Samtale med denne min Landsmand i hans gæstfrie Hjem ude i den store danske Nybygd i Nebraska. Vel var min Meddeler kun 9—10 Aar, da en Del af de Begivenheder fandt Sted, som her skal berettes om, men min Fader havde sikkert Ret, da han sagde: „Hunde og Dreng — de husker længe!“ Og selv om John S. Schow nu er en Mand paa 68 Aar, saa husker han grant og fortæller livligt om svundne Dage.

— — —

I Efteraaret 1855 kom to Mormon-Prædikanter til Vamdrup Sogn og fandt Indgang hos nogle af Bebo-

erne, særlig hos Gaardejer og Smed Søren Jepsen Schou i Øster-Vamdrup. Denne dygtige Mand var født i Vamdrup i 1797. Hans Fader var Hjulmand, selv havde han lært Smedeprofessionen og havde Smedeværksted i Byen, men ejede tillige „den Gaard, som den Doktor siden boede i, der var saa god til at kurerer Benbrud“, siger min Hjemmelsmand. Hermed menes naturligvis Lægen Poulsen, en Søn af den bekendte „Kolsnap Doktor“, som var saa meget omtalt i min Drengetid. Søren J. Schou var gift anden Gang. Med sin første Hustru havde han haft 5 Børn, af hvilke kun 3 levede, til de blev voksne. Med sin anden Hustru havde han 10 Børn, af hvilke nu kun John S. Schow er i Live. Søren Schou stod sig godt, var en agtet og godgørende Mand. Under Trearskrigen rumsterede de tyske Soldater slemt i Byen. Men Søren, som stillede sig mildt og venligt mod dem, behandlede de godt. Han var saa ogsaa den eneste i Byen, der fik Erstatning for den Skade, han havde lidt. — En fattig Familie, som ikke selv havde Brønd, hentede altid Vand hos Søren Schous. Da han siden solgte sin Gaard for at rejse til Amerika, vilde den Mand, som købte den, ikke have det Renderi efter Vand. Da Søren hørte det, sagde han: „Den Mand bliver saamænd ikke gammel i Gaarden“. „Det blev han da heller ikke“ — føjer hans Søn til. — Søren Schou var en Mand, der havde Sans for kristelige Ting, og det var vel Grunden til, at Mormonprædikanterne kom til hans Hjem.

Hvad hed disse Prædikanter? „Ja“, siger John Schow, „den ene hed Lars — og han kom med til Amerika; den anden var en Klejnsmed fra Skodborg Sogn, tror jeg nok.“ Af det Dokument, som siden

skal citeres, fremgaar, at Lars er den samme som „Teglbrænder Lars Nielsen fra Fyen“. Af „Morgenstjernen“, III, 11 fremgaar, at „de to første, som blev døbte paa Fyen, var Helene Thomsen og Lars Nielsen. De blev begge døbte af K. H. Bruun den 5te Oktober 1851.“ — Klejnsmeden har jeg ikke kunnet finde Navn paa. Ogsaa hos Søren Schou fandt det nye Evangelium Indgang; baade han og Hustru samt en Del af deres Børn blev døbte. Dog blev ikke alle hans Børn døbte — saaledes hverken Jeppe eller Anders, der var af hans første Ægteskab. Derimod blev Sønnen Hans og Svigersønnen Søren Watt, der var gift med Datteren Ane Marie, døbte. Inden han lod sig døbe, raadførte Søren Schou sig med sin Sognepræst angaaende den ny Lære, men fandt sig ikke tilfredsstillt ved, hvad han der fik. „Præsterne var døde den Gang“, siger John Schow, „de spurgte min Fader, hvad Forskel der er paa Mælk og Brød og Brød og Mælk — og hvad kunde det hjælpe en Mand, der var i Nød?“ — Sagen er vel dog den, at et Menneske, der er grebet af Fanatisme, er ikke let at standse. Der blev holdt mange Møder i Søren Schous Hus i Vamdrup — ogsaa Modstandere af det nye kom med til disse og søgte at forstyrre dem med Vold og Spektakel. Søren Schou vilde have Fred i sit Hus og fik derfor „Flyv-Mads“ til at drive Spektakelmagerne ud, og Mads brugte nok sine stærke Næver ved denne Lejlighed paa en for Vedkommende meget følelig Maade. Men ikke nok hermed: Søren Schou sagsøgte Urostifterne for Skadeserstatning.

Angaaende den Retssag, som heraf fulgte, findes der i J. M. L. Hjorts „Ugeskrift for den evangeliske Kirke i Danmark“ for 23. Maj 1856 et Brudstykke af et Ind-

læg fra Klagernes Side, som vistnok fortjener at anføres in extenso, da det paa en slaaende Maade viser baade Mormon-Prædikanternes Fremgangs- og Forsvarsart samt deres Tilhængeres enfoldige Ærbødighed for Skriftens Ord. Vi giver derfor Ordet til „Evangelisk Ugeskrift“:

„Under en ved Andst-Slaugs Herreders Ret af nogle Mormoner i Vamdrup Sogn, Ribe Amt (hvorhen Sekten i afvigte Efteraar havde forplantet sig uden dog at vinde videre Udbredelse), anlagt Sag mod nogle Personer der af Sognet, hvem de beskyldte for at have forstyrret dem i deres Gudstjeneste, have de Indklagedes Sagfører, Procurator Dahl i Kolding, bl. a. yttret, at Mormonerne ikke kunde gjøre Fordring paa at beskyttes ved Grundlovens § 81, da deres Lære om Flerkoneriet stred mod Sædeligheden. Hertil svarede Mormonerne, Teglbænder Lars Nielsen fra Fyen og Gaardmand Søren Schou af Øster-Vamdrup, i et af dem selv forfattet inden Retten den 14de April 1856 fremlagt Indlæg, som følger:

„ . . . Dernæst Læren om Flerkoneriet. Vi tilstaar, at vi tror paa Lærdommen om Flerkoneriet, saaledes som Bibelen lærer derom, men at det udføres kun i Utah. Vi vil nu henvise Dahl til Luthers Lære om at ægte mere end én Hustru. De berømte Reformatorer Martin Luther, Philip Melanchthon, Justus Vintfert, Melander, dette er de første Stiftere af denne Menighed, som kaldes den evangeliske christelige eller den lutherske Menighed. Luther i Forening med disse har given Philip, Landgreve af Hessen, Tilladelse til at ægte to Hustruer og erklærede, at Evangeliet har hverken tilbagekaldt eller forbudt, hvad der var tilladt i Moselov med Hensyn til Giftermaal; og Landgrevens

Hofprædikant, Melander, administrerede Ægteskabs-
eeden og højtideligholdt Bryllupsceremonien, i Guds
Navn erklærende, at det at have to Hustruer var baade
christeligt og lovligt, ligesom Sara, Hagar, Lea og
Rachel vare Abrahams og Jakobs Hustruer. Disse Ex-
cerpter ere uddragne af det første Bind af et Værk,
betitlet: de protestantiske Kirkers Forskelligheders
Historie. Naar Dahl nu vil sige, at Læren om Fleer-
koneriet ikke er christeligt, saa maa han først forkaste
den Menigheds Stifter, som han selv staar i og be-
kjenner sig til, for at være uchristelig. Vi vil nu op-
opfordre Dahl til at bevise af Bibelen, om Fleerko-
neriet er Synd, og at vise os, hvor Gud har forbudet
det. Om det er en usædelig Lærdom, saa maa Abraham
og Jakob og saa mange af de hellige Konger, som
der er talet om i Bibelen, der havde flere Hustruer,
været usædelige Mænd, og Gud kalder sig Abrahams
og Isaks og Jakobs Gud, og dette er hans Navn evin-
delig, og hans Ihukommelse fra Slægt til Slægt, 2.
Mos. 8. Kap., og Jesus siger: de skal komme fra
Øster og Vester og sidde tilbords med Abraham, Isak
og Jakob i Guds Rige. Om Dahl troer, at Fleerkoneri
er usædeligt, da maa han vogte sig for at komme i
Guds Rige; thi disse usædelige Fleerkonemænd, Abraham
og Jakob, vil komme der, og dernæst maa han for-
kaste Bibelen, som en farlig og usædelig Bog; thi
der stadfæstes Læren om Fleerkoneriet, og have en
mere hellig og sædelig Bog, der bedre passer efter
den Christendom, der tillader offentlige Horehuse og
holder offentlige Skjøger, naar han fordømmer at have
mer end en Hustru; thi det gør Bibelen ikke, men
fordømmer paa det strengeste Horeri og Skjørlevnet
og al utugtig Væsen, ja, der er skreven, at alle Skjør-

levnere og Hoerkarle, deres Deel vil være i Søen, som brænder med Ild og Svovl, og vi læser i Bibelen, at Guds hellige Mænd havde flere Hustruer, og til den samme Tid, naar nogen bedrev Hoer, deres Straf var Døden. Vi opfordrer Dahl til at bevise af Bibelen, at Fleerkoneriet er en usædelig Lærdom, eller han vil blive betragtet som den, der forsvarer Ugudelighed, og vil bringe Hævn over de Uskyldige“. — Saa langt Indlæget. For at man skal kunne forstaa, hvorledes en fynsk Teglbrænder og en jydsk Smed har kunnet citere den franske Biskop J. B. Bossuet's „Histoire des variations des églises protestantes“, der udkom i 2 Bind i 1688, og ikke, mig bekendt, findes i dansk Oversættelse, men derimod i engelsk (Dublin 1836), maa man huske paa, at de havde faaet Hjælp fra Hovedkvarteret i København. I Danmark som alle- vegne var Mormonismen nemlig saaledes organiseret, at man paa Hovedkvarteret vidste nøje Besked om hvad der gik for sig paa Missionsmarkens forskellige Afdelinger. At Hovedkvarteret i København ogsaa har været kendt med denne Retssag, kan man se af Præsident Haight's Skrivelse, som er anført i „Morgenstjernen“ III, Side 35. — Dog nok herom.

— Søren Schou var, som en stor Del af de tidligste Mormoner, bleven greben af en stærk Længsel efter Zion, de Helliges Stad i Amerika, den store Mod-sætning til de hedenske Lande, hvor de Hellige forfulgtes, medens de der kunde bo i Fred, hver under sit Figentræ og sit Vintræ, — og han havde truffet Foranstaltninger til at sælge sin Gaard og udvandre til Amerika med sin Familje. Og Mormon-Prædikanterne tilskyndede de Helliges Udvandring til Amerika, da det var Brigham Youngs Hensigt at danne en

Mormon-Stat i det vestlige Amerika, paa Trods mod de Forenede Stater.

Men nævnte Retssag holdt Søren Schou tilbage i Danmark et helt Aar, siger hans Søn, endog efter at han havde solgt alt, hvad han ejede. Han vandt Sagen, mener John Schow, og var nu færdig til Afrejse. Af Pengene, han fik for sin Ejendom, betalte han som god Mormon naturligvis Tiende til Kirken, og desuden gav han en ikke ubetydelig Sum til Mormonernes Emigrationsfond, saa at ogsaa de fattige blandt „de sidste Dages Hellige“ kunde komme med til Zion ved den store Saltsø. Saaledes har Mormonerne maaket ikke faa danske Gaardmænds Pengepung for betydelige Summer. Herom kan der efter „Morgenstjernen“s Beretninger anføres flere Vidnesbyrd. Inden Søren Schou forlod Vamdrup, maatte han stede et af sine Børn, en 11-aarig Datter, Birthe, til Jorde. Med Hustru, 4 Sønner, 1 Datter, 1 Svigersøn og 1 Svigerdatter rejste Søren J. Schou fra Kolding den 8. April 1857 og tog Vejen til København for derfra i Selskab med en stor Skare af Mormoner at gaa videre til Amerika.

Hans Sønner Jeppe og Anders, begge af første Ægteskab, der ikke var Mormoner, blev i Danmark til deres Død. Jeppe* havde, siger hans Halvbroder, været Soldat i 1848; Meningen er dog maaske: i 1864. — Ligeledes er der vistnok Fejl i Angivelsen af Tallet paa Søren Schous Børn, der rejste med ham fra Danmark; thi som det følgende vil vise, var i alt Fald to af hans Døtre med. — De maatte vente nogen Tid i København paa Skibslejlighed til England. I denne Vintertid blev den lille Johannes (o: John S. Schow)

* Jeppe Sørensen Schou var Smed ligesom Faderen.

kendt med en ældre Mand, der absolut vilde beholde den lille Dreng og lovede at gøre ham til sin Arving, hvis Faderen vilde give Afkald paa ham og lade ham blive i Danmark. Manden var rig og ejede 9 store Huse i Byen, som han viste Drengen. Dog, Søren Schou vilde ikke af med sin Søn, der som den yngste Dreng var Familiens Yndling; han skulde med til Zion!

„Morgenstjernen“, 3. Aargang; Side 52—53, i sin Beretning om „Det 8de Emigrantselskab“ (1857) maa her tjene til at udfylde John Schows Oplysninger angaaende Rejsen. Inden vi lader Emigranterne gaa om Bord i Dampskibet „L. N. Hvidt“, som skulde føre dem til England, maa vi fortælle lidt om Svenskeren O. N. Liljenquist, der skulde med som en af „Raadgiverne“. Denne skaanske Skræder, der var vunden før Mormonismen i 1852 i København og siden havde været ivrig i at vinde andre for den ny Tro, fortæller i sin udførlige Selvbiografi i „Morgenstjernen“, II, 40 følgende om, hvorledes han, da han den 18. April 1857 med Hustru og 4 Børn satte sig i en Droske for at køre til Dampskibsbroen, blev omringet af en Pøbelhob, „der gjorde Forsøg paa at berøve os Børnene; og det vilde ogsaa have lykkedes dem at gøre dette, hvis ikke Politiet i Tide var kommen os til Hjælp.“

Den 18. April Kl. 2 Eftermiddag afsejlede „L. N. Hvidt“ med 536 Sjæle om Bord under Ledelse af Hector C. Haight. Den 21de om Eftermiddagen naaede de Grimsby i England. Herfra gik Rejsen med Jernbane til Liverpool, hvor de den 25. April afsejlede fra med Skibet (Sejlskibet) „Westmoreland“. Om Aftenen før Afrejsen, mens Skibet laa for Anker paa Rheden, blev 5 Par ægteviede. — Præsidentskabet i

Liverpool beskikkede M. Cowley til Leder for Selskabet og ansatte Lunt og Liljenquist som Raadgivere. De Hellige inddeltes i 4 Distrikter, hver under sin Ældste. De gik i Seng mellem 9 og 10 om Aftenen og stod op henved Kl. 5 om Morgen. Der holdtes Bøn Morgen, Middag og Aften; om Søndagen holdtes Faste, Bøn og Prædiken. Der oprettedes Skoler i hvert Distrikt „for at undervise de Hellige om det engelske Sprog“, siger „Morgenstjernen“. Der blev ogsaa dannet et Musikkorps, „og de Hellige deltog ofte i Dans og andre uskyldige Førnøjelser“. Sundhedstilstanden var god, kun en Mand paa 82 Aar og to smaa Børn døde under Overrejsen; et Barn blev født om Bord og fik Navnet Decan Westmoreland efter Kaptejnen og Skibet. „Morgenstj.“ siger, at Rejsen varede 36 Dage, men John Schow paastaar, at den varede i 6 Uger og 3 Dage, inden de den 31. Maj kom til Philadelphia; muligvis regner han Rejsens Begyndelse fra Kolding. „Det hele gik ordentlig til paa Skibet“, siger han, „for de danske Mormoner var alvorlige Folk“. Det var først paa Rejsen over Prærien, at en af Mormonlederne sagde til Søren Schou, der læste i sin Bibel, at den kunde han lige saa godt kaste bort nu, for i Utah havde man levende Profeter og Apostle, der kunde sige ham, hvad han skulde gøre! — Endnu maa bemærkes, at saavel paa Skibet som under den øvrige Rejse fik Emigranterne Proviant udleveret, men Kogningen maatte de selv besørge, som de kunde bedst.

Fra Philadelphia tog de danske Pilegrimme med Jernbanen den 2. Juni, og den 9. naede de til Iowa City, dengang det vestlige Endepunkt for alle Jernbaner i Amerika. Paa denne 7 Dages Rejse, der nu kan

endes paa 2 Dage, døde en Bornholmer, Hammer, samt 3 Børn. Fra Iowa City til den store Saltsø i Utah, Pilegrimmenes Maal, er der 1300 engelske Mil med Jernbane, som ikke fandtes dengang. Til det foreløbige Maal, Omaha, er der fra Iowa City 264 Mil, dengang for en meget stor Del gennem ubeboede Egne.

Til denne Rejse udrustede man sig nu i Iowa City, som man bedst kunde. Først delte Selskabet sig i to Dele. De, der havde Penge, skulde fortsætte Rejsen til Utah med det samme. De, der var for fattige hertil, blev tilsagt at søge Arbejde i Omegnen, saa de kunde fortsætte Rejsen senere. De, der skulde med paa Rejsen, deltes atter i to Dele — efter Formue og Lejlighed. De, der havde Penge, saa de kunde købe Okser og Vogne, kom med i Oksetoget, der bestod af 198 Sjæle, 31 Vogne, 122 Okser og 28 Køer, under Ældste Mathias Cowleys Ledelse. Til dette Tog hørte Søren Schou, der i Iowa City købte 6 Trækokser, 2 Køer og 1 Oksevogn med Tilbehør. Vognene forspændtes med 3 Par Okser, var overspændt med Telt-dug, under hvilket der kunde soves; de lignede i Virkeligheden kørende Telte, — „Prærie-Skonnerter“ kaldte Amerikanerne dem. Vogntoget startede fra Iowa City og naaede Florence ved Omaha den 2. Juli i temmelig god Tilstand.

De, der ikke havde Raad til at købe Okser, og det var nok de fleste, maatte selv være Trækdyr. Brigham Young, som altid var en praktisk Mand, havde nemlig i 1855 opfundet et tohjulet Køretøj, som fattige Emigranter maatte slæbe over Prærien. En saadan Haandkarre, som vejede ca. 60 Pund, skulde 5 Personer være fælles om, og hver af dem havde Lov til at have

17 Punds Bagage, bestaaende af de nødvendigste Klædningsstykker og Kogeapparater. Iførte Seler maatte saa Emigranterne skiftes til at slæbe og skubbe disse tohjulede Tingester over den ujævne Prærie. Haandkarre-Kompagniet, som bestod af 330 Personer og 68 Haandkarrer, stod under Ledelse af Ældste J. P. Park.

Tre Vogne med Telte og Proviant fulgte dette Tog. Det er gerne varmt i Iowa i Juni og Juli, og i 1857 faldt der i disse Maaneder megen Regn, saa Vejene var opblødte. Det kan derfor ikke undre os, at da nævnte Tog landede i Florence, var mange af Folkene syge paa Grund af Forandring af Kost og Klima og vel ikke mindst af Anstrengelse. Indtil denne Dag kan man endnu se, hvor Mormonernes Veje gik gennem Iowa, de saakaldte „Mormon-tracks“. De kan saaledes tydelig ses paa den danske Kirkegaard i Jacksonville, Shelby County, og en Del af den store, danske Nybygd, hvis Centrum er Elk-Horn, Iowa. I Florence hvilede Selskabet lidt og købte Proviant til den sidste Del af Rejsen, som tillige var den længste, nemlig 1036 engelske Mil, gennem Staterne Nebraska, Wyoming og en Del af Utah. Rejsen gik tilmed temmelig jævnt opad fra Omaha, der ligger 1034 Fod over Havfladen, til Laramie, Wyoming, 7145 Fod. Derfra gaar Vejen noget ned ad til Salt Lake City, der ligger 4260 Fod over Havet. Togets Ledere holdt Raad i Florence og blev enige om, at Rejsen straks skulde fortsættes; kun skulde de, der ikke kunde gaa, blive tilbage for ikke at falde Selskabet til Byrde. Allerede 6. Juli forlod Oksetoget Florence, og Haandkarre-Toget satte sig i Bevægelse Dagen efter. „Morgenstjernen“, hvis korte Rejseberetning vi hidtil i det

væsentlige har fulgt, slutter med at sige: „Den 13. September ankom begge Kompagnier lykkelig og vel til Salt Lake City.“

John Schow, som gjorde det meste af Rejsen til Fods i Selskab med andre Smaadrenge, mener, at der var 67 Oksevogne og 66 Haandkarrer, der forlod Iowa City. Baade Mænd og Kvinder maatte være Trækdyr over Prærien, og blandt dem, der trak en Haandkarre paa denne Rejse, nævner han sine Forældres senere Nabo i Fremont, Nebr., Jens Søndermark fra Vendsyssel. I Iowa fandtes ikke faa Farme paa deres Vej, i Nebraska derimod ingen. I Nebraska var de derimod fri for Regn, og her saa de en Mængde Bøfler og Indianere. Af de første skød man en Gang imellem; de sidste viste sig fredelige mod de Rejsende, skønt der ellers siden 1854 havde været Krig mellem dem og de Hvide. At komme ind herpaa vilde føre os for langt. Nævnte Krig havde ellers sin Begyndelse med en lam Ko, som nogle unge Indianere skød for Mormonerne i Nærheden af Fort Laramie. Som Eksempel paa, at Indianerne var fredelige, fortæller Schow, at en dansk Pige, som havde forvildet sig fra det øvrige Selskab, blev funden af Indianerne, der beholdt hende i deres Lejr om Natten, men næste Dag bragte de hende tilbage til hendes Rejse-selskab. Pigen sagde, at hun havde aldrig haft det bedre end hos Indianerne. Han fortæller ogsaa, at undertiden var han og de andre Drengene indtil 2 Mil bag efter Toget; de skulde lege, og undertiden kunde de finde en afdanket Hest, som et tidligere Tog havde kasseret. Den gjaldt det saa om at fange og faa en Ridetur paa til Afveksling. Undertiden standsede Toget en Dags Tid, saa Kvinderne kunde faa den nødvendige

Vask besørget og Okserne, baade de to- og de firbenede, faa en Smule Hvile.

Men ogsaa af andre Grunde standsede Rejsefølget. Der var nemlig flere, der døde paa Rejsen. Af disse var der særlig én, hvis Død voldte den 10-aarige Johannes dyb Sorg. Hans lille Søster døde og blev begravet ved Loup-Floden, i Nærheden af, hvor nu Byen Columbus ligger.* Johannes mærkede sig nøje Stedet, hvor den lille Søsters Grav var; det var nær Floden, hvor tre store Træer stod nær hinanden. Men da han 7 Aar efter kom tilbage til de samme Egne og søgte efter Graven, kunde han alligevel ikke finde den. — De naaede som sagt til Saltsøstaden, naturligvis trætte og forkomne af den lange og besværlige Vognrejse, men ellers saa nogenlunde helskindede.

Lidt om Livet i Utah.

Fra Salt Lake City spredtes de nyankomne til mange forskellige Steder. Det stod dem frit for at rejse, hvorhen de vilde, kun ikke bort fra Utah; Porten var nemlig lukket til den Side, som vi siden skal høre. Søren Schou, der alt havde opdaget, at Mormonismen i Amerika saa helt anderledes ud, end han havde ment og ventet, da han var i Danmark, tog fra Salt Lake City til Spanish Fork, en 60 Mil mod Syd. Spanish Fork ligger i den smukke, frugtbare Utah Dal, Øst for den store Utah-Lake, der ikke maa forveksles med Salt Lake, som ligger længere mod Nord. Her købte Søren Schou en Kælder med Have og 40 Acres Land for et Par af sine Okser, siger hans Søn. „Kælderens“ var et Jordhus som de fleste i Utah dengang. John Schow undrede sig over, at de skulde være kommen

* Den lille Pige var 7 Aar gl. og hed vistnok Karen.

til en By, for han kunde ingen Huse se; han syntes, at Folkene kom kravlende op af Jorden. I Vamdrup havde Søren Schou haft en Gaard paa 40—50 Tønder Land. Nu ejede han 40 Acres Land og en Jordhule i Mormonernes forjættede Land. Han dyrkede sin Jord og avlede godt, men gjorde snart den Opdagelse, at han levede i et Land, hvor han var under Opsigt. Der kunde ikke sendes et Brev med Posten, før det var læst og godkendt af højere Vedkommende. Mormonismen er som Jesuitismen et af de fineste gennemførte Spionsystemer, som Verden kender. Ogsaa med Breve, som modtoges udefra, vilde Mormonsamfundet helst vide Besked. Havde en Person tilladt sig alt for frie Udtalelser eller paa anden Maade var mistænkt, var han udsat for Kirkens Hævn gennem dens saakaldte „Mord-Engle“, de berygtede Danitter.

John Schow véd at nævne flere Danske, der paa den Maade er skaffet ud af Verden. De raadne Grene, som ikke bar Frugt, skulde afhugges af Kirkens Træ, og de blev det. Folk kunde deltage i Kirkens Møder som gode Medlemmer uden at have Anelse om, at der var udtalt Dødsdom over dem; og andre, som deltog i samme Møder, var sat til at udføre Dommen, og de gjorde det — eller blev selv myrdet. Men, siger John Schow, den, som holdt sin Mund, passede sig selv og opfyldte sin Pligt mod Kirken, kunde naturligvis leve i Fred og Ro. — Penge kendte man ikke noget til i Mormonsamfundet i Almindelighed, før de Forenede Staters Soldater fik Magten i Utah. Før den Tid passede Præsteskabet Pengekassen; Folk i Almindelighed maatte nøjes med Naturens Frembringelser og hvad de kunde bytte sig til for disse eller for Arbejde. Vilde man f. Eks. købe Kaffe, Sukker,

Sirup e. l. i en Butik, bragte man en Sæk Hvede med sig og tuskede sig igennem. Kaffe, siger jeg; men rigtige Mormoner skulde helst hverken drikke Kaffe, ryge Tobak eller lignende, saa lidt som en rigtig Adventist nu om Dage, Søren Schou blev imidlertid i de Ting ved, hvad han havde lært, drak sin Kaffe og røg sin Pibe, som han plejede. „Den Synd tager jeg paa mig“, sagde han, naar nogen mente, at saadant var upassende for et Medlem af de sidste Dages Hellige. Han røg sin Pibe den sidste Morgen, han levede, fortæller hans Søn. — — I sit Indlæg for Retten i Kolding havde Søren Schou sagt om Flerkoneriet: „men det udføres kun i Utah.“ — At det praktiseredes der, ogsaa i Spanish Fork, hvor han boede, fik han snart Beviser paa. En Dansker dør, Hans Hansen, havde ikke mindre end 8 Koner, og Mølleren paa Stedet havde 9 osv. osv.

Men de stakkels Kvinder laa i bestandig Kævl med hverandre, sloges undertiden, saa „Haar aa' Man“ røg af dem, fortæller John S. En Foranstaltning, som Præsteskabet forsøgte at gennemføre, men blev standset i af de amerikanske Soldater, hvorved kun Præsterne blev de egentlige Mænd i Landet, de andre kun af den Slags, som nævnes i Matth. 19. 12., skal jeg ikke komme nærmere ind paa. Men John Schow hævder paa det bestemteste, at det er Tilfældet, og at de unge havde det som et Emne, de ofte diskuterede indbyrdes. Mormonerne førte ingen Processer af nogen Slags dengang. Havde en gjort sig skyldig i Tyveri, tog den, han havde stjaalet fra, nogle Venner med sig, sikrede sig vedkommendes Person og klyngede ham op i nærmeste Træ, — og dermed var den Potte udel!

Den Dag, da Schou-Familien drog bort fra Utah-Dalen i 1864, saa John Schow 12 Mand hængende paa den samme Planke. De havde mødt en Mand og stjaalet hans Okser. Manden fik samlet en Flok af sine Venner og gjorde saa Brug af den sædvanlige Procesmaade.

Komme bort fra Utah! Det var der ikke saa faa, der prøvede paa ogsaa dengang, men de fleste kom af med Livet ved det. For mange Aar siden talte jeg med en saadan Flygtning her i det vestlige Nebraska. Han var mistænkt og som saadan dømt til Døden. En Nat kom nogle Personer til hans Hus og befalede, at der skulde tændes Lys. Mandens Datter, som anede, hvad der forestod, søgte efter Svovlstikker for at tænde Lys, men i Stedet for at tænde Lyset stak hun Svovlstikkerne i Munden, saa de ikke kunde tænde, hvor meget man end rev dem. Imidlertid slap Manden ud af et Vindue i et andet Værelse og kom bort i Mørket — og slap onsider med sin Familie ud af de sidste Dages Helliges Klør. — John S. fortæller om en Dansker, der var paa Flugt bort fra Utah, men blev dræbt i Salt Creek Canon, og saadan var der flere.

Der var ingen offentlige Skoler i Utah dengang, Børnene lærte lidt eller intet. Søren Schous Søn Peter, der var 13 Aar, da Familien forlod Danmark, havde gaaet i Skole der. Johannes derimod har, saa vidt jeg forstod ham, ikke gaaet i Skole i Danmark. En gammel Mormon holdt Skole i Spanish Fork, og ham gjorde Søren Schou Kontrakt med, at han skulde undervise Johannes for en Bushel (2 Skæpper) Hvede om Ugen. Det gik en Maaned, men saa vilde Skolemesteren, at de, der havde Børn i Skolen, skulde og-

saa betale for Brænde til at holde Skolelokalet varmt med. Dette mente Søren S., var urimeligt, og tog sin Dreng ud af Skolen, og dermed endte saa tillige dennes Skolegang for bestandig. John Schow fortæller, at hans Forældre lærte ham at læse i den danske Bibel; da han siden kom til Fremont i Nebraska, besøgte han en engelsk Søndagsskole i 5 Aar, „og dér lærte jeg det meste af det, jeg véd om kristelige Ting“, siger han.

Han og hans Brødre maatte tidlig hjælpe deres Fader med, hvad de kunde; og de hjalp ogsaa Naboerne med deres Arbejde, naar det tiltrængtes. John Schow mener saaledes, at han i Spanish Fork har hjulpet Mark Hansen, den senere Udgiver af Ugebladet „Den danske Pionør“ i Omaha, Nebr., med at stakke Hvede; de kunde ikke enes om, hvorledes Negenne skulde vendes i Stakken: Mark Hansen vilde have dem vendt med Rodenden opad, hvilket John var vis paa, var forkert, for saadan gjorde hans Fader ikke.

S. J. Schou boede i Spanish Fork i 4 Aar og var nu kommen til at indse Mormonismens Usandhed baade i Lære og Levned. Men han havde tillige lært at holde Tand for Tunge, hvilket, som vi har set, jo var nødvendigt under de daværende Forhold. Efter at have holdt ud i Spanish Fork i 4 Aar, tog han i 1861 til Fairfield paa modsat Side af Utah Lake, i Nærheden af Camp Floyd, hvor de Forenede Staters Militær-Station var. Efterhaanden havde Mormonmyndighederne lært, at de Forenede Stater ikke var at spøge med, og at navnlig Posten skulde have sin frie Gang, Menneskers Liv og Ejendom beskyttes. At han ikke allerede nu tog tilbage til Staterne, havde

ikke sin Grund i Kærlighed til Utah, men derimod i, at den forfærdelige Krig mellem Nord- og Sydstaterne angaaende Slaverispørgsmaalet nu var i fuld Gang. Desuden var der nu mere taalelige Forhold i Utah og navnlig gode Penge at tjene for hans Sønner, der jo nu var vokset til. En Mængde Mennesker rejste i disse Aar til Californien, og Sølvminerne i Nevada trak ligeledes mange Mennesker Vest paa. Som Følge heraf var der en Masse Gods og Proviant, der skulde samme Vej. Der gik derfor stadige Oksetog med Fragt fra Omaha og andre Byer i Mellemstaterne til Pacifik-Kysten. Her var gode Penge at tjene som Oksedriver. John Schow, som fra Dreng af var vant til at færdes ude i den store Natur i det bjærgfulde Utah, til Dels som Faarehyrde ude i Bjærgene, hvor han har sovet mangen Nat under aaben Himmel med sin Sadel til Hovedpude, udsat for Fare baade af Indianere og vilde Dyr, som dengang ikke var lidet talrige derude, og har redet paa sin Pony gennem de trange Bjærgkløfter ved Nat som ved Dag — har sammen med sine Brødre ogsaa været Oksedriver fra Salt Lake City til Carson City i Nevada, nu Nabostaten til Utah mod Vest, en Afstand paa ca. 450 Mil, over Bjerge og Dale, saavel som over store, vandløse Sletter, som de findes navnlig i Nevada. Mere end én Gang var baade Menneskers og Dyrs Liv i Fare i de store Sandørkener; men 30 Dollars om Maanedes samt Kost var en god Løn og øvede sin Tiltrækning, saavel som Farerne.

Inden Søren Schou i 1864 forlod Utah, havde Døden atter tyndet ud i hans Børneflokk. Han Søn Niels døde i San Pete Dalen i Utah i 1860, og Datteren Ane Marie, som var gift med Søren Watt, døde i 1861

fra 3 Børn. Og ligesom to af hans Sønner blev i Danmark, da Schou rejste til Amerika, saaledes var der nu en Søn, Hans, som blev i Utah og ved Mormonismen, da Søren Schou forlod dem begge. Hans Schou boede i Ogden, Nord for Salt Lake City, hvor han døde for mange Aar siden. Saa vidt man véd, er hans Efterslægt endnu Mormoner, men John Schow har tabt Forbindelsen med den.

Det blev altsaa kun de gamle og Sønnerne Peter og Johannes, der i 1864 forlod Utah. Kommandanten i Camp Floyd tilbød at sende en Afdeling Soldater med for at beskytte dem, til de var ude af Utah; men dette Tilbud tog de ikke imod, da det vilde vække for megen Opsigt. Der var nemlig en stadig Strøm af Rejsende paa Vejen, saa det var let at komme i Selskab.

I Følge med 3 andre Vogne begyndte saa den nu stærkt udtyndede Schou-Familie paa den ca. 1000 Mil lange Rejse til Fremont, Nebraska. Den ene Vogn ejedes af en gammel dansk Pebersvend, som i sin Tid (1847) havde været med paa Mormonernes første Tog til Utah. Den anden Vogn ejedes ligeledes af en dansk Pebersvend, Niels Kræ'n, der var en noget underlig Person. Han var solblind, siger John S., kunde næsten ikke se om Dagen, men om Natten saa han ualmindelig godt. Niels Kræ'n var ikke blot træt af Mormonismen, men af Tilværelsen og omgikkes med Tanken om at tage sit Liv. Ved Platte-Floden i Nebraska vilde han drukne sig selv, men opgav det, da han ikke kunde finde et passende Sted til det. Da han siden fik Arbejde med sine Heste i Nebraska, men ikke kunde se at pløje rigtigt, tog han Kursen tilbage til Utah. Den tredje Vogn i Følget ejedes af

en amerikansk Familie, hvis Datter var jævnaldrende med John Schow og altid var i dennes Selskab, hvilket ærgrede Niels Kræ'n, der anklagede John til Moderen, som kun trøstede ham med, at det var naturligt nok, at unge Mennesker søgte hinandens Selskab. Den fjerde Vogn var Søren Schous. Hvor meget han ejede, da han forlod Utah, véd jeg ikke, men da han kom til Fremont, havde han 4 Ponies, 4 Okser og 1 Ko samt Vogn med Tilbehør og tilmed vel en Del rede Penge. Hver Dag under Rejsen mødte de en Mængde Vogne med Emigranter paa Vej til California; de vilde bort fra de Egne, hvor Krigen rasede. Som Eksempel paa de Rejsendes store Mængde fortæller John Schow, at ved Green River i det østlige Utah, hvor der var Færge over den store Flod af samme Navn, havde man den Dag, de kom over Floden, taget ind ca. 2000 Dollars i Færgepenge! Der betaltes 6 Dollars for hver Vogn. I det hele betalte Schou-Familien 60 Dollars i Færgepenge fra Salt Lake City til Fremont. En Jærnbanerejse paa samme Distance nu om Dage kan gøres paa mindre end to Døgn og koster henved 37 Dollars!

Hvor lang Tid Rejsen tog i 1864, kan jeg ikke sige, men Selskabet forhastede sig ikke.* Der var Arbejde nok at faa undervejs med at køre Fragt for Regeringen, og de tog heraf, hvad de kunde overkomme og tjente store Penge derved. Det var nok ikke saa langt fra, at de gamle Schous forelskede sig i dette Rejseliv i den høje, klare Bjærgluft, som findes derude i Vesten, saa de nær var bleven ved det. Imidlertid kom de stadig længere og længere mod Øst.

* De naaede Fremont den 4. Juli 1864 — Amerikas store Frihedsdag.

Paa Vejen mødte de bl. a. ogsaa en hel Del Mormoner, der stiledede mod Utah, som de selv havde gjort 7 Aar tidligere. Blandt disse var flere danske Familier. Søren Schou, som nu selv havde erfaret, at Mormonismen var et skammeligt Bedrageri, raadede sine Landsmænd fra at rejse til Utah, da han vidste, de vilde komme til bitterligt at fortryde det. En af de Familier, han saaledes mødte og advarede, var Smed Christian Hansens, vistnok fra Vendsyssel. Chr. Hansen hørte paa, hvad Søren Schou fortalte, men fortsatte alligevel sin Rejse mod Vest. Dog, nogle Dage efter at Søren Schou var kommen til sit Bestemmellessted, kom Smeden ogsaa kørende med sine Okser til Fremont. Medicinen havde virket — han havde faaet Øjnene op, forlod sit Selskab og vendte om. Christian Hansen, der i sin Tid blev John Schows Svigerfader, boede i Nærheden af Fremont til sin Død i 1879 som Farmer og Smed. Hans Søn er nu en meget fremragende Mand i Byen.

Schou-Familien i Fremont.

Fremont i North-Platte Dalen, ca. 45 engelske Mil Nordvest for Omaha og 25 Mil Sydvest for Blair, er nu en blomstrende By paa 9—10,000 Indbyggere, et Jærnbane-centrum, idet ikke mindre end 3 forskellige Baner gaar gennem Byen, County-Sæde i Dodge County, der rummer mange Danske, hvoraf alter ikke saa faa bor i selve Byen, dels som Forretningsmænd, dels som „retired farmers“, som vi kalder dem her i Landet, det vil sige: forhenværende Landmænd, der nu lever af deres Formue. En 10—12 Mil Nord for Byen, paa „Fremont Bakker“ oven for Floddalen, fin-

des et blomstrende Landskab med mange rige danske Landbrugere.

I 1864 var der, siger John Schow, i Fremont kun 3—4 Huse, nemlig en Kolonialhandel, en Smedje og et lille Hotel og maaske endnu et enkelt Hus. Alle Varer maatte hentes fra Omaha pr. Vogn. Der var i Omegegnen nogle faa Danske, som havde taget Land („Homestead“), og som alle tidligere havde været Mormoner og i Utah. Af disse nævner John Schow Jens Andersen fra Jylland, der havde Land Vest for Fremont. Han er nu død for mange Aar siden. Endvidere Fjeldgaard og Lundgreen, begge frafaldne Mormoner og nu forlængst døde. Om Lundgreen fortalte Sch., at han engang i Utah, da han havde forsét sig, blev dømt til at løbe Spidsrod for 7 Kvinder, der skulde piske ham. De gjorde det, „men de slog ikke ret haardt“, sagde Lundgreen. Desuden nævnes Jens Burger og „Hamborg“-Petersen, der var og blev Mormon. Om Søren Schou var tidligere kendt med nogle af disse, og om det var Grunden, hvorfor han slog sig ned ved Fremont, véd jeg ikke. Vist er det, at han fik et Homestead paa 100 Acres i Dalen Nord for Byen — højere oppe i Landet kunde han have faaet mere —, og at han her havde sit Hjem, til han døde. For at Familien kunde eksistere, maatte Sønerne ud at arbejde. Ogsaa her fik de Arbejde med at køre Fragt fra Omaha og Vestpaa. Tillige maatte de naturligtvis hjælpe den gamle med at faa Prærien brækket op. Søren Schou var jo nemlig ikke nogen ung Mand mere, om han end var rask og rørig.

Efterhaanden kom der ikke saa faa Danske tilbage fra Utah og tog Land ved Fremont. Blandt disse skal vi her nævne Jens Søndermark, der i Utah var Til-

hænger af Joseph Morris, en af Brigham Youngs mange Medbejlere til Herredømmet over de Hellige og til Profet-Kappen; han fik en blodig Udgang af Verden i 1862, „som en, der havde lært Kætteri i Zion og sat sig op imod Herrens Salvede.“ At Jens Søndermark ikke kom af med Livet ved denne Lejlighed, havde sin Grund i, at man antog ham for ikke at være rigtig i Hovedet, saa han var ikke værd at skyde. Han kom til Fremont 1866, men blev vist egentlig ved at være Morrissit til sin Død i 1901. Hans Hustru og Børn derimod sluttede sig til den lutherske Menighed paa Fremont Bakker.

En anden dansk Mand, der havde været Søren Schous Nabo i Spanish Fork, kom ligeledes til Fremont. Da han var i Spanish Fork, var han gift, men havde ingen Børn. Hans Kone var noget halt. Manden tænkte paa at tage sig endnu en Kone, men Søren Schou raadede ham bestemt fra det. Tiden gik, og Manden fik sig en Kone mere, og en skønne Dag landede han i Fremont med fire Muler og to Koner! Have disse sidste paa ét Sted kunde han ikke, saa klog var han bleven. Han lod saa den ene blive i Fremont og rejste med den anden til Omaha. Da han siden vilde besøge Fremont-Konen, fandt han hende gift med en anden, og da han saa efter en Tid rejste til Omaha for at besøge sin Kone dér, fandt han ud, at hun var rejst til Missouri (Staten af dette Navn). Han rejste efter hende, fandt hende ogsaa — men som gift med en anden Mand! Kvinder var der nemlig faa af i de amerikanske Nybygder i de Dage. I sin Kvide rejste Manden, der nu hverken havde Kone eller Børn, tilbage til Utah igen. John Schow, som i Spanish Fork ofte havde hjulpet

nævnte Mand med Høstarbejde og passet hans Kreaturer, roser den lamme Kone som en mild, godsindet Kvinde.

Blandt dem, som kom til Fremont fra Utah, trætte af Mormonismen, maa vi ikke glemme Søren Schous Svigersøn, Søren Watt, hvis Hustru, som vi alt har nævnt, døde i Utah i 1861. Søren Watt, der havde været Skibstømrer i Danmark, blev gift igen og fik Land Nord for Fremont. Han sluttede sig i Nebraska til den episkopale Kirke og ligger begravet paa den danske Kirkegaard paa Fremont Bakker, hvor hans Børn har sat et kostbart og meget iøjnefaldende Mindesmærke paa hans Grav. Hans Søn, Andrew Watt, har gjort sig bemærket som Karikatur-Tegner ved et Dagblad i Amerika. Han har nu Ansættelse i en stor Trælasthanandel i en af Kyststaterne (Washington). Den anden Søn, Søren Watt, er Skibstegner (designer) og har bl. a. givet Planen for et af de Forenede Staters Krigsskibe. Datteren, Anna, har været gift to Gange og lever nu som Enke i Vesten.

Brød Søren Schou med Kristendommen, da han ophørte at være Mormon? Dette, som desværre saa mange Landsmænd i Amerika har gjort, gjorde Schou ikke. Hans Brev i „Kolding Avis“, som jeg alt har henvist til, bærer stærkt Vidne derom. Og der er Vidnesbyrd om, at han og hans Hustru var gudfrygtige Folk, der læste Bibelen og søgte Kirken, naar de havde Lejlighed dertil. I hans Dage var der kun ganske faa danske Prædikanter i Amerika med Undtagelse af Mormoner og Baptister. Der var dog enkelte. En af disse, N. P. Lang, har besøgt de fleste ældre danske Settlementer i Mellemstaterne, kom ogsaa til Fremont og holdt Møde for Danskerne. Hans kirkelige Stand-

punkt, om han havde noget, var vist ikke saa lidt taaget. Han har i Danmark udgivet en Samling religiøse Sange, som han kalder „Den lille Sanger“, saa vidt jeg husker. En anden Mand, Anders Frederik Andersen fra Fyen, har navnlig været flittig til at besøge Danskerne i Nebraska; og da den danske Kirke i 1872 begyndte Udgivelsen af „Kirkelig Samler“, sluttede han sig til dens Mission. „Den danske Pionér“ kaldte ham „Tyrepræsten“, fordi han, der var en fattig Mand, pløjede med to unge Tyre paa sit Land, naar han ikke var ude at prædike. Ogsaa han har holdt Møder for Danskerne i Fremont; og Søren Schou og hans Familie var med til disse.

En Gang i 1873, da Lang holdt Møde i Fremont, kom Andersen gaende ind i Lokalet paa bare Fødder og med Støvlerne paa Nakken, efter at Mødet var begyndt. Da Lang var færdig, stod Andersen op og talte, og han talte godt, siger John Schow. Efter Mødet gik Andersen med Schous hjem for at blive hos dem om Natten. Medens han var hos dem, blev Schous Kone syg og døde meget pludselig. Ved den paafølgende Begravelse talte Andersen i Huset og Lang i Mødelokalet. „Andersen er den bedste Mand til at prædike, jeg har hørt“, siger John Schow.

Efter Moderens Død rejste Peter Schou til Danmark for at besøge sine Slægtninge og, om muligt, finde en Hustru. „Du skal da ingen tage med til mig“ -- sagde John til ham ved Afskeden. Han tænkte ikke paa at gifte sig, saa længe nogen af hans Forældre levede. Desuden havde han haft Prøve paa, hvad det fører med sig, at en prøver at finde en Hustru til en anden. Hans Moder havde nok i et Brev til Venner i Danmark udtalt, at hendes Sønner var i

den Alder, da Folk plejer at gifte sig, men at der var faa Piger i Amerika, hvor de boede. Desuden syntes hun nok bedst om at faa danske Svigerdøtre. Nogen Tid efter kom en Pige fra Danmark og paastod, at John Schow skulde gifte sig med hende, for, sagde hun, „din Moder har jo skrevet om Piger fra Danmark“. Herom vilde John ikke høre Tale. Men Peter rejste til Danmark og fandt en god Hustru paa sin Hjemegn. Efter 12 Aars Ægteskab døde han fra hende og 6 Børn — af Tæring. Hans Enke blev siden gift med en anden og lever nu i Nance County, Nebraska, i et godt og lykkeligt Hjem.

Men i flere Aar boede Peter og hans Hustru paa det gamle Homestead ved Fremont, hvor ogsaa John blev en Tid efter Faderens Død.

Den gamle Søren Schou opnaede en Alder af 82 Aar og døde i Oktober 1879; han ligger begravet i Fremont, Nebraska. Han var lille af Vækst, men stærk; hans Kone derimod var en temmelig høj Kvinde. Søren Schou var en fornuftig, rettænkende Mand, bestemt i sin Optræden og godgørende mod alle, der trængte. „Vær maadeholden i alle Ting og vær god mod fattige; det bliver I ikke selv fattige af“, sagde han til sine Sønner. Og dette Faderens Raad har de fulgt.

John Schow blev den 22. Febr. 1879 gift med Mary Hansen, en Datter af Smed Chr. Hansen, som tidligere er omtalt. Hun døde imidlertid i November samme Aar, saa dette Ægteskab blev ikke langt.

I 1883 drog John Schow til Nance County, ca. 100 Mil Vest for Fremont, og tog Land; han var en af de første Danskere i dette County, hvor der siden den Tid har været en lille dansk Nybygd. Her blev han i samme

Aar gift med sin nuværende Hustru, Marie Nielsen, der er født i Sunds ved Herning og kom til Amerika i 1881. John Schow blev i Nance County i 19 Aar. Men i 1902 flyttede han til Howard County, hvor han nu bor paa en stor, smuk Farm, omgivet af sine mange Børn, 5 Døtre og 3 Sønner, af hvilke to Døtre er gifte. Han ejer en Section Land, 640 Acres, og er, navnlig siden hans Sønner voksede til, bleven en velstaaende Mand. — John Schow er høj af Vækst som Moderen, men ikke stærk af Helbred, lider meget af Katarr, navnlig om Vinteren, vistnok en Følge af, at han som ung i Utah har været ude under aaben Himmel i al Slags Vejr. Forleden Vinter opholdt han sig i Florida, hvis herlige Klima han priser.

Men ellers mener han, at intet Klima, hvad Renhed og Sundhed angaar, kan sammenlignes med Utahs. Han taler godt Dansk med jydsk Klang, men taler temmelig hurtigt, og naturligvis taler han Engelsk med Færdighed. Han har en stærk og ærbødig Kærlighed til sine Forældre. Atter og atter kommer han tilbage til, hvad hans Fader og Moder har sagt, og beklager meget, at han ikke har noget Billede af dem. De havde aldrig været fotograferet. Han er en meget godgørende Mand, hvis hjælpende Haand ikke mangler, hvor der trænges. „Jeg er den eneste af Børnene, der nu lever, skønt jeg var den svageste af dem alle. Da jeg var lille, sagde Folk, at jeg ikke blev fem Aar gammel, og da jeg var ung, sagde de: han bliver aldrig 20 Aar! Men jeg lever endnu og kan snart naa de 70“ — siger han. Han er født den 11. Juni 1847.

— — —

Broderen Anders døde, ligesom Peter, af Tæring i

Danmark. En Søn af ham, Søren, kom til Amerika, men fik en sørgelig Skæbne. Han døde nemlig i Statsfængslet i Lincoln, Nebraska. Han var idømt 11 Aars Fængsel, beskyldt for Voldtægt. Alle, som kendte ham, var vis paa, at Beskyldningen var usand; men vedkommende fastholdt den, og han vilde selv ingen Ting sige. John Schow paastod, at hans Brodersøn var ikke rigtig i Hovedet, og navnlig var han altid bange for Kvinder. — Men i Fængsel kom han og kom aldrig levende ud derfra. — — Han er desværre ikke den eneste Dansker, der har været i Nebraska Statsfængsel, selv om Tallet paa dem, der har været der, ikke er stort.

Fra Vamdrup Sogn.

Af Lærer J. H. Byriel, Øster-Vamdrup.

I. Oversigt.

Vamdrup er, i bedste Forstand, et sammenstykket Sogn, idet fra først af kun den nordlige Halvdel, den Del, som ligger Nord for Konge-Aaen, oprindelig udgjorde hele Sognet. Regner man saa med, at den anselige Stationsby slet ikke var til i gamle Tider, bliver man let klar over, at det har været baade et lille, et magert og et tyndtbefolket Sogn. Det er altsaa ikke saa sært, at det blev anbragt som Annex til det langt betydeligere Hjarup Sogn.

Til hvilken Tid Vamdrup har faaet tillagt de Syd for Konge-Aaen liggende Distrikter, kan jeg ikke oplyse noget bestemt om. Kun véd jeg, at Østerbygaard med Tilliggende har hørt til Ødis Sogn indtil en ikke ålt for fjærnt liggende Tid, jeg antager indtil et Stykke ind i det 18. Aarhundrede.

Byerne *Bastrup* og *Holte* har begge fra først af hørt til Skodborg Sogn og havde visse Forbindelser med dette, bl. a. i Skattesager, helt ind til Fraskillelsen i 1864.

Men medens for *Bastrup* Navnet tyder paa en meget høj Alder, er *Holte* sikkert af yngre Oprindelse. Navnet betyder jo *Skov*, saa sikkert hele Distriktet for ikkè mange Aarhundreder siden har været bedækket med Skov.

II. Sognets oprindelige Del.

Vi kunde ogsaa kalde denne Del den *nørrejydske*; thi alt, hvad der ligger Syd for Konge-Aaen, er *søn-derjydsk* Jord.

Denne *nørrejydske* Del har været beboet og bebyg- fra de ældste Tider, navnlig da hvad den vestlige Halvdel vedrører; det véd vi fra de mange Kæmpehøje, der endnu ses Rester af, og fra Fundene i disse, navnlig det berømte Fund i „Trehøj“ paa Hafdrup Mark 1861 og samtidige Fund i „Kongshøj“ paa Vester Vamdrup Mark, hvilke Fund dog ikke skal omtales videre her, da de har faaet deres særlige og udførlige Beskrivelse andetsteds.

Om Liv og Færd hos disse vore gamle Sognebeboere véd vi jo ellers intet; da de levede, skrev ingen noget op om deres Bedrifter til Efterretning for Nutiden.

Selve Navnet Vamdrup's Fremkomst kender man ikke noget bestemt om; men helt naturligt synes det, at det maa være opstaaet af Mandsnavnet *Vam*. Sandsynligvis har der i Sognet levet en berømt Kriger eller maaske en Høvding af dette Navn; men om ham tier Historien helt; vi kender kun hans Navn i Sognets!

Men hvordan har det set ud i Sognet i ældgammel Tid? Jeg mener selvfølgelig for mange Hundrede Aar siden. Ja, helt give Oplysning om det er ingen i Stand til; men hvem der er godt sognekendt og har søgt at følge med i Tidernes Udvikling, vil dog være i Stand til at danne sig et temmelig sikkert Skøn om Sognets Udseende, udført i grove Træk.

Fra først af fandtes kun 2 Byer dér, og det var et Par Smaabyer, bestaaende af ikke ret mange Gaarde og Huse; men tæt sammenbyggede var de. De to

Byer var *Vester-Vamdrup* og *Øster-Vamdrup*; de er sikkert mindst 1000 Aar gamle. Ogsaa *Hafdrup* og *Bønstrup* er af gammel Oprindelse, medens *Horskær*, at dømme efter Navnet, er yngre, og *Søgaard* vel 3—400 Aar. De nærmestliggende Jorder om Byerne har været dyrkede, omend kun i ringe Udstrækning; de fjærnereliggende var Græsgange (Fælleder) og Hedejord. Langs med Vandløbene og i de lavestliggende Jorder fandtes Engjord.

Jeg tænker mig, at de fleste Jorder omkring ved *Hafdrup* og derfra baade Øst, Vest og Nord paa har været Hede, maaske med enkelte dyrkede Pletter imellem. Videre Nord paa har der strakt sig en Skov, omtrent fra *Horskærlund* og lidt længere fra Vest; den har gaaet over *Dyrgaard* til *Gammelgaard* og længere mod Øst, har staaet i umiddelbar Forbindelse med *Nagbøl* Skov og andre Skovstrækninger over *Vamdrupgaard* til *Bønstrup Sø* og i sydlig Retning til Kirken. Nordøst for *Bønstrup Sø* og Nord for *Søgaard* har strakt sig store Heder i nordøstlig Retning efter *Hjarup* og *Skanderup Sogneskel* til.

Hvad *Øster-Vamdrup* angaar, er Sagen mig mere klar. Dyrket Jord Vest og Nord for Byen, ligeledes en Del liggende mod Øst; men den var jævnlig afbrudt af Heder og Kær. Den allerøstligste Del bestod af Skov, idet den store *Farrisskov* havde uafbrudt Forbindelse med Skovene om *Drenderup*, *Fovslet* og *Hjarup*, og den Del af *Vamdrup Sogn*, som nu kaldes *Nyskov*, var dengang Skov og har været det til i en ikke alt for fjærntliggende Tid; dog er mig intet bestemt oplyst om, hvornaar Skoven er blevet ryddet; muligvis er det allerede sket i *Svenskekrigene* 1644—45 eller 1657—59, da saa mange Gaarde og Skove gik op i Luer.

Danmark blev inddelt i Sogne under Kong Svend Estridsen (1047—76), og Vamdrup Sogn er vel ogsaa blevet til paa samme Tid. Muligvis har det ogsaa faaet en Kirke dengang, en lille Trækirke som de flesté andre Kirker i vort Land; men intet paaviseligt kan siges derom. Sognets nuværende Kirke er, mener sagkyndige, bygget noget efter Aar 1200. At den fik sin Beliggenhed dér, var jo ret betimeligt, — den kom til at ligge mellem Sognets to Byer og ved den gamle Herredsvej. }

Man maa undrés over, at to fattige Smaabyer kunde skaffe Midler til at faa bygget en saa anselig Landsbykirke, som endda havde et højt Taarn. Det har taget mange Aar at faa dette Værk fuldført; men solidt og godt er det blevet gjort.

Fra Middelalderen véd vi ellers saare lidt om Vamdrup Sogn. Vistnok ikke en eneste af Præsterne for Hjarup-Vamdrup Sogne véd man Navn paa. En Mindetavle i Kirken med Fortegnelse over Præsterne begynder i det mindste med Reformationstiden, og Wibergs Præstehistorie nævner heller ingen før.

Et Par historiske Meddelelser fra gammel Tid skal gives her.

Den ældste Gaard i Sognet er sikkert *Vamdrupgaard* eller *Vamthorp*, som den og Sognet tidligere kaldtes.

Naar *Vamdrupgaard* eller *Vamdrup Hovgaard* er opstaaet, vides intet bestemt om; men det har vel været omtrent samtidig med de andre Herresæder ved Grænsen mellem Nørre- og Sønderjylland: Fovslet, Drenderup, Estrup, Sønderskov og flere andre, muligvis omkring ved 1400, da de holstenske Grever stredes med Kongerne af Danmark om Besiddelsen af

Sønderjylland. Sandsynligvis har de nævnte Gaarde m. fl. a. fra først af staaet under Kronen og er senere af denne bleven bortgivne som Len eller solgte. Vist er det, at man først faar Kendskab til Ejerne i den sidste Halvdel af Aarhundredet.

At Vamdrupgaard var en *Hovgaard*, viser, at Bønderne har maattet yde Hovarbejde til den, hvad der da ogsaa fandt Sted endnu 1768. Gaarden var en befæstet Borg, som laa paa den gamle Voldplads i Haven med dens velbevarede Voldgrave. Pladsen, som nu er bevokset med Træer, maaler ca. 250 Meter i Omkreds. Naar den gamle Borg er nedbrudt og den ny Hovedbygning er opført, haves der ingen Efterretninger om.

Gaardens første Ejer synes at have været *Claus Rutze*, som 1460 beseglede til Vitterlighed med sin Slægtning Peder Knudsen Glambæk til Stubberup i Starup Sogn ved Kolding og skrives til Vamthorp 1473. Han var sikkert en Holstener og havde sit Navn fra Godset Russee ved Kiel. Hans Skjoldemærke var 2 Vædderhorn i Skjoldet og 3 Paafuglefjer paa Hjælmen. Noget nærmere om ham vides ikke.

Den næste Ejer, man kender, er *Ebbe Andersen Ulfeld*, som afstod Gaarden til Kong Hans; men nogle Aar efter kom den atter i privat Eje og tilhørte 1520 *Claus Johansen*, som allerede nogle faa Aar efter afstod den til *Diderik Høcken*, en Holstener, der havde tjent Hertug Frederik af Gottorp, den senere Konge Frederik I. fra 1502—12. Senere deltog han i Hyldingen 1523 og opkrævede Skat i Tørning Len (Haderslev Amt) 1524. Hans første Hustru var Anna Rantzau, den anden vist Anna Godskesdatter Holck. Hans Dødsaar kendes ikke.

Den næste Ejer, en Holstener ved Navn *Godske Rantzau*, var maaske en Svoger til Diderik Høcken. Han solgte *Lundsgaard* i Vester-Vamdrup til *Johan Høcken* 1533.

Godske Rantzau var født ca. 1501 og boede paa Nienhof i Holsten. Allerede 1521 var han Lensmand paa Nyborg, 1530—34 Amtmand i Haderslev, 1536—37 i Rendsborg, 1538—41 paa Tønderhus og 1546 paa Nordborg; han ledsagede Kongen til Tyskland 1538 og havde flere diplomatiske Hverv. Han ejede en Tid Vargaard i Hejls Sogn og døde 1564. Hustruen hed Margrethe Markvardsdatter Buchwald og døde s. A. som Manden. Saa fulgte Sønnen, vor navnkundige Hærfører *Daniel Rantzau*, der udkøbte sine Brødre af Vamdrupgaard, for, skriver han til Kongen: „Saaledes kunde jeg blive hos Eders Majestæt her i Riget, hvad der ellers vanskelig kunde lade sig gøre.“ Daniel Rantzau har dog vist aldrig boet paa Vamdrupgaard, da han i de 5 Aar, han ejede den, var med i den nordiske Syvaarskrig i Sverrig, hvor han faldt foran Varberg d. 11. November 1569. Da han var ugift, arvede hans Broder, *Peder Rantzau*, Gaarden og ejede den til 1579, da han mageskiftede den til Kronen med Trøjborg, som han havde haft i Forlening. Han var en betroet Mand baade hos Kong Frederik II. og Hertug Hans den ældre og døde d. 27. September 1602. Nu tilhørte den Kronen i en Aarrække; men 1651 var *Chr. Rantzau* Ejer. Han var tysk Rigsgreve, Overstatholder i Slesvig og Holsten, Kong Frederik III.s højtbetroede Mand († 1663).

1699 købte *Christian Claudi* Gaarden. Han var en Præstesøn fra Stepping, købte 1695 Estrup og 4 Aar efter Vamdrupgaard; han levede endnu 1714. Nu

kom Gaarden atter til Kronen og hørte til Kolding Rytterdistrikts Gods. Men fra 1772 kom den igen i privat Eje, idet den dette Aar skødedes til *Ida Hedevig Buchwald*, f. 1744, d. 1816; hun ejede Trøjborg efter sin første Mand Christian Frederik Moltke. 1773 solgte hun Vamdrupgaard til den tidligere Godsinspektør paa Trøjborg, Kancelliraad *Frederik Vilhelm Hansen*, som havde købt Østerbygaard ved Vamdrup 1772. I hans Tid var det, at alle Fæstegaarde i Vamdrup Sogn gik over til Selveje 1785. Han døde 1793, og *hans Enke* afhændede 1797 Vamdrupgaard og Østerbygaard til General *Ernst Frederik v. Düring*, en Hannoveraner, der var kommen her til Landet 1765; han døde 1809.

Sønnen, Generalmajor *Vilhelm v. Düring*, blev nu Ejer; han var f. 14. Juli 1782 og døde paa Vamdrupgaard 5. Septbr. 1860. Han og Hustruen *Martha von Düring*, f. Mortensen, f. $\frac{5}{12}$ 1778, d. $\frac{20}{7}$ 1861, ligger jordede paa Vamdrup Kirkegaard. Hans Søn, daværende Løjtnant, senere Ritmester *Ernst Frederik v. Düring*, mageskiftede nogle Aar efter Vamdrupgaard med Bjerndrupgaard, Syd for Grænsen. Denne Gaard ejedes af forhenværende *Apotheker Lassen*. Ritmester Düring ejede senere Damager ved Haderslev og døde d. 25. Maj 1890.

Apotheker Lassen mageskiftede Gaarden 1868 med en Gaard i Salling, tilhørende Proprietær *Funder*, som nu var Ejer til 1876, da Løjtnant *Vilhelm Trap* købte Gaarden. Han afstod den til Grosserer *Jacob Nielsen* 1889, og denne solgte den 1904 til *J. C. Jacobsen*, tidligere Ejer af Drenderupgaard. I hans Tid blev der solgt betydelige Arealer fra Vamdrupgaard. Efter ham fulgte *Steffen Viuf* og den nuværende Ejer *Jens Paulin*.

Til Gaarden hører nu 205 Tdr. Land foruden An-

del i Bønstrup Sø, men Arealet har været meget større og angives i Traps Beskrivelse af 1879 til 348 Tdr. Land med ca. 25 Tdr. Hartkorn.

En Vest for Gaarden liggende Mark paa ca. 30 Tdr. Land købte Løjtnant Düring i Tredserne af Gaardejer Hans Caspar Platz i Vester-Vamdrup for 114 Specier. Den samme Jordlod er atter bortsolgt for nogle faa Aar siden til Gaardejer Peter Bull.

Nord for Gaarden laa i gamle Dage en Skov, dels Ege-, dels Bøgeskov, hvoraf der nu kun er ubetydelige Rester tilbage.

I *ØsterVamdrup* har der ogsaa været en adelig Gaard; men der findes intet Spor af Volde og Grave. 1454 stiftede Kannik i Ribe *Jep Iversen Lange* nemlig „en ugentlig Procession“ for sin egen og sine Forældres Sjæle. Blandt de Gaarde, han i den Anledning skænkede Domkirken, var Gaarden i *Øster Vamdrup*. Hvor den har ligget, er ukendt. 1288 pantsatte en Adelsmand *Erik Nielsen* en Del Gaarde til Bispestolen i Ribe; deriblandt var en Gaard i *Bønstrup*, hvis Beliggenhed ligeledes er ukendt.

I Følge en Præste-Indberetning af 1690 fandtes dengang i Vamdrup Sogn 33 Gaarde, hvoraf 26 hørte under Koldinghus Amt, 3 $\frac{1}{2}$ (i Bastrup) under Haderslevhus og $\frac{1}{2}$ Gaard i Bastrup og 3 Gaarde i Holte under Østerby Ladegaard (*Østerbygaard*), som tilhørte Herskabet paa Trøjborg. Præstekaldets Anneksgaard i Vester-Vamdrup (M. P. Paulins Gaard) blev afbrændt 1659, men var 1690 opbygget med 3 Huse. Af denne Gaard havde Præsten altid nydt Tiende af alle 3 Kornmarker; desuden fik han Kvægtiende og Landgilde; men han mistede denne Indtægt, idet den blev udlagt til Rytterhold. Jorderne til Præstegaarden laa

delt i mange Stykker trindt om blandt Bøndernes Jord. Intet Inventarium fandtes i Gaarden. Til Præstekaldet hørte Brænde og fri Olden (til Fodring af Svin). Af Østerby Ladegaard gaves hverken Tiende eller Offer eller Fyldestgørelse paa nogen Maade.

De fleste Bønder i Vamdrup Sogn var saa fattige, at de ikke kunde drive deres Gaarde, og til Anneks-gaarden var der utilstrækkeligt af Hø og andet Foder.

Tæt ved Kirken var en lille Toft, kaldet „Degnens Toft“, hvorpaa der efter kongelig Bevilling af Kristian 4. skulde bygges et Degne- og Skolehus; men endnu 1690 fandtes intet opført. Af den lille Toft ydedes Skat til Koldinghus.

I Følge den førmtalte Mindetavle i Vamdrup Kirke over Sognets Præster var den første Præst efter Reformationen *Mikkel Kjeldsen*, den næste hans Søn *Daniel Mikkelsen* og den tredie dennes Søn *Simon Danielsen*. Noget nærmere om dem kendes ikke.

Den 4. hed *Lage* eller *Lauge Andersen Barsbøl*, der skal være kaldet til Embedet 1613; Dødsaaet er ubekendt. Derpaa fulgte *Poul Sørensen*, Søn af Sognepræst Søren Poulsen af Egtved og Hustru Mette Steffensdatter; han afgik som Præst 1659 og boede siden i Kolding.

Den 6. hed *Peder Jørgensen Viborg*. Tilnavnet havde han antaget efter sin Fødeby. Han blev gift med Formandens Enke og var Præst i Vamdrup fra 1659—64.

Jens Pedersen Velling var den 7. i Rækken, fra 1664—92. Hustruen hed Mette Pedersdatter Bering af Øster Snede. Af deres 15 Børn fulgte *Peder Jensen Bering* sin Fader i Embedet 1. August 1692. Han kaldte sig med sin Moders Slægtnavn *Bering* og var Student fra Kolding 1684. Hustruen hed Elisabeth

Magdalene Schrøder og døde 1761. Pastor Bering, der i 1740 var bleven Provst, var blind paa sine sidste Dage. Dødsaaret kendes ikke.

Jens Jakobsen Buch var født i Skodborg 1704 og Søn af Sognepræst Jakob Buch og Hustru Øllegaard Christensdatter Stuhr, fik 1732 Løfte paa Embedet efter Pastor Bering; g. m. Formandens Datter Elisabeth Magdalene Pedersdatter Bering. Kongen skænkede ham en Guldmedalje for hans virksomme Bestræbelser for at formaa Lodsejerne i Hjarup Sogn til at inddele og indgrøfte deres Jorder. Biskop Bloch siger om ham: „Prædiker vel, forestaar sine Ting vel, men er stundom noget egensindig, som ved andre Lejligheder er ommeldt“. Han døde 1759.

Frederik Christian Friis, 1759—1802; først g. m. Præstedatteren Sophie Dorothea Jørgensdatter Bang af Dejbjerg, død 1757. Derefter g. m. Margrethe Knudsdatter Storm af Egtved, ligeledes en Præstedatter, død 1780. Atter giftede Præsten sig, 18. Maj 1781, denne Gang med Maren Madsdatter Uhre. Om hende siger Præsten: „Hun stod mig bi i Nøden som en ærlig Pige, da Morderen Anders Olesen Aaret forhen, d. 12. Juli, vilde have myrdet mig i min Stue.“

Frands Nicolaj Lund, Kapellan her 1787, Sognepræst 1802—1812; født i Kolding. Han var gift to Gange; Navnet paa den første Hustru er ukendt; den anden hed Susanne Aaboe, f. 1772, d. 1831.

Jørgen Jørgensen, 1812—36; f. 1779 i Kolding, hvor Faderein var Købmand. Hustruen hed Cecilie Kathrine Worch, f. 1781, d. 1834. Det var Pastor Jørgensen, der havde saa mange Stridigheder med Degnen Oluf Hansen Lind, hvem det lykkedes ham at faa afsat.*

Henrik Carl Wilhelm Find, 1837—72; f. paa Vallø

* Se „Fra Ribe Amt“ 1905, Side 69 ff.

1784, Student 1804, Kandidat 1811, Kateket i Assens 1822. Hustruen hed Annette Margrethe Henriette Ungerland fra Aurich i Østfrisland, f. 1785, død 1869. Find var først Præst i Seest fra 1827—37. █

Ludvig Christian Find, 1872—76, den foregaaendes Søn, født 1816. Da Embedet deltes 1876, blev Pastor Find Sognepræst i Hjarup, medens Pastor *Johan Vilhelm Johnsen* (f. 1837, Kapellan pro loco i Taarnby paa Amager), senere Provst, kaldedes til Sognepræst i Vamdrup; han døde 1887.*

Hans Petersen Traustedt, 1887—94, nu Præst i Gaverslund.

Carl Johan Neergaard, 1895—1913, nu Præst i Skødstrup ved Aarhus.

H. J. F. C. Matthiesen, fra 1913.

(Fortsættes).

---

* Om ham se hans Hustrus (Ida, f. Jessens) Optegnelser („Mellem to Tidsaldre“ i Memoirer og Breve XXIII, Kbhvn. 1915).

Indskrifter fra gamle Bygninger i Ribe.

Af forhenv. Købmand C. N. Termansen, Ribe.

Som i andre jyske Byer, f. Eks. Aalborg, Randers og Kolding, har det ogsaa i gammel Tid været Skik i Ribe at anbringe Inskriptioner over Porte og Gadedøre. Ved Bindingsværksbygningerne benyttede man ret naturligt Porthamre og Løsholter til Indskrifterne, ved Murstensbygningerne var de udhuggede i Tavler af Sand- eller Kalksten, indsatte i Murfladerne. Den ældste bevarede Indskrift er fra 1529 og den yngste fra ca. 1700, saa Skikken ses at have strakt sig gennem ca. 200 Aar.

Ved de ældste er Indholdet al Tid bibelsk, som oftest taget af Davids Salmer eller Salomons Ordsprog, og R. Mejborg udtaler i „Gamle danske Hjem“ som en Formodning, at dette staar i Forbindelse med Paa budet i Mose Lov: „Du skal have mine Ord i dit Hjerte og for dine Øjne, du skal skrive dem paa dine Dørtræer og dine Porte“. Ligeledes er Sproget Latin. Men omkring Aaret 1600 sker der en Forandring baade med Indholdet og Sproget. De længere Inskriptioner bortfalder og erstattes med Bygherrens og hans Hustrus Navnechifre, Bomærker eller lignende, ofte adskilte ved Jesu kendte Monogram. Modersmaalet benyttes i Stedet for Latinen, og i Samklang med den ringe Indflydelse, tyske Elementer har haft her i Byen, vides kun Mogens Graves mange Tankeprog at have

været affattede paa Tysk og Plattysk, ellers er det Dansk, man har brugt til at udtrykke sine Følelser paa. Ved enkelte Murstensbygninger har man anvendt Murankerne til at danne Aarstal, et Sted i Forbindelse med et Bomærke, men uden Inskriptioner.

I det følgende vil der nærmere blive omtalt 17 Indskrifter, som enten er bevarede paa deres Plads eller havnede i Den antikvariske Samling i Ribe. Ved den store Ildebrand 1580, der ryddede saa grundigt op i de gamle Huse, er vel nok en Del af de ældste gaaet tabt, og senere har andre ved Husenes Ombygning haft samme Skæbne, men i det hele har der været Interesse for dem her i Byen, og adskillige er med Pietet omflyttede fra de ældre til de nye Bygninger, som har rejst sig paa de gamles Plads.

At der i de fleste Tilfælde har kunnet oplyses noget om Indskrifterne og de Personer, som har anbragt dem, skyldes først og fremmest Lector Peter Terpagers og Overlærer J. F. Kinchs Standardværker om Ribe og kun i mindre Grad egne Arkivundersøgelser.

For velvillig meddelte Oplysninger af Pantebøger og af Latinskolens Manuskriptsamling skylder jeg Borgmester Bruun og Adjunkt V. Bloch en forbindtlig Tak, lige som Kæmner J. O. Brandorffs interessante Afhandling om samme Emne fra Kolding har været bestemmende for Stoffets Ordning.

Nr. 1.

Døroverligger af Egetræ, 1,03 m lang og 23 cm bred.

CRISTUS VINCIT = „Christus sejrer“, adskilt ved et Vaaben bestaaende af en 7-oddet Stjerne i et Skjold

samt Aarstallet 1529, anbragt over Døren til Pastor Bangs Stiftelse, Matr.-Nr. 308, Skolegade, (gl. Nr. 173,

212). Vaabnet er Kannik Niels Torøkilsens. Han havde været baade Sekretær og Kapellan hos Kong Christian den anden, var bleven adlet 1520 og havde til Vaaben

faaet en hvid Stjerne med syv Spidser i et rødt Midterfelt. Kongen havde saavel i 1514 som i 1518 anbefalet ham til at nyde et Kanonikat ved Ribe Domkirke, hvilket han dog først fik i 1525. Han beboede sin Kannikerresidens overfor Domkirkens Vestfaçade, og Døroverliggeren er senere overført til en nyere Bygning paa samme Sted. Niels Torkilsen døde den 20de Juni 1553 og ligger begravet i Domkirken. Efter en Udtalelse i Trap er denne Døroverligger den næstældste sikkert daterede Rest af en Bindingsværksbygning i Danmark.

Nr. 2.

To Plader af Sandsten, 59 cm lange og 20 cm brede.

XPS. REGNAT.

XPS. VINCIT.

Christus regerer.

Christus sejrer.

Sidder over hver af de to Døre paa Byens Raadhus, Matr.-Nr. 322, Stenbogade, (gl. Nr. 184,224). Bygningen er opført i gotisk Stil med to Etager, Trappegavle, fladbuede Vinduer og to rigt profilerede Dørindfatninger, over hvis Spidsbuer Indskrifterne er anbragte. Den foran nævnte Kannik Niels Torkilsen antages at have bygget Hovedbygningen omkring 1528, da han fik Skøde paa Grunden. Ejendommen bestaar egentlig af 2 Huse, men opførte efter en fælles Plan til Gaden, saa at Forskelligheden kun ses fra Gaarden. Den søndre Gavl, som er fritstaaende, er smukkere udført end den nordlige, der for en Del dækkes af Naboejendommen. De to Huse var snart forenede under én Ejer og snart adskilte. Af kendte Mænd, som har boet der, kan nævnes Dr. Christen Bording, hvis Søn, Digteren Anders Bording, er født i den sydlige Del af Bygningen, og Raadmand Niels

Pedersen Terpager, Fader til Ribe Bys lærde Historiograf, Lector Peder Terpager. I Aaret 1708 købte Byen den anselige Bygning til Raadhus, da det gamle i Grønnegade maatte opgives paa Grund af Brøstfældighed. Samme Aar nedreves det gamle Raadhus, og i 1709 indrettedes det nye under Ledelse af den dygtige Kæmner Christen Andersen Snedicher til sit fremtidige Brug og med Anvendelse af en stor Del Materialier fra det nedbrudte. Ved Nytaarstid 1710 toges det nye Raadhus i Brug og har fungeret siden. Som midlertidigt Raadhus under Ombygningen havde Byen lejet salig Bagge Baggesens Arvingers Ejendom paa Mellemdammen (nu Cikoriefabrikken „Sønderjylland“).

Kæmner Christen Andersens Istandsættelse holdt sig til 1822, da Raadhuset maatte have en større Reparation, hvorved det fik det Udseende, som det havde indtil Professor Ambergs store Restavrering 1892—94.

Nr. 3.

Døroverligger af Egetræ, 1,10 m lang, 27 cm bred og 15 cm tyk.

AEDIFICAT - PIETAS - DESTRVIT - IMPIETAS - 1559

= Gudsfrygt bygger op, Ugudelighed rivér ned. Sad indtil 1906 paa sin oprindelige Plads over Døren i Gavlen paa Ejendommen Matr.-Nr. 303 (gl. Nr. 206, 216) paa Hjørnet af Sønderports- og Graabrødregade.

Bygningen var af Bindingsværk som saa mange andre Huse her i Byen fra samme Tid, to Etager høj, hvoraf den øverste til Gaden sprang noget frem for den nederste og hvilede paa Konsoller eller Knægte, hvorimod Stolperne til Gaarden var gennemløbende og i ét Stykke. Taget var højt og stejlt. Ved en senere Reparation var Huset moderniseret ved Fjernelse af Knægtene og ved at lægge et tykt Lag Kalkpuds over Murfladerne, men ved Nedbrydningen kom Taphullerne fra Knægtene i Bjælker og Stolper frem, og det viste sig, at der havde været pynteligt Mønstermurværk i Tavlerne af smaa, haardtbrændte, hollandske Klinker. Opbevares i Ribe antikvariske Samling, Invt.-Nr. 5597.

Nr. 4.

Døroverligger af Egetræ, 1 m 6 cm lang og 26 cm bred.

ANNO 1576, adskilt ved Byens Vaaben bestaaende af Domkirkens Vestfacade med det store Taarn og de tre Løver. Sidder paa den gamle Kapellanbolig, Matr.-Nr. 371 (gl. Nr. 259,279), Præstegade. Bygningen, der er af Bindingsværk, staar endnu som den opførtes i 1576 med Overliggeren paa sin Plads over Døren, kun er Vinduerne moderniserede. Bygningsmaaden er den samme som anført under Nr. 3. Huset er opført paa Kommunens Foranstaltning og 1579 overladt Kapellanerne ved Domkirken som Embedsbolig. Dens første Beboer, Mads Nielsen Vedel, døde af Pest allerede den 3. September samme Aar, Huset var taget i Brug. Domkirkens Kapellaner, fra 1803 tillige Sognepræster til Seem, vedblev at have Residens der indtil 1850, da Bygningen bortsolgtes ved Auktion for 1070

Rgd. og gik over i privat Eje. En af dens mest bekendte Beboere var Niels Lindberg, Fader til Bibeloversætteren Jacob Christian Lindberg, der blev født

i Ejendommen den 14. Januar 1797. Niels Lindbergs Navn træffes ofte i Byarkivets Akter, idet han paa en Maade gav gratis Retshjælp for ubemidlede og hyppig var Lavvæрге for Enker. Sammen med Apoteker Chri-

stian Eilschou findes Lindberg ofte i Opposition mod Byens Magistrat.

Nr. 5.

Brudstykke af en Døroverligger af Egetræ, 50 cm langt og 25 cm bredt.

I et Skjold staar Bogstaverne K. H. D. 1579.

Det kan formodes, at Bogstaverne betyder Karen Hans Datter, men det har ikke været muligt at finde noget til Oplysning.

Opbevares i den antikvariske Samling, Nr. 452.

Nr. 6.

Sandstensplade, 52 cm lang og 22 cm bred.

SOLI DEO GLORIA 1581 = Gud alene Æren.

Anbragt paa Bygningen Matr.-Nr. 452 b (gl. Nr. 336,357 b), beliggende paa Hjørnet af Storegade og Skibbroen. Fra en for nogle Aar siden foretagen Reparation vides, at den Del af Huset, hvorpaa Pladen med Indskriften sidder, er opført af Grundmur med smukke Profilsten omkring Vinduer og Døre; senere

er Bygningen gjort bredere ved en Tilbygning ud paa Skibbroen. Den gamle, grundmurede Del stod mod Vest i Forbindelse med en Bindingsværksbygning, hvis Façade betegnede den tidligere Huslinie mod Skibbroen. Fra denne Bygning haves tvende Konsoller eller Knægte, saa vidt vides de eneste her fra Byen bevarede med Figurfremstillinger. Paa den ene findes udskåret en Engel holdende et Skjold med Indskriften: TIME DEVM = Frygt Gud. Paa den anden er udskåret den store Christoffer med den blomstrende Stav i den ene Haand og i den anden holdende et Skjold med Indskriften: NOSCE TE IPSVM = Kend dig selv.

Begge Knægtene opbevares i den antikvariske Samling under Nr. 539 og Prøver af Profilstenene under Nr. 4197.

Nr. 7.

Døroverligger af Egetræ, 1,27 m lang og 18 cm bred.

AMOR MEVS DEVS MEVS. ANNO DOMINI 1587.
Min Kærlighed, min Gud.

Sidder over et Vindue, tidligere over Indgangsdøren, paa Matr.-Nr. 124 (gl. Nr. 98), Hjørnet af Sønderports- og Hundegade. Bygningen var oprindelig en af de sædvanlige 2-Etages Bindingsværksbygninger med fremspringende 2det Stokværk til Gaden og gennemgaaende Stolper til Gaarden samt Indgang i den mod Hovedgaden vendende Gavl. Underste Etage var tidligere erstattet med Grundmur, men øverste Etage ombyggedes først i 1866, og Knægtene, som da nedtoges, var forsynede med den her i Byen saa almindelige Skraarifling.

Nr. 8.

Døroverligger af Egetræ, 1,08 m lang og 22 cm bred.

DOMINVS DEVS. SOL ET SCVTVM 1597.

Indskriften er Begyndelsen til Davids 84. Salme, 12. Vers, og lyder paa Dansk: Den Herre Gud er Sol og Skjold. (I Professor Buhls Oversættelse: Ti Tinde og Skjold er Jahve).

Findes anbragt over et Vindue, tidligere over Indgangsdøren, paa Matr.-Nr. 212 (gl. Nr. 142,158), Hjørnet af Sønderports- og Puggaardsgade. Bygningen, der henhører til de i det foregaaende flere Gange omtalte 2-Etages Bindingsværksbygninger, staar endnu vel bevaret og er for nylig bleven befriet for et tykt Lag Kalkpuds, saa Tønneret staar bart med pynteligt Mønstermurværk i Tavlerne. Knægtene, som bærer øverste Etage og Tagskalkene, har den sædvanlige Skraarifling. Indtil for nogle faa Aar siden sad Indskriften over Husets Gadedør midt paa Gavlen mod Sønderportsgade. Paa hver Side af Døren fandtes en Karnap, som desværre senere har maattet vige for moderne Butiksvinduer. Til Gaarden er Stueetagen undermuret med Grundmur, men Stolperne synes ikke at have været gennemgaaende, hvilket ellers er almindeligt her.

Foruden den nævnte Hovedbygning bestod Ejendommen af to smaa Boder ud mod Puggaardsgade, hvilke senere er ombyggede og forsynede med en fælles Grundmur mod Gaden. Enten fra disse Boder eller fra Ombygninger i Hovedbygningen er tvende Døroverligger af Egetræ med Indskrifter bevaret. Paa den ene staar DEVS PROVIDEBIT. 1597. = Gud vil drage Omsorg for (dig). Paa den anden, der kun er

et Brudstykke, staar DEO CONFISVS NVNQVAM . . .
 = Stolende paa Gud aldrig . . . Begge sidstnævnte
 opbevares i den antikvariske Samling under Nr. 3381.

Saa længe Sønderportgade var den eneste Adgang
 fra Sønderjylland og en af Byens Hovedgader, an-
 vendtes den rummelige Ejendom ofte som Købmands-
 gaard. Til en Tid har der været drevet Tobaksspind-
 deri i en af Sidebygningerne.

Nr. 9.

Plade af Kalksten, 38 cm høj, 29 cm bred og 6 cm tyk.

LISBET DETLEFS DATER 1597.

SARA DETLEFS DATER 1602.

Imellem Navnene findes et Skjold med et Bo-
 mærke.

Lisbet og Sara Detlefsdatter er Døtre af Byfoged
 og Raadmand Detlef Hansen. I Aaret 1595 var han
 bleven gift med Sara Iversdatter Vandel, efter hvem
 den yngste af Døtrene altsaa er opnævnt. I sin Ung-
 dom havde Byfogden været af et noget hidsigt Tempe-
 rament, havde anfaldet Byens Vagt med draget Væрге
 og foretaget lignende Optøjer. Iøvrigt er han mest
 bekendt ved, at der den første Søndag i Advent 1630
 opdagedes nogle hemmelighedsfulde Tegn paa en Rude
 i hans Ejendom paa Mellemdammen (nuværende Matr.-
 Nr. 10, gl. Nr. 12,14), hvilke man tillagde overnaturlig
 Betydning og som endog gav Anledning til flere Præ-
 dikener og et Skrift af Biskop Jens Dynesen Jersin (Bi-
 skop i Ribe fra 1629—34). Man antog senere, at de
 mystiske Tegn fik deres Forklaring ved, at Vandet i
 den store Stormflod 1634 netop naaede op til det
 øverste af dette Vindue.

Lisbet og Sara havde en Broder Hans Detlefsen, som synes at have arvet noget af Faderens Hidsighed. Som ung havde han det Uheld at stikke en Pebling saa alvorligt, at denne afgik ved Døden. Han blev dog senere Byfoged ligesom Faderen og indehavde Stillingen ved sin Død 1657.

Om Søstrene vides intet, men de har rimeligvis ejet en Gaard i Sønderportsgade, hvorpaa Stenen med deres Navne og Fødselsaar har været anbragt. Den fandtes ved Kloakarbejde paa Matr.-Nr. 238 (gl. Nr. 160.176) og opbevares i den antikvariske Samling under Nr. 5272.

Nr. 10.

Tavle af Sandsten, 55 cm lang og 30 cm bred.

GVD STYR OG WEND
ALTING TIL EN GOD END.

H. I.
1604.

Anbragt i Porten til Matr.-Nr. 14 (gl. Nr. 17), Storgade. Bogstaverne betyder Raadmand Hans Jessen, og et Bomærke, som adskiller dem og nærmest ligner et latinsk S, hentyder formentlig til Tilnavnet Søhane, som Hans Jessen fik efter sin Bedrift i Nordsøen og siden optoges som fast Navn af hans Søannesøn.

Hans Jessens Levned er som bekendt helt eventyrligt, idet det i 1573 lykkedes ham at overmande nogle Sørøvere, der som Prisemandskab var satte om Bord i hans Skib, efter at dette var blevet kapret ved Vester Ems, og føre dem fangne her til Byen, hvor de en Tid sad arresterede tilligemed nogle andre Sørøvere, der havde vovet sig ind til Ballum for at sælge røvet Korn og var bleven grebne. Medens Sagen

behandlede, var en af Hans Jessens Fanger undvegen her fra Byen, men de fire tiloversblevne halshuggedes den 10. Oktober paa Tofterne udenfor Nørreport, og Hovederne sattes paa Stager paa Hovedengen ved Havnens Nordside. Foruden ovennævnte Tilnavn skaffede hans Daad ham stor Anseelse blandt Borgerskabet, saa han blev valgt til Raadmand 1578, og man ønskede ham til Borgmester 1602, hvilket dog ikke blev til noget. Derimod havde han den Ære i 1589 at staa Fadder til Lensmand Albert Friis' Datter Margrethe. Hans Død blev sørgelig, idet han døde den 12. December 1604 efter at være bleven mishandlet Aftenen forud af en af sin Svigerdatters Brødre, Hans Klyne. Retsforfølgningen var hurtig den Tid, og allerede den 22. December henrettedes Drabsmanden.

Hvor vidt Hans Jessen er naaet at komme til at bo i ovennævnte Ejendom, kan være tvivlsomt. Kinch anfører ham kun som Ejer først af en Gaard i Grønnegade, senere af en paa Mellemdammen. I en af Byens gamle Jordebøger staar anført i Anledning af Damskifternes Vedligeholdelse Maren Caspers og Mads Dauris' Hussted paa Storegaden, som Salig Hans Jessen bygde, siden Christoffer Kjeldsen og saa Johan Radtleff iboede, hvilket ogsaa kan tyde paa, at Døden har overrasket Hans Jessen, inden han er naaet til at flytte over i sin nye Bygning, der er opført i samme Aar, han døde.

Af Ejendommens senere Skæbne skal følgende anføres. Johan Radtleff var lige som Mogens Grave, der nedenfor skal omtales, en Westphaler, der for Øxenhandelens Skyld havde nedsat sig her i Byen og var bleven Raadmand. I 1659 var han død af Pest og efterlod sin Ejendom paa Storegaden til Mogens

og Johan Kniper, begge bosiddende i Hamborg. Da ingen af Arvingerne ønskede at flytte til Ribe, blev Gaarden 1661 solgt til Kongelig Majestæts Tolder i Ribe, Maturin Dupont, til en Toldbod. Hidtil synes man at have hjulpet sig med Vejerboden ved Kranen paa Skibbroen som Toldlokale. Den nuværende Toldbod, opført ca. 1838, bestaar foruden af Johan Radtleffs ovennævnte Ejendom af Pladsen, hvorpaa Kongens Mølle eller Overmøllen, ødelagt af Vandflod 1696, stod samt et Stykke Grund langs Aaen, som Kommunen ejede, og hvoraf der i mange Aar svaredes en Afgift til Kæmnerkassen.

Nr. 11.

Døroverligger af Sandsten, 1,45 m lang, 35 cm bred og 9 cm tyk.

HERRENS NAFFN ER IT FAST
SLAAT DEN RETFÆRDIG LØBER DIT
OC BLIFFVER BESKERMET.

PROFARB. 10.

Indskriften er taget af Salomons Ordsprog, 18. Kap., 10. Vers, og lyder paa Nutids Dansk efter Professor Buhls Oversættelse saaledes: Jahves Navn er et kraftigt Taarn, derhen tyer den retfærdige og frelles. Til hver Side af Inskriptionen findes et Vaabenskjold med Bogstaverne M. G. og L. G. samt Aars-tallet 1607. Paa det ene Skjold er Bogstaverne adskilte ved et Bomærke, paa det andet ved Jesu kendte Monogram. Bogstaverne betyder Mogens Grave og Gunder Lambertsdatter. Mogens eller rettere Magnus Grave var en Westphaler, der, ligesom den ovenfor nævnte Johan Radtleff, var kommen til Danmark for

den indbringende Studehandels Skyld. Han havde først forsøgt sig i Ringkøbingegnen, men slog sig senere til Ro her i Ribe, hvor han fik Borgerskab 1598 og blev efterhaanden en af Byens største Skatteydere og Raadmand. Kort efter at have taget Bopæl her blev han gift med Gunder Lambertsdatter, Datter af Raadmand Lambert Ibsen. Ved sit Giftermaal kom han ikke alene i Besiddelse af nogen Formue, men blev samtidig beslægtet med flere af Byens rige Patricierfamilier, hvorved han fik et Rygstød, som han synes at have skønnet paa sit Liv igennem. Mogens Grave maa have haft en Svaghed for Inskriptioner, thi der kendes efter Terpagers og Galthens Optegnelser ikke mindre end fem foruden ovennævnte, og paa dem alle anbragte han stedse sin Hustrus Navnechifre ved Siden af sine egne. Han døde 1635, og hans Hustru 1644. Foruden en Lysarm i Domkirken findes endnu et af ham og Hustru stiftet Legat for Husarme, hvis Renter uddeles hvert Aar omkring Sct. Thomæ Dag sammen med andre under Fattigvæsenet hørende Legater.

Den ovenfor beskrevne Sten fandtes ved Omlægningen af Trappestenene udfor Gadedøren til Matr.-Nr. 411, Torvet, men maa, da Konsul Fr. Kolvig i sin Tid ombyggede Gaarden Matr.-Nr. 466 (gl. Nr. 348, 371) paa Mellemdammen, være bortsolgt derfra. Denne Bygning havde Mogens Grave nemlig opført fra Grunden af og beboet, indtil han i 1616 købte den nuværende gamle Sparekasses Grund i Sortebrødre-gade. Portalen har været anselig; foruden Overliggeren og tvende udhugne Sandstens Knægte, som opbevares i den antikvariske Samling under Nr. 5826, har den bestaaet af to bærende Sandstensfigurer,

hvilke er havnede paa Gaarden Abbedskjær i Hygum Sogn.

Nr. 12.

Brudstykke af en Døroverligger af Sandsten, 78 cm langt, 46 cm bredt og 8 cm tykt.

Forsiden optages af en Kristusfigur, 34 cm høj, med dobbelt Straaleglorie om Hovedet og med den ene Haand opløftet til Velsignelse og Rigsæblet i den

anden. Ved Siden af Figuren en riflet Søjle. Under Figuren staar ANNO, men selve Tallet er borte, det kan dog formentlig antages at have været mellem 1600 og 1625. Stenen er funden ved Byggearbejder paa Matr.-Nr. 12 (gl. Nr. 15), Mellemdammen, paa det Sted, hvor Byens første Apotek var beliggende. Grundlæggeren af Apoteket hed Johan Pouch. Han fik 1612 Privilegium paa at drive et Apotek her i Staden, og Eneretten omfattede ikke alene Medicinalvarer, men ogsaa en stor Del andre Ting, som efter Nutids Betegnelse nærmest maatte kaldes Delikatessevarer. Pouch

var to Gange gift; hans første Hustru var beslægtet med Sognepræsten ved Sct. Catharinæ Kirke og hed Anne Hansdatter og døde 14. August 1618, altsaa omtrent ved den Tid, Stenen kan formodes at være opsat. Apotekeren blev Raadmand 1639 og døde under Pesten 1659. Han efterlod sig flere Børn, hvoraf Dr. Ludvig Pouch, Kannik og residerende Medicus — en Tid Ejer af Taarnborg — er den bekendteste.

Samme Aar Apoteker Johan Pouch døde, havde han en Strid med Borgmestre og Raad angaaende Skellet mellem en bag hans Ejendom beliggende Holm og en Byen tilhørende Færdingsti, der fra Mellemdammen førte ned til nogen Opgrøde i Aaen, hvilken Byen tilegnede sig. Der udmeldtes et Syn af 6 Dannemænd, som den 16. Maj 1659 afholdt et Aastedsmøde i Overværelse af Byens Kæmner, Hans Vilslev. Synsmændene bevidnede, at Johan Apoteker har ladet opkaste en Grøft mellem sin Holm og Byens Færdingsti udenfor sine egne Enemærker paa Byens Jord fra Andres Verlohrens Have og Vester paa, ongefær i Længden 97 Skar og i Bredden ind paa Byens Jord og Færdingsti ca. $1\frac{1}{2}$ Alen. Ligeledes har han ladet sætte Vesten ved samme Grøft Egestaver til et Gærde, som ligeledes stod ind paa Byens Grund, og befandtes derhos, at fornævnte Byens Vej og Færdingsti var i den ene Ende ved fornævnte Andres Verlohrens Have 4 Skar bred og neppelig i den vestre Ende 1 Skar bred, hvilket tyktes Synsmændene underligt at være.

Magistraten forlangte Apotekerens Erklæring, om han enten vilde samme Grøft og Lukkelse efterslette og efterkaste, Byens Færdingsti uden Forklejning, eller

ved lovlig Proces at staa til Rette. Ved Apotekerens Død synes Sagen at være bortfalden.

Stenen opbevares i den antikvariske Samling under Nr. 5850.

Nr. 13.

Plade af Kalksten, 52 cm høj og 37 cm bred.

Sidder nu paa Bagmuren af Huset Matr.-Nr. 356 (gl. Nr. 243,262), Korsbrødregade, men var, forinden Ejendommen ombyggedes, anbragt til Gaden.

Langs Stenens Sider findes korinthiske Pilastre, hvilende paa Fodstykker med Løvemasker. Foroven under en Rundbue svæver en Engel holdende et Skjold, hvori et Bomærke og Bogstaverne M. L. D. samt Aarstallet 1647. Det har ikke været muligt bestemt at oplyse Bogstavernes Betydning, men rimeligvis betyder de Marine Laurids Datter, formentlig Datter af Skolemester Ægidius Lauridsen ved Domsolen. Da Grundtaksten af 1682 affattedes, stod en anden af Skolemesterens Børn, nemlig Hr. Ægidius Laugesen, Sognepræst i Brøns, som Ejer af Huset.

Nr. 14.

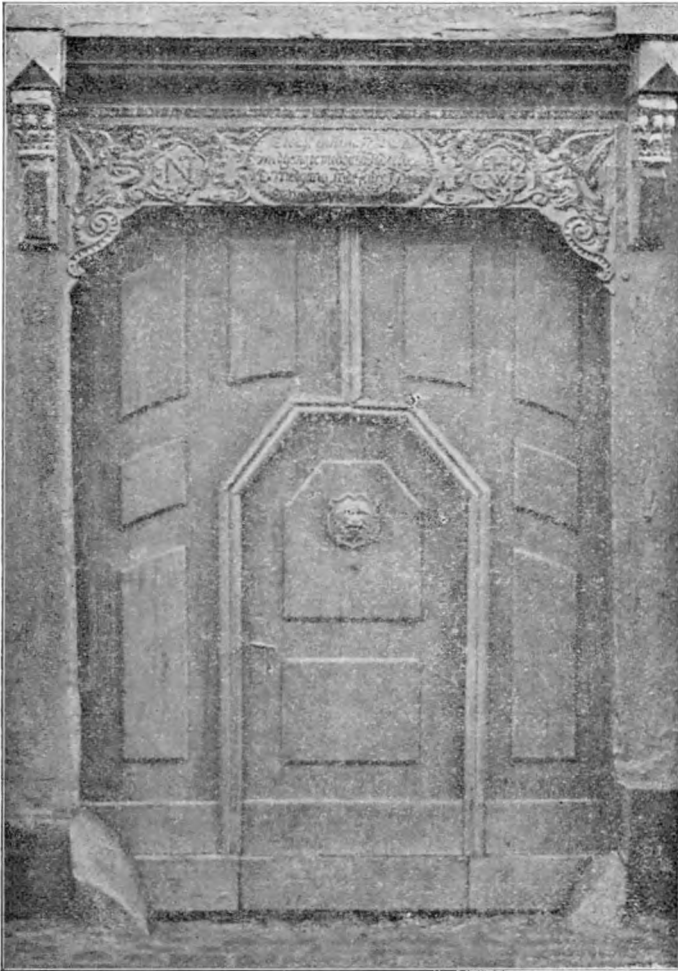
Portoverligger af Egetræ, 2,20 m lang og 18 cm bred.

Anbragt over en Port paa Ejendommen Matr.-Nr. 400 (gl. Nr. 286,308), Grønnegade. Paa Forsiden staar ANNO 1666 adskilt ved et Skjold, hvori Bogstaverne M. P. med et Bomærke imellem. Skjoldet er 24 cm højt og 18 cm bredt, og Bogstaverne betyder Mads Pedersen, som efter Grundtaksten af 1682 ejede Bygningen, hvis Grund og Tilliggende den Gang gik helt igennem ud til Præstegade.

Nr. 15.

Portal af Egetræ, 2,02 m lang og 34 cm bred.

Anbragt paa Matr.-Nr. 11 (gl. Nr. 13), Mellemdammen. Midt paa Overliggeren findes følgende Inskrip-

tion (af Salmedigteren, Biskop Anders Chr. Arrebo, † 1637):

En Christnis hus er Viet saa
 Medgang oc modgang Ind oc udgaa.
 Er Medgang Inde fahr I Mag,
 Er Modgang Inde Et forsag.

Paa hver Side af Indskriften holder en Engel et Skjold. I det ene staar $\bar{N}$, i det andet $\bar{E}$. H. D. [N. T.] W.

Bogstaverne betyder Niels Pedersen Terpager og hans anden Hustru Else Hansdatter Wandel. Paa Porten findes en Dørhammer i Form af en Løve­maske med Aarstallet 1671, hvilket formentlig angiver Aarstallet for Façadens Ombygning. Denne er nemlig yngre end den øvrige Del af Ejendommen, der svarer til de andre gamle Bindingsværkshuse her i Byen med spærsmykkede Knægte, og har ved sine korinthisk formede Knægthoveder et vist fremmedartet Udseende.

Niels Pedersen Terpager var Raadmand og i sit første Ægteskab med Maren Rasmusdatter Harbo Fader til Ribe Bys kendte Historiograf Peder Terpager. Foruden ovennævnte Ejendom havde han ejet Byens nuværende Raadhus, hvilket hans Datter Anne Terp­ager, Salig Niels Knudsens, solgte til Byen 1708, og hvoraf Restkøbesummen udbetaltes den 6. November 1710.

Sammen med den anselige Naboejendom mod Vest, der ligeledes er af Bindingsværk, danner Bagsiden af Terpagers Ejendom paa Mellemdammen et meget ma­lerisk Gaardparti, vel nok det bedst bevarede fra Bin­dingsværksbygningernes Glansperiode her i Byen.

Nr. 16.

Portoverligger af Egetræ, 2,67 m lang og 22 cm bred.

Anbragt over Porten mod Sortebrødregade til Ejendommen Matr.-Nr. 15 (gl. Nr. 18), Storegade. Midt paa staar ANNO 1681, adskilt ved Jesu Monogram. Til hver Side et Skjold. I det ene findes et Bomærke dannet af Bogstaverne I. L. B., i det andet S. P. W. Bogstaverne betyder Jens Lauridsen Baggese og hans Hustru Susanne Pedersdatter Wedel. Ægteparrets nu forsvundne Gravsten i Ribe Domkirke gav ifølge Terp-ager følgende biografiske Oplysninger: „Under denne Sten hviler udi Herren den Høiyagtbare og Velvise Mand Jens Lauridsen Baggese, Raadmand og fornemme Handelsmand i 22 Aar, født af de ældgamle

Baggesønner her udi Ribe den 19. November 1650, hensov den 10. Marts 1702 i hans Alders 52 Aar. Med sin kære Hustru, den Hæderbaarne og Dydædle Matrone Susanne Pedersdatter Vedel, født i Reisby Præstegaard den 4. April 1656.“

Af Kæmnerregnskaberne ses, at Jens Lauridsen foruden sin Krambod, hvor f. Eks. Tøjet til Byens Tjeneres Frakker købtes, tillige handlede med Grovvarer, saasom Tømmer, Kalk og Jærn, hvilke han delvis lagrede ved sin Stald udenfor Nørreporten. Ogsaa i den indbringende Øksenhandel tog han Del og udskibede f. Eks. i 1700 64 Stk., rimeligvis til Holland. Sin Grund havde han forøget mod Syd ved af Byen at købe en nedlagt Færdingsti, der tidligere fra Sorte-

brødregade havde ført ned til Byens offentlige Mags-
hus. Det under Nr. 10 anførte, Kommunen tilhørende
Grundstykke, nu indlagt under Toldbodens Grund, er
den tidligere Adgang fra Storegade til samme Hus.
Færdingstien betalte han til Byens Pengemester den
17/6 1700 med 10 Rgd.

Efter at Jens Lauridsen var død, fortsatte hans
Enke Forretningen. Hun træffes ofte i Regnskaberne
som Susanne Salig Jens Lauridsens og var velhavende,
saaledes at hun i 1703, da Byen var i Knibe for at
skaffe en Kapital, der var bleven opsagt i Flensborg,
kunde laane Kæmnerkassen 1200 Rgd. Hun døde 1721.

Den af Jens Lauridsen Baggesen opførte Køb-
mandsgaard staar endnu, kun er Façaden til Store-
gade erstattet med Grundmur og første Sal forhøjet;
men den gamle, hyggelige Gaardsplads er endnu tilbage.

Efter i en Aarrække tilfældig at have været Bolig
for Ribe Stiftsfysici solgtes Ejendommen ved Auktion
den 30/6 1828 efter Justitsraad Hoff Hansen til Fysi-
katet som fast Embedsbolig, men allerede 30/6 1834
gik den over i privat Eje, hvortil det kongelige danske
Kancelli under 8. Februar s. A. havde meddelt Til-
ladelse.

Nr. 17.

Dørindfatning af Egetræ, 129 cm lang, 50 cm høj og
3 cm tyk.

HAABE PAA HERREN OG GIØR GODT.
BLIF I LANDET OG NÆRE DIG REDELIG.
FORLYST DIG I HERREN. HAND SKAL GIFVE
DIG HWAD DIT HIERTE BEGERER.
BEFAL HERREN DINE WEIE OG HAABE
PAA HANNEM
HAND SKAL WEL GIØRE DET.

MEMENTO

MORI.

Portalen eller Indfatningen har tidligere været anbragt over en Dør paa Matr.-Nr. 127 (gl. Nr. 102), Hjørnet af Sønderports- og Bispegade. Forneden er den halvrund, udskaaret med et Timeglas ved den ene og et Dødningehoved ved den anden Side.

Indskriften, der er taget af Davids Salmer 37, 3—5 Vers, lyder i Professor Buhls Oversættelse:

Stol paa Jahve og gør det gode, bo i Landet og læg Vind paa Troskab,

Da glæder du dig over Jahve, han opfylder dit Hjertes Begær.

Læg din Sag paa Jahve og forlad dig paa ham, han vil lade det ske.

Egepladen er rimeligvis opsat omkring Aaret 1700 af Magister Jørgen Lauridsen Fog, der var Sognepræst ved Sct. Catharinæ Kirke fra 1659—1710, altsaa i 51 Aar. Fra 1692 var hans Søn, Magister Laurids Jørgensen Fog, Hjelpepræst hos sin Fader, og den gamle Præst har da formentlig trukket sig tilbage til den ovennævnte Ejendom, der ligger skraas overfor Sct. Catharinæ Præstegaard, og som han allerede ejede en Del Aar i Forvejen. Af Pengemesterregnskabet for 1703 ses han at have nægtet at betale Konsumtions Restance fra 1698, hvoraf den ene Halvdel var lignet paa Næring og den anden Halvdel paa Ejendom, med den Begrundelse, at han alene tidligere havde betalt af sine Ejendomme og Huse, medens de andre Gejstlige havde været frie. Ejendommene maa have været Holmeskifter, thi i 1704 havde han, ligesom andre Ribe Borgere, 2 Slagtenød til Efteraarsgræsning paa Holmene.

Et Digt paa Fogs Epitafium i Sct. Catharinæ Kirke

giver gode personalhistoriske Oplysninger om ham og hans Familie, og anføres derfor her:

Magister Jørgen Larsøn Fogs livløse Legom giemmes
Under hans egen Skriftestoel, hvis priis bør icke glemmes,
Som holdtes til fra Ungdom op at være Herrens tolck,
Og føre frem Guds Villie for hans udvalde Folk.

Tre Aar hand rejste uden Lands sig vidre at forfremme,
Sin Lærdoms Gaver lood han se for lærde Læge hjemme;
Magister Grad med Ære tog paa vort Academie,
Bekom og i Beleyringen for Troskab Renomie.

Et og halftredsindstive Aar som Sognepræst han tiente,
For Provste og i tredive Aar ham Herreds Brødre kiendte;
Udi Capitelet han sad ved fem og tive Aar:
Hans Navn hos de Retdømmende i Æreminde staar.

Den Salig Magdalene Foss, Magister Davids Daatter
Hans Hustru var i atten Aar, saa døde hun, og atter
Her levet med Elisabeth af Tilnavn Heggelund
I ni og tive samfuld Aar fornøjlig, frisk og sund.

Den første fødte otte Børn, de fir i Glæden svæver;
Den sidste havde tu ved ham, men Sønnen ene lever.
Ni og halvfjerdsindstive Aar hand vandrede med Gud,
Fra ævig Fryd hans Salig Sjæl kan aldrig stødes ud.

Pladen opbevares i den antikvariske Sæmpling under Nr. 507.

Paa enkelte andre Bygninger findes kun anbragt Aarstal uden anden Inskription. Hjørnebygningen mellem Torvet og Storegade, Matr.-Nr. 43 (gl. Nr. 41), bærer Aarstallet 1581 og længere henne mod Syd paa samme Façade et Bomærke, sammensat af Bogstaverne L. T., hvilket betyder Laurids Thøgersen, der først var Raadmand og senere Borgmester fra 1584 og til sin

Død 1594. Bygningen, der er opført efter den store Ildebrand 1580, som hærgede den Del af Byen, synes egentlig at have været to Huse, men med fælles Façade til Torvet i Lighed med, hvad der har fundet Sted ved Byens nuværende Raadhus (se under Nr. 2). Af de fra Tid til anden ved Hjørneejendommen foretagne Reparationer vides det, at den har været en solid og pyntelig Murstensbygning med Kælder, Stueetage og første Sal og med Vinduer og Døre indrammede af sirlige Formsten, hvoraf Prøver opbevares i den antikvariske Samling under Nr. 4513. Sammen med nogle andre Ejendomme i Storegade havde den fælles Udkørsel til Sortebrødregade, medens den Del af Huset, der bærer Laurids Thøgersens Bomærke, havde Port ud til Peder Dovns Slippe. Omkring 1680 boede Apoteker Tobias Franck i Hjørnehuset. • Han var gift med Lene Pouch, en Datter af Byens første Apoteker Johan Pouch (se under Nr. 12). De to Ejendomme har snart været forenede under én Ejer og snart skilte. Fra ca. 1800 har de været benyttede samlede til Gæstgiveri, nu under Navn af „Hotel Dagmar“.

Paa Huset Matr.-Nr. 447 (gl. Nr. 321,343) Torvet eller rettere Storegade, staar med store Jærntal 1634. Bygningen er af Grundmur to Etager høj, og den gamle Rødstensfaçade faar ved Tandsnitsgesimsen under Taget, de fladbuede Vinduer paa første Sal og Profillisten med de store Tal mellem Etagerne et karakteristisk Udseende; kun er Stueetagen forstyrret ved Indsættelsen af store Butiksruder. Bygningen er opført paa en Restparcel af en større Grund, hvorom det i en af Byens gamle Jordebøger hedder: „Henning Guldsmeds Hus paa Storegade, som afbrændte 1580,

blev købt til Byen, som nu Tingslippen er." Denne Slippe anlagdes for at lette Adgangen fra Byens Centrum til Tingpladsen, der var beliggende bag Raadhuset i Grønnegade.

Paa en lille Ejendom, Sviegade Nr. 223 (gl. Nr. 151,167), staar udskaaret i en Bjælke over det sydligste Vindue: Anno 1688. Huset, som er opført paa en Parcel af en større Ejendom, der ved Taksationsforretningen 1682 tilhørte Niels Pedersen Bagmand, er et typisk Eksempel paa et tarveligt Bindingsværkshus fra ca. 1700 med en Stue med Alkovesenge til Gaden. Køkken og Plads for den til Familiens Underhold uundværlige Ko til Gaarden. Ret rigelig Loftsplads, med Springbjælker, til Opbevaring af Koens Vinterfoder.

Den gamle Købmandsgaard Matr.-Nr. 41 (gl. Nr. 39) Hjørnet af Store- og Sortebrødregade, bærer Aars-tallet 1697 paa Skraastiverne under Porthammeren. Ejendommen, der baade af Udseende og Historie ligner den under Nr. 16 beskrevne, bestod oprindeligt af flere mindre Grunde, der senere blev samlede under ét. Hjørneejendommen var et Hus for sig, og mod Storegade laa to smaa Huse, hvilke havde tilhørt Borgmester Anders Svane (Borgmester fra 1647—57). Ved Grundtakstens Udfærdigelse 1682 boede Borgmesterens Enke Else Johansdatter Pouch endnu i det ene af Husene, der omtales som værende gamle og forfaldne. Alle tre Huse havde fælles Udkørsel med Port til Sortebrødregade. Efter Borgmesterenkens Død 1685 synes Ejeren af Hjørnebygningen, Handelsmand Niels Knudsen, at have samlet det hele paa sin Haand og opbygget Façaderne af pynteligt Bindingsværk. Hans Bygning med Karnap og maleriske Udskæringer stod

urørt til 1880, da Façaden maatte vige for Grundmur. Af det udskaarne Bindingsværk opbevares flere karakteristiske Stykker i den antikvariske Samling under Nr. 554. Niels Knudsen var en anset Borger, der foruden anden Handel ogsaa drev Øksenhandel. I Aaret 1700 udførte han søværts fra Ribe 136 Stude, rimeligvis til Holland.

Iøvrigt giver hans Gravsten i Domkirken følgende Oplysninger om ham:

„Her under i Herren hviler Vel-agtbare Niels Knudsen, fornemme Handelsmand her i Ribe i 31 Aar, hensov d. 19. Aug. 1706 i hans Alders 61 Aar. Hos hannem her under sover hans første Hustru, Dydig Matrone, Margrete Las Daatter, Salig Hans Andersen Mahlers Enke. Med Niels Knudsen hun i 28 Aars Ægteskab allede 3 Børn: hun døde A. 1702 d. 11. Febr., Alders 70 Aar. Saa oc hans anden Hustru, Dydig Matrone Anne Niels Daatter Terpager, hand levede med hende 2 og et halft Aar, velsignede af Gud med 2 Børn. Hun døde 1712 d. 3 Octob., Alders 41 Aar.

Glæde dennem Gud i Himmerige.“

Som bekendt laa den gamle Latinskole paa Hjørnet af Skolegade og Grydergade, Matr.-Nr. 309 (gl. Nr. 174,213). En Del af de ældre Bygninger er bevarede. Fløjen mod Skolegade er den yngste og bærer over den tidligere Hovedindgang en Sandstensplade, 79 cm høj og 72 cm bred, med Frederik den Fjerdes kronede Navnechifre og Aarstallet 1720. Den lange Façades Ensformighed brydes ved en Kvist, og i dennes Gavlspids har man benyttet det samme Motiv til et pynteligt Muranker. Bygningen tilhører den gamle Sparekasse og anvendes nu til Friboliger. Paa

Direktionens Foranstaltning er baade paa Plade og paa Muranker den gamle Maling og Forgyltning oprisket, hvorved Façaden har faaet et højst tiltalende Udseende:

Skikken at anbringe Inskriptioner af gudeligt Indhold synes at have bredt sig fra Byen ud paa Landet. Saaledes opbevares i den antikvariske Samling under Nr. 24 en udskaaren Egeplanke med følgende Indskrift: AVXILIVM MEVM A DOMINO 1611 (Min Hjælp kommer fra Herren), stammende fra Proprietær Tranbergs gamle Gaard i Nør Farup, hvor Planken var anbragt over den aabne Skorsten. Under Nr. 5607 opbevares et langt Baand af Fyrretræ med Indskrift: I NAFN GVD FADER OG SØN OG HELLIG AAND. 1615, tidligere benyttet som Gesims over to Alkovesenge i en gammel Gaard i Tjæreborg.

Ogsaa udskaarne Portaler uden Inskriptioner har været i Brug; saaledes findes i den antikvariske Samling under Nr. 5637 nedenfor afbildede Dørindfatning, stammende fra Ejendommen Matr.-Nr. 3, Nederdammen.

Litteratur:

Peder Terpager: Inscriptiones Ripenses. Hafniæ 1702. Samme: Appendix inscriptionum Ripensium. Hafniæ 1714. — *J. Kinch*: Ribe Bys Historie og Beskrivelse I.—II. 1869 og 1884. — *D. H. Wulff*: Indskrifter paa gamle Huse i Aalborg. Samlinger til Jydsk Historie og Topografi I. Bind 1866—67. — *Johan Rohde*: Gamle Gaarde i Randers. Samlinger etc. 1880—81. — *J. O. Brandorff*: Indskrifter fra gamle Huse i Kolding. Vejle-Amts Aarbog 1908. — *R. Mejborg*: Gamle danske Hjem 1888.

Utrykte Kilder:

Ekstrakt af Ribe Byes Kæmnerregnskaber 1700—10 i Ribe Byarkiv.

Alslev og Hostrup Kirker.

Af Lærer H. P. H. Novrup, Alslev.

(Slutning).

Præstegaarden i Alslev.

De første Beretninger om Alslev Præstegaard oplyser, at Præsten Peder Hansen, der døde 1622, efterlod sin Eftermand en ganske forfalden og ruineret Præstegaard. Denne ruinerede Præstegaard er der Grund til at antage at maatte være de Bygninger, som stod, da Præsten Lambert Mortensen flyttede til Alslev omkring ved 1560. Peder Hansens Eftermand, Oluf Jørgensen Riiber, lod saa Gaarden ombygge og Salshuset ganske af ny opbygge. Præsten havde en Broder i Norge, som fik i Kommission at skaffe nyt Tømmer, der blev hugget og sammenføjet i Norge, hvorefter det blev hjemført. Disse Bygninger er alt-saa opført kort efter 1622 og er nok de samme, som Præsten Rasmus Sejersen omtaler i sin Beretning om Præstekaldet, og som staar til 1754. Da opførtes af nyt 10 Fag Vesterhus med Vognport, og 1757 og 1764 blev Salshuset, der bestod af 23 Fag „repareret og undersat og indrettet“. I 1758 byggedes af nyt 13 Fag Østerhus til Køer, Faar og Heste samt Hølade tilligemed et Skur til Svin. Endvidere var der 20 Fag Lade med Port. Præsten Abraham Jessen giver foruden disse Oplysninger om Bygningerne adskillige om Jorderne, hvoraf nogle medtages her.

1722 har „Alslev Bymænd til Byens Gavn og Bed-

ste afdelt" 3 Tægter i 4 Tægter, nemlig Vilslev-Høy-Tægte, Lergrav-Tægte og Mølle-Tægten; den ny Tægte fik Navnet Heeagger-Tægte, ligesom de i 1721 havde indtaget en ny Havremærsk, hvori Præstegaarden ogsaa fik sin Anpart. Senere udskiftede Bønderne noget Hede ud ad Tulsmark, „hvoraf Præstegaardens Andel til Datum ligger ubrugt, da jeg har anset det ikke Umage og Bekostning værd at bryde og saa lang Vej Gødskningen at udføre.“ (Dette Hedeskifte ligger den Dag i Dag ubrugt). „Præstegaardens Enge er 8 Stk. i Alslev Mærsk, 9 Stk. i Veggerne, 1 Eng kaldet „Skiden Eng“ Øst for Alslev Bro, 1 Stk. i Lastholm, 1 Eng Dronning-Sviig, 1 Stk. ved Toftnæs Side, 3 Stk. i Østerenge ved Møllen samt 1 Hauge Østen for Nielses Eng.“ 1758 lod Præsten denne Enghauge indhegne og opgrøfte, den kaldtes ogsaa Præstens Kalvhauge. „Jorden er ringe, men den kan maaske forbedres.“ Den saakaldte „Skiden Eng“ var blød og gav „saare liden Afgrøde“, hvorfor Præsten lod grave dybe Grøfter om den. Det viste sig nemlig, at der fandtes Klynejord der, og Præsten fik saaledes i nogle Aar adskillige Læs Klyne af disse Grøfter. Præsten Oluf Christensen Toft lod Engene i Mærskens og Veggerne mærke med Mærket $\int$, ligesom han ogsaa skal have været den første, „der har ladet indkaste Eng-Haugen og Vegger Haugen, der bestaar af 2de Agre, der bruges til Haure-Sæd, og ellers at tyre Bester paa.“ Paa Markerne kan saas 5—7 Td. Byg, 11—13 Td. Rug; „Haure kan saas, ligesom Haure-Mærskens er til, fra 3 til 6 Td. Boghvede saas ikke her uden i Tilfælde, man haver Mangel paa Gødskning. Marken er ellers skarp og tyndbørig, men giver ren Korn.“ Der avledes 40 à 50 Læs Hø.

Pastor Overgaard (1827—33) lod mange Træer plante i Præstegaardshaven, baade Frugttræer, Hasseler, Pile og Popler, og Pastor Feilberg tog straks i 1834 fat paa Forbedring af Haven, særlig den søndre Del, som var meget blød og fugtig, ved vandafledende Grøfter. 1835 fortsatte han med at plante 5 Rader Popler mod Vest, 6 Æbletræer (2 Vinter-Carviller, 2 Sommer-Carviller og 2 Pigeon). Foruden disse Forbedringer i Haven lod Pastor Feilberg foretage mange Forbedringer ved Jorderne, særlig Vandafledninger. Han lod ogsaa de gamle Ler- og Tavlemure i det nordre Hus erstatte med Grundmur og indrettede ny Stald til 22 Kreaturer og 4 Heste. Tillige skildrer han Præstegaarden 1837 saaledes: „Der saas 16 à 18 Td. Rug, 5 à 6 Td. Byg, i Engene saas 8 à 10 Td. Havre uden Gødskning. Sæden giver sjælden over 4 Fold, undertiden mindre. Havren kan dog give 6 à 8 Fold. 40 til 60 Læs Hø avles. Besætningen bestaar af 4 Heste, 20 Kreaturer og 14 Faar, som vel kunne fodres om Vinteren, men kun sultegræsses om Sommeren. Midsommerrenten eller Smørtienden er 1 Pd. Smør af hver Td. tiendeydende Hartkorn samt nogle faa Oste og nogle Snese Æg. De, som have kongl. konfirmeret Tiendeforening, kunne, i Overensstemmelse med den, svare 10 Skilling pr. Td. Hartkorn i Stedet for. I Alslev, Toftnæs og Torrup gives i Juni Maaned 1 Maal Mælk af hver Gaard og Hus til Oste.“

I Efteraaret 1837 blev Heden i Slavgen brækket, og ud mod Vejen sattes Foden til et Dige. Denne Fod staar der endnu. Diget er aldrig blevet fuldført. Samme Aar blev Mærskfennen afkastet med en Tværgroft, fordi Yderenden brugtes til Havresæd. 1838 blev Slavgfennen brækket og besaaet med $3\frac{1}{2}$ Td. Havre.

Pastor Leunbach begyndte at merge Præstegaardens Jorder, og Pastor Sthyr lod optage et Mergellaan paa 900 Kr. og fortsatte Merglingen samt foretog flere Forbedringer. Den nuværende Præstegaards Jorder er delvis andre end i forrige Tider. Pastor Sthyr var en meget praktisk Mand, der indsaa Besværlighederne ved Gaardens Drift, som for en stor Del havde sin Aarsag deri, at Jorderne laa meget spredte, og til flere af dem var der en lang Markvej. Han udkastede da en ret dristig Plan, hvorved Præstegaardens Jorder kunde samles og komme til at ligge bekvemt. Til den Ende købte han Nabogaarden mod Vest. Dernæst tilkaldte han 5 af Sognets største Lodsejere, Proprietærene A. H. Løgstrup til Visselbjerg og J. H. Hoffmann til Damsmark, Møller Schack, Alslev Mølle, og Gaardejerne Chr. Lund og Ventzel Hansen, Vibeke, som foretog et Skøn og en Vurdering, hvorhos han søgte Ministeriets Approbation paa at foretage Magelæg, saaledes at Præstegaardens Jorder blev samlet, som de nu er, og Udmarkerne samledes om den Gaard paa Alslev Østermark, som siden kaldtes „Sthyr's Gaard“, og hvis Hovedparcel nu ejes af Janus Gade. De fem Mænd skriver i deres Erklæring, at Præstegaarden kun kan vinde ved dette Magelæg. At Pastor Sthyr er gaaet meget uegennyttigt frem, er der mange Vidnesbyrd om, og det er en almindelig Mening her, at han fik en god Præstegaard ud deraf, men en ubekvem Gaard for sig selv.

Ved Præstegaardssynet 1886 blev der udsat meget ved Præstegaarden, og den nysankomne Sognepræst N. P. Hansen besluttede saa at søge Tilladelse og Laan til at ombygge hele den gamle Præstegaard.

Opførelsen toges i Entreprise af Entreprenør J. H. Hoffmann, Damsmark, som opførte den 1887.

Alslev By har i fordums Tid ligget meget tæt, hvorfor der stadigvæk har været Smaarivninger mellem Beboerne. Ogsaa Præsterne har følt sig besværede flere Gange. Saaledes er der 1697, 27. Juli, indgaaet et Forlig „i Kærlighed og Venlighed“ mellem Sognepræsten, Hr. Rasmus Sejersen, og Ejeren af Visselbjerg, Hr. Andreas Hansen Rasch, paa tvende af hans Bønders Vegne, angaaende tvende Diger, som disse Bønder havde sat hver paa sin Side af Præstegaarden, saa Præsten føler sig saaledes indekneben, at han næppe kan komme til sit Tørvehus. 1759 var der noget i Vejen med Skellene ved Præstegaarden. Sognepræst Abraham Jessen og Fuldmægtig Langlyth paa Visselbjerg tilkalder 2. April Gaardmændene Christen Poulsen og Hans Sørensen Dam af Alslev, Christian Christoffersen af Hostrup og Jes Christensen af Toftnæs for at foretage Syn og afmærke Skellene. Til fast Skel blev „og uden Hensigt til Parterne efter nøjeste Skønsomhed af os nedsat en Sten med Kul og Flint under i Jorden“ paa tre forskellige Steder. Saavel Præsten som Fuldmægtigen erklærede sig tilfreds med Forretningen.

1771 er der igen noget i Vejen, og atter er det den indskrænkede Plads omkring Gaardene, der er Genstand for Forhandling og Overenskomst. Sagen gælder et Stykke Grønjord, som ligger mellem Præstegaarden og Fæstebonden Christen Jensens Gaard, der ejes af Povel Pedersøn i Aarre. Dette Stykke Grønjord har i Mands Minde været uindelukket til fælles Brug for begge Gaarde; men Chr. Jensen ønsker at faa en indelukket Gaard, og saa bliver der

ikke Plads for Præsten til at komme fra og til sin Tørveklade og sit Tørvehus. Povel Pedersøn og Præsten bliver saa enige om, at Fæstebonden 1) maa sætte et Dige fra hans Salshus's østre Ende til Gaden, for at Gaarden kan blive indelukket, 2) at han maa nedlægge det Tværdige, der staar fra hans Salshus til Præstegaarden, 3) maa han sætte et Dige i Øster og og Vester ud til Gaden lige til Præstegaardens Sten. Dette Dige forsynes med Led, og Grønjorden maa ikke besaas, men være til fri og uhindret Afbenyttelse saavel for ham som for Præsten, saa denne kan komme til sin Tørveklade og sit Tørvehus med Plads baade til „Vrien og Venden“. Denne Overenskomst underskrevs til Vitterlighed efter Begæring af Hans Jørgensen og Peder Danielsen.

1673 indløste Oluf Christensen Toft Alslev Præstegaard fra Børnehuset med en Kapital paa 100 Rgd. Disse 100 Rgd. laante han af de fattiges Direktører i København 1664 og afbetalte dem i Løbet af 9 Aar. 1817 blev det befalet, at der skulde foretages Syn over Præstegaarden sammen med Kirkesynet i Juni eller Juli Maaneder.

Præster i Alslev-Hostrup.

Efter Reformationen kendes Navnene paa Præsterne. De ældste Oplysninger skyldes en gammel Hjemtings Akt fra Skads Herred af 9. September 1634, hvortil Originalen skal findes i „Stifts-Kisten“.

1. Hr. *Hans Fynboe*, som boede i Hostrup Præstegaard i Lensmanden Niels Langes Tid; Lange var Lensmand paa Riberhus 1559—65. Han er uden Tvivl den samme Hans Fynboe, der berettes om i Rip. Cimbr. pag. 453, og som var Vikar ved Ribe

Domkirke 1538. Det er nemlig bekendt, at Vikarer paa de Tider har haft Embeder hist og her i Stiftet. I Alslev Præstekalds ældste Liber daticus fremsættes den Formodning, at han „har levet for Reformationen in ecclesia purganda“, og at hans Eftermand her fra Begyndelsen har været hans Kapellan. I Aar bog for Ribe Amt 1912 omtales Præsten Hans Fynboe som Præst i Endrupskov i Sønderjylland, hvorefter det fremgaar, at han døde som Katolik.

2. Hr. *Lambert Mortensen* boede ligeledes i Hostrup Præstegaard, indtil han byttede med sin Anneksbonde Jes Nielsen i Alslev, som kom til Hostrup at bo. Hr. Lambert havde saa siden den samme Gaard i Hostrup til sin Anneks-Præstegaard og „tog Skyld og Landgilde deraf“.

To Aar før han døde, fik han som Kapellan

3. Hr. *Christen Jensen*, der ogsaa er kaldet af Lensmanden Niels Lange, som havde Visselbjerg i Forlening. Hr. Christen boede som Kapellan paa Visselbjerg, men som Sognepræst i Alslev. Han klager over, at den ny Ejer af Visselbjerg, Jørgen Munk til Oksvang, som af Kongen havde købt Visselbjerg, holdt Præstegaarden tilbage og lod ham i den langvarige Krig med Sverrig (Syvaarskrigen 1563—70) udrede baade Skat og andre Tynger af saavel Hostrup som Alslev Præstegaarde. Ved denne Tid blev Alslev og Hostrup Kirker frie Kirker efter Ordinansen, og Hostrup Præstegaard burde da have fulgt med Kirkens Frihed. Endvidere maatte han lide Afbræk i sine Indtægter fra Visselbjerg, idet han ikke fik den sædvanlige Ydelse, nemlig 1 Ørte Rug og 1 Ørte Byg. Efter faa Aars Forløb mister han altsaa Hostrup Præstegaard, men Kongen befaler Jørgen Munks Enke at overlade

ham den igen. Præsten nyder saa Indtægten af denne i 8 Aar, men derefter fratager Hans Munk ham den igen. Hr. Christen Jensen har for Kaldets Rettigheder. „gen-nemgaaet mange Fortrædeligheder og ej de ringeste af denne Herre Hans Munk, der ej allene uden ringeste lovlig Adgang tog og tvang Annekspræstegaarden fra ham, som Jørgen Munks Frue med god Vilje efter kgl. Befaling hafde restitueret ham, men og tiltalt og forfuldt ham saavel for en Indfæste som for hvis Landgilde han bemte 8 Aar af Præstegaarden hafde oppebaaret.“ Han var svagelig af Helbred og sad i fattige Omstændigheder. Han overlevede sin Hustru, med hvem han havde 6 Børn. Han blev Præst her omkring ved 1563 og døde ca. 1600.

4. Hr. *Peder Hansen* levede ogsaa i stor Armod og efterlod sin Eftermand en ganske ruineret og forfalden Præstegaard. Han døde omtrent 1622.

5. Hr. *Oluf Jørgensen Riiber*, der lod den forfaldne Præstegaard „forbygge“. Salshuset blev af nyt opbygget. Tømmeret fik han fra Norge, hvor han havde en Broder, der sørgede for at faa det sammenhugget og sendt til Alslev. Han klager ogsaa over, at Hans Munk har taget Annekspræstegaarden, og vinder sin Sag ved Skads Herredsting 1634; men denne Dom blev kuldkastet ved Landstinget 17. Jan. 1635, hvorefter han skriver et langt Klageskrift til Kongen. (Se Fra Ribe Amt 1916: „Præster og Herremænd“.) I hans Tid tillægger Kong Christian d. 4. Præstekaldet Kirketienden mod en Fæste til Kirkens Værge af 10 Ørter Rug og 5 Ørter Byg. Paa Grund af de mange Stridigheder med Herskabet paa Visselbjerg kom han ogsaa paa spændt Fod med Tjenerskabet, især med Hans Ladefoged, der engang anfaldt 2 Mænd,

der paa Præstens Vegne bragte en Stævning til Vis-selbjerg. Den ene kastede han til Jorden og havde nær slaet ham ihjel. Præsten var en stridbar Natur, der holdt paa sine Rettigheder, og derfor havde han et „godt Øje“ til Hans Ladefoged. Gemt er ikke glemt, og en Dag, da Ladefogeden skulde staa Fadder i Alslev Kirke, fordrede Præsten Pas og Bevis af ham, hvorfra han var, da han ikke havde været til Alters i to Aar. Da Hans ikke kunde klare for sig, blev han vist ned i Kirken. Denne Tort skulde hævnnes, og næste Søndag, da Hr. Oluf kom ud af Kirken, stod Hans ved Stenten med en Bøsse. Han gik derpaa fremad og standsede igen, da Præsten kom nærmere. Da Præsten standsede, gik Hans videre. Præsten gik nu skraat over Marken, og en Kugle peb lige forbi ham. Præsten stævnedes nu Ladefogeden, men han benægtede med Ed at have skudt med Vilje, og hans Herskab gav ham Medhold, saa han slap for Straf. Oluf Jørgensens Hustru var Abild Johansdatter Har-der, med hvem han havde 2 Sønner og 2 Døtre. Sønnen Jørgen blev Præst i Jerne-Skads, og Datteren Mag-dalene blev gift med hans Eftermand i Embedet. Han døde 1651 og hans Enke 1657.

6. Hr. *Oluf Christensen Toft* var født i Varde; hans Broder Morten var Præst i Ansager. 1665 blev han Provst i Skads Herred og døde barnløs 1677. Hans Enke ægtede senere Præsten i Ølgod og døde 1681 uden Børn.

7. Hr. *Rasmus Sejersen*, en Præstesøn fra Grenaa, blev Præst her 1677 og var gift med Abild Olufsdatter, en Datter af Hr. Oluf Jørgensen. Han var Hjælpepræst her en kort Tid, inden Oluf Christensen Toft døde og boede da i et lidet Hus, kaldet Skou i

Kraunse; han havde da Hostrup Sogn at leve af. I hans Tid blev Alslev og Hostrup Kirker solgt fra Kronen til Etatsraad Leth i København, der 1699 kaldede Fogh til Sejersens Kapellan og Efterfølger. Hr. Sejersen var nemlig bleven svagelig og ønskede at fratræde. 1704 døde han.

8. Hr. *David Jørgensen Fogh*, Søn af Mag. Jørgen Fogh, Sognepræst til St. Catharinæ Kirke i Ribe, og Hustru Malene Davidsdatter Foss. Hans Brødre: Laurids blev Faderens Efterfølger, Rasmus blev Præst i Guldager, og Clemen blev Præst i Hvidding; den sidste var en Halvbroder. Hr. David Fogh var gift med Rasmus Sejersens Broderdatter Giertrud Christensdatter af Ørsted Præstegaard i Aarhus Stift, med hvem han havde 11 Børn, hvoraf de 5 døde som smaa. Rasmus blev Præst i Stenstrup paa Fyn, og Laurids blev Kammeraad og Amtsforvalter i Thisted.

Saa længe Rasmus Sejersen levede, boede de to Præster hver i sin Ende af Præstegaarden og hver med sin Husholdning. Sejersen fik Indtægterne af Hostrup og Fogh af Alslev Sogn. Fogh døde i August 1720 og ligger begravet ved den nordre Ende af Alteret i Alslev Kirke. Hans Enke flyttede efter nogle Aars Forløb til sin Søn Præsten Rasmus Fogh i Stenstrup, hvor hun døde 1759.

I Foghs Tid blev Alslev og Hostrup Kirker solgte til Skipper Søren Jessen i Hjerting, men han var „upriviligeret“ og havde derfor ikke Kaldsret. Derfor blev den næste Præst

9. Hr. Mag. *Hans Lauridsen Friis* kaldet af Kongen. Friis var Søn af Byfoged Laurids Mortensen Friis og Hustru Anne Hansdatter Rahr i Ribe, „meget berømmelige og gudfrygtige Forældre, der havde 12

Sønner og 2 Døtre^a. En anden af deres Sønner, Morten Friis, var Feltpræst 1712—1720 og senere Professor i Kiel, en tredie, Frands Eberhard Friis, var Præst og Provst paa Samsø. Hans Friis blev Student fra Ribe 1702, var paa Regensen 1 Aar og paa Borchs Kollegium 2 Aar hos sin ældre Broder. Efter et Ophold hos sin Morbroder, Præsten Hans Hansen Rahr i Ulfborg, rejste han 1705 til København, hvor han tog sin Embedseksamen 1. September med første Karakter.

1706—11 var han Huslærer hos Kancelliraad, Amtsforvalter Hellevad i Ringkøbing. Han blev nu Rektor ved Skolen i Ringkøbing og tog Magistergraden 1712. Han var en særdeles dygtig Rektor, der søgte at faa dygtige Medlærere og at haandhæve Skolens Rettigheder. For disse to Aarsagers Skyld maatte han lide „adskillige Fortrædeligheder, der endtes med Processer, men omsider ved Forlig blev afgjorte. En uduelig Collega resignerede omsider, og Skolens Enge, der af forrige Rectores var udfæstede paa den længst levende i Familien, kom omsider til fri Disposition og Skolens Nytte.“ 29. Oktober 1720 kaldedes han til Præst her. I Februar 1721 blev han ordineret af Biskop Laurids Thura og derefter indsat af Herredsprovsten Søren Bie til Nykirke og Faaborg som Sognepræst for Alslev-Hostrup. 1747 blev han under Biskop H. A. Brorson beskikket til Provst for Skads Herred. 1721 ægtede han Maren Agerholm, ældste Datter af Hr. Christen Andersen Agerholm af Ringkøbing. Da de ingen Livsarvinger havde, indsatte de hendes Søsterdatter, Mette Andersdatter Møller af Ringkøbing, som deres Universalarving. Hans Hustru døde 1753. Mag. Hans L. Friis var 62 Aar, da han blev Provst,

og snart mærkede han, at hans Arbejdskraft tog af, hvorfor han antog til Kapellan pro persona Hr. Abraham Jessen, der blev hans Eftermand i Embedet og ægtede hans Plejedatter. Han døde 1763, 78 $\frac{1}{2}$ Aar gl. Hans Eftermand skriver saaledes om ham:

„Han var i og uden Kirken en tro og retskaffen Herrens Tjener af en sand Guds frygt, velstuderet og velbegavet, tjente trolig sin Næste og særlig de fattige, Enker og faderløse, som han aldrig i mulige Tilfælde lod gaa utrøstet fra sig. Han levede ustraffelig og var af alle retsindige Overmænd, Ligemænd og Undermænd baade elsket og agtet. Udi hans Embedstid blev 1742 af ham og da paa Visselbjerg værende Fuldmægtig Jacob Langlyth efter Fuldmagt fra højeste Lodsejer Hr. Henrich Brucktorff til Visselbjerg oprettet Skolefundats for disse Sogne. Han indsatte her i Kaldet tvende Degne, Zacharias Johansen, der efter sine Omstændigheder fandt sig derefter tiltvungen i Aaret 1753 at resignere, og derefter Hr. Antonius Barkman. De Præster, som i hans Provstetid blev indsatte, var følgende: Hans Christian Friis, Grimstrup, Johannes Bøtcher, Jerne, Mig til Kapellan i Alslev, Casten Biørn til Kapellan i Øsse, Povel Zacharias Rafn, Sønderho, Hierrild, Øsse, Mig til Alslev og Laurids Bay til Rafnsøe. Hvad ellers videre hans førte Forretninger i Provsteembedet angaar, da viser de publique Protocoller, at de har været baade mange og betydelige, der taler alle for sig selv til hans Ære. Og lige som han undertiden i hans lovlige Forfald betjente sig af mig, hans Successor, saa overlod han og til mig at udføre den i Aaret 1758 opkomne Dispute om Præsterettigheder af Visselbjerg.“

10. Hr. *Abraham S. Jessen* er født 25. November

1721 i Hjerting, Søn af Skipper Søren Jessen og Hustru Karen Abrahamsdatter Brokman. 1732 blev han sendt som Discipel til Latinskolen i Nykøbing paa Mors under Rektor Johannes Vogelius. Hans Skolegang her varede dog kun to Aar, thi hans Fader døde 1733, og Moderen havde 8 umyndige Børn. Hendes Lavværge, Mag. Hans Friis i Alslev, tilraadte hende at sætte Abraham i Ribe Skole, der havde en berømt Mand, Christian Falster, til Rektor. 1743 tog han Studentereksamen og lod sig indskrive ved Universitetet, men han rejste straks tilbage til Hjerting og læste til Philosophicum, som han tog 1744 i København. Efter endt Eksamen rejste han tilbage til Hjerting og opholdt sig fra Maj 1744 til December 1745 dels i Hjerting, dels hos Mag. Friis i Alslev og dels hos sin Broder, Hr. Jes Jessen, Sognepræst i Ansager, og rejste atter til København, hvor han i Februar 1746 tog theologisk Embedseksamen og prædikede for Dimis. Han holdt mest til hos Mag. Friis i Alslev for at øve sig og for at dygtiggøre sig til sin Gerning. Mag. Friis var jo imidlertid (1747) bleven Provst og trængte til Hjælp, og saa blev Abr. Jessen beskikket af Kongen til Kapellan. Herom skriver han: „Til dette Embede blev hand i Riiber Dom-Kircke 1749 in Apr. neste Fredag efter Paaske-Helligt af Biskoppen over Riiber Stift S. S. Teolog, Doctor, Hr. Hans Adolph Brorson, der forhen som Stifts-Provst sammesteds hafde antaget ham til Confirmation, ordineret.“

„I Aaret 1751 begav hand sig i Ægteskab i Guds Navn og paa Guds Forsyn med Jomfru Mette Andersdatter Møller, som var født i Ringkøbing 1727 den 23. Februar. Faderen var velfornemme Kiøb- og Han-

delsmand sammesteds Hr. Anders Møller, fød i Bierres Mølle, og Moderen var Mad. Helena Cathrina Aggerholm, en Daatter af daværende Capellan og Rector i Ringkøbing, nu sl. Hr. Christen Aggerholm, og en Daatter-Daatter af Hr. Berthel Henrichsen Thaulow, forhen Sognepræst sammesteds.“

Mette Møller var i sit 7ende Aar kommen til Alslev Præstegaard som Plejedatter hos sin Møster. Her stod deres Bryllup den 9. September 1751, og allerede 1754 blev Abr. Jessen kaldet til Sognepræst for Alslev-Hostrup, naar Kaldet „lovligt blev ledig“, hvilket dog først skete 1763. Under 22. December 1755 udstedte Biskop Brorson Collats „til Provsten, Mag. Friis, til at installere Hr. Jessen som succederende Sognepræst, hvilket og skeede dend almindelige Bededag 1756, da han solenniter med en meget opbyggelig og bevægelig Tale til Meenigheden indsatte ham som sin Successor paa samme Dag, da hand forhen for 7 Aar siden hafde af samme Sted indsat ham som sin Capellan og Medtiener.“

Mag. Hans Friis var da Enkemand og noget skrøbelig, hvorfor han overlod saavel Husholdningen som Embedets Førelse til Hr. Jessen, „der da ved den Lejlighed ragte ind tillige i adskillige fortrædelige Processer.“ Disse Processer var: 1) Sagen om Præstrettigheder for Visselbjerg 1758, 2) Sagen om Vognskjulet ved Hostrup Kirke og 3) Sagen om de 4 Mænds Attester angaaende Alslev Bro og Vase. (Se Fra Ribe Amt 1916: „Præster og Herremænd“). De tre herhenhørende Domme anfører han i sin Liber daticus „med det inderlige Ønske, at Gud vil i Naade bevare alle hans gode Venner fra Processer, glæde hans Venner og omvende hans Fjender.“ Disse tre Processer vandt

han ved Højesteret. Siden førte han endnu en Proces, der angik den nyoprettede By Vibeke paa Hovedgaarden Visselbjergs Mark. Da denne By beboedes af Bønder, forlangte han af dem, at de skulde svare Præstetiende. Denne Sag gik ham dog imod i Hovedsagen; men han opnaaede, at de Vibeke-Bønder blev paalagt et bestemt fastsat Offer, der var noget højere, end hvad de øvrige Bønder i Sognet ofrede til Præsten. Denne Sag førtes ikke alene med Beboerne af Vibeke, men ogsaa med Sebastian Wøldikes Enke, der gjorde fælles Sag med sine Bønder. Der fortælles, at Enken døde af Glæde over, at det endelig lykkedes at vinde en Sag, der var anlagt af Præsten. Højesteretsdommen faldt 6. Febr. 1783, og hun begav sig, straks hun erfarede Udfaldet, fra Varde, hvor hun en Tid havde opholdt sig, til Visselbjerg; men lidt før hun naaede Gaarden, ramtes hun af et Slagtilfælde og døde paa tredie Dag derefter uden at være kommen til Sans og Samling. Hun jordedes 4. Marts 1783. Der fortælles ogsaa, at før hun kørte ind paa Visselbjerggaards Mark, standsede hun ved Bavnehøjhus, hvor Beboerne var i Færd med at bage, og da hun holdt meget af varm Kage, opvartede de hende med Brød, der lige var taget af Ovnen, og at hun deraf blev syg. Denne sidste Proces mindes Befolkningen her endnu og kalder den „den store Proces; men hvad den egentlig drejede sig om, staar ret dunkelt. Derimod kender alle, at „den tog saa mange Penge for Præsten, at han for disse Penge vilde have kunnet bygge Tag over hele Anneksvejen fra Alslev Præstegaard til Hostrup Kirke.“

I Hr. Abr. Jessens Tid blev det paabudt at føre Embedsbog (Liber daticus). Ved Varde Landemodes

Synodalia 4. Oktbr. 1765 indskærpede Biskop Jørgen Karsten Bloch nemlig Kongerne Christian d. 4des og Christian d. 5tes Befalinger om at føre Embedsbog, og ved Skrivelse fra Provst Sidelman i Allerup af 9. Decbr. s. A. opfordredes Præsterne til at føre nævnte Embedsbog og deri at indføre:

„1) Præsterne, som har været efter Reformationen, og om noget besynderligt om nogen af dem vides. 2) Kaldets visse og uvisse Indkomster med de dertil henhørende Dokumenters Oprindelse. 3) En almindelig Summa af Bogen over fødte og døde, med hvad mærkværdig med nogen især kand være. 4) Andre besynderlige Mærkværdigheder, som kan forefalde med Embedets Førelse.“ Inden Aarets Udgang gav Hr. Abr. Jessen sig i Færd med Udarbejdelsen af Embedsbogen, og den er bleven et yderst interessant Aktstykke, der giver en Mængde historiske Oplysninger ikke alene fra hans Samtid, men ogsaa fra langt tilbage i Tiden. Han har været en Mand med udpræget historisk Sans, der har været meget omhyggelig med at opnotere, hvad han ansaa at have Værdi for hans Eftermænd i Kaldet, og derved er han kommen til at skrive et Stykke Kulturhistorie af stor Værdi. Han betegnes som en stridbar Mand, men det er dog ikke givet, at hans mange Processer er Udslag af Stridighed, de kan lige saa godt være Udslag af hans Retsfølelse. Thi det er uomtvisteligt, at Præstekaldet i Tidernes Løb var bleven endog ret betydelig forringet, og at der af Præster længe før ham var gjort Tilløb til at faa tilbage, hvad der paa uretfærdig Maade var taget fra det. De andre magtede det ikke; men Abr. Jessen var uden Tvivl en meget dygtig Mand paa flere Omraader og af en betydelig Karakterstyrke, —

og han førte Sagerne til Sejr. Forresten var flere af Processerne paabegyndte under hans Formand Mag. Hans Friis. At Abr. Jessen har været en samvittighedsfuld Mand og en nidkær Præst, der vilde tjene sin Herre og være en god Hyrde for sin Menighed, er der flere end ét Træk, der tyder paa, blandt andet at han holdt Kirkelugt. I hans Dage holdtes der Provstevisitats omtrent hvert Aar. Provsten er stadig vel tilfreds med Ungdommen i Alslev.

Ægteparret havde 7 Børn, hvoraf Hans Friis Jessen var Ejer af Grydvad Mølle og senere boede i Janderup, Anders Møller Jessen blev Præst i Alslev efter Faderen, Oluf Frank Jessen var Degn i Alslev og senere Ejer af Visselbjerg, Maren Aggerholm Jessen blev gift med Mads Rygaard paa St. Hebo 1775.

Hr. Abraham S. Jessen døde med Titel af Konsistorialassessor d. 8. Febr. 1787.

Da jeg for 23 Aar siden kom til Alslev, blev der fortalt med en vis Gysen, at det spøjte paa Præstegaardens Loft, og at Spøgelset var en gammel Præst, der hed Abraham Jessen, der „gik igen“. Han rodede ved Nattetid i Præstegaardens Arkiv, der havde sin Plads paa Loftet; thi der var en Sag, han ikke var bleven rigtig færdig med, før han døde. Denne Sag skulde angaa et Stykke af Præstegaardens Enge, som han vilde tillægge Degneembedet, for at hans Søn, der skulde være Degn her, kunde blive nogenlunde ligestillet i økonomisk Henseende med Broderen, der skulde efterfølge Faderen i Embedet.

I Arkivet har jeg ikke fundet noget om denne Sag. Af de Præster, der har virket her for over 100 Aar siden, kender Folk nu om Dage kun Abr. Jessen, og til hans Navn er knyttet „Tabet af den store Proces“ og „Gengangeren“.

11. Hr. *Anders Møller Jessen*, født 1760, kaldet til sin Faders Kapellan og Efterfølger 1786, døde i en ung Alder 1792.

12. Hr. *Andreas Borch*, født 1757, blev 1797 kaldet til res. Kapellan ved Frue Kirke i Odense og døde 1811 som Præst i Tommerup.

13. Hr. *Vitus Bering*, født i Ikast Præstegaard 1756, var Præst i Henne-Lønne, hvorfra han kom her til 1798. men allerede 1800 blev han af sin Svigerinde kaldet til Hesselager paa Fyn, hvor han døde 1816.

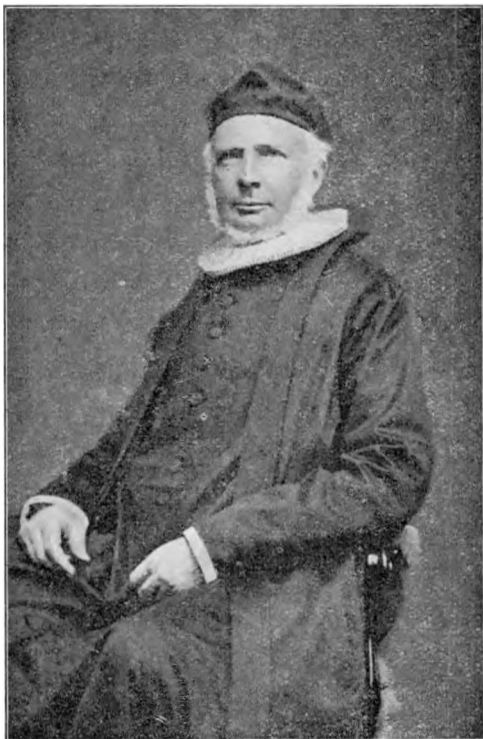
14. Hr. *Kristian Moth Krarup*, født $21/12$ 1766 i Ølby Præstegaard, blev Præst her 1801. Han tog sin Afsked 1827 og døde 1839.

15. Hr. *Jørgen Overgaard* er født 1793 paa Gaarden Hamborg i Rær Sogn. 1820 blev han Præst i Taarup-Kvøls ved Viborg og 1827 her. Efter 6 Aars Gerning her forflyttedes han 1833 til Volstrup-Hørby i Vendsyssel. Hans Hustru, Henriette Amalie Stützer, mindes endnu her som en jævn Kvinde med et godt Humør, og med et særligt Tag paa at tilvejebringe en livlig og gemytlig Stemning ved Bøndernes hjemlige Fester. Overgaard døde 1872 som Præst i Ønslev paa Falster.

16. Hr. *Nicolaj Laurentius Feilberg*, Søn af Justitsraad Henning Frederik Feilberg, Chef for Nationalbankens Laanefag, og Hustru Lovise f. Brunner, var født i København den 27. Juni 1806. Efter at han i nogen Tid havde besøgt Blegdamsskolen, blev han sat i Borgerdydskolen i Klareboderne, hvorfra han dimitteredes 1823. 1828 tog han theologisk Embeds-eksamen. Til alle Prøver fik han første Karakter. 1829 blev han kaldet til Adjunkt ved Frederiksborg lærde Skole og 31. Januar 1834 til Sognepræst her

1838, 16. Oktober, blev han udnævnt til Sognepræst i Vester-Vedsted ved Ribe, der hørte under Haderslev Amt. Han var en dansk Mand, der ikke vilde besvare tyske Embedsskrivelser, var med til at oprette

en dansk Højskole i Rødding og indtraadte som Medlem af Nordslesvigerne Forening til Hævdelse af det danske Sprog. Alt dette bevirkede, at han af Autoriteterne blev omtalt for Kong Christian VIII. som et uroligt og stridigt Menneske. Kongen saa lidt skævt til ham; men efter en Samtale med Kongen paa Føhr 1847 blev Kongen beroliget, og samme

NICOLAJ LAURENTIUS FEILBERG.

Aar befordredes han til Ullerup i Sundeved. Her maatte han vige fra allerede i Efteraaret 1848, da den provisoriske Regering afsatte ham og indsatte en tysk Præst i Stedet. 1849 var han konstitueret Præst i Asserballe paa Als, men efter Slaget ved Fredericia

tog han til Odense som Feltpræst ved Lasarettet. I Februar 1850 havde Forholdene ændret sig saaledes, at han atter kunde overtage Præstekaldet i Ullerup og forblev saa der til August 1864, da han af Ty-skerne blev entlediget og udvist med 3 Dages Varsel. 1865 fik Feilberg Plads som Hjelpepræst for Marslev og Birkende paa Fyn, og 24. November s. A. blev han ansat som Præst i Kirkehelsinge paa Sjælland, hvorfra han søgte Afsked 1883, 77 Aar gl. Han var gift første Gang med Conradine Købke, der døde 2. Oktober 1856, og anden Gang med Bolette Rørdam, som han ægtede 28. August 1857. Med begge Hustruer holdt han Sølvbryllup. Han døde 27. April 1899, næsten 93 Aar gl.

1882 benaadedes Feilberg med Ridderkorset. En Række Breve fra ham under Krigen er trykt i „Museum“ under Titlen: Præstegaardsliv under Krigen. Den kendte Pastor emerit., Dr. H. F. Feilberg i Askov, er hans Søn.

Gennem sin Fader, daværende Kancellisekretær Feilberg, indgav Pastor N. L. Feilberg Ansøgning til det kongl. Landhusholdningsselskab om at erholde nogle Bøger til Grundlæggelse af en Laanebogsamling. Selskabet imødekom Ansøgningen og skænkede 43 Bøger. Kancellisekretæren skænkede 28 og Pastor Feilberg nogle, saa Bogsamlingen begyndte med 75 Bind.

Skønlitteratur var der saa godt som intet af, nej Bogsamlingen var „nyttig“, og særlig var der tænkt paa, at Bønderne trængte til Oplysning paa mange Omraader. Et lille Udtog af Fortegnelsen viser det tydeligt: Høeghs Anvisning til et velindrettet Jordbrug, Sinclars Agerdyrkningslære, Bjerregaards Anvisning til det forbedrede Jordbrug, Drewsens Erfaringer om

Vekseldrift, Zeuthens Anvisning til raa Lodders Opdyrkning, Tobiesens Anvisning til at mergle, Jacobsens Havebog for Bønder, Om Træplantning, Om Faarenes Pleje, Om Hesteavlen, Grauers Pligtlære for Tjenestetyende, Malling: Store og gode Handlinger, Hartmanns Lyksalighedslære, Afhandling om Turnips; Krarup: Allehaande nyttigt, Schleisners Farvebog for Husmødre. Ved Aarets Slutning sendte Pastor Feilberg Landhusholdningsselskabet en Takkeskrivelse, hvori han skriver: „Det er endnu kun i mit eget og nogle faa af mine Sognemænds Navne, at jeg kan frembære en oprigtig Taksigelse for Selskabets velvilige og rigelige Understøttelse. De fleste vide endnu ikke at skatte Gavens Værdier. Dog har jeg allerede nu Grund til Haab, at jeg ved næste Aars Slutning kan afgive en glædeligere Indberetning. Endnu har jeg den Glæde at tilføje, at Samlingen allerede er betydelig forøget, idet 27 gode Almueskrifter ere modtagne som Gave fra én Haand og 5 fra en anden. Paa Forøgelse ved Bidrag af Beboerne kan næppe tænkes for det første, førend de ved Brugen af Biblioteket har fattet ret Kærlighed for denne Stiftelse og indset dens Nytte. Dog er dertil gode Udsigter; thi daglig bliver Efterspørgslen om Bøger større, og Protokollen udviser indtil Dato 97 Udlaan, næsten alene til Bønder.“

1836 var der Bispevisitats her, og Biskop Tage Müller skrev efter Visitatsen: „Ligesom det viste sig, at de unge en Gang havde lært den befalede Lærebog i Kristendommen, saaledes viste det sig ogsaa, at mange af dem havde tildels glemt det lærte, og at Tænksomheden ved deres Svar burde have været større, hvorimod ogsaa adskillige svarede rigtig og

med Eftertanke. Saa vidt jeg ved denne Lejlighed kunde prøve Bøglæsningen, fandt jeg hos de fleste Færdighed deri, bedre end paa nogle andre Steder. Hr. Pastor Feilberg, som nu i disse Menigheder fortsætter en værdig Formands Arbejde, har allerede vist omhyggelig Stræben efter at fremme deres aandelige Vel, og hans Gerning i Herrens Tjeneste vil sikkert ej være forgæves." Paa den Tid, Pastor Feilberg kom hertil, søgte Beboerne i Alslev og Hostrup om, at Førsttjenesten maatte begynde Kl. 8 fra April til Oktober og Kl. 9 om Vinteren, og Sidsttjeneste Kl. 11 om Sommeren og 11 $\frac{1}{2}$ om Vinteren. Tilladelsen gaves med den Ændring, at Sidsttjenesten om Vinteren sattes til Kl. 12. En ret besynderlig Ordning! Med Pastor Feilberg kom der som et Pust med noget af det nye, der var ved at bryde frem i Tiden. Da han optog sin Præstegerning i Alslev, kom han ind under stærk Anfægtelse og i svære Sjælekampe, der endte med det aandelige Gennembrud, der kom til at præge hans Liv. I sine Velmagtsdage var han en rask, frygtløs Mand, baade overfor Over- og Undermænd, med et stort Hjerte og en aaben Haand, men frem for alt en from og troende Præst, der ejede en særlig Samtalens Gave til at stille alt i Forhold til Gud og hans Rige. Blev hans Liv langt, blev det ogsaa uroligt, besværligt og farefuldt. Som Barn blev han i 1807 baaret i sin Vugge ud af det brændende Hjem, og en engelsk Granatstump blev fundet mellem Vuggepuderne. Mens Kanonerne tordnede ved Bov, kørtes det sidste Læs Flyttegods fra V. Vedsted ind i Ullerup Præstegaard. Han blev afsat af Oprørerne, jaget af Gendarmer, men slap dog bort ved sine Sognefolks Troskab. Han gennemstred den forfærdelige Tid under

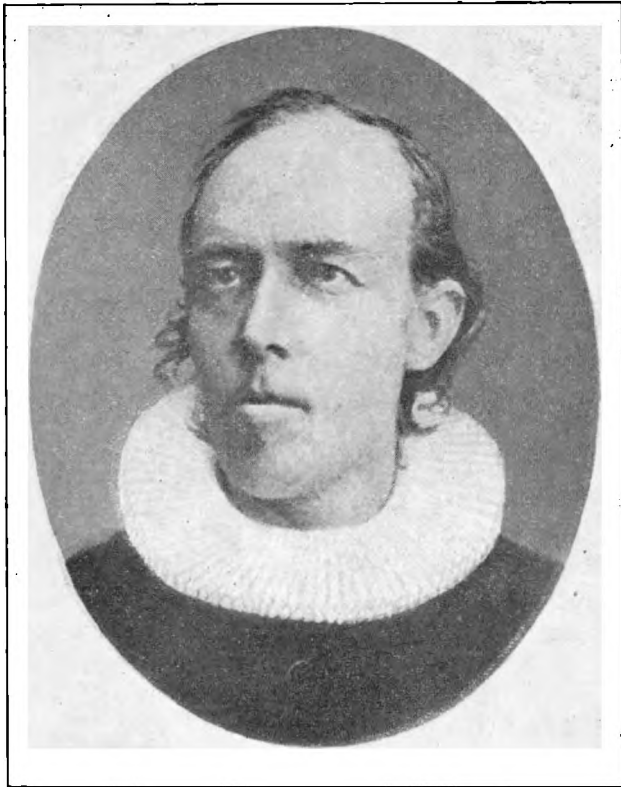
Dybbøls Belejring. Dog fandt han, at han havde saa uendelig meget at takke for, og derfor kunde han ogsaa sige til sin Søn: „Af alle Livets dejlige Lande er Alderdommen det skønneste“.

17. Hr. *Niels Peter Jørgensen*, født i Kolding 1811, Søn af daværende Lærer, senere Præst i Hjarup og Vamdrup, Jørgen Jørgensen og Hustru Cæcilie Kathrine Vork; Student fra Kolding Skole, tog Embeds-eksamen med første Karakter 1834. 29. December 1838 kaldedes han til Præst her, hvor han virkede, indtil han forflyttedes til Hygum i Sønderjylland 1855. Han afsattes af Prøjserne 1867, blev 1870 Præst i Skanderup ved Kolding, tog sin Afsked December 1884 og døde inden Naadensaarets Udløb. 1841 ægtede han Petra Dorothea Julie Wolf, en Datter af Pastor H. E. Wolf i Mavstrup. Fra 1852—55 var Pastor Jørgensen Medlem af Bestyrelsen for Varde Sparekasse. Jørgensen huskes endnu her som en dygtig Prædikant.

18. Hr. *Hans Lyder Roed Müller* er født i Fol i Sønderjylland 1812, Søn af Præsten Didrik Müller og Hustru Marie Dorthea Wiborg. Student fra Ribe 1832. Kandidat 1838, Lærer paa Christiansø $1^{\circ}/_8$ 43, Sognepræst samme Steds $1^{\circ}/_8$ 49, ordineret i Odense $8^{\circ}/_8$ 49, Sognepræst i Alslev-Hostrup $4^{\circ}/_7$ 55 til $20^{\circ}/_{11}$ 69, gift $2^{\circ}/_4$ 43 med Augusta Gad, Datter af Andenpræst ved Roskilde Domkirke, Elieser Gad og Hustru Christiane Brun Stenersen; forflyttedes fra Alslev til Voldum-Rud ved Randers, hvor han døde 1882.

19. Hr. *Henrik Christian Leunbach*, født $10^{\circ}/_8$ 1837 i Ikast Præstegaard som Søn af Sognepræst Anton Frederik Leunbach og Hustru Hildur Gyrithe Høegh, Student fra Horsens 56, Kandidat 62 (laud.), Kapellan

p. 1. til Taarnby paa Amager $1^{\frac{2}{1}}$ 64. Sognepræst til Alslev-Høstrup fra $2^{\frac{3}{2}}$ 70 til $1^{\frac{2}{6}}$ 73, da han forflyttedes til Kolding, hvor Arbejdet var meget anstrengende

HENRIK CHRISTIAN LEUNBACH.

for den nidkære og samvittighedsfulde Præst. Han blev syg af Nervesvækkelse og rejste en Tur til Norditalien. Paa denne Tur besøgte han Pastor Blumhardt i Bad-Boll. Om dette Besøg skriver han selv:

„Jeg havde et stort Udbytte af hans trosstærke Forbøn, som jeg sikkert væsentlig skylder, at jeg atter har kunnet genoptage Præstegerningen, om ikke i Kolding saa dog i et lille Landsbykald.“ Efter Hjemkomsten søgte han derfor bort fra Kolding, og ^{25/9} 83 udnævntes L. til Sognepræst for Skeby-Otterup i Nordfyn, og 1. Søndag i Advent 1887 blev han indsat i Tranekjær paa Langeland. 18. April 1899 udnævntes han til Biskop over Lolland-Falster. Søndag Morgen den 8. Marts 1903, da Klokkerne ringede til Kirke, døde han.

L. var i nogle Aar Medlem af Bestyrelsen for „Dansk Missionselskab“ og i sine sidste Aar Formand for Santalmissionen. Foruden adskillige Bidrag til Blade har han skrevet: „Prædikener over Kirkeaarets Epistler og Lektier“, „6 Bibellæsninger over udvalgte Stykker af det gamle Testamente“ og „En lille Rimhilsen med et velment Nytaarsønske til det unge Danmarks saakaldte realistiske Digtere“. ^{10/9} 64 viedes Leunbach til Caroline Adolphine Larsen, født i Kerteminde ^{8/9} 1839, Datter af Købmand Hans Larsen og Hustru Emilie Thomsen. Pastor Leunbachs Slægt nedstammer fra Generalmajor Carl Leopold Poulsen, der adledes ^{10/7} 1765 med Navnet v. Leunbach. Pastor Leunbach var i Besiddelse af et vindende Væsen, og hans Hjertensgodhed skaffede ham overalt en Kreds af oprigtige Venner. Han var en nidkær Præst, der aldrig sparede sig selv, og han var utrættelig i at besøge syge og gamle, og det saavel ved Nat som ved Dag. Mangen Gang har han siddet timevis ved Døds- og Sygesenge og øvet sin Sjælesorg og været til Trøst, og fra hans Præstetid her er der Eksempler paa, at han er bleven hentet til Udensognsfolk, der

var syge eller døende. Hans Præstegerning her har ikke været uden Frugt, ja endog mange Aar efter hans Bortrejse har der været Spor af hans Gerning. Gud gav ham at være mange Mennesker en Hjælp; men det var i Stilhed, ikke i store Vækkelser, han fik sin Gerning at gøre. Endnu bør nævnes hans Hjælp-somhed, hans Haand var al Tid aaben; Tiggere kendte ham, og hvem der var i timelig Nød, gik aldrig for-gæves til Præstegaarden, saafremt L. var i Stand til at hjælpe. En Dag kom en Mand og vilde „laane“ et lille Beløb; men Præsten ejede ikke en Skilling, og det beklagede han; men saa kom han i Tanker om, at der næste Søndag skulde være Barsedaa, og bad saa Manden om at komme igen efter Guds-tjenesten, og da fik han Offeret. Denne hans God-hed og Hjælp-somhed blev misbrugt under hans Em-bedstid i Kolding, og da hans Familie paa samme Tid rantes af Sygdom, blev hans økonomiske Forhold meget trykkende.

20. Hr. *Hans Valdemar Sthyr*, født i Frederiks-havn ⁹/₁₀ 1838, Søn af Apoteker Hans Hald Sthyr og Hustru Hansine Birgitte Bay, Student fra Aalborg 1856, Kandidat med laud. 1861. Fra 1863 foretog S. med offentlig Understøttelse en videnskabelig Udenlands-rejse og tilbragte næsten 3 Aar i Heidelberg, Strass-burg, Paris, Rom og Firenze, Genève og Leipzig. Efter sin Hjemkomst var han i flere Aar Manuduktør og ledede et Aar den theologiske Undervisning ved den danske Missions-skole indtil dens Nedlæggelse i 1870. 1870 disputerede S. for den theologiske Licentiatgrad med en Afhandling om Reformationen i Frank-rig før Calvin; derefter var han Privatdocent under det theologiske Fakultet og Medlem af den theologiske

Eksamenskommission. I disse Aar var S. Medstifter af „Foreningen til Evangeliets Fremme for danske Søfolk i fremmede Havne“. Denne Forening, eller som den mest kaldes: „Sømandsmissionen“, var Sthyr i mange Aar et ledende Medlem af og i flere Aar dens Formand. Ved den Tid Pastor Leunbach søgte Forflyttelse fra Alslev, attraaede Lic. Sthyr Præsteembede og søgte et Embede paa Fyn. Da hændte det sig, at han kom i Besøg i Alslev Præstegaard hos sin gode Ungdomsven, Pastor Leunbach. Denne opfordrede ham til at søge Alslev-Hostrup, der lige var bleven opslaaet ledigt. Sthyr fik Lyst til at blive Leunbachs Eftermand, trak sin Ansøgning til det fynske Kald tilbage, søgte og fik Embedet her ^{28/7} 1873. Her var han saa i godt 3½ Aar, idet han ^{10/2} 77 udnævntes til theologisk Professor ved Københavns Universitet. ^{21/12} 81 blev Professor Sthyr Medlem af Direktionen for Pastorseminariet, hvor han holdt Forelæsninger over praktisk Theologi. 1884 foretog han atter med offentlig Understøttelse en Udenlandsrejse til Frankrig. Sthyr har bl. a. udgivet: Lutheranere i Frankrig 1524—26, enkelte Prædikener og i en lang Aarrække redigeret Theologisk Tidsskrift. I de urolige politiske Tider stillede han sig ^{26/7} 81 ved Folketingsvalget i Esbjerg, men opnaaede ikke at blive valgt. Senere valgtes han ind i Landstinget som Repræsentant for Kredsen her. Som Kultusminister (1897—1900) førte han Skoleloven af 1899 igennem. Fra Universitetet befordredes Sthyr 1887 til Lolland-Falster som Biskop, og efter sin Ministertid flyttede han 1900 til Odense som Biskop over Fyns Stift, tog sin Afsked 1903 og døde i Charlottenlund 5. Marts 1905. S. var en energisk og dygtig Mand med et praktisk Greb. Under sin

Præstetid her foretog han foruden det forhen omtalte Køb af Nabogaarden flere Ejendomshandler for at samle Jorderne til den Gaard paa Alslev Østermark; som han ejede indtil kort før sin Død, og som siden kaldes „Sthyrs Gaard“. I den Tid, han var Professor og Biskop i Nykøbing, boede han næsten hver Sommer med sin Familie paa Gaarden, undertiden flere Maaneder ad Gangen.

Sthyr var gift første Gang med Sophie Louise Elisabeth Lillienskjold og anden Gang med hendes Søster Elisabeth Lillienskjold, Døtre af Chr. Ludvig Montaigne Lillienskjold og Hustru Louise Emilie Caroline Adler til Serritslevgaard.

21. Hr. *Peter Nielsen Petersen* var Sønderjyde, født ¹¹/₁₀ 1846 i Jeising, Hostrup Sogn ved Tønder, Søn af Gaardejer og Sognefoged Peter Nielsen Petersen og Hustru Anna Nielsen, Student fra Ribe 1866, Kandidat med laud. 1872. Han blev i København og virkede som Manuduktør, indtil han 1877 kaldedes til Sognepræst her. 1886 forflyttedes P. til Aagerup-Kirkerup ved Roskilde og 1901 til Trinitatis Kirke i København, hvor han døde 18. August 1916. P. var Formand for det frie Broderkonvent af Præster i Sjællands Stift og Lærer ved Menighedsskolen paa Lise-lund ved Slagelse. I sin Tid var han Medarbejder ved Udgivelsen af Dr. Skat Rørdams Oversættelse af det nye Testamente.

Pastor Petersen tog sin Præstegerning op med megen Alvor og begyndte et Arbejde for og med de unge; noget fik han udrettet, selv om den største Del af Menigheden næppe havde Betingelserne for at kunne tilegne sig den Forkyndelse, som den lærde grundtvigske Præst bød dem. Tilmed var det en urolig Tid,

mens Pastor Petersen var Præst her. De politiske Bøger gik højt. Saa godt som alle i Sognet var Venstremænd, og Præsten lagde intet Skjul paa, at han var Højremand. Mellem disse Partier var der en uhyre Kløft, der skilte meget mere, end godt var. I disse Tider tænkte man næsten kun paa Politik, og saa snart to kom sammen, taltes der om Politik, ja næsten kun om Politik. Den opslugte saa godt som alle Interesser, og der er ingen Tvivl om, at det aandelige Liv tog Skade derved.

Hans første Hustru var Anna Susanne Cathrine Fog, Datter af Sognepræst Casper David Vilhelm Munthe Fog og Hustru Anna Cathrine Bondo i Medolden i Sønderjylland. Her i Alslev fødtes deres 5 Sønner, der bærer Navnet Fog-Petersen, og hvoraf to har Sæde i Folketinget. Efter sin første Hustrus Død (1887) ægtede P. 1894 Nanna Dahlerup, Datter af Herredsfoged D.

22. Hr. *Niels Peter Hansen*, født 1854, Husmands-søn fra Sjælland, var Sognepræst her fra 1886 til 1888, da han søgte sin Afsked og rejste til Indien som Missionær for Tamulerne. Efter sin Hjemkomst blev H. 1903 Sognepræst i Todbjerg ved Aarhus og er nu siden 1909 Sognepræst ved Frue Kirke i Odense.

23. Hr. *Kristen Pedersen Kirkegaard*, født 1844. Hans Forfædre var Bønderfolk i Voldum under Clausholm Gods ved Randers. Hans Forældre var Gaardmand Peder Kristensen Kirkegaard og Hustru Maren Marie Sørensen. K. bestemte sig først for Lærergeningen og dimitteredes 1869 fra Lyngby Seminarium, hvorefter han virkede som Lærer flere Steder, bl. a. som Huslærer hos Pastor Brummer i Marie Malene. Derefter stiftede han Grenaa Realskole, som han afhændede 1876 og tog fat paa Læsningen til Studenter-

eksamen. Heri kom en Afbrydelse ved, at han tog Plads 1 $\frac{1}{2}$ Aar hos Kapt. la Cour i Lyngby, dels som Huslærer for dennes Børn og dels som Højskolelærer. Han tog Artium 1882 og theologisk Embedseksamen 1888. Samme Aar udnævntes han til Sognepræst for Alslev-Hostrup, hvor han var til 1893, da han forflyttedes til Nørholm ved Nibe og er nu Sognepræst for Flade-Bjergby paa Mors. Hans Hustru er Louise Martine Hoff fra København.

24. Hr. *Carl Axel Skovgaard-Petersen*, født 1866, Student fra Borgerdydskolen paa Christianshavn 1884, theologisk Kandidat med laud. 1890, udnævntes til Præst her i November 1893, forflyttet til Maarum i Nordsjælland 1901, nu Forstander for „Dansk Bibelskole“ i København, Søn af Grosserer Martin Vilhelm Petersen og Hustru Karoline Jørgine Skovgaard i København, gift 1894 med Marie Magdalene Frimodt, en Datter af den kendte Præst ved Johanneskirken paa Nørrebro i København, R. Frimodt. Fru Marie Sk.-P. var en Kvinde med Forstaaelse af sin Mands Gerning, hun begyndte her at holde Børnegudstjeneste ved Hjælp af stedlige Kræfter og var flittig til at besøge syge og gamle, til hvem hun havde et godt Ord. Hun døde 1911 og ligger begravet i Maarum.

Som Kandidat foretog Sk.-P. for sit Helbreds Skyld længere Sørejser til fremmede Lande og Verdensdele. 1911 rejste han Jorden rundt og gæstede da Missionsmarkerne i Assam, Syd-Indien og Kina og rejste saa videre over Japan, San Francisco og tværs gennem N. Amerika, hvorefter han søgte sin Afsked som Sognepræst for Maarum for at overtage Ledelsen af „Dansk Bibelskole“. Pastor Sk.-P. er en flittig Forfatter, der allerede har skrevet en Mængde Bøger af opbyggelig

og apologetisk Art, der alle er oversatte paa fremmede Sprog og udkomne i flere og store Oplag. Denne Forfattervirksomhed begyndtes i Alslev, og han var allerede en kendt Mand indenfor den danske Menighed, da han efter 7 Aars Præstegering her forflyttedes til Maarum. „Troens Betydning“, „Troens Hemmelighed“, „Fra Nutidens Japan“ og „Menneskeskikkelser“ er vel nok de af hans Skrifter, der har vundet størst Udbredelse. Desuden har han udgivet en Række Smaaskrifter under Fællestitlen: „Korte Ord om store Ting“. Pastor Sk.-P. var en nidkær Præst, i Besiddelse af en vældig Arbejdskraft og en aldrig svigtende Energi, og hans Gerning her prægedes deraf. Kirken var stuvende fuld Søndag efter Søndag. Folk fra andre Sogne og Egne søgte hertil for at høre ham; saa godt som hver Søndag var der Udensognsfolk til Kirke i Alslev. Og hans Forkyndelse blev ikke en Røst i Ørkenen, hvilket gav sig til Kende baade i Menighedslivet og ved den Modstand — til Tider endog ret kraftig —, han vakte.

Med Pastor Sk.-P. kom der et nyt aandeligt Pust ind over Sognene her, og de efterfølgende Præster arbejdede videre i samme Spor.

25. Hr. *Anton Alexander Benjamin Nielsen*, født i København ^{26/11} 1868 som Søn af Fuldmægtig i Overpræsidiets Ernst Peter Sofus Nielsen og Hustru Birgitte Marie Mazar de la Garde, Sønesøn af den kendte kongl. Skuespiller, Professor Nielsen, Student fra Schneekloths Skole 1886 og theologisk Kandidat med laud. 1894. 1896 udsendtes han som Søndagspræst til Newcastle on Tyne i England, hvorfra han 1901 kom til Alslev-Hostrup. I Maj 1909 forflyttedes N. til Nordby paa Fanø, hvor han endnu virker. 1910

beskikkedes han tillige til at være Provst for Skads Herred, fra hvilket Embede han efter Ansøgning afskedigedes 1915. Hans Hustru, Helga Westring, Datter af Overdyrlæge Westring ved den kongl. Ride- og Beslagsskole, døde 1913 og ligger begravet paa Nordby Kirkegaard. Hun var en energisk Kvinde med et stort Hjerte, der kunde ofre sig for sine Medmennesker. Her i Alslev fortsatte hun den paabegyndte Børnegudstjeneste og stiftede en Kvindeforening til Støtte for Lægmissionær, Dr. Marie Holsts Mission paa Grænsen af Afghanistan. Denne Kvindeforening arbejder endnu, og den mindes med Tak Fru Helga Nielsen og hendes Virke.

26. Hr. *Einar Carl Frederik Kiilerich*, Søn af Isenkræmmer Kiilerich og Hustru Ane Marie Dreyer, født i Aarhus $\frac{4}{8}$ 1876, Student fra Aarhus, theol. Kandidat 1901, gift $\frac{22}{8}$ 1909 med Bartholine Guldberg Faber, født i Gjerding Præstegaard som Datter af Pastor Ludvig Oscar Faber og Hustru Eleonora Christine Levinsen, Sognepræst for Alslev-Hostrup fra $\frac{21}{7}$ 1909 og til $\frac{15}{11}$ 14. Nu Sognepræst for Vandborg-Ferring ved Lemvig. Pastor K. arbejdede meget med Præstegaardshaven, lod fælde en Del gamle Træer og udvidede den mod Vest, hvor der blev plantet et Læbælte paa 5 Rækker. Indenfor plantedes mange Frugttræer og Frugtbuske, ligesom der anlagdes et Aspargesbed.

27. Hr. *Knud Christian Koch*, Søn af Arkitekt, Professor Otto Valdemar Koch og Hustru Anina Jensine Ludvigsen, er født i København $\frac{20}{6}$ 1888, Student fra Borgerdydskolen paa Østerbro 1907, theologisk Kandidat med laud. 1914. $\frac{28}{6}$ 1915 kaldedes han til Sognepræst for Alslev-Hostrup og viedes $\frac{11}{11}$ 1915 til Dora Karen Esther Brochmann, født $\frac{21}{6}$ 1892,

Datter af Sagfører i København Carl Brochinann og
Hustru Emma Kathrine Knie.

Kilder: Alslev-Hostrup Præstekalds Arkiv. Kirkernes Synsprotokoller og Tiendedokumenter, Sofus Elvius: „Danmarks Præstehistorie“, samt en Del Oplysninger, der er indsamlet af Forfatteren ad mundtlig Vej.

Udejerengen.

Af pens. Lærer H. H. Sørensen i Veldbæk.

I „Fra Ribe Amt“, 3. Del, Side 449, findes følgende Anmærkning af Forfatteren Jesper Madsen:

„Inde i Tjæreborgengen. Syd for den østlige Del af Tjæreborg By ligger en Enklave, som hører under Jerne Sogn, tilhørende Beboerne i dette Sogns forskellige Byer. Sagnet gaar, at denne Eng „Udejerengen“ skal være skænket „En“ i Faddergave, men fortæller os intet, hverken om Giveren eller Barnet. Engen har et Areal af ca. 20 Tønder Land og er delt i omtrent lige saa mange Lodder.“

Jeg skal nu ud fra denne Note — dels efter aldeles paalidelige Optegnelser, som jeg har fundet om Udejerengen, og dels efter mundtlige Beretninger af gamle Folk, og hvad jeg selv har oplevet angaaende denne Engs Historie — søge at paavise, hvorledes Engen er kommen til at høre under Jerne og Skads Sogne som en Enklave, og hvorledes det er gaet til, at Engen har Gammelskat sammen med de Ejendomme, som Lodderne har været underlagt, før Forordningen af 23. April 1781 om Fællesskabets Ophævelse i Danmark udkom.

Udejerengen har et Areal af ca. 32¹/₄ Tdr. Land g. M., nøjagtigt 451,600 □ Alen, og var ved Aar 1781 delt i ca. 20 Lodder, der tilhørte lige saa mange Ejendomme i Jerne og Skads Sogne. Sagnene, der har gaet om Engen, har ikke meget at gøre med Virkeligheden, og jeg skal derfor ikke komme videre ind paa dem her. Den 10. April 1533 døde Kong Frederik den Første af Danmark, og der opstod da Strid mellem Adelen og Gejstligheden om Kongevalget. Mens disse Stænder stredes, opstod den Tanke hos Borger- og Bondestanden, at nu var Tiden inde til at forsøge at faa den afsatte Konge, Kristian den Anden, der sad fangen paa Sønderborg Slot, sat paa Tronen igen. Adelen og Gejstligheden enedes endelig 1534 om at vælge Frederik den Før-

stes Søn, Hertug Kristian, til Konge. Borger- og Bondestanden sluttede Forbund med Lybæk og valgte Grev Kristoffer af Oldenburg til deres Anfører. Deraf fik den forfærdelige, blodige Borgerkrig, som paafulgte, Navn af Grevens Fejde. Borgerkrigen sluttedes i Aaret 1536 med Kongens og Adelens Sejr og Bondestandens fuldstændige Underkastelse. I 49 Herreder i Jylland dømtes Bønderne til at miste deres Hals og Ejendom, som tilfaldt Kronen, og kun af kongelig Naade fik de Lov til at beholde Livet; men de maatte finde sig i at overgive Gods og Ejendom til Kronen og tage til Takke med at sidde som Fæstere paa de Gaarde, de før havde ejet. Denne Skæbne overgik ogsaa Bønderne i Skads Herred, hvortil Jerne Sogn hørte. Ved Reformationens Indførelse 1536 inddrog Kronen ogsaa en Mængde Kirkegods. Kongerne skaltede og valtede med Godset, som de vilde, en Del gik over til Hospitaler og forskellige andre Stiftelser, en Del Gaarde overlodes til Hærens Befalingsmænd og andre Embedsmænd. Nogle solgtes eller pantsattes til Folk, af hvem Kongerne laante Penge, naar de manglede Mønt. Men dette forbedrede ikke Fæsternes Kaar; thi ved at gaa over fra at være Fæstere under Kronen og til at være Fæstere under Herremændene var nok intet vundet.

Udskiftningen.

I de følgende 200 Aar var den danske Bondes Kaar da meget haarde, fattige, undertrykte og stavnsbundne, som de var. I det 17. Aarhundrede lagde en Række Krige og dermed følgende Udplyndringer en Mængde Gaarde og Landsbyer øde i Jylland og bidrog yderligere til at forarme Bønderne. Fra Midten af det 18. Aarhundrede begyndte der endelig under den lange Fredsperiode en økonomisk Fremgang for Landbruget, og samtidig søgte saavel enkelte Godsejere som Regeringen at bedre Bøndernes Kaar gennem en Række Reforme, der fuldstændig ændrede baade Bøndernes økonomiske Vilkaar og deres personlige Stilling i Samfundet. Den Reform, der maaske økonomisk betød mest for Bønderne, var Ophævelsen af det gamle Driftsfællesskab. Hovedforordningen om Fællesskabets Ophævelse udkom 23. April 1781 og traadte i Kraft straks. Den blev til stor Gavn for Landbruget; thi paa den Tid laa Jorderne til de fleste Ejendomme spredt paa forskellige Steder, hvilket i høj Grad vanskeliggjorde Dyrkningen, der maatte foregaa saaledes, at de Ejendomme, hvis Agre laa Side om Side, maatte tilsaas med samme Slags Korn og samtidig, for at det kunde høstes

og indbjergeres til samme Tid, saa at Kreaturer og Faar kunde slippe løse til fælles Græsning. Det samme — navnlig Fællesgræsning — som her er nævnt for Markjordernes Vedkommende, gjaldt ogsaa for Engene; thi de laa ogsaa spredte og stundom langt borte fra den Ejendom, hvorunder de hørte, hvilket mange Steder i Vestjylland har sin Grund i, at Engene her af Naturen var og er saa forskellig fordelt. Dette har bevirket, at der af de store Engstrækninger paa forskellige Steder er bleven henlagt Engstykker til de paa Enge fattige Egne. Saadanne Lodder blev lagt ind under forskellige Ejendomme og betragtet som en Del af de respektive Hovedejendomme, hvormed de fik fælles Hartkorn.

I Følge de udkomne Forordninger om Fællesskabets Ophævelse blev der valgt Landvæsenskommissærer og Landinspektører til at forhandle med Lodsejerne om Udskiftning og Sammenlægning af Jordene, der skulde henhøre under de enkelte Ejendomme samt om Bestemmelse af Byskel og Sognegrænser. Naar en saadan Forretning i et Sogn skulde begyndes, blev der afholdt Aastedsmøde paa Stedet, hvortil alle i Sagen interesserede blev indvarslet. Landinspektøren begyndte med at afsætte Vejene og Byskellet og saa vidt muligt Sognegrænsen. Vejene skulde have en Bredde af fra 6 til 24 Alen efter de forskellige Brug, de var bestemte til, og de inddeltes i offentlige og private Veje. De offentlige Veje kom til at pege i Retning af Sognekirken og nærmeste Købstad eller Losse- og Ladeplads samt efter den Mølle, hvor Bønderne skulde lade deres Korn formale; thi der var Møllevang indtil 1. Januar 1862, da denne Tvang ophævedes og Møllenæringen frigaves. De private Veje skulde være Forbindelsesveje mellem Landsbyer og Sogne samt Engveje og Veje til Udlodder m. v.

Den 28. Oktober 1780 blev der i Henhold til en tidligere udkommen Anordning om Jordfællesskabets Ophævelse afholdt Aastedsforretning angaaende Tjærborg Enges Udskiftning, som den 18. December s. A. med vedkommendes Forening er bleven fuldført og sluttet, og Tjærborg Bys Ejere og Udejere er bleven tildelt hver sit eget Engstykke for sig selv og hver Part afmærket med Skellinie og paalagt Indhegning.

At Udejere fik deres Eng samlet, var en absolut Følge af Loven om Jordfællesskabets Ophævelse, og det var ganske naturligt, at der saa let opnaaedes Enighed derom mellem Udejerne og Tjærborg Bys Beboere; thi da Engen tilhørte et andet Sogn, var det absolut det rigtigste, at det samledes som en Enklave, der

tilhørte Jerne og Skads Sogne, skønt den laa indenfor den afsatte Grænse for Tjæreborg Sogn. Samtidig fik Engen ogsaa sit bekendte Kendingsnavn „Udejerengen“, hvilket Navn den endnu har. Naar Udskiftningen i et Sogn var endt, havde Landinspektøren Forpligtelse til at udfærdige Kort over Sognet med tydelig Betegnelse af Byskel og Sognegrænser samt over hver Ejendoms Tilliggende med tydelige Skellinier, Loddernes Størrelse samt hver Lodsejers og enkelt Jordbrugers Navn. Desuden skulde han udfærdige skriftlige Fortegnelser og Kort over alt, hvad der var foretaget. Af disse Kort og Forretninger skulde han afgive et Eksemplar til det kongelige Rentekammer og et til den største Lodsejer i Sognet.

Det blev som før nævnt paalagt Ejerne eller Brugerne at lade „Udejerengen“ indhegne, da de havde faaet Enklaven samlet i et Stykke med bestemte Grænser og Skellinier samt Brugernes Navne. Da alle Forberedelser var udført, tog Udejerne fat paa Indhegningen, hvilket Arbejde fuldførtes i Aaret 1783 af samtlige Lodsejere og kostede ialt 22 Rdl. 1 $\frac{1}{2}$ 7 β , nemlig for Jordarbejdet 18 Rdl. 5 $\frac{1}{2}$ 7 β , for en Landmaalerliste 3 $\frac{1}{2}$ og for et Engled 2 Rdl. 5 $\frac{1}{2}$. Denne Betaling blev lignet paa Lodderne efter Størrelse.

Proces.

Nu mente Udejerne da, at Engen var deres, samt at de havde Ret ikke alene til Høsletten som forhen, men ogsaa til Foraars- og Efteraarsgræsning af samme. Beboerne i Tjæreborg mente imidlertid, at de i Følge Aldershævd havde Ret til at græsse deres Kreaturer i „Udejerengen“ baade Foraar og Efteraar, og saa kunde Udejerne nøjes med, hvad der blev tilbage til Høslet. Denne Meningsforskel fik sin Løsning paa følgende Maade: Beboerne i Tjæreborg — med Justitsraad Bruun til Krogsgaard som Sagvolder — lod anlægge Sag mod Ejerne (Brugerne) af Udejerengen angaaende Retten til Foraars- og Efteraarsgræsning af samme.

Dommen faldt ved Skads-Gårding-Malt Herreders Ting den 17. August 1784, hvor Udejerne vandt Sagen og beholdt Retten til hele Udbyttet af Engen. Med denne Dom vilde Beboerne i Tjæreborg ikke lade sig nøje. De lod Sagen gaa til Overretten i Viborg. Den 13. Juli 1785 stadfæstede Overretten Skads Herreds Rets Dom, saa Udejerne ogsaa der vandt Sagen.

Men Striden var ikke dermed afgjort; thi Beboerne i Tjæreborg bestemte sig til at lade Sagen indanke til Højesterets Afgø-

relse. Men heller ikke denne Ret kunde give Sagsøgerne Medhold. Højesteretsdommen faldt den 1. November 1787 med samme Udfald som ved de to andre Retter, saa Udejerne beholdt deres Ejendom ubeskaaren, og dermed var den Sag afgjort for bestandig.

Procesomkostningerne ved alle tre Retter fordeltes saaledes:

Sagen ved Underretten	kostede ialt	125 Rdl.	1	ⷀ	9	β
do. . . . . Overretten			31	.	0	2 .
do. . . . . Højesteret			52	.	0	8 .

Disse Omkostninger blev under Sagens Forløb — lige som det skete med Omkostningerne ved Indhegningen af Engen — betalt af Lodsejerne (Brugerne), og det ser ikke ud til, at de er bleven tilbagebetalt. At Procesomkostningerne ved Over- og Højesteret ikke tilsammen har været saa store som ved Underretten, har nok sin Grund i, at Omkostningerne ved de to højere Retter er ophævede, hvilket kan ses af Overretsdommen, der — efter at Præmisserne er anført — lyder saaledes:

Thi kendes for Ret:

At den i Sagen ergangne og paaankede Hjemtingsdom inden Skads, Gørding og Malt Herreders Ting den 17. August 1784 bør i alle Dele ved Magt at stande.

Denne Indstævnings Bekostning paa begge Sider ophæves.

F. de Thestrup.

S. Gjerulff.

Paa samme Maade maa det nok være gaaet ved Højesteret.

Navnene paa de Mænd i Jerne Sogn, der vandt Sagen og betalte Omkostningerne, er anførte saaledes: Maade: Morten Sørensen, Jes Sørensen, S. Nielsen og Midtgaard. Veldbæk: En Fælleslod. Uglvig: En Fælleslod. Rørkær to Gaarde: Peder Sørensen og Hans Madsen. Novrup: C. Sørensen, N. Jørgensen, M. Jørgensen, C. Lunde, Søren Nissen, Ole Sørensen og H. Kristensen. Jerne Søndergaard: Hans Kristensen og Thomas Hansen. Jerne By: Kristen Lunde og P. Bæk. Præsten i Jerne betalte alle Omkostninger, der faldt paa Skads Kirkeeng, der er ca. 2 $\frac{1}{2}$ Tønde Land og endnu hører under Skads Kirke.

Da Højesteretsdommen 1787 var falden, ser det ud til, at det i alt Fald en Tid har været stille mellem de to Magter, der havde kæmpet om „Udejeringen“. Men der gaar et Sagn, som jeg dog ikke har fundet noget skriftligt Bevis for, og derfor ikke kan hjemle Rigtigheden af; jeg gengiver det derfor efter Hukommelsen.

Sagnet fortæller, at da Udejerne havde vundet Sagen om Græsningsretten i Engen, tænkte de Tjæreborg Beboere paa at forbyde dem Færdselsretten til Engen. I denne Anledning lod de Engvejen pløje og tilsaa med Havre. Da saa den bestemte Dag oprandt, da Engen skulde slaas, kom der et helt Vogntog af Udejere kørende ad den offentlige Vej. Da de kom til Engvejen og saa, at den var bevokset med Havre, holdt Vogntoget stille, indtil en behjertet Mand, Niels Knude fra Novrup, kørte forbi de andre og raabte: „Nu kører jeg foran, og alle I andre følger mit Spor“, og saaledes skete det. — Dette er Sagnet, og Vejen er farbar.

• *Overgang til Selveje.*

Paa den Tid Udskiftningen af Tjæreborg Enge foregik og flere Aar efter, var saa godt som alle Bønder i Jerne Sogn Fæstere, og Gaardene laa under forskellige Husbønder. Det vides bestemt, at Ribe Hospital ejede ialt ni Gaarde, fordelte i tre Byer i Sognet, nemlig: Jerne By, Rørkær og Novrup, og under disse Gaarde hørte ca. 9 $\frac{1}{4}$ Td. Land i Udejerengen. Dette Hospital lod sine Ejendomme i Jerne Sogn sælge ved offentlig Auktion, der afholdtes paa Ribe Raadstue fra 22. til 26. Oktober 1792. Paa den Tid boede paa Gaarden Matr.-Nr. 1 i Rørkær Hospitalsfæstebonden Peder Sørensen; han købte Gaarden ved Hammerslag for 811 Rdl. 2 $\frac{1}{2}$ 12 β . Købet approberedes 1793, 5. Juli, og Skødet udstedtes 20. Juni 1794, og Peder Sørensen var nu Selvejerbønde. Englodden i „Udejerengen“, der ved Matrikelen 1844 blev matrikuleret som Matr.-Nr. 128, Tjæreborg, fulgte med Gaarden ved Købet som en Del af den samlede Ejendom, og den hører endnu under samme Gaard, som i Aar 1916 ejes af Sillas Sillasen. Dens Gammelskat er ikke skilt fra Gaarden, og der er aldrig betalt Kommunalafgifter af Engen til Tjæreborg Sogn.

Samme Aar 1792, som Peder Sørensen købte Gaarden Matr.-Nr. 1 i Rørkær, købte han to Parceller i Hestehaven i Krogsgaards Enge. Justitsraad Bruun til Krogsgaard lod ved Auktion den 24. og 25. Maj s. A. sælge nogle Parceller fra Hovedgaarden Krogsgaard. Disse to Englodder hører endnu til Gaarden i Rørkær, og de forskellige Ejere af nævnte Englodder har al Tid betalt Kommunalafgifterne af samme til Tjæreborg Sogn, da Lodderne med deres Gammelskat har hørt under Krogsgaard. Peder Sørensen boede ikke ret mange Aar som Selvejerbønde i Rørkær; han døde 1795. Skiftet i Dødsboet begyndte den 17. Februar 1796 og endtes

den 22. August s. A. Hans Enke styrede Gaarden, indtil Børnene blev voksne, og en Søn, Niels Pedersen, overtog den. Af det foranførte ses, at „Udejerengen“ ikke er købt fra Ejendomme i Tjæreborg Sogn; thi hvis det havde været Tilfældet, vilde Kommunalafgifterne være bleven betalt til Tjæreborg fra Fællesskabets Ophør 1781, lige som det er sket med disse Afgifter af de Parceller i Hestehaven, som blev købt fra Krogsgaard 1792 af Peder Sørensen fra Rørkær. Ved Indførelsen af den nye Matrikel 1844 ses ogsaa, at Lodderne i „Udejerengen“ ikke fik Matr.-Nr. sammen med Ejendomme i Tjæreborg Sogn. Thi hvis dette havde været Tilfældet, vilde Matr.-Nr. jo være bleven betegnet med Bogstav og ikke som selvstændige Ejendomme med Matr.-Nr. uden Bogstav. Dette er ogsaa Grunden til, at Loddernes Matr.-Nr. er bleven saa høje, at det laveste er betegnet som Matr.-Nr. 119.

Den nye Matrikel.

Aar 1840, den 24. Juni, udkom Forordningen for Danmark angaaende Indførelse af en ny Skyldsætning af Jordejendomme m. v., og da Forarbejderne til denne Forordning var fuldført, traadte den i Kraft den 1. Januar 1844, saaledes som befalet i Matrikelen af 1802 og 1818. Det er den Forordning, som vi kender under Navnet den nye Matrikel, og som endnu for en Del gælder for Beskatning af Jordejendomme i Danmark. Fra denne Lovs Ikrafttræden skriver sig den faste aarlige Pengeafgift, som hviler paa alle Jordejendomme i Danmark under Navn af Gammelskat. Denne Skat blev beregnet efter det Hartkom, der indtil Aar 1844 havde hvilet paa alle samlede Ejendomme med de under samme hørende Parceller, selv om Parcellerne laa i et andet Sogn end Hovedejendommen; thi den nye Matrikel maatte ikke forandre de forrige faktiske Tilstande. Nu var den forrige faktiske Tilstand for „Udejerengen“s Vedkommende, at denne Eng før Fællesskabets Ophævelse havde været matrikuleret under Jerne Sogn som en Del af de samlede Ejendomme, og som Følge deraf var Kommunalafgifterne betalt til dette Sogn allerede før 1781, og saaledes er det sket, indtil 1914, da Tjæreborg Sogn forlangte at faa disse Skatter. Da Ejerne ikke vilde betale dem, forsøgte Tjæreborg at lade Skatterne inddrive ved Udpantning; men Skads Herreds Retnægtede at approbere Udpantningen. Sagen blev derefter 1915 indanket for Landsoverretten i Viborg, som i Juli 1917 stadfæstede Underrettens Kendelse. Hvor vidt Tjæreborg Sogn før — f. Eks. ved Indførelsen af

den nye Matrikel i 1844 — har forsøgt at faa Kommunalafgifterne af „Udejerengen“, har jeg ikke kunnet finde noget skriftligt om; men hvis der er gjort Forsøg i den Retning, har det ikke ført til, at de forrige faktiske Tilstande er bleven forandrede; thi Kommunalafgifterne er vedbleven at indgaa i Jerne-Skads Kommunekasse.

Høsløtten i gamle Dage.

Ældre Folk her i Jerne Sogn, der har kendt „Udejerengen“ i over 60 Aar, har meget at fortælle om den og Højbjergningen i Engen, der var ganske forskellig fra Nutidens. Sletten foregik al Tid paa en bestemt Dag i Juli Maaned. Alle Lodsejere mødte om Eftermiddagen ved 4- til 5-Tiden. Det var morsomt at se hele denne Række af Vogne komme kørende ind i Engen med glade, festklædte Mennesker; thi Sletten af denne Eng betragtedes som en rigtig fornøjelig Fest. De unge Mennesker, der maatte blive hjemme den Dag, følte det næsten som en Straf. Naar saa Folkene havde faaet Hestene spændt fra Vognene og tøjrede, begyndte de med at lede efter Skellene, og det tog som oftest en Times Tid; thi til de fleste Ejendomme hørte to Lodder, en nordlig og en sydlig. Det nordlige Stykke var og er endnu nogle □ Alen større end det sydlige; thi det sydlige ansaas for lidt bedre end det nordlige. Naar saa Skellene var fundne, tog Karlene fat paa de blanke Leer og begyndte at slibe dem med de selvlavede Egestryger, der var godt indgnedne med Sand og Vand. Pigerne tog nu Riverne og begyndte Arbejdet, som vedblev til omkring Midnat. Saa endte Dagsgeringen med, at man samlede sig om Vognkasserne, som Moder derhjemme havde fyldt med en Del gode Fødevarer. Efter endt Maaltid opsøgte de sig et Hvilested ved den væltede Vogn i et Par Timer, og saa begyndte Arbejdet igen. De, der ikke var trætte af Arbejdet og ikke trængte til Søvn, fik let det Par Timer til at gaa i den lyse Sommernat med Sang og Samtaler eller med en Dans paa den grønne Eng. Da det navnlig gjaldt om at blive først færdig og komme ud af Engen, var det sjældent, at det natlige Ophold blev forlænget; thi det var en Skam at komme sidst ud af Engen. — Nu er Tiden forandret, Poesien er forduftet. Nu kommer Folk kørende med deres Maskiner, hvis Klappren høres rundt om i alle Enge, og ingen ønsker den gode gamle Tid tilbage; men de ældre, som har levet med i den for-gangne Tid, værner om alle gode Minder fra Fortiden og glæder den yngre Slægt ved at fortælle om de svundne Tider.

Regnskab

for

„Historisk Samfund for Ribe Amt“ fra 1. Marts 1916—28. Februar 1917.

	<i>Indtægt.</i>		<i>Udgift.</i>
Saldo f. f. Aar, Kassebeholdning	Kr. 336,13	Aarskriftet	Kr. 1380,13
622 Medlemmer à 2 Kr.	• 1244,00	Møderne	• 287,13
69 Subskribenter à 1 Kr.	• 69,00	Dansk Historisk Fællesforening	• 30,00
Solgt i Løbet af Aaret	• 76,96	Porto og diverse Udgifter	• 73,09
Statsluskud 1916—1917	• 200,00	Saldo Kassebeholdning	• 191,18
Indvundne Renter	• 35,44		

Kr. 1961,53

Kr. 1961,53

Samfundets Grundfond er: Kr. 875,00.

Vejen, den 4. Marts 1917.

J. A. FAVRHOLDT.

Ved Revisionen af Regnskabet har vi intet fundet at bemærke.

Ribe, den 23. Maj 1917.

VOXLEV.

C. N. TERMANSEN.

I Aaret 1917 har Samfundet ladet afholde 2 Foredragsmøder. Først i Ribe 23. Maj; det var Hundreedaarsdagen for Overlærer J. F. Kinchs Fødsel. Byen Ribe hædrede denne sin Historieskriver ved Flagning, og den første af Foredragsholderne, Sognepræst *H. G. A. Jørgensen*, Farup, indledede sin Tale med nogle Mindeord om Overlærer Kinchs fortjenstfulde Arbejder som Historiker, hvorefter han gik over til sit egentlige Emne: Ribe Bys Historie i Middelalderens Slutning. Den anden Taler, Højskolelærer Mag. scient. *J. Rosenkjær*, Askov, skildrede den navnkundige Gæringsfysiolog Emil Chr. Hansens Liv fra hans Barndomsaar som fattig Malersøn i Ribe, hvor han fødtes 1842, indtil hans Død (1909) som verdensberømt Forstander for Carlsberg-Fondets fysiologiske Laboratorium. En talrig Tilhørerkreds havde givet Møde til disse Foredrag.

Det andet af Foredragsmøderne afholdtes 10. Oktober i Grindsted. Først fortalte Højskolelærer Dr. phil. *Marius Kristensen*, Askov, om Stenalders-Gravene i Slaugs Herred, der netop frembyder ejendommelige Gravtyper fra nævnte Tidsrum. Gartner H. Petersen, Grindsted, havde velvilligt stillet en Del Oldsager fra sin smukke og righoldige Samling til Raadighed for Foredragsholderen. — Derefter skildrede Sognepræst *J. Richter*, Vejen, de Medlemmer af de adelige Slægter Norby og Munk, som fordm ejede Herregaarden Urup i Grindsted Sogn, og paaviste Forbindelsen, der gennem Kvindelinier findes mellem dem og nulevende fremragende Bondeslægter i det sydlige Jylland. — Mødet var, uagtet det holdtes midt paa Eftermiddagen og paa en for Landmændene noget travl Tid, overordentlig velbesøgt, saa der ventelig heri kan ses et godt Varsel om Tilslutning til Samfundets Virksomhed ogsaa fra denne Del af Amtet, der forhen laa noget afsides, men nu har faaet god Jærnvejsforbindelse med Omverdenen.

Landbrugslærer *E. Konradi*, Ladelund, udtraadte med Regnskabsaarets Udgang efter eget Ønske af Bestyrelsen. I hans Sted valgtes Sognepræst *H. G. A. Jørgensen*, Farup, af den ordinære Generalforsamling til Bestyrelsesmedlem og Sekretær. — Da ligeledes Kommunebogholder *J. A. Favrholdt*, Vejen, ønskede at fra-træde Kassererposten, overtoges denne paany af Konsul *C. Breinholt*, Esbjerg.

Fortegnelse

over

Medlemmer af „Historisk Samfund for Ribe Amt“.

(Afsluttet 1. November 1917).

Overordentligt Medlem

med Bidrag af 100 Kr. én Gang for alle.

Rosenørn-Teilmann, I. K., Stamhusbesidderinde, Nørholm.

Livsvarige Medlemmer

med Bidrag af 25 Kr. én Gang for alle,

Askov Højskole
Malt Sogns Folkebogsamling
Svenska landsmålsfören. (Prof. J.
A. Lundell) Upsala
Upsala Fornminnefören., Kungl.
Universitets Bibliotek, Upsala

Agersnap, H., Landskabsmaler,
Mølholm, Vejle
Berthelsen, Berthel, Købmand,
Home
Bjerge, J. S., cand. mag., Haslev
— Poul, Højskolelærer, Bakkehus
Bruun, Henry, Underarkivar, Kø-
benhavn
Dalgas, Chr., Kommitteret, Bir-
kebæk
Dons, Jens, Overinspektør, Hor-
sens
Godskesen, S., Etatsraadinde, Kø-
benhavn
Jensen, Kr., Gaardejer, Ballum

Jørgensen, Konrad, Redaktør,
Kolding
Kelstrup, H., Sognepræst, Beder
Lauridsen, Johannes, National-
bankdirektør, København
— P., Skoleinspektør, Køben-
havn
Mikkelsen, M., Sognepræst, Red-
sted
Nielsen, M.H., Sognepræst, Kvong
Nybo, Mikael, Lærer, København
Olsen, Kristiane, Fru, Læreinde,
Varde
Pedersen, Knud, fhv. Skolefor-
stander, Skibelund
— P. K., fhv. Gaardejer, Frøsig-
gaard
Petersen, Thade, Præst, Haderslev
Schmidt, G., Sognepræst, Faa-
borg, Varde
Schovsbo, G., Sognepræst, Nørre
Aaby

Ordentlige Medlemmer.

Alslev Sognebogsamling
Bramminge Bibliotek
Folkebogsamlingen, Esbjerg

Gamisonsbiblioteket, København
Grindsted Bogsamling
Horsens Statsskole

- Kolding hist. antlkv. Selskab
 Landsarkivet, Odense
 Museet for Varde By og Omegn.
 Nationalmuseet, 2. Afdeling
 Nørre Nebel Læseforening
 Ribe Kathedralskole
 Rigsarkivet
 Varde og Omegns Folkebogsam-
 ling
 Vejen Bibliotek
 Vejle Latin- og Realskole
-
- Agerbæk, P., Læge, Ribe
 Amorsen, K., Frk., Varde
 Andersen, A., Købmand, Aastrup
 — A., Sognefoged, Amtsraads-
 medlem, Gammelby
 — Anders, Gaardejer, Tingskov-
 hus
 — Chr., Kontorchef, Vejen
 — H. C., Møller, Grindsted
 — J., Lærer, Nr. Nebel
 — J., Lærer, Føvling
 — Johs. S., Lærer, Gjesium
 — Jørgen, Gaardejer, Vimtrup
 — L., Kæmner, Ribe
 — Lars, Møller, Gjesten
 — Ludvig, Gaardejer, Stenbro-
 gaard
 — Niels, Gaardejer, Allerup,
 — P., Gaardejer, Brunsege, Seest
 — P. M., Lærer, Knudsbøl
 — Søren, Husmand: Aastrup
 Andreassen, C., Brevsamler, V.
 Vedsted
 — H., Kancelliraad, Herreds-
 fuldmægtig, Varde
 — J. Th., pens. Lærer, Lunde J.
 Andresen, Anton, Gaardejer,
 Bryndum
 Anthonisen, N. H., Læge, Nordby
 Appel, Jacob, Forstander, Askov
 Arnstrøm, J., Stationsforstander,
 Gjelsted
 Arnum, Jens, Boghandler, Askov
 Askov, A., Læge, Vejle
 Astrup, Fr. R. Lærer, Læborg
 Bang, C., Sognepræst, Skjellerup
 — J. Fr., Sparekassedirektør,
 Ribe
- Bech, C., Kammerherre, Engels-
 holm
 — D., Møbelhandler, Esbjerg
 — J. A., pens. Lærer, Bram-
 minge
 Begtrup, Holger, Højskoleforstan-
 der, Hillerød
 Bejer, Johan, Gæstgiver, Bram-
 minge
 Bendtsen, R. Redaktør, Esbjerg
 Bennedsen, Kristen, Gaardejer,
 Thorstrup
 — Th., Købmand, Lunde J.
 Bennetsen, B. E., Gaardejer,
 Torrup
 Bertelsen, C., Sognepræst, Lunde J.
 Beyer, M. C., Gaardejer, Agen-
 toft
 Blering, Th., Provst, Esbjerg
 Biltøft, Chr., Gaardejer, Lykke-
 gaard, Esbjerg
 Bindslev, A. K. A., Lærer, Tistrup
 Bjerre, J., Ingeniør, Askov
 Bjerrum, H. Chr., Urmager, Es-
 bjerg
 — J. P., Gaardejer, Jernvedlund
 — Knud Hansen, Gaardejer, In-
 dre Bjerrumgaard
 Blanck, M., Forstanderinde, Bør-
 nehjemmet, Bramminge
 Bloch, Chr. Gaardejer, Sønderbøl
 — V., Adjunkt, Ribe
 Bock, Gustav, Handelsrejsende,
 Odense
 Boesen, Jørgen, Gaardejer, Askov
 — P., Lærer, V. Vedsted
 Bojesen, Jesper, Gaardejer, Høm-
 vejle
 Bolding, Mads, Gaardejer, Bolding
 Bolvig, Ida, Læge, Ribe
 Borg, Andreas, Gaardejer, „Ro-
 lighed“, Ølgod
 Boss, V., Herredsfoged, Kolding
 Brandt, C. C. E., Lærer, Egholt
 Brandstrup, R. C., Sognepræst,
 Grimstrup
 Breinholt, C., Konsul, Esbjerg
 — C. B., Eksportør, do.
 — Elisabeth, Frk., do.
 Brinch, Th., Overlæge, do.

- Brincken v., fhv. Sognepræst, Ribe
 Brorson, H. B., Farver, Vamdrup
 — P., Vært, Brørup
 Brorsen, Søren, Gaardejer, Folketingsmand, N. Farup
 Brun, L. Munthe, fhv. Amtsforvalter, København
 Bruun, A., Lærer, Tjæreborg
 — Chr., Sognepræst, Esbjerg
 — H. C. S., Borgmester, Ribe
 — J. P., Jerntgaadsfabrikant, Varde
 Buch, J. L., cand. jur., Politifuldmægtig, København
 Buhl, J. Fester, Lærer, Thorsted
 Bundgaard, Peder, Gaardejer, Aggersgaard
 Bundsgaard, A., Læge, Vejen
 — Jørgen, Gaardejer, Kærholm
 — N. A., Partikulier, Toftagerhus
 Byriel, J. H., Lærer, Ø. Vamdrup
 Bøtker, L., Grosserer, Esbjerg
 Christensen, Chr., Assistent, Slauggaard
 — N., Lærer, Nollund
 — Heegaard, Plantør, Houstrup
 — Jens Chr., Ovnbøl
 — M. B., Landmand, Orten
 — Marius, Gaardejer, L. Puggaard
 — N. L., Bankdirektør, Ribe
 — P., Plantør, Holtergaard, Maribo
 — S., Realskolebestyrer, Vamdrup
 — Sand, Gaardejer, Gjering
 — Tage N. C. Egede, Lærer, Varde
 — Th., Klaverstemmer, Esbjerg
 Christiansen, C. P. O., cand. mag., Højskolelærer, Askov
 — J. C., Forretningsfører, Silkeborg
 — N. P., Sognefoged, Billund
 — P., Gaardejer, Silkeborg
 — Smidt, Ingeborg, Varde
 — Th., Toldassistent, Ribe
 Christoffersen, M. C., Sygehuslæge, Varde
 Clausen, C. H., Justitsraad, Holsted
 — P. H., Skibsreder, Nordby
 Dalgaard, Chr., Guldsmed, Esbjerg
 Dam, Chr., Gaardejer, Tobøl
 Damsgaard, Johan, Malermester, Ribe
 Danielsen, Daniel Jul, Urup
 Davidsen, D., Assistent, Øster Havgaard
 — J. P., Lærer, Bounum
 Dohn, K. M. F., Postmester, Ribe
 Drewsen, P., Statsplantør, Nymindegab
 Duborg, Hans, Gaardejer, Gredstedbro
 Dueholm, Ingeborg, Lærerinde, Ribe
 Dybdal, C., Overlærer, Ribe
 Ebbesen, Hans, Gaardejer, Terpling
 Elbæk Jessen, Ludvig, Landmand, Sønderager
 Ellehage, Lærer, Sønderby
 Enkegaard, R. P., Lærer, Esbjerg
 Eriksen, H., Grosserer, Esbjerg
 Eskesen, Hans, Loft
 Esmann, V., Byfoged, Esbjerg
 Espersen, Fru, Omme
 Falk Jensen, Arid, cand. jur., København
 Fausbøl, Jørgen, Rentier, Aabenraa
 Favrhøldt, J. A., Kommunebogholder, Vejen
 Feddersen Jensen, P., Lærer, Verst
 Fellberg, H. F., Dr. phil., Askov
 — P. H., Postmester, Holsted
 Fenger, Sven, Præst, Odder
 Finsen, Ingeborg, Professorinde, København
 Fonager, J., Sognepræst, Snøde
 Frandsen, Elektriker, Askov
 — Niels P., Husmand, Starup
 Fredslund, Johannes, Gaardejer, Vranneup
 — L., Gaardejer, Klevanggaard
 Frisesdal, Margrethe, Enke, Vejen

- Fromsejer, P. P., Plantør, Vor-
 basse
 Frost, A. C., Herredsfoged, Hol-
 sted
 Frydendahl, H. M., Gaardejer,
 Hundsbæk
 Futtrup, Skolebestyrer, Grindsted
 Gammeltoft, P., Gaardejer, Gam-
 meltoftgaard
 Gantzel, Dorothea, Frk., Ribe
 Grand, A., Skolebestyrer, Holsted
 Gejl, L., Plantør, Starup
 Gohr, T., Landinspektør, Ølgod
 Gregersen, Chr., Fyrbøder, Jerne
 — G. P., Gaardejer, Amtsraads-
 medlem, Gjesing
 — Karl P., Gaardejer, Alslev
 — Niels, Gaardejer, Skonager
 Kro
 Grum-Schwensen, Aa., Herreds-
 fuldmægtig, Holsted
 Grundahl, F., Bager, Holsted
 Grønbæk, H., Lærer, Kvong
 Haahr, P., Førstelærer, Tistrup
 Hagen, Joh., Læge, Bramminge
 Hansen, C. N., Lærer, Aastrup
 — Christen, Gaardejer, Elkjær
 — Chr. I., Murermester, Starup
 — E., Sagfører, Esbjerg
 — F., Sognepræst, Rind, Herning
 — Fr., Statskonsulent, Ø. Hav-
 gaard
 — Frode, Assistent, Askov
 — H., Fuldmægtig, Esbjerg
 — H., Sognefoged, Starup
 — H. Ebbesen, Lærer, Stenderup
 — Holger, Gaardejer, Granely
 — H. Jessen, Lærer, Briksebøl
 — H. N., Gaardejer, Sejstrup
 — H. P., Provst, St. Fuglede
 — H. P., Murer, Gørding
 — H. P., Gaardejer, Hjerting,
 Rødding
 — H. P., Gaardejer, Terpager
 — Jens, Husmand, Bramminge
 — Jens, Gaardejer, Seest
 — Jon, do., Skyhede
 — Karl M., do., Gjesing
 — Karl Fr., do., Blaavand
 — Knud, Boelsmand, Gamst
 Hansen, L. C. A., Dyrslæge, Es-
 bjerg
 — Lambert, Gaardejer, Darum
 — N. A., Hotelejer, Grindsted
 — Niels, Gaardejer, Melvang-
 gaard
 — Niels, Lærer, Bramminge
 — N. K., Købmand, Holsted
 — N. K., Lærer, Horne
 — R. P., Skotøjshandler, Ribe
 — Simon, Sognepræst, Helsingør
 — Thomas, Gartner, Nr. Vejrup
 — Thomas Kr., Hoven
 — Thorvald, Billum
 — Ulrik, Lærer, Tobøl
 — H. Windfeld, Landstingsmand,
 Bankdirektør, Ribe
 — J. Witt, Sognepræst, Malt
 Harbo, J. P., Lærer, Asbo
 Harck, H. C., Overretssagfører,
 Varde
 Hattensen, Chr., Byfoged, Korsør
 Haunstrup, E., Bankdirektør,
 Vejen
 Haurum, J., Lærer, Hodde
 Hedegaard, N., Grosserer, Esbjerg
 Hegelund, J., Dyrslæge, Sdr.
 Bjært
 Hegtman, A., Værkejer, Tistrup
 — J., Fabrikant, do.
 Helle, N. J., Sparekassedirektør,
 Ribe
 — Peder, Gaardejer, Darum
 Hellesøe, Chr., Gaardejer, Ø.
 Gjesten
 Helveg, H., Sognepræst, Jernved
 — T., Pastorinde, Askov
 Henriksen, H. Kr., Gaardejer,
 Udholm, Kaas
 Hinkbøl, P. Cl., Læge, Bram-
 minge
 Hjortkjær, C., Provst, Lyngby
 Holt, J. J., Skovrider, Grindsted
 Holberg, Jens, Murer, Glejbjerg
 Hostrup, B., Gaardejer, Høgsbro-
 gaard, Hvidding
 Husum, P., Sognepræst, Sdr.
 Bork
 Hybschmann, P., Møller, Nr.
 Nebel

- Højgaard, H. N., Sognepræst, Gjedsted
 Hørlyck, K. M., Sognepræst, Borre
 Høst, A. V., Adjunkt, Ribe
 Høy, Chr., Gaardejer, Nr. Nebel
 Høyer, C., Amtsvejinspektør, Ribe
 — N., fhv. Præst, Ribe
 Iversen, Lods, Esbjerg
 Ingerslev, L., Præst, Odense
 Jacobsen, Overbanemester, Grindsted
 — C., Kollektør, Ribe
 — H., Arbejdsmand, Esbjerg
 — J., Lærer, Esbjerg
 — Jac., Mejeribestyrelse, Vejen
 — & Søn, Lars, Boghandler, Randers
 — S., Kæmner, Varde
 Jensen, Proprietær, St. Gammelgaard
 — Lærer, Gudhjem
 — Anders, Gaardejer, Østtarp
 — Andreas, Overretssagf., Bankdirektør, Esbjerg
 — C. A., Museumsinspektør, København
 — H., Hospitalsforstander, Ribe
 — Henrik, Købmand, Ribe
 — J., Borgmester, Rødby
 — J. A., pens. Lærer, Kolstrup, Aabenraa
 — Grimstrup, J., Lærer, Billund
 — J. K., Lærer, Eskelund
 — J. Kr., Læge, Gørding
 — H., Købmand, Grindsted
 — Morten, Kaffehandler, Ølgod
 — Niels, Sognefoged, Hallum
 — Niels, Sagfører, Varde
 — P. A., Gaardejer, Mejlbj, Rødding
 — P. Svejstrup, Sparekasseraserer, Brørup
 — Thomas, fhv. Gaardejer, St. Anst
 — Thomas, Landmand, Grene, Glejbjerg
 — Toftgaard, Købmand, Kvong
 — J. Tranberg, Sparekassedirektør, Ribe
 Jensen, V. H., Apoteker, Gørding
 Jepsen, A., Boghandler, Ribe
 — A. G., Lærer, Varde
 — Kristian, Gaardejer, Tirslund
 — M., pens. Lærer, Esbjerg
 — Ole, Lærer, Outrup
 Jespersen, H. I., fhv. Proprietær, København
 — L., Lærer, Starup
 Jessen, A., Gaardejer, Hjarup
 — H. Frands, Gaardejer, Roust
 — S., Sadelmager, Vejen
 Johansen, Jens, Lærer, Ladelund
 — M. Laurids, Gaardejer, Hesselund
 Juhl, Thomas, Vinterlærer, Holsted
 Junker, Kristian, Gaardejer, Hjeriting, Rødding
 Just, Niels, Gaardejer, Askov
 Justesen, J. P., Mejeribestyrelse, Brørup
 Jæger, Martin K., Overassistent, Hellerup
 Jørgensen, Skomager, Tjæreborg
 — Balslev, Mejeribestyrelse, Esbjerg
 — H. G. A., Sognepræst, Farup
 — H. J., Købmand, Vamdrup
 — J., Assistent, Moselund
 — J. A., Birkefuldmægtig, Nordby
 — Jørgen F., Ledvogter, Vejen
 — J. P., Bogholder, Vejen
 — J. P., Antikvarboghandler, Ribe
 — Mikkel, Glarmester, Lunderskov
 Kaltoft, Hans, Gaardejer, Obbekjær
 Kann, Ernst, Inspektør, Gammelkjøgegaard
 Kastberg-Andersen, O., Købmand, Billund
 Kirkebjerg, J. R., Højskolelærer, Askov
 Knudsen, Frans, Rentier, Janderup
 — K., Overlærer, Ribe
 — Knud, Hjarupgaard
 — Knud, Gaardejer, Hylkegaard

- Knudsen, Kristen, Murer, Stenderup
 — P., Sognefoged, Ø. Vedsted
 — Søren P., Gaardejer, Lille Skovgaard
 Koch, P. G., Biskop, Ribe
 — Rasmus, Gaardejer, Rousthøj
 — Vilh., Tandler, Varde
 Koefoed, M. V., Kaptajn, Ribe
 Kolvig, F., Chef for det store nordiske Telegrafelsk., Paris
 Kongstad, C. H., Konsul, Direktør, Esbjerg
 Konradi, Emil, Landbrugslærer, Ladelund
 Krebs, A. C., cand. jur., Byfogedfuldmægtig, Esbjerg
 Kristensen, Anton, Gaardejer, Pedersminde
 — Anton, Kjelst
 — J., Lærer, Skovlund
 — Jens Møller, Gaardejer, Eknud
 — Johan, Gaardejer, Nørvang
 — Kr., Lærer, Assendrup
 — Kr., Mejeribestyrer, Vesterbæk
 — Karl, Fotograf, Askov
 — K. N., Landbrugslærer, Ladelund
 — Kristen Møller, Nørbølling
 — Mads P., Gaardejer, Haltrup
 — Marius, Dr. phil., Højskolelærer, Askov
 — Niels, Gaardejer, Plovslund
 — Niels Jepsen, Gaardejer, Nebel
 — Niels Kr., Gaardejer, Tirslund
 — Niels P., Husmand, Heager
 Kruse, Søren, Møller, Billund
 Kromann, M., Direktør, Aarhus
 — N. M., Fabrikant, Esbjerg
 Larsen, H. A., Læge, Holsted
 — Jens, Gaardejer, Lykkeskjær, Holsted
 — Niels F., Gaardejer, Søknud, Mølby
 Lassen, O., Hotelejer, Lunderskov
 Lasson, I. F., Grosserer, Varde
 Lauesen, G. E., Stationsforstander, Thisted
 Lauridsen, L., Lærer, Vejen
 Lauridsen, P., Grosserer, Vejen
 — O. Vang, Direktør, do.
 Lauritzen, D., Konsul, Skibsreder, København
 — M., Grosserer, Frederikshavn
 Larsen, J. M., Gaardejer, Sundbækgaard
 Lautrup, O., Proprietær, Estrup
 Leth, Skjærning Jens, Mejls
 Lienggaard, J., Lærer, Askov
 Lindberg, Th. Jensen, Rentier, Esbjerg
 Lindbæk, Joh., Dr. phil., Stiftsskriver, Roskilde
 Lindenmayer, H. A., Manufakturhandler, Brørup
 Lindskov, Christen, Væver, Guldager
 Lohse, O., Bogholder, København
 Lorentzen, H. M., Lærer, Gørding
 Lund, C., Fabrikant, Esbjerg
 — H., stud. mag., København
 — Laurids, Gaardejer, Kværndrup
 — N. P., Gaardejer, Vejrup
 Lundgaard, L. N., pens. Lærer, Bække
 Lykke, N. E., Mejeriforpagter, Sdr. Varde
 Lyster, C., Sagfører, Varde
 Løwe, A., Byfogedfuldmægtig, cand. jur., Ribe
 Madsen, Statsplantør, Vrøgum
 — Bendix, pens. Lærer, Karensmark
 — C., Maler, Vejen
 — Ebbe, Sparekassekasserer, Vejen
 — Hans, Gaardejer, Løftegaard
 — J. H., Sognefoged, Tjærborg
 — Jeppe, Sognefoged, Gaardejer, Maltbæk
 — Kr., Vognmand, Askov
 — Lars, Gaardejer, Kvong
 — L. P., Lærer, Billum
 — M. K., Købmand, Brørup
 — M. P., Gaardejer, Ilsted
 Marke, V., Kordegn, Varde
 Mathiesen, C. E., afg. Præst, Hellerup

- Melchiorsen, M., Læge, Grindsted
 Michaelsen, A., Dyrlæge, Vejen
 Midtgaard, V., Gaardejer, Lunds-
 mark, Hvidding
 Mikkelsen, C., Apoteker, Odense
 — Hans, Gaardejer, Sdr. Holsted
 Mogensen, Frands, Gaardejer,
 Nybro
 Moltesen, Klavs, Gaardejer, Aa-
 lykke
 — S., Gaardejer, Stensvanggaard
 Moos, P. H., Sognepræst, Nr.
 Nebel
 Mortensen, Sillas, Husmand,
 Bramminge
 Müller, N. C., fhv. Apoteker,
 København
 — Rudolf, fhv. Gaardejer, Askov
 Møller, Chr., Sygehuslæge, Brørup
 — Fr., Trafikassistent, Vejen
 — H. Bruun, Boghandler, Vejen
 Mørck, Joh., Brugsforeningsbe-
 styrer, Vester Gjesten
 Nagel, F. C. H., Løjtnant, Post-
 mester, Aarhus
 Neergaard, C. P., Museumsin-
 spektør, København
 Nielsen, Mejeribestyrer, Aalbæk
 — A., Sløjdscoleforst., Askov
 — A. N., Kordegn, Ribe
 — B., Provst, Nordby
 — C., Apoteker, Varde
 — Carl, Redaktør, Ribe
 — Clemmen, Lærer, Esbjerg
 — Christian P., Gaardejer, Yderik
 — E., Vejassistent, Varde
 — Edv., Bogbinder, Vejen
 — F., Uddeler, Aalev
 — H., Snedker, Nordby
 — H., Købmand, Varde
 — Hans, Gaardejer, Novrup
 — J., Mejeribestyrer, Bække
 — Jens, Gaardejer, Kvong
 — J. K., Lærer, Grindsted
 — Julius, Rektor, Ribe
 — Kjær, Stiftsfuldmægtig, Ribe
 — L. P., Redaktør, Varde
 — Martinus, Gaardejer, Øsse
 — Max, Sagfører, Holsted
 — N., Lærer, Bastrup
 Nielsen, N. C., Lægdsmand,
 Grindsted
 — Niels Horsbøl, Kærbøl
 — Niels Peder, Husejer, Jerne
 — Nis Jørgen, Gaardejer, Gam-
 melby
 — N. J., Forsøgsleder, Studs-
 gaard
 — N. M., Gaardejer, Petersminde,
 Hejnsvig
 — N. N., Landpost, Toftnæs
 — N. P., Tømrer, Askov
 — N. P., Gaardejer, Veldbæk
 — N. P., Gaardejer, Puggaard,
 Gredstedbro
 — N. S., Sognepræst, Allerup
 — Peder, Gaardmand, Guldager
 — P. J., Lærer, Darum
 — Simon, Aftægtsmand, Houborg
 — Søren, Bankdirektør, Ribe
 — V., Boghandler, Varde
 — Vilh., Redaktør, Varde
 Nissen, H. K., Lærer, Skodborghus
 — H. P., Købmand, Ansager
 — J., Provst, Vemmelev
 — Marie, Lærerinde, Grindsted
 — N., Lærer, Dollerup
 — Otto, Købmand, Ribe
 — T. J., Købmand, Ansager
 Nordland, Direktør Fru, Esbjerg
 Norrild, J., Forstander, Ribe
 Novrup, H. P. H., Lærer, Alslev
 Nutzhorn, H., Professor, Askov
 Nygaard, Chr., Konsulent, Ø.
 Havgaard
 — Lauritz, Gaardejer, Lundager
 — S. Noe, Seminarieforstander,
 Ribe
 Nørgaard, Andreas, Møllejer,
 Tuesbøl
 — Hans, Gaardejer, Høm
 Ohrt, N., Gaardejer, Faurholdt
 Okholm, K., Amtsrevisor, Vester
 Vedsted
 — Niels, Gaardejer, V. Vedsted
 — P., Kommissionær, Ribe
 Oldager, J. N. C. J., Sagfører,
 Varde
 Olsen, Andreas, Snedker, Nordby
 — Hans, Dyrlæge, Brørup

- Olsen, Dalsgaard, fhv. Boghand-
ler, Esbjerg
— Laurids, Gaardbestyrer, Gjel-
sted
— Olav, Proprietær, Lindegaard,
Hjarup
Olesen, Niels, Partikulier, Brørup
Outzen, Kæmnerfuldmægtig, Vi-
borg
Overgaard, J. C., Forstander,
Ladelund
Pagh, H., Konsul, Esbjerg
Pedersen, Anders, cand. jur.,
Villaejer, Brørup
— J. C., Lærer, Ilsted Skole
— J. C., Forstander, Ørsted
— Marius, Købmand, Grindsted
— Mary, Fru, Kvie Hede Skole
— N. C., Dyrlæge, Ribe
— O. F., Lærer, Allerup
— P. Gyde, Gaardejer, Sogne-
foged, Bollesager
— P. J., Rentier, „Aldersbo“
— P. M., Lærer, Lyne
— Severin, Sønderby
Permin, E. H., Overretssagfører,
Esbjerg
Peterson, Mejeribestyrer, Jemved
— Bertrand J., Gaardejer, Hes-
selho
— F. B., Stationsforstander, Vam-
drup
— Hans, Gaardejer, Ferup
— fhv. Kordegn, Jerne
— A. S., Handelsingartner, Kolding
— A. K., Lærer, Lamborg
— Fr., Redaktør, Enkefru, Esbjerg
— H., Gartner, Grindsted
— Jens, Gaardejer, Malle
— P. Chr., Gaardejer, Toftnæs
— P. Kr., fhv. Proprietær, Sog-
neraadsformand, Gørding
— R., Lærer, Nørbling
— Therkild, Tømrermester, Es-
bjerg
Pihlkjær, Niels, Gaardejer, Ta-
borggaard
Pinholt, V., Statsplantør, Vejrs
Plauborg, Jens, Gaardejer,
Galtho
Pontoppidan, M., Herredsfuld-
mægtig, Ribe
Poulsen, Andrea Gram, Frue,
København
— H., Overlærer, Nordby
— N. J., Fabrikant, Fruens Bøge
— N. F., Lærer, Lykkebjerg
Prüsse, N. L., Slagter, Askov
Præstiiin, Anton, Gaardejer, Tjæ-
reborg
Quedens, C., cand. polyt., Kø-
benhavn
— J., Prokurist, Ribe
Rasmussen, H., Branddirektør,
Højrupgaard
— L., Folketingsmand, Grindsted
— L. B., Sognepræst, Mandø
— Ras., Gaardejer, Skovlund
Ravn, Hans, Gaardejer, Tegl-
gaard
— Marius, Gaardejer, Asbo
— Peder, Gaardejer, Tantholt-
gaard
Raunkjær, Hans, Gaardejer, Raun-
kiær
Rechnagel, J., Direktør, Holsted
Reincke, H. C. C., Adjunkt, Ribe
Reinholdt, N., Købmand, Lun-
derskov
Richter, J., Sognepræst, Vejen
Rose, A., Husejer, Sognefoged,
Gørding
Rosendahl, K., Bogtrykker, Es-
bjerg
Rosengreen, N., Gaardejer, Ta-
gesminde
Rosenkjær, J., Højskolelærer,
Mag. scient., Askov
Rosenmeier, J. P., cand. jur.,
Amtsfuldmægtig, Ribe
Rosenstand, C., Stiftskasserer,
Ribe
Rosenvinge, Maria, Frk., Ribe
Rübner-Petersen, O., fhv. Skole-
direktør i Vestindien
Ræder, Jacob, Grosserer, Dyre-
havegaard
Rølle, L. K., Lærer, Henne
Salling, S. H., Forstander, Ribe
Saxild, J., Herredsfoged, Ribe

- Schack, O. D., Greve, Hofjægermester, Schackenborg, Møgel-tønder
- Schjørring, C., Sognepræst, Tra-nebjerg
- E., Arkitekt, Grindsted
- Schmidt, H., Stadsingeniør, Es-bjerg
- Jes, Gaardejer, Mejls
- Th., Købmand, Varde
- V., Købmand, Eskelund
- Schouenborg, P., Landinspektør, Holsted
- Schultz, Jens, Rentier, Ribe
- Schydtt, M. H., Købmand, Grind-sted
- Schøning, C. P., Postmester, Es-bjerg
- Sillasen, N. P. jun., Direktør, Esbjerg
- Sivebæk, Th., Sagfører, Vejen
- Skoudrup, Fru, Brørup
- Skov, L. P., Branddirektør, Varde
- Skaarup, K., Sognepræst, Bæk-bølling
- Skrumsager, J. N. H., Gaardejer, Københoved
- Skøtt, H. P., Lærer, Bakkely
- Skjøde, H., Gaardejer, Amts-raadsmedlem, Verst
- Slebsager, M. N., Folketings-mand, København
- Sloth, H. P., Mejeribestyrelse, St. Andst
- Smidt, Niels, Gaardejer, Søbæks-led, Rødding
- P., Vejassistent, Brørup
- Smith, H., Sagfører, Holsted
- Schmidt, H. Chr., Købmand, Nr. Nebel
- Sonnichsen, S., Toldassistent, Kolding
- Stemann, G., Kammerherre, Stift-amtmand, Ribe
- Spangsberg, Laust, Ingeniør, cand. polyt., Esbjerg
- Straarup, Iver, Gaardbestyrer, Skødebjerggaard
- Strebøl, Bertel, Gaardejer, Lund
- Stenbæk, K., Assistent, Askov
- Styrup, Knud, Ingeniør, Herning
- Sundbo, Arne, cand. jur., Over-retssagfører, København
- Søgaard, J. P., Landpost, Nør-bølling
- Sørensen, Dyrilæge, Holsted
- Anna, Frk., Lærerinde, Ribe
- Chr., Gaardejer, Dyregaard
- Frode, cand. polit., Emdruphøj
- Guttorm, Gaardejer, Tange
- H. H., pens. Lærer, Veldbæk
- H. P., Lærer, Ø. Gjesten
- J. C., Gaardejer, Askov
- J. C., Skovrider, Høllund Sø-gaard
- Jens Peter, Gaardejer, Klink
- P. K., pens. Lærer, Brørup
- Rasmus, Gaardejer, Ferup
- S., Folketingsmand, Nr. Nebel
- S. Jac., Sognefoged, Brørup
- S. M., Proprietær, Store Hebo
- Svith, N. M., Læge, Ribe
- Tarp, J. S., Præst, Boslunde
- Teilman, Tøger, Rentier, Varde
- Termansen, C. N., Rentier, Ribe
- Tetens, H. V., Provst, Hodde
- Therkildsen, J. Th., Sagfører, Hellerup
- Thing, H. P. K., Gaardejer, Hen-neberg
- Thomsen, M. E., Lærerinde, Frk., Nordby
- Thorbøl, H., Læge, Nr. Nebel
- Thorsen, Jens, Konsulent, Vejen
- Thygesen, Christian, Gaardejer, Skovbjerg
- Thyssen, A. D., Skolebestyrer, Nordby
- E. K., Provst, Ribe
- Timmermann, M., Agent, Varde
- Toustrup, J. M., Gaardejer, Starup
- Tranberg, Terman, Gaardejer, Dortheshvile
- Trier, J., Præst, Askov
- Troels-Lund, Professor, Ordens-historiograf, Dr. phil., Køben-havn
- Truelsen, H. P., Kæmner, Odder
- Truelsen, Truels, Gaardejer, Hjort-lund

- Tuxen, C. Th. A., Sparekassedi-
rektør, Ribe
Uhre, Hans, Gaardejer, Uhre-
gaard
Vaaben, P., Gaardejer, Bække
Wad, C. D., Stationsforstander,
Vejen
Ventzelsen, Andreas, Gaardejer,
Tranekjærgaard
Vestergaard, N., Lærer, Esbjerg
Vibæk, Marius, Overlærer, Kø-
benhavn
Vig, J., Sognepræst, Vig
— P. P., Fitting Mark
Villadsen, Tina, Bestyrerinde,
Frk., Varde
Villemoes, J., Konsul, Esbjerg
Willemoës, C., Redaktør, Ribe
Willumsen, P., Købmand, Viborg
Willumsgaard, J. P. J., Lærer, Sevel
Wind, J. H., Rentier, Ribe
Wind, Nissen, Gaardejer, Faurholt
Windebalte, H. E., Stationsfor-
stander, Holsted
Windfeld, I., Proprietær, Hessel-
med
— Hansen, Ib, Belysningsdirek-
tør, København
Winther, Chr. P., Provst, Ørsted
Wissing, H., Møllejejer, Seest
With, J., Dyrlægge, Tistrup
Voss, Mejeribestyrer, Bækboiling
Voxlev, J., cand. jur., Amtsfuld-
mægtig, Ribe
Wulff, A., Købmand, Jerne
— H., Hjortlund
— J., Apoteker, Vejen
Wulsten, Dorothea Margrethe,
Adjunkt, cand. mag., Ribe
Ølgaard, Peder, Gaardejer, Gred-
stedbro
— Olav, Gaardejer, Gredsted

Subskribenter.

- Landsarkivet for Sjælland, Kø-
benhavn
Det statistiske Departement, Kø-
benhavn
Industriforeningens Bibliotek, Kø-
benhavn
Aaes, C. C., Lærer, No
Aastrup, H. J., Købmand, Ulf-
borg
Alsted, J., cand. theol. & mag.,
Vejele
Andersen, Adjunkt, Hillerød
— Axel, Assistent, Skagen
Andrup, Jens, Gaardejer, Sogne-
raadsmedlem, Lønborg
Bardenfleth, V., Stiftamtmand,
Vejele
Bendix, Fr., Pastor, Malling
Berg, P. H., Lærer, Sdr. Stende-
rup
Bjerre, N. P., Lærer, Faarup
Brandorff, J. O., Kæmner, Kol-
ding
Bunkeflod, T. de Fine, Toldfor-
valter, Aarhus
Bygbjerg, H., Lærer, Middelfart
Bülow, L., Proprietær, Svejebak
Bæk, Jacob, Gaardejer, No
Cramer, H. C., Kancelliraad, Sag-
fører, Ringkøbing
Christiansen, Politibetjent, Kol-
ding
Dahlerup, C. F., Overklitfoged,
Skagen
Eliassen, P., Filialbestyrer, Kol-
ding
Eriksen, Svend, Sagfører, Kol-
ding
Fenger, F. G., Sognepræst, Ud-
by, Holbæk
Grunnet, J. B., Cyklehandler,
Vejele
Hansen, Læge, Temdrup
— K., Statskonsulent, Lyngby
— Mac Gregor, Kommunelærer,
København
— S. Karl, Gaardmand, Hede-
vang, Aadum
Hindborg, C., Købmand, Vejele
Jeppesen, N. P., Tømrer, Hee

- Johansen, P., Landmand, Gauerslund
 Jørgensen, Poul Johs., Professor, København
 Kau, H., Sognepræst, Gadsbjerg
 Kjær, J. F., Bankdirektør, Fredericia
 Lauridsen, Knud, Landpostbud, Hee
 Lindholm, P., Lærer, Aagaard
 Lund, S., Lærer, Østerhæsinge
 Malmberg, Overtelegrafist, Aalborg
 Meldgaard, P., Gaardejer, Grydgaard
 Mikkelsen-Tønning, I., Lærer, Busk
 Mouritsen, S. N., Lærer, Lustrup
 Nielsen, Hans, Malermester, Høve
 — Janus, Kasserer, Ringkøbing
 — J. E., Snedker, Kolding
 Nørregaard, Kr., Læge, København
 Overgaard, J. C., Proprietær, Studshoved
 Pedersen, Parmo, E., cand. mag., Kolding
 Pedersen, P., Gaardejer, Vandmosehu s. Kværndrup
 Poulsen, Poul, Gaardejer, Lemvig
 Quist, Chr., Muremester, Horsens
 Ravn, J. J., Lærer, Mølholm, Vejle
 Rosendal, H., Forstander, Lyngby
 Rudum, Martin P., Friskolelærer, Sødinge
 Schmidt, C., Grosserer, Kolding
 Simonsen, Chr. A. S., Graver, Kolding
 Snorrasson, Egil, cand. jur., København
 Tarp, M. M., Lærer, Harte
 Terkilsen, J., Gaardejer, Tørring
 Theilade, H. S., Provst, Gammelby
 Tilemann, H. Chr. G., cand. polyt., Mosager, Hammel
 Toft, Jens, Gaardejer, Lem
 Tradsborg, N. P., Skoleinspektør, Kolding
 Villemoes, N., Fabrikant, Skærum Mølle
 Wulff, Severin, Købmand, Vejle

Ialt:

Overordentligt Medlem	1
Livsvarige Medlemmer	26
Ordentlige do.	624

Tilsammen... 651

Desuden 65 Subskribenter.

Navneliste¹.

(Ved J. Richter.)

- Aabenraa, 227f 321
Aaboe se Lund
Aagaard, Lb., Ø. Starup S.,
Brusk H., 388
Aagaard, F. C., Landvæsens-
kommissær, 466
Aagerup S., Sømme H., 706
Aagesen, H., Strandrider, 577
Aakjær, Hgd., Falling S., Hads
H., 63
Aakjær, Skanderup S., Anst H.,
432
Aal S., V. Horne H., 305
Aal, C. C., Præst, 133f 197
Aalborg, 533 549 586 597 650
704
Aalling, Lb., Ansager S., 126
Aarhus, 63 69 206 208 245 247
408 549 586 649 707 710
Aarre S., Skads H., 65, 191 207
517
Aarøe, B. C., Krigsassessor, Told-
forv., 3 6f 19 234
Aastrup S., Gørding H., 53
Abbedskjær, Gd., Hygum S.,
Haderslev A., 665
Abildgaard, R., Tolder, 578
Adler, P., Adjunkt, 19 24 597
— se Lillienskjöld
Adolf, Hertug, († 1586) 390 394
Adersbøl, Hgd., Lindknud S.,
156f
Adersen, N., Bygmester, 110
Afghanistan 710
Agerholm, C. A., Præst, 561 689
692
Agerholm, Helene, se Møller
— Maren, se Friis
Agerkrog, Hgd., Tistrup S., Ø.
Horne H., 89 91 94ff 107
538
Ahlefeld, Dorothea, (Fr. Lützows),
492 503
— Jørgen, t. Visselbjerg, 340f
— Landraad, 281
Ahlmann, Herredsfoged, 7
Allerup, Lb., Sneum S., 66, 133f
197 517 694
Allerup, H., Præst, 561
— M. P., Klokketøber, 497
Almstok, Lille, Vorbasse S., 144
Als, 232f 254 697
Alslev S., Skads H., 211 337—
373 459 487—523 561 596
679—711
Altona, 322
Amager, 649 702
Amberg, H. C., Prof., Arkitekt,
654
Amerika, 137f 187f 191 708
Ammertorp, H. A., Præst, 118
— N. A., Lærer, 388
Amrom, 405 409 547 578
Anchersen, S., Postmester, 561
Andersdatter, Else, 133 196
— (Vognsøn), Inger, 57
— (—), Karen, 57
— Karen, 199
Andersen, And. Fr., Lægprædi-
kant, 635
— Anton, Vejer og Maaler, 592
— Hans, Færgemand, 75

¹ En Del mindre væsentlige Personnavne er udeladte. — Forkortelser: A. = Amt; H. = Herred; Hgd. = Hovedgaard; Gd. = Gaard; Lb. = Landsby; S. = Sogn.

- Andersen, Hans, Kaptajn, 50 52
 — Henrik, Købmand, 531
 → Jens, i Ribe, 53
 — Jens, Farmer, 632
 — Ludvig, Gaardejer, 116
 — Lydik, Raadmand, 53
 — Mogens, 57
 — Rasmus, Amtsskriver, 534
 — Svend, Strandrider, 577
 — Svenning, Raadmand, 560 593
 — Søren, Raadmand, 53
 Andreassen, Lærer, 453
 Andresen, C. R., Manufaktur-
 handler, 18
 Andræ, C. C. G., Major, 292
 296 300 302
 Anholt 576
 Anne, Laur. Thordsens, 593
 Anneberg, Hgd., Højby S., Ods
 H., 222
 Ansager S., Ø. Home H., 88
 102 125f 351 374ff 498 562
 687 691
 Anst H., 111 116 429 453
 — S., Anst H., 112 115 187
 439f
 Antonius, kejserl. Løjtn., 562
 Antvorskov Kloster, Slagelse St.
 Peders Landsogn, Slagelse
 H., 537
 Apenholdt Skov (?) 45
 Appel, C., Frimenighedspræst,
 567
 Arrild S., Hviding H., Haderslev
 A., 83 429
 Arrebo, A. Chr., Biskop, 669
 Asbo, Lb., Bække S., 139
 Askov, Lb., Malt S., 88 450 564
 —568 698
 Assam, Øst-Indien, 708
 Assens, 208 538 586 649
 Asserballe S., Als, 697
 Assingbæk Mølle, Tistrup S., 89
 91 94ff
 Astrup, Lb., Bryndum S., 68 455
 477f 483f
 — Lb., Brøns S., Hviding H.,
 429
 August, Kurfyrste af Sachsen,
 393
 Augustenborg, Als, 224 228 259
 264 288
 Aurich, By, Østfrisland, 649
 Axelsen, H., Borgmester, 559
 Bachmann, H., Jægermester, 408
 412
 Back, Prokurator, 365f
 Bad Boll, Württemberg, 702
 Bagger, H., Præst, 197
 — J. A. F., Byfoged, 562
 Baggesen, Bagge, Borger i Ribe,
 654
 — F. L. A. H., Oberstløjtn., 34
 — J. L., Raadmand og Handels-
 mand, 670f
 — Laur. L., Raadmand, 560
 Bagmand, Niels P., Borger i Ribe,
 675
 Balle, Lb., Bryndum S., 455 486
 Ballin, S. S., Købmand, 19 24
 Ballum S., Ballum Birk, 390 544
 598f 661
 — Birk, Nordslesvig, 390f 405
 547 579
 Bang, J., Præst, 652
 — Sophie, se Friis
 Bangsen, Jens, Gaardmand, 68
 Barchman, A., Degn, 353 690
 Bargum, L. C. H., Advokat, 262
 Barlykke, St. Nikolaj Klosters
 Birk, Ribe, 391
 Barsbøl, Lauge A., Præst, 647
 Bartskær, Hans, Byfoged, 540
 Bastrup, Lb., Vamdrup S., 428
 639 646
 Bastrup, R. W., Købmand 114
 Baudissin, J. F. C., Greve,
 292
 Bavnhøj, Bolssted, Alslev S.,
 362 366 369
 Bay, L., Præst, 690
 — se Sthyr
 Begtrup, G. O. B., Landøkonom,
 443
 Bennedsen, Engel M., 149
 — Hans. Gaardmd., 149
 — Peder, do. 148f
 Bennedsgaard, Jerne S., 69 71
 Bennetsen, Niels, Kroejer, 178

- Bennick, Hans, Ridefoged, 64
 70 556
 Bentsen, I., Arkitekt, 109
 Bentzen, N. H., Herredsfoged,
 425
 Bentzøn, Amtsinspektør, 406 412
 Bergenhammer, N. S., Præst,
 452
 Berling, Elisabeth M., 648
 — Mette, 647
 — Peder J., Præst, 647f
 — Vitus, Præst, 696
 Berlin, 284 286 291
 Bernbom, Fr., Gørtler, 19
 — N., Snedker, 19
 Bernhardus, Chr., Byfoged, 540
 Bernsten, Oluf, Byskriver, 562
 Bersodde (Fredericia), 62
 Bertelsen, Find, Købmand, 561
 — Henrik, Præst, 561
 — Jens, Smed, 125
 — J. H., Amtsforvalter, 70
 — Poul, Raadmand i Kolding,
 561
 Beske, Birgitte, 594
 Bevtøft S., N. Rangstrup H.,
 Haderslev A., 30 162
 Bie, S., Provst, 689
 — Landinspektør, 466
 Biener, Elias, Præst, 439 452
 Biering, C. P., cand. theol., 205
 Bieske, Silvester, Tolder, 534
 Bille-Brahe, H., Greve, 293 296f
 Billeslund, Gd., Gram S., Ha-
 derslev A., 30
 Billum S., V. Home H., 193,
 195 305 507
 Bindeballer, Lb., Randbøl S., 186
 442
 Birch, M., Præst, 452
 Birkende S., Bjerger H., Odense
 A., 698
 Bispholdt, Tistrup S., 95
 Bisted, N. C., Præst, 140
 Bjergby S., Morsø Nørre H., 708
 Bjerger, Gde., Ølgod S., 87
 Bjerndrupgaard, Steppinge S.,
 Haderslev A., 645
 Bjerre Mølle, Aale S., Vrads H.,
 692
 Bjerrum, Indre og Ydre, Ribe
 Domkirkes Landsogn, 21 429
 Bjerrum, H. E., Herredsfoged,
 348
 Bjerrumgaard, Store, Gudum S.,
 Skodborg H., 49
 Bjørn, Carsten, Præst, 690
 — Jørgen C., Hospitalsforstan-
 der, 562
 — Karen Jakobsdtr., 593
 — Maren Jakobsdtr., 557 560
 Bjørnsen, Jakob, Købmand og
 Tolder, 548lf 556f 588 593
 602f
 — Jørgen, Viceadmiral, 548
 — Mathias, Tolder, 548
 Bjørnslykke, St. Nikolaj Klosters
 Birk, Ribe, 391
 Blaavand, Lb., Oksby S., V.
 Home H., 305 315 322 325
 328
 Blaavandshuk, Oksby S., 311
 Blair, By i Nebraska, N. Ameri-
 ka, 607 631
 Blegmand, Peder J., Gaardmand,
 362
 Blekinge, 543
 Blicher, St. St., Præst og Digter,
 205
 Bloch, H. F., Byfoged, 363 367
 — J. K., Biskop, 648 694
 — V., Adjunkt, 651
 Blohm, Jak. I., i Nordby, 197
 199f
 Blokhush, Hune S., Hvetbo H.,
 575
 Blumhardt, J. C., Præst, 702
 Blütting, J., Advokat, 411
 Boas, B. E., Handelsbetjent, 20
 Boesen, P., Færgemand, 578
 Bogense, 577
 Bogø, Møenbo H., 576
 Boldesager, Lb., Jeme S., 41f
 52 54 71
 Bolkjær, N. Nebel S., 61
 Bondo, se Fog
 Bonin, E. von, preuss. General,
 267
 Bonnén, se Eskelsen
 Bonum, Jak. N., Præst, 133f 197

- Borbjerg S., Hjerm H., 207
 Borch, A., Præst, 517 696
 Bording, And. Digter, 653
 — Chr. L., Læge, 653
 Bork, Nørre, S., 69 580
 — Sønder, S., 62 479
 Born, Købmand, 267
 Bornholm, 543
 Bossuet, J. B., fransk Biskop, 616
 Bosh, L., Topograf, 434
 Botv S., Vis H., Flensborg A.,
 226 228
 Brabant, 562
 Brahe, Otte, f. Krogholm, 51
 Bramdrup, Lb., Ødis S., N. Tyr-
 strup H., 428
 Bramminge S., Gørding H., 46
 149 187 398 424
 Branderslev S., Lolland Nørre H.,
 209
 Brandorff, J. O., Kæmner, 651
 Brandt, Joh. H., Grosserer, 29
 Brarup, Sønder S., Slies og Fy-
 sing H., Gottorp A., 172
 Brasen, J. O., Præst, 197ff
 Bredho, Gd., Tistrup S., 89 91
 93 95
 Bredsten S., Tørrild H., 609
 Briksbøl, Lb., Skads S. 457
 Brinch, Th., Overlæge, 476
 Brink, Hans, Møller, 328
 — Peder H., Kroejer, 79
 — Søren P., Kroejer, 79
 Brochmand, Jesper, Biskop, 310
 — Vilh., Amtsforvalter, 70 77
 Brochmann, C., Købmand, 711
 — E. K. født Knie, 711
 — se Koch
 Brockdorff, Ditlev, 345
 — Henrik, 345 491 690
 — Joachim, 345
 Brockmann, Karen A., 489 691
 Brorson, H. A., Biskop, 440 689
 691 f
 Brownhyw, Bryndum S., 467
 Brummer, S. S., Præst, 707
 — se Feilberg
 Brun, Krf., norsk Præst, 567
 Bruun, H. C. S., Borgmester, 651
 — Joh. L., Justitsraad, 715 717
 Brúun, Jørgen, Amtsforvalter, 70
 397ff.
 — K. H. Mormonpræst, 613
 — O. J. L., Læge, 475 477
 — P. D., Højesteretsassessor, 292
 296 302
 Brüigman, H., Toldbetjent, 553
 577 589
 Bryndum S., Skads H., 46 60
 363 454—486 506 517
 — Lille, Bryndum S., 486
 Bryndumdam, Lb., Bryndum S.,
 455 459
 Brøndbyøster S., Smørum H., 563
 Brøns S., Hviding H., Haders-
 lev A., 256 429 667
 Brønshøj S., København, 210
 Brørup S., Malt H., 116 120 146
 Brøstrup, Lb., Hygum S., Frøs
 H., 428
 Buch, Jak., Præst, 648
 — Jens J., Præst, 648
 Buchwald, F. O. C., Hofchef, 276
 — Henriette E., f. Paulsen, 276
 — Ida H., 645
 — Margrete, 644
 Buck, P. I., Toldbetjent, 589
 Buhl, F. P. W., Professor, 659
 663 672
 Bull, P., Gaardejer, 646
 Bundesen, R., Amtsforvalter, 70
 Burger, J., Mormon, 632
 Burkal S., Slogs H., Tønder A., 11
 Busch, Fr., Tolder, 533
 Busck, Gunni, Præst, 567
 Businggaard, Store (?), N. Home
 H., 56
 Bygum, Chr. A., Herredsfoged,
 478
 — Jens A., 478
 Bygumhyw, Bryndum S., 467
 Bülow, F. R. H., General, 260
 Byrgesen, P., Ridefoged, 70
 Bæk, Lb., Nustrup S., Gram H.,
 410
 Bække S., Anst H., 116 139 168
 176 187 432ff
 Bøel, Lb., Gørding S., 56
 Bøgvad, Lb., Egtved S., 609
 Bølling, Lb., Egtved S., 65

- Bølling, Morten, Birkefoged, 196
 Bønstrup, Lb., Vamdrup S., 641
 646
 Bøtcher, J., Præst, 358 690
 Bøttlicher, Raadmand, 427
 Bøvling Lèn, 48 52 534 549
- C**alifornien, N. Amerika, 628 630
 Calnein, H. E., Stiftamtmand,
 200f
 Calvin, J., Reformator, 704
 Camp Floyd, Utah, Nordamerika,
 627 629
 Carlsen, Hans, i Billum, 507
 Carlsminde, Gd., Anst S., 115 f
 Carn, Dan., Mormonmissionær,
 608
 Carson City, Nevada, Nordame-
 rika, 628
 Caspers, Maren, i Ribe, 662
 Castensdatter, Elisab., i Jerne, 72
 Castensen, C. C., Borgmester, 73 f
 — Maturin, Provst, 50 71 79 82
 470
 Charlottenlund, Ordrup S., 705
 China, 708
 Christensdatter, Edel, se Spangs-
 berg
 — Giertrud, 688
 — Helene M., 184f
 Christensen, And., Degn, 179
 — Chr., i Boldesager, 73
 — Hans, Gaardfæster, 54 73
 — Jacob, Præst, 107
 — Jens, Amtsforvalter, 69ff 74 77
 — — Byfoged og Tolder, 536 f
 540
 — Jes, i Alslev, 360
 — Kjeld, Sagfører, 361f
 — Laurids, Amtsforvalter, 70
 — Matthias, Tolder, 578
 — Niels, Præst, 452
 — — Gaardfæster, 83
 — Peder, Gaardfæster, 83
 — Simon, Forpagter, 510
 — Søren, Slotsskriver, 70
 Christian I, Konge, 390
 — II, Konge, 652 712
 — III, Konge, 390 457 713
 — IV, Konge, 47 55 58 194
 213f 342 404 544 546 647
 686 694
 Christian V, Konge, 76 395 526
 573 580 694
 — VI, Konge, 202 381 409 420
 — VIII, Konge, 204 222 286 298
 697
 — IX, Konge, 475
 Christiansborg, 293
 Christiansen, Casp., Grosserer,
 292
 Christiansfeld, 84 261
 Christianshavn, 209
 Christianspris, Fæstning, 62 544
 Christiansø, 701
 Christine, Dronning, 532f
 Christoffer, Greve, 713
 Clasen, E. H. Præst, 446 452
 Claudi, Chr., Proprietær, 644
 Clausen, Anders, Degn, 194
 — Claus, Degn, 194
 — Cl. J., Købmand, 204
 — H. Chr., Præst, 204
 — Otte, til Nørholm, 559
 Clausholm, Hgd, Voldum S.,
 Galtén H., 707
 Clemmensen, Chr., Byfoged, 540
 — Jens, Ridefoged, 555
 Columbus, By, Nebraska, N. Ame-
 rika, 623
 Coninck, Fr. de, Etatsraad, 240
 Cornelisen, H. Chr., Tolder,
 582
 Cornelius, Lærer, 453
 Council Bluffs, By, Iowa, Nord
 Amerika, 609
 Cour, J. C. la, Kapt., Landøko-
 nom, 708
 Cowley, Matth., Mormon-Ældste,
 619f
- D**agebøl Kog, Bøking H., Tønder
 A., 223
 Dagmar, Dronning, 333
 Dahl, A. C., Prokurator, 614 ff
 — R. A., Præst, 453
 Dahlerup, H., Herredsfoged, 707
 — se Petersen
 Dal, Anna K., Præstekone, 135
 Dalbo, Joh., Løjtnant, 65

- Dalby S., Bjerger H., Odense A., 565
 Dalgas, C. F. I., landøkonom. Forf., 530
 Damager, Gd. v. Haderslev, 645
 Damgaard, Anst S., 112 116
 Damsmark, Gd., Alslev S., 682f
 Danielsen, Simon, Præst, 647
 Danzig, Vestpreussen, 536
 Darum S., Gørding H., 429 579
 Daubjerg S., Fjends H., 198
 Daugaard, J. B., Biskop, 104 610
 — Kirsten, 156
 Dauris, Mads, i Ribe, 662
 Davids M., Amtmand, 292
 Degn, Thord, Landstingshører 411
 Deichmann, B., Biskop, 397
 Dejbjerg S., Bølling H., 640
 Detlefsdatter, Lisbet, i Ribe, 660f
 — Sara, i Ribe, 660f
 Detlefsen, Hans, Byfoged, 661
 Didriksen, Mour., Ankersmed, 589
 Dircks, E. A., Læge, 20 25
 Ditmarsken, 598
 Dodge County, Nebraska, N. Amerika, 631
 Dollerup, Lb., Skanderup S., 434
 Donslund Mølle, Hejnsvig S., 152 190
 Donslund, Chr. P., Gaardmand, 182
 — Skolelærer, 446
 Dorscheus, Th. J., Præst, 115
 Dortheasminde, Gd., Vejen S., 116
 Dover, Lb., Lintrup S., Kalslund H., 428
 Drenderup, Gd., Ødis S., N. Tyrstrup H., 641 f 645
 Dreyer, se Kiilerich
 Dronninggaard, Hgd., Søllerød S., 193 240
 Ducke, Jens, Amtsforvalter, 70
 Duebjerg, Gd., Egtved S., 165
 Dupont, Ingeborg, f. Friis, 605
 — M Tolder, 605 663
 Dybvadgaard, Gd., Gadbjerg S., Tørrild H., 139
 — Hgd., Gosmer S., Hads H., 63
 — Gd, Lunde S., V. Horne H., 52
 Dybvad, Jens P., Gaardmand, 140
 Dyre, Claus, t. Dybvad, 63
 Dyrebye, A., Guldsmed, 5
 Dyregaard, Gd., Vamdrup S., 116 641
 Düring, E. F. von, General, 645
 — E. F. von, Ritmester, 645f
 — Martha, f. Mortensen, 645
 — Vilh., Generalmajor, 645
 Døshyw, Bryndum S., 467
 Døstrup S., Lø H., 8
 Døstrup, Jens, Kromand, 588
 Ebbesen, Jep, i Rørkær, 43
 Eber, Toldassistent, 259
 Eenholm, C. S., Kommerce- raad 74
 Eg, Lb., Grindsted S., 374
 Egebjerg, Hans, i Hejnsvig, 138
 Egholt, Lb., Lejrskov S., 434
 Egtved S., Jerlev H., 153 165 185 432 434 609 647f
 Eilschou, Chr., Apoteker, 657
 Ejderen, 389
 Elben 64
 Eliassen, P., Filialbestyrer, 439f
 Elk-Horn, Iowa, N. Amerika, 138 179 621
 Ellbrecht, C. L. von, Kommandørkapt., 12 259
 Elvius, S., Genealog, 212
 Emmerlev S., Højer H., 599f
 Ems, Vester-, Flodudløb, Hannover, 661
 Endrupholm, Hgd., V. Nykirke S., 71f
 Endrupskov, Lb., Gram S. 685
 Engelsholm, Hgd., Nørup S., 95
 Engelstof, Anna, f. Grønholdt, 77
 — Anna Kroejerske, 77
 — C. C., Birkedommer, 77
 — L., Professor, 77
 — Margrete, 77
 — O. C., Kroejer, 76f 588
 — Otte Sofia, se Seerup
 Engelstofte, Lb., Næsby S., Tybjerg H., 77
 England, 526 609 709
 Erik Glipping, Konge, 404

- Esbensen, Lyder, Væbner, 469
 Esbensen, Jakob, Væbner, 46
 Esbjerg, 40 191 329 473ff 524
 527ff 705
 Esbjerggaard, Jerne S., 42f 49ff
 81ff
 Eskelsen, Cathrine, f. Bonnén,
 582
 — Laurids, Toldforvalter, 580ff
 — Mikkel, Tolder, 534
 — Niels, Tolder, 534
 Eskildbæk, Anst H. 432
 Esmann, M. V., Præst, 486
 Esselbach, Doris, Gæstgiverske,
 232
 Estrup, Hgd., Malt S., 642 644
 Ewald, Joach., Præst, 140
 Evendorp, Hospitalsforstander, 74
 Eyben, C. A. von, Postmester,
 3 19

Faaborg S., Skads H., 52 109
 179 517 608 689
 Faber, E. C. født Levinsen, 710
 — L. O., Præst, 710
 — se Kiilerich
 Fairfield, Utah, N. Amerika, 627
 Falster, 206 696 703 705
 Falster, Chr., Rektor, 398 424
 691
 Fanø, 45 52 73 133 274f 278ff
 313 322 380ff 526 535 573
 595 604ff 709
 Farrissov, Ødis, Vamdrup o. fl.
 S., 641
 Fartoft S., Bøking H., Tønder A.,
 601
 Farup S., Ribe H., 29 204 215
 402 410 564 677
 — Sønder, V. Vedsted S., 429
 Feilberg, Bolette, f. Rørdam, 698
 — Conradine, f. Købke, 698
 — H. F., Justitsraad, 696
 — H. F., Dr. phil., Præst, 698
 — Lovise, f. Brummer, 696
 — N. L., Præst, 681 696—701
 Fejø, 576
 Feld, Gd., Tistrup S., 89 91 94 96
 Femern, 259
 Fenger, R., Højskolelærer, 564

 Ferring S., Vandfuld H., 710
 Find, H. C. W., Præst, 648f
 — L. C., Præst, 649
 Finsen, Iver, Foged, 561
 Firenze, Italien, 704
 Fitting, Lb., Vorbasse S. 137-191
 Fjeldgaard, fhv. Mormon, 632
 Flade S., Morsø Nørre H., 710
 Flandern, 561
 Flensborg, 143 227f 291f 297
 302 321
 Flor, Chr., Etatsr., 229ff 567
 Florence, Iowa, N. Amerika, 607
 620ff
 „Flyv-Mads“, i Vamdrup, 613
 Fog, A. C., f. Bondo, 707
 — C. D. V. M., Præst, 707
 — se Petersen
 Fogh, Cl., Præst, 688
 — D. J., Præst, 346 491 513 515
 688
 — H., Birkedommer, 347 360
 — J. L., Præst, 672f 688
 — Laur. D., Amtsforvalter, 688
 — Laur. J., Præst, 672 688
 — Rasmus D., Præst, 688
 — Rasmus J., Præst, 688
 Fog-Petersen, 707
 Fogelsig, Faaborg S., 52
 Fogtman, L., Byskriver, 562 588f
 Fol S., Frøs H., 428 701
 Folding S., Malt H., 166
 Foldingbro, Folding S., 13f 155
 172 189 238 253
 Folsach, H., Krigsraad, 408
 Forum, Lb., Bryndum S., 455
 459 479f
 Forumlund, Gde., Bryndum S.,
 455 459 481
 Foss, Magdalene, 673 688
 Fovrfeld, Lb., Guldager S., 77
 Fovslet, Gd., Ødis S., 434 641f
 Francisko, San, Kalifornien, 708
 Franck, Niels O., Borgmester,
 594
 — Oluf N., Raadmand, Herreds-
 foged, 594
 — Tobias, Apoteker, 674
 Frandsen, Jørgen, Kromand, 71
 Frankrig, 165 704f

- Frausing, Andr., Borgmester, 427
 Fredericia (Frederiksdode), 31
   62ff 140 166 260 264 267
   282 547 561 577 587 609
   697
 Frederik I., Konge, 643, 712
 — II., Konge, 43, 193 342 390f
   404 427 534 644
 — III., Konge, 404 573 644
 — IV., Konge, 199 397 407f
   436f
 — VI., Konge, 222
 — VII., Konge, 11 286
 — Prins af Avgustenburg (†
   1880), 264
 Frederiksborg, 339 696
 Frederiksdal, Hgd., Lyngby S.,
   240
 Frederiksstad, By, Sydvestsles-
   vig, 172, 290
 Frederikssund, 575f
 Fremont, By, Nebraska, N. Ame-
   rika, 622 629 636
 Fridsch, M. P., Raadmand, 73
 Friede, Bertel Chr., Mønsterskri-
   ver, 557 562
 — Jak., 557
 — Jens Bertel, Studiosus, 562
 — Magdalene, 557
 — Maren Bjørn, 562
 — Margrete, 557
 — Morten Chr., Tolder, 553
   556f 588
 — Morten P., Urtekrammer-
   svend, 562
 — Peder B., Præst, 562
 Friis, Albert, t. Haraldskær, Rigs-
   raad, 53 662
 — Anne, f. Rahr, 688
 — Fr. Chr., Præst, 648
 — Frands E., Provst, 689
 — Hans Chr., Præst, 358 690
 — Hans Ditl., Præst, 83f 203
   380
 — Hans Laur., Præst, 346ff 494
   496 511 561 688f
 — Jesper, t. Ørbækklunde, 56f
 — Jesper, t. Landvig, Admiral,
   57
 — Laurids, Byfoged, 605 688
 Friis, Maren, f. Agerholm, 494
   561 689
 — Margrete Albertsdatter, 662
 — Morten, Præst, Professor, 689
 — Niels H., Præst, 83 193 201f
   380
 — Peder, Præst, 452
 — Severin, Slotsskriver, 70
 — Sophie, f. Bang, 648
 — se Dupont
 Frijsenborg, Hgd., Hammel S.,
   Gjern H., 208
 Frimodt, J. C. Rud., Præst, 708
 — se Skovgaard Petersen
 Frisch, P. M., Toldinspektør, 604
 From, L. F., Præst, 146 445 452
 — M., Lærer, 453
 Frost, P. N., Stiftsprovst, 385
 Frøs H., Haderslev A., 391 414
   421ff 585
 Frøstrup, Gd., Lunde S., Vester
   Horne H., 364 561 563
 Fuglbæk, Gd., Bryndum S., 455
   459 481f
 Fuglede, Ph. Chr., Præst, 116
 Fuglsang, Hgd., Thoreby S.,
   Musse H., 394
 Funder, Proprietær, 645
 Fynboe, Hans, Præst, 338 684f
 Fænø, 576
 Færgegaard, Brørup S., 116
 Fæstersen, Jakob, Byfoged, 540
 Føhr, 223, 259 405 409 412
 Føvling S., Malt H., 459
 Gaarde, Lb., Tistrup S., 89
 Gabel, C. C., Stiftamtmand, 75
   78 396ff
 Gad, E., Præst, 701
 — Chr. B., f. Stenersen, 701
 — J. C. S., Provst, 453
 — se Müller
 Gadbjerg S., Tørrild H., 139
 Galleen, Peter, Kromand, 71
 — Margr. Elis., 71
 Galthen, M., Præst, 664
 — V. P., Præst, 72
 Galtho, Starup S., Skads H., 141
 — Lb., Tistrup S., 89 91 93 95
   97

- Gammelby, Lb., Jerne S., 41
52 72
- Gammelgaard, Vamdrup S., 641
- Gamst, Søren, Præst, 452
— Thomas J., Handelsmand,
52f
- Ganderup, Lb., Fol S., 428
- Garding, By, Sydvestslesvig, 601
- Garnspiel, Holstén (?), 595 601
- Gaverslund S., Holmans H., 649
- Gebhardt, Fr., Kaptajn, 73 82
- Gejl, Gd., Tistrup S., 91 94 96
- Gejsing, Lb., Anst S., 434
- Genève, Schweiz, 704
- Gerndrup, Lb., Brørup S., 147
164
- Gerndrupholm, Gd., Brørup S.,
116
- Gilbjerg, Lb., Hejnsvig S., 159
- Gislingegaard, Gislinge S., Tusse
H., 563
- Give S., Nørvang H., 163
- Givskud S., Nørvang H., 163
- Giørtz, Chr., Købmand, 19f
- Gjellerup, Lb., Varde Landsogn,
371
- Gjerding S., Hellum H., 710
- Gjerulfsen, Søren, Kromand, 80
- Gjerulff, S., Justitsraad, 716
- Gjesing, Lb., Bryndum S., 79
455 459 464—467
- Gjestelev S., Salling H., Svend-
borg A., 562
- Gjesten S., Anst H., 116 180
443
- Gjordsen, Claus, Kansler, 533
- Gjøddinggaard, Nørup S., 154
- Gjødesen, Hans, Delefoged, 61
- Gjødsvang, Lb., Tistrup S., 89ff
93 96 117 120f
- Glambæk, Niels, t. Øllufgaard,
72
— Peder, t. Stubberup, 643
- Glenstrup S., Nørhald H., 206
- Glostrup S., Smørum H., 210
- Glücksborg Slot, Angel, 276
- Glückstadt, Holsten, 546 595
- Glyssing, Claus, Handelsmand,
548 552 562
- Gottlieb, F. L. T., Præst, 23
- Gottliebsen, O., Økonom, 18 24
- Gounshøje, Hodde S., 89
- Graadyb, 534f 588 596
- Graah, J. A., Kammerh., Stift-
amtmand, 245f 251
- Gram S., Frøs-Kalslund H., 13
30 251f 303
— Gd., Gram S., 13
— H., Haderslev A., 391 424
- Grave, Mog., Raadmand, 662ff
- Gredstedbro, Jernved S., 76 78
458 563
- Green River, Utah, N. Amerika,
630
- Gregersen, Chr., Gaardfæster, 79
— Karl P., i Alslev, 499
— Mads, i Alslev, 498f
- Greisen, Chr., Skomager, 6 15 18
- Grenaa, 594 687 707
- Grene S., Slaugs H., 161
- Gretenlund, Vejen S., 110
- Grimby, England, 618
- Grimstrup S., Skads H., 65 207
516f
- Grindsted S., Slaugs H., 163 445
565
- Groos, C., Kammerraad, 313f
326
- Grube, P., Lærer, 180
- Grundahl, Laur., Toldbetjent, 577
588
- Grydvad, Janderup S., 695
- Grøde, Hallig, 601
- Grønholdt, Anna, se Engelstoff
— Peder J., Præst, 459
- Gudsø, Tavlov og Eitang S. S., 283
- Guldager S., Skads H., 45f 66
77 110 459 485 507 517 596
688
- Guldager, Iver, Gaardmand, 498
— Mads, Gaardmand, 498
- Guldsmed, And. L., Raadmd., 53
— Henning, i Ribe, 674
- Gønge, Jon, Kaptajn, 50
- Gørding H., 49 51 66 77 429
715f
— S., 46 148 191
- Haderslev, 5 31 165 226ff 254
394 643ff

- Haderslevhus A., 390 697
 Hafdrup, Lb., Vamdrup S., 640f
 Hage, Herm., Tolder, 534
 Hagelund, Hans, Husmand, 182
 — Iver, Præst, 441 452
 Hagemann, M., Etatsraad, 292
 Haight, H. C., Mormonpræsident,
 616 618
 Hall, C. C., Overauditor, 292
 300 302
 Hallum, Jep N., Byfoged, 540
 Hals, Flække, Kjær H., 63
 Halsnæs, Strø H., 576
 Hamborg, Tyskland, 94 223 286
 321f 381 470 525 547 578
 585 595 598 608 663
 — Rær S., Hillerslev H., 696
 Hammer, J. Chr., Præst, 361f
 Hann v. Weyhem, O. R. B.,
 preuss. Officer, 243f
 Hans, Konge, 533
 — d. ældre, Hertug, 390ff 644
 Hans, Ladefoged, 686f
 — Præst i Bryndum, 457
 Hansdatter, Anne, 666
 — Birthe M., 110
 — Dorthea, 138
 — Engel, 138
 Hansen, Bernt, Skipper, 602
 — Chr., Gaardmand, 181
 — Chr., Kancelliraad, 507
 — Christian, Smed, 631
 — Chrf. T., Hospitalsforst., 83
 427
 — Detlef, Byfoged, 660
 — Ditlev, Præst, 195
 — Ebbe, Gaardmand, 444
 — Fr. V., Kancelliraad, 645
 — Hans, Møller, 464 470
 — H. C., Møller, 84 471f
 — H. F., Murer, 507
 — H. P., Provst, 507
 — Ingeborg, se Jessen
 — Jak., Kirkeskriver, 558
 — Jørgen, Biskop, 254f
 — Jørgen, Borgmester, 555
 — Jørgen, Farmer, 179
 — Lambert, Slotsskriver, 70
 — Mark, Bladugiver, 609 627
 — Mary, se Schow
 Hansen, Matis, Byskriver, 533
 — Niels, Gaardmand, 472
 — N. P., Præst, 682 707
 — Peder, Klokketøber, 505
 — Peder, Præst, 339 342 679
 686
 — Peder, Strandrider, 578
 — Rasmus, Præst, 214
 — S. Brink, Kaptajn, 84
 — Ventzel, Gaardmand, 682
 — Villum, Slotsskriver, 70 539
 — Lærer i Verst, 453
 Hanskone, Anne, Gaardfæsterske,
 54 83
 Harbo, Maren R., i Ribe, 669
 Harbou, Mich., Amtsforvalter, 10
 Harder, Abild Johansdtr., 495
 687
 Harpøth, Jens, Købmand, 322
 Hark, Kr., Husmand, 375
 Harreby, Lb., Hygum S., Ha-
 derslev A., 30
 Harreby, Jak., Skibspræst, 134
 — Niels Jak., Præst, 133f
 Hartbo, se Thuresen
 Hartung, Conr., Officer, 561f
 Hastrup, Hgd., Tyregod S., 95
 Hatting, J., Guldsmed, 197
 Hauch, Knud J., Amtsforvalter,
 70
 Have, Lb., Tistrup S., 89 91 93f
 96
 Haved, Lb., Rejsby S., 429
 Havervad, Lb., Brøns S., 429
 Havrvig, Lb., Holmslands Klit,
 579
 Hebo, Store, Gd., Janderup S.,
 695
 Hedegaard, Hjortlund S., 428
 Hedehuset, Alslev S., 362 366
 Hedemann, H. C. G. F., Gene-
 ral, 11 228 232 267
 Hedensted S., Hatting H., 388
 Hedtofte, Gd., Tistrup S., 89 91
 93 96
 Hee S., Hind H., 562
 Heebo, Sv. Chr., Visitor, 552
 Heegaard, Poul, Byskriver, 562
 Hegelund, Elisabet, 673
 Heidelberg, 704

- Hellmann, J. E., Byskriver, 562
 Hein, Chr., Kromand, 71
 — Fred., Kromand, 71
 Heinsen, P., Præst, 120
 Hejls S., N. Tyrstrup H., 644
 Hejnsvig S., Slaugs H., 138 156
 159 179 385 445
 Hejselt, Hgd., Torslev S., Dron-
 ninglund H., 58
 Hellerup 211
 Hellevad, L. P., Amtsforsvalter,
 534 689
 Hellevad S., S. Rangstrup H.,
 Aabenraa A., 12f
 Helms, L. Th., Vejassistent, 112
 116
 Helsingør, 549 586
 Helweg, Fr., Præst, 24
 Hemmer, Karen de, 585
 Hemmet, I., Biskop, 214
 Henne S., V. Horne H., 328 574
 696
 Hennegaard, Henne S., 560
 Henningsen, M., Toldkontrolør,
 506
 Henriksen, B., Præst, 561
 Herlufsholm, 211
 Hermanni, Johs., 581f
 Herning, 637
 Herring, And., Tjener, 551
 Herskind, P. R. A., Præst, 453
 Hessel, Lb., Hodde S., 89ff
 Hessel, C., Lærer, 453
 Hesselager S., Gudme H., 696
 Hesselberg, N., Præst, 452
 Hesselho, Lb., Tistrup S., 89ff
 95 97
 Hesselmed, Hgd., Aal S., 361
 507
 Hillerslev S., Hillerslev H., Thi-
 sted A., 70
 Hillerup, Lb., Farup S., 74 402
 429
 Hind H., Ringkøbing A., 594
 Hindsgavl, Hgd., Middelfart
 Landsogn, 555
 Hjallesø, Lb., Dalum S., 566
 Hjarup S., Anst. H., 388 434
 639ff
 Hjerm S., Hjerm H., 208
 Hjerpsted S., Tønder-Højer H.,
 208 598f
 Hjerrild, O., Præst, 690
 Hjerting, Guldager S., 76ff 382
 489f 496 498ff 502 506 524
 —563 573—606 691
 Hjort, Andr., Amtsforsvalter, 70
 — C. F. C. E., Præst, 205
 — J. M. L., Præst, 613
 — Møllebygger, 19
 Hjortlund S., Ribe H., 428
 Hjortvad, Lb., Kalslund S., 415
 429
 Hjuler, Jens J., i Verst, 439
 Hjørring, 575
 Ho S., V. Horne H., 78 309—
 335 464 525 527 536f 588
 592ff 602
 Hodde S., Ø. Horne H., 87—107
 125 197
 Hoddeskov, Lb., Hodde S., 89ff 95
 Hodges, Oberst, 286
 Hoe, And. M., Præst, 452
 Hoff, Købmand, 264
 — se Kirkegaard
 Hoff-Hansen, H. P., Fysikus, 671
 Hoffmann, J. H., Entreprenør,
 682f
 Holbæk, 209 575f
 Holck, Anna Godskesdatter, 643
 — Henrik. Greve, Feltmarskal, 62
 — J. C., Præst, 209
 — Kristian, Rigsraad, 48
 — S. H., Præst, 209f
 Holdensen, P., Bygmester, 108
 —122
 Holland, 321 383 526f 579 585
 598 601
 Holm, A., Præst, 453
 Holmans H., Vejle A., 65
 Holmgaard, Lem S., Bølling H.,
 557
 Holmsland, Hind H., 534 578
 Holst, H., Prokurator, 411
 — Marie, Lægemissionær, 710
 Holstebro, 54 129f 140 207 549
 Holsted S., Malt H., 116 146
 158f 183
 Holstén, 224 256 290ff 404 528
 578 644

- Holsten, Anna von, 470
 Holstein, E. F. von, Kammerh., 228
 Holte, Gde., Vamdrup S., 428 639 646
 Hoppe, P. F., Kammerherre, 250
 Horns Rev, Vesterhavet. 313 330
 Hornum, Snedker, 19
 Horsens, 63 163 270 274 497 526 701
 Horskær, Lb., Vamdrup S., 641
 Horskærlund, Vamdrup S., 641
 Hostrup S., Skads H., 211 337 500—523 679—711
 — S., Slogs H., Tønder A., 456 706
 Hostrup, O., Prokurator, 34
 Hovborg, Lb., Lindknud S., 565
 Hovborg, Peder P., 166 184
 — Peder (d. yngre) Husmd., 182
 Hoven S., N. Horne H., 96 123 129 564
 Howard County, Nebraska, N. Amerika 611 637
 Hulvig, Lb., Hodde S., 89ff
 Hunderup Birk, Ribe A., 78 429
 Husted, Gde., Verst S., 436
 Husum, Vestslesvig, 172 259 525 537 595 601
 Huulegaard, Th., Præst, 363 367 483
 Huus, A. N. J., Præst, 453
 Hvas, Christoffer (Andersen), 71
 — Christoffer (Jensen), 575
 — Karen, 57
 Hvid, Søren J., Byskriver, 562
 Hvidbjerg, Huse, Oksby S., 311f
 Hvidding S., Hvidding H., 23 215 688
 — H., Haderslev A., 66 390 414 424f
 — Nakke, 526
 Hygum S., Frøs-Kalslund H., 428 665 701
 — Lb., V. Nebel S., Skads H., 457
 Hyphoff, E., Bogtrykker, 19
 Høcken, Didr., t. Vamdrupgaard, 643f
 — Johan, t. Lundsgaard, 644
 Høegh, se Leunbach
 Høffner, i Ribe, 20
 Høg, J. A., Forpagter, 471
 Høgelund, Lb., Ringive S., 138
 Højer, Tønder A., 259 578 599
 Højrup, Sønder S., Vinding H., 562
 — S., Hvidding H., 257 429
 Høllestoft, Verst S., 436
 Høllund, Vorbasse S., 182
 Hønning, Lb., Arrild S., Hvidding H., 429
 Hørby S., Droninglund H., 696
 Høyer, Bertram, Præst, 440
 — H. O., Præst, 452
 — Otto, Præst, 562
 Ibsen, J., Stafet, 34
 — Jens, i Oksby, 335
 — Lambert, Raadmand, 664
 — Niels, Præst, 452
 Ikast S., Hammerum H., 696 701
 Indien, Øst-, 707f
 Ingeborg, Jep Jensens, 469
 Ingerslev, H. P., Vejassistent, 31
 Ingvardsen, J., Gaardfæster, 80
 Ingwersen, Civilkommissær, 281
 Iowa, Stat, N. Amerika, 138 179 609 621
 — City, Iowa St., 619f
 Ipsen, O. C. Præst, 208
 Iselfjorden, 576
 Island, 530 561
 Isted, Lb., St. Michaélis Lands., Gottorp A., 286
 Itzeho, Holstén, 172
 Iversen, Bertel, Præst, 561
 — Carl, Præst, 453
 — Johan, Husmand, 182
 Iwersen, Købmand i Tønder, 16f
 Jacksonville, Iowa, N. Amerika, 621
 Jacob, Magister, 456
 Jacobsen, C. P., Gaardmand, 111f 116
 — J. C., Proprietær, 645
 Jagel, Lb., Hæddebys S., Gottorp A., 234
 Jahn, J. H. F., Premierløjtn., 14 32f

- Jakob af Bork, 479
 Jakobsen, Chr., Toldbetjent, 552f 577
 — Jens, Færgemand, 75
 — Niels, Kromand, 75
 — Niels, Skibsreder, 530
 — Simon, Raadmand, 555
 Janderup S., V. Horne H., 94
 361 507 517 577 587ff 695
 Janson, Peder, 200
 Jeysing, Lb., Hostrup S., Tønder A., 706
 Jelling S., Tørrild H., 388
 Jelling, Jørgen S., Tolder, 534 589
 Jels S., Gram H., Haderslev A., 13
 Jensdatter, Ane, Gaardejerenke, 85
 — Edel, Gaardejerenke, 84
 Jensen, Berent, Visitør, 578
 — Chr., Præst, 337ff 342 685f
 — Enevold, Raadmand, 540
 — Hans, i Obbekær, 416
 — Hans, Gaardmd., 468
 — H. C., Agent, 292
 — Jacob, Ridefoged, 70
 — Jens, Sognefoged, 432 441
 — Jens Søren, Kromand, 325
 — Knud, Kromand, 79
 — Mikkel, i Egtved, 609
 — Mourits, Købmd., Kammerraad, 123
 — Niels, Borgmester, 533
 — Niels, Gaardmd., 84
 — Niels, Værtshusholder, 18 21ff
 — P. Feddersen, Lærer, 453
 — Poul, Slotsskriver, 70
 — Søren, Gaardfæster, 49f
 Jenson, Andrew, Redaktør, 608
 Jenssen-Tusch, H. C. L., Officer, 10 235
 Jepsen, Sonnich, i Sønderho, 74
 Jerlev H., Vejle A., 65
 Jerne S., Skads H., 40—86 456 469 480 517 549 690
 Jernved S., Gørding H., 429
 Jernvedlund, Jernved S., 46 51
 Jersin, J. D., Biskop, 660
 Jessen, Abraham, Præst, 346ff 491 496 561 679 690—695
 Jessen, Anders M., Præst, 695f
 — H. Fr., Møllejejer, 695
 — Hans, Murersvend, 122
 — (Søhane) Hans, Raadmand, 661f
 — Ingeborg, f. Hansen, 373
 — Jes, Præst, 351 498 562 691
 — Jes P., Visitør, 578
 — Maren, se Rygaard
 — Oluf Fr., Degn, 373 695
 — Søren, Skipper, 489f 498 503 562 688 691
 Jested, Lb., Vilslev S., 75 391 402 429
 Johannesdatter, Maren K., 166 184
 Johannsen, F. H. C., Konferensraad, 227 254f
 Johansen, Claus, paa Vamdrupgaard, 643
 — Zakarias, Degn, 690
 Johnsen, Chr., i Bindeballe, 181 186
 — Hans, i Oxby, 321
 — Ida, f. Jessen, 649
 — J. V. Provst, 122 649
 — Lærer, 155
 — Møller, 151
 Jordrup S., Anst H., 434 562
 Juel, Hans, Kroforpagter, 414f 419
 — Henrik, f. Lindbjerggaard, 96
 — J. H., Baron, 234
 — Niels N., Byskriver, 562
 — Ove, t. Kjeldgaard, 95
 — S., Krigsraad, Byskriver, 3 18ff
 Juellingsholm, Hgd., S. Omme S., 562
 Juhl, Johs., Proprietær, 84
 Junghans, Jørgen, Overtoldinspektør, 555
 Justesen, Andr., Byfoged, 558
 Juul, Esger, Ærkebiskop, 45
 Jørgen, dansk Prins, 582ff
 Jørgensen, Asmus, i Bramminge, 149
 — Cæcilie K., f. Vork, 648 701
 — J. P., Lærer, 564
 — Johs., Møller, 146
 — Jørgen, Præst, 648 701

- Jørgensen, Kjeld, Borgmester, 70
 — N. P., Præst, 701
 — Oluf, se Riiber
 — Petra D. J., f. Wolf, 701
 — Thomas, Gaardmd., 139
- Kaalhauge, H.,** Prokurator, 466
Kaas, Mogens (Eriksen) t. Støv-
ruggaard, 48 50 56
 — Ulrik (Jørgensen), Admiral,
 72f 81f
- Kallesmærsk, Oxby S., 326f**
Kalslund H., Haderslev A., 66
 391 396ff 412ff 421ff 585
- Kappel, Gottorp A., 172**
Kappel, J., Lærer 453
Karine, Jep N. Hallums, 540
Karlsen, Thomas, 47
Kelstrup, H. M. M., Præst, 455
Kiel, Holstén, 20 23 288 643 689
Kieler Fjord, 62 544
Kierulff, C. F. L., Kaptajn, 10
Killerich, A. R. B., Isenkræmmer,
 710
 — A. M., f. Dreyer, 710
 — B. G., f. Faber, 710
 — E. C. F., Præst, 710
- Kinch, J. F., Overlærer, 597 651**
Kingo, Th., Biskop, 309
Kirkeby, Lb., Farup S., 402 410
 429
 — Lb., Roager S., 429
Kirkegaard, Kr. P., Præst, 498
 707f
 — L. M., f. Hoff, 708
 — M. M., f. Sørensen, 707
 — P. Kr., Gaardmand, 707
- Kirkehelsinge S., Løve H., 698**
Kirkerup S., Sømme H., 706
Kirstein, C. L., Konferensraad,
 225 227 229f 233
- Kjeldbjerg, Gd., Læborg S., 444**
Kjeldgaard, Hgd., Selde S., Sal-
 ling, 95
- Kjeldsen, Christoffer, i Ribe, 662**
 — Mikkell, Præst, 647
- Kjersing, Lb., Bryndum S., 455**
 459 468f
- Kjær, J. J., Fysikus, 18**
 — L., Lærer, 453
- Kjær, Maren Hansdatter, 561**
Klein, C. S., Minister, 226
Kleisdorff, M., Garver, 18 20ff
Klitmøller, V. Vandet S., Thy,
 575f
- Klode Mølle, Kragelund S., Hids**
 H., 163
- Klothacken, H., Justitsraad, 591**
Klyne, Hans Andersen, i Ribe,
 662
- Knaaghøj, Verst S., 443**
Knabberup, Lb., Skibet S., 177
Knie, se Brochmann
Kniper, Johan, i Hamborg, 663
 — Mogens, i Hamborg, 662
- Knude, Niels, i Jerne, 717**
Knudsdatter, Kirsten, i Farup, 410
Knudsen, K., Proprietær, 257
 — Niels, Handelsmand, 669 675f
 — Niels, Raadmand, 560
 — Peder, Gaardmd., i Kvite, 129
 131
 — Peder, Gaardmd., i Vejen, 150
 — Terman, i Kærbøl, 71
- Knudsmark, Gd., Alslev S., 347**
Knuth, F. M., Greve, Minister,
 224
- Koch, A. J., f. Ludvigsen, 710**
 — D. K. E., f. Brochmann, 710
 — H. W., Præst, 210
 — K. C., Præst, 710
 — L. S. P., Provst, 210
 — O. V., Arkitekt, 710
 — Gaardejer, 31
- Koefoed, C. D., Stiftsprovst, 446**
 — P., Præst, 146 453
- Kokspang, Lb., Hostrup S., 349f**
 506f 510 519
- Kold, Kr. M., Skolemand, 150**
 565
- Kolding, 22 29f 114f 146 165**
 167 177 185 189 211 229 242f
 250 260ff 264ff 393 432 448f
 526 533 545 549 586 614 617
 648 650f 701ff
- Koldinghus (Amt) 404 647**
Koldtoft, J. J., Økonomiforvalter,
 555
- Kolsnap, Lb., Nustrup S., Gram**
 H., 612

- Kolvig, Bertel, Købmand, 530
 — Fr., Konsul, 664
 Kongeaen, 150 155 234 389
 432 639f
 Kongshøj, Vamdrup S., 640
 Kongstedtorp, Bredstrup S., Elbo
 H., 65
 Korneliussen, Morten, i Vandel,
 139
 Korskro, Skads S., 79
 Krabbe, Gregers, t. Torstedlund,
 58 60 217 545
 — Iver, t. Jordbjerg, 67
 — Jakob, t. Toftum, 58
 — Kirsten (Godskesdatter), 57
 — Mette, Fr. Lützows, 493
 — Oluf (Godskesen), t. Dams-
 gaard, 58
 Krafse, Jesper, t. Basnæs, 534
 Krag, Johan, Byskriver, 560 562
 — Niels, t. Agerkrog, 94f 538
 Kragelund, Lb., Bække S., 139
 446
 Kragelund, Niels N., Rektor,
 Præst, 557
 Kragh, Hans H., Gaardejer, 82f
 — Simon Fr., 82
 Krarup, Lb., Tistrup S., 89f 95f
 — Frøs H., 392
 Krarup, F. F. S., Præst, 209
 — K. M., Præst, 523 696
 Krasborg, Huse, Tistrup S., 89
 91 95
 Kraunse, Lb., Hostrup S., 349
 352 506f 510 688
 Kray, Didr. M., Tolder, 587ff
 „Krempen“, Bryndum S., 467
 Krieger, A. F., Politiker, 292 298
 300
 Kristensdatter, Gunder, 146
 Kroge, Maren, i Kvie, 378
 Krogh, Proprietær, paa Billes-
 lund, 30
 — Gaardejer, i Harreby, 30
 Krogsgaard, Hgd., Tjæreborg S.,
 47 72 343 472 596 715 717
 Kronborg Slot, Helsingør, 69
 „Kronborg“, Andelsmejeri, Vêrst
 S., 450
 Kruse, Dorthe, t. Møgelgaard, 57
 Kruse, Edv., Toldforpagter, 527
 584—591 603
 — Laurits, t. Møgelgaard, 57
 Krüger, H. A., Slesviger, 30 292
 Kræ'n, Niels, fhv. Mormon, 629
 Kuhlmann, C. G. H. A., Præst,
 207
 Kundby S., Tusse H., 209
 Kvaglund, Lb., Jerne S., 42 471
 Kvie, Lb., Ansager S., 123ff 374
 —379
 Kvois S., Fjends H., 696
 Kvong S., V. Horne H., 197
 Kværnstén, Huse, Ribe Domk.
 Lands., 579
 Kærbøl, Lb., Farup S., 71 402
 410 429
 Kærbølling, Lb., Rejsby S., 429
 Kærgaard Birk, 61 70 596
 København, 146, 161 166 199
 208ff 221 240 442 474 515
 525 549 580 584 598 616
 706
 Københoved, Lb., Skrave S.,
 417
 Købke, se Feilberg
 Køge, 207
 Køller, J. G., svensk Krigskom-
 missær, 551
 Kømer, Joh., Fændrik, 65
Lambertsdatter, Gunder, i Ribe,
 663f
 Lamp, Skomager, 5
 Landt, J. Chr., Byskriver, 562
 Lang, N. P., Lægprædikant, 634f
 Langballe, H. F., Præst, 177f
 Lange, Erik, t. Engelsholm, 95
 — Gunde, t. Brejning, 54
 — Iver, t. Krogsgaard, 47
 — Jep, Kantor, 47, 646
 — Kirsten, t. Skrumsager, 62
 — Niels, t. Kærgaard, 337f 457
 684f
 Langeland, 575, 703
 Langeleg, Ø, Ho S., 596
 Langemack, M., Toldforvalter,
 542f
 Langlyth, Jac., Fuldmægtig, 683
 690

- Laramie, By, Wyoming, N. Amerika, 621f
- Larsen, Elias, Tolder, 534
 — E., f. Thomsen, 703
 — H., Købmand, 703
 — se Leunbach
- Lasdatter, Anne, i Varde, 552
 — Margrete, i Ribe, 676
- Lassen, A. F., fhv. Apoteker, 645
 — Chr., 581
 — unge Chr., 581
 — Frederik, 581
 — G. F., Borgmester, 226f
 — Jens, Justitsraad, Toldforpagter, 69 580ff
 — Lauritz, 581
- Lauge, i Bække, 168
- Laugesdatter, Ingeborg, 197
 — Maren, 197
 — Margrete, 197
 — Mette, 133f 197
- Laugesen, Anders, Sømand, 197
 — Gregers, Præst, 197
 — Lauge, Forvalter, 197
 — Peder, Præst, 197
 — Ægidius, Præst, 667
- Laurentius (Nicolai, Lygylsen) i Jerne, 46
- Lauridsdatter, Maren, i Ribe, 667
- Lauridsen, Hans, Gaardfæster, 43
 — — i Alslev, 516
 — Laust, paa Kvie Hede, 375f
 — Maren, paa Kvie Hede, 375f
 — Ægidius, Rektor, 667
- Lauritzen, Anders, Kaptajn, 63
- Laursen, Frands, Løjtnant, 49 63
- Laurvik, Norge, 584
- Lehmann, Orla, Politiker, 232 238 249 267
- Leipzig, Sachsen, 704
- Lejrskov S., Anst H., 562
- Lem S., Bølling H., 131 557
- Lemvig, 526 549 710
- Letbæk Mølle, Tistrup S., 89 91 94 96
- Leth, N., Etatsraad, 498 591 688
- Leunbach, A. F., Præst, 701
 — C., f. Larsen, 703
- Leunbach, H. C., Præst, 497 682 701—05
 — H. G., f. Høegh, 701
- Levetzau, Th., Stiftamtmand, 75
- Levinsen, se Faber
- Lifstrup, P. L., Præst, 196
- Lihme, Store, Lb., Nørup S., 145 185 609
- Liljenquist, O. N., Mormon, 618f
- Lillienskjold, C. L. M., Proprietær, 706
 — L. E. C., f. Adler, 706
 — se Sthyr
- Limbek, Hans, 46
 — Henneke, 46 531 596
 — Klaus, Drost, 531
 — Ulf, 531
- Limschou, P. K., Postmester, 146 167f
- Limskov, Lb., Nørup S., 146
- Lind, Oluf H., Degn, 648
- Lindberg, J. C., Bibeloversætter, Præst, 656
 — N., Præst, 656
- Lindbjerggaard, Hgd., Ølgod S., 96
- Lindeballe S., Tørrild H., 118
- Lindhölm, H., Amtmand, 251 274
- Lindknud S., Malt H., 110 137 145f 157 388
- Lindum, Lærer, 453
- Lintrup S., Frøs-Kalslund H. 109 428
- List, Keitum S., Sild, 535 545 578 595ff
- Listerdyb, 524 544f
- Litle, Gertrud (Gæræth), Henr. Litles, 46
 — Henrik (Hencer), 46
 — se Skram
- Liverpool, England, 618
- Lodberg, Chr. J., Biskop, 345
- Lohals, Ladeplads, Langeland, 575
- Lolland, 209 585 703 705
- Lorentz, L., Toldforvalter, 543
- Loup-Floden, Nebraska, N. Amerika, 623
- Lourup, Sønder, Lb., Gørding S., 148f
- Lowzow, A. von, se Sponeck

- Ludvigsen, se Koch
 Lumby S., Lunde H., Odense A., 562
 Lund, Chr., Sognefoged, 494 682
 — F. N., Præst, 648
 — H. J., Byskriver, 562
 — S., f. Aaboe, 648
 — V. T., Birkedommer, 427
 — Tolder, 581
 Lundbæk, Tistrup S., 95
 Lunde, Laur. J., i Varde, 594
 Lundenæs, Hgd., Skern S., 8 51
 — Amt, 89 534
 Lunderskov, Lb., Skanderup S., 432 434
 Lunderup, Hgd., Varde Lands., 96 364
 Lundgaard, Gd., Farup S., 71 429
 Lundgreen, fhv. Mormon, 632
 Lundsberg, Verst S., 433 435
 Lundsgaard, Vamdrup S., 644
 Lustrup, Lb., St. Catharinæ S., Ribe, 21 29 390 429
 — Birk, 390f 405 429
 Luther, M., Reformator, 614
 Lübeck, tysk Fristad, 470 713
 Lybecker, J. G., Toldinspektør, 528
 Lydken, Jokum, Tolder, 579
 Lykke, Erik, t Skovgaard, 392f
 — Valdemar, Oberst, 64
 Lykkegaard, Jerne S., 42 52 54 73 82
 Lyne S., N. Horne H., 197
 Lyngby S., Sokkelunds H., 240 708
 — S., Sønder H., Randers A., 707
 Lysholtgaard, Jordrup S., 434
 Lytzen, Landinspektør, 484
 Lützw, Fr. von, Hofmester, 492f 503
 Læborg S., Malt H., 110 437
 Læk S., Kær H., Tønder A., 172
 Læssøe, W. H. F. A., Oberst, 267
 Læsø, 576
 Lø H., Sønderjylland, 404
 Løftgaard, Ovtrup S., 70
 Løgstrup, A. H., Proprietær, 682
 Løgumkloster, By, 10 172 235 253
 — A., 394 415
 Lønborg S., N. Horne H., 209
 Lønne S., V. Horne H., 696
 Løvborg, Tistrup S., 89 92 94
 Løvenørn, Poul, Stiftamt., 408
 Maade, Lb., Jerne S., 42 52 73 85 716
 Maarum S., Holbo H., 708
 Mack, Joh., Tolder, 534
 Madsdatter, Abelone, i Vældbæk, 84
 — Abelone, Heks, 54
 Madsen, Anders, Slotsskriver, 70
 — Hans, se Spangsberg
 — Jens Holt, i Ansager, 379
 — Jesper, Bankdirektør, 712
 — Jon, Præst, 458f 482f
 — J. P. Landinspektør, 84
 — Niels, Kromand, 80
 — — i S. Lovrup, 149
 — Peder, Toldinspektør, 552 573
 — Søren, Gaardfæster, 84
 — — i Alslev, 516
 — — paa Esbjerg, 83f
 — Thomas, Gaardmand, 83ff
 Mahler, Hans A., i Ribe, 676
 Malmø, 252
 Malt S., 115 183 564
 — H., 49 77 110f 116 429 459 715f
 Mandø 45 52 73 133 205 213—
 218 429 535 604
 Manicus, Cl., Læge, 292
 Manteuffel, O. Th., Baron von, preuss. Statsmand, 291
 Mantzius, Kr., Skuespiller, 567
 Maren, Jens Nielsens, i Varde, 548 552
 Margrete, Dronning, 490
 — Jak. Bjørnsens, 557
 Margrethenborg, Verst S., 436
 Mariager, 594
 Marienhof (Mariegaard), Jels S., 31
 Marie Magdalene S., Sønderhald H., 707

- Marquardsen, Iver, Ridefoged, 70
     540
 Marrebæk, Gde., Hostrup S.,
     507 512
 Marslev S., Bjerger H., Odense
     A., 698
 Marstrup, Lb., Hoptrup S., Haderslev H., 165
 Mathiasen, Bennet, i Kokspang,
     519
 Mathisdatter, Kristine, 478
 Matthiesen, H. I. F. C., Præst,
     649
 Mavstrup S., Gram H., Haderslev A., 701
 Mazar de la Garde, se Nielsen
 Mechlenburg, C. E., Kaptajn 8 10
 Medolden S., Lø H., 215
 Meiborg, R. F. S., Kulturhistoriker, 650
 Meier, R., Etatsraad, 591
 Mejlbjby, Lb., Lintrup S., 109 402
     416 429
 Mejlvang, Gd., Ølgod S., 96
 Mejnertsen, Mejnert, i Verst,
     439f
 Melanchthon, Ph., Reformator,
     614
 Melander, D., Hofpræst, 614f
 Messina, Sicilien, 322
 Middelboe, Chr., Toldkasserer,
     10
 — St., Biskop, 204
 Middelfart, 169 231 233 238 532
 Midtgaard, Jerne S., 41
 Mikkelsen, Andr., Vognmand, 37
 — Daniel, Præst, 647.
 Missouri, Flod, N. Amerika, 607
     609 633
 Mogensen, And., se Vognsøn
 — Niels, Herredsfoged, 91
 Mohr, P. F., Præst, 161
 Moltke, A., Administrator, 293
 — A. W., Premierminister, 285
     294
 — Carl, Statsmand, 254ff 302
 — Chr. F., t. Trøjborg, 645
 — W. J. A., Stiftamtmand, 517
 Moltkenbjerg, Lb., Vorbasse S.,
     179
 Mormand, Helle, t. Agerkrog,
     91 107
 Moroni, By, Utah, N. Amerika,
     609
 Morris, Joseph, Mormon, 633
 Mortensdatter, Dorthe, i Krage-
     lund, 139
 — Engel, i Østervig, 138
 Mortensen, Hans, Lærer, 179
 — Hans, i Asbo, 139
 — Jens, Slotsskriver, 70
 — Kristen, Smed, 139
 — Lambert, Præst, 337f 340 508
     679 685
 — Niels, Prokurator, 412
 — Niels, Slotsskriver, 70
 — N. P. Lærer, 453
 — Terman, Kroforpagter, 414
 Mouritzen, Didr., se Kray
 Mundbjerg, Frøs H., 392
 Munk, Frederik, t. Oksvang, 53
     596
 — Hans, t. Visselbjerg, 339 344
     491 686
 — Jørgen, t. Oksvang, 337ff 490
     596 685
 — Kristen, t. Taabdrup, 339
 — Stig, t. Nørgaard, 491
 Müller, A., f. Gad, 701
 — D., Præst, 701
 — Henr., Rentemester, 542f 573
 — H. J., Købmand, 18 21 24ff
 — H. L. R., Præst, 701
 — Maren, f. Vedel, 560
 — Mich., Tolder, 500 506 560
 — M. D., f. Wiborg, 701
 — T. C., Biskop, 699
 — W. C., Præst, 151
 Myrthue, Hostrup S., 502 506
     512
 Mysunde, Kosel S., Ekernfærde
     H., 290
 Møen, 55
 Møgelgaard, Dybe S., 57
 Møgelønder, 10 52 55 390 599
 — Birk, 390f 405
 Møinichen, Chr., Etatsr., Over-
     sekretær, 397 406f
 Mølbygaard, Ansager S., 88 125
     374 376

- Møller, And., Købmand, 692
 — H. H., Præst, 446 453
 — Helene, f. Agerholm, 692
 — J. M., Præst, 385f 445
 — Mette Andersdatter, 496 689ff
- Naalehøj, Verst S., 433**
- Nagbøl, Lb., Skanderup S., 641
 Nakskov, 209
 Nance County, Nebraska, N. Amerika, 611 636
- Nansen, Hans, Præsident, 558
 Navl, Jørgen, t. Odde, 57
 Nebel, Vester, S., Skads H., 47
 363 482 517
 — Vester, S., Brusk H., 150
 — Lb., Vorbasse S., 164 179 182
- Nebraska, Stat, N. Amerika, 171
 610f 629ff
- Neergaard, C. J., Præst, 649
 Nejrup Kro, Bryndum S., 475
 Nevada, Stat, N. Amerika, 628
 Neve, P., Gehelmeekspeditionssekretær, 423
- Newcastle on Tyne, England, 211 709
- Nibe, 708
 Nibsa, 33
 Nicolaus IV., Pave, 457
 Nicolai, Sankt, Kloster, Ribe, 390ff 402
- Niels fra Salling, 177
 Nielsdatter, Bodil, Færgemandsenke, 578
 — Ingeborg, paa Spangsberg Mølle, 470
 — Maren, paa Esbjerggaard, 85
- Nielsen, A. A. B., Præst, 211
 503 507 709f
 — Anders, paa Søvig, 71
 — Birgitte M., f. Mazar de la Garde, 709
 — Chr., Borgmester, 531ff
 — Clemen, Skipper, 321
 — Erik, Væbner, 646
 — Eskild, Strandrider, 577
 — E. P. S., Fuldmægtig, 709
 — Gregers, paa Lykkegaard, 73
 — Hans, Toldkontrolør, 589
 — Helga, f. Westring, 710
- Nielsen, Ivar, Tolder, 533
 — Jacob, Grosserer, 645
 — Jakob, Gaardmd., 462
 — Jens, Strandrider, 577
 — —, Studehandler, 548
 — —, paa Esbjerggaard, 83f
 — —, i Tistrup, 91
 — Jes, Anneksbonde, 337 340
 508 685
 — J. Chr., Mormonmissionær, 608f
 — Knud, Budfoged, 75
 — Kr., i Ansager, 379
 — Lars, Teglblænder, 613f
 — Las, Præst, 204f
 — Marie, se Schow
 — Marquard, Handelsmand, 531
 — Niels, Acciseforpagter, 540
 — —, Proprietær, 71
 — —, i Fitting, 182
 — —, i Ho, 464
 — N. P., Prof., kgl. Skuespiller, 709
 — Olaf, Dr. phil., Topograf, 138
 385 454f 474
 — Oluf, Byfoged, 533 540
 — Peder, paa Lunderup, 96
 — P., Møller, 5
 — Rasmus, Amtsforvalter, 70
 — Steffen (adl. Ehrenfeld), Proprietær, 72
 — Stephan, Borgmester, 548-552
 593
 — Søren, Baadfører, 322f
 — —, Krobestyre, 149f
 — —, Skrædder, 149f
 — Thomas, Tolder, 578
 — Thorvald, Købmand, 475
- Nienhof, Hgd., Holsten, 644
- Nissen, J., Handelsbetjent, 20
 — Kr., Husmand, 375
 — L. I., Handelsbetjent, 20
 —, Lærer i Lindknud, 110
 —, Proprietær, 30
- Norby, Christen, t. Lunderup, 107
- Nordborg, Als, 644
 Nordby (Fanø), 67 71 83 133
 192—212 380— 384 517 709
- Nordentoft, J., Præst, 211

- Norge, 598
 Norup S., Lunde H., Odense A., 445
 Novrup, Lb., Jerne S., 41 52 54 71ff 716f
 Nutzhorn, H., Professor, Høj-skolemand, 564ff
 Nyboder, København, 554
 Nyborg, 644
 Nygaard, Farup S., 429
 Nykirke, Vester, S., Skads H., 517 689
 Nykøbing, Falster, 209 706
 —, Mors, 691
 —, Sjælland, 547 575f
 Nymindegab, 526 578ff
 Nyskov, Vamdrup S., 641
 Nysted, 538
 Næsbjerg S., Skads H., 46f 517
 Næsbyholm, Hgd., Næsby S., Tybjerg H., 77
 Nør, ad. Gods. Krusendorf S., Ekemførde H., 223f 235 247 252
 Nørgaard, Jerne S., 41
 Nørholm, Hgd., Thorstrup S., 89 95 328 364 493 498 559
 — S., Hornum H., 708
 Nørre Horne H., 56
 Nørup S., Tørrild H., 145 155 178 185
 Nørvang H., Vejle A., 562
Obbekær S., Ribe H., 84 391f 402 416 428f
 Obling (= Aaling), Lb., Hygum S., Frøs H., 428
 Odden = Nordby, Fanø
 Oddebæk, Jens Chr., Proprietær, 557 594
 Oddum (= Aadum) S., N. Horne H., 594
 Odense, 169 455 532 561 566 696ff 701 705 707
 Ods H., Holbæk A., 222
 Ogden, By, Utah, N. Amerika, 629
 Oland, Hallig v. Pelvorm, 601
 Olde Keitel, Skipper, 601
 Olesen, Anders, Kirkevæрге, 507
 Olesen, Anders, i Vamdrup, 648
 — Jens, Dykker, 329
 Olmütz, By, Mähren, 290
 Orlík, Chr. M., Hospitalsforst., 597
 Olsen, J., Overlærer, 306 332
 Olufsen, Hans, i Strandby, 68
 — Jens, Tolder, 534
 — Mogens, Tolder, 534
 Omaha, By, Nebraska, N. Amerika, 607f 620 627f 631ff
 Omme, Sønder, S., Nørvang H., 565
 Ondaften (= Lundgaard), Farup S., 71
 Osten, A. S. von der, Justitiarius, 368
 Ostefeld, H., Biskop, 211
 Ostindien, 195 197
 Otterup S., Lunde H., Odense A., 703
 Oure S., Gudme H., Svendborg A., 209
 Outrup S., V. Horne H., 70
 Oved, Øsse S., 105
 Overgaard, H. A., f. Stützer, 696
 — J., Præst, 681, 696
 Oxby S., V. Horne H., 78 305
 —335 525 527 536f 588
 Oxbøl, Lb., Aal S., 329
 Oxenbøll, M. C., Herredsfoged, 183
 Oxvang, Hgd., Skads H., 53 337f 685
Paabøl, Lb., Hoven S., 96
 Papke, C. N., Birkefoged, 409
 Paris, 474 704
 Park, J. P., Mormon-Ældste, 621
 St. Paul, slesvigholst. Oberst, 270
 Pauli, Herredsfoged, 262
 Paulin, J., Gaardejer, 645
 — M. P., Gaardejer, 646
 Paulsen, H., se Buchwaldt
 — P., Løjtnant, 64
 — P. D. C., Etatsraad, Professor, 292
 Peder (Nielsen Lodehat), Biskop, 390

- Pedersdatter, Ane, i Anst, 187
 — Ane Helene, i Bindeballe, 186
 — Ane Marie, i Fitting, 164ff 183ff
 — Ane Marie, i Østervig, 139
 — Dorthe (Galt), t. Visselbjerg, 342 490f
 — Inge, Præstekone, 196
 — Ise Marie, i Gørding, 191
 — Jakobine, i Bramminge, 187
 — Maren, paa Dybvadgaard, 139
 — Marie, i Starup, 150
 — Mette, i Vandel, 139
 Pedersen, Andreas, i Spangsberg Mølle, 472
 — Bennet (d. ældre), i Lovrup, 148
 — Bennet (d. yngre), i Lovrup, 149
 — Chr., Slotsskriver, 70
 — — i Marstrup, 165
 — — Tolder, 577
 — Chr. P., i Uglvig, 84
 — Christiane Vilh., 185f
 — Christoffer, Toldbetjent, 552
 — Claus, Præst, 194f
 — Frands, i Rankenbjerg, 164
 — Hans, i Høgelund, 138
 — Jens, Byfoged, 537 540
 — Jes, i Skjoldbjerg, 182
 — Jørgen, Slotsskriver, 70
 — Laurids, Delefoged, 66
 — M., Lærer, 453
 — Mads, i Østervig, 139
 — — i Ribe, 667
 — Mads J., paa Esbjerggaard, 85
 — Morten, i Kragelund, 138
 — Niels, i Rørkær, 718
 — Steffen, Raadmand, 559f
 — Søren, i Østervig, 139
 — — paa Duebjerg, 165
 Pelle, Mogens, Gaardmand, 156f
 Persen, Nis, i Hygum, 457
 Petersen, Anna, f. Nielsen, 706
 — A. S. C., f. Fog, 707
 — Chr. V., Generalkrigskomm., 185
 — Jak., Byfoged, 540
 Petersen, K. J., f. Skovgaard, 708
 — M. V., Grosserer, 708
 — N., f. Dahlerup, 707
 — P. N., Præst, 706f
 — P. N., Sognefoged, 706
 — Kammerraad, Grænsetoldinspektør, 22
 — „Hamborg“, Mormon, 632
 Petersborg, St., Rusland, 475
 Peymann, H. E., General, 240
 Philadelphia, N. Amerika, 619
 Philip, Landgreve af Hessen, 614
 Phillipsen, Dan., Byfoged, 540f 548ff
 Piilegaard, J. O., Tolder, 579
 Pimphave, Verst S., 436
 Piper, U. C., Toldinspektør, 589 592
 — Vilh., Kammerraad, Assessor, 591f
 Pjedsted S., Holmans H., 65
 Platte-Floden, Nebraska, N. Amerika, 629
 Platz, H. C., Gaardmand, 646
 Plessen, C. S. von, Statsmand, 584 591
 Pogwisch, Laur., t. Skrumsager, 62
 Porsfeld, Gotskalk, 47
 Pouch, Else Johansdatter, 675
 — Johan, Apoteker, 665f 674
 — Lene Johansdatter, 674
 — Ludvig, Dr. med., 68 666
 Poulsdatter, Kirstine, se Spangsberg
 Poulsen, C. L., Generalmajor, 703
 — J., Benbrudslæge, 612
 — Søren, Præst, 647
 — Kancelliraad, 255
 Prehn, Th., Etatsraad, 292
 Preussen, 228 284
 Prittwitz, K. L. W. E., preuss. General, 260ff 271 273 278ff
 Puggaard, Ribe, 47
 Raahede, Lb., Hviding S., 429
 Radtleff, Joh., Raadmand, 662f
 Rafn, P. Z., Præst, 690
 Rahr, Anne H., se Friis

- Rahr, H. H., Præst, 689
 — J. R., Købmand, 529
 — R. J., Købmand, 38
 Ramsing, V. J. A., Præst, 125f 131
 Randbøl S., Tørrild H., 139 153
 162 186 374
 Randbøll, J. C., Præst, 162
 — N. C., Købmand, 162
 Randers, 650 701 707
 Randerup S., Lø H., 118
 Rangstrup H., 390 414
 Rankenbjerg, Lb., Vorbasse S.,
 139 164
 Rantzau, Adolf Fr., 510
 — Anna, 643
 — Chr., Greve, Statholder, 644
 — Daniel, Feltherre, 644
 — Daniel, Oberstløjtn., 345 494
 — Frands, Rigshofmester, 55
 — Godske, 644
 — Henrik, Rigsraad, Stiftamt-
 mand, 68
 — Peder, 644
 — Greve, Amtmand, 293 296
 Rantzausholm, (Brahetrolleborg),
 Salling H., Svendborg A., 55
 Rasck, Jens M., Raadmand, 560 589
 — Mette K., 589
 Rasgaard, Bryndum S., 477
 Rask, Anders H., Regimentsskri-
 ver, 345 683
 Rathlou, Godske, 343
 Raun, Iver, Amtsskriver, 556
 Raunsøe, Kontorist, 31
 Ravertz, E., Prokurator, 410f
 Ravnholt, Lb., Gjesten S., 435
 Ravnse, Lb., V. Nykirke S., 690
 Reedtz, Margrete, 72
 Refsgaarde, Anst S., 434
 Regelsen, Jens, Tolder, 593
 Reinau, J. J. R., Kunstmaler, 207
 Reincke, Købmand, 293
 Reiser, G., Mormonmissionær, 608
 Rejsby S., Hviding H., 215 256 670
 Rendsborg, 2 16f 64 171ff 224
 227 247 252 274 644
 Resen, P. H., Præsident, Histori-
 ker, 532
 Reventlow, C. D., Greve, Amt-
 mand, 399 407 409
 Reventlow-Crimlnil, H. A., Greve,
 302
 Ribe, 1f 77 129f 205 215 221—
 304 389—431 456 458 524
 531f 586 597ff 646 650—678
 — H., 429
 Riberhus, 48ff 337ff 381 390ff
 429 597 684
 Richter, H. W., Borgmester, 587
 Riiber, Abild Olufsdatter, 687
 — Hans H., Præst, 195
 — Jørgen O., Præst, 687
 — Magdalene Olufsdatter, 687
 — Oluf J., Præst, 340ff 494f 679
 686f
 Rindby, Lb., Nordby S., Fanø,
 195 381 383
 Ringive S., Nørvang H., 138 164
 Ringkøbing, 22 129ff 322 458
 494 496 525f 531f 557f 575
 585 603 689
 Risbøl, Lb., Vorbasse S., 184
 Ristinge, Lb., Humble S., Lange-
 land, 575
 Roager S., Hviding H., 429
 Roborghus, Ladeplads, Tjæreborg
 S., 75 579
 Rodebæk, Lb., Faaborg S., 49 109
 Rodriguez, se Spangsberg
 Roest, Anders H., Præst, 196
 Roll, C. C. E., Læge, 10
 Rolland, Fred., Strandrider, 577
 Rom, 704
 Rosendahl, E., Gaardejer, 508
 — P. A., Læge, 185
 Rosenholm, Hgd., Hornslet S.,
 394
 Rosenkrantz, Anne, 561
 — Else, 47
 — Jørgen, Rigsraad, 394
 Rosenørn-Teilmann, Chr., Kam-
 merherre, 507
 Roskilde, 198 207 241 304 575f
 701 706
 Roust, Lb., Grimstrup S., 196 372
 Rud S., Galtén H., 701
 Rud, Erik, t. Fuglsang, 394
 Rødbøl, Lb., Højer S., Tønder-
 Højer H., 599
 Rudkøbing, 575

- Russee, Hgd., Holstén, 643
 Rutze, Claus, t. Vamdrupgaard, 643
 Rye, Olaf, General, 260 282
 Rygaard, Mads, Proprietær, 695
 — Maren, f. Jessen, 695
 — Søren, Proprietær, 361f
 Ryse, Henr., Baron, Officer, 547
 Rytter, J., i Østerby, 132
 Rækkergaard, Hanning S., 594
 Rær S., Hillerslev H., 696
 Rødby, 538
 Rødding S., Frøs H., 428 450 567 697
 Røjgaard, Gjesten S., 140
 Rømø, Haderslev A., 45 390 547 578 597ff 604
 Rønne, Bornholm, 208
 Rønne, B. F., Præst, 240
 Rørdam, Bolette, se Feilberg
 — Skat, Biskop, 706
 Rørkær, Lb., Jerne S., 42f 52 72 716f
 Rørvig S., Ods H., 576
- S**aabye, H. G., Præst, 208
 Sachsen, 393
 Sakskøbing, 576
 Salling, 177 645
 Salt Creek Canon, Utah, 626
 Salt Lake City, Utah, 608 621ff
 Samsø, 576
 Sandberg, Ulrik, t. Kvelstrup, 51 58
 Sandby S., Lollands Nørre H., 209
 San Pete, Dal i Utah, 628
 Schack, A., Møller, 682
 — H., Greve, Stiftsbefalingsmand († 1676), 64 68 547
 — O. D., Greve, Stiftsbefalingsmand, 68
 Schackenborg, Hgd., Møgeltønder S., 405 425
 Scharmer, holst. Gaardejer, 293
 Scheel, A. W., Generalauditør, 292
 Schiernbeck, And., t. Merringgaard, 470
 Schmidt, Joh. E., i Aarre, 191
 Schou, Anders, 613 617 637
 Schou, Ane Marie, se Watt
 — Birthe, 617
 — Hans, 629
 — Jeppe, 613 617
 — Karen, 623
 — Niels, 628
 — Peter, 611 629 635f
 — Søren Andersen, 638
 — Søren Jepsen, 612ff
 Schow, John S., Farmer, 611—638
 — Marie, 637
 — Mary, 636
 Schrøder, Elisab. Magd., Præstekone, 647f
 — Ludv., Højskoleforst., 564ff
 Schuln, S. L., Greve, 240
 Schultz, By- og Birkeskriver, 427
 Schwarzenberg, F. Fyrste, østerriksk Minister, 291
 Schütz, Joach., Kaptajn, 65
 Schütte, Rektor i Husum, 259
 Scriver, Chr., Præst, 310
 Seefeld, Jørgen, t. Visborg, 67 559
 Seem S., Ribe H., 429 655
 Seemgaard, Seem S., 596
 Seerup, Jon, Prokurator, 77
 — Otte Sofia, f. Engelstoff, 77f
 Seest S., Anst H., 649
 Sehested, Frederik, Major, 72f
 Sejersen, R., Præst, 345 508 510 512 679 683 687f
 Sejerslev, Lb., Emmerlev S., Tønder-Højer H., 598f
 Sejro, 576
 Serritslevgaard, Hgd., Nebel S., Vor H., 706
 Sevel S., Ginding H., 207
 Seyr, Volter, Købmand, 562
 Shelby County, Iowa, N. Amerika, 621
 Sidelmann, H. H., Provst, 358 694
 — L., Præst, 517
 Sieburg, I. C., Speditør, 84
 Siemsen, V. G., Officer, 2 4ff 12 234ff
 Sild, slesv. Vesterhavsø, 259 578 600
 Silkeborg, 48
 Sillasen, Sillas, Gaardmd., 717

- Simonsen, Hans, paa Mandø, 74
 — H. P., Tømremester, 507
 Sjelborg, Lb., Hostrup S., 502
 504 507 510 512 518f 538
 Skaane, 543
 Skads H., 49 52 66 77 210f 337f
 469 478 495 538 603 684ff
 689 710 715
 — S., Skads H., 79 517 712ff
 Skagen, 309 580
 Skallingen, Ho S., 311
 Skallingkrog, Ho S., 536
 Skanderborg, 194 274 277 594
 Skanderup S., Anst H., 434 641
 701
 Skau, L., slesv. Politiker, 229
 231 292
 Skeby S., Lunde H., Odense A.,
 703
 Skeel, Albert, t. Fussingø, Rigs-
 admiral, 48 51 54 56 342f
 Skierhyw, Bryndum S., 467
 Skindehøj, Verst S., 433
 Skive, 549
 Skivholme S., Framlev H., 209
 Skjern S., Bølling H., 209
 — Aa, 549
 Skjoldbjerg, Lb., Vorbasse S.,
 179 182
 Skjøde, H., Gaardejer, 450
 — Jens, Gaardejer, 443
 Skodborg H., Ringkøbing A., 49
 — S., Frøs H., 391 428 474 612
 639 648
 Skodborghus, Hgd., Vejen S., 13f
 116 146f 267
 Skogum (Skøgum), forsvunden
 Skov i Ribe A., 45
 Skovby S., Framlev H., 209
 Skovgaard, Lille, Vejen S., 116
 Skovgaard, se Petersen
 Skovgaard-Petersen, C. A., Præst,
 708f
 — M. M., f. Frimodt, 708
 Skovlund, Lb., Ansager S., 88
 129 377
 Skram, Jon (Litle), t. Seemgaard,
 596
 — Laurids, t. Hastrup, 95
 — Peder, t. Urup, 163
 Skrave S., Frøs-Kalslund H., 150
 Skrumsager, Gd., S. Bork S., 62
 Skrædder, Hans, paa Kvie Hede,
 375
 Skærbæk S., Hviding H., 12 29
 134
 — Lb., V. Nebel S., Skads H.,
 483
 Skødebjerggaard, Vorbasse S., 116
 Skødebjerg, Peder, i Vorbasse,
 178
 Skødegaard, Bække S., 437
 Skødstrup S., Østerlisbjerg H.,
 649
 Slaug, Gd., Vorbasse S., 154
 Slaugs H., 116 385f
 Slesvig (By), 13 156 226ff
 — (Land), 223ff 232 257 292f
 404f
 Smedegaard, Augusta, 116f
 — Niels N., Haandværker, 116
 Smergel, Skomager, 5
 Smid, Henrik, humanist. Forf., 190
 Smidstrup, Lb., Gadbjerg S., 189
 Smidt, Hans, Birkedommer, 364
 368
 Smith, Troels, Byskriver, 562
 Snede, Øster, S., Nørvang H.,
 208 647
 Snedicher, Chr. A., Kæmner, 654
 Snedker, Mads, paa Kvie Hede,
 375
 Sneum S., Skads H., 46 125 133f
 215 458 517
 Snevergyde, Verst S., 436
 Snoghøj, Færgested, Erritsø S.,
 169
 Snorup, Lb., Tistrup S., 89ff 93 95
 Solbakkegaard, Bryndum S., 469
 Solbjerg S., Frederiksberg, 211
 Sophie fra Ribe, 195
 Sorthøj, Hodde S., 89
 Spandet S., Hviding H., 17
 Spangsbjerg, Gd., Jerne S., 42
 79 469
 — Mølle, Bryndum S., 50 455
 459 464 469f
 Spangsberg, Ane, 497f
 — Christen, i Alslev, 498
 — Chr. H., t. Lykkegaard, 82

- Spangsberg, Chr. Mortensen, Hotelejer, 81
 — Dorthea, 495 498
 — Edel, f. Christensdatter, 79
 — Hans Chr., Gaardmd., 71 78f
 — Hans Madsen, Kromand, 79
 — Ide, f. Rodriguez, 79
 — Kirstine, 497
 — Kirstine, f. Poulsdatter, 79
 — Mette Kirstine, 499
 — Morten H. (d. ældre), 78ff
 — Morten H. (d. yngre), 81
 — Niels, i Hostrup, 523
 — Niels Christensen, 497f
 — Søren, Gaardfæster, 464
 Spanish Fork, Utah, N. Amerika, 623 625ff 633
 Speckhan, F. E. von, Stiftamtmand, 345
 Spilmandshøj, Tistrup S., 89
 Spjarup, Lb., Egtved S., 153
 Splieth, H., Præst, 452
 Sponneck, Antoinette, Grevinde, f. v. Lovzow, 268
 — Carl Wald., Greve 233 248
 — M. S. W., Greve, Stiftamtmand, 10 36 221—304
 — Susanne Chr., Grevinde, f. Trojel, 222f 247 253 271 282f 288 304
 — Wilh. C. E., Greve, Minister, 221 226 267 278 285 290
 Staal, Peder, Ridefoged, 70
 Stagalund, Lb., Læborg S., 437
 Starup S., Skads H., 125 141
 — (Øster) S., Brusk H., 150
 Staverskov, Sofie, t. Øllufgaard, 72
 Stavning S., Bølling H., 131f
 Steenstrup, A., Justitsraad, Byog Herredsfoged, 180 189
 Steffensdatter, Mette, Egtved, 647
 Steffensen, Iver, i Vibeke, 362 366 372
 Stemann, C. L., Stiftamtmand, 251
 Stenderup, Peder, Tjenestekarl, 171
 Stenersen se Gad
 Sténs, Lb., Hjortlund S., 429
 Stensballegaard, Hgd., Vær S., 234 470
 Stensbæk, Hgd, Bindslev S., Horns H., 57
 Stensgaard, Hgd., Svanninge S., Salling H., 70
 Stenstrup S., Sunds H., 688
 Stephansen, Mads, Præst, 452
 — Morten, Vejer og Maaler, 592f
 Steppinge S., Tyrstrup H., Haderslev A., 644
 Stevns H., Præstø A., 559
 Sthyr, Elisab., f. Lillienskjold, 706
 — H. H., Apoteker, 704
 — Hansine B., f. Bay, 704
 — H. V., Præst, 497f 682 704—706
 — Sophie L. E., f. Lillenskjold, 706
 Stilde Krat, Lindknud S., 137 157
 Stilmacher, Lorentz, Tolder, Stiftsskriver, 558
 Stockfleth, W. W., Amtmand, 274 277
 Strandby, Lb., Jerne S., 41 52 71f 75f 475 579 596
 Strandbygaard, Chr., Købmand, 530
 Strassburg, Elsass, 704
 Strib, Vejlbj S., Vends H., 270
 Stricker, G. A. R., Borgmester, 18 21 24ff 243
 Stubberup, Gd., Højen S., 643
 Stuhr, I. C., Vinkyper, 20
 Stydkær, Gd., Jerne S., 47
 Stützer, se Overgaard
 Stöcken, Fr. H. von, Apoteker, 15 17 19 22f
 Støffken, P., Østersforpagter, 547
 Størsbøl, V. Nykirke S., 347 360
 Suhr, Joh., Tolder, 556
 — J. E., Postmester, 560
 Sundeved, 233 697
 Sunds S., Hammerum H., 637
 Surhavegaard, Brørup S., 116
 Svane, Anders, Borgmester, 575

- Sveistrup, H. C. J. N. B. K.,
Præst, 147 155 185 567
- Svendborg, 204 209
- Svend Estridsen, Konge, 642
- Svenningsdatter, Ane, fra Galtho,
141f
- Svenningsen, Kristen, 145
- Svitzer, Arent, Sømand, 563
- Claus E., t. Juellingsholm,
562f
- Claus, Sømand, 563
- Emil Z., Bjærgningsentreprenør,
563
- Erik C., Proprietær, 563
- Erik R., Præst, 562
- Frederik, Toldkontrolør, 563
- Jakob, Toldinspektør, 563
- Jens T., Toldinspektør, 563
- Jørg. Chr., Præst, 563
- Leonora, f. Tavlow, 563
- Maren B., i Vilslev, 563
- Rasmus A., Præst, 562
- Rasm. E., Præst, 563
- Sædding, Lb., Guldager S., 110
- Sæborg, J., Præst, 141
- Søgaard, Hgd., Klipleve S., Lundtoft
H., 11
- Hgd., Ny S., Holmsland, 534
- Vamdrup S., 641
- Søhale, Gd., Vester Nebel S.,
483
- Søltøft, A. Gaardmand, 116
- Poul, Tolder, 589
- Sønderborg, Als, 254, 492 712
- Søndergaard, Jeme S., 41
- Sønderho, S., Fanø, 17 74 76f
192 196 381 517 528 600
604 690
- Sønderho, Lauge P., Præst, 133f
196f
- Søndermark, Mormon, 622 632f
- Søndernæs, Lb., Brøns S., 429
- Sønderris, Gd., Guldager S., 50
83 470 472 596
- Sønderside Strand, Ho og Oksby
S., 311 536
- Sønderskov, Hgd., Folding S.,
166 642
- Sørens, Clemen, i Alslev, 340
- Sørensdatte, Ane, i Vejen, 150
- Sørensdatte, Engel, i S. Lovrup,
148f
- Karen Marie, i S. Lovrup,
149f
- Sørensen, Hans, Sognefoged, 462f
- Hans, paa Esbjerggaard, 83
- Jens, Ridefoged, 70
- Mads, paa Esbjerggaard, 85
- — i Stavning 132
- Maren M., se Kirkegaard
- Niels, Præst, 195
- — i Nordby, 74 202
- Peder, Gaardfæster, 717f
- — Slotsskriver, 70
- — paa Esbjerggd., 50 83
- — i Fitting, 163ff
- Poul, Præst, 647
- Steph., Præst, 452
- Svenning, Skrædder, 145f
- Søvig, Hgd., Ovtrup S., 71
- Taaqkjær, Verst S., 435
- Taamby S., Amager, 649 702
- Taarup S., Fjends H., 696
- Taarupgaard, Hgd., Taarup S.,
197
- Tachau, Købmand, 20
- Tanderup, Lb., Farup S., 412 429
- Tange, Lb., Ribe St. Catharinæ
Lands., 5 390 424
- Tarm, Birgitte Jepsdtr., 557 594
- Jep Jepsen, Borgmester, 557
594
- Jep J., Præst, 594
- Laurids J., Raadmand, 559f
594
- Mette J., 594
- Morten J., Gaardejer, 594
- Tarp, Lb., Bryndum S., 455 466
- Taulow, Anne Catrine, gift Seyr,
562
- Anne Helvig, gift Vedel, 560
- Anne Marie, gift Bjørn, 562
- Barke Dorothea, gift Harttung,
561
- Bertel, Præst, 558 561 692
- Bertel B., Fæstningskommandant,
561
- Bertel J., Postmester, 559f
- Christence, gift Høyer, 562

- Taulow, Dorthe, gift Agerholm, 561
 — Henrik, Sorenskriver, 561
 — Jens B., Tolder, 558f 583 588ff
 — Jørgen, Professor, 561
 — Jørgen Bjørn, Præst, 198 201 561
 — Leonora, gift Svitzer, 562f
 — Maren, gift Allerup, 561
 — Morten, Løjtnant, 561
 — Søren, Student, 561
 — Vibeke Catrine, gift Friede, 562
 Tavlov S., Elbo H., 561
 Teglgård, Bække S., 168
 Tegner, cand. jur., 412
 Teilmann, Andr. Chr., Etatsraad, 364 368 498
 Tellemann, Henr., Toldforvalter, 543
 Terkelsen, Dan., Møller, 507
 Terkildsen, Jens, Strandrider, 577
 Termansen, C. N., Boghandler, 18 20
 — Jens, i Mejby, 416
 Terpger, Anne, i Ribe, 669 676
 — Niels, Raadmand, 654 669
 — Peder, Lektor, Historiker, 651f 664 669
 Tersbøl, Gde., Verst S., 436
 Thaulow, norsk Slægt, 561
 Thayssen, fhv. Købmand, 20
 Therkelsen, B. M., Byskriver, 562
 Thestrup, F. de, Landsdommer, 716
 Thisted, 549 575 688
 Thomsen, And., i Brøns, 258
 — And., Delefoged, Tolder, 547 579
 — Hans, Toldkontrolør, 573
 — Helene, Mormon, 613
 — Jesper, Kroejer, 267
 — Niels, i Gammelby, Jerne S., 85
 — Niels, i Hjarup, 388
 — Peder, Gaardmand, 139
 — — Kroejer, 112 114
 Thomsen, Søren, Købmand, 329
 Thoreby S., Musse H., Lolland, 209
 Thorsen, Laur., Borgmester, 70 556ff 562 588
 Thorsminde, Sønder Nisum S., 577f
 Thorsted, Veøter, Lb., Verst S., 432
 Thorstrup, S., Ø. Horne H., 90 102
 Thorup, C. E., Adjunkt, 19
 Thorvaldsen, Bertel, Billedhugger, 116 502
 Thuesen, S. Chr., Sømmand, 504
 Thura, L., Biskop, 200f 689
 Thuresen, Peder, Biskop, 46
 Thy, 575ff
 Thyssen, D. B., Møllejeer, 381
 Thøgersen, Laur., Borgmester, 673f
 Tillisch, F. F., Kammerh., Kabinetssekr. 286ff
 Tinglev S., Slogs H., Tønder A., 11
 Tink, S., Toldbetjent, 552
 Tinkel, F. J., Byskriver, 562
 Tirslund S., N. Rangstrup H., Haderslev A., 162
 Tistrup S., Ø. Horne H., 87— 107 120 125 197
 Tjæreborg S., Skads H., 46 49 52 66 80 133f 357 517 549 579 677 712ff
 Tobøl, Lb., Føvling S., 596
 Todbjerg S., Ø. Lisbjerg H., 707
 Todsén, Købmand i Tønder, 236
 Toft, Morten Chr., Præst, 687
 — Oluf Chr., Præst, 345 494f 514 680 684 687
 Toftegaard, Gjesten S., 116
 Toftgaard, Hygum S., Frøs H., 428
 Toftlund S., N. Rangstrup H., 7 13
 Toftnæs, Lb., Alslev S., 349 500 510 515 518 680ff
 Tommerup S., Odense H., 696
 Tordenskjold, P., Admiral, 82
 Torkilsen, Niels, Kannik, 652f

- Tornby S., Vennebjerg H., 575
 Torp, Nic., Ritmester, 234
 Torpsgaard, Bramminge S., 46
 Torrup, Lb., Alslev S., 350f 681
 Torsk, Jørgen Chr., Kromand, 578
 Torstensson, L., svensk General, 545
 Tovrup, Jerne S., 43
 Tranberg, H. G., Byskriver, 562
 Tranekær S., Langelands N. H., 703
 Trap, J. P., Kabinetsekretær, topogr. Forf., 653
 — Vilh., Løjtnant, 645
 Traustedt, H. P., Præst, 649
 „Trehøj“, Hafdrup Mark, Vamdrup S., 640
 Treu, F. F., Præst, 104
 Trojel, F. V., Godsejer, 222
 — P. L., Præst, 209
 — Susanne C., se Sponeck
 Troldhede, N. Vium S., 433
 Trugelsen, Søren, Præst, 193
 Træden, Hostrup S., 507
 „Trælborg“, Verst S., 434f
 „Trældige“, Verst og Jordrup S., 434f
 Trøjborg, Hgd., Visby S., Lø H., 46 236 257 404 644ff
 Trøllund, Hejnsvig S., 156
 Tude, Lb., Skads S., 79f
 Tuesen, Jon, svensk Ritmester, 551
 Tulsmark, Alslev S., 680
 Tun, Gerlav, 47
 — Hartvig, 47
 — Henrik, 47
 — Klaus, 47
 Tuve (Torstansøn), Ærkedegn, 46
 Tved, Lb., Ribe St. Catharinæ Lands., 390 392f 424
 Tvede, P. H., Byskriver, 19 23ff
 Tyrstrup H., Haderslev A., 390 404
 Tømmerby, Lb., Sneum S., 458
 Tønder, By, 1f 172 208 235f 598f 644 706
 — Amt, 394 415
 — Herred, 390
 Tønnesen, Casten, Slotsskriver, 70
 Tønning, Tistrup S., 89 91 93 96
 Tønningen, Sydslesvig, 259
 Tøning A. (Len), Sønderjylland, 394 643
 Tøstesen, Chr., Kirkeejer, 497
 — Hans, Skibsreder, 602
 Tøxen, Niels, Præst, 440 452
 — Rasmus, Købmand, 526
 „Udejerengen“, Jerne S., 712—718
 Ugelvig, Gde., Jerne S., 42ff 52 82 464 716
 Uhre, Maren M., gift Friis, 648
 Ulfborg H., Ringkøbing A., 594
 — S., Ulfborg H., 689
 Ulfeld, Ebbe A., t. Vamdrupgaard, 643
 — Eleonora Kirst., 474
 — Korfits, Rigshofmester, 543
 Ullerup S., Nybøl H., Sundevad, 234 260 697f 700
 Ungerland, A. M. H., gift Find, 649
 Ureggaard, Tistrup S., 91 93
 Urne, Chr., Stiftamtmand, 372
 Urup, Hgd., Østbirk S., Vor H., 163
 — Hgd., Grindsted S., 163
 Utah, Stat, Nord-Amerika, 156 607—638
 Utzon, N. P., Farver, 3 19 24ff
 Valdemar Sejr, Konge, 395 404 487
 Vamdrup S., Anst H., 116 122 125 428f 611ff 624 639—649
 — Vester, Vamdrup S., 640f 646
 — Øster, Vamdrup S., 641 646
 Vamdrupgaard, Vamdrup S., 641ff
 Wandall, H., Præst, 161
 Vandborg S., Vandfuld H., 710
 Vandby, Nordby S., Fanø, 381
 Vandel, Lb., Randbøl S., 139
 Wandel, Else Hansdtr., 669
 — Sara Iversdtr., 660
 Vandflod, Lb., Oksby S., 306 329

- Vandfuld H., Ringkøbing A., 57
 Vanding, Lærer, 453
 Varberg, Halland, 644
 Varde By, 22 62ff 70ff 129f 201
   250 324 329 363 369 456
   458 469 473 481 498 501f
   523 524—563 573—606 701
 — Syssel, 45f
 Warde, Bodil Madsdr., 52f
 — Niels J., Præst, 133 215ff
 Vargaard, Hejls S., 644
 Warming, P., Herredstoged, 396ff
 Varregaard, Verst S., 435 445
 Warthoe, H., Herredsfoged, 372
   466
 Washington, Stat, Nord-Amerika,
   634
 Watt, Andrew, 634
 — Ane Marie, f. Schou, 613
   628
 — Anna, 634
 — Søren, Farmer, 613 628 634
 — —, Skibstegner, 634
 Vedel, Mads N., Præst, 655
 — Susanne Pedersdr., 670f
 — Søren S., Tolder, 560 588
 Wedell-Wedellsborg, J. G., Baron,
   General, 13
 Vedsted, Vester, S., Ribe H.,
   206 697 700
 — Øster, Lb., Ribe Domkirkes
   Lands., 29 429
 Vejen S., Malt H., 110ff 116ff
   146f 305 388 433 564
 Vejle, 177 189 240f 245ff 265ff
   374 388 558 561 563 608
 Vejrs, Lb., Oksby S., 313 315
   330
 Vejrum S., Hjerm H., 140
 Vejstrup S., Gudme H., 209
 — S., N. Tyrstrup H., 211
 Velling S., Hind H., 131
 Velling, Jens P., Præst, 647
 Vendsyssel, 622 631 696
 Verlohren, Andr., 666
 Verst S., Anst H., 170 432—453
 Vesterby, Stavning S., 132
 — Ødsted S., 65
 Westergaard, Søren N., i Verst,
   439
 Vester Horne H., 49 52 61 66
   525 561 574f 596 608
 Vesterlands Før, 600
 Vesterlund, Frøs H., 392
 Vestermerk (vist = Vestermark,
   Ejderstedt), 595 600
 Westmoreland, Decan, 619
 Westring, G. F., Overdyrlæge,
   710
 — Helga, se Nielsen
 White, Markus, Kaptajn, 545f
 Vibeke, Lb., Alslev S., 362 365
   371ff 474 682 693
 Viborg, 62f 163 198 222 241
   395 404f 424 515 526 535
 Wiborg, se Müller
 Viborg, Peder J., Præst, 647
 Victoria, engelsk Dronning, 335
 Vidaaen, 599
 Wielandt, S., Byskriver, 562
 Wien, 290f
 Vieregg, C. H. von, Amtmand,
   410 418f 423 427
 Wiese, Th. F., Overappellations-
   retsraad, 293 296f
 Vig, Christen, i Gerndrup, 164
 — Hans P., i Høgelund, 138
 — Hans S., i Gørding, 147f
   190f
 — Jens P., paa Bække Mark,
   187
 — Jens S., paa Skodborghus
   Mark, 146f 158 162
 — Lukas, Dragon, 147
 — Morten, i Kragelund, 138f
 — Peder H., i Østervig, 138
 — Peder M. P., paa Fitting
   Mark, 186f
 — Peder S., i Fitting, 137—
   191
 — Søren J., i Vejen, 147
 — Søren P., i Østervig, 140f
 — —, i Elk-Horn, 137 183
 — —, Ungkarl, 187
 — Søren S., i Stilde Krat, 137
   150ff 388
 — Søren S., i Gilbjerg, 158
 Villadsen, Søren, Gaardejer, 455
   468
 Villebøl, Lb., Kalslund S., 429

- Villumsen, Jens, Gaardmand, 362 366 371
 — Jens, Borger i Varde, 558
 — Søren, Tolder, 534 553
 Vitslev S., Gørding H., 215 291 429 563
 Vilslev, Hans, Kæmner, 666
 Winberg, A. W., Mormonpræst, 608
 Vind, Anders, i Esbjerg, 191
 — Iver, til Nørholm, 559
 Windfeldt, T. J., Amtsforvalter, 70
 Vintfert, Justus, 614
 Visselbjerg, Hgd., Alslev S., 42 337—373 457 459 490 510 513 515 596 682f 685 690ff
 Wissing, M., Konsul, 250
 Viuf, Steffen, Proprietær, 645
 Vodder, S., Hviding H., 429
 Vogelius, Johs., Rektor, 691
 Vognsbøl, Lb., Jerne S., 42 52 71
 Vognsen (af Stenshede), Adels-slægt, 57
 — Anders (Mogensen), t. Møgelgaard, 55f
 — Jens, Løjtnant, 57
 — Mogens (Andersen), t. Stenshede, 57
 — Vogn, t. Stenshede, 53
 Voldum S., Galten H., 701 707
 Wolf, Hans H., Raadmand, 560
 — H. E., Præst, 701
 — Petra D. J., se Jørgensen
 Wolfhagen, F. H., Minister, 226
 Vollund, Lb., Egtved S., 609
 Volstrup S., Dronninglund H., 696
 Vondsyl, P., Fragtmand, 32
 Vor H., Aarhus A., 163
 Vorbasse S., Slaugs H., 116 137ff 153ff 275 432 445
 Vork, C. K., se Jørgensen
 Worm, C., Præsident, 427
 — Joh., Assessor, Generalprokurør, 591
 — O., Læge og Oldgransker, 490
 Worsaae, J. J. A., Museumsdirektør, 434
 Vorst, M. N., Byskriver 562
 Woydeman, J. P., Borgmester, 562
 Wraae, C. E., Præst, 453
 Wrangel, F. H. E., preuss. Generalfeltmarskal, 240 244 248
 Vrøgum, Lb., Aal S., 362
 Wulf, P., Postmester, 560
 Wyoming, Stat, N. Amerika, 621
 Vældbæk, Lb., Jerne S., 41 52 73 716
 Wøldike, Sebastian, Godsejer, 346ff 693
 — Vibeke, f. Endorf, 363ff 693
 Yderik, Lærer, 455
 Young, Brigham, Mormonprofet, 607 616 620 633
 Zastrow, H. A., preuss. Officer, 17 238 283
 Zimmermann, Dan., Officer, 64
 Zitscher, Fr., Visitør, 552
 Æbeltoft, 594
 Ærø, 232
 Ødis S., N. Tyrstrup H., 428f 639
 Ødis Bramdrup, Lb., Ødis S., 428
 Øgmundsen, J. S., Læge, 15 27f
 Ølby S., Hjerm H., 696
 Ølgaard, Rasmus, Byskriver, 562
 — Søren, Raadmand, 560
 Ølgod S., Øster Home H., 87 96 102f 687
 Øllgaard, H. W., Kancelliraad, Byskriver, 498f 506 562
 Ølluf By, V. Nebel S., 72 483
 Øllufgaard, Hgd., V. Nebel S., 72 82 483
 Øllufvad, Lb., V. Nebel S., 483 506
 Ønslev S., Falsters Nørre H., 696
 Ørbækluunde, Hgd., Ørbæk S., Vinding H., 56
 Ørregaard, Flskbæk S., Nørlyng H., 197
 Ørsted S., Rougsø H., 688
 Ørum, Hgd., Ørum S., Hassing H., 48

- Ørum, C. J., Branddirektør, 3
5 19
Øsse S., Skads H., 46 125 517
690
Østerby, Stavning S., 132
Østerbygaard, Vamdrup S., 639
645f
Østergaard, Gørding S., 148 191
Østergaard, Knud, i Kvie, 127
131
— Kristen, i Kvie, 127
- Østergaard, Kristian, i Kvie, 127
131
— Peder, i Aalling, 126
— —, i Kvie, 124
Østerholm, Læborg S., 110
Øster Horne H., 95 125
Østerlands-Før, 600
Østerrig, Kejserdømme, 291
Østervig, Vorbasse S., 138ff
Østfriesland, Hannover, 649
Østrup, J. N., Vejer, 593
-

Rettelser og Tilføjelser:

- Side 47, Linie 13 f. o.: Gerlev, læs: Gerlav.
- 94, Linie 4 f. o.: *Sejl*, læs: *Gejl*.
  - 118, Linie 2 f. n., se Rettelsen Side 388.
  - 144, Linie 14 f. n., læs: Vidnesbyrd.
  - 154, Linie 10 f. o.: Nærhedenat, læs: Nærheden af.
  - 159, Linie 16 f. n., se Rettelsen Side 388.
  - 165, Linie 8 f. o.: Mastrup, læs: Marstrup.
  - 197, Linie 13 f. o.: Stamhuset Thorrupgaard, læs: Hoved-
gaarden Taarupgaard.
  - 215, Linie 10 f. o.: Niels Nielsen Varde, læs: Niels Jacobsen
Varde.
  - 255, Linie 11 f. n., læs: grundlovgivende.
  - 345, Linie 15 f. n.: Zejersen, læs: Sejersen.
  - 368, Linie 10 f. n.: A. G. v. d. Osten, læs: A. S. v. d. Osten.
  - 452, Linie 5 f. n.: Niels Højer, læs: H. O. Høyer.
  - 643, Linie 16 f. n.: Starup, læs: Højen.
  - 667, Linie 15 flg. f. n.: Marine Laurids Datter kan ikke have
været en Datter af Rektor Ægidius Lauridsen. Hun nævnes
ikke i Fortegnelsen over hans 15 Børn (se Kirkehist. Saml.
3. R., IV Side 36ff) med Anders Sørensen Vedels ældste
Datter Maren. Hun vilde saa heller ikke have heddet Laurids
Datter, men Ægidiusdatter. Og Præsten Hr. Ægidius Laugesen
i Brøns var ikke Rektorens Søn, men Søn af hans Hustrus
Broder, Mag. Lauge Andersen Vedel, Præst ved St. Catharinæ
Kirke i Ribe.
-